www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

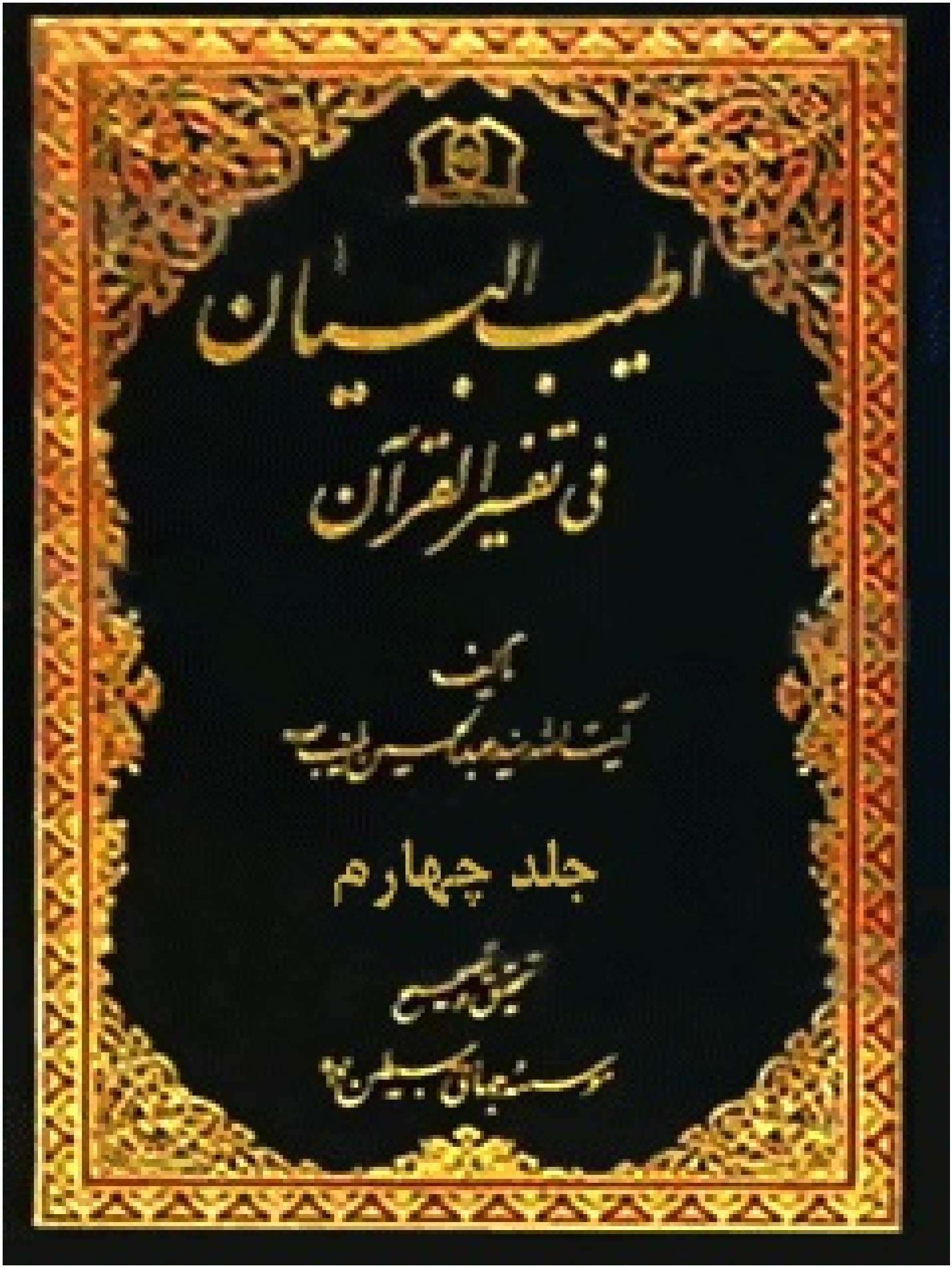
اطیب البیان
فی تفسیر القرآن
جلد چهارم

بسم الله الرحمن الرحیم

اطیب البیان فی تفسیر القرآن

نویسنده:

عبدالحسین طیب

ناشر چاپی:

موسسه جهانی سبطین (علیهما السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۴ ----- ۲۵
مشخصات کتاب ----- ۲۵
اشاره ----- ۲۶
سوره مبارکه نساء ..... ص : ۲ ----- ۲۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱] .... ص : ۲ ----- ۲۶
[سوره النساء (۴): آیه ۲] ..... ص : ۷ ----- ۳۱
[سوره النساء (۴): آیه ۳] ..... ص : ۸ ----- ۳۲
اشاره ----- ۳۲
مقام اول..... ص : ۹ ----- ۳۳
(مقام دوم) ..... ص : ۱۰ ----- ۳۴
(مقام سوم) .... ص : ۱۱ ----- ۳۵
[سوره النساء (۴): آیه ۴] ..... ص : ۱۲ ----- ۳۶
[سوره النساء (۴): آیه ۵] ..... ص : ۱۳ ----- ۳۷
[سوره النساء (۴): آیه ۶] ..... ص : ۱۵ ----- ۳۹
(جمله اولی) ..... ص : ۱۶ ----- ۴۰
(جمله ثانیه) ..... ص : ۱۶ ----- ۴۰
(جمله ثالثه) ..... ص : ۱۶ ----- ۴۰
(جمله رابعه) ..... ص : ۱۷ ----- ۴۱
[سوره النساء (۴): آیه ۷] ..... ص : ۱۷ ----- ۴۱
[سوره النساء (۴): آیه ۸] ..... ص : ۱۸ ----- ۴۲
[سوره النساء (۴): آیه ۹] ..... ص : ۲۰ ----- ۴۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰] ..... ص : ۲۱ ----- ۴۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱] .... ص : ۲۳ ----- ۴۷

اشاره ---- ۴۷
(جمله اول) ..... ص : ۲۳ ---- ۴۷
(جمله دوم) ..... ص : ۲۵ ---- ۴۹
(جمله سوم) .... ص : ۲۵ ---- ۴۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲] ..... ص : ۲۱ ---- ۵۰
اشاره ---- ۵۰
[قسمت اول ..... ص : ۲۷ ---- ۵۱
اشاره ---- ۵۱
(اشکال) ..... ص : ۲۷ ---- ۵۱
(جواب) ..... ص : ۲۷ ---- ۵۱
(قسمت دوم) ..... ص : ۲۸ ---- ۵۲
(قسمت سوم) ..... ص : ۲۸ ---- ۵۲
اشاره ---- ۵۲
(اشکال و دفع) ..... ص : ۲۹ ---- ۵۳
(و اما قسمت چهارم و پنجم و ششم) ..... ص : ۳۰ ---- ۵۴
اشاره ---- ۵۴
(تنبیه) ..... ص : ۳۰ ---- ۵۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳] ..... ص : ۳۰ ---- ۵۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴] ..... ص :۳۲ ---- ۵۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵] ..... ص : ۳۲ ---- ۵۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶] ..... ص : ۳۴ ---- ۵۸
اشاره ---- ۵۸
(توضیح کلام) ..... ص : ۳۴ ---- ۵۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷] .... ص : ۳۶ ---- ۶۰
اشاره ---- ۶۰
(تنبیه) .... ص : ۳۶ ---- ۶۰

[سوره النساء (۴): آیه ۱۸] ..... ص : ۳۷ ---- ۶۱
اشاره ---- ۶۱
(مسئله مشکله) ..... ص : ۳۸ ---- ۶۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۹] ..... ص: ۳۹ ---- ۶۴
اشاره ---- ۶۴
(جمله اولی) ..... ص : ۴۰ ---- ۶۵
(جمله ثانیه) ..... ص : ۴۰ ---- ۶۵
(جمله سوم) ..... ص : ۴۱ ---- ۶۶
(جمله چهارم) ..... ص : ۴۱ ---- ۶۶
(جمله پنجم) ..... ص : ۴۱ ---- ۶۶
[سوره النساء (۴): آیه ۲۰] ..... ص : ۴۲ ---- ۶۷
[سوره النساء (۴): آیه ۲۱] ..... ص : ۴۳ ---- ۶۸
[سوره النساء (۴): آیه ۲۲] ..... ص : ۴۳ ---- ۶۸
[سوره النساء (۴): آیه ۲۳] ..... ص : ۴۵ ---- ۷۰
[سوره النساء (۴): آیه ۲۴] ..... ص : ۴۸ ---- ۷۳
[سوره النساء (۴): آیه ۲۵] ..... ص : ۵۳ ---- ۷۸
اشاره ---- ۷۸
(تنبیه) ..... ص : ۵۵ ---- ۸۰
[سوره النساء (۴): آیه ۲۶] ..... ص : ۵۷ ---- ۸۲
[سوره النساء (۴): آیه ۲۷] ..... ص :۵۸ ---- ۸۳
[سوره النساء (۴): آیه ۲۸] ..... ص : ۶۰ ---- ۸۵
[سوره النساء (۴): آیه ۲۹] ..... ص : ۶۱ ---- ۸۶
[سوره النساء (۴): آیه ۳۰] ..... ص : ۶۳ ---- ۸۸
[سوره النساء (۴): آیه ۳۱] ..... ص : ۶۴ ---- ۸۹
[سوره النساء (۴): آیه ۳۲] ..... ص : ۶۷ ---- ۹۲
[سوره النساء (۴): آیه ۳۳] ..... ص : ۶۹ ---- ۹۴

[سوره النساء (۴): آیه ۳۴] .... ص :۷۱ ---- ۹۶
[سوره النساء (۴): آیه ۳۵] .... ص : ۷۴ ---- ۹۹
[سوره النساء (۴): آیه ۳۶] .... ص : ۷۶ ---- ۱۰۱
[سوره النساء (۴): آیه ۳۷] .... ص : ۷۸ ---- ۱۰۳
[سوره النساء (۴): آیه ۳۸] .... ص : ۸۰ ---- ۱۰۵
[سوره النساء (۴): آیه ۳۹] ..... ص : ۸۱ ---- ۱۰۶
[سوره النساء (۴): آیه ۴۰] ..... ص : ۸۲ ---- ۱۰۷
اشاره ---- ۱۰۷
(اشکال) .... ص : ۸۳ ---- ۱۰۸
(جواب) ..... ص : ۸۳ ---- ۱۰۸
[سوره النساء (۴): آیه ۴۱] .... ص : ۸۴ ---- ۱۰۹
[سوره النساء (۴): آیه ۴۲] ..... ص : ۸۶ ---- ۱۱۱
[سوره النساء (۴): آیه ۴۳] ..... ص : ۸۷ ---- ۱۱۲
اشاره ---- ۱۱۲
(مقام اول) ..... ص : ۸۷ ---- ۱۱۲
(مقام دوم) .... ص : ۸۸ ---- ۱۱۳
(مقام سوم) .... ص : ۸۸ ---- ۱۱۳
(مقام چهارم) ..... ص : ۸۹ ---- ۱۱۴
[سوره النساء (۴): آیه ۴۴] ..... ص : ۹۱ ---- ۱۱۶
[سوره النساء (۴): آیه ۴۵] .... ص : ۹۲ ---- ۱۱۷
[سوره النساء (۴): آیه ۴۶] .... ص : ۹۲ ---- ۱۱۷
[سوره النساء (۴): آیه ۴۷] .... ص : ۹۵ ---- ۱۲۰
[سوره النساء (۴): آیه ۴۸] .... ص : ۹۶ ---- ۱۲۱
[سوره النساء (۴): آیه ۴۹] ..... ص : ۹۷ ---- ۱۲۲
[سوره النساء (۴): آیه ۵۰] .... ص : ۹۹ ---- ۱۲۴
[سوره النساء (۴): آیه ۵۱] .... ص : ۱۰۱ ---- ۱۲۶

[سوره النساء (۴): آیه ۵۲] .... ص : ۱۰۳ ---- ۱۲۸
[سوره النساء (۴): آیه ۵۳] .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۲۹
[سوره النساء (۴): آیه ۵۴] .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۲۹
[سوره النساء (۴): آیه ۵۵] .... ص : ۱۰۶ ---- ۱۳۱
[سوره النساء (۴): آیه ۵۶] .... ص : ۱۰۷ ---- ۱۳۲
اشاره ---- ۱۳۲
(مسئله مشکله) ..... ص : ۱۰۷ ---- ۱۳۲
(جواب) .... ص : ۱۰۷ ---- ۱۳۲
[سوره النساء (۴): آیه ۵۷] ... ص : ۱۰۹ ---- ۱۳۴
[سوره النساء (۴): آیه ۵۸] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۳۵
[سوره النساء (۴): آیه ۵۹] ... ص : ۱۱۳ ---- ۱۳۹
اشاره ---- ۱۳۹
(اما مقام اول) .... ص : ۱۱۴ ---- ۱۴۰
(و اما مقام دوم) .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۴۱
[سوره النساء (۴): آیه ۶۰] .... ص : ۱۱۷ ---- ۱۴۳
[سوره النساء (۴): آیه ۶۱] .... ص : ۱۱۹ ---- ۱۴۵
[سوره النساء (۴): آیه ۶۲] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۴۶
[سوره النساء (۴): آیه ۶۳] .... ص : ۱۲۲ ---- ۱۴۸
[سوره النساء (۴): آیه ۶۴] .... ص : ۱۲۳ ---- ۱۴۹
[سوره النساء (۴): آیه ۶۵] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۵۰
[سوره النساء (۴): آیه ۶۶] .... ص : ۱۲۶ ---- ۱۵۲
[سوره النساء (۴): آیه ۶۷] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۵۴
[سوره النساء (۴): آیه ۶۸] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۵۴
[سوره النساء (۴): آیه ۶۹] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۵۵
[سوره النساء (۴): آیه ۷۰] .... ص : ۱۳۱ ---- ۱۵۷
[سوره النساء (۴): آیه ۷۱] .... ص : ۱۳۱ ---- ۱۵۷

[سوره النساء (۴): آیه ۷۲] .... ص : ۱۳۲ ---- ۱۵۸
[سوره النساء (۴): آیه ۷۳] .... ص : ۱۳۲ ---- ۱۵۹
[سوره النساء (۴): آیه ۷۴] .... ص : ۱۳۴ ---- ۱۶۰
[سوره النساء (۴): آیه ۷۵] ..... ص : ۱۳۵ ---- ۱۶۱
اشاره ---- ۱۶۱
(تنبیه) .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۶۳
[سوره النساء (۴): آیه ۷۶] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۶۳
[سوره النساء (۴): آیه ۷۷] ..... ص : ۱۳۹ ---- ۱۶۵
[سوره النساء (۴): آیه ۷۸] ..... ص : ۱۴۲ ---- ۱۶۸
[سوره النساء (۴): آیه ۷۹] .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۷۰
[سوره النساء (۴): آیه ۸۰] .... ص : ۱۴۶ ---- ۱۷۲
[سوره النساء (۴): آیه ۸۱] ..... ص : ۱۴۷ ---- ۱۷۳
[سوره النساء (۴): آیه ۸۲] ..... ص : ۱۴۸ ---- ۱۷۴
[سوره النساء (۴): آیه ۸۳] .... ص : ۱۵۰ ---- ۱۷۶
[سوره النساء (۴): آیه ۸۴] .... ص : ۱۵۱ ---- ۱۷۷
[سوره النساء (۴): آیه ۸۵] .... ص : ۱۵۳ ---- ۱۷۹
[سوره النساء (۴): آیه ۸۶] ..... ص : ۱۵۵ ---- ۱۸۱
[سوره النساء (۴): آیه ۸۷] .... ص : ۱۵۷ ---- ۱۸۳
[سوره النساء (۴): آیه ۸۸] .... ص : ۱۵۸ ---- ۱۸۴
[سوره النساء (۴): آیه ۸۹] ..... ص : ۱۶۱ ---- ۱۸۷
[سوره النساء (۴): آیه ۹۰] ..... ص : ۱۶۲ ---- ۱۸۸
اشاره ---- ۱۸۸
(تنبیهان) ..... ص : ۱۶۵ ---- ۱۹۱
[سوره النساء (۴): آیه ۹۱] .... ص : ۱۶۶ ---- ۱۹۲
[سوره النساء (۴): آیه ۹۲] ..... ص : ۱۶۸ ---- ۱۹۴
[سوره النساء (۴): آیه ۹۳] ..... ص : ۱۷۲ ---- ۱۹۸

اشاره ----- ۱۹۸
(اشکال) ..... ص : ۱۷۳ ----- ۱۹۹
(جواب) ..... ص : ۱۷۳ ----- ۱۹۹
(تنبیه) ..... ص : ۱۷۳ ----- ۱۹۹
[سوره النساء (۴): آیه ۹۴] ..... ص : ۱۷۴ ----- ۲۰۰
[سوره النساء (۴): آیه ۹۵] ..... ص : ۱۷۶ ----- ۲۰۲
[سوره النساء (۴): آیه ۹۶] ..... ص : ۱۷۸ ----- ۲۰۴
[سوره النساء (۴): آیه ۹۷] ..... ص : ۱۷۹ ----- ۲۰۵
[سوره النساء (۴): آیه ۹۸] ..... ص : ۱۸۱ ----- ۲۰۷
[سوره النساء (۴): آیه ۹۹] ..... ص : ۱۸۲ ----- ۲۰۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۰] ..... ص : ۱۸۳ ----- ۲۰۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۱] ..... ص : ۱۸۴ ----- ۲۱۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۲] ..... ص : ۱۸۷ ----- ۲۱۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۳] ..... ص : ۱۸۹ ----- ۲۱۵
اشاره ----- ۲۱۵
(تنبیهان) ..... ص : ۱۹۰ ----- ۲۱۶
(تنبیه دوم) .... ص : ۱۹۰ ----- ۲۱۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۴] ..... ص : ۱۹۰ ----- ۲۱۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۵] ..... ص : ۱۹۲ ----- ۲۱۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۶] ..... ص : ۱۹۴ ----- ۲۲۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۱۹۵ ----- ۲۲۱
اشاره ----- ۲۲۱
(مسئله) ..... ص : ۱۹۵ ----- ۲۲۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۱۹۶ ----- ۲۲۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۱۹۸ ----- ۲۲۴
[سوره النساء (۴): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۲] ..... ص : ۱۹۹ ----- ۲۲۵

اشاره ----- ۲۲۵
(قسم اول) ..... ص : ۲۰۰ ----- ۲۲۶
(قسم دوم) ..... ص : ۲۰۱ ----- ۲۲۷
(قسم سوم) ..... ص : ۲۰۱ ----- ۲۲۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۳] ..... ص : ۲۰۲ ----- ۲۲۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۴] ..... ص : ۲۰۴ ----- ۲۳۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۵] ..... ص : ۲۰۵ ----- ۲۳۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۶] ..... ص : ۲۰۸ ----- ۲۳۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۷] ..... ص : ۲۰۹ ----- ۲۳۵
اشاره ----- ۲۳۵
(اشکال اول) ..... ص : ۲۱۰ ----- ۲۳۶
(اشکال دوم) ..... ص : ۲۱۰ ----- ۲۳۶
(و اما جواب) ..... ص : ۲۱۰ ----- ۲۳۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۸] ..... ص : ۲۱۱ ----- ۲۳۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۹] ..... ص : ۲۱۲ ----- ۲۳۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۰] ..... ص : ۲۱۳ ----- ۲۳۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۱] ..... ص : ۲۱۴ ----- ۲۴۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۲] ..... ص : ۲۱۴ ----- ۲۴۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۳] ..... ص : ۲۱۶ ----- ۲۴۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۴] ..... ص : ۲۱۸ ----- ۲۴۴
اشاره ----- ۲۴۴
اشکال..... ص : ۲۱۹ ----- ۲۴۵
(جواب) ..... ص : ۲۱۹ ----- ۲۴۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۵] ..... ص : ۲۲۰ ----- ۲۴۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۶] ..... ص : ۲۲۲ ----- ۲۴۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۷] ..... ص : ۲۲۳ ----- ۲۴۹

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۸] ..... ص : ۲۲۵ ---- ۲۵۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۹] ..... ص : ۲۲۷ ---- ۲۵۳
اشاره ---- ۲۵۳
(اشکال) ..... ص : ۲۲۷ ---- ۲۵۳
(جواب) .... ص : ۲۲۷ ---- ۲۵۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۰] ..... ص : ۲۲۸ ---- ۲۵۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۱] ..... ص : ۲۲۹ ---- ۲۵۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۲] .... ص : ۲۳۱ ---- ۲۵۷
اشاره ---- ۲۵۷
(تنبیه) .... ص : ۲۳۱ ---- ۲۵۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۳] ..... ص : ۲۳۲ ---- ۲۵۸
اشاره ---- ۲۵۸
(تنبیه) ..... ص : ۲۳۲ ---- ۲۵۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۴] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۵۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۵] ..... ص : ۲۳۴ ---- ۲۶۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۶] ..... ص : ۲۳۶ ---- ۲۶۲
اشاره ---- ۲۶۲
(اشکال) ..... ص : ۲۳۶ ---- ۲۶۲
(جواب) ..... ص : ۲۳۷ ---- ۲۶۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۷] ..... ص : ۲۳۸ ---- ۲۶۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۸] ..... ص : ۳۴۰ ---- ۲۶۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۹] ..... ص : ۲۴۰ ---- ۲۶۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۰] ..... ص : ۲۴۲ ---- ۲۶۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۱] ..... ص : ۲۴۴ ---- ۲۷۰
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۲] ..... ص : ۲۴۶ ---- ۲۷۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۳] ..... ص : ۲۴۷ ---- ۲۷۳

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۴] ..... ص : ۲۴۸ ---- ۲۷۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۵] ..... ص : ۲۵۰ ---- ۲۷۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۶] ..... ص : ۲۵۱ ---- ۲۷۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۷] ..... ص : ۲۵۲ ---- ۲۷۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۸] ..... ص : ۲۵۲ ---- ۲۷۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۹] ..... ص : ۲۵۳ ---- ۲۷۹
[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۱] ..... ص : ۲۵۵ ---- ۲۸۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۲] ..... ص : ۲۵۶ ---- ۲۸۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۳] ..... ص : ۲۵۷ ---- ۲۸۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۴] ..... ص : ۲۶۰ ---- ۲۸۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۵] ..... ص : ۲۶۱ ---- ۲۸۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۶] ..... ص : ۲۶۲ ---- ۲۸۸
[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۷ تا ۱۵۸] ..... ص : ۲۶۳ ---- ۲۸۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۹] ..... ص : ۲۶۶ ---- ۲۹۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۰] ..... ص : ۲۶۷ ---- ۲۹۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۱] ..... ص : ۲۶۸ ---- ۲۹۴
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۲] ..... ص : ۲۶۹ ---- ۲۹۵
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۳] ..... ص : ۲۷۱ ---- ۲۹۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۴] ..... ص : ۲۷۲ ---- ۲۹۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۵] ..... ص : ۲۷۳ ---- ۲۹۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۶] ..... ص : ۲۷۴ ---- ۳۰۰
اشاره ---- ۳۰۰
(اشکال) ..... ص : ۲۷۴ ---- ۳۰۰
(جواب) ..... ص : ۲۷۵ ---- ۳۰۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۷] ..... ص : ۲۷۵ ---- ۳۰۱
[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۸] ..... ص : ۲۷۶ ---- ۳۰۲

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۹] .... ص : ۲۷۶ ---- ۳۰۲
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۰] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۰۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۱] ..... ص : ۲۷۷ ---- ۳۰۳
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۲] ..... ص : ۲۸۰ ---- ۳۰۶
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۳] .... ص : ۲۸۱ ---- ۳۰۷
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۴] .... ص : ۲۸۲ ---- ۳۰۸
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۵] ..... ص : ۲۸۳ ---- ۳۰۹
[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۶] ..... ص : ۲۸۴ ---- ۳۱۰
اشاره ---- ۳۱۰
(اشکال) ..... ص : ۲۸۴ ---- ۳۱۰
(جواب) ..... ص : ۲۸۴ ---- ۳۱۰
تفسیر سوره مائده ..... ص : ۲۸۷ ---- ۳۱۳
اشاره ---- ۳۱۳
[سوره المائده (۵): آیه ۱] ..... ص : ۲۸۷ ---- ۳۱۳
اشاره ---- ۳۱۳
(تنبیه) ..... ص : ۲۸۸ ---- ۳۱۴
(بیان ذلک) .... ص : ۲۹۰ ---- ۳۱۶
[سوره المائده (۵): آیه ۲] ..... ص : ۲۹۰ ---- ۳۱۶
اشاره ---- ۳۱۶
(اشکال و دفع] ..... ص : ۲۹۲ ---- ۳۱۸
[سوره المائده (۵): آیه ۳] ..... ص : ۲۹۵ ---- ۳۲۱
اشاره ---- ۳۲۱
(مقام اول) ..... ص : ۲۹۵ ---- ۳۲۱
(مقام دوم) ..... ص : ۲۹۷ ---- ۳۲۳
(مقام سوم) ..... ص : ۲۹۸ ---- ۳۲۴
[سوره المائده (۵): آیه ۴] ..... ص : ۳۰۰ ---- ۳۲۶

[سوره المائده (۵): آیه ۵] ..... ص : ۳۰۳ ---- ۳۲۹
اشاره ---- ۳۲۹
(مقام اول) .... ص : ۳۰۳ ---- ۳۲۹
اشاره ---- ۳۲۹
(تنبیه) ..... ص : ۳۰۴ ---- ۳۳۰
(مقام دوم) ..... ص : ۳۰۴ ---- ۳۳۰
(مقام سوم) ..... ص : ۳۰۶ ---- ۳۳۲
[سوره المائده (۵): آیه ۶] ..... ص : ۳۰۷ ---- ۳۳۳
اشاره ---- ۳۳۳
(امر اول) ..... ص : ۳۰۷ ---- ۳۳۳
(امر دوم) ..... ص : ۳۰۸ ---- ۳۳۴
(امر سوم) ..... ص : ۳۰۹ ---- ۳۳۵
(امر چهارم) ..... ص : ۳۱۰ ---- ۳۳۶
(امر پنجم) ..... ص : ۳۱۱ ---- ۳۳۷
[سوره المائده (۵): آیه ۷] ..... ص : ۳۱۲ ---- ۳۳۸
[سوره المائده (۵): آیه ۸] ..... ص : ۳۱۲ ---- ۳۳۸
[سوره المائده (۵): آیه ۹] ..... ص : ۳۱۴ ---- ۳۴۰
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰] ..... ص : ۳۱۶ ---- ۳۴۲
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱] ..... ص : ۳۱۶ ---- ۳۴۲
اشاره ---- ۳۴۲
(توضیح کلام) ..... ص : ۳۱۸ ---- ۳۴۴
[سوره المائده (۵): آیه ۱۲] ..... ص : ۳۱۹ ---- ۳۴۵
[سوره المائده (۵): آیه ۱۳] ..... ص : ۳۲۱ ---- ۳۴۷
[سوره المائده (۵): آیه ۱۴] ..... ص : ۳۲۴ ---- ۳۵۰
[سوره المائده (۵): آیه ۱۵] ..... ص : ۳۲۵ ---- ۳۵۱
[سوره المائده (۵): آیه ۱۶] ..... ص : ۳۲۷ ---- ۳۵۳

[سوره المائده (۵): آیه ۱۷] ..... ص : ۳۲۸ ---- ۳۵۴
[سوره المائده (۵): آیه ۱۸] ..... ص : ۳۳۱ ---- ۳۵۷
اشاره ---- ۳۵۷
(اشکال) ..... ص : ۳۳۲ ---- ۳۵۸
(جواب) ..... ص : ۳۳۲ ---- ۳۵۸
[سوره المائده (۵): آیه ۱۹] ..... ص : ۳۳۳ ---- ۳۵۹
[سوره المائده (۵): آیه ۲۰] ..... ص : ۳۳۴ ---- ۳۶۰
[سوره المائده (۵): آیه ۲۱] ..... ص : ۳۳۵ ---- ۳۶۱
[سوره المائده (۵): آیه ۲۲] ..... ص : ۲۳۷ ---- ۳۶۳
[سوره المائده (۵): آیه ۲۳] ..... ص : ۲۳۸ ---- ۳۶۴
[سوره المائده (۵): آیه ۲۴] ..... ص : ۳۳۹ ---- ۳۶۵
[سوره المائده (۵): آیه ۲۵] ..... ص : ۳۴۰ ---- ۳۶۶
اشاره ---- ۳۶۶
(اشکال) ..... ص : ۳۴۰ ---- ۳۶۶
(جواب) ..... ص : ۳۴۰ ---- ۳۶۶
[سوره المائده (۵): آیه ۲۶] ..... ص : ۳۴۰ ---- ۳۶۶
اشاره ---- ۳۶۶
(اشکال) ..... ص : ۳۴۰ ---- ۳۶۶
(جواب) ..... ص : ۳۴۱ ---- ۳۶۷
[سوره المائده (۵): آیه ۲۷] ..... ص : ۳۴۱ ---- ۳۶۷
[سوره المائده (۵): آیه ۲۸] ..... ص : ۳۴۳ ---- ۳۶۹
اشاره ---- ۳۶۹
(اشکال) ..... ص : ۳۴۴ ---- ۳۷۰
(جواب) ..... ص : ۳۴۴ ---- ۳۷۰
[سوره المائده (۵): آیه ۲۹] .....ص : ۳۴۵ ---- ۳۷۱
[سوره المائده (۵): آیه ۳۰) ..... ص : ۳۴۵ ---- ۳۷۱

[سوره المائده (۵): آیه ۳۱] ..... ص : ۳۴۶ ---- ۳۷۲
[سوره المائده (۵): آیه ۳۲] ..... ص : ۳۴۸ ---- ۳۷۴
اشاره ---- ۳۷۴
(سؤال) ..... ص : ۳۴۹ ---- ۳۷۵
(جواب) ..... ص : ۳۴۹ ---- ۳۷۵
[سوره المائده (۵): آیه ۳۳] ..... ص : ۳۵۱ ---- ۳۷۷
اشاره ---- ۳۷۷
(مقام اول) ..... ص : ۳۵۲ ---- ۳۷۸
(مقام دوم) ..... ص : ۳۵۲ ---- ۳۷۸
(مقام سوم) ..... ص : ۳۵۴ ---- ۳۸۰
اشاره ---- ۳۸۰
(اشکال) ..... ص : ۳۵۵ ---- ۳۸۱
(جواب) ..... ص : ۳۵۵ ---- ۳۸۱
[سوره المائده (۵): آیه ۳۴] ..... ص : ۳۵۵ ---- ۳۸۱
اشاره ---- ۳۸۱
(اشکال) ..... ص : ۳۵۶ ---- ۳۸۲
(جواب) .... ص : ۳۵۶ ---- ۳۸۲
[سوره المائده (۵): آیه ۳۵] ..... ص : ۳۵۶ ---- ۳۸۲
[سوره المائده (۵): آیه ۳۶] .... ص : ۳۵۷ ---- ۳۸۳
[سوره المائده (۵): آیه ۳۷] ..... ص : ۳۵۹ ---- ۳۸۵
[سوره المائده (۵): آیه ۳۸] .... ص : ۳۶۰ ---- ۳۸۶
اشاره ---- ۳۸۶
(تنبیه) ..... ص : ۳۶۳ ---- ۳۸۹
[سوره المائده (۵): آیه ۳۹] ..... ص : ۳۶۳ ---- ۳۸۹
[سوره المائده (۵): آیه ۴۰] .... ص : ۳۶۴ ---- ۳۹۰
[سوره المائده (۵): آیه ۴۱] ..... ص : ۳۶۶ ---- ۳۹۲

اشاره ----- ۳۹۲
(اشکال) .... ص : ۳۶۸ ----- ۳۹۴
(جواب) ..... ص : ۳۶۸ ----- ۳۹۴
[سوره المائده (۵): آیه ۴۲] .... ص : ۳۷۰ ----- ۳۹۶
[سوره المائده (۵): آیه ۴۳] ..... ص : ۳۷۲ ----- ۳۹۸
[سوره المائده (۵): آیه ۴۴] .... ص : ۳۷۴ ----- ۴۰۰
[سوره المائده (۵): آیه ۴۵] .... ص : ۳۷۷ ----- ۴۰۳
[سوره المائده (۵): آیه ۴۶] ..... ص : ۳۸۱ ----- ۴۰۷
[سوره المائده (۵): آیه ۴۷] ..... ص : ۳۸۲ ----- ۴۰۸
[سوره المائده (۵): آیه ۴۸] .... ص : ۳۸۴ ----- ۴۱۰
اشاره ----- ۴۱۰
(اشکال] ..... ص : ۳۸۵ ----- ۴۱۱
(جواب] ..... ص : ۳۸۵ ----- ۴۱۱
[سوره المائده (۵): آیه ۴۹] ..... ص : ۳۸۷ ----- ۴۱۳
[سوره المائده (۵): آیه ۵۰] ..... ص : ۳۸۹ ----- ۴۱۵
[سوره المائده (۵): آیه ۵۱] .... ص : ۳۹۱ ----- ۴۱۷
[سوره المائده (۵): آیه ۵۲] .... ص : ۳۹۳ ----- ۴۱۹
[سوره المائده (۵): آیه ۵۳] ..... ص : ۳۹۵ ----- ۴۲۱
[سوره المائده (۵): آیه ۵۴] ..... ص : ۳۹۷ ----- ۴۲۳
[سوره المائده (۵): آیه ۵۵] ..... ص : ۴۰۰ ----- ۴۲۶
اشاره ----- ۴۲۶
(مقام اول) ..... ص : ۴۰۰ ----- ۴۲۶
(مقام دوم) .... ص : ۴۰۱ ----- ۴۲۷
(مقام سوم) ..... ص : ۴۰۳ ----- ۴۲۹
[سوره المائده (۵): آیه ۵۶] ..... ص : ۴۰۴ ----- ۴۳۰
[سوره المائده (۵): آیه ۵۷] ..... ص : ۴۰۶ ----- ۴۳۲

[سوره المائده (۵): آیه ۵۸] .... ص : ۴۰۷ ---- ۴۳۳
[سوره المائده (۵): آیه ۵۹] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۳۴
[سوره المائده (۵): آیه ۶۰] ..... ص : ۴۱۰ ---- ۴۳۶
اشاره ---- ۴۳۶
(تنبیه) .... ص : ۴۱۱ ---- ۴۳۷
(توضیح) ..... ص : ۴۱۱ ---- ۴۳۷
[سوره المائده (۵): آیه ۶۱] .... ص : ۴۱۳ ---- ۴۳۹
[سوره المائده (۵): آیه ۶۲] ..... ص : ۴۱۴ ---- ۴۴۰
[سوره المائده (۵): آیه ۶۳) ..... ص : ۴۱۵ ---- ۴۴۱
[سوره المائده (۵): آیه ۶۴] .... ص : ۴۱۷ ---- ۴۴۳
[سوره المائده (۵): آیه ۶۵] ..... ص : ۴۲۰ ---- ۴۴۶
[سوره المائده (۵): آیه ۶۶] ..... ص : ۴۲۱ ---- ۴۴۷
[سوره المائده (۵): آیه ۶۷] ..... ص : ۴۲۲ ---- ۴۴۸
اشاره ---- ۴۴۸
(مقام اول) ..... ص : ۴۲۲ ---- ۴۴۸
(المقام الثانی) ..... ص : ۴۲۴ ---- ۴۵۰
(مقام سوم) .... ص : ۴۲۵ ---- ۴۵۱
[سوره المائده (۵): آیه ۶۸] .... ص : ۴۲۶ ---- ۴۵۲
[سوره المائده (۵): آیه ۶۹] ..... ص : ۴۲۸ ---- ۴۵۴
[سوره المائده (۵): آیه ۷۰] ..... ص : ۴۲۹ ---- ۴۵۵
اشاره ---- ۴۵۵
(اشکال) .... ص : ۴۳۰ ---- ۴۵۶
(جواب) .... ص : ۴۳۰ ---- ۴۵۶
[سوره المائده (۵): آیه ۷۱] ..... ص : ۴۳۰ ---- ۴۵۶
اشاره ---- ۴۵۶
(اشکال) .... ص : ۴۳۲ ---- ۴۵۸

(جواب) ..... ص : ۴۳۲ ---- ۴۵۸
[سوره المائده (۵): آیه ۷۲) ..... ص : ۴۳۳ ---- ۴۵۹
[سوره المائده (۵): آیه ۷۳] ..... ص : ۴۳۵ ---- ۴۶۱
[سوره المائده (۵): آیه ۷۴) ..... ص : ۴۳۶ ---- ۴۶۲
[سوره المائده (۵): آیه ۷۵] ..... ص : ۴۳۷ ---- ۴۶۳
[سوره المائده (۵): آیه ۷۶] ..... ص : ۴۳۹ ---- ۴۶۵
[سوره المائده (۵): آیه ۷۷] ..... ص : ۴۳۹ ---- ۴۶۵
[سوره المائده (۵): آیه ۷۸] ..... ص : ۴۴۱ ---- ۴۶۷
[سوره المائده (۵): آیه ۷۹] ..... ص : ۴۴۱ ---- ۴۶۷
[سوره المائده (۵): آیه ۸۰] ..... ص : ۴۴۳ ---- ۴۶۹
[سوره المائده (۵): آیه ۸۱] ..... ص : ۴۴۴ ---- ۴۷۰
[سوره المائده (۵): آیه ۸۲] ..... ص : ۴۴۵ ---- ۴۷۱
[سوره المائده (۵): آیه ۸۳] ..... ص : ۴۴۸ ---- ۴۷۴
[سوره المائده (۵): آیه ۸۴] ..... ص : ۴۵۰ ---- ۴۷۶
[سوره المائده (۵): آیه ۸۵] ..... ص : ۴۵۱ ---- ۴۷۷
اشاره ---- ۴۷۷
(تنبیه) ..... ص : ۴۵۱ ---- ۴۷۷
[سوره المائده (۵): آیه ۸۶] ..... ص : ۴۵۲ ---- ۴۷۸
[سوره المائده (۵): آیه ۸۷] ..... ص : ۴۵۳ ---- ۴۷۹
[سوره المائده (۵): آیه ۸۸] ..... ص : ۴۵۴ ---- ۴۸۰
اشاره ---- ۴۸۰
(توضیح کلام) ..... ص : ۴۵۵ ---- ۴۸۱
[سوره المائده (۵): آیه ۸۹] ..... ص : ۴۵۵ ---- ۴۸۱
اشاره ---- ۴۸۱
(تنبیهان) ..... ص : ۴۵۸ ---- ۴۸۴
[سوره المائده (۵): آیه ۹۰] ..... ص : ۴۵۹ ---- ۴۸۵

[سوره المائده (۵): آیه ۹۱] ..... ص : ۴۶۱ ---- ۴۸۷
[سوره المائده (۵): آیه ۹۲] ..... ص : ۴۶۳ ---- ۴۸۹
[سوره المائده (۵): آیه ۹۳] ..... ص : ۴۶۴ ---- ۴۹۰
اشاره ---- ۴۹۰
(اما اشکال اول) ..... ص : ۴۶۵ ---- ۴۹۱
(و اما اشکال دوم) ..... ص : ۴۶۵ ---- ۴۹۱
(و اما اشکال سوم) ..... ص : ۴۶۶ ---- ۴۹۲
[سوره المائده (۵): آیه ۹۴] ..... ص : ۴۶۹ ---- ۴۹۵
[سوره المائده (۵): آیه ۹۵] ..... ص : ۴۷۰ ---- ۴۹۶
[سوره المائده (۵): آیه ۹۶] ..... ص : ۴۷۳ ---- ۴۹۹
[سوره المائده (۵): آیه ۹۷] .... ص : ۴۷۴ ---- ۵۰۰
اشاره ---- ۵۰۰
(اشکال) ..... ص : ۴۷۶ ---- ۵۰۲
جواب) ..... ص : ۴۷۶ ---- ۵۰۲
[سوره المائده (۵): آیه ۹۸] ..... ص : ۴۷۶ ---- ۵۰۲
[سوره المائده (۵): آیه ۹۹] ..... ص : ۴۷۷ ---- ۵۰۳
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۰] ..... ص : ۴۷۸ ---- ۵۰۴
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۱] ..... ص : ۴۷۹ ---- ۵۰۵
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۲] .... ص : ۴۸۱ ---- ۵۰۷
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۳] ..... ص : ۴۸۲ ---- ۵۰۸
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۴] ..... ص : ۴۸۳ ---- ۵۰۹
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۵] .... ص : ۴۸۵ ---- ۵۱۱
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۶] .... ص : ۴۸۷ ---- ۵۱۳
اشاره ---- ۵۱۳
(مطلب اول) ..... ص : ۴۸۷ ---- ۵۱۳
(مطلب دوم) .... ص : ۴۸۸ ---- ۵۱۴

(مطلب سوم) ..... ص : ۴۸۸ ---- ۵۱۴
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۴۹۰ ---- ۵۱۶
اشاره ---- ۵۱۶
(جمله اول) .... ص : ۴۹۰ ---- ۵۱۶
(جمله دوم) .... ص : ۴۹۱ ---- ۵۱۷
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۴۹۲ ---- ۵۱۸
[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۴۹۳ ---- ۵۱۹
اشاره ---- ۵۱۹
(اشکال عویص) .... ص : ۴۹۳ ---- ۵۱۹
(جواب) ..... ص : ۴۹۴ ---- ۵۲۰
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۰] ..... ص : ۴۹۵ ---- ۵۲۱
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۱] .... ص : ۴۹۸ ---- ۵۲۴
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۲] .... ص : ۴۹۹ ---- ۵۲۵
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۳] ..... ص : ۵۰۰ ---- ۵۲۶
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۴] ..... ص : ۵۰۱ ---- ۵۲۷
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۵] ..... ص : ۵۰۲ ---- ۵۲۸
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۶] ..... ص : ۵۰۳ ---- ۵۲۹
اشاره ---- ۵۲۹
(اشکال) ..... ص : ۵۰۴ ---- ۵۳۰
(جواب) ..... ص : ۵۰۴ ---- ۵۳۰
(اشکال دیگر) ..... ص : ۵۰۵ ---- ۵۳۱
(جواب) ..... ص : ۵۰۵ ---- ۵۳۱
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۷] .... ص : ۵۰۶ ---- ۵۳۲
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۸] ..... ص : ۵۰۷ ---- ۵۳۳
[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۹] ..... ص : ۵۰۸ ---- ۵۳۴
[سوره المائده (۵): آیه ۱۲۰] ..... ص : ۵۱۰ ---- ۵۳۶

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۴

مشخصات کتاب

سرشناسه : طیب عبدالحسین ۱۳۷۰ - ۱۲۷۵

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر الطیب البیان فی تفسیر القرآن بقلم عبدالحسین طیب مشخصات نشر : [تهران : کتابفروشی اسلام - ۱۳.

مشخصات ظاهری : ج ۴

شابک : ۹۶۴-۵۸۴۳-۰۳-۰ ۱۰۰۰۰ریال (دوره

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی یادداشت : این کتاب تحت عنوان "اطیب البیان فی تفسیر القرآن در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است عنوان دیگر : اطیب البیان فی تفسیر القرآن موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

موضوع : قرآن -- علوم قرآنی رده بندی کنگره : BP۹۸ /ط‌الف ۶ ۰۳۱ی۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : م ۷۸-۱۵۲۴۲

ص: ۱

اشاره

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم الحمد للّه ربّ العالمين و الصّلاه و السّلام على محمّد خاتم النّبيّين و على آله و أوصيائه الأئمّه الطّاهرين و اللّعن على أعدائهم اجمعين

سوره مباركه نساء ..... ص: ۲

[سوره النساء (۴): آيه ۱] .... ص: ۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ وَ خَلَقَ مِنْها زَوْجَها وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالاً كَثِيراً وَ نِساءً وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِى تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً (۱)

ای گروه آدميان بپرهيزيد پروردگار خود را كه مخالفت نكنيد او را آن پروردگاری كه شما را آفريد از يک نفس كه آدم باشد و از آن نفس واحده جفت او را كه حوا باشد آفريد و از اين نفس واحده و جفت او منتشر فرمود مردان بسياری و زنانی و بپرهيزيد خداوند را آن خدايی كه فردای قيامت از شما سؤال خواهد شد كه نسبت بفرمايشات او چه كرديد و نسبت بخويشاوندان خود چه معامله نموديد محققا خداوند مراقب كارهای شما است.

کلام در این آیه شریفه در چند مقام واقع میشود: ۱- در جمله یا أَیُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّکُمُ کلمه ناس اسم جمع است و محلی بالف و لام افاده عموم میدهد شامل جمیع افراد انسان است بخصوص بقرینه جمله بعد. و امر (اتقوا) امر ارشادی است مثل امر (اطیعوا) اعمال مولویت در او نشده که تارک تقوی دو عقوبت داشته باشد یکی برای ارتکاب معصیت مثل شرب خمر و یکی برای ترک تقوی بلکه ارشاد بوجوب عقلی است که مترتب نمیشود بر او جز عقوبت مرشد الیه که معاصی باشد، بلی حسن ذاتی دارد که اگر برای خدا ترک معاصی کند علاوه از اینکه از عقوبات آنها نجات پیدا میکند برای این صفت حمیده مورد مثوبت هم واقع میشود و لذا در خطبه شعبانیه میفرماید

(افضل الاعمال فی هذا الشهر الورع عن محارم اللّه).

و دلیل بر وجوب عقلی تقوی سه چیز است که در آیه اشاره دارد یکی وجوب شکر منعم و یکی تخلص از عقوبات معاصی و یکی مراقب بودن خداوند که تفصیلش در جملات بعد ذکر خواهد شد انشاء اللّه تعالی.

و تعبیر به (ربکم) نوع عنایت و تفضیلیست که خداوندی که شما را تربیت فرموده از مقام ترابی و نباتی و نطفه و علقه و مضغه و لحم و عظم و صورت بندی و افاضه روح و از طفولیت بمقام رشد بشریت رسانده و تمام وسائل برای زندگانی شما فراهم فرموده سزاوار است که از مخالفت با او اجتناب کنید و از تحت فرمایش او خارج نشوید.

۲- در جمله الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ نَفْسٍ واحِدَهٍ وَ خَلَقَ مِنْها زَوْجَها مراد از نفس واحده حضرت آدم ابو البشر علیه السّلام است و کلمه واحده تاء آن تاء تأنیث نیست تا اشکال شود که چرا (نفس واحد) نفرمود بلکه تاء وحدت است و تأکید وحدت است یگانه نفس و مراد از زوج مادر آدمیان حوی است و تعبیر بزوج دون الزوجه

برای اینست که زوج مرد اختصاص دارد بزن و از صفات مختصه بنساء است مثل حائض و حامل و حائل و عقیم، و ضمیر تأنیث در (منها و زوجها) بواسطه تأنیث لفظی نفس است، و از این جهت میتوان گفت که کلمه (واحده) هم تاء تأنیث است بتأنیث لفظی نفس، چنانچه حضرت یوسف (ع) فرمود ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ یوسف آیه ۵۳ و خلقت حوی از آدم، در کلمات مفسرین عامه گفتند یک ضلع چپ آدم را برداشتند و از او حوی را ساختند، لکن در اخبار ما دارد باشد انکار این قول را رد میفرماید و دارد که حوی از فاضل طینت آدم خلق شده، چنانچه در برهان از نهج البیان از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده فرمود

(انها خلقت من فضل طینه آدم علیه السّلام)

و نیز از عمرو ابن ابی المقدام از پدرش گفت از حضرت ابی جعفر (ع) سؤال کردم که حوا از چه خلق شد فرمود مردم چه میگویند عرض کردم میگویند از ضلع آدم فرمود

(کذبوا أ کان اللَّه یعجزه ان یخلقه من غیر ضلعه)

عرض کردم پس از چه خلق شده فرمود

(اخبرنی ابی عن آبائه قال قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ان للَّه تبارک و تعالی قبض قبضه من طین فخلطها بیمینه و کلتا یدیه یمین فخلق منها آدم و فضلت فضله من الطین فخلق منها حوا)

و با این دو حدیث میتوان اخبار داله بر ضلع را حمل بر تقیه کرد یا رد نمود.

۳- در جمله (وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالًا کَثِیراً وَ نِساءً) بسیاری از مفسرین عامه در کیفیت کثرت نسل آدم گفتند که آدم و حوّا در هر مرتبه یک پسر و یک دختر میآوردند و پسر هر دفعه با دختر مرتبه دیگر تزویج نمودند و در شریعت آدم جایز بوده، و این را در اخبار اهل بیت به اشد انکار انکار نمودند و اینکه تزویج اخوه و اخوات در جمیع شرایع حرام بوده و حتی نسبت بمقام انبیاء و اصفیاء داده شود که تمام از این نسل بوجود آمده اند، بلکه در بعض اسبهای نجیب مشاهده شده

که پس از فهمیدن اینکه با مادرش یا خواهرش نزدیک شده خود را کشته و عورت خود را با دندان قطع کرده، و این قول زبان مجوس را باز میکند که تزویج خواهر و برادر را جایز میدانند.

اقول- مسلک بهاء هم همین است بلی در اخبار ما در کیفیت کثرت نسل فی الجمله اختلافی هست و بهترین آنها که از هر گونه اشکالی بیرون باشد اینست که خداوند چهار پسر بآدم عنایت فرمود و برای این چهار پسر چهار حوریه از بهشت فرستاد و از اینها پسران و دخترانی بوجود آمدند و پسر عموها و دختر عموها را تزویج کردند سپس حوریه ها بجای خود برگشتند.

و اشکال به اینکه حوریه چگونه بصورت بشری میشود و چگونه حمل پیدا میکند بسیار واهی است زیرا در بهشت همین حوریه ها تزویج میشوند با اهل بهشت و بصورت آدمی هستند، و تولید و تناسل نکردن برای اینست که در بهشت تولید و تناسل نیست چنانچه زنهای مؤمنه هم در بهشت تولید و تناسل ندارند و این امور در تحت قدرت الهی بسیار کوچک است و این مفاد حدیث است که در برهان از ابی بکر حضرمی از ابی جعفر (ع) روایت کرده فرمود

(ان آدم ولد له اربعه ذکور فاهبط اللّه الیهم اربعه من الحور العین فزوج کل واحد منهم فتوالد و الخبر)

و ممکن است گفته شود که خداوند دو حوریه فرستاد یکی تزویج شیث وصی آدم فرمود و دیگری را تزویج یافث پسر دیگر آدم. شیث چهار پسر آورد و یافث چهار دختر و اینها را بهم تزویج کردند کثرت نسل بوجود آمد، و این حدیث مفصلی است که در برهان از صدوق بسند متصل از حضرت صادق (ع) روایت کرده الا اینکه در روایت اشکالی هست که ظاهرا از راوی باشد و آن این است که فرض یک غلام کرده از شیث و یک جاریه از یافث و این دو را بهم تزویج کردند.

و وجه اشکال این است که همان محذور اولی عود میکند و قطعا کلام امام نیست زیرا حضرت در مقام دفع توهم تزویج خواهر و برادر است مگر اینکه مراد از غلام جنس غلام باشد که متعدد باشند و همچنین جنس جاریه که با تعدد بسازد، و همچنین مراد از

(ان یزوج بنت یافث من ابن شیث)

بنات یافث باشد من ابناء شیث و این نکته را نقله حدیث متوجه نشده اند مراجعه کنید.

و در بعض اخبار دارد که خداوند برای حضرت شیث حوریه فرستاد و چهار پسر آورد و برای فرزند دیگر آدم جنیه فرستاد و چهار دختر آورد و آنها را با پسران شیث تزویج کردند و ذریه آنها از بشر که آدم باشد و حور العین که زوج شیث باشد و جن که زوج دیگر باشد مرکب هستند و اگر دارای حلم شدند از اثر آدم است و اگر دارای جمال شدند از اثر حور العین است و اگر دارای حقد شدند از اثر جن است.

چنانچه از حضرت ابی جعفر علیه السّلام است بروایت ابی بکر حضرمی در برهان و تعبیر بحلم و جمال و حقد ظاهرا از باب مثال است، و اشاره به اینکه کمالات باطنیه از صفات حمیده از آثار آدم است و کمالات ظاهریه از جمال و صباحت منظر از حور العین و اخلاق رذیله و قباحت منظر از جن، و اللّه العالم بحقایق الامور ۴- این جمله و جمله بعد وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ و جمله إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً سه دلیل است عقلی برای لزوم تقوی:

دلیل اول- قاعده وجوب شکر منعم که خداوند متعال شما را آفرید از نفس واحده و زوج او و نسلا بعد نسل که ملیونها نعمت در آن هست که اگر یک طبقه نبود شما نبودید بخصوص کلمه (ربکم) که شما را تربیت فرموده و تمام وسائل زندگی را فراهم کرده البته شکر آن واجب است.

از دست و زبان که بر آید کز عهده شکرش بدر آید

منتهی کاری که از بنده بر میآید در مقابل این همه نعمت اطاعت اوامر و انتهاء از نواهی او است.

دلیل دوم- قاعده دفع ضرر زیر مسلما در مخالفت او هم ضرر دنیوی و هم ضرر اخروی است که مفاد جمله دوم است وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ و کلمه (و الارحام) عطف بجار و مجرور (به) است و مفعول (تسائلون) یعنی (تسائلون الارحام) که شما مسئول ارحام هستید در صله با آنها یا قطع رحم که قبلا مثوبات صله و عقوبات قطع را بیان کردیم.

دلیل سوم- جمله إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً که خداوندی که (لا یخفی علیه خافیه و عالم السر و الخفیات) بجزء جزء اعمال و اخلاق و بواطن شما با خبر است و همیشه حاضر و ناظر است، بنده ذلیل عاجز در محضر قادر متعال چگونه حیا نمیکند و مخالفت مینماید عقل حکم میکند بملازمت تقوی.

[سوره النساء (۴): آیه ۲] ..... ص: ۷

وَ آتُوا الْیَتامی أَمْوالَهُمْ وَ لا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِیثَ بِالطَّیِّبِ وَ لا تَأْکُلُوا أَمْوالَهُمْ إِلی أَمْوالِکُمْ إِنَّهُ کانَ حُوباً کَبِیراً (۲)

و بدهید به یتیمها اموالشان را و تبدیل نکنید پلید را بپاکیزه و نخورید اموال ایتام را با اموال خودتان این بسیار زشت و شنیع است و گناه بزرگی است.

وَ آتُوا الْیَتامی أَمْوالَهُمْ یعنی بعد از بلوغ و رشد اموال آنها را بآنها رد کنید و اطلاق یتیم بعد از بلوغ و رشد بنوع از عنایت و مجاز است چنانچه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم را میگفتند یتیم ابی طالب و منسوب بحضرت سجاد علیه السّلام است که بمحمد حنفیه عموی خود فرمود

(جئتک یتیما)

و الا حقیقه بعد از بلوغ از یتیم خارج میشود چنانچه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود

(لا یتم بعد الاحتلام).

بلی در حال صغر دادن اموال بآنها باینست که مصرف آنها نمایند و این خطاب باولیاء ایتام است مثل جد نسبت به نواده و قیم صغار که از طرف پدر یا جد یا حاکم شرع معین شده بر ایتام.

وَ لا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ خبیث اموال صغار است که تصرف در آنها بغیر مصالح صغار حرام است، و طیب اموال خود اولیاء است که هر نوع تصرفی در آنها جایز است، و از برای تبدیل اقسامی است:

۱- آنکه مخلوط کنند اموال ایتام را با اموال خود و بمصارف طرفین برسانند ۲- آنکه اموال ایتام که جید باشد بر خود بر دارند و اموال خود را که ردی باشد بایتام اختصاص دهند.

۳- زیاد روی کنند در تصرفات و از حد متوسط خارج شوند.

وَ لا- تَأْكُلُوا أَمْوالَهُمْ إِلى أَمْوالِكُمْ و اموال ایتام را اضافه باموال خود نکنید و مجموع آنها را نخورید یعنی اموال آنها را اموال خود نپندارید و جزو اموال خود ندانید، و کلمه (الی) بمعنی مع است یعنی آنها را با اموال خود نخورید إِنَّهُ كانَ حُوباً كَبِيراً حوب بمعنی اثم است یعنی معصیت بزرگی است چنانچه در آیه دیگر میفرماید الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوالَ الْيَتامى ظُلْماً إِنَّما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ ناراً وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيراً در چند آیه بعد.

[سوره النساء (۴): آیه ۳] ..... ص : ۸

اشاره

وَ إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتامى فَانْكِحُوا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ مَثْنى وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَواحِدَةً أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ ذلِكَ أَدْنى أَلَّا تَعُولُوا (۳)

و اگر میترسید اینکه بعدالت در مورد یتامی رفتار نکنید پس نکاح کنید

ص: ۸

زنهایی را که برای شما پاک و حلال هستند دو و سه و چهار پس اگر میترسید که بعدالت بین زنها رفتار نکنید پس اکتفاء کنید بیک زن یا بکنیزان خود و این نزدیک تر است به اینکه جور و تعدی نکنید.

این آیه شریفه از آیات مشکله قرآن است و ما ناچاریم در چند مقام صحبت کنیم.

مقام اول..... ص : ۹

- در مقدمه تفسیر گفتیم و مسلم کل است که ترتیب نزول قرآن باین ترتیب فعلی نبوده و چه بسیار از سور قرآنیه که در اول بعثت نازل شده و در اواخر قرآن ضبط شده و بالعکس، و چه بسیار از آیات شریفه در سوره داخل در سوره دیگر شده و چه بسیار از اجزاء آیه جزء آیه دیگر بوده مثل الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ و آیه إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ و غیر اینها، و چه بسیار آیات قبلی مؤخر و آیات بعد مقدم بوده مثل آیه يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ که مقدم بوده بر الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ و لذا مراعات نظم نباید کرد.

بنا بر این می گوییم جمله وَ إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتامى جزء آیه دیگر بوده و جمله فَانْكِحُوا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ جزو آیه دیگر مربوط بیکدیگر نیستند و احتیاج بتأویلات بارده مفسرین نداریم و آنچه بنظر میرسد و مستفاد از تفسیر علی بن ابراهیم که گفتند اخذ از بطون اخبار است و معتقد بعض مفسرین هم هست اینست که این آیه شریفه جزء آیه ۱۲۷ از همین سوره بوده باین نحو وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّساءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَ ما يُتْلى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ فِي يَتامَى النِّساءِ اللَّاتِي لا تُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ فَانْكِحُوا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ مَثْنى وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَواحِدَةً أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ ذلِكَ أَدْنى أَلَّا تَعُولُوا وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ

الْوِلْدانِ وَ أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتامی بِالْقِسْطِ وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِهِ عَلِيماً

و شرح آن بیاید.

و اما جمله اولی وَ إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِی الْيَتامی جزء آیه ششم همین سوره است باین نحو وَ ابْتَلُوا الْيَتامی حَتَّی إِذا بَلَغُوا النِّكاحَ وَ إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِی الْيَتامی فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوالَهُمْ وَ لا تَأْكُلُوها إِسْرافاً وَ بِداراً أَنْ يَكْبَرُوا وَ مَنْ كانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كانَ فَقِيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَ كَفی بِاللَّهِ حَسِيباً و شرحش بیاید و اللّه العالم.

(مقام دوم) ..... ص : ۱۰

قبل از اسلام تصور میکردند که دختر یتیمه که او را تربیت میکردند حکم دختر خود را دارد پس از بلوغ او را نمیتوان ازدواج کرد چنانچه پسری را که تربیت میکردند حکم پسر خود را دارد نمیتوان عیال او را که طلاق داده اختیار کرد مثل قضیه زید و حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خداوند میفرماید اینها اولاد شما نیستند اولاد پدر و مادر خودشان هستند چنانچه در آیه شریفه ما جَعَلَ أَدْعِياءَكُمْ أَبْناءَكُمْ ذلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْواهِكُمْ وَ اللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَ هُوَ يَهْدِی السَّبِيلَ ادْعُوهُمْ لِآبائِهِمْ الآیه احزاب آیه ۴ و ۵، و نیز میفرماید فَلَمَّا قَضی زَيْدٌ مِنْها وَطَراً زَوَّجْناكَها لِكَیْ لا يَكُونَ عَلَی الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِی أَزْواجِ أَدْعِيائِهِمْ إِذا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَراً الایه احزاب آیه ۴۷.

لذا در مورد یتامی مربیات و زنها آمدند و از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سؤال کردند خداوند میفرماید وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِی النِّساءِ الی آخر الآیه المذکوره خلاصه آنکه مانعی ندارد که از زنها و یتامی ازدواج کنید دو و سه و چهار و اگر میترسید که بعدالت بین آنها رفتار نکنید اکتفاء بیکی یا بکنیزهای خودتان کنید.

و اما جمله اولی وَ إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِی الْيَتامی گفتیم مربوط بآیه شریفه

وَ ابْتَلُوا الْيَتامی حَتَّی إِذا بَلَغُوا النِّکاحَ است و خلاصه مفادش اینکه بایـد حفظ مال یتامی بشود، و اگر میترسـید که در اموال آنها بعـدالت رفتار نشود اگر بحـد رشـد رسـیدند بآنها رد کنید و قبل از رسـیدن بحد رشد از اموال آنها برای مصارف خودتان اگر ثروتمندیـد تعفف کنیـد و مصـرف نکنید و اگر تهی دستید بمقدار معروف و متعارف مصـرف نمائید و اسـراف نکنید تا زمان کبر آنهـا که اختیـار اموالشـان بـا خود آنهـا است رد کنیـد، این خلاـصه مضـمون این دو جمله از این آیه و اللَّه العالم بمراده و بحقائق الامور.

(مقام سوم) .... ص : ۱۱

بعضـی اشـکال کردند که از این آیه شـریفه که ترخیص در ازدواج چهار زن میفرماید در صورتی که خوف از خلاف عدالت بین آنها نداشـته باشد استفاده میشود که ممکن است تعدیل بین زوجات و این مناقض با آیه شریفه است که میفرماید در همین سوره آیه ۱۲۹ وَ لَنْ تَسْتَطِیعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَیْنَ النِّساءِ وَ لَوْ حَرَصْتُمْ که نفی امکان میکند.

جواب- همین سؤال را از حضرت صادق علیه السّلام کردند حضرت خلاصه فرمایشاتش اینست که عدالت در این آیه در نفقه و قسـمت است و این ممکن است و عـدالت در آیه وَ لَنْ تَسْتَطِیعُوا در محبت و علاـقه است و آن میسـور نیست، و عـدالت در انفاق و قسـمت واجب است و در ترکش عقوبت و عـذاب و منع حق است، و اما عـدالت در محبت قلبی واجب نیست بلکه امر قهری است لکن اظهار نکنـد و تمام را بیک چشم نگاه کند، و لذا در قسـمت اول اگر خوف ترک عدالت دارد اقتصار بر یک زن نماید یا نزد اماء برود که واجب النفقه از غیر جهت امائیت نیستند یا بعقد انقطاع قناعت کند که وجوب نفقه نیاورد.

ذلِکَ أَدْنی أَلَّا تَعُولُوا عول بمعنی جور و تعدی است و البته اکتفاء بواحده

یا وطی اماء یا انقطاء نزدیک تر است به اینکه جور و تعدی نشود، و از این جمله استفاده میشود که اکتفاء بواحده هم ممکن است مسامحه در انفاق و جور و تعدی در حق زوجه یا در حق امه بشود ولی البته کمتر است از زوجات متعدده، هذا خلاصه ما عندنا.

[سوره النساء (۴): آیه ۴] ..... ص: ۱۲

وَ آتُوا النِّساءَ صَدُقاتِهِنَّ نِحْلَهً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَیْ ءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَنِیئاً مَرِیئاً (۴)

و بدهید بزنها صداقها و مهرهای آنها را که برای آنها عطیه قرار داده اید پس اگر آنها از روی طیب نفس بشما چیزی دادند از مهریه خود پس بخورید برای شما گوارا و سلامت است.

صداق و مهریه در عقد نکاح لازم است اگر ذکر شد و معین گردید که همان را واجب است بزن داد و بهتر اینست که از انقد و اطیب اموال باشد چنانچه در خبر دارد که بهترین اموال را برای سه مصرف باید گذارد: کفن، سفر حج، مهر عیال و باعث طیب ولادت میشود و در قرآن دارد وَ آتَیْتُمْ إِحْداهُنَّ قِنْطاراً فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَیْئاً أَ تَأْخُذُونَهُ بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِیناً نساء آیه ۲۰.

و این مهر عطیه الهی است که برای نساء قرار داده، و معنای (نحله) همین است عطیه بدون عوض و اینکه معروف است که مهر بازاء بضع است بنحو مجاز است زیرا مهر ملک طلق زوجه است و بضع ملک زوج نمیشود فقط حق استمتاع دارد و استمتاع هم طرفینی است بلکه طرف زن می چربد، حق مراجعه و مواقعه دارد بلی زوج حق مطالبه دارد هر موقع که مطالبه نمود زن باید تمکین باشد لذا میفرماید وَ آتُوا النِّساءَ صَدُقاتِهِنَّ مراد صداق است که مهر باشد نه صدقه که بفقراء میدهند

و امر امر وجوبی است و زوجه حق مطالبه دارد، بلی قبل الدخول نصف مستقر میشود و بدخول تمام مهر مستقر میگردد و زن حق دارد تا تمام مهر را نگیرد امتناع از دخول کند. (نحله) عطیه الهی است که خداوند برای آنها قرار داده.

فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ مراد بمیل و رغبت اگر زن چیزی بشوهر بخشید (عن شیئی منه) یعنی از صداق و مهر برای شوهر حلال است (نفسا) که میل نفسانی داشته باشد نه از روی کره و اجبار.

فَكُلُوهُ هَنِيئاً مَرِيئاً مراد از اکل تصرف است چه خوردنی باشد یا غیر آن و (هنیئی) بمعنی گوارا، در مجمع البحرین (الهنی ء اللذیذ الذی لا آفه فیه و المری ء السهل المأمون الغائله).

و در حدیث است شخصی شرفیاب شد خدمت امیر المؤمنین علیه السّلام و شکایت کرد از وجع بطن حضرت دستور فرمود قدری از مهر عیال بطیب نفس او بگیرد و عسل بخرد و با آب باران ممزوج کند و بخورد.

حضرت تمسک فرمود بسه آیه از قرآن وَ نَزَّلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً مُبارَكاً سوره ق آیه ۹، يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِها شَرابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوانُهُ فِيهِ شِفاءٌ لِلنَّاسِ نحل آیه ۶۹، فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْ ءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَنِيئاً مَرِيئاً عمل نمود و شفاء یافت.

[سوره النساء (۴): آیه ۵] ..... ص: ۱۳

وَ لا تُؤْتُوا السُّفَهاءَ أَمْوالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِياماً وَ ارْزُقُوهُمْ فِيها وَ اكْسُوهُمْ وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً (۵)

و ندهید اموال خود را در دست اشخاص سفیه اموالی که خداوند قرار داده برای شما که باو قیام کنید در امر معیشت خود و آنها را بخورانید و بپوشانید و با آنها از راه تلطف و ارشاد تکلم کنید.

سفیه ناقص العقل است در مقابل رشید که کامل العقل است و مراد کسیست که نفع و ضرر خود را تشخیص نمیدهد و صلاح و فساد کارها را تمیز نمیدهد مثل بسیاری از اطفال و زنها و فساق، و در بسیاری از اخبار شارب الخمر را سفیه شمرده اند بلکه دارد (ای سفیه اسفه من شارب الخمر) و در بعضی اخبار امثال شارب الخمر را هم ذکر فرموده و تمسک بهمین آیه کردند در منع دادن مال بدست آنها و لکن ظاهر اینست که از باب وحدت ملاک باشد چون دادن مال بسفیه موجب تضییع مال میشود و ایمن از اتلاف نیست، فساق هم هیچگونه اعتمادی بآنها نیست نه بقول آنها و نه بفعل آنها و نه بامانت آنها و شارب الخمر فرد اجلای فساق است کسی که نسبت بخود چنین باشد نسبت بدیگران چه نحوه است.

وَ لا تُؤْتُوا السُّفَهاءَ أَمْوالَكُمُ نهی ارشادی است چون موجب تضییع مال است و لو نفس تضییع حرام است مثل اسراف و تبذیر که از کبار معاصی شمرده اند و مراد از (اموالکم) ممکن است اموال خود مؤتی باشد چنان که ظاهر (اموالکم) است که مال های خود را دست سفیهان ندهید تضییع میکنند و از بین میبرند.

بنا بر این مراد از (الَّتِی جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِياماً یعنی قوام زندگی شما در امر معاش باموالتان است و بآنها دادن مورث اختلال امر معاش شما میشود.

و ممکن است مراد اموال خود سفهاء باشد که در دست شما بعنوان قیمومیت سپرده شده بدست آنها ندهید که مسئولیتش با شما است.

و تعبیر (باموالکم) بادنی مناسبت است یعنی اموالی که در تحت اختیار و سلطنت شما است و قرینه بر این معنی جمله (و ارزقوهم فیها) زیرا واجب نیست کسی از مال خود نفقه بسفیه دهد مگر واجب النفقه باشد مثل عیال و اولاد، ولی و قیم باید از مال خود سفیه صرف نفقه او کند، و همچنین (و اکسوهم) کسوه هم حکم نفقه را دارد.

وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفاً بزبان لین و نیکو با آنها تکلم کنید بعنوان نصیحت و ارشاد با زبان خشن و تند صحبت نکنید نگوئید سفیهی عقلت نمیرسد نمیتوانی اصلاح مال کنی، تضییع میکنی از بین میبری.

و ممکن است گفته شود که مراد از (اموالکم) اعم از اموال خود و اموال سفهاء باشد تا هر دو جهت را شامل گردد و منافی با ظهور (اموالکم) و با ظهور (و ارزقوهم فیها و اکسوهم) نباشد و اللَّه العالم، پس مراد از (اموالکم) اموالیست که در تحت اختیار و تسلط شما است چه از جهت مالکیت یا از جهت قیمومیت.

[سوره النساء (۴): آیه ۶] ..... ص: ۱۵

وَ ابْتَلُوا الْيَتامى حَتَّى إِذا بَلَغُوا النِّكاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوالَهُمْ وَ لا تَأْكُلُوها إِسْرافاً وَ بِداراً أَنْ يَكْبَرُوا وَ مَنْ كانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كانَ فَقِيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَ كَفى بِاللَّهِ حَسِيباً (۶)

و امتحان و اختیار کنید یتیمها را ذکورا و اناثا تا زمانی که بحد بلوغ برسند که بتوان تزویج نمود پس اگر بحد بلوغ یافتید آنها را برشید که بتوانند حفظ مال کنند پس اموال آنها را بدست خودشان دهید و نخورید اموال آنها را که اسراف کنید و مبادرت نکنید در اکل مال آنها تا کبیر شوند بآنها رد کنید یعنی بعنوان قرض از مال آنها بر ندارید و بگوئید موقعی که کبیر میشوند بآنها رد میکنیم و اگر وصی و قیم ثروتمند است عفت ورزد و از خوردن مال آنها اجتناب کند و اگر فقیر است برای زحمت هایی که در کار آنها میکشد بعنوان حق الزحمه بمقدار معروف که تعدی نشود از مال آنها بر دارد و زمانی که مال آنها را بآنها رد کردید شاهد بگیرید که فردا منکر نشوند و باعث اتهام نشود و کفایت میکند

بخداوند که محاسب باشد.

شرح این آیه شریفه در چند جمله بیان میشود-

(جمله اولی) ..... ص : ۱۶

ایتام تا مادامی که بحد بلوغ و رشد نرسند باید اموال آنها درید قیم آنها باشد چه پدر و جد پدری معلوم کرده باشند یا حاکم شرع معین کرده باشد، و حد بلوغ در پسرها پانزده سال قمری یا خروج منی که مراد از بلوغ نکاح است یا انبات شعر، و در دخترها تمامیت نه سال قمری است اگر تاریخ ولادت معلوم باشد یا حیض اگر مجهول باشد، و حد رشد عقل اینست که تضییع مال نکند و بتواند حفظ کند و بمصارف غیر عقلایی صرف نکند.

مسئله- اگر بحد بلوغ و رشد رسیدند ولایت پدر و جد پدری و وصی و قیمی که برای آنها معین شده قطع میشود و اگر بعد از بلوغ و رشد سفیه شدند یا ممنوع التصرف شدند حاکم شرع باید قیم بر آنها معین نماید و حکم مجنون هم همین است بلی اگر سفاهت و جنون متصل بزمان صغر باشد ولایت آنها قطع نمیشود تا بحد رشد و کمال عقل برسند.

(جمله ثانیه) ..... ص : ۱۶

قیم تصرفاتش در اموال آنها باید مطابق صرفه آنها باشد بر خلاف صرفه نمیتواند عمل کند به اینکه قرض بر دارد یا بیکی قرض دهد یا اسراف در مصارف خود یتامی کند و امثال اینها و لو ضرر نداشته باشد چه رسد بتصرفات ضرری، و اگر قیم بر خلاف صرفه رفتار میکند حاکم شرع او را عزل میکند و دیگری را بجای او نصب میکند یا کسی را منضم بآن میکند یا ناظر برای او مینگارد

(جمله ثالثه) ..... ص : ۱۶

قیم نمیتواند جهت حق الزحمه خود از مال یتامی بر دارد در صورتی که احتیاج

ندارد و غنی است بلی اگر پدر یا جد پدری یا حاکم شرع حقی برای او معین کرده اند مطابق قرارداد که اجره المسمی می گوییم مانعی ندارد، و اما اگر فقیر باشد مطابق حق الزحمه که اجره المثل می گوییم حق دارد بر دارد اگر قصد تبرع نکرده باشد و معنای معروف همین است.

(جمله رابعه) ..... ص: ۱۷

پس از بلوغ و رشد که باید اموال آنها را بآنها رد کند باید شاهد و بینه بگیرد یا در حضور حاکم و عدول مؤمنین رد کند که اگر چنین نکرد و سپس از او مطالبه کردند بحکم ظاهر شرع محکوم است باید جور بکشد و دعوی رد از او مسموع نیست مگر باثبات نزد حاکم شرع یا باقامه بینه یا با قرار طرف یا بقسم مردود از طرف منکر و پس از بیان این جملات احتیاج بشرح الفاظ آیه و نقل اخبار وارده و نقل اقوال مفسرین نیست و این جملات در فقه مفصلا بیان شده.

[سوره النساء (۴): آیه ۷] ..... ص: ۱۷

لِلرِّجالِ نَصِیبٌ مِمَّا تَرَکَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ وَ لِلنِّساءِ نَصِیبٌ مِمَّا تَرَکَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ کَثُرَ نَصِیباً مَفْرُوضاً (۷)

از برای مردان است سهم و نصیبی از ترکه پدران و مادران و خویشاوندان و از برای زنها است سهم و نصیبی از ترکه پدران و مادران و خویشاوندان چه ترکه کم باشد یا زیاد هر کدام نصیب معینی که خدا قرار داده و معین فرموده.

طبقات ارث در ارحام سه طبقه است و با وجود طبقه مقدم طبقه مؤخر ارث نمی برند.

طبقه اولی- پدر و مادر و اولاد هر چه پائین روند.

ثانیه- اجداد و جدات هر چه بالا روند و اخوه و اخوات و اولاد آنها

ثالثه- اعمام و عمات و اخوال و خالات و اولاد آنها.

و ارث آنها بعضی بالنصیب است و بعضی بالفرض، و فرض هم نصف و ثلث و ثلثین و سدس است علی اختلاف.

و اما وارث در غیر ارحام آنهم دو قسم است: قسمت اول زوجین که با جمیع طبقات شرکت دارند و ارث آنها نصف و ربع و ثمن است.

قسمت دوم که پس از فقدان ارحام ارث میبرند و آنهم سه طبقه هستند:

اولی- معتق. ثانیه- ضامن جریره. ثالثه- امام که وارث من لا وارث له است.

و مراد از ما ترک آنچه میت گذارده و رفته است از اموال و حقوق و در این آیه شریفه فقط متعرض ارث ارحام است بطور اجمال که خلاصه تشریع اصل ارث است و تفصیل آنها در آیات دیگر و اخبار اهل بیت بیان شده.

و مراد از اقربین اولاد و اخوه و اخوات و اعمام و عمات و اخوال و خالات و اولادهای آنها است، و والدین اب و ام است و اینها هم داخل اقربین هستند و بالخصوص ذکر فرموده از باب اهمیت آنها و اقربیت آنها نسبت بسایر اقارب میت است.

[سوره النساء (۴): آیه ۸] ..... ص : ۱۸

وَ إِذا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً (۸)

و زمانی که حاضر باشند در موقع قسمت ترکه بین وراث سایر اقارب که میراث بر نیستند و جزو طبقه بعد هستند و یتامی و فقراء پیش از قسمت یک مقداری بآنها بدهید که آنها هم بی بهره نباشد و با آنها با زبان خوش صحبت کنید.

اخبار در این آیه مختلف است، در بعض اخبار دارد که این آیه نسخ شده

بآیات ارث و در بعضی دارد که غیر منسوخ است.

و بالجمله مطابق فتوی و عمل اصحاب اینست که امر (فَارْزُقُوهُمْ) امر استحبابی است واجب نیست آن هم مشروط به اینکه وارث صغیر و مجنون و سفیه نباشد که از سهم آنها نمیتوان تصرف نمود و همین مقتضای جمع بین اخبار است زیرا اخباری که میفرماید منسوخ شده حمل بر این معنی میتوان کرد که ظاهر این آیه وجوب است و اگر آیات ارث نبود میگفتیم که واجب است بظاهر الامر لکن آیات ارث قرینه است بر اینکه این امر وجوبی نیست و معنی نسخ یعنی خلاف ظاهر مراد است.

و اخباری که میفرماید محکم و غیر منسوخ است اینست که اصل حکم برداشته نشده که بگوئیم جایز نیست و نباید بآنها داد.

مطلب دیگر آنکه از بعض اخبار استفاده میشود که راجع بخود مورث است که وصیت کند چیزی بسایر ارحام و یتامی و مساکین بدهند چنان که مفاد آیه شریفه است الْوَصِيَّةُ لِلْوالِدَيْنِ وَ الْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ بقره آیه ۱۸۰، و این هم منافات ندارد زیرا یکی از مصادیق عام است، غایه الامر این وصیت مستحبّ است و لو عمل بوصیت واجب است.

و ممکن است مراد از حضور اقربین و یتامی و مساکین نه مجرد حضور در مجلس قسمت باشد بلکه حضور در محل در موقع قسمت است که اگر غائب باشند در بلاد دیگر و دست رس نباشند از مورد آیه خارجند.

مسئله دیگر آنکه بعضی گفتند مراد از یتامی و مساکین یتامی و مساکین از ارحام هستند چنانچه مراد از أُولُوا الْقُرْبى فقراء از ذوی القربی است چنانچه در آیه خمس وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ الآیه انفال آیه ۴۱، مراد یتامی و مساکین

و ابن سبیل از سادات است لکن اینهم خلاف ظاهر است زیرا اولوا القربی اعم از فقیر و غیر فقیر است و یتامی و مساکین اگر مراد از ارحام باشد خود اولوا القربی شامل بود احتیاج ببیان نبود بلکه آنهم اعم است بلکه میتوان گفت غیر ارحام است چون عطف باولی القربی است و اللّه العالم.

[سوره النساء (۴): آیه ۹] ..... ص: ۲۰

وَ لْیَخْشَ الَّذِینَ لَوْ تَرَکُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّیَّةً ضِعافاً خافُوا عَلَیْهِمْ فَلْیَتَّقُوا اللَّهَ وَ لْیَقُولُوا قَوْلاً سَدِیداً (۹)

و باید بترسند کسانی که اولاد و ذراری ضعیف پس از خود میگذارند که خوف دارند که آنها بفقر و بی چارگی گرفتار شوند پس باید از خدا بترسند و از نافرمانی آن پرهیز کنند و گفتار آنها گفتار شرع و عقل پسند باشد.

این آیه شریفه را دو نحوه تفسیر کردند و هر دو از اخبار مستفاد میشود:

اول- اینکه کسی که اولاد صغار دارد مثل صغار و مجانین و سفهاء که تمکن از تحصیل معاش ندارند تمام مالش را صرف خود نکند چه در زمان حیات و چه وصیت کند که پس از موت صرف او کنند و برای اولادش چیزی منظور نیاورد و آنها بفقر و فاقه گرفتار شوند زائد بر ثلث حق ندارد وصیت کند بلکه ثلث هم زیاد است، چنانچه در اخبار تصریح شده.

دوم- کسی که وصی و قیم صغار شد در مال صغار اجحاف و تعدی نکند و آنها را بفقر نیندازد که پس از او با ذریه او هم چنین معامله خواهد شد و بترسد که ظلم باولاد صغار دیگران اثرش ظلم بصغار خود است از دیگران.

و ممکن است گفته شود که آیه شریفه عام است و هر دو قسم را شامل میشود باین معنی که مراد از وَ لْیَخْشَ الَّذِینَ لَوْ تَرَکُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّیَّةً ضِعافاً کسانی که ذریه ضعاف دارند بترسند و آنها را گرفتار فقر و بیچارگی نکنند نه بالمباشره که برای آنها از ترکه منظور نیاورند و نه بالتسبیب که بذراری دیگران تعدی

نکنند که سبب شود که دیگران هم بذراری او همین معامله را بکنند (خافُوا عَلَیْهِمْ) و مراعات آنها را نکنند (فَلْیَتَّقُوا اللَّهَ) بعلاوه ظلم صغار عقوبت شدید دارد چنانچه بیاید و کاملا باید پرهیز کنند.

وَ لْیَقُولُوا قَوْلًا سَدِیداً قول سدید موافق با صواب و عدل است و حسن کلام چه با خود صغار و ایتام و چه در مورد آنها با دیگران بر خلاف حق نگوید و با آنها با کمال تلطف صحبت کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰] ..... ص: ۲۱

إِنَّ الَّذِینَ یَأْکُلُونَ أَمْوالَ الْیَتامی ظُلْماً إِنَّما یَأْکُلُونَ فِی بُطُونِهِمْ ناراً وَ سَیَصْلَوْنَ سَعِیراً (۱۰)

درست است کسانی که میخورند اموال یتیمان را از روی ظلم و تعدی جز این نیست که میخورند در شکمهای آنها آتش را و زود باشد که برسند سعیر را که جهنم است.

یکی از گناهان کبیره که خداوند در قرآن مجید وعده آتش داده خوردن مال یتیم است چنانچه مفاد همین آیه شریفه است و اخبار در عقوبت آن بسیار است من جمله حدیث مروی از کافی است از حضرت باقر علیه السّلام فرمود

(من اکل مال الیتیم یجی ء یوم القیمه و النار تلتهب فی بطنه حتی یخرج لهب النار من فیه یعرفه اهل الجمع انه آکل مال الیتیم)

و از علی بن ابراهیم از حضرت صادق علیه السّلام از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود

(لما اسری بی الی السماء رأیت قوما تقذف فی افواههم النار و تخرج من ادبارهم فقلت من هؤلاء یا جبرئیل فقال هؤلاء الذین یأکلون اموال الیتامی ظلما)

و غیر اینها از اخبار و ما ناچاریم در شرح مفاد آیه بپردازیم إِنَّ الَّذِینَ عام است شامل اولیاء و قیم و سایر طبقات میشود حتی جد پدری

(یأکلون) مراد اکل مقابل شرب نیست بلکه مراد اخذ اموال آنها است و جزو مال خود کردن است چه اتلاف کند چه سایر تصرفات چنانچه گذشت در مفاد آیه شریفه وَ لا تَأْکُلُوا أَمْوالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْباطِلِ وَ تُدْلُوا بِها إِلَی الْحُکَّامِ لِتَأْکُلُوا فَرِیقاً مِنْ أَمْوالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ بقره آیه ۱۸۹.

أَمْوالَ الْیَتامی ظُلْماً ظلم بغیر حق است که اگر بحق باشد مانعی ندارد چنانچه گذشت در مفاد آیه شریفه وَ مَنْ کانَ فَقِیراً فَلْیَأْکُلْ بِالْمَعْرُوفِ و ظلم نیست إِنَّما یَأْکُلُونَ فِی بُطُونِهِمْ ناراً این ممکن است عقوبت قیامت آنها باشد موقعی که وارد محشر شوند چنانچه مستفاد از حدیث از حضرت باقر علیه السّلام است، و ممکن است در عالم برزخ باشد چنانچه در حدیث معراجیه است، و ممکن است یکی از عذابهای جهنم باشد که در جهنم باین عذاب گرفتار شوند، و ممکن است در همین دنیا باشد که بچشم حقیقت بین دیده شود، و ممکن است که در جمیع مراحل باشد چنانچه بعید نیست و مقتضای جمع هم همین است.

وَ سَیَصْلَوْنَ سَعِیراً سعیر یکی از اسامی جهنم است و بمعنای شعله آتش است و در آیه شریفه است وَ کَفی بِجَهَنَّمَ سَعِیراً و از کلمه (و سیصلون) ممکن است استفاده نمود که آتش جهنم او را جذب میکند و میرباید، اعاذنا اللّه من ذلک

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱] .... ص : ۲۳

اشاره

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِساءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثا ما تَرَكَ وَ إِنْ كانَتْ واحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَ لِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَ وَرِثَهُ أَبَواهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِها أَوْ دَيْنٍ آباؤُكُمْ وَ أَبْناؤُكُمْ لا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاً فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً (۱۱)

بدرستی که خداوند سفارش میفرماید در باب میراث که پسر دو برابر دختر ارث میبرد و اگر وارث دختر باشد بدون پسر اگر دو دختر و بیشتر باشند دو ثلث مال را میبرند و اگر یک دختر است نصف میبرد و از برای پدر و مادر در صورتی که اولاد هم باشند هر کدام یک سدس (یک ششم) (مال را میبرند و اگر نباشند و وارث منحصر بپدر و مادر باشد مادر یک سوم میبرد اگر میت برادر نداشته باشد و اگر داشته باشد مادر یک ششم میبرد و بقیه راجع بپدر است و این میراث بعد از آنست که وصیت و دین میت خارج شود شما نمیدانید که پدران و مادران و اولاد کدام یک نزدیکترند بشما در نفع میراث و این سفارش الهی فریضه و واجب است از طرف الهی درست است خداوند عالم و حکیم است.

این آیه شریفه مشتمل بر سه جمله است:

(جمله اول) ..... ص : ۲۳

در میراث طبقه اول است که پدر و مادر و اولاد ذکور و اناث است و میراث آنها دو قسم است: یک قسمت بالفرض است و یک قسمت بالنصیب و تفصیل آن این است که اگر میت هم پدر و مادر و هم اولاد ذکور و اناث دارد، پدر و مادر هر یک سدس که یک ششم مال است میبرند چنانچه اگر پدر باشد و مادر نباشد یا بعکس

یک سدس خود را میبرد بالفرض و بقیه ترکه بین اولاد ذکور و اناث تقسیم میشود پسر دو برابر دختر و این بالنصیب است، و اگر پدر و مادر و فقط اولاد اناث باشند ابوین همان بالفرض میبرند و دختر اگر یک دختر است نصف میبرد بالفرض و در این صورت یک سدس ترکه زیاد میآید آن را باید پنج قسمت کرد یک پدر و یک مادر و سه دختر بالنصیب میبرند ما زاد از آنچه بالفرض برده، و اگر بیش از یک دختر است یا دو دختر یا زیادتر که مراد از (فوق اثنتین) است یعنی دو ببالا، دخترها دو ثلث میبرند بین آنها بالسویه تقسیم میشود و چیزی از ترکه باقی نمیماند و تماما بالفرض است.

بلی اگر پدر تنها یا مادر تنها باشند یک سدس زیاد میآید، اگر بیش از یک دختر باشند و یک ثلث اگر یک دختر باشد و این ما زاد را بین پدر یا مادر و دختران نسبت بآنچه برده اند تقسیم میشود بالنصیب در صورت اول که بیش از یک دختر است تخمیس میشود یک خمس بپدر یا مادر میرسد و بقیه بدختران، و اگر یک دختر است تربیع میشود یک ربع پدر یا مادر و سه ربع دختر تماما بالنصیب.

و اگر وارث منحصر بپدر و مادر است و میت اولاد ندارد اگر برادر و خواهر هم ندارد یک ثلث مادر میبرد بالفرض و دو ثلث دیگر پدر بالنصیب، و اگر برادرها و خواهرها دارد، اگر دو برادر هستند یا یک برادر و دو خواهر که صدق اخوه بکند که مراد از جمع بنص اخبار و فتوای اصحاب دو ببالا است حاجب میشوند و همچنین چهار خواهر که بجای دو برادر هستند مادر یک سدس بیش نمیبرد بالفرض و پنج سدس دیگر پدر بالنصیب میبرد.

و اگر وارث منحصر باولاد است و پدر و مادر ندارد، اگر اولاد منحصر بذکور یا منحصر باناث هستند بین آنها بالسویه تقسیم میشود، و اگر ذکور و اناث هستند ذکور دو برابر اناث میبرند یعنی هر پسری دو برابر دختر میبرد و در ذکور تنها

یا ذکور و اناث تماما بالنصیب است، و اما اناث تنها اگر یک دختر است نصف ترکه را بالفرض و نصف دیگر را بالنصیب، و اگر بیش از یک دختر هستند دو ثلث بالفرض و یک ثلث بالنصیب.

و تمام این فروض در صورتیست که زوج یا زوجه نباشند و الا اگر میت اولاد ندارد زوج نصف ترکه را میبرد و اگر اولاد دارد چه از این زوج یا زوج سابق زوج ربع میبرد و اگر زوجه باشد اگر زوج اولاد ندارد ربع و اگر دارد ثمن میبرد چنانچه بیاید

(جمله دوم) ..... ص : ۲۵

ارث مطلقا بعد از وصیت و دین است که اگر میت مدیون است یا بطلبکارها با بخمس سادات و سهم امام یا بزکاه فقراء یا بمظالم عباد یا بنذر و عهد و قسم یا بکفارات یا بحج بیت اللّه باید اول دیون را خارج کرد، اگر بقیه دارد ارث است، و همچنین اگر وصیت کرده باید اول وصیت را خارج کرد و بقیه ارث است.

و وصیت زائد بر ثلث نمیتواند کند مگر باجازه ورثه چنانچه گذشت، و اگر دین و وصیت هر دو است اگر ترکه تکافؤ میکند بهر دو عمل باید کرد و الا دین مقدم است بر وصیت و لو در آیه ذکر وصیت مقدم شده، لکن در مقام ترتیب نیست و اگر ترکه کمتر از دیون است باید تقسیط کرد هر مقدار که میشود و اگر میت اشتغال ذمه بنماز و روزه دارد اختلاف است که از اصل خارج میشود یا نه در صورتی که پسر بزرگتر نداشته باشد و الا بر پسر بزرگتر است در مقابل حبوه که مخصوص او است و سایر ورثه حق ندارند.

(جمله سوم) .... ص : ۲۵

در ذیل آیه شریفه آباؤُکُمْ وَ أَبْناؤُکُمْ تا آخر آیه در مقام دفع توهم است که خیال نکنید در موضوع ارث پدر و مادر یا اولاد بعضی مقدم بر بعضی باشند اینها در این طبقه مساوی هستند از حیث ارث بلی در غیر این موارد البته پدر مقدم

است بر اولاد مثل تجهیزات میت و غیر آن، شما نمیدانید خداوند عالم است و حکیم آنچه بفرماید و آنچه بکند از روی حکمت و مصلحت است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲] ..... ص: ۲۱

اشاره

وَ لَكُمْ نِصْفُ ما تَرَكَ أَزْواجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِها أَوْ دَيْنٍ وَ لَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِها أَوْ دَيْنٍ وَ إِنْ كانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذلِكَ فَهُمْ شُرَكاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصى بِها أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ (۱۲)

و از برای شما شوهران است نصف از آنچه زنان شما گذارده اند اگر اولاد نداشته باشند چه از شما و چه از شوهران قبل، و اگر اولاد دارند شما ربع میبرید از ترکه آنها و این نصف یا ربع بعد از اداء دین و وصیتست که آنها کرده اند و از برای زنهای شما یک ربع از ترکه شما است اگر شما اولاد نداشته باشید چه از این زن و چه از زنهای دیگر و اگر اولاد دارید زنها یک ثمن میبرند حتی اگر چهار زن هم باشند تماما یک ربع یا یک ثمن میبرند نه هر یک یک اینهم بعد از وصیت و دین است، و اگر مردی یا زنی بمیرد و وارث او کلاله باشند که برادر و خواهرند اگر یک برادر یا یک خواهرند یک ششم می برند و اگر بیشترند تمام در یک سوم شریک هستند بعد از وصیت یا دین مورث در صورتی که غرض اضرار بآنها نباشد و این سفارش و دستور هست از جانب خداوند و خدا عالم و بردبار است.

این آیه شریفه مشتمل بر دو قسمت ارث است:

[قسمت اول ..... ص : ۲۷

اشاره

یک قسمت راجع بزوجین است شرحش بیان شد.

(اشکال) ..... ص : ۲۷

در صورتی که ورثه همه صاحب فرض باشند و ترکه منطبق با فروض نشود کسر بر که وارد میشود، مثلا میت پدر و مادر و یک یا دو دختر و شوهر دارد، مثلا ترکه دوازده دینار است پدر و مادر هر یک دو دینار میبرند چهار دینار میشود زوج هم سه دینار میخواهد که ربع شود و دختر هم شش دینار اگر یکی باشد که نصف است و هشت دینار اگر بیش از یکی است که دو ثلث است کسر بر کدام وارد میشود؟

(جواب) ..... ص : ۲۷

مطابق مذهب امامیه مأخوذ از اخبار قطعیه و اجماع علماء اینکه اگر وارث صاحب فرض دارای دو فرض است در دو صورت مثل زوج و زوجه در صورت بودن اولاد و نبودن و همچنین مادر که در صورت بودن اولاد سدس است و نبودن ثلث است کسر بر آنها وارد نمیشود فقط کسر بر آنها است که بالقرابه میبرند و اگر سهم بالفرض در یک صورت است و در صورت دیگر بالقرابه است مثل پدر که با اولاد سدس است و بدون اولاد بالقرابه و همچنین بنات که با نبودن ابناء نصف و ثلثین است و با بودن ابناء بالقرابه (لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ) است چنانچه بر ذو الفرضین هم چیزی زیاد نمیشود اگر زائد بر سهام شد و همین است معنای (لا عول و لا تعصیب) بر خلاف عامه که کسر و اضافه را بر تمام ورثه تقسیط میکنند بلی یک مورد است که محل خلاف است بین علماء و آن اگر زنی بمیرد و منحصر بشوهر و امام است آیا ما زاد از نصف که فرض شوهر است بشوهر داده میشود یا بامام یا اینکه فرق است بین زمان ظهور و غیبت، باید تقلید نمود.

(قسمت دوم) ..... ص : ۲۸

راجع بمیراث کلاله است که خواهر و برادر باشند و این طبقه دوم میراث است که اگر طبقه اول که پدر و مادر و اولاد، و اولاد اولاد هر چه پائین رود نباشند میراث بطبقه دوم میرسد که اخوه و اخوات و اجداد و جدات هستند.

و تفصیل مسئله اینکه اخوه و اخوات سه دسته اند: امی تنها و ابی تنها و ابوینی، اگر هر سه دسته موجودند امی تنها سهم من یتقرب به که ام باشد میبرند یک ثلث اگر بیشتر از یک باشند و بین خود بالسویه تقسیم میکنند ذکورا و اناثا، و اگر یکی بیشتر نیستند چه برادر تنها چه خواهر یک سدس میبرند و آیه مخصوص باین قسمت است.

و اما ابی تنها با بودن ابوینی هیچ نمیبرد و دو ثلث دیگر یا پنج سدس دیگر بین ابوینی تقسیم میشود بتفاوت، برادر دو برابر خواهر. و اگر ابوینی نباشد ابی جای آنها می نشیند و دو ثلث یا پنج سدس را میبرد بالتفاوت.

و اگر فقط یک دسته بیش نیستند تمام مال را میبرند، اگر امی تنها هستند بالسویه و اگر ابی تنها یا ابوینی تنها باشند بتفاوت تقسیم میشود.

و همه این فروض در صورتیست که اجداد و جدات نباشند، و اما اگر باشند اجداد و جدات امی با اخوه و اخوات امی شریک میشوند در ثلث و بالسویه تقسیم میشود و اجداد و جدات ابی با اخوه و اخوات ابی یا ابوینی در دو ثلث شریک میشوند و بتفاوت (لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ) تقسیم میشود، و اگر اخوه و اخوات نباشند اولاد آنها بجای آنها ارث میبرند نصیب من یتقرب به را اولاد اخوه و اخوات امی بالسویه تقسیم میکنند و اولاد اخوه و اخوات ابوینی و اگر نباشند ابی تنها للذکر مثل حظ الانثیین تقسیم میکنند.

(قسمت سوم) ..... ص : ۲۸

اشاره

میراث اعمام و عمات و اخوال و خالات است که طبقه سوم میراث است

ص: ۲۸

در صورتی که از طبقه دوم احـدی نباشـد از اجـداد و جدات هر چه بالا رود و از اخوه و اخوات هر چه پائین آیند نوبت بطبقه سوم میرسد.

اعمام و عمات نصـیب پدر را میبرند و بتفاوت تقسیم میکنند، و اخوال و خالات نصیب مادر را میبرند بالسویه تقسیم میکنند، و اعمـام و عمـات ابوینی مقـدم بر ابی تنها هسـتند چنانچه ذکر شـد و اگر اینها نباشـند نوبت باولاد آنها میرسـد و بهمین نحو که گفتیم تقسیم میکنند.

بلی اینجا یک مسئله است بر خلاف قواعد ارث مطابق مذهب شـیعه و اخبار متواتره و آن اینست که ابن عم ابوینی مقدم است بر عم ابی تنها چنانچه امیر المؤمنین علی علیه السّلام مقدم بر عباس بود در میراث و مراد ودایع نبوت است و الا میراث حضرت رسـالت بـدخترش صـدیقه طـاهره سـلام اللَّه علیها میرسـید که جزو طبقه اول است و نوبت بطبقه سوم نمیرسـید، و از اینجا ظلم شیخین بفـاطمه علیهـا السـلام در موضوع فـدک و تمسک بحـدیث مجعول که (نحن معاشـر الانبیاء لا نورث ما ترکناه صـدقه) نمودند مخالف نصوص و ظواهر آیات شریفه چنانچه در خطبه صدیقه طاهره است با اینکه اصلا فدک جزو میراث نبود و نحله بود که حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در زمان حیات خود بصدیقه طاهره واگذار کرده بودند.

(اشکال و دفع) ..... ص : ۲۹

اما الاشکال اینکه در اخبار شیعه هم قریب بمضمون این حدیث داریم و چه نحو میتوان گفت مجعول است.

و امـا الـدفع اینکه آنچه در اخبـار شـیعه است این مضـمون است که ما انبیاء ده و دهکـده و مال و منال نـداریم که برای وارث بگـذاریم بلکه علم و کمالات نفسـیه را بآنها میـدهیم نه اینکه اگر چیزی باشد بوارث نمیرسد و این کلمه ما ترکناه صدقه قطعا مجعول و تحریف جمله اولی است.

(و اما قسمت چهارم و پنجم و ششم) ..... ص : ۳۰

اشاره

در صورتی که ذوی الارحام در هیچ طبقه نباشند میراث بطبقه چهارم میرسد که معتق باشد که مورث اگر عبد یا امه بوده و مولای او او را آزاد کرده و در زمان آزادی مالیه پیدا کرده و از دنیا رفته و اقارب هم ندارد میراث بمولای او میرسد، و اگر مولی نداشته یا قبلا وفات کرده طبقه پنجم اگر ضامن جریره دارد باو میرسد و اگر آنهم نباشد طبقه ششم امام است و در زمان غیبت نایب او مجتهد جامع الشرائط است و زوج و زوجه با جمیع این طبقات شریک هستند بتفصیلی که گذشت

(تنبیه) ..... ص : ۳۰

نوع عوام در باره تقسیم میراث دو احتیاج مبرم دارند: یکی بعالم باحکام ارث و محاسب که بحساب دقیق سهم هر کسی را معین نماید، دیگر بدو نفر مقوم موثوق به که قیمت واقعی ترکه را معین کنند که اجحاف ببعض ورثه نشود و بالاخره اولی اینست که تصالح کنند.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳] ..... ص : ۳۰

تِلْکَ حُدُودُ اللَّهِ وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ یُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها وَ ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ (۱۳)

اینست حدود خداوند و هر کس اطاعت کند خدا و رسول او را خداوند او را داخل میفرماید باغستانهایی که از زیر آنها جاری میشود نهرهایی و همیشه در آن باغستانها برقرار هستند و این رستگاری با عظمتست.

(تِلْکَ حُدُودُ اللَّهِ) حد بمعنی اندازه است که کمتر از آن و زیادتر از آن نباید باشد چنانچه حکماء گفتند (کل شیئی جاوز عن حده انعکس الی ضده) و معلوم است که موضوعات و متعلقات احکام بتمام خصوصیات مدخلیت در احکام دارد

احدی جز ذات اقدس حق عالم بتمام خصوصیات نیست وَ کُلَّ شَیْ ءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدارٍ رعد آیه ۸، و فرق بین موضوعات و متعلقات آنست که موضوع چیزهاییست که فعل مکلف باو تعلق میگیرد مثل شرب که فعل مکلف است تعلق بخمر میگیرد می گویی شرب خمر، و حکم حرمت است که تعلق بفعل مکلف میگیرد می گویی لا تشرب الخمر بلی بعض موارد حکم موضوع ندارد فقط متعلق دارد مثل (صل و صم) و البته خصوصیات مأخوذه در موضوع حکم و متعلق آن مدخلیت دارد در حکم و مصالح حکم که بمنزله علت است که بفقدان آنها حکم از بین میرود.

و مراد از این جمله نه اینست که حدود الهی منحصر بمسئله میراث باشد بلکه مراد اینست که این دستورات جزو حدود الهی است کأنه بتقدیر (من) است تلک من حدود اللَّه.

وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ اطاعت در حفظ حدود الهی است و عمل بر طبق آن و عدم تجاوز از حدود الهی، و این جمله بمنزله علت است برای جمله بعد که یُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ باشد چنانچه در جمیع قضایای شرطیه شرط علت جزاء است لکن علت مجعول است یعنی بجعل الهی خداوند دخول جنت را منوط باطاعت فرموده از راه تفضل نه استحقاق بخلاف عکس که معصیت موجب استحقاق نار میشود چنانچه بیاید و مراد اطاعت در جمیع حدود و اوامر الهی است نه فقط در مورد میراث.

(خالِدِینَ فِیها) شرح مسئله خلود در اوائل کتاب مجلد اول آیه ۲۵ از سوره بقره گذشت وَ ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ چه رستگاری است بالاتر از دخول جنات متعدده که نهرهایی از زیر درختان و قصرها جاری باشد و در آن مخلد باشند، اللهم ارزقناها بجاه محمد و آله الطاهرین صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴] ..... ص: ۳۲

وَ مَنْ یَعْصِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یَتَعَدَّ حُدُودَهُ یُدْخِلْهُ ناراً خالِداً فِیها وَ لَهُ عَذابٌ مُهِینٌ (۱۴)

و هر کس نافرمانی خدا و رسول کند و از حدود الهی تجاوز نماید او را داخل میکند آتش را یعنی در آتش و همیشه در آن معذب است و از برای او است عذاب خوار کننده.

این آیه تحدید سختی است برای تعدی در میراث چنانچه معمول بسیاری است که هر کدام از ورثه که قوی باشد نسبت بضعفاء بالاخص صغار تعدیات زیاد دارند، اولا یک مقدار از نفائس ترکه مثل جواهرات و طلاها و پولها و سند و امثال اینها را مخفی میکنند، و ثانیا دیون و وصیت نامه را منکر میشوند بخصوص دیونی مثل خمس و زکاه و مظالم و نحو اینها.

و ثالثا در تقسیم هر چه بهتر است بر خود انتخاب میکنند بلکه غیر وارث بعنوان بزرگتری یا جعل قیمومت قانونی یا بحیله و تزویر بر اموال صغار مسلط میشود بالاخص امروزه که بنام خود ثبت میدهند و مدت اعتراض هم منقضی میشود و مالک قانونی میشوند، و از این آیه و نظائر آن شاید بتوان استفاده نمود که مشمولین این آیات بی ایمان از دنیا میروند زیرا اهل ایمان مسلمان مخلد در نار نیستند، و اللَّه العالم.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵] ..... ص: ۳۲

وَ اللاَّتِی یَأْتِینَ الْفاحِشَهَ مِنْ نِسائِکُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَیْهِنَّ أَرْبَعَهً مِنْکُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِکُوهُنَّ فِی الْبُیُوتِ حَتَّی یَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ یَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِیلًا (۱۵)

و کسانی که اتیان بزنا از زنان شما میکنند یعنی زنا میدهند پس استشهاد

نمائید بر آنها چهار نفر شاهد از خودتان یعنی از رجال پس اگر شهادت دادند پس از شهادت آنها نگاه دارید آنها را در بیوت و حبس کنید تا مرگ آنها در رسد یا خداوند برای آنها راه نجاتی قرار دهد.

این آیه شریفه مشتمل بر چند جمله است: ۱- اینکه برای اثبات زنا چهار نفر شاهد از رجال لازم دارد که اگر سه نفر باشند زنا ثابت نمیشود و آن سه نفر حد قذف که هشتاد تازیانه است بر آنها جاری میشود بلی اگر خود زن اقرار بزنا کرد باید چهار مرتبه اقرار کند تا زنا ثابت شود که اگر سه مرتبه اقرار کرد ثابت نمیشود، و در هر صورت اگر معین کرد که چه کسی با او زنا کرده باید حد قذف هم بر او جاری کرد و حد زنا صد تازیانه است بنص آیه شریفه الزَّانِیَهُ وَ الزَّانِی فَاجْلِدُوا کُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَهَ جَلْدَهٍ نور آیه ۲، و اگر محصنه است علاوه بر صد تازیانه باید رجم شود بمقتضی الاخبار و فتوی المشهور، و اگر عبد و امه است نصف حد الحر و اگر با محارم است قتل و اگر قبل از ثبوت توبه کند حد از او بر داشته میشود، و شاهد زنا باید شهادتش مثل میل در مکحله یا تناب در چاه باشد و الا ثابت نمیشود، و بر حسب مذهب شیعه چهار شاهد باید عادل باشند بفاسق و مجهول الحال اثبات نمیشود، و در زنا با زن شوهر دار حرمه ابدی میآورد، و اگر از روی شبهه باشد حد ندارد، لکن حرمت ابدی در صورت دخول میآید جمله دوم- این آیه حکم فرموده بوجوب حبس ابد و در اخبار از ائمه اطهار داریم که این حکم نسخ شده و در مقام خود ثابت کرده ایم که نسخ آیه باخبار ممکن است و مانعی ندارد، و بعضی توهم کردند که این نسخ شده بآیه سوره نور که ذکر شد لکن این دو آیه مانعه الجمع نیست هم حد جاری شود هم حبس شود جمله سوم- أَوْ یَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِیلًا است و مراد از سبیل راهی است که این حکم حبس ابد از آنها برداشته شود.

از کلمات مفسرین استفاده میشود که مراد اجراء حد مثل صد تازیانه یا رجم و استشهاد کردند بحدیث نبوی که عامی است و اعتبار ندارد.

و آنچه بنظر میرسد و اللّه العالم اینکه کلمه لهن که از برای نفع است مناسبت با جلد و رجم و قتل ندارد بلکه مراد راهیست که رفع حبس و حد از آنها بشود و آن چند چیز است یکی توبه قبل از ثبوت چنانچه گذشت دیگر دعوی اکراه و اضطرار کند که مکروه شدم یا مضطر شدم، سوم دعوی خوف نفس که اگر زنا نمیدادم یا کشته میشدم یا در حرام اشد از زنا مثل رده یا کفر و امثال اینها واقع میشدم، چهارم دعوی شبهه که خیال کردم شوهر خودم هست یا جهل بحکم یا جهل بموضوع و امثال اینها زیرا تدرأ الحدود بالشبهات و همچنین است جرح شهود زنا یا اختلاف شهود در اداء شهادت بلکه توبه بعد از ثبوت این حکم حبس ابد برداشته میشود و لو حد برداشته نشود چنانچه در آیه بعد بیاید.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶] ..... ص : ۳۴

اشاره

وَ اللَّذانِ یَأْتِیانِها مِنْکُمْ فَآذُوهُما فَإِنْ تابا وَ أَصْلَحا فَأَعْرِضُوا عَنْهُما إِنَّ اللَّهَ کانَ تَوَّاباً رَحِیماً (۱۶)

و آن دو نفری که از شما اتیان بفاحشه نمودند پس آنها را اذیت کنید پس اگر توبه کردند و نیک کار شدند پس از آنها صرف نظر کنید محققا خداوند قبول توبه میفرماید و رحم میفرماید.

(توضیح کلام) ..... ص : ۳۴

در این آیه شریفه با آیه سابقه بضمیمه آیه شریفه در سوره نور الزَّانِیَهُ وَ الزَّانِی فَاجْلِدُوا کُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَهَ جَلْدَهٍ الایه قطع نظر از اخبار آنچه بنظر میرسد و اللّه العالم اینکه این آیات شریفه در مورد زنا مشتمل بر احکامی است که

هیچ منافات با یکدیگر ندارد یکی راجع بزنهای فاحشه که باید آنها را حبس در بیوت کرد بعد از ثبوت زنا برای جلوگیری از این عمل شنیع در صورتی که مرتدع نشوند و اما اگر مرتدع شدند و دست بر داشتند و توبه کردند این حکم برداشته میشود که مفاد أَوْ یَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِیلًا است و این حکم مختص بزنهای زانیه است زیرا مرد زانی را نمیشود حبس نمود و از کسب معاش او را محروم کرد دیگر زن و مرد زانی را باید عقوبت کرد و اذیت بضرب و امثال آنها از باب نهی از منکر چنانچه در کلیه معاصی و ترک واجبات باید امر بمعروف و نهی از منکر نمود بمراتب آنها که مفاد این آیه است و تعبیر باذیت بنحو اطلاق برای مراتب نهی از منکر است که تا مرتبه ادنی ممکن است نه باید بمرتبه اعلی رفت و این حکم هم محدود است تا زمانی که توبه کنند و دست بر دارند و لذا در این آیه (اللذان) تعبیر فرمود و در آیه قبل به (اللاتی).

حکم سوم- حد است که در سوره نور فرموده صد تازیانه و این حکم بعد از ثبوت بتوبه رفع نمیشود و در حکم آنست رجم و قتل نسبت باحصان و زنا با محارم این با قطع نظر از اخبار، و اما بملاحظه اخبار فقط دلالت دارد بر اینکه حکم اولی که حبس زنهای زانیه باشد تا زمان موت نسخ شده لکن دلالت ندارد بر اینکه بآیه رجم نسخ شده باشد یا اینکه مطلق حبس برای جلوگیری از فحشاء نسخ شده باشد، بلی دلالت دارد بر اینکه حکم رجم بعد از این حکم است چون سوره نور بعد از سوره نساء نازل شده هذا ما عندنا و اللّه العالم بحقایق الامور.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷] .... ص : ۳۶

اشاره

إِنَّمَا التَّوْبَهُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَهٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً (۱۷)

منحصر است قبولی توبه بر خداوند برای کسانی که عمل بدی بجای آورند و بزودی توبه کنند اینها کسانی هستند که خداوند توبه آنها را می پذیرد و خداوند عالم است و حکیم.

إِنَّمَا التَّوْبَهُ کلمه انما مشتمل بر نفی و اثبات است یعنی اینست و جز این نیست که مفاد حصر است و از این جهت این کلمه را از ادات حصر شمرده اند و توبه بمعنی پشیمانی است چنانچه در حدیث از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است

(کفی فی التوبه الندم)

و لازمه پشیمانی عزم بر عدم عود است زیرا اگر کسی قصد عود داشته باشد پشیمان نیست و سایر شرائط توبه از آداب و کمال او است بلی اگر تدارک دارد باید تدارک نمود مثل نماز و روزه و خمس و زکاه و حج و اداء دیون و استرضاء ذوی الحقوق و نحو آنها مگر اینکه تمکن نداشته باشد باید وصیت کند مگر اینکه مجال وصیت هم نباشد یا مال نداشته باشد.

(علی اللَّه) یعنی قبول توبه یعنی خداوند فقط توبه را قبول میفرماید لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَهٍ سوء عمل زشت و قبیح است و مراد معصیت است و مراد از جهالت حماقت است که خود را در معرض عذاب الهی در میآورد نه جهل بحکم یا جهل بموضوع و لو جهل بحکم هم عذر نیست با التفات بلی غفلت صرف یا نسیان حکم عذر است.

(تنبیه) .... ص : ۳۶

اختلاف شد که آیا قبول توبه بر خداوند واجب است که ترکش قبیح است یا نه، تحقیق اینست که عقلا واجب نیست لکن نظر به اینکه در آیات شریفه و اخبار

کثیره وعده قبول داده خلف وعده نمیکند زیرا خلف وعده قبیح است و محال است از او سر زند.

ثُمَّ یَتُوبُونَ مِنْ قَرِیبٍ قریب در اخبار تفسیر شده بما قبل الموت بتعبیرات مختلفه، در بعضی قبل از معاینه موت، در بعضی قبل از یقین بموت، در بعضی

حتی اذا بلغت الروح التراقی)

در بعضی

(قبل ان یغرغل)

در بعضی استشهاد کردند به اینکه موت قریب است حتی از امیر المؤمنین علیه السّلام سؤال کردند

(ما القریب و ما الاقرب)

فرمود

کل ما هو آت قریب و الموت اقرب

حتی در قرآن مجید قیامت را قریب شمرده إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً معارج آیه ۶ و ۷، و در مورد فرعون در موقع غرق که گفت آمنت بما آمن به بنو اسرائیل جواب دادند آلْآنَ وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ یونس آیه ۹۰ و ۹۱، و در بسیاری از کتب اخبار و غیر آنها ذکر اخبار شده که در اینجا بطول میانجامد مراجعه کنید.

فَأُولئِکَ یَتُوبُ اللَّهُ عَلَیْهِمْ قبولی توبه مخصوص باینها است.

وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً میداند که بنده باطنا تائب شده یا مجرد لقلقه لسان است (حکیما) و علم بصلاح دارد که قبول توبه کجا مصلحت دارد و حسن است و کجا مفسده دارد و قبیح است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۸] .... ص : ۳۷

اشاره

وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ أُولئِکَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً (۱۸)

و نیست قبولی توبه برای کسانی که مرتکب معاصی و سیئات میشوند تا زمانی که مرگ حاضر شود او را بگوید من الان توبه کردم و نه بر کسانی که کافر از دنیا میروند

اینها را ما مهیا کرده ایم برای آنها عذاب دردناکی را.

(مسئله مشکله) ..... ص : ۳۸

و آن اینست که مقتضای بعضی از آیات و طوائف زیادی از اخبار که ما در مجلد سوم کلم الطیب در باب رجاء در تحت دوازده عنوان از صفحه ۲۰۹ تا صفحه ۲۳۱ بیان کرده ایم بلکه مقتضای ضرورت مذهب شیعه است که مؤمن و لو با معاصی کبیره و بدون توبه از دنیا برود قابل عفو و مغفرت و شفاعت هست بلکه مورد شفاعت و مغفرت آنها هستند و این با ظاهر این آیه شریفه و بعضی از آیات دیگر منافات دارد.

حل اشکال- مبتنی است اولا بر شرح مفاد آیه شریفه و ثانیا جمع بین آن ادله و این آیه.

اما مفاد آیه وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ نفی میکند محلیت توبه را بواسطه نفی تکلیف چون تکلیف تا مادامیست که آثار موت معاینه نشده و شخص محتضر قلم تکلیف از او بر داشته میشود و این جمله دلالت ندارد بر اینکه خداوند او را نمیآمرزد و عفو نمیکند و شفاعت شامل حال او نمیشود بلکه این مثل کسی است که بی توبه از دنیا برود، بلی استحقاق عقوبت را دارد بواسطه معاصی.

(حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ) معنی حضور موت را در بعض اخبار بمشاهده احوال آخرت و بمعاینه آثار مرگ و بیقین بموت تفسیر کرده اند و اینها بمشاهده ملک الموت و ملائکه رحمت و عذاب و بشارت و انذار و برؤیت محل خود را در بهشت یا جهنم و آمدن پیغمبر اکرم و امیر المؤمنین و سایر ائمه طاهرین صلوات اللّه علیهم اجمعین و امثال اینها است.

(قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ) البته این قول بزبان قلب است یعنی پشیمان میشود از اعمال خود و نظر به اینکه این پشیمانی در حال الجاء است البته سودی ندارد مثل

این آدم مثل کسیست که او را بواسطه جنایت پای دار یا زیر دست جلاد یا در حبس مغلول نمایند پشیمان شود از جنایت خود.

وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ البته کافر پس از آنکه مرد و در عذاب گرفتار شد از کفر خود پشیمان میشود لکن این پشیمانی سودی ندارد حتی میگوید رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صالِحاً و خداوند میفرماید كَلَّا إِنَّها كَلِمَةٌ هُوَ قائِلُها مؤمنون آیه ۱۰۰، و نیز میفرماید وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ انعام آیه ۲۸.

أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً ممکن است بگوئیم که مرجع (اولئک) خصوص کفار هستند و شامل مؤمن عاصی نمیشود، بنا بر این اشکالی نمیماند تا احتیاج بجواب داشته باشد، و اگر گفتیم هر دو جمله را شامل میشود باید تصرف در کلمه (اعتدنا) نمود که بنحو استحقاق است منافی با گذشت و عفو نیست و رفع اشکال میشود.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۹] ..... ص: ۳۹

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّساءَ كَرْهاً وَ لا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ ما آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَ عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْراً كَثِيراً (۱۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید حلال نیست بر شما که ارث ببرید زنها را از روی کراهت و اجبار و نیز حلال نیست بر شما که از زنهای خود دوری بجوئید بطمع اینکه پاره ای از مهریه که بآنها داده اید ببرید مگر آنکه دوری جستن شما برای این باشد که اتیان بفاحشه نمایند که ثابت و مبین شده باشد نه مجرد تهمت

و معاشرت کنید با زنهای خود بحسن سلوک و لو قلبا آنها را خوش ندارید و چه بسا چیزی را خوش ندارید لکن در حقیقت و واقع خیر بسیاری خداوند برای شما در او قرار داده و جعل فرموده.

(توضیح کلام در این آیه شریفه مشتمل است بر چند جمله)

(جمله اولی) ..... ص : ۴۰

آنچه از اخبار از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام که در مجمع و برهان و غیر آنها نقل کرده اند اینست که در زمان جاهلیت قبل از اسلام مرسوم بوده که اگر کسی از دنیا میرفت و عیالی داشت و ارث آن میت یا حمیم و صدیق او میآمدند و یک پارچه بر سر زوجه او میانداختند و او را بدون مهر بهمان مهر سابق بارث میگرفتند که خود زوجه را جزو ترکه میت میدانستند و جزو میراث میپنداشتند چه آن زن راضی باشد تزویج با این وارث را یا کراهت داشته باشد، خداوند اهل ایمان را از این عمل زشت نهی فرموده و زن را جزو میراث قرار نداده بلکه بعد از انقضاء عده وفات اگر مانع شرعی نباشد در ازدواج برضایت طرفین تزویج جدید کنند بمهر جدید و اینست مفاد یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا یَحِلُّ لَکُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّساءَ کَرْهاً.

(جمله ثانیه) ..... ص : ۴۰

اینکه بعضی به بهانه اینکه یک مقداری از مهریه زنهای خود را پس بگیرند از آنها دوری میکردند و نزد آنها نمیرفتند تا زنها مجبور شوند یا بذل مهر کنند و طلاق خلعی بگیرند یا چیزی از مهریه خود را بآنها بذل کنند تا آنها نزدشان بیایند و الفت گیرند این عمل هم در شریعت مطهره حرام است و یک دینار از مهریه را حق ندارند از آنها بگیرند چنانچه در آیه بعد بیاید و اینست مفاد وَ لا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ ما آتَیْتُمُوهُنَّ.

(جمله سوم) ..... ص : ۴۱

إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ این استثناء از جمله وَ لا تَعْضُلُوهُنَّ است که جایز است عضلت از آنها در صورتی که آنها اتیان بفاحشه کنند برای جلوگیری از فحشاء و نهی از منکر نه برای اخذ مهر کلام ام بعضا، و ظاهر لفظ فاحشه همان زنا است ولی بعضی بنشوز تفسیر کرده اند که زن اگر ناشزه شد حق نفقه و کسوه و مواقعه و مراجعه او ساقط میشود و میتواند زوج عضلت نماید، و بعضی بمطلق فعل حرام تفسیر کردند لکن بقرینه کلمه (مبینه) و آیه قبل بعید نیست که مراد همان زنا باشد.

(جمله چهارم) ..... ص : ۴۱

امر بحسن معاشرت با زنها است و لو قلبا از آنها رنجش پیدا کنند، و مراد از معروف اینست که در حقوق آنها کوتاهی نکنند از نفقه و کسوه و سکنی و سایر حقوق آنها و چه بسیار از شوهرها هستند که بواسطه یک امر جزئی بخصوص اموری که حق ندارند مثل اینکه چرا غذا طبخ نکرده یا جاروب نکرده ای یا نحو اینها بهانه میگیرند و اعتضال میجویند و در حق آنها کوتاهی میکنند بلکه بآنها اذیت میکنند و این مفاد وَ عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ است.

(جمله پنجم) ..... ص : ۴۱

موعظه است که انسان بسا کراهت پیدا میکنند ولی در باطن برای آنها نفع دارد، و بسا علاقه پیدا میکند و در باطن برای آنها شر است چنانچه در آیه شریفه میفرماید در موضوع جهاد وَ عَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ عَسى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ بقره آیه ۲۱۶، و البته زن برای مرد بسیار فائده دارد از کمک در امور زندگانی و انیس در تنهایی و آوردن اولاد و توسعه رزق و جلوگیری از بسیاری از مفاسد و التذاذ بدفع شهوت و غیر اینها و این مفاد جمله فَإِنْ

كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْراً كَثِيراً

است

[سوره النساء (۴): آیه ۲۰] ..... ص: ۴۲

وَ إِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدالَ زَوْجٍ مَكانَ زَوْجٍ وَ آتَيْتُمْ إِحْداهُنَّ قِنْطاراً فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً أَ تَأْخُذُونَهُ بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِيناً (۲۰)

و اگر خواستید زن را رها کنید و زن دیگر بجای او بگیرید و مهریه آن زن را یک قنطار طلا داده اید حق ندارید شیئی از آن مهریه را پس بگیرید آیا پس میگیرید آن را که بهتان و معصیت آشکار است.

تفسیر قنطار در ذیل آیه شریفه در سوره آل عمران آیه ۷۵ گذشت وَ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ الایه و گذشت که کنایه از مال کثیر است نه خصوصیتی برای قنطار باشد.

و مراد از استبدلال در وَ إِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدالَ زَوْجٍ مَكانَ زَوْجٍ طلاق دادن سابق و تزویج لاحقه است.

و مراد از وَ آتَيْتُمْ إِحْداهُنَّ قِنْطاراً مهریه سابقه است که مطلقه شده.

فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً توضیح کلام در موضوع طلاق، یک موقع شوهر میخواهد طلاق دهد اگر قبل از دخول باشد نصف مهر را باید بدهد، و اگر دخول کرده تمام مهر مستقر میشود و مورد آیه همین است که دخول شده باشد بقرینه کلمه (افضی) در آیه بعد که کنایه از دخول است، و در این صورت یک دینار حق ندارد پس بگیرد و همین است مفاد فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً.

و مراد از بهتان امری است بر خلاف حق و واقع چه در کلام و چه در غیر کلام از روی تعجب میفرماید أَ تَأْخُذُونَهُ بُهْتاناً و البته این ظلم گناه بزرگیست خصوصا در حق زوجه مطلقه که بی کس و بدون نفقه و کسوه میشود لذا میفرماید وَ إِثْماً مُبِيناً

و یک موقع زن میخواهد طلاق بگیرد یک مقدار از مهریه یا تمام آن را یا چیز دیگری بزوج بذل میکند که او را طلاق دهد و این طلاق خلعی است و شوهر حق رجوع ندارد مگر آنکه زن رجوع در بذل کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۱] ..... ص: ۴۳

وَ کَیْفَ تَأْخُذُونَهُ وَ قَدْ أَفْضی بَعْضُکُمْ إِلی بَعْضٍ وَ أَخَذْنَ مِنْکُمْ مِیثاقاً غَلِیظاً (۲۱)

و چگونه میگیرید آن را و حال آنکه بتحقیق اجتماع نمودن بعض شما بعض دیگر را یعنی زوج و زوجه (کنایه از جماع و دخول است که تمام مهر مستقر میشود) و عهد و میثاق محکم گرفتند از شما، که عبارت از عقد نکاح دائم است که عقود لازمه است و وفاء بآن واجب است بنص آیه شریفه یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ مائده آیه اول، و بنص حدیث معروف

المؤمنون عند شروطهم

و سایر ادله لزوم که در باب بیع متعرض شده اند.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۲] .... ص: ۴۳

وَ لا تَنْکِحُوا ما نَکَحَ آباؤُکُمْ مِنَ النِّساءِ إِلاَّ ما قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ کانَ فاحِشَةً وَ مَقْتاً وَ ساءَ سَبِیلاً (۲۲)

و نکاح نکنید کسانی را که پدران شما آنها را نکاح کرده اند مگر آنکه گذشته است این فحشاء و مورث غضب الهی است و بد راهیست.

وَ لا تَنْکِحُوا نکاح در قرآن و اخبار در دو مورد استعمال میشود یکی در عقد ازدواج مثل آیه شریفه وَ أَنْکِحُوا الْأَیامی مِنْکُمْ وَ الصَّالِحِینَ مِنْ عِبادِکُمْ وَ إِمائِکُمْ الایه نور آیه ۳۲، که مراد زن گرفتن و زن کردن است و شوهر گرفتن و شوهر کردن است اعم از دخول و غیره.

و دیگر بمعنی وطی و جماع مثل آیه شریفه الزَّانِی لا یَنْکِحُ إِلَّا زانِیَهً أَوْ مُشْرِکَهً الایه بنا بر تفسیری، و حدیث معروف

(ملعون من نکح بهیمه و ملعون من نکح بیده)

نبوی (ص)، و این آیه مطلق است و شامل هر دو میشود، مدخوله اب و زوجه اب را نمیشود فرزند ازدواج کند.

ما نَکَحَ آباؤُکُمْ و مراد از آباء اجداد هر چه بالا رود محرم هستند و نکاح آنها حرام است.

إِلَّا ما قَدْ سَلَفَ استثناء منقطع است زیرا استثناء ماضی از مستقبل نمیشود نظیر آیه شریفه لا یَذُوقُونَ فِیهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَهَ الْأُولی دخان آیه ۵۶، و این موضوع در جاهلیت بوده که زن پدر را بعد از فوت پدر میگرفتند خداوند از آنها مؤاخذه نمیفرماید آنچه بوده تا زمان نزول این آیه لکن بعد از نزول اگر کسی قبلا این عمل را کرده باید رها کند و دیگر نمیتواند نزد او رود.

إِنَّهُ کانَ فاحِشَهً دیگر زنا میشود بلکه زنا با محارم که عقوبتش اشد و حد آن سخت تر است، (و مقتا) مشمول غضب الهی میشود. (و ساء سبیلا) عمل زشت قبیح منکری است هم عقلا و هم شرعا و هم عرفا

[سوره النساء (۴): آیه ۲۳] ..... ص : ۴۵

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهاتُكُمْ وَ بَناتُكُمْ وَ أَخَواتُكُمْ وَ عَمَّاتُكُمْ وَ خالاتُكُمْ وَ بَناتُ الْأَخِ وَ بَناتُ الْأُخْتِ وَ أُمَّهاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَ أَخَواتُكُمْ مِنَ الرَّضاعَةِ وَ أُمَّهاتُ نِسائِكُمْ وَ رَبائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ وَ حَلائِلُ أَبْنائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلابِكُمْ وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا ما قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً (۲۳)

حرام شده است بر شما مادران و دختران و خواهران و عمه ها و خاله ها و دختران برادران و دختران خواهران و مادرهای رضاعی شما و خواهران رضاعی و مادران زنهای شما و ربیبه (یعنی دختر زن از شوهر دیگر که در دامان شما بزرگ شده) از زنهای شما که دخول بآنها کرده اید و اگر دخول نکرده اید بعد از رهایی زن گرفتن ربیبه مانعی ندارد و حلیله های پسران شما که از صلب شما هستند و جمع بین دو خواهر هم در زمان واحد حرام است مگر آنچه گذشته خداوند غفور و رحیم است.

حرمت یکی از احکام خمسه تکلیفیه است که تعلق بفعل مکلفین میگیرد و اگر تعلق بموضوع گرفت بتقدیر مضاف است هر جا بمناسبت حکم و موضوع اگر گفتند (الخمر حرام) یعنی شرب خمر و اگر گفتند (المیته حرام) یعنی اکله و اگر گفتند مال صغیر حرام است یعنی تصرف در آن و هکذا.

پس اینجا میفرماید حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهاتُكُمْ یعنی نکاح امهات حرام است، و مراد از امهات مادر بدون واسطه و مادر پدر و مادر مادر هر چه بالا رود نکاح آنها حرام است و آنها بانسان محرم هستند، تمام سادات و ذراری حضرت فاطمه زهراء سلام اللّه علیها بآن بزرگوار محرم هستند چه از طرف آباء و چه از

طرف امهات، و این آیه شریفه بضمیمه آیه قبل مشتمل است بر چهارده طائفه، هفت طائفه نسبی و هفت سببی.

اما نسبی: ۱- همین امهات. ۲- (و بناتکم) این هم شامل بنات بلا واسطه و بنات ابناء و بنات بنات هر چه پائین رود تمام زنهای عالم بنات حضرت آدم (ع) هستند و تمام مردان عالم اولاد حوی هستند.

۳- (و اخواتکم) چه برادر ابوینی و چه ابی تنها و چه امی تنها.

۴- (و عماتکم) چه عمه بلاواسطه یا عمه پدر یا عمه مادر هر چه بالا رود عمه جد و جده پدری و جد و جده مادری و هکذا.

۵- (و خالاتکم) چه خاله بلاواسطه و چه خاله پدر و خاله مادر و خاله جد و جده پدری و خاله جد و جده مادری و هکذا هر چه بالا رود.

۶- (و بنات الاخ) چه دختران برادر یا دختر پسر برادر یا دختر دختر برادر هر چه پائین رود.

۷- (و بنات الاخت) چه دختر خواهر و چه دختر پسر خواهر و چه دختر دختر خواهر هر چه پائین رود این هفت نسبیست، و اما سببی: ۱- در آیه قبل وَ لا تَنْكِحُوا ما نَكَحَ آباؤُكُمْ چه دخول شده باشد یا مجرد عقد باشد.

۲- وَ أُمَّهاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ چه مادر رضاعی و چه مادر پدر رضاعی و چه مادر مادر رضاعی هر چه بالا رود و بواسطه نص فرمایش حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم

(یحرم من الرضاع ما یحرم من النسب)

و در تحقیق رضاع بین عامه و خاصه اختلاف است و مذهب حق اینست که با پانزده رضعه متوالی یا یک شبانه روز که چیز دیگری در اثناء نخورد یا انبات لحم و شد عظم شود، و شرائط رضاع یکی مکیدن از پستان و یکی در ایام رضاع باشد و یکی از فحل باشد.

۳- وَ أَخَواتُكَمْ مِنَ الرَّضاعَهِ در موضوع خواهر رضاعی اختلاف است که آیا فقط متن و متن است یعنی همان خواهری که با او شیر خورده یـا متن و حاشـیه است یعنی سـایر خواهرهای خواهر رضاعی چه پـدری تنها باشـند یا مادری تنها یا ابوینی بناء علی عموم المنزله کما هو التحقیق، یا حاشـیه و حاشیه که سایر برادرهای رضیع یا خواهرهای رضیعه چنانچه بعضی گفتند و تفصیل آن در فقه است ۴- أُمَّهاتُ نِسائِكُمْ مادر زن و مادر پـدر زن و مادر مادر زن هر چه بالا رود ۵- وَ رَبائِبُكُمُ اللَّاتِی فِی حُجُورِكُمْ قیـد (فی حجورکم) قیـد غـالبیست مفهوم نـدارد و ربیبه دختر زن است از شوهر دیگر و دختر دختر زن و دختر پسـر زن هر چه پائین رود، و حرمت خصوص ربیبه مشروط است بجمله مِنْ نِسائِكُمُ اللَّاتِی دَخَلْتُمْ بِهِنَّ و مراد از دخول آیا خصوص جماع است یـا بلمس و ذلـک هم صادق است یا بمجرد اجتماع در فراش بعیـد نیست اعم باشـد فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ در گرفتن ربیبه بعد از رهایی مادرش یا موت مادرش.

۶- وَ حَلائِلُ أَبْنائِكُمُ چه بعقد دائمی یا انقطاعی یا بملک یمین چه پسـر نسبی باشد یا پسر رضاعی، و جمله الَّذِینَ مِنْ أَصْلابِكُمْ برای خروج پسـر خوانده مثل زید نسـبت بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم، چنانچه میفرماید وَ ما جَعَلَ أَدْعِیاءَكُمْ أَبْناءَكُمْ الایه و نیز میفرمایـد ادْعُوهُمْ لِآبـائِهِمْ هُوَ أَقْسَـطُ عِنْـدَ اللَّهِ فَـإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبـاءَهُمْ فَـإِخْوانُكُمْ فِی الـدِّینِ الاـیه احزاب آیه ۴ و ۵، و نیز میفرماید فَلَمَّا قَضی زَیْدٌ مِنْها وَطَراً زَوَّجْناكَها لِكَیْ لا یَكُونَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ حَرَجٌ فِی أَزْواجِ أَدْعِیائِهِمْ الایه احزاب آیه ۳۷.

۷- وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَیْنَ الْأُخْتَیْنِ در زمان واحد اما اگر زوجه بمیرد یا طلاق بگیرد مانعی ندارد خواهر او را بگیرد.

إِلَّا ما قَدْ سَلَفَ استثناء منقطع است فقط راجع بجمله اخیره که قبل از اسلام

و قبل از نزول آیه تحریم، جمع بین اختین میکردند خداوند از گذشته گذشت میکند إِنَّ اللَّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً لکن بعد از نزول آیه اگر کسی جمع کرده و لو سابقا باید یکی از آنها را رها کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۴] ..... ص: ۴۸

وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ النِّساءِ إِلاَّ ما مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ کِتابَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ أُحِلَّ لَکُمْ ما وَراءَ ذلِکُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوالِکُمْ مُحْصِنِینَ غَیْرَ مُسافِحِینَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِیضَةً وَ لا جُناحَ عَلَیْکُمْ فِیما تَراضَیْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِیضَةِ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلِیماً حَکِیماً (۲۴)

و همچنین حرام است برای شما زنهای محصنه مگر آنکه بملک یمین آنها را مالک شده باشند و این دستورات را خداوند برای شما نوشته و واجب فرموده و حلال شده است بر شما غیر این هایی که حرام بود و گفته شده به اینکه زن اختیار کنید باموال خودتان که مهر آنها قرار دهید زنهای با عفت و نجابت را نه زنهای زانیه بی عفت و عصمت را پس آنچه بعقد متعه استمتاع نمودید باید اجر آنها را که قرار داده اید بآنها بپردازید واجب و لازم است بلی باکی نیست اگر تراضی کنید با آنها یا مهر خود را ببخشد بشما تمام یا بعضی یا شما زیادتر از قرارداد بآنها بدهید محققا خداوند عالم است بهر چیزی و بحکم و مصالح امور.

وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ النِّساءِ عطف است بآیه قبل که مدخول حُرِّمَتْ عَلَیْکُمْ است و نایب فاعل است، و احصان بمعنی منع و جلوگیری است و در قرآن مجید گاهی اطلاق شده بر عفت و جلوگیری از فحشاء چنانچه در همین آیه کلمه (محصنین) باین معنی است.

و گاهی اطلاق شده بر زن شوهر دارد و مرد زن دار چنانچه در زنای محصن و محصنه

که حد آن رجم است اطلاق شده.

و در بعضی اخبار کلمه (و المحصنات) را باین معنی تفسیر کرده که زنهای شوهردار بر شما حرام است که آنها را تزویج کنید، لکن شاید بتوان گفت که این تفسیر از باب بیان مصداق است چنانچه مکرر گفته شده و منافی با عموم لفظ نیست و مراد زنهایی هستند که امتناع دارند از تزویج با شما بجبر و عنف نمیشود آنها را تزویج کنید چه از جهت شوهر داشتن باشد و چه از راه بی میلی و چه موانع دیگری در بین باشد تا استثناء جمله إِلَّا ما مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ صحیح باشد که اگر بملک یمین کنیزی را خریدید یا مالک شدید و لو میل نداشته باشد حق دارید پیش او بروید و الا اگر مراد خصوص زنهای شوهردار باشد کنیز هم اگر شوهر دارد مولی نمیتواند نزد او برود مگر اینکه شوهر او هم عبد این مولی باشد مولی میتواند ازدواج آنها را بهم بزند و پس از انقضاء عده نزد او برود نظر به اینکه مولی هم میتواند خود کنیز خود را تصرف کند و هم میتواند برای غیر تحلیل نماید و هم میتواند او را تزویج کند.

کِتابَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ کتاب نوشته شده بمعنی فرض و وجوب و حتم است مثل کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیامُ و کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِصاصُ در سوره بقره آیه ۱۷۸ و ۱۸۳، و تعبیر بکتب یا کتب در لوح محفوظ یا در انشاء احکام یا نزد ملائکه کتبه است چون از برای احکام شرعیه مراتبی است که مرتبه اولی انشاء و تشریع حکم از جانب الهیه که تعبیر میشود بافعال تشریعیه مقابل افعال تکوینیه، و مرتبه ثانیه ابلاغ بعباد بتوسط ملائکه بر انبیاء و بتوسط انبیاء بر مکلفین، و مرتبه ثالثه مقام فعلیت است که تابع تحقق موضوعات است.

زیرا احکام شرعیه از قضایای حقیقیه مثل مسائل علمیه در باب علوم که گفتند (کلما تحقق الموضوع تحقق الحکم) مثل الخمر حرام حکم شأنی است هر موقع

که خمر موجود شد حرمت محقق میشود و فعلیت پیدا میکند.

مرتبه چهارم مقام تنجز است که بر مکلف بواسطه علم یا قائم مقام علم منجز میشود.

وَ أُحِلَّ لَكُمْ ما وَراءَ ذلِكُمْ سوای آنچه از محرمات تزویج که قبلا ذکر شده بقیه نساء تزویج آنها حلال و مانعی ندارد طبق دستورات شرع که ذیلا- بیان میشود أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوالِكُمْ کنایه از مهر و صداق است که از لوازم نکاح است حتی اینکه اگر در اجراء صیغه ذکر مهر نشده باید مهر المثل بدهد، و مهر باید از انقد و افضل اموال باشد چنانچه در خبر دارد که بهترین اموال را در سه مصرف صرف نمایند: کفن، مصارف حج و مهر نساء. و تعیین مهر باختیار طرفین است از یک درهم تا یک قنطار و بهتر مهر السنه است که عبارت از پانصد درهم است که بحساب نقره دویست و شصت و دو مثقال و نیم نقره است بمثقال صیرفی که عبارت از بیست و چهار نخود و هر نخودی چهار گندم باشد، و شاید بحساب امروز حدود ششصد تومان که شش هزار ریال است باشد و این مهر در عهده زوج است لکن غیر زوج هم میتواند اصداق نماید.

مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسافِحِينَ حال است از برای فاعل (تبتغوا) و از این جهت مذکر آمده یعنی بنحو مشروع تزویج کنید نه بطریق زنا و لذا در زنا مهر نیست و زانیه حقی بزانی ندارد و چیزی که از طریق زنا بدست میآورد حرام است، و توهمی که بعضی کرده اند که چون شخص زانی که مالک است بکمال طیب نفس و رضایت میدهد بر زانیه حلال است، و این توهم در قمار و بیع مسکرات و آلات لهو و ربوی و بسیاری از مکاسب محرمه میآید لکن بسیار توهم فاسدی است زیرا دادن آن از جهت زنا است که اگر زانیه زنا نمیداد یک درهم باو نمیداد و همچنین خریدار مسکر و آلات لهو و معطی ربا و امثال اینها و سفاح بمعنی زنا است.

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً این جمله در موضوع متعه که نکاح منقطع است وارد شده و از ضروریات مذهب شیعه است و اخبار از طریق خاصه از ائمه اطهار (ع) متظافر یا متواتر بتواتر معنوی وارد شده چنانچه در برهان قریب به ۱۳ حدیث از کافی و عیاشی و شیبانی نقل کرده.

و اخبار از طرق عامه نیز در این باب بسیار داریم چنانچه در مجمع از ابی بن کعب و عبد اللَّه بن عباس و عبد اللَّه بن مسعود و ثعلبی از سعید بن جبیر و از عمران ابن حصین و مسلم بن حجاج فی الصحیح از جابر بن عبد اللَّه و غیر اینها روایت کرده که متعه در عهد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ابی بکر لعنه اللَّه علیه و اوائل عهد عمر بود و عمر علیه اللعنه و العذاب نهی نمود.

و از امیر المؤمنین علیه السّلام روایت کردند که فرمود

لو لا ان عمر نهی عن المتعه ما زنی الا شقی.

و کافی است بر اثبات این امر خبر معروف بین خاصه و عامه از عمر بن الخطاب که گفت (متعتان کانتا علی عهد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم حلالا انا انهی عنهما و اعاقب علیهما) بلکه نفس ظاهر آیه شریفه دلالت بر این معنی دارد از جهاتی: یکی کلمه (استمتعتم) ظاهر در متعه است بخصوص بضمیمه فهم ائمه اطهار (ع) که خود یک دلیل مستقل است و آنها مفسر آیات هستند، و تفسیرات بعض مفسرین عامه تفسیر برای است و از درجه اعتبار ساقط است.

دیگر کلمه (اجورهن) که اجر در مورد متعه استعمال میشود و لذا در خبر دارد

هن مستأجرات

و اطلاق بر مهر و صداق خلاف ظاهر است.

دیگر کلمه (فریضه) زیرا در عقد دائم مهر بمجرد عقد لازم نمیشود چنانچه قبل از دخول باشد نصف مستقر میگردد ولی در متعه بمجرد عقد تمام مستقر میشود و لو دخولی هم نباشد.

وَ لا جُناحَ عَلَيْكَمْ فِيما تَراضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَهِ این جمله هم راجع بمتعه است و کلمه (تراضیتم) شامل دو چیز میشود: یکی تراضی در ازدیاد مدت که اگر مثلا مدت یک ماه بوده پس تراضی کنند که دو ماه باشد مانعی ندارد و انقضاء عده لازم نیست لکن عقد جدید لازم دارد که از لفظ تراضی که بین الاثنین است استفاده میشود.

و یکی در اجرت که بخواهند ازدیاد نمایند یا کمتر از مقدار قرار داد بگیرد با تراضی مانعی ندارد.

و از احکام مختصه بمتعه یکی عده است که دو طهر است یا چهل و پنج روز بخلاف دوام که سه ماه است. دیگر ارث در متعه نیست بخلاف دوام. دیگر نفقه و کسوه و سکنی در متعه نیست مگر آنکه شرط کنند. چهارم- زائد بر چهار میتواند متعه کند بخلاف دوام. پنجم- ذکر مدت در متعه باید بشود که اگر ذکر نشود منقلب بدوام میشود. ششم- احتیاج بطلاق ندارد همین که مدت را بخشید از هم جدا میشوند.

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً این جمله یکی از معجزات قرآنی است و اخبار از غیب است بنحو تعریض که این حکم متعه از روی علم و حکمت است و جلوگیری از زنا و سفاح است بالاخص برای کسانی که متمکن از عقد دوام و ملک یمین نیستند چنانچه گذشت از امیر المؤمنین علیه السّلام که فرمود

لو لا ان عمر نهی عن المتعه ما زنی الا شقی

و تعریض بر اینکه تحریم متعه از روی جهل و سفاهت است.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۵] ..... ص : ۵۳

اشاره

وَ مَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَناتِ الْمُؤْمِناتِ فَمِنْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ مِنْ فَتَياتِكُمُ الْمُؤْمِناتِ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَ آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَناتٍ غَيْرَ مُسافِحاتٍ وَ لا مُتَّخِذاتِ أَخْدانٍ فَإِذا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ ما عَلَى الْمُحْصَناتِ مِنَ الْعَذابِ ذلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَ أَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۵)

و کسانی که تمکن ندارند که نکاح کنند زنهای آزاد از مؤمنات را پس از کنیزان مؤمنات ازدواج نمایند و همین ظاهر ایمان کافیست لازم نیست بباطن آن پی بردن چون خدا داناتر است بایمان شما و کنیز با حره از جهت اینکه از اولاد یک پدر و مادرید و از جهت ایمان متساوی هستید که مفاد بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ است ولی در نکاح کنیزان باید باذن صاحبان آنها باشد که بدون اذن حکم زنا دارد و باید مهر آنها را بطور متعارف پرداخت و باید کنیزان معففات باشند کنیزهای زانیه نباشند و رفیق در خفاء نگرفته باشند و پس از تزویج اگر کنیز زنا داد باید نصف حد زانیه که پنجاه جلده باشد بر او جاری کرد و این تزویج کنیزان برای کسانیست که میترسند که اگر تزویج نکنند از شدت شبق و شهوت بزنا بیفتند و اگر بتوانند خود داری کنند و تزویج کنیزان را نکنند برای آنها بهتر است و خداوند آمرزنده و مهربان است.

این آیه شریفه راجع بتزویج کنیزان است و این دستورات ارشادی است اغلب آنها.

۱- این جمله وَ مَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَناتِ ارشادی است و الا اگر کسی متمکن باشد از تزویج حرائر مانع شرعی ندارد تزویج کنیز

حتی اگر زن حره داشته باشد باز بخواهد کنیز را تزویج کند مانعی ندارد بلی باید باجازه حره باشد و این حکم ارشادی هم غالبی است زیرا بسا مهریه حره کمتر یا مساوی با مهریه کنیز باشد بخصوص اگر کنیز شابه و جمیله و بکر باشد یا مولای او از اشراف باشد، و مراد از (طول) تمکن مالی است.

۲- کلمه (المؤمنات) دلالت دارد بر اینکه نکاح کافره جایز نیست چه کتابیه باشد یا مشرکه، و یکی از منکرات که امروز در بسیاری از جوانهای اسلامی که برای تحصیل بخارجه میروند یک زن نصرانیه میگیرند و تحفه خود قرار میدهند و در اهل وطن خود افتخار میکنند.

۳- فَمِنْ ما مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ مراد ملک یمین دیگران است و الا ملک یمین خود تزویج ندارد و مشروع نیست بهمان ملک یمین میتواند نزد او برود، و اگر اولاد آورد ام ولد میشود و احکام بسیاری دارد لکن نظر به اینکه در زمان حاضر غلام و کنیز موضوع ندارد احتیاج ببیان نیست.

۴- جمله مِنْ فَتَیاتِکُمُ الْمُؤْمِناتِ فتیات جمع فتاه بمعنی شابه است مقابل فتی که بمعنی شاب است و بر کنیز و لو غیر شابه باشد هم اطلاق میشود و از این جمله هم استفاده میشود که کنیز اگر کافره باشد نمیشود تزویج نمود.

۵- جمله وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِیمانِکُمْ کنایه از این است که لازم نیست علم بایمان واقعی آنها همین که بحکم ظاهر اسلام مؤمنه است کافیست و تفتیش لازم نیست.

۶- جمله بَعْضُکُمْ مِنْ بَعْضٍ یعنی مؤمنین مساوی هستند إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ حجرات آیه ۱۰،

المؤمن کفو المؤمن

جهات دنیوی از حیث حسب و نسب و مال و منال باعث شرافت نیست یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثی وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ حجرات آیه ۱۳.

۷- جمله فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ مراد از اهل مولی و مالک کنیز است و همین حکم در عبد هم جاری است که بدون اذن موالی نمیتوانند ازدواج نمایند بلی اگر ازدواج کردند سپس موالی آنها اجازه کردند اشکالی ندارد و تا اجازه نیاید نزدیک دیگر رفتن حرام است.

۸- جمله وَ آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مراد مهر و قرارداد است که آنهم باید بنظریه مولای آن باشد، و تعبیر باجر بمناسبت آنکه خود مملوک مولی است و استفاده از نکاح استفاده از ملک او است و مهر مال الاجاره ملک است و اینهم بخود او بدون اذن مولی نمیشود داد بلکه باید بمولی رد نمود

العبد و ما فی یده کان لمولاه

سواء اینکه قائل شویم که عبد مالک چیزی میشود یا نه بالاخره امر او با مولی است.

۹- جمله مُحْصَناتٍ غَيْرَ مُسافِحاتٍ وَ لا مُتَّخِذاتِ أَخْدانٍ صفت فتیات است یعنی عفیفه باشند غیر از زانیات و نه کنیزانی که رفیق اتخاذ کردند و در سر سر نزد هم میروند و این هم زنا است. لکن زانیه اطلاق بر فاحشه میشود که علنا زنا را شغل و کسب خود قرار داده.

و مُتَّخِذاتِ أَخْدانٍ زنانی را گویند که همه جا و در نزد همه کس نمیروند بلکه رفقای خصوصی دارند و مخصوصا در دوره جاهلیت فواحشی بودند که آنها را ذوات الاعلام میگفتند هر که صد خواهان داشته باشد یک علم بالای درب خانه اش نصب میکرد اگر دویست بودند دو علم اگر بیشتر بود اعلامی نصب، مثل سمیه مادر زیاد و مرجانه مادر عبید اللّه و اشباه آنها.

(تنبیه) ..... ص : ۵۵

یکی از اهل ضلال در تحریف نمودن سوره حمد این نحو قرائت کرده غیر المغضوب علیهم و غیر الضالین و این جمله بخوبی رد او را میکند که خداوند

عطف بر غَيْرَ مُسافِحاتٍ را (و لا متخذات اخدان قرار داده و نفرموده (غير متخذات اخدان).

۱۰- جمله فَإِذا أُحْصِنَّ یعنی زمانی که موالیان آن کنیزها یا شوهران آنها، آنها را نگاهداری و حفظ نمودند فَإِنْ أَتَيْنَ بِفاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ ما عَلَى الْمُحْصَناتِ مِنَ الْعَذابِ مراد از محصنات حرائر هستند که شوهران آنها یا اهل آنها، آنها را نگاهداری میکنند و آنها زنا دادند حد کنیزهای زانیه نصف حد حرائر است و این حکم مخصوص بجلد است که حد حرائر بنص قرآن صد جلد است الزَّانِيَةُ وَ الزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَةَ جَلْدَةٍ سوره نور آیه ۲، و کنیز را پنجاه جلده بمقتضای همین آیه و این حکم در عبید هم جاریست اما سائر حدود زنا مثل رجم که حد محصنه و محصن باشد یا قتل که حد زنای با محارم است، در حق عبید و اماء جاری نیست زیرا اینها ملک موالیان هستند و حدی که موجب زوال آنها شود بضرر موالی تمام میشود بلی اگر مکرر شد که رسید بقتل باید آنها را کشت و قیمت آنها را از بیت المال بصاحبانشان رد نمود.

۱۱- جمله ذلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ عنت بمعنی شدت شهوت است که بسا منجر بزنا میشود یعنی کسی که میترسد بزنا آلوده شود برای دفع شهوت با کنیزان ازدواج کند و این حکم در مورد همچه کسانی است و این هم حکم ارشادی است نه مولوی الزامی.

۱۲- جمله وَ أَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ این هم ارشادی است که خودداری کنند تا خداوند وسائل ازدواج با حرائر را بر آنها فراهم نماید بعقد دائم یا انقطاع یا بملک یمین نزد کنیزان بروند.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ اشاره به اینکه اگر قبل از ثبوت توبه نمودند حد ساقط میشود، یا اشاره به اینکه اگر ازدواج با کنیز کردند و خوف عنت نبوده یا صبر

و تحمل نکردند در مورد مؤاخذه واقع نمیشوند، و اللّه العالم.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۶] ..... ص : ۵۷

یُرِیدُ اللَّهُ لِیُبَیِّنَ لَکُمْ وَ یَهْدِیَکُمْ سُنَنَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ وَ یَتُوبَ عَلَیْکُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ (۲۶)

اراده فرموده خداوند که از برای شما بیان فرماید و شما را هدایت نماید برفتار و کردار پیشینیان شما تا راه حق و باطل آنها را بفهمید خوبیهای آنها را بگیرید و بدیهای آنها را ترک نمائید و نیز اراده فرموده که توبه شما را قبول فرماید و خداوند عالم است بکردار هر کس و حکیم است بمصالح و مفاسد هر کاری.

اراده علی التحقیق مطابق مذهب حکماء و بزرگان علماء از صفات ذات است و بمعنای علم بصلاح و فساد هر فعلی است نظیر حکمت که بمعنی علم بمصالح و مفاسد مترتبه بر افعال است و رتبه حکمت مقدم است بر رتبه اراده زیرا هر فعلی اگر دارای حکمت باشد آن فعل صلاح میشود و اگر مفسده داشته باشد آن فعل فاسد میگردد و برگشت هر دو بعلم است و عین ذات اقدس است خلافا لجماعتی از متکلمین که اراده را از صفات فعل گرفته بمعنی ایجاد که هر ممکنی بایجاد حق موجود میشود، ولی ایجاد بنفس خود موجود میگردد چنانچه گفتند خلقت الاشیاء بالمشیئه و خلقت المشیئه بنفسها و در لسان حکماء این ایجاد را تعبیر بوجود منبسط کردند که سرتاسر موجودات را میگیرد و البته این ایجاد هم از فاعل قادر مختار بدون اراده و صلاح نیست، و فرق واضح است بین اراده و مشیئه اگر چه بعنایت و مجاز گاهی بر یکدیگر اطلاق میشود.

یُرِیدُ اللَّهُ لِیُبَیِّنَ لَکُمْ لام در لیبین برای تأکید در بیان است یعنی البته بیان میفرماید چنانچه کلمه (یرید) هم تأکید در این جمله دارد زیرا مراد از اراده

منفک نمیگردد و البته تحقق پیدا میکند در باره خداوند چنانچه در آیه تطهیر بیان کرده ایم إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً احزاب آیه ۳۳ و این اراده تکوینی است نه تشریعی بقرینه کلمه (انما) زیرا اراده تشریعی نسبت بتمام مکلفین است انحصار باهل بیت ندارد و (بیان) بمعنی ظاهر است و (مبین) ظاهر کننده است و اطلاق بر کلام واضح روشن که بر مقصود دلالت تامه داشته باشد میشود.

(و یهدیکم) عطف بر (یبین) است مدخول لام یعنی (لیهدیکم) و هدایت بمعنی راهنمایی است.

سُنَنَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ سنه طریقه ای است که انسان اتخاذ میکند مثل سنن ابراهیم و سلیمان و سنن نبینا محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و سنن ائمه اطهار علیهم صلوات اللَّه و سایر انبیاء (ع) که ما مکلفیم اتخاذ کنیم، و مثل سنن جبابره و اقاصره و اکاسره و سایر دعات باطله که باید اجتناب کنیم و خداوند در قرآن و لسان اخبار برای ما بیان فرموده و بما نشان داده لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ انفال آیه ۴۷.

وَ یَتُوبَ عَلَیْکُمْ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ تفسیر آن گذشت.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۷] ..... ص: ۵۸

وَ اللَّهُ یُرِیدُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْکُمْ وَ یُرِیدُ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الشَّهَواتِ أَنْ تَمِیلُوا مَیْلًا عَظِیماً (۲۷)

و خداوند اراده فرموده که شما موفق بتوبه شوید و قبول فرماید و کسانی که شهوت پرست و متابعت شهوات میکنند اراده دارند که شما را عدول دهند از طریق مستقیم بطرق باطله خودشان عدول عظیمی.

وجه تکرار در جمله وَ اللَّهُ یُرِیدُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْکَمْ اینست که در آیه قبل در مقام بیان نعم و تفضلات الهی است نسبت باهل ایمان از جهت بیان احکام و هدایت آنها بسعادت و رستگاری دارین و طرق اهل حق از سابقین و نجات از مهالک نشئتین و طرق اهل ضلالت از سابقین.

و بعبارت واضح تر در مقام بیان مقتضی است و در این آیه در مقام دفع موانع و عوائق که هوسهای نفسانیه و شهوات اهل ضلال مانع از سعادت شما نشود یا اینکه مقتضیات سعادت از جانب خدا بر شما تام و اتم است زیرا کفار و فساق و اهل معاصی میخواهند شماها را بکیش خود در آورند، وَ یُرِیدُ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الشَّهَواتِ شامل جمیع کفار و اهل ضلال و فساق و مرتکبین معاصی و منغمرین در شهوات میشود أَنْ تَمِیلُوا مَیْلًا عَظِیماً و سر تمایل آنها اموریست: ۱- آنکه قبح اعمال آنها از نظر آنها بر داشته شده و کارهای خود را نیک میپندارند قُلْ هَلْ نُنَبِّئُکُمْ بِالْأَخْسَرِینَ أَعْمالًا الَّذِینَ ضَلَّ سَعْیُهُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ هُمْ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ یُحْسِنُونَ صُنْعاً کهف آیه ۱۰۴.

۲- آنکه میخواهند خود را از مورد مذمت و تقبیح مردم خارج کنند بگویند دیگران هم مثل ما هستند.

۳- هر چه معاصی اشاعه پیدا کند وسائل آن آسان تر میشود بر آنها و (میل) عدول از حق است و هر چه دورتر شود میل آن عظیمتر گردد چنانچه مشاهده میشود در خط ریل یا طرز خیابان اگر یکی از آنها متمایل شود در ابتداء یک سانت کمتر است اما هر چه برود زیادتر میشود بسا چند هزار فرسخ تمایل و فاصله پیدا میکند.

[سوره النساء (۴): آیه ۲۸] ..... ص : ۶۰

يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِيفاً (۲۸)

اراده فرموده خداوند که در تکالیف شماها تخفیف دهد و انسان مخلوق ضعیفی است مراد از تخفیف سهولت تکلیف است مقابل تکالیف شاقه چنانچه مفاد آیه شریفه است وَ لا تَحْمِلْ عَلَيْنا إِصْراً كَما حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنا رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلْنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ الایه آخر سوره بقره، و گذشت بیان آن، و از این جهت گفتند دین اسلام دین سمحه سهله است و آیه شریفه عام است نسبت بتمام تکالیف و لو مورد آیه احکام مذکوره در آیات قبل است از نکاح حرائر و اماء دوام و انقطاع و هدایت بسنن سابقین از اخیار و اشرار و قبولی توبه و جلوگیری از متابعت شهوت پرستان لکن مکرر گفته شده که مورد مخصص نیست لذا بطور اطلاق فرمود يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ و جمله وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِيفاً بمنزله علت است برای جمله قبل که چون خلقت انسان ضعیف است در جعل احکام تخفیف داده شده و ضعف انسان هم از جهت قوای بدنی است طاقت اعمال شاقه ندارد، و در حیوانات در بسیاری از قوی مشاهده شده که بسیار قوه آنها زیادتر است هم قوه باصره و سامعه و شامه و ذائقه و لامسه و هم قوه بدنیه و هم از جهت قوای روحی در جلوگیری نفس از مشتهیات و هم صبر بر بلیات بلی امتیاز آنها فقط در قوه عقلائیست اگر فرمان فرمای سائر قوی گردد و اما اگر تابع آنها شود از تمام حیوانات پست تر است.

آدمی زاده طرفه معجونیست کز فرشته سرشته و از حیوان

گر کند میل این شود پس از این ور کند میل آن شود به از آن

(فمن غلب عقله علی شهوته فهو اعلی من الملائکه و من غلب شهوته علی عقله فهو اخس من البهائم)

حدیث نبوی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم

[سوره النساء (۴): آیه ۲۹] ..... ص : ۶۱

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَأْکُلُوا أَمْوالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْباطِلِ إِلاَّ أَنْ تَکُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ مِنْکُمْ وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ إِنَّ اللَّهَ کانَ بِکُمْ رَحِیماً (۲۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید نخورید اموال خود را بین خود بطریق باطل و غیر مشروع مگر بتجارت از روی تراضی طرفین از خودتان و نکشید خود را محققا خداوند بشما رءوف و مهربانست.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَأْکُلُوا أَمْوالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْباطِلِ مراد از اکل مطلق تصرفات است تصرف مالکانه و این اطلاق در تمام السنه متعارف است میگویند فلان مال فلان را خورد یعنی تصرف و اتلاف نمود نه مراد اکل مقابل شرب است و مراد از (اموالکم) اموال یکدیگر است نه اموال شخصی خود بقرینه (بینکم) و مراد از باطل غیر مشروع است مثل قمار و سرقت و رباء و غصب و ظلم و معاملات باطله مثل ثمن خمر و خنزیر و مکاسب محرمه و سایر انحاء باطله و تفسیر ببعض اینها در اخبار از باب بیان مصداق است چنانچه مکرر گفته شده منافی با عموم نیست إِلَّا أَنْ تَکُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ اکثر مفسرین و فقهاء گفتند این استثناء منقطع است زیرا تجاره عن تراض اکل مال بباطل نیست تا استثناء متصل باشد مثل جاءنی القوم الا حمارهم لکن تحقیق وفاقا لبعض المحققین اینست که استثناء متصل است و کلمه بالباطل بمنزله علت است برای حکم کانه میفرماید لا تأکلوا اموالکم بینکم الا بالتجاره عن تراض لانه اکل بالباطل حتی مثل جاءنی القوم الا حمارهم هم استثناء متصل است زیرا قرینه الا حمارهم دلالت دارد که معنی اینست که جاءنی القوم مع خدمهم و مراکبهم الا حمارهم، بلکه میتوان گفت استثناء منقطع نداریم و از این بیان دفع اشکال دیگران را هم میتوان نمود.

و حاصل اشکال اینست که حلیت اکل مال منحصر بتجاره عن تراض نیست بلکه بمیراث و وصیت و اخماس و زکوات و صدقات و هدیات و هبات و خیارات

هم حلال است با اینکه صدق تجارت نمیکند، و از آیه انحصار استفاده میشود مگر آنکه بگوئیم که اینها هم مخصص عام هستند از خارج ثابت شده باز هم اشکال اولی عود میکند که اینها هم باطل نیستند و باید باستثناء منقطع دفع نمود و حاصل جواب اینست که گفته اند در باب علت که هم معمم است و هم مخصص مثلا اگر گفتند لا تشرب الخمر لانه مسکر همین نحوی که حرمت هر مسکری را دلالت میکند و لو خمر نباشد همین نحو دلالت دارد بر حلیت خمری که مسکر نباشد و در اینجا می گوییم مراد از باطل غیر مشروع است که شارع ترخیص نفرموده و همین نحو که دلالت دارد بر حرمت هر غیر مشروعی و لو صدق تجاره عن تراض بکند مثل مکاسب محرمه و معاملات غیر مرخصه همین نحو دلالت دارد بر حلیت هر مشروعی و لو صدق تجارت عن تراض نکند و حاصل کلام اینست که تصرف در اموال دو قسم است مشروع حلال است و غیر مشروع باطل و حرام است.

نکته دیگر آنکه کلمه (عن تراض) دلالت ندارد بر اینکه تراضی باید قبل از تجارت باشد چنانچه بعضی توهم کرده اند و گفتند معامله فضولی باطل است و لو مالک اجازه کند بلکه می گوییم که آیه دلالت دارد بر اینکه تراضی مالک یکی از شرائط تجارت است، پس از آنکه جمیع شرائط معامله از ملکیت و مالیت و معلومیت عوضین وکیل و وزن در مکیل و موزون و قبض در صرف و سلم و بلوغ و عقل متعاقدین و شرائط عقد از ایجاب و قبول و ترتیب و موالات و غیر اینها موجود باشد رضایت مالک هم شرط است بلکه رضایت هر که ذی حق است و لو مالک نباشد مثل رضایت مرتهن در بیع راهن و رضایت غرماء در بیع مفلس و رضایت ولی در بیع اموال مولی علیه و رضایت شریک در باب شفعه و رضایت ولی سادات و فقراء در بیع اخماس و زکوات و غیر اینها چه قبل از معامله یا بعد از معامله باشد.

وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ قتل نفس نکنید چه نفس خود که عبارات از خودکشی باشد چه بمباشرت با تسبیب که القاء نفس باشد در تهلکه یا مقاتله با جماعتی که قوه دفع آنها را ندارد و خود را در معرض هلاکت در میآورد یا نفس دیگران که

یک دیگر را نکشید که قتل نفس یکی از گناهان کبیره است بلکه موجب خلود در عذاب میشود وَ مَنْ یَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِیها نساء آیه ۹۳ و تفسیر در بعض اخبار شده به اینکه در جهاد تنها حمله بدشمنان نکند که تاب مقاومت با آنها را ندارد و این بیان مصداق است.

و کلمه (کم) در (انفسکم) خطاب بمؤمنین است که در صدر آیه بود و این دلالت دارد بر اینکه قتل کفار در صورتی که معاهده نباشند یا اهل ذمه بشرائط ذمه عمل نکند و موجب مفسده دیگری نباشد مانعی ندارد بلکه بسا واجب میشود إِنَّ اللَّهَ کانَ بِکُمْ رَحِیماً و لذا راضی نمیشود که اموال یک دیگر را بظلم و تعدی تصرف کنید و نفوس یک دیگر را بقتل برسانید و خود را در معرض هلاکت در آورید و این صفت حمیده الهیه را باید همه شماها هم دارا باشید و بخود و دیگران رحم کنید.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۰] ..... ص : ۶۳

وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ عُدْواناً وَ ظُلْماً فَسَوْفَ نُصْلِیهِ ناراً وَ کانَ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیراً (۳۰)

و کسی که این عمل را از روی دشمنی و ظلم بجا آورد پس زود باشد که او را در جهنم گرفتار کنیم و این بر خداوند سهل و آسانست.

اختلاف شد در اینکه مرجع اسم اشاره در وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ چیست بعضی گفتند محرماتی که در این سوره ذکر شد، و بعضی گفتند احکامی که در این سوره ذکر شده و بعضی گفتند احکامی که در این چند آیه از جمله لا یَحِلُّ لَکُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّساءَ الی جمله وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ لکن ظاهر اینست که اشاره باشد بخصوص وَ لا تَقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ یکی از جهت قرب باین آیه زیرا جمله اخیره اقرب است و یکی از جهت جمله عُدْواناً وَ ظُلْماً که مناسب با قتل عمدی است که بناحق

واقع شود که اگر عمدی نباشد یا بحق باشد عقوبت عذاب جهنم ندارد و لو بسا دیه یا کفاره داشته باشد قرینه سوم آیه وَ مَنْ یَقْتُلْ مُؤْمِناً الایه که شاهد بر این است و اللَّه العالم.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۱] ..... ص: ۶۴

إِنْ تَجْتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ وَ نُدْخِلْکُمْ مُدْخَلًا کَرِیماً (۳۱)

اگر اجتناب کنید از معاصی کبیره میپوشانیم کردارهای زشت شما را و شما را داخل میکنیم در مکان محترمی.

اختلاف شد در معاصی کبیره بعضی گفتند تمام معاصی کبیره است، منتهی بعضی اکبر از بعضی هستند و بعضی گفتند کبر و صغر دو امر اضافی است هر معصیتی نسبت ببالاتر خود صغیره است و نسبت بما دون خود کبیره و این دو قول مردود است بنص آیه که معاصی را دو قسمت فرموده یک قسمت کبائر و یک قسمت سیئات، بعضی گفتند معاصی کبیره هفت است و بر طبق آن اخباری از ائمه علیهم السلام رسیده، و بعضی گفتند هفتاد و بعضی هفتصد.

و تحقیق کلام اینست که بسا بعض معاصی نسبت ببعض اشخاص یا ببعض حالات کبیره میشود و نسبت ببعض دیگر یا حالات دیگری صغیره میشود.

و توضیح مقام آنکه کبیره بودن معصیت در تحت چند عنوان محقق میشود ۱- معاصی که در قرآن وعده آتش داده. ۲- چیزهایی که در قرآن وعده عذاب داده ۳- در اخبار معتبره وعده آتش یا عذاب داده شده. ۴- گناهی را که از یک معصیت کبیره بدتر شمارند مثل

الغیبه اشد من الزنا

یا

الکذب شر من الشراب

۵- در اخبار معتبره تصریح بکبیره بودن آن شده باشد. ۶- اصرار بر صغیره بنص خبر منسوب بنبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم

لا کبیره مع الاستغفار و لا صغیره مع الاصرار.

۷- از کسی

صادر شود که باعث تجری و تأسی دیگران باشد. ۸- مورث اشاعه فحشاء گردد ۹- در اماکن مشرفه و ایام محترمه صادر شود. ۱۰- از اشخاص بزرگ صادر شود که گفتند حسنات الأبرار سیئات المقربین مثل علماء بزرگ و نحو اینها و گناهان کبیره منقسم بچند قسم میشود: یک قسم راجع باعتقادیات که مطلق عقائد باطله حتی بدعتی در دین گذاردن یا انکار یکی از ضروریات دین یا مذهب حقه را نمودن.

و یک قسم راجع باخلاقیات که ترتیب اثر بر پاره ای از اخلاق رذیله مثل کبر و حسد و نحو اینها دادن.

و یک قسم راجع بترک واجبات مثل فرائض یومیه و صوم رمضان و زکاه و خمس و حج و جهاد و امر بمعروف و نهی از منکر و دفاع از مبدعین و اعداء دین و اعلاء کلمه اسلام و اداء حقوق واجبه و حفظ نفس محترمه و اطاعه زوج و والدین و حکم مجتهد و ازاله نجاست از مصاحف و مساجد و مشاهد مشرفه و تجهیز موتی و سایر واجبات مهمه که ترک هر یک از آنها از گناهان کبیره است.

و یک قسم راجع باعمال سیئه از معاصی عظام مثل کذب بر خدا و رسول و ائمه طاهرین (ع) بلکه سایر انبیاء و ملائکه و صدیقه طاهره و بعض اقسام دیگر از کذب و محاربه با اولیاء الهی و فساد در زمین و قتل نفس محترمه و عقوق والدین و اکل مال یتیم و قذف محصنه و قطع رحم و سحر و شعبده باقسامه و زنا بجمیع انحاء آن از محارم و محصنه و اجنبیه و کتابیه و کنیز که هر کدام حد مخصوصی دارد و لواط و سرقت و قسم دروغ که یمین غموسش میگویند و شهادت دروغ که شهادت زورش میگویند و کتمان شهادت و خلف نذر و عهد و قسم و تغییر در وصیت و شرب مسکر و قمار بجمیع اقسام آن و ریاء و اکل سحت یعنی بدون وجه شرعی از مکاسب و طرق محرمه و اکل میته و خون و خنزیر و بخس در مکیال و میزان

و تعرب بعد الهجره و فرار از زحف و اعانت بر ظلم و رکون بظالم و حبس حقوق و اسراف و تبذیر و خیانت با خدا و رسول و امام و در امانت و اموال ناس و غیبت و تهمت و افتراء و استماع غیبت و سعایت و اشتغال بملاهی مثل غناء و ساز و رقص و نحو اینها و غیر اینها که هر یک آنها را از روی دلیل از آیات و اخبار معتبره ما در کتاب عمل الصالح در آخر جلد سوم کلم الطیب بیان کرده ایم بآنجا رجوع فرمائید.

و مراد از اجتناب در جمله إِنْ تَجْتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ عدم ارتکاب این معاصی است و بضمیمه فرمایش نبی اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم

التائب من الذنب کمن لا ذنب له

اگر مرتکب شده و موفق بتوبه شد مشمول این جمله میشود.

و مراد از تکفیر در جمله نُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ ستر معاصی است و ترک مؤاخذه بر آنها است.

و مراد از سیئات سایر معاصی است که کبیره بودن آن ثابت نشده باشد مشروط بآنکه صدق اصرار نکند بنص فرمایش نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که

لا صغیره مع الاصرار

و در موضوع اصرار بعضی گفتند که همین که عازم شود که تکرار کند صدق اصرار میکند لکن دائر مدار صدق عرفیست و موضوع شرعی نیست.

وَ نُدْخِلْکُمْ مُدْخَلًا کَرِیماً از این جمله استفاده میشود که ترک معاصی کبار هم خود یکی از عبادات مهمه است که لیاقت بهشت پیدا میکند چنانچه در خطبه شعبانیه میفرماید

(افضل الاعمال فی هذا الشهر الورع عن محارم اللَّه).

و مراد از مدخل کریم بهشت است که محل بسیار محترم و شریف است و مورد کرامات الهی است.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۲] .... ص : ۶۷

وَ لا تَتَمَنَّوْا ما فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ لِلرِّجالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَ لِلنِّساءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَ سْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيماً (۳۲)

و آرزو نکنید آنچه را که خداوند فضیلت داده بعض شما را بر بعض دیگر از برای مردان است نصیب از آنچه کسب نمودند و از برای زنان است نصیب از آنچه کسب کردند و از خدا سؤال کنید که زائد بر مقدار قابلیت و استعداد شما بشما تفضل فرماید محققا خدا بهر چیز عالم است.

این آیه شریفه عام است و لو در مورد میراث یا در موضوع جهاد یا موارد دیگری نازل شده باشد زیرا مورد مخصص نیست، و توضیح کلام در این آیه موقوف بر تقدیم یک مقدمه است و آن اینست که خداوند حکیم که عالم بجمیع حکم و مصالح است و عادل است تمام کارها و افعال آن مطابق با مصالح است و ابدا کار قبیح و ذی مفسده از او صادر نخواهد شد و محال است صادر شود، البته نسبت بهر یک از بندگانش آنچه صلاح شخصی یا نوعی او است بآن عنایت میفرماید از غنا و فقر و عزت و ذلت و مرض و صحت و حیات و موت و نعمت و بلا و جمال و حسن صورت و قبح آن و رجولیت و انوثیت و بیاض وجه و سواد آن و غیر اینها حتی فهم و بله و عقل و جنون و بصر و عمی و سمع و صم و نطق و بکم و هر چه از جانب او باشد در دنیا و همچنین مثوبات در آخرت نباید در کارهای او اعتراض نمود که چرا بفلان غنا و عزت و صحت و نعمت و زیبایی و عقل و فهم و غیر اینها از نعم مرحمت فرمودی و بفلان ندادی ان من عبادی من لا یصلحه الا الغناء فلو افقرته لافسده ذلک و ان من عبادی من لا یصلحه الا الفقر فلو اغنیته لافسده ذلک فمن لم یرض بقضایی و لم یصبر علی بلائی فلیطلب ربا سوای و لیخرج من ارضی و سمائی بلی مانعی ندارد که از خداوند طلب نمائید که بشما هم تفضل فرماید.

بعد از این مقدمه می گوییم قوله تعالی وَ لا تَتَمَنَّوْا ما فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ تمنی بمعنی آرزو است و این غیر از رجاء است که بمعنی امیدواری است و این تمنی از اخلاق رذیله است و تعبیر بآمال میکنند و غیر از غبطه است که تعبیر بحسرت میکنند و غیر از حسد است که تمنی زوال نعمت از غیر باشد که یک نوع تمنی است، لذا می گوییم خداوند هر چه بهر که داده چه از نعم دنیوی و چه از نعم اخروی و مثوبات تفضلاتی است که تماما بجا و بموقع است نباید حسد برد و تمنای زوال نعمت از او کرد که دارد در اخبار

الحسد یأکل الایمان کما تأکل النار الحطب

و معلوم است شخص حسود اعتراض بخدا دارد و عدل الهی را منکر است و موجب زوال ایمان است لذا میفرماید لِلرِّجالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا چه از منافع دنیوی بتجارت و کسب و زراعت و غیر اینها و چه از منافع اخروی از مثوبات بواسطه ایمان و تقوی.

وَ لِلنِّساءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ و هر که بخواهد بمقامی رسد باید زحمت کشد و از خدا بطلب که او را مدد کند و اعانت کند که مسئلت از او یکی از عبادات بزرگ است و آیات و اخبار و ادعیه بر اهمیت آن و فضیلت آن بسیار داریم که در مجلد اول در ذیل وَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ بیان کرده ایم.

إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيماً از نیات و قلوب هر کسی با خبر است.

و ممکن است گفته شود که این آیه شریفه در مقام ترغیب و تشویق در عبادت و بندگی است که هر کس بمقدار معرفت و اطاعت و تقوای از محرمات اجر و نصیبی دارد، مرد باشد یا زن، سیاه یا سفید، پیر یا برنا هر چه بیشتر و بالاتر رود اجرش زیادتر میشود إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ حجرات آیه ۱۳

خلقت الجنه لمن اطاع اللّه و لو کان غلاما حبشیا و خلقت النار لمن عصی اللّه و لو کان سیدا قرشیا

منتسب بزین العابدین علیه السّلام، عبث تمنای بهشت و درجات عالیه و مقامات سامیه اهل معرفت

و اطاعت و تقوای آنها را بدون عمل نداشته باشید چه رجل باشد چه امرأه.

و مراد از وَ سْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ نه مجرد دعاء باشد بلکه تحصیل قابلیت تفضل است بتکمیل ایمان و اطاعت و اخلاق حمیده هر کس باشد.

بلبل بباغ و جغد بویرانه تافته هر کس بقدر همت خود خانه ساخته

آن پیر سال خورده چه خوش گفت با پسر کی نور چشم من بجز از کشته ندروی

و همین است آنچه علماء اخلاق گفتند و از لسان اخبار هم استفاده میشود که فرق است بین رجاء و تمنی شخص راجی عمل میکند و رجاء ثواب دارد، و متمنی بدون عمل توقع دارد چنانچه شخص خائف از آنچه میترسد ترک میکند بخلاف مغرور که با ارتکاب معاصی مغرور است که بهشت برود، و دعاء هم یکی از عبادات است و اللَّه العالم.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۳] .... ص: ۶۹

وَ لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ وَ الَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيداً (۳۳)

و قرار دادیم از برای هر یک از شما در موضوع میراث موالی که اولی بمیراث هستند از ترکه و مالیه که پدران و مادران و خویشاوندان میگذارند و میروند و کسانی که با شما عقد قسم بسته اند پس بدهید بهر کدام نصیب آنها را محققا خدا شاهد بر هر چیزی هست.

وَ لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ جعل موالی بدست خدا است چون خداوند ولایت کلیه ذاتیه مطلقه دارد بر تمام بندگانش میتواند بعضی را بر بعضی ولایت دهد و ولی در استعمالات اطلاق بر سید و غلام و وارث و معتق بکسر و معتق بفتح و ابن عم و حلیف و اولی الامر و صاحب اختیار و غیر اینها میشود.

و اصل معنی همین اولویه است مثل النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ احزاب آیه ۶، و مثل إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ هُمْ راکِعُونَ مائده آیه ۵۵، و مثل

من کنت مولاه فعلی مولاه

خطبه غدیریه، و باقی معانی بعنایت و مجاز و مناسبت است، و در این آیه مراد اولی بمیراث است و در خبر داریم فرمود

اولی بمیراثه اولی باحکامه

و در آیه شریفه از قول زکریا میفرماید فَهَبْ لِی مِنْ لَدُنْکَ وَلِیًّا یَرِثُنِی وَ یَرِثُ مِنْ آلِ یَعْقُوبَ مریم آیه ۶، و اطلاق ولی و مولی بر وارث بمناسبت تقدم او است بر سایرین در میراث و احکام میت، و طبقات ارث را قبلا متذکر شدیم.

مِمَّا تَرَکَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ ترکه عبارت است از مالیه و کلیه حقوقی که قابل نقل و انتقال است بعد از استثناء دین و وصیت که مورث داشته و جا گذارده و (والدان) اعم است از پدر و مادر و اجداد و جدات پدری یا مادری که اولاد آنها موالی و اولی بمیراث هستند نسبت بخویشاوندان دیگر، و (اقربون) سایر خویشاوندان نسبی هستند از اخوه و اخوات و اولاد آنها و اجداد و جدات که در طبقه دوم هستند و اعمام و اخوال و عمات و خالات و اولاد آنها که در طبقه سوم هستند بلی پدر و مادر با اولاد در یک طبقه هستند چنانچه گذشت.

وَ الَّذِینَ عَقَدَتْ أَیْمانُکُمْ ممکن است مراد طبقات از ارث سببی باشند که بسبب عقدی یا ایقاعی مثل اعتاق که معتق و ارث میشود و ضامن جریره که بواسطه عقد ضمان و امام که بواسطه عقد ولایت که سه طبقه اخیره هستند و زوج و زوجه که بواسطه عقد ازدواج شریک جمیع طبقات هستند، و ممکن است عقد وصیت باشد که موصی وصیت کند و موصی به قبول نماید بشرط آنکه زائد بر ثلث نباشد مگر باجازه ورثه، یا صلح کند در مقام وصیت که اختلافیست که آیا از اصل خارج میشود چنانچه مذهب مشهور و منصور است یا از ثلث چنانچه مذهب دیگران است

و ممکن است عقد یمین باشد که دو نفر هم قسم شوند که هر کدام قبل از دیگری مرد میراث او کلا ام بعضا بدیگری برسد و گفتند این حکم نسخ شد بآیه اولی الارحام و اللّه العالم.

فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ نصیب هر یک از نصف و ثلث و ربع و سدس و ثلثین و ثمن بالفرض یا بالنصیب باید داد.

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيداً شاهد بمعنی حاضر مقابل غائب و خداوند باحاطه قیومیت همه جا حاضر و ناظر است و چیزی نیست که از او غائب باشد لِلَّهِ غَيْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ هود آیه ۱۲۳، وَ ما يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ یونس آیه ۶، و شهید صفت مشبه دلالت بر دوام و ثبات دارد

[سوره النساء (۴): آیه ۳۴] .... ص: ۷۱

الرِّجالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّساءِ بِما فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ وَ بِما أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوالِهِمْ فَالصَّالِحاتُ قانِتاتٌ حافِظاتٌ لِلْغَيْبِ بِما حَفِظَ اللَّهُ وَ اللَّاتِي تَخافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضاجِعِ وَ اضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيًّا كَبِيراً (۳۴)

مردان قیام بامور دارند بر زنها بواسطه آنچه خداوند تفضل داده مردان را بر زنان از حیث عقل و تدبیر و شعور و ادراک و بواسطه آنچه انفاق میکنند بر آنها از مهر و نفقه و کسوه و سکنی پس زنهای صالحه اطاعت خدا و زوج خود را میکنند و حفظ الغیب شوهرهای خود را میکنند از جهت عصمت و عفت و از جهت دیانت و امانت بسبب آنچه خداوند حفظ فرموده و اما زنهایی که خوف اینست که ناشزه شوند و از اطاعت زوج بیرون روند اولا آنها را موعظه و نصیحت کنید و اگر اثر نکرد

با آنها هم خواب نشوید و دوری کنید و اگر نه آنها را بزنید پس اگر اطاعت شما را کردند دیگر متعرض آنها نشوید محققا خداوند علو و کبریایی دارد و باو میبرازد و بس.

این آیه شریفه مشتمل بر احکامی است که راجع بزن و شوهر است:

۱- بر زن واجب است اطاعت شوهر کند در امر جماع هر موقعی که مطالبه کند مگر مانع شرعی داشته باشد مثل حیض و صوم رمضان و حال احرام و سایر موانع شرعی و با نهی شوهر هیچ عملی را نمیتواند انجام دهد حتی عبادات مستحبه و بدون اذن او از خانه بیرون نرود حتی منزل پدر و مادر و اینست مفاد الرِّجالُ قَوَّامُونَ عَلَی النِّساءِ قوام صیغه مبالغه دلالت بر کثرت قیام رجال در امور نساء دارد که آنها قائم بامر اینها هستند و اینها باید در تحت اطاعت آنها باشند بلی شوهر حق ندارد که بزن در امور خانه داری حکم کند از تنظیم امور خانه از طبخ و کناسه و رخت شویی و غیرها بلکه بر مرد لازم است که امور نفقه و سکنی و غیر اینها را برای زن مهیا کند بالمباشره یا بالتسبیب که خادم بگیرد اگر چه بر زن افضل عبادات خدمت بشوهر است.

و سبب برتری رجال دو چیز است یکی عقل و تدبیر مردان و استعدادات و قوای اینها بیشتر است و اینست مفاد بِما فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلی بَعْضٍ در نهج البلاغه میفرماید

(هن نواقص العقول و نواقص الحظوظ و نواقص الایمان)

و مراد از (نقص الحظ) میراث است، و از (نقص ایمان) حیض است.

و دیگری آنکه مهر و نفقه و کسوه و سکنی بر زوج است و اینست مفاد وَ بِما أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوالِهِمْ مراد انفاق در اداء مهر و نفقه و کسوه و سکنی است.

فَالصَّالِحاتُ قانِتاتٌ زن صالحه کسیست که مواظب تکالیف شرعیه خود باشد سیما نسبت بحقوق شوهر، و (قانته) زنیست که اطاعت شوهر را نماید علی الدوام

که از تحت اطاعت او بیرون نرود، و قنوط در نماز هم از این باب است که طول عبادت از ذکر و دعاء است مخصوصا قنوت وتر و لذا مستحبّ است طول دادن قنوت حافِظاتٌ لِلْغَيْبِ اشاره به اینکه در غیاب شوهران خود را از نامحرمان و از مخالفت شوهران حفظ میکنند، و همچنین عرض و حیثیات آنها را نگاه داری میکنند، بدگویی از آنها نمیکنند و احترامات آنها را محفوظ میدارند، و همچنین اموال آنها را بدون اجازه آنها تصرف نمیکنند بلکه بهتر اینست که در اموال خود هم بدون اجازه آنها تصرف نکند.

بِما حَفِظَ اللَّهُ هر چیزی را که خداوند حفظ فرموده یعنی حفظ آن را لازم دانسته، و اما اموری که مربوط بشوهر نیست و در تحت اختیار خود زنها است مثل عبادات و ضروریات امور دنیوی و اخروی حفظ الغیب آنها لازم نیست و خود مختار است، و از این بیان معلوم میشود که کلمه (اللَّه) مرفوع است و فاعل (حفظ) است و احتیاج باضمار ندارد و مفعول (حفظ) محذوف است که راجع به (ما) در (بِما حَفِظَ اللَّهُ) است.

وَ اللَّاتِی تَخافُونَ نُشُوزَهُنَّ دسته دوم زنهایی هستند که صالحات و قانتات و حافظات نیستند، و نشوز مخالفت شوهر است، ناشزه زنیست که از اطاعت شوهر بیرون رود و دیگر حق نفقه و کسوه و سکنی ندارد و یکی از گناهان کبیره است و مانع از قبولی طاعات است حتی اگر سفر عبادت مثل زیارت یا خانه پدر و مادر باشد بلی در امر واجب مثل حج و اغسال واجبه یا حفظ نفس محترمه و اخذ مسائل لازمه مانعی ندارد مگر شوهر خود یا دیگری را معین کند که احکام دین را باو تعلیم نماید و خوف نشوز. ظن بنشوز است و مجرد احتمال کافی نیست.

فَعِظُوهُنَّ اولا باید آنها را موعظه کنند بتهدید بعذاب الهی و بیان احکام و وظائف زنها و اگر موعظه اثر نکرد وَ اهْجُرُوهُنَّ ثانیا هجر بمعنی دوری

است (فی المضاجع) مضجع خوابگاه است یعنی نزد آنها و در بستر آنها نخوابند و از آنها دوری کنند حتی ترک مکالمه و معاشرت و مؤاکلت و امثال اینها، و اگر این هم مؤثر نشد وَ اضْرِبُوهُنَّ نه ضرب مولم مثل زنجیر یا چوب یا ضرب شدید بلکه ضرب ملائم همین اندازه که تخویف و تخفیف و توهین گردد پس اگر در طی این مراحل دست از نشوز بر داشتند و در تحت اطاعت آمدند فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا دیگر حق تعرضی بآنها ندارید و با کمال عطوفت و مهربانی مراعات آنها را بکنید.

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيًّا كَبِيراً کنایه از اینکه بعض رجال هستند که خود را بزرگ میشمارند و ترفع بر زنها میکنند و آنها را ذلیل و حقیر و کوچک میپندارند خدا میفرماید علو و کبریایی مختص بذات اقدس ربوبی است زیرا کلمه (ان) و جمله اسمیه و تقدیم کلمه (اللّه) دلالت بر این معنی دارد نباید شما بر آنها بزرگی کنید.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۵] .... ص: ۷۴

وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقاقَ بَيْنِهِما فَابْعَثُوا حَكَماً مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَماً مِنْ أَهْلِها إِنْ يُرِيدا إِصْلاحاً يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُما إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلِيماً خَبِيراً (۳۵)

و اگر میترسید که بین زوجین دوئیت و جدایی بیفتد پس برانگیزید از قوم زوج یک نفر را بعنوان حکمیت و از قوم زوجه یک نفر بهمین عنوان و اگر این دو نفر صلاح دیدند در بقاء زوجیت خداوند هم بین زوجین را وفاق و ائتلاف میدهد محققا خدا عالم و خبیر است ببواطن هر کس.

وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقاقَ بَيْنِهِما شق بمعنی جداییست و دو قسمت شدن یک چیز مثل شق القمر اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ قمر آیه ۱، و مثل شق الرأس

که دو قسمت گردد و کأنه زوجیت یک امر واحدی است منتسب بزوجین و انشقاق آن بجدائیست بین آنها که دو فرد مباین گردند و با هم سازش نکنند و عدو یکدیگر گردند و زوجیت از بین برود.

فَابْعَثُوا حَکَماً مِنْ أَهْلِهِ وَ حَکَماً مِنْ أَهْلِها بعث بمعنی بر انگیختن مثل بعث رسل و بعث من فی القبور، و گفتند اوامر الهی برای بعث مکلفین است نحو الفعل و بعث کننده را باعث و بعث شده را منبعث مینامند، و حکم در اینجا بمعنی مصلح است نه حکومت شرعیه، و امر (فابعثوا) ممکن است خطاب بحکام شرعیه باشد که دو نفر حکم معین کنند، و ممکن است خطاب بزوجین باشد که هر کدام اختیار را بیک نفر از بزرگان قوم خود دهند، و ممکن است خطاب بمسلمین باشد و اختلاف شد در اینکه آیا حکمین حق تفریق و طلاق را هم دارند اگر صلاح باشد یا فقط حق اصلاح دارند موقعی که دیدند قابل اصلاح نیست نمیتوانند تفریق کنند و اگر وکالت در جمع و تفریق از زوجین دارند میتوانند و اگر رأی حکمین مختلف شد یکی اصلاح و یکی تفریق بی اثر میشود باید توافق رأیین باشد و بعد از رأی حکمین ملزم هستند زوجین بر طبق آن رفتار نمایند زیرا تعیین حکم کمتر از وکالت نیست، اگر وکیل، امری را انجام داد دیگر موکل نمیتواند مخالفت کند إِنْ یُرِیدا إِصْلاحاً اراده حکمین صلاح دید و صواب بودن است چون بدون صلاح و صواب نمیتوانند بواسطه یک اغراض شخصیه و معاندات خارجیه حکم دهند.

یُوَفِّقِ اللَّهُ بَیْنَهُما وفق دادن خدا بین زوجین القاء محبت و الفت و رأفت در قلوب آنها است.

إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلِیماً خَبِیراً کنایه از اینکه خدا از باطن و قلب زوجین و حکمین مطلع است بر خلاف صلاح و صواب نظریه ندهند.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۶] .... ص : ۷۶

وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً وَ بِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ الْجارِ ذِي الْقُرْبى وَ الْجارِ الْجُنُبِ وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ مُخْتالاً فَخُوراً (۳۶)

و عبادت کنید خدا را و چیزی را شریک در عبادت او نکنید و احسان کنید بپدر و مادر و بخویشاوندان و یتیمان مردم و بفقراء و بهمسایه چه از خویشان باشند یا اجنبی باشند و بهم سفریها و باین سبیلها و کسانی که در ملکیت شما باشند مثل عبید و اماء یا در تحت اختیار شما باشند مثل اهل و عیال محققا خدا دوست نمیدارد متکبر معجب افتخار کننده را.

این آیه شریفه یکی از جوامع آیات است مشتمل بر اوامر اعتقادی، اخلاقی دستورات احکامی، مواعظ و نصایح است.

وَ اعْبُدُوا اللَّهَ عبادت بندگیست و حقیقت عبودیت اینست که خود را بنده او بداند و از تحت فرمان او بیرون نرود و خودسرانه عملی انجام ندهد و این بالاترین مقام است برای بشر، در تشهد می گویی (اشهد ان محمدا عبده و رسوله) و از مناجات حضرت امیر علیه السّلام است

الهی کفانی فخرا ان تکون لی ربا و کفانی عزا ان اکون لک عبدا

و عبودیت مطلقه خاص محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و آل او علیهم السلام است که آنها از تحت فرمان او بیرون نرفتند و قدمی بر مخالفت او برنداشتند و جز رضای او نخواستند.

وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً مراد شرک در عبادت است از پرستش بت و آتش و خورشید و بقر و عجل و کواکب و ملائکه و جن و انبیاء و اولیاء و غیر اینها حتی عمل عبادت را از روی هوای نفس یا جهت منافع شخصیه دنیویه انجام ندهد فقط

امتثال امر او باشد.

وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً ظاهر آیه پدر و مادر نسبی است لکن در اخبار بسیار تفسیر شده بوجود مقدس محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و علی علیه السّلام چنانچه منسوب بآن حضرت است

انا و علی أبوا هذه الامه

و از روی این تفسیر میتوان گفت که شامل اب روحانی که علماء باشند هم میشود چنانچه گفتند

(الآباء ثلاثه: اب یولدک و اب یزوجک و اب یعلمک

و مراد از احسان در موارد فرق میکند، در اینجا اطاعت آنها و دست گیری و محبت و سایر انحاء احسان است (وَ بِالْوالِدَيْنِ) متعلق باحسان است یعنی احسنوا بالوالدین.

وَ بِذِی الْقُرْبی احسان بخویشاوندان شامل اولاد و اولاد اولاد هر چه نازل شود و اجداد و آباء آنها هر چه بالا رود و اخوه و اخوات و اعمام و عمات و اخوال و خالات و اولاد آنها بمحبت و دست گیری و مراوده و معاشرت که صله رحم است و الیتامی ایتام مردم و احسان بآنها، حفظ اموال آنها و تربیت آنها و تکفل احوال آنها و دست گیری از آنها و قیام بامور آنها است.

و المساکین اعم از فقیر و مسکین است چنانچه گفتند الفقیر و المسکین اذا اجتمعا افترقا و اذا افترقا اجتمعا اداء حقوق آنها از زکوات و اخماس و صدقات و انفاق بآنها و اکساء آنها و اسکان آنها و سایر انحاء احسان.

وَ الْجارِ ذِی الْقُرْبی تخصیص بذکر با اینکه ذی القربی را فرموده بود برای اینست که جار ذی القربی دو حق دارد حق قرابت و همجواری بلکه دارد اگر همسایه خویش باشد سه حق دارد: قرابت، اسلام، جواریت و اگر غریبه باشد دو حق اسلام و جواریت، و اگر کافر باشد یک حق جواریت.

وَ الْجارِ الْجُنُبِ همسایه بیگانه در اغلب کتب فقهیه و اخلاقیه منسوب بحضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که فرمود آن قدر جبرئیل سفارش همسایه را کرد که

گمان کردم حکم میراث برای آنها میآید.

وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ گفتند مراد همسفریست که در مسافرت حسن معاشرت و معاونت در امور بیک دیگر کنند و بعضی گفتند همسایه نزدیک باصطلاح یک دیوار و یک بام چون در بعض اخبار دارد تا چهل خانه همسایه است و بعضی گفتند تا چهل زراع و ظاهر اینست که مناط صدق عرفیست.

وَ ابْنِ السَّبِیلِ کسی را گویند که از وطن دور افتاده باشد و دست رسی بآن نداشته باشد و در غربت تهی دست شده باشد.

وَ ما مَلَکَتْ أَیْمانُکُمْ ظاهر عبید و اماء است که مملوک هستند ولی ممکن است مراد از ملکیت سرپرستی و بزرگتری خانواده ایست شامل اهل بیت میشود بلکه میتوان گفت که تعبیر به (ما) نه (بمن) برای شمول بحیوانات مملوکه مثل دجاجه و حمار و اغنام و غیر اینها هم میشود.

إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ مَنْ کانَ مُخْتالًا تکبر بر فقراء و اقارب فقیر زیر دست و تفرعن و تبختر بر آنها و تنفر از آنها و دوری جستن است (فخورا) خود را گم کردن و خیال اینکه هم دوش آنها نیستند و فخریه و مباهات بر آنها، و اللَّه العالم بما فی کتابه.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۷] .... ص: ۷۸

الَّذِینَ یَبْخَلُونَ وَ یَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَ یَکْتُمُونَ ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَعْتَدْنا لِلْکافِرِینَ عَذاباً مُهِیناً (۳۷)

کسانی که بخل میکنند و مردم را هم امر ببخل مینمایند و آنچه خدا از بود بآنها داده مخفی میدارند و کتمان میکنند و خداوند مهیا فرمود برای خوار کننده ای.

این آیه شریفه مشتمل بر چهار جمله است: ۱- الَّذِینَ یَبْخَلُونَ کلمه موصول بدل مُخْتالًا فَخُوراً است یا عطف بیان یا صفت آنها است، و بخل در مقابل جود و سخا است و آن منع از انفاق است چه انفاق مالی که منصرف لفظ است از انفاقات واجبه مثل زکاه و خمس و حقوق الناس و بذل در حج واجب و انفاق واجب النفقه و غیر اینها از واجبات مالیه و چه اتفاق علم و جاه و انحاء دیگر از انفاقات و از انفاقات مستحبه مثل صدقات و هدایا و تحف و ضیافات و نحو اینها.

و بخل از اخلاق بسیار پست است و بسا موجب کفر میشود اگر منشأ انکار واجبات گردد، یا فسق اگر مجرد ترک واجبات باشد. و بدتر از بخل شح و لوم است که دیگران را هم امر ببخل میکند.

وَ یَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ که جمله ۲- است و این بسیار نزدیکتر بکفر است و امروز بسیاری هستند که نکوهش میکنند از کسانی که زکاه یا خمس یا حج واجب میروند بخصوص زنها نسبت بشوهرها که تو بسیار گرفتاری داری باید دخترها را شوهر دهی، پسرها را تزویج کنی، آبروداری کنی، پیری داری، دامادداری داری و چه و چرا خمس و زکاه میدهی باین مفت خورها یا باعراب موش خور چرا حج میروی، که این نحو کلمات خیلی نزدیک بکفر است.

۳- وَ یَکْتُمُونَ ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ چنان داد نیستی و نداری او بلند است که ارباب توقع را از خود دور کند و مورد مذمت دیگران واقع نشود و همچنین انکار سایر نعم الهی. در مجمع میگوید

(ورد فی الحدیث اذا انعم اللّه علی عبده نعمه احب ان یری اثرها علیه)

و یکی از اقسام شکر نعمت اظهار نعمت است بلی کتمان مال از ظالم و غاصب و سارق و قطاع طریق مانعی ندارد بلکه بسا واجب باشد لذا در حدیث است

استر ذهبک و ذهابک و مذهبک عن اخیک

و بدترین اقسام کتمان، کتمان حق است مثل یهود و نصاری که حقانیت پیغمبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را

فهمیدند و در کتب خود دیدند و مع ذلک کتمان کردند.

۴- جمله وَ أَعْتَدْنا لِلْکافِرِینَ عَذاباً مُهِیناً و این جمله اولا- دلالت دارد بر اینکه مختال فخور بخیل آمر ببخل کاتم نعمت کافر است یا در حکم کفر است.

و ثانیا بر اینکه عذاب اینها قبلا مهیا شده بواسطه کلمه (اعتدنا). و ثالثا بر اینکه عذاب آنها مجرد عذاب جسمانی نیست بلکه عذاب روحی هم دارند بواسطه کلمه (مهینا) که مورد اهانت و خفت و ذلت و حقارت میشوند.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۸] .... ص : ۸۰

وَ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ رِئاءَ النَّاسِ وَ لا یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْیَوْمِ الْآخِرِ وَ مَنْ یَکُنِ الشَّیْطانُ لَهُ قَرِیناً فَساءَ قَرِیناً (۳۸)

و کسانی که انفاق میکنند اموال خود را لکن از روی ریاء و سمعه و نمایش و خود نمایی و ایمان بخدا و روز قیامت ندارند و متابعت شیطان میکنند و شیطان قریب و صاحب و مصاحب آنها میباشد و حال آنکه بد قرینی است زیرا آنها را بجهنم میبرد و در آتش بآنها لعن و طرد میکند و اذیت میرساند.

شخص مرائی هم مشرک است که عمل خود را برای خوش آمد مردم میکند و لذا گفتند ریاء شرک خفی است، و هم منافق است که ظاهرش برای خدا و باطن برای خلق، و هم کافر است زیرا اعتقاد بثواب و اجر آخرتی ندارد، و هم فاسق است زیرا ریاء از گناهان کبیره است و عمل او هم باطل است و لو در خلال او ریاء بیاید و در قیامت هم او را باین چهار وصف خطاب میکنند (یا مشرک، یا کافر، یا منافق، یا فاسق) برو اجر خود را از آنهایی که برای آنها کرده ای بگیر.

و البته هر شرک و کفر و نفاق و فسق باغواء شیطان است و متابعت او است و در اخبار است که فردای قیامت اهل عذاب را یک طرف آنها یک شیطان و یک طرف سنگ کبریت و با آنها بجهنم واصل میکنند. پس شیطان قرین مرائیست هم در دنیا

که او را اغواء کند و هم در آخرت که او را اذیت کند و بد قرینی است و بهمین بیان شرح آیه معلوم شد.

[سوره النساء (۴): آیه ۳۹] ..... ص: ۸۱

وَ ما ذا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَ كانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيماً (۳۹)

چه ضرر داشت بر اینها اگر ایمان بخدا و روز قیامت میآوردند و از آنچه خداوند بآنها روزی کرده انفاق میکردند و خداوند بآنها عالم است.

ما ذا عَلَيْهِمْ کفار و مشرکین توهم ضرر کرده که اگر ایمان بیاوریم جلوگیر میشویم از بسیار منافع دنیوی از مکاسب محرمه و ما را بعبادت و تحصیل علم دین وادار میکند و از صنایع و ترقیات باز میدارد چنانچه بسیار از ابناء زمان ما این توهم را کرده اند و این توهم فاسد است اولا اسلام و دین مانع از ترقیات نیست بلکه تشویقات در دین برای کسب و تجارت و صنعت بسیار است حتی

(الکاسب حبیب اللّه)

فرموده و نه عشر عبادت را کسب حلال دانسته و جلوگیری از دزدی و تقلب و بیعاری و کل برناس کرده و این عقب افتادن شما در اثر ساز و آواز و رقص و رادیو و سینما و شرب خمر و قمار و زنا و آرایش و تفریح و تفرج و مجالس لهو و لعب و تقلب و غش در معامله و دزدی و ظلم و اذیت و هزارها مفاسد دیگر است و ثانیا ایمان و تقوی و انفاق فی سبیل اللّه شما را عزت و ثروت و تعالی و ترقی و عظمت و سیادت و اتفاق و یگانگی و اتحاد و وفور نعمت و سعادت دنیا و آخرت می بخشد قضیه بعکس است وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُری آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ الایه اعراف آیه ۹۶، و بسیاری از آیات دیگر و در این باب اخبار الی ما شاء اللّه است.

لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ دو چیز انسان را باوج کمال و سعادت نشئتین و نجات از کلیه مهالک دارین میرساند: ایمان بمبدء و معاد، اگر مردم ایمان بخدا داشتند و خدا را حاضر و ناظر و خبیر و بصیر و محیط میدانستند و اگر ایمان بروز جزا و پاداش اعمال و بهشت و جهنم و حساب و میزان و نامه عمل داشتند و اینکه هر کس بجزای عمل خود میرسد این اندازه فسق و فجور و فحشاء و منکرات در میانه آنها شایع نبود.

وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ و انفاق بفقراء و ذوی الحاجات و ارحام و همسایه گان و سایر انفاقات واجبه و مستحبه میکردند از مال حلال مشروع که خداوند بآنها روزی فرموده، آنچه مستفاد میشود از مضامین بعض آیات و اخبار اینکه خداوند رزق هر کس را قبل از خلقتش معین فرموده وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ الذاریات آیه ۵۲، و البته خداوند رزق هر که را از ممر حلال مقرر فرموده و اما اگر بنده تعجیل نمود و از ممر حرام دست آورد مطابقش از حلال کسر میگذراند و انفاق هم باید از حلال باشد، انفاق از مال حرام دو عقوبت دارد یکی چرا باهلش رد نکرده، یکی بمصرف غیر مرضی صاحبانش صرف کرده.

وَ کانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِیماً علم الهی احاطه دارد بجمیع مخلوقات از سری تا ثریا و بجمیع افعال و صفات و حالات و نیات و سایر خصوصیات آنها و با اعتقاد باین جمله چگونه انسان میتواند مخالفت بکند و سرکشی نماید.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۰] ..... ص: ۸۲

اشاره

إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّهٍ وَ إِنْ تَکُ حَسَنَهً یُضاعِفْها وَ یُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْراً عَظِیماً (۴۰)

خداوند بمقدار سنگینی ذره ای ظلم نمیکند و اگر بمقدار سنگینی

ذره کسی حسنه بجا آورد خداوند ثواب مضاعف عوض میدهد و پاداش بزرگی از مقام ربوبی عنایت میفرماید.

إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ ظلم از ماده ظلمت است و مقابل عدل است بمعنی وضع الشی ء فی غیر موضعه چنانچه عدل وضع الشی ء فی موضعه و مراد از ظلم در اینجا تعدی و تجاوز و ایذاء است. و در خبر است که ظلم سه قسم است ظلم بخدا یعنی نسبت ناروا بخدا دادن مثل شرک، در آیه دارد إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ لقمان آیه ۱۳، ظلم بغیر در منع حقوق و ایذاء بغیر حق. ظلم بنفس در ترک طاعت و فعل معصیت.

و نسبت ظلم با عدل نسبت تضاد است، و اما نسبت ظلمت با نور بعضی گفتند آنهم تضاد است، دو امر وجودی است بدلیل حدیث

جاعل الظلمات و النور

مجمع البحرین. و بعضی نسبت سلب و ایجاب و بعضی عدم و ملکه و شرحش در آیه شریفه یُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ گذشت. و قبیح ظلم عقلی است بحکم عقل مستقل مثل حسن احسان، و بسا بوجوه و اعتبارات تغییر میکند مثلا ضرب یتیم للتأدیب حسن است و للتشفی قبیح است و فعل قبیح محال است از خداوند صادر شود زیرا فاعل قبیح یا جاهل بقبح آنست یا بواسطه جلب منفعتی مرتکب میشود یا تشفی و تمام اینها در حق خداوند محال است.

(اشکال) .... ص : ۸۳

بعضی اشکال کرده اند که این بلاهای دنیوی که متوجه بنده گان میشود بخصوص اطفال بی گناه و مجانین و معصومین از انبیاء و اولیاء و همچنین عذابهای سخت قیامت ابد الاباد برای معاصی چند روزه دنیا برای چه و حکمتش چیست.

(جواب) ..... ص : ۸۳

ما در جلد اول کلم الطیب در بحث عدل صفحه ۱۶۵- ۱۷۰ و در مجلد سوم

در اثبات خلود صفحه ۱۷۹- خاتمه کتاب مفصلا متعرض شده ایم و خلاصه آن اینست که حکمت آن یا از آثار طبیعی است طبیعت آتش سوختن است، آب غرق است باران خرابی میرساند، با اینکه آب، آتش، باران نعمت است. و یا در اثر سستی و تنبلی و عدم رعایت بهداشت بفقر و ذلت یا مرض و هلاکت میافتند یا عقوبت معاصی است یا امتحان است یا تربیت اخلاقی است یا ارتفاع درجه یا هزارها حکم دیگر که ما درک نمیکنیم.

(مثقال ذره) فعل قبیح کم یا زیاد، کوچک یا بزرگ تماما قبیح است، و مراد از مثقال سنگینی است، و ذره یا مورچه زرد کوچک است که بچشم نمیآید یا ذرات پراکنده در هوی است.

(و ان تک) یعنی همان مثقال ذره (حسنه) حسنه و کار خیر باشد خداوند جزای آن را (یضاعفها) چندین برابر عنایت میفرماید وَ یُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْراً عَظِیماً اجر و ثواب بزرگی برای کوچکترین عبادات و حسنات عنایت میفرماید و این دلیل است بر اینکه هیچ عمل خیری را و هیچ عبادت را کوچک و حقیر نشمارید بسا همین عمل کوچک میزان عمل را سنگین میکند و انسان بهشتی میشود چنانچه هیچ معصیت را هم کوچک و حقیر ندانید بسا همان میزان را سبک و انسان را جهنمی میکند.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۱] .... ص : ۸۴

فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً (۴۱)

پس چگونه است وقتی که بیاوریم از هر دسته گواهی دهنده و بیاوریم تو را بر آنها گواه.

(فکیف) یعنی چگونه است حال ناس در روز قیامت إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ

بِشَهِيدٍ

مراد از (کل امه) ممکن است امتهای انبیاء باشند که هر پیغمبری شهادت در حق امه خود میدهد، و ممکن است مراد از امه هر دسته باشند که با امام و پیشوای خود بیایند، پس شامل جمیع انبیاء و اوصیاء انبیاء میشود که هر کدام نسبت برعیت خود شهادت دهند، و ممکن است مراد افراد این امت باشند که هر دسته ای امام زمان آنها در حق آنها شهادت میدهد و مانعی ندارد که حمل بر عموم کنیم چنانچه ظاهر آیه است بقرینه (کل امه) که افاده عموم میکند و منافی با بعض اخبار که تفسیر بائمه کرده نیست چون نوع تفاسیر بیان مصداق است مکرر متذکر شده ایم.

وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً مشار الیه (هؤلاء) ممکن است این امت مرحومه باشند و ممکن است انبیاء باشند که پیغمبر ما در حق آنها شهادت دهد، و ممکن است ائمه علیهم السلام باشند که آنها شاهد خلق و پیغمبر شاهد بر آنها و بر طبق هر یک اخباری داریم و بعید نیست بگوئیم که پیغمبر ما صلّی اللّه علیه و آله و سلّم شاهد بر جمیع انبیاء و ائمه و جمیع افراد امتها باشند. و در زیارت جامعه دارد

و شهداء علی خلقه

و نیز دارد

و شهداء دار الفناء.

و بالجمله شهود روز قیامت بسیار هستند: انبیاء و اوصیاء چنانچه ذکر شد، اعضاء و جوارح الْیَوْمَ نَخْتِمُ عَلی أَفْواهِهِمْ وَ تُکَلِّمُنا أَیْدِیهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ یس آیه ۶۵، و یَوْمَ تَشْهَدُ عَلَیْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَیْدِیهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ نور آیه ۲۴، وَ کَذلِکَ جَعَلْناکُمْ أُمَّةً وَسَطاً لِتَکُونُوا شُهَداءَ عَلَی النَّاسِ وَ یَکُونَ الرَّسُولُ عَلَیْکُمْ شَهِیداً بقره ۱۴۳، ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ ق آیه ۱۸، کِراماً کاتِبِینَ انفطار آیه ۱۱، و در اخبار دارد که ازمنه و امکنه هم شهادت میدهند و پس از آنکه خداوند تبارک و تعالی حاضر و ناظر و محیط و خبیر و بصیر است کجا احتیاج بشاهد و بینه داریم و که را میرسد انکار کند.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۲] ..... ص : ۸۶

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ عَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَ لا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثاً (۴۲)

روز قیامت آرزو میکنند کفار و آنهایی که نافرمانی رسول را نمودند که ای کاش با زمین یکسان میشدند و حدیثی را از خدا کتمان نمیکردند.

یومئذ یعنی همچه روزی که شهود مذکوره بر تمام افعال و اقوال آنها شهادت میدهند و احوال روز قیامت را مشاهده میکنند (یود) یعنی دوست میدارند و آرزو میکنند الَّذِينَ كَفَرُوا وَ عَصَوُا الرَّسُولَ کفار و کسانی که در حکم کفار هستند از معاندین و ارباب ضلالت.

لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ کنایه است یا از اینکه بدنیا نیامده بودیم و بهمان اصل مادی اولی که خاک بود باقی مانده بودیم، چنانچه در جای دیگر میفرماید يَقُولُ الْكافِرُ يا لَيْتَنِي كُنْتُ تُراباً

نبأ آیه ۴۰. تا مورد این عقوبات واقع نمیشدیم، و یا کنایه از اینست که پس از مردن و خاک شدن بهمان حال باقی مانده بودیم و دیگر زنده نمیشدیم و مبعوث نمیگردیدیم، و یا کنایه از اینکه فعلا هم میمردیم و خاک میشدیم تا از این عقوبات نجات پیدا میکردیم.

وَ لا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثاً این مرتبه تنزل است از آرزوی اول اشاره به اینکه حال که در دنیا آمدیم و فعلا هم مبعوث گردیدیم و دیگر هم مردن در کار نیست و گرفتار عذاب کفر و معاصی شدیم لا اقل خود اقرار و اعتراف بتقصیر خود میکردیم و انکار نمی نمودیم تا احتیاج باقامه این شهود نبود و در میانه اهل محشر مفتضح و رسوا نمیشدیم چون مقصر اگر خود اعتراف و اقرار بتقصیر خود کند دیگر بر او اقامه شهود نمیکنند، و بدبختی اینست که گمان میکردند اگر کتمان کنند و انکار نمایند راه اثبات بر خدا مسدود میگردد و نجات پیدا میکنند غافل از اینکه

شهود محکم بر اعمال آنها هست که نمیتوان تکذیب و جرح آنها نمود.

و از این بیان استفاده میشود که کفار با اینکه در قیامت مشاهده احوال قیامت را میکنند هنوز بکفر اولی باقی هستند و گمان میکنند که بکتمان و انکار میتوان نجات پیدا نمود حتی اینکه قسم میخورند و میگویند وَ اللَّهِ رَبِّنا ما کُنَّا مُشْرِکِینَ انعام آیه ۲۳ مَنْ کانَ فِی هذِهِ أَعْمی فَهُوَ فِی الْآخِرَهِ أَعْمی وَ أَضَلُّ سَبِیلًا بنی اسرائیل آیه ۷۲.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۳] ..... ص : ۸۷

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقْرَبُوا الصَّلاهَ وَ أَنْتُمْ سُکاری حَتَّی تَعْلَمُوا ما تَقُولُونَ وَ لا جُنُباً إِلَّا عابِری سَبِیلٍ حَتَّی تَغْتَسِلُوا وَ إِنْ کُنْتُمْ مَرْضی أَوْ عَلی سَفَرٍ أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْکُمْ مِنَ الْغائِطِ أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماءً فَتَیَمَّمُوا صَعِیداً طَیِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِکُمْ وَ أَیْدِیکُمْ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَفُوًّا غَفُوراً (۴۳)

ای کسانی که ایمان آوردید نزدیک نماز نروید در حالتی که مست هستید تا زمانی که بدانید آنچه می گویید و در حال جنابت تا غسل نکنید نروید مگر بعبور در راه و اگر مریض هستید یا در مسافرت هستید یا حدث غائط آورده اید یا با زنها تماس گرفته اید پس آب برای غسل و وضو نیافتید پس تیمم کنید با زمین پاک و صورت و دستها را مسح کنید محققا خداوند عفو کننده و آمرزنده است.

کلام در این آیه در چند مقام واقع میشود:

(مقام اول) ..... ص : ۸۷

بعضی گفتند مراد از صلوه در این آیه مسجد است بقرینه إِلَّا عابِری سَبِیلٍ زیرا عبور در مسجد بر شخص جنب جائز است اما مکث حرام است.

و گفتند اطلاق صلوه بر مسجد مانعی ندارد چنانچه در آیه شریفه است لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَواتٌ الایه حج آیه ۴۰، لکن این کلام فاسد است زیرا در آیه حج بعد از ذکر (صلوات) (مساجد) ذکر فرموده، و اگر مراد از صلوات، مساجد باشد تکرار لازم میآید بلکه عطف دلیل بر مغایرت است، پس مراد نمازها است و هدم نماز از بین بردن آنست. و اما قرینه (عابری سبیل) هم تمام نیست چنانچه بیانش در مقام سوم بیاید، پس مراد نفس نماز است.

(مقام دوم) .... ص : ۸۸

بعضی گفتند مراد از (سکاری) سکر نوم است، اینهم تمام نیست زیرا اگر سکر نوم باشد باید نهی را حمل بر کراهت نمود و این خلاف ظاهر بلکه نص آیه است صدرا و ذیلا، پس مراد سکر خمر است و در حال مستی نماز باطل است.

و بعضی توهم کردند که این آیه دلالت بر جواز شرب خمر میکند و لذا ملتزم بنسخ شدند بآیه إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ الایه و این هم باطل است اولا هیچ دلالتی بر جواز شرب ندارد بلکه منع صلوه است در حال سکر و ثانیا حرمت شرب خمر در تمام شرایع بوده چیزی نیست که در زمانی حلال بشود سپس حرام گردد و سکر خود یکی از احداث است چنانچه در عروه الوثقی میفرماید (الخامس کلما ازال العقل مثل الاغماء و السکر و الجنون و دون مثل البهت). و اما سایر احداث: ۱- بول ۲- غائط ۳- ریح با صدا و بی صدا ۴- نوم ۵- استحاضه قلیله ۶- احداث کبار مثل: جنابت، حیض، نفاس، مس میت علی الاحوط و بالجمله هر چه موجب غسل میشود حتی استحاضه متوسطه و کثیره ناقض وضوء است و لو موجب وضوء نشود مثل جنابت.

(مقام سوم) .... ص : ۸۸

در کلمه وَ لا جُنُباً إِلَّا عابِرِی سَبِيلٍ (وَ لا جُنُباً) عطف به (أَنْتُمْ سُكارى است

ص: ۸۸

یعنی لا تقربوا الصلاه فی حال الجنابه (حَتَّی تَغْتَسِلُوا) فقط اشکال در استثناء است در جمله إِلَّا عابِرِی سَبِیلٍ اخبار بسیار داریم که مراد عبور در مساجد است و این مناسب با مستثنی منه نیست و آنچه بنظر میرسد و اللَّه العالم اینکه جمله لا تَقْرَبُوا الصَّلاهَ و لو بضمیمه اخبار از برای او دو دلالت است یکی مطابقی یعنی لا تصلوا و یکی التزامی که دخول در مساجد باشد بعنایت اینکه دخول در مساجد هم قرب بصلاه است و استثناء باین معنا است چون نفس صلوه عبور ندارد و حمل آن بر مسافری که دست رس بغسل ندارد خلاف ظاهر است چون در خود آیه بیان آن را میفرماید و موجب تکرار میشود و باین بیان ممکن است جمع بین ظاهر آیه و اخبار وارده در تفسیر آن نمود.

(مقام چهارم) ..... ص : ۸۹

در جمله وَ إِنْ کُنْتُمْ مَرْضی أَوْ عَلی سَفَرٍ أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْکُمْ مِنَ الْغائِطِ أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ توهم نشود که تردید در این چهار جمله که هر یک آنها موجب تیمم باشد بلکه تردید در دو جمله است و هر جمله مردد بین دو جمله، باین معنی که اگر شما مریض هستید یا مسافر و هر کدام یا محدث بحدث اصغر یا حدث اکبر و جمله أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْکُمْ مِنَ الْغائِطِ مثال حدث اصغر است و شامل جمیع احداث صغار مثل بول و ریح و نوم و سکر و استحاضه قلیله و بی هوشی و نحوها میشود که اینها موجب وضوء است، و جمله أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ که کنایه از جماع است مثال حدث اکبر است که موجب غسل میشود شامل جمیع احداث کبار میشود مثل خروج منی و حیض و نفاس و استحاضه متوسطه و کثیره و مس میت و نحوها.

و جمله فَلَمْ تَجِدُوا ماءً اعم است از عدم و جدان حقیقه یا شرعا باین معنی که وضوء و غسل ممنوع باشد شرعا مثل اینکه آب بجمیع اقسامش موجب ضرر شود چه ضرر بدنی یا عرضی یا مالی یا مورث حرج گردد یا ضیق وقت و سایر مسوغات

تیمم که وضوء و غسل ممنوع است شرعا یا مرخص در ترک است.

و جمله فَتَيَمَّمُوا اعم است از تیمم بدل از وضوء یا بدل از غسل بلکه بسا دو تیمم لازم است یکی بدل از وضوء و یکی بدل از غسل.

و جمله صَعِيداً طَيِّباً مراد از صعید بعضی گفتند تراب خالص و بعضی مطلق وجه الارض و دوم اظهر است، و مراد از طیب پاک باشد که اگر نجس باشد تیمم بر آن صحیح نیست، و دلیل اینکه مطلق وجه الارض است علاوه بر اینکه قول اکثر لغویین است حتی اینکه بعضی گفتند (لا اعلم فیه خلافا بین اهل اللغه) و کسانی که تفسیر بر تراب خالص کردند بیان اظهر مصادیق است، نبوی معروف بین العامه و الخاصه

جعلت لی الارض مسجدا و طهورا

پس آنچه بر او از زمین سجده جایز است بر او هم تیمم جائز است و همین نبوی دلیل است بر اینکه تیمم رافع حدث است چون تعبیر بطهور فرموده فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ کلمه باء در وجوهکم دلیل است بر اینکه تمام وجه لازم نیست و الا میفرمود فامسحوا وجوهکم چنانچه در باب وضوء فرموده فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ و آن مقدار از وجه که باید مسح شود در اخبار و فتاوی معین شده از رستنگاه موی سر تا زیر ابرو است از طرف عرض و بین الجبینین از طرف طول بتمام کف دستها.

و ایدیکم عطف بر وجوهکم است مدخول باء، یعنی بعضی دستها و آنچه معین شده از بند دست تا سر انگشتان و مراد پشت دستها هر کدام بکف دیگری إِنَّ اللَّهَ كانَ عَفُوًّا غَفُوراً تکلیف شاق و مشکل بر شما قرار نداده که ایجاب وضوء و غسل نماید در هر حال چنانچه در سوره مائده آیه ۶ تصریح میفرماید بعد از بیان حکم تیمم در بدل از وضوء و غسل ما يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ و این آیه هم دلیل است بر اینکه تیمم مطهر است و رافع حدیث نه مجرد مبیح صلوه.

و اشکال به اینکه اگر رافع باشد پس چرا بعد از و جدان ماء غسل و وضوء لازم است. جواب رافعیت آن ما دام فقدان الماء است پس از و جدان دیگر اثری ندارد بعین مثل نائب الحکومه و نائب رئیس است مادامی که حکومت و رئیس نیستند آنها فرمان فرما هستند اما بعد از و جدان دیگر اثری ندارند، و همچنین نائب الامام ما دام بقاء نیابته.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۴] ..... ص: ۹۱

آیا نمی بینی کسانی را که بآنها یک قسمتی از کتاب دادیم ضلالت را خریدند و در مقام بر آمدند که شما را در راه مستقیم گمراه کنند و بضلالت اندازند.

أَ لَمْ تَرَ بمعنی (ا لم تعلم) است یعنی آیا نمیدانی و استفهام تقریری است یعنی البته میدانی مثل اینکه کسی در مقابل شما مرتکب یک عملیست دیگری بشما میگوید نمی بینی چه میکند، و پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم چون علمش احاطه دارد بما کان و ما یکون البته میداند و می بیند.

الی الذین مراد فرقه یهود و نصاری است که آنها را اهل کتاب گویند أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الْکِتابِ مراد توریه و انجیل است، و تعبیر به نصیب برای اینست که بسیاری از توریه و انجیل از دست رفته و تحریف شده و یک قسمتی بیش از آن بدست آنها نرسیده و همین قسمت هم در آن بشارات بوجود حضرت خاتم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم دارد و آنها فهمیدند و یقین پیدا کردند مع ذلک یَشْتَرُونَ الضَّلالَهَ خریداری کردند گمراهی را از روی عناد و عصبیت بواسطه اینکه این پیغمبر از طائفه آنها نیست و باین هم قناعت نکردند بلکه یریدون میخواهند أَنْ تَضِلُّوا السَّبِیلَ

شما را هم گمراه کننده و از طریق حق منحرف نمایند.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۵] .... ص : ۹۲

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدائِكُمْ وَ كَفى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَ كَفى بِاللَّهِ نَصِيراً (۴۵)

و خداوند عالم تر است از شما بدشمنان شما و شما را کفایت میفرماید که ولی شما باشد و کفایت میکند که یاور شما باشد.

اشاره به اینکه یا این یهود و نصاری دوستی نکنید و معاشرت ننمائید و از آنها بیم و ترسی نداشته باشید و گمان نکنید که اینها دوست شما باشند وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدائِكُمْ خدا میداند که اینها دشمن سرسخت شما هستند لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ مائده آیه ۸۲. احتیاج بنصرت و دوستی و ولایت آنها نداشته باشید خداوند برای شما کافیست وَ كَفى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَ كَفى بِاللَّهِ نَصِيراً چنانچه میفرماید در مدح مجاهدین قالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ مائده آیه ۱۷۲

[سوره النساء (۴): آیه ۴۶] .... ص : ۹۲

مِنَ الَّذِينَ هادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ وَ يَقُولُونَ سَمِعْنا وَ عَصَيْنا وَ اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَ راعِنا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَ طَعْناً فِي الدِّينِ وَ لَوْ أَنَّهُمْ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ اسْمَعْ وَ انْظُرْنا لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ أَقْوَمَ وَ لكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلا يُؤْمِنُونَ إِلاَّ قَلِيلًا (۴۶)

بعض از یهود که پاره ای از کلمات را تحریف میکنند و در معنای غیر آنها استعمال میکنند و پیش خود میگویند شنیدیم فرمایشات و اوامر او را و مخالفت نمودیم و بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم میگویند بشنو کلمات ما را و هرگز نشنوی و کلمه (راعنا) میگویند بقصد سب بزبان زشت خود و طعنه زدن بدین و اگر اینها میگفتند شنیدیم و اطاعت نمودیم و بشنو کلمات و عرائض ما را و مهلت ده تا

فرمایشات شما را کاملا استماع نمائیم برای آنها بهتر بود و قوام آن بیشتر بود لکن بواسطه کفر آنها مطرود و ملعون شدند از درگاه ربوبی و از اینها کسی ایمان نیاورد مگر قلیلی.

مِنَ الَّذِینَ هادُوا من، تبعیضیه است الَّذِینَ هادُوا یهود هستند بواسطه انتساب آنها بیهودا فرزند یعقوب، و یاء در یهود زائده است یعنی حرف حروف اصلیه نیست و اصل هود بوده و هود پیغمبر بوده که بر قوم عاد مبعوث شده یعنی بعض یهود کسانی هستند که یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ بعضی گفتند مراد تحریف توریه است لکن ظاهر اینست که مراد از تحریف کلماتیست که در لغت عرب معنایی دارد و در لغت عبرانی معنای دیگری مثل کلمه (راعنا) که در ذیل تفسیر آیه شریفه یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقُولُوا راعِنا وَ قُولُوا انْظُرْنا گذشت که در لغت عرب بمعنی مراعات است یعنی ما را مراعات فرما تا درک فرمایشات شما را بکنیم، و در لغت عبرانی بمعنی (شریرنا) است یعنی شریرترین ما که سب است و چون اصحاب برای درک فرمایشات عرض میکردند (راعنا) یهود این عبارات را از آنها گرفتند و بآن حضرت سب میکردند و میگفتند (راعنا) لذا خداوند نهی فرمود از گفتن این کلمه و فرمود که بجای آن بگوئید (انظرنا) چنانچه در همین آیه هم اشاره دارد.

و مراد از (مواضعه) اینست که بجای اراده معنی مراعات معنی شریر را اراده میکنند وَ یَقُولُونَ سَمِعْنا وَ عَصَیْنا این قول را در نزد خود میگویند یا قلبا یا نزد همدیگر که ما شنیدیم کلمات پیغمبر اسلام را لکن از روی عناد و عصبیت مخالفت کردیم.

وَ اسْمَعْ غَیْرَ مُسْمَعٍ این یک سب دیگری است و دعاء شری است یعنی بشنو کلمات ما را و هرگز نشنوی که این نفرین است یعنی امیدوار هستیم که کر

شوی و هیچ نشنوی.

وَ راعِنا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ همان کلمه (راعنا) را میگفتند بزیان نحس نجس خود که (لیا بالسنتهم) اشاره باینست مثل فحش و بدگویی و نحو آن.

وَ طَعْناً فِي الدِّينِ طعنه میزدند بدین اسلام و سخریه و استهزاء میکردند چنانچه دأب آنها تا کنون همین است.

لَوْ أَنَّهُمْ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا و اگر ایمان میآوردند و میگفتند شنیدیم فرمایشات شما را و اطاعت و امتثال نمودیم اوامر شما را وَ اسْمَعْ وَ انْظُرْنا و بعرائض ما توجه فرما و ما را مهلت ده، که بجای (راعنا) (انظرنا) میگفتند لَكانَ خَيْراً لَهُمْ هر آینه برای آنها بهتر بود، معنی این نیست که آن هم خوب است و این خوب تر بلکه آن کفر و عناد است و ایمان و اطاعت از همه چیز بهتر است مثل أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ یونس آیه ۳۵، و مثل اینکه بگویی علی علیه السّلام افضل از عمر علیه اللعنه است.

(و اقوم) اینهم مراد این نیست که آنهم قوام دارد زیرا کفر و باطل هیچ قوام ندارد وَ لكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ ولی چون ایمان نداشتند مطرود و ملعون حق واقع شوند.

فَلا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا یعنی بسیار کمی از یهود بشرف اسلام مشرف شدند نه اینکه معنی این باشد که ایمان آنها ضعیف و قلیل است بلکه مؤمن آنها کم و قلیل است.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۷] .... ص : ۹۵

یا أَیُّهَا الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ آمِنُوا بِما نَزَّلْنا مُصَدِّقاً لِما مَعَکُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً فَنَرُدَّها عَلی أَدْبارِها أَوْ نَلْعَنَهُمْ کَما لَعَنَّا أَصْحابَ السَّبْتِ وَ کانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولاً (۴۷)

ای کسانی که کتاب بر شما فرستادیم ایمان بیاورید بآنچه ما نازل فرمودیم از قرآن و احکام که این قرآن تصدیق میفرماید آنچه را که با شما است پیش از آنی که وجوه شما را محق کنیم و بپشت برگردانیم یا آنکه شما را مطرود کنیم چنانچه اصحاب سبت را لعن کردیم و کار خدا البته شدنی است.

خطاب بیهود و نصاری است یا أَیُّهَا الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ و مراد از کتاب کتب عهدین یا خصوص تورات اگر مراد جنس کتاب باشد یا عهد.

آمِنُوا بِما نَزَّلْنا ممکن است مراد قرآن باشد یا تمام آنچه بر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نازل شده ولی اظهر همان قرآن است بقرینه مُصَدِّقاً لِما مَعَکُمْ و مراد تصدیق آنچه با آنها است نیست زیرا بسیاری از آنها بنص آیات شریفه محرف است ولی بعض آنها مسلما از مقام مقدس انبیاء (ع) صادر شده بالاخص بشاراتی که بوجود پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم داده شده.

مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهاً مراد روز قیامت است، و مراد از طمس تغییر صورت و مشوش شدن و سیاه شدن و تغییر اجزاء صورت از چشم و دهان و غیر آنها که اهل عذاب و جهنم مبتلا میشوند، و مراد از (وجوها) خصوص وجوه اهل کتاب نیست بلکه مطلق کفار و معاندین و مخالفین و بالجمله غیر مؤمن که مستحق عذاب باشند لذا تعبیر بوجوها فرموده.

فَنَرُدَّها عَلی أَدْبارِها صورتها را بر میگردانند بپشت و دستها را فرو میبرند در سینه و از گردن بیرون میآورند و نامه عمل را بدست چپ میدهند چنانچه این مضامین از آیات شریفه استفاده میشود وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِشِمالِهِ سوره

الحاقه آیه ۲۵ وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ انشقاق آیه ۱۰، وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ آل عمران آیه ۱۰۶، و غیر اینها.

و کسانی که گفتند مراد مسخ باین صورت است در دنیا و از جمله أَوْ نَلْعَنَهُمْ کَما لَعَنَّا أَصْحابَ السَّبْتِ بقرینه اصحاب السبت زیرا آنها بقرده (بوزینه) مسخ شدند یعنی بآن نحوی که آنها را طرد نمودیم اینها را هم طرد و لعن میکنیم.

وَ کانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا البته کار الهی شدنی است کسی در مقابل او قدرت جلوگیری ندارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۸] .... ص: ۹۶

إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَری إِثْماً عَظِیماً (۴۸)

این آیه شریفه اعظم آیه ایست برای رجاء زیرا مسلما اگر مشرک توبه کند و اسلام بیاورد قبول و آمرزیده خواهد بود پس این جمله إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ برای مشرکی است که بحال شرک از دنیا برود و بی توبه.

و جمله وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ جمیع معاصی را شامل است و لو اگر کبائر باشد و بی توبه از دنیا برود رجاء مغفرت در او هست، و لذا از امیر المؤمنین علیه السّلام بروایت مجمع مروی است فرمود

(ما فی القرآن آیه احب الی من قوله عز و جل: إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ الایه.

بلی گناهانی که حکم شرک دارد مثل کفر کافر و اهل خلاف و ارباب ضلال داخل در جمله اولی است در جامعه دارد

و من خالفکم مشرک.

و نکته دیگر که از این آیه استفاده میشود که دلالتش بر رجاء اعظم است و مفسرین باین نکته برخورد نکرده اند و از مختصات این کتاب است اینست که

اگر چه مغفرت را برای غیر مشرک معلق بر مشیه فرموده که اگر بخواهد میآمرزد و اگر بخواهد عذاب میکند و انسان مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد، لکن استفاده میشود که مؤمن قابلیت مغفرت را دارد و البته خداوند در مورد قابل فضل خود را شامل میفرماید و مؤمن قطعا آمرزیده میشود فقط خوف مؤمن باید از این باشد که معاصی باعث شود که بی ایمان بمیرد، و بر طبق این معنی ادله و اخبار بسیاری داریم در ابواب متفرقه که اینجانب در تحت ۱۲ عنوان در مجلد سوم کلم الطیب از صفحه ۲۰۹ تا آخر کتاب متجاوز از ۴۰ صفحه متعرض شده ام مثل اخباری که دارد که موت کفاره گناهان مؤمن است جمیعا و اخباری که در باب شفاعت که باقی نمیماند در صفحه قیامت مگر مشرک و کافر و منافق و شاک و در سعه رحمت الهی و غیر اینها.

وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَری إِثْماً عَظِیماً بزرگترین معاصی کبار و اولین آنها چنانچه در اخبار تصریح شده

الشرک باللّه

و افتری دروغ بستن بغیر است که اشد انواع کذب است بالاخص نسبت بخداوند متعال.

[سوره النساء (۴): آیه ۴۹] ..... ص: ۹۷

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ یُزَکُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ یُزَکِّی مَنْ یَشاءُ وَ لا یُظْلَمُونَ فَتِیلًا (۴۹)

تزکیه نفس یکی از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه است و از امیر المؤمنین علیه السّلام در جامع السعاده نقل کرده فرمود

(تزکیه المرء لنفسه قبیحه)

و در میان مردم معروف است که میگویند تعریف خود کردن فلان خوردن است و این صفت خبیثه از روی جهل بعیوبات و نواقص خود است و از شعب کبر و قریب المعنی با افتخار است.

و انسان باید اولا متوجه باشد که سر تا سر ممکنات سر تا پا ناقص است (الممکن فی حد ذاته ان یکون لیس و له من علته ان یکون ایس).

سیه رویی ز ممکن در دو عالم نشد هرگز جدا و اللّه اعلم

و ثانیا انسانی که اولش نطفه قذره و آخرش جیفه نتنه و وسطش حامل عذره است جای تعریف ندارد.

و ثالثا اگر افتخار بایمان و اعتقاد بعقائد حقه است عاقبتش معلوم نیست که آیا با ایمان از دنیا میرود یا بی ایمان باصطلاح شاهنامه آخرش خوش است و اگر بعلم است گناه عالم بمراتب اشد از جاهل است

یغفر من الجاهل سبعین ذنبا حتی یغفر من العالم ذنبا واحدا

ان اشد الناس حسره یوم القیامه العالم التارک لعلمه

(عالم بی عمل و چشمه بی آب یکیست) و اگر بعبادت و تقوی است مسلما عجب اثر کلیه عبادات را میبرد و گناه او بمراتب زیادتر است از تارک عبادت و اگر بحسب و نسب است می گوییم:

لان فخرت بآباء ذوی شرف صدقت و لکن بئس ما ولدوا

و مثل واضح تر آنکه مثل آنکه میگوید من پسر فلان و فلان هستم مثل عذره است که بگوید من از ما تحت فلان و فلان خارج شده ام زیرا نطفه با عذره اگر در قذارت اشد نباشد کمتر نیست، و اگر بجاه و ریاست و عنوان و مال و ثروت و اسم و رسم باشد اینها امور خارجیه است مربوط بنفس نیست و بسیاری از ظلمه و جبابره بیشتر و بالاتر از او بودند و فعلا گرفتار سخترین عذابها هستند، و اگر بشکل و جمال باشد آن قدر شکیل تر و با جمال تر از این در شکنجه عذاب هستند و آن قدر زشتها متنعم بنعم الهی هستند.

لذا خداوند در این آیه شریفه بنحو تعجب میفرماید أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ و این مرضی است که در سر تا سر عالم سرایت کرده، یهود

بتهود خود میبالنـد، نصاری بتنصـر، معاندین و مخالفین بعناد و خلاف خود و هکذا فساق و فجار و ظلمه بلکه زنها به بی عفتی مردها به بی غیرتی، کوچکها به بی شرمی بزرگها به بی حیایی خود افتخار میکنند كُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ روم آیه ۳۲ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشاءُ تزکیه الهیه بایمان و تقوی و عمل صالـح و تخلق باخلاق حمیـده است إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ حجرات آیه ۱۳، و مراد از من یشاء یعنی هر که قابلیت تزکیه داشته باشد خداوند باو تفضل میفرماید.

و از این جمله استفاده میشود که آنچه خوبی و حسنه بانسان میرسد از خود او نیست بعنایت و توفیق الهی است بخلاف سیئه ما أَصابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَ ما أَصابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ نساء آیه ۷۹.

وَ لا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا فتیل در لغت گفتند پوستیست که در هسته خرما است مثال است برای قله شیئی مثل آیه شریفه إِنَّ اللَّهَ لا يَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّةٍ نساء آیه ۴۰، و از این جمله استفاده میشود که تزکیه نفس خود یک معصیتی است و مستحق عقوبتست و عقاب آن از روی استحقاق است نه از روی ظلم زیرا هر که گرفتار عذاب شود پاداش عمل او است و خداوند زائد بر استحقاقش عقوبت نمیفرماید و باحدی ظلم نمیکند چون قبیح است و بر خدا محال است.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۰] .... ص: ۹۹

انْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ كَفى بِهِ إِثْماً مُبِيناً (۵۰)

نظر کن که چگونه افتری میزنند بخدا و دروغ می بندند و همین کفایت میکند در گناه آشکاری.

(انظر) نه بچشم سر زیرا چشم سر فقط اجسام و اشکال و الوان را مشاهده میکنند بلکه بچشم دل که عبارت از درک باشد.

كَيْفَ يَفْتَرُونَ افترى دروغ بستن بغير است و اينها در تزكيه خود افتراء بستند (على اللَّه) كه خدا ما را دوست دارد و ببهشت ميبرد و عذاب نميكند چنانچه گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ مائده آيه ۱۸، لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّهَ إِلَّا مَنْ كانَ هُوداً أَوْ نَصارى بقره آيه ۱۱۱، لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَهً بقره آيه ۸۰، و غير اينها.

(الكذب) در مفهوم افترى كذب اخذ شده زيرا دروغ بستن است احتياج بذكر لفظ الكذب نداريم لكن اين لفظ در مقام تأكيد است و تسجيل كه اين افتراء توهم نشود كه حقيقت دارد بلكه كذب محض و محض كذب است.

وَ كَفى بِهِ إِثْماً مُبِيناً سه جهت دارد كه موجب گناه بزرگ است:

۱- كذب. ۲- افتراء. ۳- على اللَّه.

اما اول

الكذب شر من الشراب

از حضرت امام محمد باقر عليه السّلام.

و عن النبى صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم

لعنه سبعون الف ملك و خرج من قلبه نتن حتى تبلغ العرش و كتب اللَّه عليه بتلك الكذبه سبعين زنيه اهونها مع امه

و غير ذلك از اخبار كه در جامع السعادات صفحه ۳۶۲ روايت كرده.

و اما الثانى- افترى علاوه از عقوبت كذب معاصى بسيارى در بر دارد از حيث تهمت و ايذاء و ظلم و هتك و امثال اينها و بالجمله جنبه حق الناسى هم دارد و نيز فرق كذب با افترى اينست كه كذب حرمت اقتضايى دارد گاهى ميشود بجهت مصالحى جايز گردد و اما افترى حرمت ذاتى دارد.

و اما الثالث- افترای بخداوند اشد مراتب افتراء است حتى مبطل صوم است و لفظ (كذب) بفتح كاف و كسر ذال بمعنى بسيار دروغگو است يعنى هر دروغگويى مفترى نيست كسانى كه بسيار دروغگو هستند مفترى هستند وَ كَفى بِهِ إِثْماً مُبِيناً

[سوره النساء (۴): آیه ۵۱] .... ص : ۱۰۱

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَ الطَّاغُوتِ وَ يَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هؤُلاءِ أَهْدى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلاً (۵۱)

آیا نمی بینی و نظر نمیکنی بکسانی که یک قسمت کتاب بآنها داده شده که ایمان میآورند بجبت و طاغوت و میگویند برای کفار که اینها بهتر و بیشتر هدایت میکنند براه راست از مؤمنین.

این آیه شریفه مشتمل بر یک ظاهری است و باطنی، اما ظاهرش چنانچه بعضی از مفسرین گفتند اینکه جماعتی از یهود بعد از جنگ احد رفتند مکه که با مشرکین ابی سفیان و اتباعش هم دست شوند برای جنگ با مسلمین کفار قریش بآنها اطمینان نداشتند گفتند تا سجده باین دو بت بزرگ ما جبت و طاغوت نکنید و ایمان نیاورید ما با شما همدست نمیشویم اینها سجده کردند و ایمان آوردند و برای خوش آمد مشرکین گفتند که اینها بهتر از کسانی که بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ایمان آوردند هدایت میکنند براه حق.

و اما باطن و تفسیرش چنانچه از اخبار بسیاری از ائمه طاهرین علیهم السلام رسیده و در اغلب کتب ضبط شده، در مجمع البحرین در لغت جبت میگوید:

(قیل الجبت بالکسر فالسکون هو کل معبود سوی اللَّه و یقال الجبت السحر و قیل الجبت و الطاغوت الکهنه و الشیاطین و قیل الجبت کلمه یقع علی الصنم و الکاهن و الساحر، و

فی الحدیث عن الباقر علیه السّلام الجبت و الطاغوت فلان و فلان یعنی شیخین لعنه اللَّه علیهما

، و

فی الخبر الطیره و القیامه من الجبت

و

فی الدعاء اللهم العن الجوابیت و الطواغیت و کل ند یدعی من دون اللَّه و یمکن تنزیله علی الجمیع

انتهی) و از کافی کلینی است از حضرت صادق علیه السّلام فرمود

(کل رایه ترفع قبل قیام القائم فصاحبها طاغوت تعبد من دون اللَّه عز و جل)

و این حدیث در ذیل آیه الکرسی گذشت.

و نیز از کافیست از حضرت صادق (ع) که تفسیر فرموده بائمه ضلال و دعات باطله در حدیث مفصلی، بنا بر این می گوییم تمام این تفسیرات بیان مصادیق است و گذشت در صفحه ۲۰ این کتاب که طاغوت در اصل طغیوت بوده قلب شد طیغوت شد، یاء قلب بالف شد طاغوت شد، و اطلاق بر هر رئیس کفر و ضلال میشود و در قرآن هم اطلاق بر مفرد و جمع شده یُرِیدُونَ أَنْ یَتَحاکَمُوا إِلَی الطَّاغُوتِ وَ قَدْ أُمِرُوا أَنْ یَکْفُرُوا بِهِ نساء آیه ۶۰، اطلاق بر مفرد شده وَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَوْلِیاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ یُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَی الظُّلُماتِ بقره آیه ۲۵۷، اطلاق بر جمع شده و اصل آن از طغیان است بمعنی سرکشی و سرپیچی است پس بر جمیع دعات باطله مثل رؤساء بهائیت یا تصوف یا شیخیه و جمیع امراء جور از اکاسره و جبابره و غیر اینها اطلاق میشود.

پس بنا بر این معنا آیه چنین میشود که هر کس داخل در دین حق شد و لو بمجرد ظاهر سپس رفت در تحت اطاعت دعات باطله مشمول این جمله میشود که میفرماید أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ أُوتُوا نَصِیباً مِنَ الْکِتابِ چه تورات باشد چه انجیل چه قرآن، سپس متابعت یک دعوی باطلی نمود که مردم را بضلالت انداخت جبت و طاغوت است، شیطان باشد یا ساحر یا کاهن یا شعبده باز یا ارباب ضلالت و غیر آنها یُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَ الطَّاغُوتِ و متابعت آنها را کردند.

وَ یَقُولُونَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا هم کیشان خود و هم مسلکان (هؤلاء) این دعات باطله أَهْدی مِنَ الَّذِینَ آمَنُوا سَبِیلًا و کلمه سبیلا تمیز است یعنی از حیث راهنمایی اینها بهتر از مؤمنین هدایت میکنند چنانچه هر اهل باطلی این دعوی را دارد کُلُّ حِزْبٍ بِما لَدَیْهِمْ فَرِحُونَ مؤمنون آیه ۵۳ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُکُمْ بِالْأَخْسَرِینَ أَعْمالًا الَّذِینَ ضَلَّ سَعْیُهُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ هُمْ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ یُحْسِنُونَ صُنْعاً سوره کهف آیه ۱۰۴.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۲] .... ص : ۱۰۳

أُولئِکَ الَّذِینَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ مَنْ یَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِیراً (۵۲)

آنهایی که با وجود داشتن کتاب ایمان بجبت و طاغوت آوردند کسانی هستند که لعنت فرموده است آنها را خدا و کسی را که خدا لعنت کند هرگز نمییابی تو برای او یار و یاوری.

أُولئِکَ الَّذِینَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ لعن بمعنی دوری از رحمت الهی است در مقابل صلوات که قرب برحمت است، و بعد و قرب معنوی است یعنی از قابلیت میافتد مثل هسته که از قابلیت نمو بیفتد دیگر محال است مشمول رحمت شود بالاخص اگر خداوند او را از قابلیت بیندازد، و البته کسی را که خدا او را لعن کند باید او را لعن کرد و هر چه بیشتر دورتر میشود و همین نحو که صلوات یکی از عبادات بزرگ است لعن مستحق لعن هم عبادت بزرگی است بلکه ثوابش بیشتر از صلوات است زیرا صلوات مرتبه ثانی دوستی است که خدا را دوست دارد و دوست خدا را هم دوست دارد و لعن مرتبه سوم از دوستی است زیرا خدا را دوست دارد و دوست او را هم دوست دارد و دشمن دوست را هم دشمن دارد.

وَ مَنْ یَلْعَنِ اللَّهُ کسی را که خدا از رحمت خود با آن سعه رحمت دور کند و از قابلیت اندازد فَلَنْ تَجِدَ لن برای نفی تأبید است که هرگز نمی یابی لَهُ نَصِیراً کیست که بتواند در مقابل خدا عرض اندام کند و کسی را که خدا از قابلیت اندازد کیست که بتواند باو قابلیت دهد و کسی را که او طرد کند کیست او را راه دهد.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۳] .... ص : ۱۰۴

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذاً لا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيراً (۵۳)

آیا از برای این کفار و مشرکین نصیبی از سلطنت و مملکت است که یهود بطمع آن گرویدند بآنها و چنانچه برای آنها اگر بود مسلما بیهود و غیر یهود نقیری نمیدادند.

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ استفهام انکاری است دیگر بعد از فتح اسلام مشرکین روی خوشی نخواهند دید تا دامنه قیامت بلکه محتاج شدند بتبعیت اسلام و اظهار اسلام تا آزاد شوند.

(فاذا) یعنی بر فرض که اگر ریاستی یا سلطنتی موقتا پیدا کنند نفعی از آنها بغیر نخواهد رسید بلکه دارند مردم را میدوشند و روغن آنها را میگیرند و بار خود را سنگین میکنند چنانچه مشاهده میشود در دعات باطله و رؤساء جور و ارباب ضلالت.

لا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيراً نقیر شیئی قلیل و ناچیزی است که بحساب نمیآید یعنی حتی خردلی نم پس نمیدهند و کسانی که بطمع اطراف آنها میچرخند ناامید و مأیوس میشوند جز ضلالت و گمراهی بهره ای ندارند.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۴] .... ص : ۱۰۴

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلى ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنا آلَ إِبْراهِيمَ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ آتَيْناهُمْ مُلْكاً عَظِيماً (۵۴)

آیا حسد میبرند مؤمنین را که خداوند بآنها عزت، دولت، شرف، هدایت و سعادت عنایت فرموده و حال آنکه ما عنایت فرمودیم بآل ابراهیم کتاب و حکمت را و بآنها مرحمت فرمودیم ملک و سلطنت با عظمتی.

حسد یکی از صفات ذمیمه و اخلاق رذیله است که کسی هیچ نعمتی را در حق

کسی روا نداشته باشد و زوال آن را تمنی کند، از پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود

(الحسد یأکل الحسنات کما تأکل النار الحطب)

و از حضرت باقر علیه السّلام است

ان الحسد یأکل الایمان کما یأکل النار الحطب)

و آیات و اخبار در مذمت حسد بسیار است بلکه میتوان گفت هر مفسده و ظلمی که در عالم اتفاق افتاده منشأ آن حسد بوده، شیطان بآدم حسد برد رانده درگاه شد، پسر آدم ببرادرش حسد برد او را کشت، کفار بانبیاء حسد بردند معذب شدند، خلفاء سه گانه بعلی (ع) حسد بردند این همه ظلم کردند، بنی امیه و بنی عباس بائمه طاهرین حسد بردند بآنها اذیت کردند، جهال بعلماء، فساق بعدول، کافر بمؤمن، وضیع بشریف فقیر بغنی، قبیح بحسن، مبتلا بمتنعم و هکذا هر کدام بدیگری حسد بردند و در مقام قتل و اذیت و ظلم و غیبت و تهمت و هزارها مفسده دیگر بر آمدند و در نتیجه خود را از بین بردند و بعذاب قیامت گرفتار شدند.

أَمْ یَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلی ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ با اینکه خداوند در هر موردی موافق حکمت و مصلحت هر که را هر چه قابل و لایق بداند میدهد و در مقابل الهی حسود بلکه همه عالم کوچک و قدرتی بر زوال آن ندارند.

فَقَدْ آتَیْنا آلَ إِبْراهِیمَ آل ابراهیم انبیاء و اوصیاء آنها و مؤمنین بآنها هستند از اولاد ابراهیم إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا آل عمران آیه ۶۷، چنانچه خود ابراهیم عرض کرد فَمَنْ تَبِعَنِی فَإِنَّهُ مِنِّی وَ مَنْ عَصانِی فَإِنَّکَ غَفُورٌ رَحِیمٌ ابراهیم آیه ۶۳، و در اخبار بسیار دارد که ائمه طاهرین علیهم السلام آل ابراهیم هستند و این بیان اظهر مصادیق است منافات با عموم ندارد (الکتاب) مثل توریه بر موسی، زبور بر داود، انجیل بر عیسی، قرآن بر محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

(و الحکمه) مقام نبوت و امامت و ولایت است، و از این جمله استفاده میشود

که مراد از آل ابراهیم همـان انبیاء و ائمه اطهار هسـتند که بر بعض آنها کتاب و بر بقیه خلافت و وصایت و امامت که حکمت باشد عنایت شده.

وَ آتَیْناهُمْ مُلْکاً عَظِیماً تفسیر شد در اخبار بسیاری بولایه کلیه که بر تمام اهل عالم دارند و وجوب اطاعت آنها بر همه لازم.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۵] .... ص : ۱۰۶

فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَ کَفی بِجَهَنَّمَ سَعِیراً (۵۵)

پس بعضی ایمان آوردند و بعضی امتناع کردند و مانع شدند و برای اینها کفایت میکند بجهنمی که آتش افروز است.

مراد از فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ گروندگان بانبیاء و ائمه طاهرین هسـتند که امروز منحصر بشیعه اثنی عشریست بشرطی که اهل ضلالت نباشند که بتمام انبیاء و اوصیاء آنها ایمان آورده اند و بصدای رسا میگویند لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ شرحش بیاید.

وَ مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ مجرد عدم ایمان نیست بلکه کسانی که مانع شدند از ایمان دیگران مثل رؤساء مشـرکین و یهود و نصاری که مانع شدند که سایر مشـرکین و یهود ایمان بیاورند به پیغمبر اسلام صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و مثل خلفای جور و بنی امیه و بنی عباس که مانع شدند از مسـلمین که ایمان بائمه طاهرین بیاورند و مثل کسانی که امروز مانع میشوند از پیروی فرمایشات علماء و نواب عام ائمه اطهار و مرجع ضمیر عنه ایمان است که از (من آمن) استفاده میشود.

وَ کَفی بِجَهَنَّمَ همین عذاب آنها را کفایت میکند (سعیرا) افروختگی آتش است وَ إِذَا الْجَحِیمُ سُعِّرَتْ التکویر آیه ۱۲.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۶] .... ص : ۱۰۷

اشاره

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِنا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ ناراً كُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَيْرَها لِيَذُوقُوا الْعَذابَ إِنَّ اللَّهَ كانَ عَزِيزاً حَكِيماً (۵۶)

محققا کسانی که کافر شدند بآیات ما که انبیاء باشند و اوصیاء آنها و آیات قرآنیه که همه آیات اللّه هستند بزودی میاندازیم و میسوزانیم بآتشی و هر زمانی که پخته شد پوستهای آنها تبدیل میکنیم آنها را بپوستهای دیگر تا آنکه بچشند عذاب را محققا خداوند عزیز مقتدر و حکیم دانا است.

(مسئله مشکله) ..... ص : ۱۰۷

بعضی منکرین معاد جسمانی اشکال کردند که این ابدان عنصریه دائما در تحلیل و تبدیل است چه مناسبت با عدل دارد که بدنی که با او عبادت کرده در زمانی بسوزانند برای آن زمانی که معصیت نموده بعلاوه انسان با کدام بدن که از زمان تکلیف تا زمان موت دائما در تغییر بوده محشور میشود و همین اشکال را در این آیه کرده اند که آن پوستی که با او معصیت کرده موقعی که سوخته شد چه مناسبت دارد عذاب بپوست دیگر که با او معصیت نشده و این اشکال را هم در بعض اخبار روات بائمه اطهار کرده اند چنانچه بیاید.

(جواب) .... ص : ۱۰۷

جمیع تالمات جسمانی متوجه بجسمی است که دارای روح باشد و الا جسم بی روح مثل مجسمه ابدا تالمی پیدا نمیکند اگر او را خورد کنند یا بسوزانند یا تازیانه زنند یا بکنند ابدا درد و المی باو متوجه نشود چنانچه پوست جدا شده از بدن حیوان را اگر دباغی کنند یا لگد کوب زیر پا بشود متالم نگردد بلکه عضو فلج یا اعضاء بی روح بدن مثل موی سر یا سم حیوان و امثال آنها، پس تألم کلیه متوجه روح است غایه الامر تألمات روح دو قسم است یک قسم بدون توسط بدن است آن را تألمات روحی گویند و یک قسم بتوسط بدن است تألمات جسمانی خوانند

پس من باب مثال اگر روح عایشه را در کالبد بدن کلب اصحاب کهف نمایند و جهنم برند و روح کلب اصحاب کهف را در کالبد عایشه نمایند و بهشت برند عایشه معذب است و کلب متنعم.

بنا بر این روح کافر و فاسق در هر بدنی باشد از دوره عمر خود معذب است و مراد از معاد جسمانی اینست که روح تعلق بجسم میگیرد که هر دو قسم عذاب باو متوجه شود، یا اگر روح مؤمن باشد هر دو قسم تنعم را داشته باشد.

و کسانی که منکر معاد جسمانی هستند منحصر میکنند تنعم و عذاب را فقط بیک قسم و این مخالف نصوص قرآن و ضرورت اسلام و صراحت اخبار متواتره و ادله واضحه که ما در مجلد سوم کلم الطیب از صفحه ۲۰ تا ۴۴ متعرض شده ایم بعلاوه اشکال در خصوص این آیه را ائمه علیهم السلام جواب دادند به اینکه همان پوست سوخته شده را دو مرتبه صورت پوست میدهند که ماده یکیست صورت عوض میشود و مثال بخشت میزنند که اگر خاک شود و گل گردد و در قالب خشت شود میتوان گفت این خشت همان خشت است و میتوان گفت غیر از آن است، مؤلف گوید که این تفسیر را از لفظ تبدیل در خود آیه میتوان استفاده کرد بپردازیم بشرح إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآياتِنا مراد کفر بجمیع آیات نیست و لو جمع مضاف افاده عموم دارد بلکه مراد کفر بای آیه من آیاتنا است که شامل جمیع طبقات کفار و مخالفین و منکر بعض ضروریات و مبدعین در دین و هتک بعض مقدسات دین و بی اعتنایی ببعض احکام اسلام میشود.

سَوْفَ نُصْلِيهِمْ ناراً سوف اشاره بیوم القیمه است و نصلیهم بمعنی انداختن و القاء است (نارا) مفعول فیه یعنی فی النار (کلما) زمانیه است یعنی هر زمانی که (نضجت) بمعنی طبخ اشاره به از بین رفتن است (جلودهم) پوست بدن آنها.

(بدلناهم) تبدیل بمعنی تغییر و عوض نمودن است (جلودا غیرها) پوست دیگری

که بمقتضای اخبار همان پوست اولی دو مرتبه صورت پوست پیدا میکند.

لِيَذُوقُوا الْعَذابَ لام تعلیل است یعنی غرض و علت تبدیل جلود چشیدن عذاب است إِنَّ اللَّهَ كانَ عَزِيزاً حَكِيماً عزیز اشاره بقدرت و تواناییست که خداوند بر همه چیز قادر است، و حکیم اشاره به اینکه این تبدیل و تغییر و چشاندن عذاب موافق حکمت است و بر خلاف عدل نیست و از روی استحقاق است.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۷] ... ص: ۱۰۹

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً لَهُمْ فِيها أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا (۵۷)

و کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند زود باشد آنها را داخل کنیم در باغستانهایی که نهرها در زیر درختان آنها جاریست و همیشه در آنها ابد الاباد زیست کنند و همسرهایی که پاک و پاکیزه و زیبا باشند بآنها عطاء کنیم و در سایه دامنه داری آنها را وارد کنیم.

مراد از وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ این نیست که مرتبه اعلای ایمان را داشته باشند یا آنکه جمیع اعمال صالحه را بجا بیاورند یا آنکه جمیع اعمال آنها صالحه باشد بلکه همین که صدق مؤمن بکند و لو مرتبه ادنی باشد و واجبات الهی را عمل کند و محرمات را ترک کند یا موفق بتوبه شود مشمول این آیه هست که تقریبا مرادف با تقوی باشد که در آیات دیگر بیان شده و الا بمعنی اولی خاص بمعصومین است.

سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ دخول با ادخال فرق دارد.

دخول از روی استحقاق است مثل سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِينَ مؤمن آیه ۶۰.

و ادخال از روی تفضل است مثل همین آیه چنانچه مکرر گفته شده که جمیع فیوضات اخروی و نعم دنیوی تفضل است کسی استحقاق ندارد و طلبی از خدا ندارد و نیز ادخال با اصلی فرق دارد اصلی از روی اهانت است بمعنی القاء و انداختن،

ادخال اعم است.

جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ مکررا تفسیرش بیان شده.

خالِدِینَ فِیها أَبَداً ابدا تأکید در خلود است لَهُمْ فِیها أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ اشاره بحور العین است که از جمیع انجاس و ادناس مثل حیض و نفاس و کثافات و پلیدیها و نجاسات ظاهریه و احداث باطنیه و اعمال سیئه و اخلاق رذیله و مخالفت شوهرها و اعراض و نشوز و هر چه که مورث تنفر و اشمئزاز آنها گردد پاک و پاکیزه هستند، و ممکن است مراد مؤمنات صالحات باشند که آنها هم در بهشت همین نحو هستند، و ممکن است اعم باشد بلکه بعید نیست.

وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِیلًا شاید اشاره بسایه عرش عظمت پروردگار باشد که جنات تحت عرش الهیست. و ظلیل بمعنی سایه کش دار و دامنه دار است و هیچ سایه ای بقدر سایه عرش سعه ندارد، و ممکن است کنایه از سعه رحمت الهی باشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۸] .... ص: ۱۱۰

إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَماناتِ إِلی أَهْلِها وَ إِذا حَکَمْتُمْ بَیْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْکُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا یَعِظُکُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ کانَ سَمِیعاً بَصِیراً (۵۸)

خداوند امر فرموده که امانات را باهلش رد کنید و زمانی که بین مردم حاکم میشوید بعدل حکم کنید خداوند شما را ببهترین مواعظ موعظه میفرماید خداوند سمیع است بگفته های شما و بصیر است بکردارهای شما.

اخبار بسیاری قریب ببیست حدیث از کافی و تهذیب و عیاشی و نعمانی و ابن شهرآشوب و غیر اینها داریم که این آیه در ودایع امامت وارد شده که هر امامی موظف است که زمان رحلت و انقضاء مدت این ودایع را بسپارد بامام بعد و او را بوصایت نصب کند و تعیین نماید.

و از پاره ای اخبار استفاده میشود که مراد احکام الهی است مثل نماز، روزه، و سایر واجبات که ودایع الهی است دست بنده گان سپرده ضایع نکنند و اداء نمایند، و از بعض اخبار استفاده میشود که مراد اطاعت امام است و این نحو اخبار بیان اتم مصادیق است و تعارض با یکدیگر ندارند و منافات با عموم آیه ندارد بناء علی هذا می گوییم ظاهر جمله اولی آیه إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ وجوب است چون ظاهر امر وجوب است بکله بمناسبت حکم و موضوع و حکم عقل امر در این نمره موارد نص در وجوب است.

و مراد از أَنْ تُؤَدُّوا الْأَماناتِ إِلى أَهْلِها مطلق امانات است چه امانات الهیه که دین مقدس اسلام و احکام شریعت مطهره و حفظ حقوق ذوی الحقوق باشد و چه امانات پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که قرآن مجید و عترت طاهره که در حدیث متواتر ثقلین است، و چه امانات ائمه علیهم السلام و اسراری که باصحاب میسپردند، و چه امانات مردم که بدیگران سپرده شده از عرض و ناموس و اقوال و اموال و افعال تمام اینها واجب است حفظ آن تا بصاحبش رد شود.

و از جمله امانات زراری پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که بسایر امت سپرده شده و در ذیل آیه شریفه إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَى السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبالِ الایه احزاب آیه ۷۲. اقوال زیادی در موضوع این امانت و کیفیت حمل و وجه اشفاق گفته شده و لکن آنچه بنظر میرسد امانت عقل است که باو خطاب شد (بک اعاقب و بک اثیب) و اشفاق سماوات و ارض و جبال و اباء از حمل از جهت خوف مخالفت عقل بوده که مورد عقوبت واقع شوند، و انسان این نعمت بزرگ الهی را قبول نمود ولی اکثر از جهت مخالفت عقل و سرکوب نمودن آن تحت شهوات و هواهای نفسانیه مورد عقوبت واقع شدند، لذا (جهول) است که خود را مورد تکلیف قرار داد که شرط اولی تکلیف عقل است، و (ظلوم) است که بخود و دیگران ظلم

میکند مگر کسانی که متابعت عقل کردند که مقام آنها از ملائکه هم بالاتر است و اخبار که تفسیر بولایت شده از باب اینست که اعظم نعم الهیه ولایت است هر که قبول کرد سعادت مند و هر که رد کرد بشقاوت گرفتار، و روح عقل و حقیقت آن ولایت است و لذا گفتیم تنافی و تعارض نیست بین حدیث

اول ما خلق اللَّه العقل

و

اول ما خلق اللَّه نوری

و از این جهت او را عقل کل گفتند.

و اداء امانت مهمترین وظائف انسانیست از حضرت صادق (ع) مرویست فرمود

ان اللَّه لم یبعث نبیا الا بصدق الحدیث و اداء الامانه الی البر و الفاجر

و نیز فرمود

لا تغتروا بصلواتهم و لا بصیامهم الی ان قال و لکن اختبروهم عند صدق الحدیث و اداء الامانه

الی غیر ذلک از اخبار بسیاری که در جامع السعاده صفحه ۲۹۷ نقل فرموده.

وَ إِذا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ حکومت باید بجعل الهی باشد چون مقام و منصبی است که خداوند اعطاء میفرماید فرمود یا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ سوره ص آیه ۲۶، و جعل اولی خصیصه محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و اوصیاء آن علیهم السلام و ثانوی مجتهد مطلق عادل

فانظروا الی رجل منکم قد روی حدیثنا و نظر فی حلالنا و حرامنا و عرف احکامنا فاجعلوه حکما فانی قد جعلته حاکما الی ان قال الراد علیه کالراد علینا و الراد علینا کالراد علی اللَّه و الراد علی اللَّه فی حد الشرک باللَّه)

از حضرت باقر علیه السّلام، و در توقیع شریف است

(اما الحوادث الواقعه فارجعوا فیها الی روات حدیثنا فانهم حجتی علیکم و انا حجه اللَّه)

و در موقعی که دست رس بمجتهد مطلق عادلی نباشد در مرتبه سوم عدول مؤمنین. و اما قضات جور در آتش هستند و حکم آنها حکم طاغوت است و آنچه بحکم آنها اخذ شود سحت است بنص اخبار.

إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ نعما در اصل نعم ما بوده، نعم اسم فعل، فاعل آن

محذوف که شیئی باشد، ما بیان فاعل است معنی نعم شیئی شیئا یعظکم به یعنی خوب چیزی است چیزی که خداوند شما را باو موعظه میفرماید.

وعظ ترغیب بطاعت و زجر از معصیت است و بزرگترین وظائف انبیاء و ائمه علیهم السلام و علماء و مبلغین موعظه است و مواعظ پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه علیهم السلام مسطور است در کتب اخبار و بهترین واعظ خداوند است و مواعظ او در قرآن و احادیث قدسیه بسیار است.

و بهتر اینست که انسان ابتداء بنفس خود کند سپس باهل بیت خود و خویشاوندان و الاقرب فالاقرب، و اینکه بعضی گفتند واعظ باید خودش متعظ باشد و تمسک نمودند بآیه شریفه یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ صف آیه ۲ و ۳، درست نیست و آیه و اخبار در مذمت عمل نکردن است نه شرط موعظه نظیر امر بمعروف و نهی از منکر با اینکه خود آمر بمعروف تارک باشد و ناهی از منکر مرتکب، اینها دو تکلیف است مربوط بیکدیگر نیست بلی تأثیرش تفاوت میکند إِنَّ اللَّهَ کانَ سَمِیعاً بَصِیراً تفسیرش گذشت.

[سوره النساء (۴): آیه ۵۹] ... ص: ۱۱۳

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْ ءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ کُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ ذلِکَ خَیْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِیلًا (۵۹)

مفسرین عامه بعضی اولی الامر را تفسیر بامراء و سلاطین کردند و بعضی بعلماء و اتفاق خاصه بر اینکه مراد ائمه اطهار هستند و ما در دو مقام صحبت میکنیم یکی در مفاد آیه شریفه قطع نظر از اخبار وارده در تفسیر و دیگر در بیان اخبار وارده

از طرق عامه و خاصه.

(اما مقام اول) .... ص : ۱۱۴

اولا- این خطاب یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا نه از جهت اختصاص ولایت است نسبت بمؤمنین زیرا خداوند و رسول و اولی الامر ولایه کلیه دارند بر جمیع اهل عالم بلکه برای اینست که مؤمنین می پذیرند و زیر بار ولایت میروند و غیر اینها قبول نمیکنند و از این بیان معلوم میشود که هر که قبول ولایت نکرد از ربقه مؤمنین خارج است چه کافر باشد یا اسم اسلام بر خود گذارد.

و ثانیا- کلمه أَطِیعُوا اللَّهَ گذشت که امر مولوی نیست و اعمال مولویت در آن نشده و نمیشود زیرا تسلسل لازم میآید و محال است بلکه امر ارشادی است بحکم عقل که عقلا- واجب است اطاعه خداوند زیرا خالق و رازق است و هر فیضی بهر کسی میرسد از فیاض علی الاطلاق است، و همچنین اطاعت رسول بحکم عقل واجب است لذا فرمود وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ زیرا آنچه میفرماید از جانب خدا است وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی النجم آیه ۳ و ۴، سهو و نسیان و خطاء و اشتباه در او راه ندارد معصوم است از کلیه معاصی و از این نوع عوارض لذا عقل اطاعت او را عین اطاعت حق میداند.

و ثالثا تفسیری که مفسرین عامه بر کلمه أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ کرده اند غلط و باطل است چه امراء و سلاطین باشند و چه علماء.

اما امراء، بعد از آنی که عقل می بیند از آنها فسق و فجور و ظلم و تعدی و هزار گونه معاصی البته حکم میکند بلزوم مخالفت آنها نه بوجوب اطاعت آنها چگونه عقل حکم کند باطاعت یزید و بنی امیه و بنی مروان و بنی عباس و امثال آنها که اطاعت آنها عین مخالفت حق است و موجب تناقض میشود با اطاعت حق و اما علماء بر فرض که عادل باشند و از روی مدارک صحیحه استنباط کرده

باشند نه از روی قیاس و استحسان مسلما خالی از اشتباه و سهو و نسیان بلکه جهل ببسیاری از احکام نیستند چگونه عقل حکم کند بوجوب و لزوم اطاعت آنها با احتمال این نوع عوارض در آنها بلکه اولی الامر باید کسانی باشند که امر آنها عین امر الهی باشد و احتمال کذب و خطاء و اشتباه و سهو و نسیان در آنها راه نداشته باشد تا عقل حکم کند بلزوم اطاعه آنها و این خاص بمعصومین است و مقام عصمت امری است باطنی احدی اطلاع ندارد جز خدا پس باید خدا معین فرماید اولی الامر را بعلاوه کسی را که خدا او را صاحب امر بشمارد و اطاعه او را ردیف اطاعه خود و رسول ذکر فرماید باید کسی باشد که خدا او را صاحب امر قرار داده باشد نه کسانی که بقهر و غلبه یا بحیله و تزویر غالب و فرمان فرما شدند و الا اطاعت فرعون و نمرود و شداد و اکاسره و فراعنه و اقاصره و جبابره هم لازم است نعوذ باللّه من العناد و العصبیه.

(و اما مقام دوم) .... ص : ۱۱۵

در غایه المرام چهار حدیث از طرق عامه و چهارده حدیث از طرق خاصه از پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم روایت کرده احادیث مفصل مبسوطی که اولی الامر کیانند و در بحار و سایر کتب اخبار مثل کافی و فقیه و تهذیب و غیر اینها متعرض شدند که ذکر آنها کتاب مفصلی میشود و از حد تواتر بالا میزند و ما بذکر یک جمله کوتاهی از حدیث جابر بن عبد اللّه انصاری که از صحابه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است از باب نمونه متعرض میشویم:

از ابن بابویه مسندا از جابر روایت میکند که گفت

(لما انزل اللّه عز و جل علی نبیه محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یا ایها الذین آمنوا اطیعوا اللّه و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم قلت یا رسول اللّه عرفنا اللّه و رسوله فمن اولو الامر الذین قرن اللّه طاعتهم بطاعتک فقال (ص) هم خلفائی یا جابر و ائمه المسلمین من بعدی اولهم علی بن

ابی طالب (ع) ثم الحسن ثم الحسین ثم علی بن الحسن ثم محمد بن علی المعروف فی التوراه بالباقر ستدرکه یا جابر فاذا لقیته فاقرأه منی السلام ثم الصادق جعفر بن محمد ثم موسی بن جعفر ثم علی بن موسی ثم محمد بن علی ثم علی بن محمد ثم الحسن بن علی ثم سمیّی و کنیّی حجه اللَّه فی ارضه و بقیته فی عباده ابن الحسن ابن علی ذاک الذی یفتح اللَّه تعالی ذکره علی یدیه مشارق الارض و مغاربها ذاک الذی یغیب عن شیعته و اولیائه غیبه لا تثبت فیها علی القول بامامته الا من امتحن اللَّه قلبه للایمان انتهی المقصود من الحدیث)

، با این همه احادیث دیگر جای صحبت بر احدی باقی نمیماند و الحمد للَّه.

فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْ ءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ کُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ ذلِکَ خَیْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِیلًا بعض عامه تمسک کردند باین جمله بر حجیت اجماع ابی بکر به اینکه در زمینه که تنازع نباشد و اتفاق باشد رد الی اللَّه و الی الرسول نیست لکن این در غایت ضعف است زیرا لو لا- این جمله مفهوم ندارد بلکه از باب سالبه بانتفاع موضوع است مثل ان رکب الامیر فخذ رکابه، و ثانیا قابل مفهوم نیست زیرا تمام احکام شرعیه باید اخذ از خدا و رسول شود حتی اجماع هم باید مدرکش از خدا و رسول باشد و لو به اینکه بفرماید اجماع حجت است، و ثالثا اصلا اجماعی نبود و مخالفین ابی بکر بسیار بودند و اکثر مسلمین ساکت بودند چنانچه در مجلد دوم کلم الطیب مفصلا متعرض شدیم.

بناء علی هذا می گوییم کلمه فی شیئی بیان نشده چه شیئی و تمسک باطلاق که بگوئیم هر شیئی هم مسلما مراد نیست زیرا اختلافات در اموری که مربوط بشرع نیست مثل قیم متلفات و صنایع و امثال اینها باید رجوع باهل خبره نمود و بر فرض تمسک باطلاق موقوف است بر تمامیت مقدمات حکمت، و یکی از مقدمات حکمت اینست که در کلام چیزی که صلاحیت قرینه داشته باشد نباشد باصطلاح قدر

متیقن منساق از کلام نباشد و آنچه بنظر میرسد و اللّه العالم اینکه بمناسبت حکم و موضوع و بقرینه صدر و ذیل آیه اینکه مراد از تنازع در اولی الامر است که اگر دو نفر یا بیشتر در اولی الامر اختلاف و تنازع نمودند باید آنکه را که خدا و رسول معین میفرمایند گرفت چنانچه تمام احکام دین از اصول و فروع را باید از این راه بدست آورد بقیاس و استحسان و سلیقه و ها و هو و جنجال و قهر و غلبه نمیشود خلیفه تراشی کرد یا حکم نمود بلکه از جمله إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ استفاده میشود که اگر رد بخدا و رسول نشد و از غیر این راه رفتند ایمان بخدا و روز قیامت ندارند سیما بقرینه ذلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلًا که غیر این راه خیری ندارد و اعتماد خوبی نیست، و اللّه العالم.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۰] .... ص : ۱۱۷

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَ قَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَ يُرِيدُ الشَّيْطانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلالاً بَعِيداً (۶۰)

آیا بر نمیخوری بکسانی که گمان میبرند که ایمان آوردند بآنچه بر تو و آنچه قبل از تو بوده و میخواهند محاکمه کنند نزد طاغوت با آنکه خدا امر فرموده که باو کافر شوند و شیطان میخواهد اینها را گمراه کند بگمراهی دوری در شأن نزول آیه گفتند یک نفر از منافقین با یک نفر یهود نزاعی پیدا کردند یهود گفت میرویم نزد محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم محاکمه میکنیم چون او اهل رشوه نیست، منافق گفت میرویم نزد کعب بن اشرف یهودی، و بعضی گفتند در مورد منازعه زبیر بوده با یک نفر یهودی لکن هیچکدام دلیلی بر خود ندارند و ما احتیاج بآن نداریم و در اخبار بسیاری دارد که ترافع نزد حکام جور و نزد سلطان و نزد حاکم

فاسق مشمول این آیه است.

و تحقیق کلام اینست که منصب حکومت و قضاوت باید بجعل الهی باشد و جعل نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و جعل امام معصوم در قرآن است یا داوُدُ إِنَّا جَعَلْناکَ خَلِیفَهً فِی الْأَرْضِ فَاحْکُمْ بَیْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ ص آیه ۲۶، و نیز در حق پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم میفرماید فَاحْکُمْ بَیْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ الایه مائده آیه ۴۸.

و در خبر از حضرت باقر علیه السّلام است

انظروا الی رجل منکم قد روی حدیثنا و نظر فی حلالنا و حرامنا و عرف احکامنا فاجعلوه حکما فانی قد جعلته حاکما الحدیث

فرائد در باب تعارض، و در باب قضاء و شهادات گفته اند که قاضی باید مجتهد عادل جامع الشرائط باشد، پس بنا بر این قضاوت نزد غیر مجتهد یا مجتهد غیر عادل تحاکم نزد طاغوت است و بر طبق این مطلب اخبار بسیاری داریم در تفسیر این آیه شریفه مثل روایت شیخ در تهذیب. از ابن مسکان از ابی بصیر از حضرت صادق علیه السّلام و در او است

لو کان لک علی رجل حق فدعوته الی حکام العدل فابی علیک الا ان یرافعک الی حکام اهل الجور لیقضوا له لکان ممن حاکم الی الطاغوت

سپس استشهاد باین آیه فرمود.

و نیز روایت میکند از حریز از ابی بصیر از آن حضرت

ایما رجل کان بینه و بین اخیه منازعه (ممارات) فدعاه الی رجل من اصحابه یحکم بینهما فابی الا ان یرافعه الی هؤلاء کان بمنزله التی قال اللَّه تعالی

و این آیه را تلاوت فرمود.

و از تفسیر عیاشی از یونس مولی علی از آن حضرت روایت میکند فرمود

من کان بینه و بین اخیه منازعه فدعاه الی رجل من اصحابه فیحکم بینهما فابی الا ان یرافعه الی السلطان فهو کمن حاکم الی الجبت و الطاغوت.

شروع بتفسیر (الم تر) نمی بینی و بر نمیخوری إِلَی الَّذِینَ یَزْعُمُونَ اشعار به اینکه تحاکم الی الطاغوت حقیقه ایمان نیست بلکه بزعم و گمان ایمان است

بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ متعلق ایمان که مؤمن باید معتقد بجمیع آنچه که بر پیغمبر (ص) نازل شده از قرآن و احکام باشد.

وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ و آنچه بر انبیاء سلف نازل شده.

يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ ایمان با همچه اراده سازش ندارد و تحاکم الی الطاغوت انسان را از ایمان خارج میکند.

وَ قَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ مؤمن باید کافر بطاغوت باشد و هر حاکم جوری طاغوت است چنانچه بیان شد.

وَ يُرِيدُ الشَّيْطانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ و تحاکم الی الطاغوت اضلال شیطان است آنهم نه اضلال نزدیکی بلکه (ضلالا بعیدا) بسیار دوری که دیگر بر گشتن صعب و مشکل میشود هدایت و ایمان.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۱] .... ص : ۱۱۹

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ تَعالَوْا إِلى ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُوداً (۶۱)

و زمانی که بآنها گفته شود که بروید و بشتابید بآنچه خدا نازل فرموده در قرآن مجید و بسوی رسول مبین قرآن می بینی که منافقین اعراض میکنند از تو و دیگران را منع میکنند منع شدیدی.

ما جامعه شیعه می گوییم باین عامه عمیاء بیائید در حقانیت علی علیه السّلام و ابا بکر رجوع کنیم بقرآن مجید و باخبار متواتره صادره از پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بکلی اعراض میکنند و عوام خود را هم منع شدید میکنند مگر آیه رکوع و آیه مباهله و دو آیه یوم الغدیر و بسیاری از آیات دیگر و همچنین حدیث منزله و حدیث ثقلین و حدیث سفینه و حدیث طیر مشوی و حدیث من کنت مولاه و احادیث دیگر

همه دلالت بر حقانیت علی علیه السّلام بلکه صراحت ندارد چرا رجوع نمیکنید و نمیگذارید عوام رجوع کنند نعوذ باللّه من النفاق و الضلاله و الکفر، چنانچه در تفسیر علی ابن ابراهیم است فرمود

هم اعداء آل محمد کلهم جرت فیهم هذه

الایه.

وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ قائل خدا است چنانچه در آیه قبل فرمود فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْ ءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ و مرجع ضمیر لهم منافقین هستند بقرینه جمله بعد (تعالوا) از کلمه علو بمعنی بالا رفتن است می گویی تعالی و ترقی و معلوم است هیچ مرتبه ای بالاتر از إِلی ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَی الرَّسُولِ نیست، اما قرآن بواسطه إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ بنی اسرائیل آیه ۹، و اما الرسول فلقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

ما من شیئی یقربکم الی الجنه و یبعدکم عن النار الا و قد امرتکم به و ما من شیئی یبعدکم عن الجنه و یقربکم الی النار الا و قد نهیتکم عنه.

رَأَیْتَ الْمُنافِقِینَ چون دزد داخلی هستند دائما کار شکنی میکنند.

یَصُدُّونَ عَنْکَ صُدُوداً هم خود آنها از فیوضات ممنوع میشوند و هم مانع از ایمان کفار میشوند و هم مؤمنین را میخواهند از دور پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم متفرق کنند چنانچه خدا از آنها خبر میدهد هُمُ الَّذِینَ یَقُولُونَ لا تُنْفِقُوا عَلی مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلی اللّه علیه و آله و سلم حَتَّی یَنْفَضُّوا منافقین آیه ۸.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۲] .... ص: ۱۲۰

فَکَیْفَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصِیبَهٌ بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ ثُمَّ جاؤُکَ یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنا إِلاَّ إِحْساناً وَ تَوْفِیقاً (۶۲)

پس چگونه است حال کسانی که بر خورد میکنند ببلیات و مصائب اعمال زشت خود که بدست خود انجام دادند سپس آمدند نزد تو و اظهار کردند که ما غرضی نداشتیم جز احسان و رفع تنازع.

این آیه شریفه را دو نحوه میتوان تفسیر نمود چون مربوط بآیه قبل است یک نحوه بنا بر قول مفسرین که آیه قبل راجع بتنازع و ترافع نزد حکام جور بوده که پس از رجوع بحاکم جور و حکم آن بر خلاف حق و گرفتار شدن آنها ببلا و مصیبت آمدند خدمت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعذر خواهی که ما غرضمان از رجوع بحاکم جور این بوده که مزاحم حال شما نشویم و هتک حرمت شما نشود که در حضور شما تشاجر و تنازع کنیم و داد و فریاد بزنیم و جار و جنجال نمائیم و نیز غرض حکم حاکم جور نبوده بلکه میخواستیم بیک نحوی اصلاح کنند و رفع تنازع نمایند که معنای توفیق است.

و اما نحوه دیگر اینست که بگوئیم آیه قبل که إِذا قِیلَ لَهُمْ الایه باشد راجع بمنافقین است که بعد از رحلت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تخلف از بیعت علی علیه السّلام کردند و ابا بکر و عمر را گرفتند و پشت پا زدند بآیات قرآنیه و اخبار متواتره فردای قیامت که گرفتار عذاب میشوند یا در دنیا که گرفتار ظلمهای خلفاء شدند قیامت حضور پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم که از آنها سؤال فرماید که چرا از آیات قرآنی و فرمایشات من تخلف کردید اعتذار بجویند و قسم یاد کنند که ما غرضمان احسان بامت و اینکه شق عصای مسلمین نشود و اختلاف ایجاد نگردد بود نه از راه دشمنی با علی (ع) و مخالفت با شما.

و بر طبق این معنی هم اخباری داریم مثل خبر علی بن ابراهیم از ابن ابی عمیر از منصور از صادقین علیهما السلام که فرمودند

(المصیبه هی الخسف و اللّه بالمنافقین عن الحوض

و نیز روایت از حضرت صادق علیه السّلام که فرمود در تفسیر آیه (یعنی فلان و فلان) و روایت عیاشی از آن حضرت فرمود

(الخسف و اللّه عند الحوض بالفاسقین)

و خبر جابر از حضرت باقر علیه السّلام مثله، و خبر نجاشی از حضرت صادق فرمود (یعنی فلان و فلان) و اللّه العالم.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۳] .... ص : ۱۲۲

أُولئِکَ الَّذِینَ یَعْلَمُ اللَّهُ ما فِی قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عِظْهُمْ وَ قُلْ لَهُمْ فِی أَنْفُسِهِمْ قَوْلاً بَلِیغاً (۶۳)

اینها کسانی هستند که خداوند خبر از قلوب آنها دارد و عالم بمقصود آنها و در این اعتذاری که گفتند إِنْ أَرَدْنا إِلَّا إِحْساناً وَ تَوْفِیقاً کذب محض است و در باطن منافق و معاند هستند پس از آنها اعراض نما و آنها را موعظه فرما و در مورد آنها فرمایش رسایی فرما.

(اولئک) اشاره بمنافقین است که تحاکم الی الطاغوت کردند و مورد اضلال شیطان شدند الَّذِینَ یَعْلَمُ اللَّهُ ما فِی قُلُوبِهِمْ که باطن آنها غیر ظاهر آنها است باطن کافر ظاهر مسلمان، میگویند ما نظرمان احسان و توفیق بین مسلمین است و در باطن غرض آنها تفرقه است چنانچه مفاد یَصُدُّونَ عَنْکَ صُدُوداً است.

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ از این جمله استفاده میشود که حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم منافقین را میشناخت لکن مأمور بود که متعرض آنها نشود و نفاق آنها را ظاهر نکند و لکن بطور کلی موعظه و نصیحت که نفاق بدترین اقسام کفر است چنانچه در قرآن خداوند متعال میفرماید إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۵ ولی شخصی را معین نمیکند که کیانند.

وَ قُلْ لَهُمْ فِی أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِیغاً حجت را بر آنها تمام کند که راه عذری بر احدی از آنها باقی نماند لذا در غدیر خم در آن خطبه مفصله چندین مرتبه عرض کرد (اللهم بلغت) لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ انفال آیه ۴۲، قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّهُ الْبالِغَهُ انعام آیه ۱۴۹.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۴] .... ص : ۱۲۳

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ لِيُطاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيماً (۶۴)

و ما پیغمبری نفرستادیم مگر آنکه امت اطاعت فرامین آن را بنمایند بخواست خداوند و اگر مخالفت کردند و بخود ظلم نمودند میآمدند نزد تو و توبه و استغفار مینمودند از گناهان خود نزد خدا و پیغمبر هم برای آنها از خداوند طلب مغفرت مینمود هر آینه مییافتند خداوند را که هم آنها را میآمرزید و از معاصی آنها در میگذشت و هم مشمول رحمت او میشدند و بفیوضات بهشت نائل میگشتند.

از این آیه شریفه چند مطلب استفاده میشود: مطلب اول آنکه غرض الهی از ارسال رسل اطاعت بنده گان است بآنچه انبیاء فرموده و آورده اند چنانچه غرض از اصل خلقت عبادت و بندگی است ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ سوره زاریات آیه ۵۶.

دوم- آنکه بنده در اطاعت مستقل نیست چنانچه مجبور هم نیست محتاج است بمشیت و اراده و اذن و توفیق الهی که مفاد وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ) است.

سوم- آنکه کافر و منافق و مرتد و فاسق و عاصی اگر توبه کنند و بازگشت نمایند و دست از کفر و نفاق و ارتداد و فسق و معصیت بر دارند خداوند قبول میفرماید و مغفرت شامل حال آنها میشود چنانچه مفاد بسیاری از آیات است و جمله وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ است.

چهارم- آنکه بنده در دربار الهی احتیاج بواسطه دارد مثل نبی و امام و سایر مقربان درگاه که مفاد وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ است.

پنجم- دلیل است بر آنکه البته در صورت توبه و استغفار و واسطه خداوند قبول میفرماید و تخلف نمیکند که لزوم قبول توبه است که مفاد لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً است.

ششم- آنکه علاوه از گذشت و عدم مؤاخذه مورد عنایات الهی هم واقع میشود که مفاد (رحیما) و این آیه از ادله رجاء است که بنده در هیچ حالتی نباید مأیوس باشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۵] .... ص: ۱۲۴

فَلا وَ رَبِّکَ لا یُؤْمِنُونَ حَتَّی یُحَکِّمُوکَ فِیما شَجَرَ بَیْنَهُمْ ثُمَّ لا یَجِدُوا فِی أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَیْتَ وَ یُسَلِّمُوا تَسْلِیماً (۶۵)

آن چنان است که گمان میکنند که ایمان دارند، بپروردگار تو قسم که ایمان پیدا نمیکنند تا تو را حکم قرار ندهند در مشاجرات و اختلافاتی که بین آنها رخ میدهد و برای آنها ناگوار نباشد آنچه را که تو در حق آنها قضاوت فرموده و تسلیم حکم تو باشند تسلیم مسلمی.

اغلب ناس در موارد مراجعه بحاکم در ترافع اگر محکوم له واقع شوند مسرور میشوند و کمال رضایت را از حاکم و حکم او دارند و اگر محکوم علیه واقع شوند کمال نارضایتی از حکم و حاکم دارند چنانچه در سایر احکام شرعیه اگر موافق هوسهای نفسانیه باشد می پذیرند و قبول میکنند و اگر بر خلاف آن باشد زیر بار نمیروند و نمی پذیرند و این علامت بی ایمانی است زیرا ایمان بخدا و رسول و امام مستلزم آن است که هر چه فرموده و میفرمایند بجان و دل قبول و بپذیرند خواه بنفع آنها باشد یا بضرر آنها لذا میفرماید (فلا) مدخول آن محذوف است بقرینه آیات قبل یعنی لیس کما یزعمون.

(و ربک) قسم بپروردگار تو، برای تأکید است و عظمت مطلب و الا فرمایش الهی حق است و صدق وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا نساء آیه ۱۲۲ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثاً نساء آیه ۸۷ لا- يُؤْمِنُونَ بحقیقت ایمان و الا- ایمان ظاهری و اقرار لسانی از منافق متمشی میشود حَتَّى يُحَكِّمُوكَ حکومت بین مترافعین دو نحوه است یکی آنکه نزد حاکم مرضی الطرفین بروند و بحکومت آن فصل خصومت کنند این را قضیه حکمیت گویند، دیگر آنکه حاکم منصوب از طرف الهی حکم فرماید و این در زمان پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و در زمان ائمه اطهار علیهم السلام منحصر بآنها است یا کسی که آنها نصب نمایند برای قضاوت خصوصا یا عموما جهت اقامه امور مربوطه بآنها که تعبیر بوالی میکنند، و اگر مدعی بغیر آنها رجوع کند رجوع بحکم طاغوت است چنانچه گذشت و از ایمان خارج است چنانچه مفاد این جمله است.

فِيما شَجَرَ بَيْنَهُمْ مشاجره همان منازعه و اختلاف است می گویی تشاجر و تنازع و تخالف.

ثُمَّ لا- يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً حرج بمعنای ضیق است چنانچه میفرماید وَ ما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ حج آیه ۷۸، معنای این جمله بفارسی می گویی دل تنگ نباش سیما از حکمیت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم آنچه میفرماید خواه بنفع شما باشد و خواه بضرر زیرا حکم آن طبق حق و واقع است و مثل احکام طاغوت نیست که تمام بر خلاف حق و واقع باشد.

مِمَّا قَضَيْتَ قضی در قرآن بمعانی زیادی اطلاق شده: ۱- بمعنی خلق و صنع مثل فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فصلت آیه ۱۱. ۲- بمعنی امر مثل وَ قَضى رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ اسری آیه ۲۴، ۳- بمعنی اعلام مثل وَ قَضَيْنا إِلى بَنِي إِسْرائِيلَ اسری آیه ۴، ۴- حکم مثل همین آیه، ۵- فعل مثل فَاقْضِ

ما أَنْتَ قاضٍ

طه آیه ۷۵. ۶- بمعنی اتمام مثل فَلَمَّا قَضی مُوسَی الْأَجَلَ قصص آیه ۲۹، و بمعنای بر آوردن حاجت و اداء دین و وفاء بعهد و انفاذ وصیت هم آمده است، و ممکن است ارجاع بعضی از این معانی ببعض دیگر.

وَ یُسَلِّمُوا تَسْلِیماً مؤمن باید تسلیم جمیع افعال الهی و اوامر و نواهی و دستورات و احکام خداوند باشد بلکه حقیقت اسلام تسلیم است چنانچه قبلا هم متذکر شده ایم.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۶] .... ص : ۱۲۶

وَ لَوْ أَنَّا کَتَبْنا عَلَیْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِیارِکُمْ ما فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِیلٌ مِنْهُمْ وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا ما یُوعَظُونَ بِهِ لَکانَ خَیْراً لَهُمْ وَ أَشَدَّ تَثْبِیتاً (۶۶)

و اگر ما بنویسیم و فرض و واجب کنیم که بعض شما بعض دیگر را بکشید یا آنها را از بلاد خود بیرون کنید آنها مخالفت و اعراض از این حکم میکنند مگر قلیلی آنها و اگر آنها عمل میکردند بآنچه که بآنها پند و اندرز داده شده هر آینه بر آنها خیر و صلاح بود و بهتر بود و ثبات قدم آنها محکم تر بود.

خداوند تبارک و تعالی قوم موسی را بعد از آنکه گوساله پرست شدند باغوای سامری و توبه کردند و پشیمان شدند دستور آمد که باید آنهایی که گوساله پرست شدند بنشینند و گردن بکشند و آنهایی که نپرستیدند گردن آنها را بزنند تا توبه طرفین قبول شود آنها توبه از شرک و آنها از سکوت و عدم موعظه و ترک نهی از منکر و قوم موسی عمل کردند.

خداوند میفرماید اگر بر قوم تو همچه حکمی بشود مخالفت میکنند مگر کمی از آنها و اگر امتثال میکردند برای آنها بهتر بود و ثبات قدم آنها شدیدتر

آنچه بنظر میرسد بمناسبت حکم و موضوع و بواسطه شواهد خارجیه و استفاده از بعض اخبار که اشاره میشود این آیه شریفه کنایه و اشاره است بقضیه واقعه پس از رحلت حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که سامری این امت خلیفه ثانی (لعنه اللَّه علیه) گوساله این امت اولی را قرار داد و گوساله پرستان منافقین و معاندین و هارون این امت علی علیه السّلام، مردم را اغواء کردند بمبایعت و متابعت گوساله مگر قلیلی مثل سلمان ابا ذر، مقداد، حذیفه و عمار (رضوان اللَّه تعالی علیهم) که ثابت قدم بودند، و جماعتی هم ساکت بودند و حق را با علی (ع) میدانستند ولی متعرض گوساله پرستان نشدند و از یاری علی خود داری کردند.

و شواهد بر این مطلب یکی فرمایش پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که فرمود

(علی منی بمنزله هارون من موسی)

حدیث منزلت از اخبار متواتره، دیگر فرمایش بحر العلوم از لسان جده خود فاطمه علیها السلام

(ابتاه هذا السامری و عجله تباعا و مال الناس عن هارونی)

و اما اخبار از کافی از حضرت صادق (ع) در تفسیر این آیه بعد از جمله أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ فرمود

و سلموا للامام تسلیما

و نیز از حضرت باقر (ع) نقل فرمود در تفسیر این جمله وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا ما يُوعَظُونَ بِهِ فرمود

(فی علی)

و نیز از حضرت صادق (ع) که فرمود

(و لو انهم) (اهل الخلاف)

و فرمود در جمله

(ما یوعظون به) (یعنی فی علی).

بنا بر این بپردازیم بتفسیر وَ لَوْ أَنَّا كَتَبْنا عَلَيْهِمْ لو، امتناعیه است یعنی بر فرض محال اگر بر آنها واجب میکردیم از آن عناد و عصبیتی که داشتند اعراض میکردند، و کتابت مفادش ایجاب و الزام است چنانچه میفرماید در قرآن كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيامُ كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصاصُ بقره آیه ۱۸۲ و ۱۸۰ و ۱۸۷.

أَنِ اقْتُلُوا کسانی که گوساله نپرستیدند أَنْفُسَكُمْ گوساله پرستان را

مسلما مراد قتل نفس نیست) یعنی بعضی بعض دیگر را.

أَوِ اخْرُجُوا منافقین را مِنْ دِیارِکُمْ از بلاد اسلامی ما فَعَلُوهُ ماء نافیه، یعنی مخالفت میکردند چنانچه امیر المؤمنین (ع) شبها فاطمه را زیاد سوار میکرد و در خانه مهاجرین و انصار میبرد و وعده میدادند که فردا صبح حاضریم و تخلف میکردند إِلَّا قَلِیلٌ مِنْهُمْ فقط همان پنج نفر که ذکر شد.

وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا ما یُوعَظُونَ بِهِ مواعظ کافیه شافیه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و سفارشاتی که در حق علی و فاطمه و اهل بیتش فرمود لَکانَ خَیْراً لَهُمْ دنیا و آخرت آنها معمور میشد و اسلامیت آنها محکم تر وَ أَشَدَّ تَثْبِیتاً و ثبات قدم آنها در دین و انجام وظائف دینی محکم و شدیدتر میگشت (هذا ما عندنا و اللَّه العالم بحقایق الامور)

[سوره النساء (۴): آیه ۶۷] .... ص : ۱۲۸

وَ إِذاً لَآتَیْناهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْراً عَظِیماً (۶۷)

البته اجر آخرتی چنانچه مکرر گفته شد منوط بایمان است و ایمان شرط صحت کلیه عبادات است و کسانی که بدون ایمان عبادتی انجام دهند مشمول این آیه هستند وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۳، و اجر مؤمن در آخرت بسیار عظیم است.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۸] .... ص : ۱۲۸

وَ لَهَدَیْناهُمْ صِراطاً مُسْتَقِیماً (۶۸)

صراط مستقیم متابعت علی و ائمه طاهرین از او علیه و علیهم السلام است اگر متابعت کرده بودند دنیا گلستان میشد و جهنم خلق نمیشد چنانچه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود

(لو اجتمع الناس علی حب علی ما خلق اللَّه النار)

و تمام کفار بشرف اسلام مشرف میشدند و فسق و فجور از روی زمین برداشته و بساط عدل پهن میشد.

[سوره النساء (۴): آیه ۶۹] .... ص : ۱۲۹

وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولئِكَ رَفِيقاً (۶۹)

و کسانی که اطاعت خدا و رسول کنند اینها با کسانی هستند که مشمول نعم الهی هستند از انبیاء و صدیقین و شهداء و صلحاء و اینها رفقاء خوبی هستند.

مسئله ای است مسلم که مثوبات و درجات در بهشت مختلف است هر چه ایمان قوی تر و اخلاق نیکوتر و عبادات بیشتر و بهتر باشد درجات بالاتر و مثوبات زیادتر میشود و این موضوع موجب شبهات و اشکالاتی شده: یکی آنکه مسلما درجات و مقامات انبیاء خاصه نبینا محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و اوصیاء بالاخص ائمه اطهار و صدیقین و شهداء بالاخص صدیق اکبر امیر المؤمنین علیه السّلام و سید الشهداء ابی عبد اللَّه و صالحین مثل عبد صالح ابی الفضل العباس از همه بالاتر و کجا دست سایر مؤمنین با ضعف ایمان و قلت عبادات و عدم تزکیه اخلاق بدامن آنها میرسد و با آنها محشور میشوند.

اشکال دیگر آنکه این اختلاف درجات باعث حسرت و اندوه اهل بهشت میشود و در بهشت غم و اندوه نیست وَ نَزَعْنا ما فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اعراف آیه ۴۳ اشکال سوم- بسا میشود پدر در درجات عالیه و پسر در نازله و بالعکس، و همچنین زن و شوهر، مادر و فرزند، خواهر و برادر و ارحام و رفقاء و آشنایان و حال آنکه اینها میخواهند با یکدیگر محشور باشند و جدایی باعث حزن اینها میشود و حل این اشکالات باینست که آخرت در بهشت دار تزاحم نیست در عین حفظ مراتب تمام اهل بهشت با هم محشور و رفت و آمد و مصاحبت و مکالمت دارند مثال- اگر کسی دعوت ضیافتی بکند و سلطان و تمام هیئت وزراء و علماء اعلام و آیات اللَّه العظام و حجج اسلام و اعیان مملکت را دعوت نماید و مجلس مجللی ترتیب دهد و هر گونه تشریفاتی فراهم نماید تماما سر یک سفره و میز با هم

نهار یا شام میخورند هیچکدام زیادتر از دیگری بهره برداری نمیکنند با اینکه شئون و مراتب هر یک بجای خود محفوظ است، پس امری که لازم است اجابت دعوت و دخول در مجلس ضیافت است لذا میفرماید مَنْ یُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ که اجابت دعوت کند باطاعت اوامر الهی و دستورات رسول در این ضیافتخانه الهی وارد میشود و پوشیده نباشد که ظاهر آیه شریفه اطاعت جمیع اوامر و دستورات است پس اگر در یکی از اوامر یا نواهی مخالفت نمود صدق من یطع اللَّه و الرسول بر او مشکل است بلکه داخل در من یعص اللَّه و الرسول میشود.

فَأُولئِکَ این کسانی که اطاعت خدا و رسول کردند (مع النبیین) البته هر امتی با نبی خود و این امت مرحومه با نبی خاتم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم، لذا در اخبار بسیار این جمله تفسیر شده بوجود حضرت رسالت و مسلما از باب بیان مصداق اتم است چنانچه (و الصدیقین) تفسیر بامیر المؤمنین علیه السّلام، شده چون صدیق اکبر و فاروق اعظم است چنانچه در زیارتش میخوانی در مقابل کسانی که کذاب مفتری را صدیق نام نهادند و طاغوت را فاروق (بر عکس نهند نام زنگی کافور) وَ الشُّهَداءِ تفسیر شده بحضرت حمزه سید الشهداء و البته در زمان نزول آیه فرد اتم شهداء این بزرگوار بوده لکن قضیه ابی عبد اللَّه علیه السّلام در کربلا این عنوان خصیصه حسین (ع) شد ثم اصحاب آن بزرگوار بالاخص مثل قمر بنی هاشم که از برای او نزد خدا درجه ای است که (یغبطها جمیع الشهداء) (ثم الامثل فالامثل) (و الصالحین) در بعض اخبار تفسیر شده بشیعیان صالح بالجمله این چهار عنوان از باب مثل است و فرد اجلای اهل بهشت و الا اهل بهشت کلا با هم محشورند نیکان اخیار ابرار از آن درجه اعلا وجود مقدس نبی اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم تا ادنی درجه اهل بهشت (اللهم ارزقنا بمحمد و آله صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم) (و حسن اولئک رفیقا) کدام رفیقی است بهتر از محمد و آل محمد (ص)، اللهم احشرنا معهم.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۰] .... ص : ۱۳۱

ذلِکَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ عَلِیماً (۷۰)

این حشر با این طوائف فضلی است از جانب خدا و کافی است خداوند علم او بتمام جهات.

ذلِکَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ تمام مثوبات و فیوضات و نعم الهی دنیوی و اخروی تفضل است و شیئی از روی استحقاق نیست

(کل نعمک ابتداء)

زیرا بنده هر چه ایمانش بالا رود و اخلاقش حمیده گردد و عبادات و اعمالش نیک شود بوظیفه بنده گی کوتاهی شده جایی که مثل پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بگوید

(ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک)

دیگر غیر او چه بگوید بعلاوه تمام خوبیها بتوفیق خداوند و اعانت او است ما أَصابَکَ مِنْ حَسَنَهٍ فَمِنَ اللَّهِ نساء آیه ۷۹.

وَ کَفی بِاللَّهِ عَلِیماً علم الهی بافعال عباد و خوب و بد آنها و مقدار قابلیت تفضل و استحقاق عقوبت هر یک کافیست احتیاج بشاهد و بینه و حساب و میزان و نامه عمل و سؤال و جواب نیست و این امور در قیامت برای اقامه حجت است و بسته شدن راه عذر و انکار.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۱] .... ص : ۱۳۱

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَکُمْ فَانْفِرُوا ثُباتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِیعاً (۷۱)

ای کسانی که اظهار میکنید که ما ایمان آوردیم بگیرید آنچه از اسلحه برای حفظ از دشمنان لازم است و حرکت و کوچ کنید برای جهاد دسته دسته و فرقه فرقه هر کدام بیک طرف یا باجتماع بیک جبهه هر کدام که صلاح است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا و لو ظاهر این جمله اینست که ایمان آورده اید لکن بقرینه آیه بعد مراد همین اظهار ایمان است.

خُذُوا حِذْرَکُمْ حذر بکسر حا و سکون ذال و حذر بفتح حا و فتح ذال

بیک معنی است مثل: مثل و مثل و اذن و اذن و دو لغت است و مراد آلات و اسبابیست که جلوگیری کند از آسیب دشمن مثل زره و کلاه خود و سپر و امثال اینها در مقابل آلات حرب مثل شمشیر و تیر و نیزه و عمود و طبرزین و امثال آنها و مجاهدین بهر دو قسم محتاج هستند.

فَانْفِرُوا نفر بجهاد است و رفتن در جبهه جنگ (ثبات) بمعنی جماعات جمع ثبه است و اصل آن ثبیه بوده بدلیل تصغیر ثبیت یعنی جماعه جماعه.

أَوِ انْفِرُوا جَمِیعاً این تردید نه برای تخییر است که مخیر هستند جماعه جماعه در جبهه باشند یا جمیعا بلکه بموجب اقتضاء مختلف میشود، یک وقت مقتضی است که اطراف دشمن را احاطه کنند یک دسته مقابل، یک دسته خلف، یک دسته در طرف یمین، یک دسته در طرف یسار دشمن. یک موقع مقتضی است که تماما یک طرف مقابل دشمن بایستند.

و در خبر است از حضرت باقر علیه السّلام فرمود (ثبات) راجع بسرایاست و (جمیع) راجع بعسکر است و ظاهرا مراد این باشد که عسکر مقابل دشمن جهاد کنند و جنگ نمایند و سرایا اطراف دشمن را داشته باشند که فرار نکنند یا از طرف دیگر حمله ننمایند.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۲] .... ص: ۱۳۲

وَ إِنَّ مِنْکُمْ لَمَنْ لَیُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصابَتْکُمْ مُصِیبَهٌ قالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیَّ إِذْ لَمْ أَکُنْ مَعَهُمْ شَهِیداً (۷۲)

و از شما کسانی هستند که سستی میکنند در امر جهاد و در جبهه حاضر نمیشوند پس اگر بشما مصیبت شهادت اصابت کرد و شهید شدید میگویند خداوند بمن انعام فرموده که در جبهه نبودم و الا من هم کشته میشدم و این علامت منافق است

که مخالفت کرده و نفر در جهاد ننموده مثل کسانی که بطمع ریاست تخلف از جیش اسامه کردند و در مدینه ماندند و کردند آنچه کردند با اینکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم لعن فرمود کسانی را که تخلف از جیش اسامه نمودند و این مفاد وَ إِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ است فَإِنْ أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ اگر چه اطلاق دارد و شامل هر مصیبتی میشود لکن بقرینه قالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيداً مراد مصیبت شهادت است و این هم یک دلیل قویست بر نفاق که عدم فوز بدرجه شهادت را انعام میداند و شهادت را بد میشمارد و انزجار دارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۳] .... ص: ۱۳۲

وَ لَئِنْ أَصابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزاً عَظِيماً (۷۳)

و هر آنکه اگر بشما فضیلتی برسد از جانب خدا که غنائمی از کفار بدست بیاورید هر آینه میگوید این منافق که گویا بین شما و او هیچگونه مودتی نبوده ای کاش من هم با اینها بودم و از این غنائم بهره عظیم می بردم. این هم یک دلیل بر نفاق که اگر مجاهدین غنائمی از کفار بدست بیاورند که مفاد وَ لَئِنْ أَصابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ است با اینکه هیچگونه عنایتی از آنها با مؤمنین نبوده و رضایت بفتح مجاهدین و دست آوردن غنائم نداشته تمنی میکند که ای کاش ما بودیم و غنائم را بدست میآوردیم و با آنها شرکت مینمودیم.

و جمله كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ اشاره باینست که مقتضای مودت این بود که در جهاد با آنها شرکت کنند و مجاهدین را نصرت نمایند و در مصائب آنها شرکت کنند تا استفاده غنیمت هم نمایند.

سؤال- در زیارت اصحاب ابی عبد اللَّه علیه السّلام قریب باین عبارت دارد

(یا لیتنی

كنت معكم فافوز معكم

جواب- اصحاب حسین علیه السّلام غنائم و نتائج دنیوی دست نیاوردند مؤمنین تمنی میکنند ای کاش ما هم با شما در مصائب و شهادت و یاری دین و امام مبین شرکت داشتیم و بفیوضات الهیه فائز میشدیم.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۴] .... ص : ۱۳۴

فَلْيُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَهِ وَ مَنْ يُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً (۷۴)

پس واجب است قتال نمودن در راه خدا کسانی که فروختند حیات دنیا را بآخرت و کسی که مقاتله کند در راه خدا چه مغلوب شود و کشته گردد و چه غالب شود و فتح کند پس بزودی خدا باو اجر عظیم عنایت میفرماید.

فَلْيُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ امر است و ظاهر در وجوب است و راجع بجهاد است و یکی از فروع دین است و در خبر است

(ما اعمال البر کلها فی جنب الجهاد فی سبیل اللّه الا کنعثه فی بحر لجی الخبر).

و مراد از (فی سبیل اللّه) ترویج دین و اعلاء کلمه اسلام و یاری پیغمبر و امام و یکی از شرائط جهاد حضور پیغمبر و امام است و باذن آنها یا نایب خاص آنها و در زمان غیبت واجب نیست بلی اگر کفار حمله باسلام نمودند دفع آنها واجب است بحکم حاکم شرع و آن را دفاع میگویند و آیه اگر چه در مورد جهاد با کفار است لکن مورد مخصص نیست هر موردی که صدق فی سبیل اللّه کند شامل است چنانچه در قرآن میفرماید وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما فَإِنْ بَغَتْ إِحْداهُما عَلَى الْأُخْرى فَقاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي الایه و همچنین مقاتله با مبدعین در دین و غیر اینها از کسانی که واجب القتل هستند مثل مرتدین بارتداد فطری و امثال اینها.

الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَهِ این جمله فاعل فلیقاتل است و شری بمعنی فروش است مثل بیع و اشتراء بمعنی خرید است یعنی کسانی که دست از حیات دنیا برداشتند و دنیا را فروختند بثمن آخرت از جان و مال و تمام حیثیات گذشتند و مشتری آنها خداوند است چنانچه میفرماید إِنَّ اللَّهَ اشْتَری مِنَ الْمُؤْمِنِینَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّهَ توبه آیه ۱۱۱.

وَ مَنْ یُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ حضور در میدان حرب و اشتغال بجنگ (فیقتل) اگر کشته شد و بدرجه رفیعه شهادت نائل گشت (او یغلب) یا فتح و ظفر پیدا کرد و بر دشمن غالب گشت و نصرت دین خدا نمود (فَسَوْفَ نُؤْتِیهِ أَجْراً عَظِیماً) در هر دو صورت پاداش عظیمی دارد و البته اجری که خداوند عظیم بشمارد بسیار ارزنده است، اللهم ارزقنا مع ولیک بجاه محمد و آله.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۵] ..... ص : ۱۳۵

اشاره

وَ ما لَکُمْ لا تُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِینَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ الَّذِینَ یَقُولُونَ رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْ هذِهِ الْقَرْیَهِ الظَّالِمِ أَهْلُها وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْکَ وَلِیًّا وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْکَ نَصِیراً (۷۵)

و چه باعث شده بر شما که مقاتله نمیکنید در راه خدا و نصرت دین او و در نجات مستضعفین از مردان و زنان و بچه ها که گرفتار ظلم کفار شده اند که دعاء و تضرع میکنند که خدایا ما را نجات ده و از این شهری که اهلش بما اذیت میکنند خارج نما و یک ولی و صاحب اختیاری که ما را از چنگال این ظلم نجات دهد و یک ناصری که ما را یاری نماید برای ما قرار ده.

ظاهرا مورد آیه مسلمین مکه است که قدرت بر مهاجرت نداشتند و در چنگال کفار قریش و مشرکین گرفتار بودند و بآنها اذیت وارد میشد لذا خداوند

از مسلمین مهاجرین و انصار درخواست میکند که شما که قدرت بر دفع شر کفار دارید از سر این بیچاره ها که ضعیف هستند چرا اقدام نمیکنید میفرماید (و ما لکم) ما استفهامیه در مقام اینکه نباید خود داری کنید (لا تقاتلون) البته باید مقاتله کنید و جهاد نمائید که دو فائده بزرگ دارد یکی نصرت دین اسلام و یاری رسول اکرم صلی اللّه علیه و آله و سلم و ترویج دین که مفاد (فی سبیل اللّه) است، و دیگری نجات و یاری این بیچاره ها که مفاد (مستضعفین) است و این کلمه ممکن است عطف باللّه باشد که مفادش فی سبیل المستضعفین میشود، و ممکن است عطف بسبیل اللّه باشد بتقدیر مضاف ای فی نصرتهم او فی اعزازهم او فی نجاتهم و امثال اینها.

و فرق بین ضعیف و مستضعف اینست که: ضعیف فی حد نفسه ضعیف است، و مستضعف کسی را گویند که دیگران او را ضعیف کنند، و این عطف از باب عطف خاص است بر عام زیرا نصرت اینها هم فی سبیل اللّه است.

مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ من، بیانیه است که بیان میفرماید که مستضعفین کیانند و آنها سه دسته هستند: رجال مردان بیچاره تهی دست فقیر، و نساء زنهای آنها، و ولدان اطفال آنها که معلوم میشود کفار بزنها و بچه های مسلمین هم اذیت میکردند که همه آنها در مقام استغاثه و تضرع و دعاء در خانه خدا بر آمدند.

الَّذِینَ یَقُولُونَ در پیشگاه احدیت عرض کردند رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْ هذِهِ الْقَرْیَهِ وسیله فراهم فرما که ما هم از مکه بتوانیم خارج شویم و هجرت بمدینه کنیم و تشرف بخدمت حضرت رسالت پیدا کنیم.

(الظَّالِمِ أَهْلُها) سبب استغاثه و دعاء ظلم اهل مکه بود بآنها.

وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْکَ وَلِیًّا یک بزرگ و صاحب اختیار که صاحب قدرت باشد بفرست که ما را از دست اینها نجات دهد.

وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْکَ نَصِیراً مسلمین را مقرر فرما بیایند و بما کمک دهند و ما را یاری نمایند.

(تنبیه) .... ص : ۱۳۷

از این آیه بنحوی استفاده میشود که بر مسلمانان واجب است که اگر دیدند مسلمانی گرفتار ظالمی شد بقدر قوه و قدرت خود باید اقدام کنند و رفع شر آن را بنمایند بالاخص اگر مظلوم عالم باشد یا سید باشد یا امام و لذا در اخبار در ذیل این آیه میفرمایند

نحن المستضعفین

بنا بر این کسانی که تقاعد کردند در نصرت امیر المؤمنین و سایر ائمه طاهرین علیهم صلوات اللّه تا ظالمین بر آنها ستم کردند و هر کدام بچه بلاها گرفتار شدند از قتل و حبس و اسیری و نحو آنها تمام فردای قیامت مسئول و معاقب خواهند بود مگر کسانی که قدرت نداشتند.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۶] .... ص : ۱۳۷

الَّذِینَ آمَنُوا یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ الطَّاغُوتِ فَقاتِلُوا أَوْلِیاءَ الشَّیْطانِ إِنَّ کَیْدَ الشَّیْطانِ کانَ ضَعِیفاً (۷۶)

کسانی که با ایمان باشند در مجاهده و مقاتله با کفار برای رضای خدا و تحصیل قرب باو و ترویج دین او و دفع دشمنان دین مقاتله میکنند و بالاخره نائل میشوند به احدی الحسنیین اگر کشته شدند بدرجه رفیعه شهادت میرسند که در حق آنها میفرماید وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ آل عمران آیه ۱۶۹، و اگر کشتند فتح و فیروزی و ترویج دین و خدمت بعالم اسلامیت کردند که در حق آنها میفرماید قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلَّا إِحْدَی الْحُسْنَیَیْنِ توبه آیه ۵۲.

الَّذِینَ آمَنُوا یُقاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ بالاخره بحساب الهی حساب میشود

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ معنای طاغوت گذشت که هر داعی باطلی طاغوت است، شیطان باشد یا رؤساء کفر و ضلالت یا دعات باطله و امراء جور و مبلغین سوء و امثال اینها و کفار پیروی از آنها میکنند و در راه آنها مقاتله مینمایند.

فَقاتِلُوا أَوْلِياءَ الشَّيْطانِ نتیجه جمله قبل است و امر ظاهر در وجوب پس واجب است مقاتله با اینها و دفع شر آنها و چون اینها کلا باغواء شیطان است و اینها اولیاء او هستند باید با اینها مقاتله کرد.

إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطانِ كانَ ضَعِيفاً کید و مکر و خدعه و حیله و نکری قریب المعنی است و مراد فریب دادن طرف است باسباب خفیه که او متوجه نشود بلکه تخیل عکس نماید و این اگر از طرف خدا باشد عقوبت و عذاب است که طرف مستحق آن باشد وَ أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ اعراف آیه ۱۸۳، سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ اعراف آیه ۱۸۲، إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْداً وَ أَكِيدُ كَيْداً طارق آیه ۱۵ و ۱۶، و غیر اینها از آیات. و معنای کید خدا امتحان است بدادن مال و جاه و عده و عده و قوت و قدرت تا هر قدر بتواند در فسق و فجور فرو رود تا بعذاب سخت دچار شود چنانچه علیا علیه زینب سلام اللّه علیها بیزید پلید فرمود وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ.

و اما کید و مکر اگر با مؤمن باشد بسیار صفت خبیثه است و معصیت بزرگ و مشتمل بر معاصی بسیار از ظلم و ایذاء و اهانت و غیر اینها، و از رسول اکرم صلی اللّه علیه و آله و سلم است

(لیس منا من ماکر مسلما)

جامع السعاده ص ۱۱۶، و اگر با اعداء دین و رفع شر آنها از مسلمین باشد بسا واجب باشد و بسا جائز.

و اما کید شیطان و اتباع و اولیاء آن اگر چه بسا بسیار بزرگ است در

قرآن میفرماید وَ مَکَرُوا مَکْراً کُبّاراً نوح آیه ۲۲، و نیز میفرماید وَ قَدْ مَکَرُوا مَکْرَهُمْ وَ عِنْدَ اللَّهِ مَکْرُهُمْ وَ إِنْ کانَ مَکْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ ابراهیم آیه ۴۶ لکن در مقابل مشیت حق بسیار ضعیف و ناچیز است باید پناه برد بخدا و از او طلب نصرت کرد و با اینها مقاتله نمود بعلاوه چون مکر و کید اینها بر باطل است و باطل ثبات و بقاء ندارد بی مغز و پوک است ضعیف است لذا گفتند للباطل جوله و للحق دوله وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً سوره بنی اسرائیل آیه ۸۱.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۷] ..... ص : ۱۳۹

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ قِیلَ لَهُمْ کُفُّوا أَیْدِیَکُمْ وَ أَقِیمُوا الصَّلاهَ وَ آتُوا الزَّکاهَ فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ إِذا فَرِیقٌ مِنْهُمْ یَخْشَوْنَ النَّاسَ کَخَشْیَهِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْیَهً وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ کَتَبْتَ عَلَیْنَا الْقِتالَ لَوْ لا أَخَّرْتَنا إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ قُلْ مَتاعُ الدُّنْیا قَلِیلٌ وَ الْآخِرَهُ خَیْرٌ لِمَنِ اتَّقی وَ لا تُظْلَمُونَ فَتِیلًا (۷۷)

آیا توجه نمیکنی بکسانی که گفته شد بآنها دست باز دارید از طرفیت با کفار و بپردازید باقامه نماز و اداء زکاه پس زمانی که دستور قتال و جهاد آمد جماعتی از آنها خوف و خشیتی از مردم یعنی کفار در قلوب آنها وارد شد مثل خوف از خدا بلکه بیشتر و گفتند پروردگارا چرا برای ما حکم قتال نوشتی اگر یک مقدار قلیلی تأخیر انداخته بودی تا مدت نزدیکی بگو متاع دنیا کم است و آخرت برای اهل تقوی بهتر است و از مثوبات شما چیزی کم نمیکند و بشما ذره ای ظلم نمی شود.

ظاهر این آیه در مورد مسلمانانی بود که قبل از هجرت بشرف اسلام مشرف شده بودند چه از اهل مکه و چه از خارج و میدیدند که حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم

و اتباعش در شکنجه کفار گرفتارند مکرر از آن حضرت تقاضا میکردند که امر بفرماید بجهاد با آنها و حضرت میفرمود مأموریت باین ندارم و شما باید بتکالیف شخصی خود بپردازید باقامه صلوه و ایتاء زکاه و صبر کنید بر اذیت کفار و خودداری کنید از طرفیت با آنها لسانا و یدا لذا میفرماید أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ مسلمانان قبل از هجرت (قیل لهم) قائل یا خود حضرت بوده یا خصیصین آن حضرت كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ ظاهر در خودداری از معارضه و مقاتله با آنها است لکن در بعض اخبار تفسیر شده بلسان یعنی با کلام درشت و زشت با آنها تکلم نکنید که بهانه دست آنها بیاید و بیشتر از پیش بشما اذیت کنند فقط بحفظ دین خود بکوشید.

وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ که عملا بتوانید آنها را هدایت کنید چنانچه بسیاری بواسطه اخلاق پیغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم و اعمال حسنه آن حضرت بشرف اسلام مشرف شدند، و در حدیث دارد

کونوا دعاه الناس باعمالکم لا باقوالکم

و امروز هم نظر به اینکه مسلمین بالاخص شیعه قوت و قدرت بر مدافعه و معارضه و مقاتله با کفار ندارند اگر بوظائف دینی خود عمل میکردند و بصحت عمل و حسن اخلاق با آنها معاشرت میکردند بسیاری از آنها بشرف اسلام مشرف میشدند لکن قضیه بر عکس است بسیاری از مسلمین باعث ننگ اسلام شدند که بقول آن فرانسوی «الاسلام محجوب بالمسلمین» در قرآن خداوند تعالی میفرماید وَ لا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَ لَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عَداوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ فصلت آیه ۳۴.

فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ اذا زمانیه، یعنی زمانی که واجب شد بر آنها جهاد که حضرت هجرت بمدینه فرمود و عده مسلمین زیاد شدند و قوت و قدرتی پیدا کردند و کفار قریش هم حرکت کردند برای جنگ با مسلمین چون عده و عده آنها زیادتر بود جماعتی از همین مسلمین که تقاضای جهاد داشتند از کفار بشدت

خوف پیدا کردند لذا میفرماید إِذا فَرِیقٌ مِنْهُمْ یَخْشَوْنَ النَّاسَ یعنی کفار قریش (کَخَشْیَهِ اللَّهِ) یعنی چنانچه از مرگ الهی میترسیدند از قتل بدست کفار ترسیدند (أَوْ أَشَدَّ خَشْیَهً) زیرا در رسیدن اجل مجرد احتمال بود بلکه ظن ببقاء داشتند و در قتال با کفار ظن بقتل یا یقین بآن داشتند و اعتراض نمودند بحکم جهاد وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ کَتَبْتَ عَلَیْنَا الْقِتالَ و تعجیل کردی در قتل و فناء ما بدست کفار لَوْ لا أَخَّرْتَنا إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ میخواستی حکم جهاد نفرمایی و بگذاری ما بموت طبیعی فانی شویم و بمیریم و این چند روزه باقی مانده بعمر ما زنده بمانیم و این توهم در بسیاری از مسلمین هست موقعی که گرفتار ظلم ظلمه و کفار میشوند اعتراض میکنند بعلماء اعلام که چرا ساکت نشسته و حکم دفاع نمی دهند و قیام نمیکنند پس از آنکه یک نفر از آنها قیام کنند اطاعت نمیکنند بلکه اعتراض شدید که چرا قیام کرد و خود و مسلمانان را در معرض هلاکت انداخت.

قُلْ مَتاعُ الدُّنْیا قَلِیلٌ بر فرض که در جهاد کشته شوید و اگر جهاد نبود چهار روزی در دنیا زیست میکردند بالاخره اجل گریبان شما را میگرفت و دنیا بقاء و ثباتی ندارد و بزودی خواهید رفت مرگ بانسان از همه چیز نزدیک تر است بالاخص در این زمان که تصادفات بسیار، مرگ مفاجات فراوان، بلیات مهلکه از سیل و زلزله و مرضهای گوناگون بی شمار انسان خبر از یک دقیقه ندارد.

وَ الْآخِرَهُ خَیْرٌ لِمَنِ اتَّقی زیرا دار بقاء و نعم دائمیه و سعادت ابدی و نجات از کلیه مهالک بشرط ایمان و تقوی است.

وَ لا تُظْلَمُونَ فَتِیلًا از حق شما و ثواب جهاد کاسته نمی شود و بقدر فتیلی بشما ظلم نمی شود.

ص: ۱۴۱

[سوره النساء (۴): آیه ۷۸] ..... ص : ۱۴۲

أَیْنَما تَکُونُوا یُدْرِکْکُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُرُوجٍ مُشَیَّدَهٍ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَهٌ یَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَیِّئَهٌ یَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِکَ قُلْ کُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَما لِهؤُلاءِ الْقَوْمِ لا یَکادُونَ یَفْقَهُونَ حَدِیثاً (۷۸)

هر کجا باشید مرگ شما را در می یابد و لو در برجهای محکم باشید و اگر باینها خوبی برسد میگویند از جانب خدا است و اگر ناملائمی بآنها متوجه شود میگویند از جانب تو است بگو تمام از جانب خدا است پس چه باعث شده این قوم را که نزدیک نیست حدیثی را بفهمند.

أَیْنَما تَکُونُوا یُدْرِکْکُمُ الْمَوْتُ کلام در موت بسیار مفصل است از جهاتی ۱- یکی نسبت موت و حیات نسبت بروح حیوانی و نباتی عدم و ملکه است و نسبت بروح انسانی انتقال نشئه است و نسبت تضاد است.

۲- اسباب طبیعی ظاهری یا حدوث خللی است در بدن موت طبیعی گویند یا حدوث امری است موت اختراعی گویند مثل تصادفات و زلزله و سیل و هدم و امثال آنها یا بغتی است فجائیه گویند.

۳- آجال یا حتمی است قابل تغییر نیست یا معلقی است مشروط بشرائطی است، اگر باشد یا نباشد قابل تغییر است مثل قطع رحم، دعاء، صدقه، توسل عبادت، معصیت و امثال اینها.

۴- راحتی و سختی موت دائر مدار ایمان و کفر و اعمال نیک و بد است و چهار قسم است: مؤمن نیک کار و بد کار، کافر نیک کار و بدکار.

۵- نسبت موت هم بخدا داده میشود اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها انفال آیه ۵۲، هم بملک الموت قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُمْ سجده آیه ۲۷، و هم بملائکه اعوان ملک الموت إِذا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلائِکَهُ محمد آیه ۲۹، و تفصیل اینها را در جلد سوم کلم الطیب ص ۴۷- ۵۴ بیان کرده ایم.

و بالجمله ساعات عمر و دقائق و عدد تنفسات معین است و مقدار روزی آنی تقدیم و تأخیر ندارد فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ اعراف آیه ۳۱۴ وَ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُرُوجٍ مُشَیَّدَةٍ بروج جمع برج عبارت از قصر و عمارتی است بسیار مرتفع و اطرافش بسته که دشمن نتواند بآنها دست پیدا کند و مسلطا باشند بر دشمن، و مشیده عبارت از محکم و مستحکم است که خرابی بآن نرسد و لکن اینها جلوگیر از مرگ نیست و مانع از دخول ملک الموت نمیشود و این از باب مثال است و الا هیچ چیز مانع از مرگ نیست نه دولت و نه ریاست و نه لشکر و عسکر و نه عشیره و قبیله و نه بیمه و نه حیله و نه رژیم و نه حفظ الصحه.

وَ إِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ یَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ کنایه و اشاره باینست که اگر فتح و ظفر یا نفع و خیری بآنها برسد میگویند ما در پیشگاه الهی قرب و منزلتی داریم و خدا بما عنایت فرموده برای این جهت است مثل یزید بن معاویه علیهما الهاویه که تمسک کرد بآیه شریفه قُلِ اللَّهُمَّ مالِکَ الْمُلْکِ الایه که این عزت و غلبه که من دارم خدا داده است و من در پیشگاه خدا بهتر از حسین علیه السّلام هستم و حسین (ع) نزد خدا العیاذ مطرود بود که کشته شد با اصحابش و عیالش باسیری رفتند، و این توهم در دماغ بسیاری از سلاطین و جبابره و بسیاری از فساق و فجار و کفار هست غافل از اینکه اینها امتحانات الهی است و دلیل بر خوبی نیست إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً آل عمران آیه ۱۷۸.

وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَیِّئَةٌ یَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِکَ اگر بلائی و مصیبتی از قتل یا ذهاب مال و نحو اینها برسد میگویند پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ما را بکشتن داد و گرفتار نکبت و فقر و تنگ دستی انداخت چنانچه امروز هم بسیاری از مردم که دچار گرفتاریها میشوند گردن علماء بار میکنند.

قُلْ کُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ بمقتضای نظام جملی عالم موافق با حکمت و صلاح

نوعی و شخصی خداوند یکی را عزت یا ذلت، غنا یا فقر، صحت یا مرض، حیات یا موت میدهد عالم بجمیع حکم و مصالح است و تمام بجا و بموقع است، در حدیث قدسی است

(ان من عبادی من لا یصلحه الا الفقر فان اغنیته لافسده ذلک و ان من عبادی من لا یصلحه الا الغناء فان افقرته لافسده ذلک فمن لم یصبر علی بلائی و لم یرض بقضایی فلیطلب ربا سوای و لیخرج من ارضی و سمائی).

فَما لِهؤُلاءِ الْقَوْمِ لا یَکادُونَ یَفْقَهُونَ حَدِیثاً قرآن و فرمایشات الهی و بیانات نبوی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و اخبار ائمه علیهم السلام را نمی فهمند و درک نمیکنند و نزدیک هم نیست که بفهمند.

[سوره النساء (۴): آیه ۷۹] .... ص: ۱۴۴

ما أَصابَکَ مِنْ حَسَنَهٍ فَمِنَ اللَّهِ وَ ما أَصابَکَ مِنْ سَیِّئَهٍ فَمِنْ نَفْسِکَ وَ أَرْسَلْناکَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً (۷۹)

آنچه برسد بتو از نیکی پس از جانب خدا است و آنچه برسد بتو از بدی از قبل نفس خود است و ما فرستادیم ترا برای مردم برسالت و کافی است بر رسالت تو شهادت خداوند.

نظر به اینکه ظاهر خطاب در آیه شریفه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است و از آن طرف مقام عصمت آن حضرت مانع است از اینکه عمل زشتی از او سر زند که موجب اصابه سیئه باشد لذا مفسرین در مقام دفع آن بر آمدند، بعضی گفتند خطاب و لو صوره بآن حضرت است لکن مراد امت است از قبیل (ایاک اعنی و اسمعی یا جاره) است و بعضی گفتند مخاطب انسان است لکن هر دو این تفسیر مخالف صریح آیه است بخصوص بقرینه (و ارسلناک) که مخاطب قطعا پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است.

و تحقیق کلام اینست که در مقام خود گفته ایم که این نوع قضایا فرضیه است

بنحو قضایا حقیقیه تابع تحقق موضوع است تا موضوع محقق نشود محمول تحقق پیدا نمیکند مثل (الخمر حرام) تا خمر در خارج وجود پیدا نکند حکم حرمت فعلیت پیدا نمیکند بنا بر این می گوییم بنحو قضیه فرضیه ما أَصابَکَ مِنْ حَسَنَهٍ فَمِنَ اللَّهِ که هر نعمتی دنیوی و اخری بتو عنایت شود تفضل الهی است و از ناحیه او است وَ ما أَصابَکَ مِنْ سَیِّئَهٍ فَمِنْ نَفْسِکَ و اگر سیئه و عقوبتی اصابت کند از جانب نفس تو است لکن چون نفس نفیس نبوی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از معصیت و عمل زشت منزه است اصابه سیئه هم باو نخواهد شد، و این آیه شریفه در مقام بیان قاعده گویی است که در آیات شریفه دیگر هم اشاره دارد.

خلاصه مطلب آنکه خداوند تهدید میفرماید تمام بنده گان را به اینکه حضرت رسالت با آن مقام شامخ اگر معصیت نمود گرفتار عقوبت خواهد شد چه رسد بدیگران نظیر آیه شریفه لَئِنْ أَشْرَکْتَ لَیَحْبَطَنَّ عَمَلُکَ وَ لَتَکُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِینَ زمر آیه ۶۵، و آیه شریفه وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ ما لَکَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا واقٍ رعد آیه ۳۷، وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّکَ إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِینَ بقره آیه ۱۴۵ وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ الَّذِی جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ ما لَکَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ بقره آیه ۱۲۰، و معلوم است که آن حضرت نه شرک میآورد و نه متابعت اهواء کفار میکند این آیات برای قطع طمع کفار و تکلیف سایر بندگان است، بنا بر این تفسیر حسنه بجنگ بدر و سیئه بجنگ احد هیچ مناسبتی ندارد.

وَ أَرْسَلْناکَ لِلنَّاسِ رَسُولًا سؤال- کلمه (ارسلناک) دلاله بر رسالت داشت ذکر (رسولا) چه مناسبتی دارد.

جواب- رسولا تأکید است مثل اینکه بگویی تو را بپیغمبری فرستادیم (وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً) سؤال- از کجا میتوان فهمید که خداوند شهادت

برسالت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم داده جواب- بعد از آنکه معجزه بودن قرآن ثابت شد و معلوم شد کلام الهی است شهادت قرآن کافیست.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۰] .... ص : ۱۴۶

مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ وَ مَنْ تَوَلَّی فَما أَرْسَلْناکَ عَلَیْهِمْ حَفِیظاً (۸۰)

کسی که اطاعت کند رسول اکرم را پس محققا اطاعت خدا را نموده و کسی که سرپیچی کند از اطاعت رسول و اعراض کند پس ما تو را نفرستادیم که آنها را حفظ کنی.

(من یطع الرسول) اطاعت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بحکم عقل واجب است زیرا بعد از آنکه ثابت شد پیغمبری او باقامه معجزه بالاخص معجزه مثل قرآن هر چه پیغام آورده از جانب خدا است و چیزی از پیش خود ندارد وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی و النجم آیه ۳ و ۴، عقل حکم میکند بلزوم اطاعت او و این جمله رد کسانیست که امروزه در السنه آنها است که میگویند ما هر چه که در قرآن است قبول داریم و اما اخبار و احادیث را نمی پذیریم با اینکه این کلام را هم دروغ میگویند، ربا میخورند، غیبت میکنند، دروغ میگویند، خمس و زکاه نمیدهند، حج نمیروند، شراب میخورند، زنا میکنند فحشاء و منکرات را مرتکب میشوند با اینکه تمام در قرآن است، اصل کلام غلط و باطل است اگر حضرتش فرمایشی فرمود و از میان دو لب مبارکش خارج شد و کسی گفت من قبول ندارم انکار رسالت او را کرده و منکر رسالت کافر است و لو یک حکم جزئی باشد (فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ) عین اطاعه خدا است و همچنین است اطاعت ائمه معصومین

(من اطاعکم فقد اطاع اللَّه و من عصاکم فقد عصی اللَّه)

و در حکم اطاعه خدا

و رسول و ائمه طاهرین است اطاعت مجتهد جامع الشرائط در بیان احکام شرعیه و وظائف دینیه.

(و من تولی) کسانی که اعراض میکنند و اطاعت نمیکنند و معصیت تو را میکنند غمگین نباش تو بوظیفه خود عمل کرده ای دیگر مأمور بحفظ و نگاهداری آنها نیستی چنانچه وظیفه علماء و ائمه (ع) و انبیاء (ع) و مبلغین و وعاظ فقط ارشاد و هدایت و تبلیغ است اگر هدایت شدند مورد مثوبات واقع میشوند و اگر اعراض کردند گرفتار عقوبات میگردند.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۱] ..... ص: ۱۴۷

وَ یَقُولُونَ طاعَةٌ فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِکَ بَیَّتَ طائِفَةٌ مِنْهُمْ غَیْرَ الَّذِی تَقُولُ وَ اللَّهُ یَکْتُبُ ما یُبَیِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا (۸۱)

و میگویند که طاعه است یعنی اطاعت میکنیم پس زمانی که از نزد تو بروند شبانه اجتماع میکنند جماعتی از آنها بر غیر آنچه که تو فرموده ای و خداوند می نویسد آنچه را که شبانه اجتماع کرده اند پس از آنها اعراض و صرف نظر کن و توکل بر خدا کن و خداوند تو را کفایت میکند در وکالت.

این آیه در مذمت جماعتی از منافقین است که موقع تشرف خدمت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اظهار اطاعه میکنند مخصوصا در امر جهاد ولی در خفای پیغمبر (ص) شبها دور هم می نشینند و بر خلاف دستور حضرت تصمیم میگیرند خداوند از اسرار آنها مطلع است و بر ضمائر آنها آگاه است و در محلش مینویسد و ضبط میکند.

وَ یَقُولُونَ طاعَةٌ کلمه طاعه متعلق بفعل محذوف است یعنی نطیع طاعه چنانچه اگر کسی بشما امری کند در جوابش می گویی سمعا و طاعه.

فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بروز بمعنی از پرده و غلاف ظاهر شدن است مثل شمشیر که از غلاف بیرون آید و مستور که از ستر خارج شود کانه این منافقین تا مادامی که حضور پیغمبر و مؤمنین هستند عقائد باطنی خود را مستور نموده اظهار موافقت میکنند و میگویند فرمایشات شما مطاع و متبع است و زمانی که از خدمتت خارج میشوند (بیت طائفه منهم) بیتوته شب بجایی ماندن است یعنی شبانه دور هم جمع میشوند و تصمیم بر مخالفت شما میگیرند (غیر الذی تقول) بغیر گفته شما عمل میکنند و بنای مخالفت میگذارند.

وَ اللَّهُ یَکْتُبُ ما یُبَیِّتُونَ یا در نامه عمل آنها نوشته میشود یا در جای دیگر ضبط میشود.

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ همچه اصحابی بکار شما نمیآید باید چشم از آنها پوشید یا در میدان جنگ حاضر نمیشوند یا اگر حاضر شدند فرار میکنند و باعث شک مسلمین میشوند چنانچه در احد کردند.

وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ تو کار خود بخدا واگذار و خوش دل باش، خداوند تو را یاری خواهد فرمود و نصرت ظفر را نصیب تو خواهد نمود (که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند) وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا احتیاج بدیگری نداری وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ طلاق آیه ۳.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۲] ..... ص : ۱۴۸

أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ کانَ مِنْ عِنْدِ غَیْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِیهِ اخْتِلافاً کَثِیراً (۸۲)

آیا تدبر نمیکنید قرآن را و اگر از جانب غیر خداوند بود هر آینه

ص: ۱۴۸

میيافتيد در او اختلاف بسياری.

اين آيه شريفه در مقام بيان يک جهه از جهات معجزه قرآن است که سلامتی از تناقضات و اختلافات باشد و ما در مجلد اول اين کتاب در باب معجزه بودن قرآن در مقدمه اين جهه را ششمی جهات معجزه بيان کرده ايم صفحه ۵۷- ۵۹، و خلاصه کلام اينکه ما در کتب بزرگان از حکماء مثل ابن سينا و ملا صدری و بزرگان از علماء مثل علامه حلی و خواجه نصير الدين طوسی و ساير بزرگان با اينکه در يک فن از فنون علمی است چقدر اختلاف و تناقض مشاهده ميکنيم و در انجيل مسيحيان با اينکه يک تاريخچه از مسيح است چه قدر تناقض دارد، مسيح را گاهی انسان، گاهی پسر خدا، گاهی خدا، گاهی از نسل داود معرفی ميکند بعلاوه اختلافاتی که در اناجيل اربعه است، و نيز در قوانين ملل و دول با اينکه عقلاء مملکت جعل کرده اند چه اندازه مواد متناقضه دارد، و ليکن قرآن مجيد با اينکه مشتمل بر فنون بسيار است: علم الهی، فن اخلاقی، تشريع احکام، سياست مدن، فنون جنگی، تنظيم معاش، اصلاح معاد، علم معاشرت، حجج، امثال، مواعظ، حکم، ترغيب، تهديد، بشارت، انذار، قصص، تاريخ، اخبار غيبی و غير اينها است. کوچکترين اختلاف و تناقض در او يافت نميشود لذا ببانک بلند فرياد ميزند أَ فَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ تدبر و تفکر و تامل و نظر و تفهم نميکنند در اين کتاب آسمانی که از جانب ذات اقدس ربوبی صادر شده.

وَ لَوْ کانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ يعنی چنانچه توهم کردند کفار که پيغمبر صلّی اللَّه عليه و آله و سلّم از پيش خود اينها را بافته و تلفيق کرده و گفتند افتراء بسته أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ الايه هود آيه ۱۳.

لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلافاً کَثِيراً بخصوص از کسی که نزد کسی درس نخوانده و در جزيره العرب با اهل جاهليه بسر برده و يتيم و بدون مربی بوده البته تناقضات

در کلماتش بسیار یافت میشد و این دلیل محکمی است.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۳] .... ص: ۱۵۰

وَ إِذا جاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطانَ إِلاَّ قَلِيلاً (۸۳)

و زمانی که آمد آنها را چیزی که دلالت بر امنیت مسلمین میکند مثل بشارت بفتح یا موجب خوف آنها میشود مثل هزیمت مسلمین و شکست آنها آن خبر را همه جا میگویند و فاش میکنند تحقیق نکرده و صدق و کذب آن را دست نیاورده و اگر خود داری میکردند تا حقیقت آن را از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یا از اولی الامر بدست بیاورند تا علم پیدا کنند کسانی که استنباط میکنند و دقت میکنند و صدق و کذب آن را میفهمند و اگر نبود تفضلات الهی بر شما هر آینه متابعت شیطان را مینمودید مگر کمی را شما.

این آیه شریفه دلیل است بر اینکه هر چیزی را بمجرد شنیدن نباید باور کرد تا از مرکز صحیح تحقیق نشود و صدق و کذب او معلوم نگردد اشاعه نباید نمود چه راجع بامن باشد که مورث غفلت مسلمین میشود و سستی در اقدام و چه راجع بخوف باشد که مورث ضعف و خوف مسلمین میشود، و قریب بهمین معنا است آیه شریفه إِنْ جاءَكُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْماً بِجَهالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلى ما فَعَلْتُمْ نادِمِينَ حجرات آیه ۶.

وَ إِذا جاءَهُمْ أَمْرٌ مرجع ضمیر جمع ممکن است منافقین باشند یا مؤمنین ضعیف الایمان سست عنصر زود باور که بمجرد شنیدن یک خبری و پیش آمد امری منتشر و اذاعه میکنند یا از روی عناد یا ضعف ایمان بین المسلمین.

مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ من بيانيه، كه آن امر يا موجب امن و اطمينان مسلمانان ميشود و بخواب امن ميروند و غافل گير دشمن ميشوند يا موجب خوف آنها ميشود و جرئت و شهامت و شجاعت خود را از دست ميدهند.

أَذاعُوا بين المسلمين افشاء ميكنند (وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ) يعنى بايد حقيقت امر را از پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم سؤال كرد چون از جانب حق باو وحى ميرسد و حاق مطالب را بيان ميفرمايد.

وَ إِلى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ مراد ائمه طاهرين هستند چنانچه قبلا بيان شد و اينها عالم ببواطن قرآن و احكام دين هستند و در كليه امور بايد بآنها رجوع كرد و حقيقت مطالب را از اينها بدست آورد و بر طبق اين مطلب اخبار بسيارى در ذيل همين آيه داريم از حضرت باقر و حضرت صادق و حضرت رضا عليهم السلام.

لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ استنباط، باطن شيئى را بدست آوردن است لذا مجتهد را مستنبط ميگويند و بواطن امور نزد اين خاندان است و بس.

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ فضل بزرگ الهى همين ارسال رسول و نصب ائمه طاهرين است كه اگر بيانات اينها نبود هر اينه نوع شما مردم متابعت شيطان ميكردند.

لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطانَ و در جهالت و ضلالت ميافتاديد، (الا قليلا) اشخاص محكم ثابت كه تا حقيقت را دست نياورند اقدامى نميكنند و اينها بسيار كمند.

[سوره النساء (۴): آيه ۸۴] .... ص : ۱۵۱

فَقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لا تُكَلَّفُ إِلاَّ نَفْسَكَ وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْكِيلاً (۸۴)

پس قتال فرما در راه خدا مكلف نيستى مگر خودت را و تحريص و ترغيب فرما مؤمنين را بمقاتله اميد است خداوند جلوگيرى كند از شر كفار و خدا

عذاب و انتقامش شدیدتر است.

فَقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ فاء تفریع است بر جملات قبل که اگر منافقین مخالفت میکنند و مؤمنین هم جبن و ترس دارند شخص تو نباید کوتاهی کنی و باید بمقاتله آنها قیام نمایی.

لا تُکَلَّفُ إِلَّا نَفْسَکَ مکلف بتکلیف دیگران نیستی، در اخبار دارد که این حکم مختص بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که یک تنه بدون یاور و ناصر باید برود بجهاد با کفار.

سؤال- چه نحو ممکن است پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم یک نفره بدون اینکه احدی از اصحاب همراه او باشند.

جواب- اولا خداوند تبارک و تعالی که چنین امری میفرماید قدرت دارد که یک نیرویی برسول خود عنایت فرماید که اگر اشاره کند نفس ها از قالب ها خارج شود چنانچه در بسیاری از مواقع از این خاندان ظاهر شده حتی علیا علیه حضرت زینب سلام اللَّه علیها در بازار کوفه (فاشارت الی الناس ان اسکنوا فردت الانفاس و سکنت الاجراس).

و ثانیا جنود الهی منحصر بیک عده مؤمنین نیست، ملائکه بلکه حیوانات کوچک بلکه جمادات جنود حق هستند بیاری پیغمبرش میفرستد.

جمله ذرات زمین و آسمان لشکر حقند گاه امتحان

آب را دیدی که با طوفان چه کرد باد را دیدی که با عادان چه کرد

مگر قضیه اصحاب فیل که بتوسط ابابیل هلاک شدند، قوم ثمود بصیحه، قوم لوط بحجاره، قوم شعیب بسائقه، فرعونیان بغرق، جنگ بدر بملائکه و هکذا و این تکلیف جهاد بر مسلمین نه از روی احتیاج خدا و رسول بود بیاری آنها بلکه برای نفع خود آنها است یا بدرجه شهادت رسند یا خدمتی بعالم دیانت خود کنند لذا

میفرماید حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَی الْقِتالِ ترغیب و تحریص فرما آنها را برای جهاد تا نائل شوند باحدی الحسنیین و بالاخره و لو مسلمانان هم در جهاد حاضر شوند و کمال نیروی خود را بکار زنند تا اعانت حق نباشد کاری از آنها ساخته نمیشود از این جهت بعد از امر ترغیب مؤمنین میفرماید عَسَی اللَّهُ أَنْ یَکُفَّ بَأْسَ الَّذِینَ کَفَرُوا که نسبت جلوگیری از بأس کفار را بخود میدهد نه بمؤمنین سپس کانه دلیل میآورد برای کف بأس بقوله تعالی وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْکِیلًا بأس الهی دفع شر کفار است از مسلمین و نکال عقوبه آنها است بر اعمال و کردار زشت آنها و همین جمله دلیل است بر اینکه احتیاج بقوه و قدرت مسلمانان نیست خداوند کافیست.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۵] .... ص : ۱۵۳

مَنْ یَشْفَعْ شَفاعَهً حَسَنَهً یَکُنْ لَهُ نَصِیبٌ مِنْها وَ مَنْ یَشْفَعْ شَفاعَهً سَیِّئَهً یَکُنْ لَهُ کِفْلٌ مِنْها وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ مُقِیتاً (۸۵)

کسی که شفاعه کند شفاعه نیکی از برای او است نصیبی از آن نیکی و کسی که شفاعه کند شفاعه بدی از برای او است سهمی از بدی و خداوند بر هر چیزی سزایی میدهد.

اصل شفاعت از شفع است بمعنی جفت مقابل و ترکه بمعنی یک تایی است و شفاعه حسنه این است که در حق مؤمنی از بزرگی خواهش کند که همین نحو که من مورد عنایت هستم او را هم مورد عنایت خود قرار ده چه راجع بامور دنیوی باشد و چه اخروی.

و مسئله شفاعت محمد و آل صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و غیر اینها از ضروریات مذهب شیعه است و کلام در آن در چهار مقام واقع میشود: ۱- در اثبات شفاعه از آیات و اخبار.

۲- در رد شبهات منکرین. ۳- در تعیین شفعاء که کیانند. ۴- در کسانی که نائل بشفاعت میشوند. و چون این بحث دامنه دارد و از وضع این کتاب خارج است حواله میدهیم بکتاب کلم الطیب جلد سوم ص ۲۳۷- ۲۴۵، و بشرح آیه قناعت میکنیم.

مَنْ یَشْفَعْ شَفاعَةً حَسَنَةً کسی که در حق مؤمن نزد خدا دعا کند یا طلب مغفرت نماید راجع بحوائج دنیوی یا اخروی یا نزد پیغمبر یا امام یا بزرگی سفارشی بکند خداوند همان دعا را در حق خودش بیشتر و بهتر مستجاب میفرماید و گناهان آن را میآمرزد و پیغمبر و امام و آن بزرگ بخود او بیشتر عنایت میکنند و اخبار در این باب بسیار داریم و بس است برای اثبات این موضوع همین آیه شریفه که تصریح میفرماید یَکُنْ لَهُ نَصِیبٌ مِنْها مرجع ضمیر منها ممکن است شفاعه باشد که از همان مغفرت و استجابت دعا که طلب کرده نصیبی هم باو میدهند و ممکن است حسنه باشد که باو هم حسنه میدهند.

وَ مَنْ یَشْفَعْ شَفاعَةً سَیِّئَةً بعضی گفتند مراد دعاء علیه است که نفرین و لعن و غیر اینها، ولی این اشتباه است زیرا خصومت است نه شفاعت و این نسبت بمؤمن جایز نیست و نسبت بکافر و منافق و مخالف افضل عبادات و از آثار تبری است بلکه شفاعت سیئه این است که در امر معصیت شفاعه کند مثل اینکه واسطه شود برای انجام عمل حرامی نزد بزرگی که فلان را برای عضویت فلان مرکز معصیت مثل سینما یا اجزاء ظلمه یا نزد فاحشه برای زنا و امثال اینها، یا اینکه نزد پیغمبر در حق کفار و اعداء دین شفاعت کند مثل شفاعت عثمان در حق حکم ابن عاص و فرزندش مروان.

یَکُنْ لَهُ کِفْلٌ مِنْها کفل بمعنی ضم شیئی بشیئی و ضم شخص بشخص یُؤْتِکُمْ کِفْلَیْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ حدید آیه ۴۸ فَقالَ أَکْفِلْنِیها سوره ص آیه ۲۳،

أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ آل عمران آیه ۴۴، و مراد اینجا آنکه شفیع یا مشفع در سیئه شریک است.

کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ مُقِیتاً مقیت از ماده قوت است بمعنی خوردن بمقدار سد رمق و حفظ هر چیزی، و مراد از مقیت در این آیه حافظ مقتدر معطی یعنی حفظ هر چیزی را میکند و بمقدار لازم از قوت باو عطاء میفرماید و قدرت بر حفظ و اعطاء دارد بهر کس هر چه لایق بداند از ثواب یا استحقاق داشته باشد از عقاب قدرت دارد و اللَّه العالم.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۶] ..... ص : ۱۵۵

وَ إِذا حُیِّیتُمْ بِتَحِیَّهٍ فَحَیُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ حَسِیباً (۸۶)

و زمانی که شما را تحیت گفتند بهر نوع تحیتی شما هم تحیت گوئید آنها را ببهتر از آن تحیت یا همان تحیت را رد کنید محققا خداوند بر هر چیزی حساب میفرماید و از قلم او ساقط نمیشود.

در اخبار تفسیر شده وَ إِذا حُیِّیتُمْ بِتَحِیَّهٍ بسلام و مسلما بیان اظهر مصادیق است منافی با عموم نیست، و شاهد بر عموم در بعض اخبار باین آیه تمسک کردند در موضع عطاس که در جواب عافاکم اللَّه بگوید یغفر اللَّه لکم بلکه مصافحه و معانقه را هم در اخبار بیان شده بخصوص در مورد مسافرت و در بسیاری از اخبار آداب سلام و فضیلت آن و کیفیت آن و جواب سلام و معنی سلام و احکام آن وارد شده و فقهاء در کتب فقه و در رسائل عملیه بیان فرموده اند و مخصوصا در سلام بر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه اطهار (ع) و اموات مؤمنین و اصحاب ائمه و آداب زیارت آنها از دور و نزدیک و ما مختصری از آنها را در ذیل کلمه الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ صفحه ۱۹۶- ۲۰۱

بیان کرده ایم.

و خلاصه آن اینست که سلام از سلامتی است و اطلاق بر خدا میشود هُوَ اللَّهُ الَّذِی لا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِکُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَیْمِنُ الْعَزِیزُ الْجَبَّارُ الْمُتَکَبِّرُ سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا یُشْرِکُونَ حشر آیه ۲۳، بمناسبت اینکه ذاتا و صفه و فعلا تام فوق التمام و کامل فوق الکمال خالی از جمیع عیوب و نواقص است، و بر دعا و طلب سلامتی که عبارت از تحیه است و بر وعد که وعده سلامتی است که من خیال سویی در حق تو ندارم و هیچگونه ضرر و خسارتی از من بتو وارد نخواهد شد.

و سلام مستحبّ مؤکد است، اگر سلام علیکم باشد ده حسنه و اگر منضم به و رحمه اللَّه باشد بیست حسنه، و برکاته سی حسنه.

و مستحبّ است وارد بر مورود و راکب بر راحل و قائم بر قاعد و راکب بغل بر راکب حمار و راکب فرس بر راکب بغل سلام کند.

و جواب سلام واجب است و باید جواب بهتر باشد یا لا اقل مساوی، کمتر نباشد چنانچه مفاد فَحَیُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها است و در سلام یهود و نصاری اقتصار کند بکلمه علیکم در جواب، و اگر در نماز است در جواب اقتصار بمثل کند. و درجه اعلای سلام السلام علیکم و رحمه اللَّه و برکاته است که سلام ملائکه است و بیشتر از این نباشد که بگوید و مغفرته و رضوانه که از امیر المؤمنین علیه السّلام نهی وارد شده، و اگر سلام بر جماعت باشد یک نفر از آنها بوجوب کفایی جواب دهد کافیست.

و بر چند طائفه مذموم است سلام کردن: یهود، نصاری، مجوس، بت پرست مجلس شرب خمر که شارب الخمر باشد، صاحب شطرنج که قمار باز است، و مخنث که ملوط است، و شاعری که قذف محصنات میکند، و بر نماز گذار که در حال نماز است، و بر آکل رباء، و بر کسی که در بیت التخلیه باشد یا در حمام باشد،

و بر متجاهر بفسق طبق حدیث مروی از فقیه از حضرت صادق (ع) از پدر بزرگوارش حضرت باقر (ع) و غیر اینها از احکام.

إِنَّ اللَّهَ كانَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ حَسِيباً حسیب را گفتند کافی و عالم و مقتدر و محاسب است (مجمع البحرین) و در مجمع البیان حسیب کافی مجازی و تمام اینها بر خداوند صادق است.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۷] .... ص : ۱۵۷

اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلى يَوْمِ الْقِيامَهِ لا رَيْبَ فِيهِ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثاً (۸۷)

خدایی که نیست خدایی جز او هر اینه جمع میفرماید شما را برای روز قیامت که هیچگونه قابل شک و ریب نیست در روز بازگشت و کیست راستگوتر در حدیث از خدا.

تفسیر جملات این آیه در طی آیات متکثره بیان شده احتیاج بتکرار نیست فقط بطور خلاصه متذکر میشویم اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ مفاد کلمه توحید است که دلالت بر جمیع مراتب توحید از توحید ذاتی، صفاتی، عبادتی، افعالی و نظری دارد بدلاله مطابقی و التزامی بلکه بدلاله اقتضایی بر جمیع عقائد حقه و اصول مذهب و احکام دین دارد، بعلاوه این جمله بواسطه تقدیم کلمه (اللَّه) و تعبیر بکلمه (هو) که دلالت بر مقام غیب الغیوبی دارد دلالتش قوی تر و تأکیدش بیشتر است چنانچه کلمه (لیجمعنکم) بواسطه لام تأکید و نون تأکید که کانه خداوند قسم یاد میفرماید که جمیع شما را البته خواهد جمع فرمود، دلالتش بر ثبوت و تحقق یوم القیمه بیشتر است.

و کلمه إِلى يَوْمِ الْقِيامَهِ در مقام بیان حکمت و غرض است نفرموده فی یوم القیمه کانه میفرماید که غرض از جمع آوری شما برای قیامت و رسیدگی

بحساب و پاداش اعمال و جزای حسنات و سیئات است و این موضوع (لا رَیْبَ فِیهِ) است که ریب بمعنی شک بیجا است یعنی قابل شک نیست و ادله بر ثبوتش بسیار است و اقوای تمام ادله خبر دادن خداوند است وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِیثاً چون کذب قبیح است و محال است از او صادر شود حتی صدق حدیث از صفات بارزه انسان است و منسوب بامیر المؤمنین است که فرمود مقام قربی که نزد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم پیدا کرده برای صدق حدیث و اداء امانت بوده، و در خبر است که نگاه نکنید بکسانی که نماز میخوانند و روزه میگیرند خوبی انسان بصدق حدیث و اداء امانت است، بعلاوه دلیل عقلی بر معاد اینست که اگر معاد نباشد ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام بلکه خلقت بشر لغو میشود، و اگر معاد نباشد فرق بین مؤمن و کافر و معاند و بین مطیع و عاصی و بین ظالم و مظلوم گذارده نمیشود و این قبیح است و از خدا فعل لغو و قبیح صادر نمیشود.

[سوره النساء (۴): آیه ۸۸] .... ص: ۱۵۸

فَما لَکُمْ فِی الْمُنافِقِینَ فِئَتَیْنِ وَ اللَّهُ أَرْکَسَهُمْ بِما کَسَبُوا أَ تُرِیدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِیلًا (۸۸)

پس چه چیز باعث شده که شما مؤمنین در حق منافقین دو دسته شده اید یک دسته برای اظهار اینها ایمان را می گویید مؤمن هستند و با آنها معامله ایمان میکنید و یک دسته برای کشف نفاق آنها با آنها معامله کفر میکنید و حال آنکه خداوند اینها را دور انداخته و از رحمت خود بیرون کرده بواسطه کارهای آنها و اعمال زشت و اظهار کفر خود آیا شما میخواهید هدایت کنید کسی را که خدا آنها را اضلال فرموده و قابل هدایت نیستند و کسی را که خداوند اضلال فرماید پس نمی یابی برای او راه هدایتی.

(کلام در این آیه در چند مقام واقع میشود) مقام اول- در جمله فَما لَکُمْ فِی الْمُنافِقِینَ فِئَتَیْنِ منافق کسی را گویند که در باطن کافر است لکن در ظاهر اظهار اسلام میکند و شهادتین میگوید این تا مادامی که باطنش مکشوف نشده باید حکم باسلامیت او نمود و با او معامله اسلام کرد چنانچه در قرآن میفرماید وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً نساء آیه ۹۴، لکن در قیامت باشد عذاب گرفتار است إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۵، و اما اگر باطنش ظاهر شد چه خودش ظاهر کند چنانچه مورد آیه همین است که جماعتی از مشرکین آمدند مدینه و اظهار اسلام کردند و چون برگشتند بمکه نزد مشرکین کفر خود را فاش کردند بنا بر خبری که منسوب بحضرت باقر علیه السّلام است که در مجمع البیان نسبت میدهد یا خداوند خبر از باطن آنها داد دیگر نباید با آنها معامله اسلام نمود و مفاد آیه همین است که مسلمانان در حق اینها دو دسته شدند یک دسته گفتند مؤمن هستند چون شهادتین گفتند یک دسته گفتند کافر هستند چون شرک خود را فاش نمودند خداوند مذمت میفرماید دودستگی را بلکه باید تمام مسلمین با آنها معامله کفر نمایند بلکه اشد از سایر کفار مقام دوم- در جمله وَ اللَّهُ أَرْکَسَهُمْ بِما کَسَبُوا رکس بمعنی دور انداختن است خدا اینها را دور انداخته و علت و سبب دور انداختن انها عملیات آنها است که خود را از قابلیت هدایت انداخته اند و فاسد کرده اند که مفاد بما کسبوا است هسته خرما موقعی که فاسد شد و گندید دیگر قابل رشد نیست باید دور انداخت و زحمت بیهوده در باره او نکشید، پس دور انداختن خدا اینها را از راه بی اعتنایی و مضایقه از هدایت آنها نیست بلکه از راه عدم قابلیت آنها است آنهم بدست خود آنها.

مقام سوم- در جمله أَ تُرِیدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ ضلالت بمعنی گمراهی

است و راه بجایی نبردن است، و اضلال الهی همان دور انداختن باعث ضلالت میشود در واقع مراتب طولیست اعمال اینها علت سقوط از قابلیت هدایت است و سقوط از قابلیت هدایت علت دور انداختن آنها است و دور انداختن علت ضلالت آنها است لذا نسبت ضلالت را بخدا داده چون علتش دور انداختن خدا است، و معنی ضلالت آنها اینست که نه مؤمنین آنها را بخود راه میدهند نه مشرکین آنها را قبول میکنند آدم دو رو همین طور است چنانچه در قرآن میفرماید مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذلِكَ لا إِلى هؤُلاءِ وَ لا إِلى هؤُلاءِ نساء آیه ۱۴۳، و کسی که این مراحل را طی کرده آیا شما مسلمانان میخواهید او را هدایت کنید هرگز ممکن نیست چون شرط هدایت قابلیت است چنانچه ذکر شد بلکه تمام طرق و راه ها بر او بسته میشود و بهیچ کیشی او را نمی پذیرند نه کیش یهود، نه نصاری، نه مجوس، نه مشرک، نه مؤمن. چون از او نفاق و دو رویی مشاهده کرده اند، و این مفاد جمله وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا که هرگز راهی برای او پیدا نخواهی کرد نعوذ باللّه تعالی من ذلک.

و شاید اینکه محل منافق درک اسفل آتش است علتش همین باشد که درکات جهنم که محل کفار است و معاندین در سلسله مراتب هر کدام در یک از طبقات و درکات هستند هیچکدام منافق را نمی پذیرند که با آنها در آن درک و طبقه باشد تا آنکه ببرند آخرین درکات که فقط هم جنس خود او آنجا هستند.

ص: ۱۶۰

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَما كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَواءً فَلا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِياءَ حَتَّى يُهاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ لا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۸۹)

دوست میدارند و امیدوارند که شما هم اگر کافر شوید چنانچه آنها کافر شدند و با آنها مساوی شوید و ملحق شوید بمشرکین یعنی در این مقام هستند پس شما نباید آنها را بدوستی بگیرید مگر آنکه آنها از مشرکین جدا شوند و هجرت کنند در راه الهی یعنی از روی حقیقت ایمان بیاورند و بشما ملحق شوند و اگر اعراض کردند و بهمان کفر باقی ماندند آنها را دست گیر کنید و بکشید هر جایی که آنها را یافتید و آنها را بدوستی و نصرت نگیرید توهم نکنید که دوست شما باشند و شما را یارانند.

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَما كَفَرُوا البته هر مذهب باطلی در مقام است که دیگران را با خود همراه و هم کیش نماید و بدسائسی و وسائلی دشمنان دین میخواهند که جمعیت مؤمنین را از اطراف پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جدا کنند تا بتوانند با پیغمبر طرفیت کنند و از بین ببرند فَتَكُونُونَ سَواءً پس شما را با خود مساوی کنند در طرفیت با حضرت رسول و مقاتله با او.

فَلا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِياءَ متوجه باشید که با احدی از آنها تماس نگیرید و فریب آنها را نخورید و اغفال نشوید که آنها را دوست و ولی خود پندارید مثل اینها مثل شیطان است دشمن آشکارای شما است ولی از راه دوستی میخواهد شما را فریب دهد، و این موضوع را در بسیاری از آیات شریفه قرآن که با دشمنان دین دوستی نکنید و آنها را دوست خود نگیرید خداوند گوشزد مؤمنین فرموده در سوره ممتحنه از ابتداء سوره تا نه آیه بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ، يا أَيُّهَا الَّذِينَ

آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آباءَكُمْ وَ إِخْوانَكُمْ أَوْلِياءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمانِ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

و موارد دیگر از آیات.

حَتَّى يُهاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ مگر اینکه پشیمان شوند و از کفر دست بر دارند و بشرف اسلام مشرف شوند و مهاجرت کنند برای خدا و بشما ملحق شوند.

فَإِنْ تَوَلَّوْا پس اگر دست از شرک بر نداشتند و از شما اعراض کردند و رو بر گردانیدند فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ پس آنها را دست بیاورید و دست گیر کنید و بکشید حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ خواه در حرم باشند یا در حل یا در مکه باشند یا خارج از مکه که ریشه فساد کنده شود و دیگران را نتوانند اضلال کنند.

وَ لا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً تصور نکنید که آنها دوست شما هستند یا بشما کمک میدهند آنها را دوست نگیرید و از آنها طلب نصرت نکنید زیرا آنها شریک دزدند و رفیق قافله لعنهم اللّه.

[سوره النساء (۴): آیه ۹۰] ..... ص: ۱۶۲

اشاره

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ أَوْ جاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقاتِلُوكُمْ أَوْ يُقاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقاتِلُوكُمْ وَ أَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَما جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلاً (۹۰)

مگر کسانی که واصل شوند بقومی که میانه شما و آن قوم عهد و میثاقی بسته شده یا کسانی که از کفار شرفیاب حضور شما شدند و قلب آنها منصرف است از اینکه با شما مقاتله کنند و نه با مشرکین یعنی نه با شما باشند و نه بر شما و اگر بر فرض مشیه حق تعلق گرفت که با شما مقاتله کنند و بخواهند بر شما تسلطی پیدا کنند با آنها مقاتله کنید پس اگر کنار رفتند و دست از مقاتله با شما برداشتند

و با شما بمسالمت حاضر شدند پس دیگر حق ندارید که متعرض آنها شوید خداوند سبیلی از برای شما بر آنها قرار نداده.

این آیه شریفه و آیه قبل و آیه بعد کفار را چند قسم فرموده و چند دسته کرده: قسم اول- مشرکین و کفاری که با شما در مقام مقاتله هستند و منافقینی که بآنها پیوستند و در مقاتله با شما شرکت کردند واجب است که با آنها مقاتله کنید که موضوع جهاد و دفاع از شر آنها است مگر اینکه بیایند و بشرف اسلام مشرف شوند که مفاد آیه قبل است.

قسم دوم- کفاری که با شما عهد و میثاق بستند که با شما مقاتله نکنند مطلقا یا تا مدتی و منافقینی که بآنها واصل شدند و در مقام مقاتله با شما نیستند متعرض آنها نشوید مگر آنکه عهد خود را بشکنند و در مقام مقاتله بر آیند با آنها مقاتله کنید.

قسم سوم- کفار و منافقینی که ملحق بکفار شدند اگر آمدند و قلبا با شما نه از روی حیله و تزویر قرار داد کردند که نه با شما باشند و نه بر شما باشند آنها را هم ترک مقاتله کنید و متعرض آنها نشوید.

قسم چهارم- اگر همینها بمقتضی مشیت الهی خواستند مسلط بر شما شوند به اینکه خواستند شما را از بین ببرند با آنها مقاتله کنید البته.

قسم پنجم- اگر اعتزال کردند و کنار رفتند و در مقام مقاتله با شما نیستند و با شما بمسالمت رفتار کردند حق ندارید متعرض آنها شوید پس از این بیان در شرح آیه شریفه بپردازیم:

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ الا- استثناء از جمله آیه قبل است که فرمود فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ مگر این طائفه از کفار که ملحق شدند بکفاری که با شما عهد و میثاق بسته اند که هیچکدام

از شما و آنها متعرض یکدیگر نباشید این هایی که ملحق بآنها شدند حکم آنها را دارند کانه داخل در پیمان شدند.

أَوْ جاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقاتِلُوكُمْ أَوْ يُقاتِلُوا قَوْمَهُمْ حصر بمعنی منع و اطراف گیریست و از این باب است حصار شهر و شبهه محصوره، صدور جمع صدر بمعنی قلب است یعنی آمدند نزد پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و متعهد شدند که نه با شما مقاتله کنند و نه با کفار که هم کیش آنها هستند یعنی نه با شما باشند و نه بر شما باشند، این جمله عطف است بر جمله قبل که جزو مستثنی است یعنی اینها را هم ترک مقاتله کنید.

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقاتَلُوكُمْ لو امتناعیه است و قضیه فرضیه و معنی مشیت الهی نه تشریعیه است بلکه تکوینیه است از باب اینکه هیچ امری در عالم صورت تحقق پیدا نمیکند تا مشیت حق تعلق نگیرید ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵، و این منافات با اختیار ندارد بلکه عین اختیار است، مرحوم سبزواری (ره) میگوید (و الفعل فعل اللَّه و هو فعلنا) یعنی فعل باختیار عبد صادر میشود و موجب ثواب و عقاب و حسن و قبح است و خود عبد با جمیع قوی و اختیار تحت مشیت و اراده حق است و همین است معنای فرمایش حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بابی عبد اللَّه علیه السّلام

(اخرج الی العراق فان اللَّه شاء ان یراک قتیلا و در حق عیالاتش ان اللَّه شاء ان یراهن سبایا

و همین است فرمایش علیا علیه زینب سلام اللَّه علیها بپسر مرجانه لعنه اللَّه هؤلاء قوم کتب اللَّه علیهم القتل فبرزوا الی مضاجعهم و احتیاج بدست و پا ندارد فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ و اگر از شما اعتزال نمودند یعنی جدا شدند و با شما مخالفت نکردند و معنای معتزله که یک طائفه از عامه هستند بواسطه خارج شدن از مجلس حسن بصری است و در آیه شریفه از قول حضرت ابراهیم علیه السّلام وَ أَعْتَزِلُكُمْ

و آیه بعد فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ مریم آیه ۴۸ و ۴۹ بهمین معناست.

فَلَمْ یُقاتِلُوکُمْ طریفیت با شما نکردند وَ أَلْقَوْا إِلَیْکُمُ السَّلَمَ یعنی قرارداد صلح و مسالمت با شما بستند فَما جَعَلَ اللَّهُ لَکُمْ عَلَیْهِمْ سَبِیلًا جان و مال آنها محفوظ و هیچگونه تعرضی نسبت بآنها حق ندارید.

(تنبیهان) ..... ص : ۱۶۵

تنبیه اول- ملاحظه فرمائید مفاد این آیات شریفه را که بصدای بلند فریاد میزند که تمام جنگهای نبیّ صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم با کفار دفاعی بوده یا کفار حمله باسلام میکردند یا با محاربین هم دست میشدند یا در مقام بودند که حمله کنند حضرت در مقام دفع آنها مجاهده میفرمود، و اعتراضی که یهود و نصاری باسلام دارند که بسر نیزه پیشرفت کرد و تمسّک نمودند بآیه شریفه وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّةً توبه آیه ۳۶، بسیار واهی و افتراء محض است حتی این آیه شریفه را جمله بعدش را غفلت میکنند که میفرماید کَما یُقاتِلُونَکُمْ کَافَّةً.

و بالجمله مسئله جهاد و لو از احکام مهمّه اسلام است و در تمام شرایع قبل هم بوده مخصوصا در شریعت موسی (ع) و انبیاء بعد از آن مثل داود (ع) سلیمان (ع) قضیه طالوت و جالوت و حتی حضرت عیسی علیه السّلام بمقتضای همین اناجیل رایجه هر چه اصرار کرد بحواریین که او را یاری کنند حتی گفت که شما خردلی ایمان ندارید او را رها کردند بلکه انکار نمودند لکن بعد از آنی که آنها را دعوت باسلام میفرمود که بیائید معجزات و ادله و براهین واضحه را مشاهده کنید و از هر جهت حجه را بر آنها تمام میفرمود و آنها از روی عناد و عصیت قبول نمیکردند و مخصوصا در اهل کتاب قبول جزیه هم میفرمود و آنها حاضر نمیشدند حکم جهاد میآمد آن هم بشرائط مفصلی که در کتاب جهاد عنوان دارند و اغلب جنگهای پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم دفاعی بوده چنانچه ذکر شد.

تنبیه دوم- اصل حکمت جهاد مثل مرضیست که در عضوی از بدن پیدا شود و موجب سرایت بسایر اعضاء گردد طبیب دانشمند ابتداء در مقام معالجه بر میآید و اگر قابل معالجه نیست آن عضو را قطع میکند که سرایت بسایر اعضاء نکند، و انبیاء و اطبّاء روحانی هستند که خداوند آنها را فرستاده که معالجه امراض روحی از اخلاق رذیله و اعمال سیّئه از پیکر جامعه نمایند و اعظم امراض روحی شرک و کفر است و مرضیست که سرایت بسایر اعضاء جامعه میکند، ابتداء وظیفه انبیاء است که در مقام معالجه بر آیند بدعوت بایمان با منطق صحیح و قول لیّن و براهین عقلیه و اقامه معجزات و حسن اخلاق بلکه معالجه شوند و اگر عناد و عصبیت و حبّ جاه و مقام و کبر و نخوت مانع شد و از معالجه مأیوس شدند حتی اگر میدیدند که در نسل آنها مؤمنی پیدا میشود باز هم خودداری میکردند، و اگر از این قسمت هم ناامید میشدند ناچار باید این عضو فاسد را قطع کرد تا سرایت بسایر اعضاء نکند اینست فلسفه جهاد با کفار و مشرکین.

[سوره النساء (۴): آیه ۹۱] .... ص: ۱۶۶

سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَ يَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّما رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَهِ أُرْكِسُوا فِيها فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَ يُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَ يَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَ أُولئِكُمْ جَعَلْنا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطاناً مُبِيناً (۹۱)

زود باشد که بیایند یک دسته از کفار که شما را تأمین میدهند و کفار از قوم خود را هم تأمین میدهند هر زمانی که آنها را دعوت کردند بفتنه یعنی کفر و فساد فرو میروند در آن یعنی بجان و دل قبول میکنند پس اگر از شما اعتزال نمیجویند و تسلیم شما نمیشوند و دست از دشمنی با شما بر نمیدارند پس آنها را دست گیر کنید

و بقتل برسانید هر جایی که بآنها دست رسی پیدا کنید و خداوند برای شما مقرر فرموده سلطه و قدرت آشکاری بر آنها.

این آیه شریفه راجع بیک دسته دیگر از کفار است که میخواهند مسلمانان را خواب کنند و بمسلمین تأمین میدهند و اظهار اسلام میکنند سپس با کفار هم دست میشوند و با مسلمین میجنگند.

سَتَجِدُونَ آخَرِینَ یکی از معجزات قرآن خبر از آینده دادن است و در حدیث از حضرت صادق علیه السّلام است که این آیه راجع بعیینه بن حصین الفزاری است خشک سالی شد در محل آن آمد خدمت حضرت رساله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اجازه بگیرد که در بطن نخل با قومش اقامه کند و متعرض مسلمین نباشند و در حقّش پیغمبر (ص) فرمود

الاحمق المطاع فی قومه.

یُرِیدُونَ أَنْ یَأْمَنُوکُمْ میخواهند بمسلمین تأمین دهند که با آنها طرفیت نکنند وَ یَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ و بکفار از قوم خود تأمین دهند که ما با شما موافقت داریم کُلَّما رُدُّوا إِلَی الْفِتْنَهِ که هر زمانی که آنها را دعوت کردند بفتنه و جنگ با مسلمین أُرْکِسُوا فِیها از سر فرو میروند در فتنه، یعنی بتمام قوی حاضر میشوند بمقاتله و منقلب میشوند از تأمین با مسلمین و پشت میکنند بقرار داد با آنها.

فَإِنْ لَمْ یَعْتَزِلُوکُمْ یعنی از مقاتله با مسلمین خارج و جدا نمیشوند وَ یُلْقُوا إِلَیْکُمُ السَّلَمَ عطف به یَعْتَزِلُوکُمْ است مدخول (لم) یعنی با شما بمسالمت رفتار نمیکنند وَ یَکُفُّوا أَیْدِیَهُمْ این هم مدخول (لم) است یعنی دست بر نمیدارند از مقاتله با شما و فتنه و فساد.

فَخُذُوهُمْ آنها را دست گیر کنید و اسیر نمائید وَ اقْتُلُوهُمْ و با آنها مقاتله کنید و بدرک واصل کنید حَیْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ ثقف بمعنی وجد و ظفر یعنی هر کجا که بآنها ظفر یافتید آنها را بقتل برسانید حتّی در داخل حرم.

وَ أُولئِکَمْ جَعَلْنا لَکَمْ عَلَیْهِمْ سُلْطاناً مُبیناً این حق را خدا بر شما قرار داده و این سلطنت را برای شما بطور آشکارا مقرر فرموده بر این طائفه که ضررشان بر اسلام از تمام طوائف کفار بیشتر است.

[سوره النساء (۴): آیه ۹۲] ..... ص : ۱۶۸

وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ یَقْتُلَ مُؤْمِناً إِلاَّ خَطَأً وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِیرُ رَقَبَهٍ مُؤْمِنَهٍ وَ دِیَهٌ مُسَلَّمَهٌ إِلی أَهْلِهِ إِلاَّ أَنْ یَصَّدَّقُوا فَإِنْ کانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَکُمْ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِیرُ رَقَبَهٍ مُؤْمِنَهٍ وَ إِنْ کانَ مِنْ قَوْمٍ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ مِیثاقٌ فَدِیَهٌ مُسَلَّمَهٌ إِلی أَهْلِهِ وَ تَحْرِیرُ رَقَبَهٍ مُؤْمِنَهٍ فَمَنْ لَمْ یَجِدْ فَصِیامُ شَهْرَیْنِ مُتَتابِعَیْنِ تَوْبَهً مِنَ اللَّهِ وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً (۹۲)

و نیست حقّی از برای مؤمن که مؤمنی را بکشد مگر آنکه بخطاء کشته شود و اگر خطاء کشت باید یک رقبه مؤمنه را آزاد کند و دیه کامل باولیاء مقتول تسلیم نماید مگر آنکه اولیاء مقتول او را گذشت کنند و اگر آن مؤمن مقتول در میانه قومی باشد که با شما عداوت دینی دارند فقط یک بنده آزاد کند و اگر از کفاریست که میانه شما و آنها عهد و میثاقی است پس باید دیه کامل باولیاء مقتول بدهد و یک بنده هم آزاد کند و اگر بنده نیست یا متمکن نیست دو ماه پی در پی روزه بگیرد تا توبه اش قبول گردد و خداوند تبارک و تعالی عالم است بجمیع امور و حکیم است دستوراتش از روی حکمت است.

آنچه از اخبار و فتاوای علماء اعلام استفاده میشود آنکه قتل مؤمن سه قسم است: قتل عمدی و قتل خطایی و شبه عمد که شبه خطاء هم میگویند.

عمدی آنست که قصد قتل داشته باشد و بآلات قتاله یا بوسائل دیگری او را

بقتل برساند و این یکی از گناهان کبیره است و احکام بسیاری بر آن مترتب میشود که جمله اول آیه دلالت دارد وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ یَقْتُلَ مُؤْمِناً و شرحش در آیه بعد میآید.

و قتل خطاء آنست که قصد قتل دیگری داشته خطاء بمؤمن اصابت کند مثل اینکه تیری رها کرد برای قتل حیوانی اصابت کرد بمؤمنی و از این بابست تصادفاتی که امروزه واقع میشود از این ماشینها و موتور سیکلت ها که قصد حرکت دارد یکی را زیر میگیرد و امثال اینها که جمله استثناء الا خطأ دلالت دارد.

و شبه عمد و خطاء اینست که کسی را میزند بآله غیر قتاله مثل سنگ و چوب و امثال اینها و قصد قتل او را ندارد اتفاقا قتل حاصل میشود مثل قتل حضرت موسی علیه السّلام قبطی را فَوَکَزَهُ مُوسی فَقَضی عَلَیْهِ الایه قصص آیه ۱۵.

امّا قتل خطاء دارای سه حکم است: یک قسمت جنبه حق اللّه است که چرا یک بنده مؤمن بدست تو از بین برود و لو گناه نکرده باید یک بنده آزاد کند و از قید بندگی برهاند که میفرماید وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِیرُ رَقَبَهٍ مُؤْمِنَهٍ که در واقع کفاره عمل است و در اخبار دارد که کفاره در غیر قتل غیر بالغ را هم میشود آزاد کرد و اما کفاره قتل باید بالغ باشد بواسطه همین جمله که فرمود رقبه مؤمنه.

و یک قسمت جنبه حق الناس است که باید دیه کامل بدهد باولیاء ورثه مقتول که میفرماید وَ دِیَهٌ مُسَلَّمَهٌ إِلی أَهْلِهِ و ظاهر آیه اینست که دیه بر قاتل است.

لکن از اخبار استفاده میشود که دیه بر عاقله است و آنها برادرها و برادرزاده ها و عموها و عموزاده ها و عموهای پدر و عموزاده های پدر و موالی و بعضی پدر و پسر را هم گفته اند و این حکم تعبّدی است که اینها باید جلوگیری کنند از قاتل و او را منع کنند از این بی مواظبتی ها

و امـا قسـمت سوم- میتواننـد اولیاء مقتول از دیه صـرف نظر کننـد و از عاقله نگیرنـد که مفاد إِلَّا أَنْ یَصَّدَّقُوا است که در اصـل یتصدّقوا بوده تا قلب بصاد شده بواسطه قرب مخرج سپس ادغام شده لکن کفاره عتق بر خود قاتل است.

و اما شـبه عمد قصاص ندارد چون عمد نبوده و دیه هم بر عاقله نیست چون خطای محض نبوده بر خود قاتل است هم کفاره و هم دیه.

و در موضوع دیه در اخبار صـد شتر است آنهم در اخبار منقسم کردنـد بچهار قسم یا پنج قسم که هر قسـمتی یک نوع از شتر. در بعض اخبار ۲۰ عدد بنت مخاض ۲۰ عدد ابن لبون، ۳۰ عدد بنت لبون، ۳۰ عدد حقّه.

و در بعض دیگر اخبار ۲۵ عدد بنت مخاض، ۲۵ عدد بنت لبون، ۲۵ عدد حقه، ۲۵ عدد جذعه.

و آنهایی که پنج قسمت کرده اند ۲۰ عدد حقه، ۲۰ جذعه، ۲۰ بنت لبون، ۲۰ ابن لبون، ۲۰ بنت مخاض.

و اما از طلا هزار اشـرفی ۱۸ نخودی که عبـارت از هفتصـد و پنجاه مثقال صـیرفی بیست و چهار نخودی است، و از حیث عیار معلوم نیست که در زمان ائمه (ع) دینارها چه انـدازه عیار داشـته و موافق احتیاط اینست که طلای خالص حساب کننـد و اما از نقره ده هزار درهـم و هر درهم ۱۳ نخود و نصف گنـدم است که تقریبا صـد و پنج مثقال دویست درهم میشود که هزار درهم پانصـد و بیست و پنج مثقال صـیرفی است و ده هزار درهم پنج هزار و صد و بیست و پنج مثقال میشود آنهم نقره خالص قرص إِلَّا أَنْ یَصَّدَّقُوا یعنی ورثه مقتول از دیه صـرف نظر کنند یا از تمام یا از بعض و بقاتل یا عاقله ببخشـند از دیه معاف میشود لکن کفاره حق اللّه است باید اداء کند.

فَإِنْ کانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَکُمْ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فرض مسئله اینست که مؤمنی در میانه

قومی باشد از مشرکین و کفاری که با مسلمین مقاتله میکنند و عهد و میثاقی بین آنها نباشد و قاتل توهّم کند که او هم از مشرکین و کفار است که جائز القتل یا واجب القتل است و او را بکشد سپس کشف شود که مقتول مؤمن بوده این هم یک قسم قتل خطاء است باید کفاره دهد فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ و دیه ندارد چون دیه جزو میراث است و اهلش کافر هستند و ارث مؤمن بکافر نمیرسد، یکی از موانع ارث کفر است. مؤلف گوید این دلیل تمام نیست زیرا در این صورت وارث امام میشود (الامام وارث من لا وارث له) و باید دیه بامام برسد، لکن آیه شریفه ظاهر است در عدم دیه و خبر عیاشی از حضرت باقر (ع) نص در این باب است که فرمود

(لیس علیه الدیه)

و ممکن است معفو شده باشد چون مقصدی جز عبادت نداشته عفو شده.

وَ إِنْ كانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ عهد و میثاق چند قسم است یکی آنکه کفار با مسلمین معاهده کنند که مقاتله نکنند و همراهی با سایر کفار که مقاتله میکنند نکنند، دیگر آنکه کافر در پناه اسلام و مسلمین باشد چنانچه میفرماید وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلامَ اللَّهِ توبه آیه ۶ و قسم دیگر کفار اهل کتاب که بشرائط ذمّه عمل کنند تمام اینها را شامل میشود (فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلى أَهْلِهِ) چون ارث کافر بکافر میرسد (وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ) کفاره حقّ خدایی.

(فَمَنْ لَمْ يَجِدْ) یا رقبه یافت نمیشود مثل زمان ما یا قاتل تمکّن ندارد (فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ) در اخبار دارد باید سی و یک روز متصل باشد مگر آنکه مانع شرعی از روزه پیدا کند مثل تصادف با عید یا حیض و نفاس یا مرض و امثال آنها و بقیه را متفرقا بگیرد مانعی ندارد.

(توبه من اللَّه) این کفاره چه عتق باشد چه صوم باعث قبولی توبه میشود.

(وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً) دستورات او از روى علم و حكمت است.

[سوره النساء (۴): آيه ۹۳] ..... ص : ۱۷۲

اشاره

وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِيها وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ لَعَنَهُ وَ أَعَدَّ لَهُ عَذاباً عَظِيماً (۹۳)

ترجمه آيه واضح است احتياج ببيان نيست لكن احكام مرتبه بر آن بسيار است يكى جنبه حق الناس، اولياء مقتول مخيّر هستند بين قصاص كه ميفرمايد وَ لَكُمْ فِي الْقِصاصِ حَياةٌ يا أُولِي الْأَلْبابِ بقره آيه ۱۷۸، شرحش در ذيل آيه گذشت در مجلد دوم ص ۳۱۱، و بين ديه و اگر اختيار ديه كردند ديگر قصاص نميتوانند كنند و بين عفو يا تصالح بيك مقدارى و در صورت اختلاف بين ورثه در قصاص و ديه قصاص نميشود و منحصر بديه است چنانچه مقتول اگر صغير دارد قصاص ممنوع است بايد ديه بگيرند. و اگر جماعتى در قتل شركت كردند كه مستند بهمه آنها باشد اولياء مقتول حق دارند همه آنها را قصاص كنند مشروط به اينكه بقيه ديه آنها را بپردازند مثلا اگر ده نفر شركت كردند هر ده نفر را قصاص كنند و بورثه هر يك نه عشر ديه كه صد نود باشد كه نه ديه ميشود بدهند و الّا يك ديه بگيرند از هر يك يك عشر كه هر يك يك عشر كه صد ده باشد، و اما اگر عفو كردند هر يك نسبت بسهم خود از ديه ميتواند عفو كند.

و اما جنبه حق اللهى بايد كفاره بدهد مرتبا: تحرير رقبه و اگر نه صيام شهرين و اگر نه اطعام ستين مسكينا.

و اما حق اللهى در قيامت ظاهر آيه خلود در عذاب و غضب الهى و لعن و عذاب عظيم است.

(اشکال) ..... ص : ۱۷۳

بادلّه بسیار و اخبار متواتره بتواتر معنوی و بضرورت مذهب شیعه ثابت و محقق است که مؤمن مخلّد در عذاب نیست بلکه اگر بـا ایمان از دنیا برود وسائل مغفرت بسیار دارد و مفروض اینست که قاتل مؤمن است پس چگونه میشود که مخلـد در عـذاب باشد.

(جواب) ..... ص : ۱۷۳

اولاـ در بسیاری از اخبـار داریم که این آیه در مورد قـاتلیست که مقتول را از جهت ایمـانش بقتـل برسانـد و البته همچه قاتلی ایمان ندارد، اما اگر از جهات دنیوی مثل حبّ ریاست یا طمع بمال یا از جهت غضب او را بکشد مشمول این جمله نیست.

و ثانیا ممکن است گفته شود که قاتل اگر موفق بتوبه نشد این معصیت باعث این میشود که بی ایمان از دنیا میرود مثل بسیاری از معاصـی تضـییع صـلوه، منع زکاه، ترک حـج، اعراض از علماء، ترک امر بمعروف و نهی از منکر و غیر اینها که سـبب زوال ایمان میشوند.

و ثالثا آیه در مقام استحقاق همچه عذابی است اما فعلیت آن معلوم نیست و امید عفو دارد و خلف وعید مانعی ندارد.

(تنبیه) ..... ص : ۱۷۳

توبه قاتل باینست که تمکین از قصاص داشـته باشد حتی اگر اولیاء مقتول نمیدانند آنها را اعلام کند اگر عفو کردند یا راضـی بدیه شدند اداء کند و الّا قصاص نمایند و کفاره هم بدهد و بینه و بین اللّه هم پشیمان باشد و طلب استغفار هم برای خود و هم برای مقتول نماید.

ص: ۱۷۳

[سوره النساء (۴): آیه ۹۴] ..... ص : ۱۷۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا ضَرَبْتُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَتَبَیَّنُوا وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَیاهِ الدُّنْیا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ کَثِیرَهٌ کَذلِکَ کُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَیْکُمْ فَتَبَیَّنُوا إِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً (۹۴)

ای کسانی که ایمان آوردید موقعی که حرکت میکنید در زمین در راه الهی برای جهاد کفار باید کمال تبین و تثبت و تأمل و دقت را نمائید نبادا مسلمانی بتوهم کفر بقتل برسانید و اگر کسی القاء سلام کرد و اظهار اسلام نمود نگوئید دروغ می گویی و از ترس اظهار میکنی و او را بقتل برسانید و اموالش را بغنیمت ببرید خداوند بشما از خزائن خود آنچه باید بدهد میدهد نزد او مال بسیار است چنانچه سابقا هم این نحو بودید یعنی شما هم کافر بودید پس خدا منت بر شما گذاشت و بشرف اسلام مشرف شدید آنهم ممکن است کافر بوده و مسلمان شده کاملا باید تبیین کنید اگر یقین بکفرش پیدا کردید بقتل برسانید و الّا بمجرد احتمال باید خودداری کنید محققا خداوند از اعمال شما با خبر است و نیات و مقاصد شما را میداند.

موضوع دین اسلام بر ظاهر است هر کس اقرار بشهادتین کرد باید پذیرفت تا مادامی که کشف خلاف نشده چنانچه منافقین یا از ترس یا طمع اظهار اسلام کردند و پذیرفته شدند تا مادامی که نفاقشان ظاهر نشده محکوم باحکام اسلام هستند جان و مالشان محفوظ است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بمسلمین مجاهدین است إِذا ضَرَبْتُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ مسافرت است و خروج از محل مثل مدینه برای خدا و جهاد فی سبیل اللّه فَتَبَیَّنُوا تبین بمعنی کشف حقیقت است از بان بمعنی ظهر است چنانچه در خبر

فاسق هم امر بتبیین فرموده بمجرد خبر او ترتیب اثر نکنید که نادم میشوید میفرماید إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَیَّنُوا أَنْ تُصِیبُوا قَوْماً بِجَهالَهٍ فَتُصْبِحُوا عَلی ما فَعَلْتُمْ نادِمِینَ حجرات آیه ۶.

وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ القاء سلام ظاهر در شهادتین است یعنی اسلام بگوید من مسلمانم (لست مؤمنا) نه اینکه مراد سلام کردن است که تحیت اسلامیست و نه اینکه مراد تسلیم است که من با شما جنگ ندارم چنانچه مفسرین گفتند زیرا مناسبت با کلمه (لست مؤمنا) ندارد چون کافر میشود بمسلمان سلام کند و بسا کفار که با مسلمانان بمسالمت رفتار میکنند گفتن (لست مؤمنا) بآنها مانعی ندارد.

تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَیاهِ الدُّنْیا مراد اموال آن شخص است که بطمع مال او بگویی کافری و مؤمن نیستی و مالت محفوظ نیست.

فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ کَثِیرَهٌ خداوند برای شما غنائمی مقرر میفرماید در جهاد با کفار مسلّم الکفر و وسائل دیگری.

کَذلِکَ کُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ البته تمام مسلمین در صدر اسلام کافر بودند مسلمان شدند فَمَنَّ اللَّهُ عَلَیْکُمْ هدایت و توفیق نصیب شما شد که بشرف اسلام مشرف شدید فَتَبَیَّنُوا تأکید جمله قبل است که البته باید تبیین کنید.

إِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً تفسیرش واضح است و مکرر بیان شده.

ص: ۱۷۵

لا يَسْتَوِي الْقاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَ الْمُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقاعِدِينَ دَرَجَةً وَ كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنى وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ عَلَى الْقاعِدِينَ أَجْراً عَظِيماً (۹۵)

مساوی نیستند کسانی که قعود کردند در امر جهاد از مؤمنین غیر آنهایی که صاحب ضرر بودند و معذور بودند از رفتن بجهاد با آنهایی که جهاد نمودند در راه خداوند ببذل مال و جان البته مجاهدین درجات فضل آنها نزد خدا بالاتر است چه ببذل مال و چه ببذل جان با اینکه همه مؤمنین را خداوند وعده حسنی فرموده و همه اهل سعادت هستند لکن اجر عظیم از برای مجاهدین است و آنها بر قاعدین تفضیل داده شده از ناحیه حق.

این آیه شریفه در موردی است که جهاد واجب کفایی باشد که قیام من به الکفایه مسقط تکلیف از بقیه شود و الّا اگر واجب عینی بود تخلّف و قعود از جهاد از معاصی کبیره و استحقاق عذاب داشت، چنانچه در جای دیگر میفرماید وَ ما كانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ الایه توبه آیه ۱۲۱، و کسانی که قعود کردند و لو تکلیف از آنها ساقط شد و مؤاخذه ندارند لکن مسلّم است که فضیلت جهاد را درک نکردند و بمثوبات آن نائل نخواهند شد و این حکم در جمیع واجبات کفایی جاریست لذا گفتند وجوب کفایی است و استحباب عینی است.

مثلا تحصیل علم اجتهاد و استنباط احکام در هر عصری واجب کفایی است ولی کسانی که قیام میکنند آن فضائل و مثوبات مترتبه بر تحصیل علم را درک میکنند که دیگران محروم هستند.

و معنای واجب کفایی اینست که اگر همه ترک کردند تمام معاقب هستند و این حکم شامل حال کسانی است که مشمول تکلیف بوجوب کفایی باشند، البته قیام کنندگان بر تارکین برتری دارند، و اما کسانی که اصلا مکلف بجهاد نبودند نه بوجوب عینی و نه کفایی مثل اولی الضرر از جهت عمی یا فلج یا مرض یا جهات دیگر که مسقط تکلیف است آنها ممکن است بعض فضائل مجاهدین را درک کنند بخصوص اگر قاصد بودند و آرزو میکردند که ای کاش ما هم میتوانستیم برویم و کمک بمجاهدین نمائیم چنانچه در مورد آنها میفرماید لَیْسَ عَلَی الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَی الْمَرْضی وَ لا عَلَی الَّذِینَ لا یَجِدُونَ ما یُنْفِقُونَ حَرَجٌ الی قوله تعالی وَ أَعْیُنُهُمْ تَفِیضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً أَلَّا یَجِدُوا ما یُنْفِقُونَ توبه آیه ۹۲، چنانچه در اخبار دارد

(من احب عمل قوم فهو معهم)

(الراضی بفعل قوم کالداخل فیهم)

(نیه المؤمن خیر من عمله)

و غیر اینها لذا میفرماید لا یَسْتَوِی الْقاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ کسانی که تکلیف جهاد بر آنها آمد بوجوب کفایی و مسامحه کردند در رفتن جهاد و در عهده دیگران گذاشتند و باعذاری خود را معاف دانستند و سستی نمودند.

غَیْرُ أُولِی الضَّرَرِ کسانی که مکلّف نبودند بجهاد بواسطه ضرری که بآنها متوجه شده از ضعف و پیری و فقر و کوری و فلج و امثال اینها که اینها مستثنی هستند از این تکلیف.

وَ الْمُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ البته فرق دارند، مجاهد کجا قاعد کجا نظیر عالم و جاهل، عادل و فاسق، متّقی و عاصی و هکذا (باموالهم) راجع بتمکنین که بهترین اموال مالیست که صرف شود در تقویت اسلام و دفع کفار (و انفسهم) که در میدان جنگ حاضر یا ظفر یا شهادت احدی الحسنیین.

فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِینَ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ عَلَی الْقاعِدِینَ دَرَجَةً بیان عدم تساوی است و مراد از درجه همان اجر عظیم است که بیان میفرماید وَ کُلًّا

وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنى

یعنی کلّا از قاعدین چون ایمان دارند و تکلیف جهاد هم از آنها بقیام مجاهدین ساقط شده و گناه نکردند و از مجاهدین که قیام نمودند خدا وعده حسنی داده و در آیات بسیار از حیث حور، قصور و سایر نعم دنیوی و اخروی که بمؤمنین و صالحین و متّقین وعده داده و خلف وعده محال است ولی مجاهدین اضافه بر این وعده ها اجر عظیمی در پیشگاه ربوبی دارند.

وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ عَلَى الْقاعِدِينَ أَجْراً عَظِيماً مخصوصا مجاهدین در رکاب ابی عبد اللّه علیه السّلام که امتیاز بزرگی بر سایر مجاهدین در رکاب پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و امیر المؤمنین حتی مجاهدین در رکاب بقیه اللّه (عج) دارند زیرا سایر مجاهدین امید فتح و غنیمت داشتند و اینها جز شهادت مقصود دیگری نداشتند بالاخص قمر بنی هاشم که فرمود

(ان لعمی العباس درجه عند اللّه یغبطها جمیع الشهداء.)

[سوره النساء (۴): آیه ۹۶] ..... ص: ۱۷۸

دَرَجاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۹۶)

این آیه شریفه بیان و توضیح آیه قبل است که توهّم نشود که تفضیل یک درجه باشد (درجات منه) در مجمع میگوید

(و جاء فی الحدیث ان اللّه فضّل المجاهدین علی القاعدین سبعین درجه بین کل درجتین مسیره سبعین خریفا لفرس الجواد المضمر)

و خریف عبارت از سه ماه است که مهر و ابان و آذر باشد و بفارسی پائیز میگویند (و مغفره) که مجاهد تمام گناهانش ریخته میشود مثل برگ درختان مثل زمانی که از مادر متولد شده باشد (و رحمه) که مشمول رحمت بی پایان حق میشوند وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً بیان علّت است که سبب این همه تفضلات اینست که خداوند غفور است و رحیم، اللهم ارزقنا بفضلک و کرمک و رحمتک بجاه محمد و آله صلی اللّه علیه و آله جمیع هذه الدرجات.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَهُ ظالِمِي أَنْفُسِهِمْ قالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قالُوا أَ لَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَهً فَتُهاجِرُوا فِيها فَأُولئِكَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ ساءَتْ مَصِيراً (۹۷)

محققا کسانی که ملائکه آنها را میگیرند یعنی قبض روح آنها را میکنند در حالی که آنها ظلم بنفس کردند در عدم تشرّف خدمت رسول اللّه و عدم مهاجرت بمدینه و عدم قبولی اسلام ملائکه بر سبیل توبیخ یا تقریر از آنها میپرسند که شما در چه حالی بودید آنها بر سبیل اعتذار میگویند ما در چنگال مشرکین گرفتار بودیم و در مقابل آنها ضعیف بودیم و قدرت نداشتیم بشرف اسلام مشرف شویم جواب میدهند مگر زمین خدا وسعت نداشت شما هم میخواستید مثل سایرین هجرت نمائید و از دست مشرکین نجات یابید و این عذر از آنها پذیرفته نیست پس اینها جایگاهشان جهنم است و بد بازگشتی است.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَهُ توفی اخذ بقوّت است از ماده وفی که بمعنی اداء است مثل اداء دین اگر دائن باختیار خود اداء نمود میگویند (و فی بدینه) و اگر مدیون از او گرفت میگوید (توفیت دینی) و توفی بنفسه دلالت بر قبض روح ندارد چنانچه در مورد عیسی (ع) از قول او میفرماید فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ مائده آیه ۱۷، با اینکه قبض روح او نشده بود بلکه خود او را از چنگال یهود نجات بخشید و بآسمان برد، ولی در اینجا و موارد بسیار دیگر بقرائن داخلیه مراد قبض روح است و این گاهی نسبت بخدا داده میشود اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها زمر آیه ۴۲، و گاهی نسبت بملک الموت داده میشود قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ سجده آیه ۱۱، گاهی نسبت بسایر ملائکه میدهد مثل همین آیه و تمام صحیح است، ملائکه مأمور بامر ملک الموت و او مأمور

بامر الهی و نسبت فعل هم بآمر صحیح است و هم بمأمور بخصوص ماموری که قدرت بر تخلف نداشته باشد.

(ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ) ظالمی جمع ظالم و در اصل ظالمین بوده نون از باب تخفیف ساقط شده مثل هَدْیاً بالِغَ الْکَعْبَهِ مائده آیه ۹۵، که بالغا بوده و حال است از برای الذین و مراد از ظلم بنفس عدم تشرف باسلام و بقای بر شرک که إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ لقمان آیه ۱۳.

(قالوا) ملائکه قابض ارواح (فیکم کنتم) فیما بوده الف تخفیفا ساقط شده و ما استفهامیه یا توبیخی است که چرا اسلام نیاوردید یا تقریر است که اقرار بشرک کنند و خبر کنتم یعنی کنتم فی ایّ شیئی من الاسلام او الشرک.

قالُوا کُنَّا مُسْتَضْعَفِینَ فِی الْأَرْضِ ضعیف با مستضعف فرق دارد، ضعیف کسی را گویند که توانایی ندارد، مستضعف کسی را گویند که دیگران او را ضعیف کنند یعنی ما در میانه مشرکین بودیم و آنها بر ما مسلط بودند ملائکه جواب آنها را میدهند که شما قدرت داشتید از بین مشرکین خارج شوید و هجرت نمائید چنانچه دیگران کردند قالُوا أَ لَمْ تَکُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَهً فَتُهاجِرُوا فِیها و مستضعف کسانی هستند که در آیه بعد بیان میفرماید.

و از این جمله استفاده میشود کسانی که در جامعه هستند که نمیتوانند بوظائف دینی خود عمل کنند مثل بسیاری از ممالک خارجه بلکه بسیاری از دهات دور دست بلکه بسیاری از شهرستانها و امثال اینها حرام است توقف آنها و واجب است هجرت بمحل و مرکزی که دست رسی باحکام دین داشته باشند نمایند و بتوانند بوظائف دینی عمل کنند.

فَأُولئِکَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ ساءَتْ مَصِیراً تفسیرش واضح است و مکرر گفته شده احتیاج ببیان ندارد.

ص: ۱۸۰

إِلاَّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ لا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَ لا يَهْتَدُونَ سَبِيلاً (۹۸)

مگر مستضعفین از مردان و زنان و اطفال که استطاعت ندارند خود را نجات دهند و راهی برای آنها نیست.

کلمه (الا- المستضعفین) ممکن است استثناء از جمله قبل باشد که فَأُولئِکَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ یعنی اینها از جهنم معاف هستند چنانچه ببرهان عقل و نقل ثابت شده که جاهل قاصر چه از کفار باشد و چه از مخالفین و غیر اینها در صورتی که هیچگونه تقصیری از او سر نزده باشد و عنادی از او ظاهر نشده باشد معاقب نیست زیرا عذاب او خلاف عدل است و او چون ایمان ندارد لیاقت بهشت هم ندارد، و ممکن است استثناء از جمیع جملات آیه قبل باشد از سؤال ملائکه و ظلم بنفس و مؤاخذه از ترک مهاجرت تا آخر آیه.

و این مستضعفین سه دسته هستند (من الرجال) یا از جهت فقر یا از جهت نقص بدنی مثل فلج و عمی یا از جهت مرض یا قله عقل و سفاهت یا از جهت عدم وصول دعوت بآنها یا از جهت اغواء مشرکین و امر را بر آنها مشتبه کردن یا جهات دیگر.

وَ النِّساءِ و زنها از این جهات اقرب بقصور هستند از مردان بخصوص از جهت قله عقل و فقدان وسائل.

وَ الْوِلْدانِ که آنها از زنها هم اقرب بقصور هستند زیرا قلم تکلیف از آنها برداشته شده چنانچه در حدیث است

(رفع القلم عن الصبی حتی یحتلم و عن المجنون حتی یفیق و عن النائم حتی یستیقظ).

لا یَسْتَطِیعُونَ حِیلَةً علت و وجه استثناء است که خود آنها نمیتوانند کاری و تمهیدی بکار زنند که از شرک بیرون آیند و در اسلام داخل شوند.

وَ لا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا و راهنمايى هم ندارند كه آنها را هدايت كنند و براه حق دلالت نمايند.

[سوره النساء (۴): آيه ۹۹] ..... ص: ۱۸۲

فَأُولئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَ كانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُوراً (۹۹)

پس اينها را اميد هست كه خداوند عفو فرمايد از عقوبت شرك و ترك اسلام و اعمال سوء آنها و خداوند عفو كننده و آمرزنده است.

سؤال- همان استثناء در آيه قبل مطابق با برهان كافى بود در دلالت بر عدم مؤاخذه بمقتضى العدل احتياج باين جمله نبود سيّما بتعبير عسى اللَّه كه ميشود عفو نفرمايد.

جواب- بسيارى از معاصى داريم كه بحكم عقل حتى عقول ناقصه هم درك ميشود مثل شرب و زنا و ظلم و بسيارى از قبايح عقليه و افعال قبيحه از اخلاق رذيله و اعمال سيّئه كه مؤاخذه بر آنها قبيح نيست و اين آيه دلالت دارد كه خداوند در حق مستضعفين از آنها هم صرف نظر ميفرمايد.

فَأُولئِكَ اين مستضعفين از رجال و نساء و ولدان را عَسَى اللَّهُ اميد است و اين كلمه دلالت دارد بر وعده الهى كه محال است تخلّف شود و لو استحقاقش باشد أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ عفو گذشت است از انتقام وَ كانَ اللَّهُ عَفُوًّا بسيار گذشت ميكند غَفُوراً و ميآمرزد و پرده پوشى ميكند از بنده گانش.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۰] ..... ص : ۱۸۳

وَ مَنْ یُهاجِرْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ یَجِدْ فِی الْأَرْضِ مُراغَماً کَثِیراً وَ سَعَهً وَ مَنْ یَخْرُجْ مِنْ بَیْتِهِ مُهاجِراً إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ یُدْرِکْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً (۱۰۰)

و کسی که هجرت کند و از وطن خود خارج شود در طریق الی اللَّه میباید در روی زمین راه های بسیاری و توسعه در اموری و کسی که از منزلش بیرون رود و رو بخدا و رسول رود پس از آن مرگ او را دریابد پس اجر او نزد خدا ثابت و محفوظ میشود و خداوند آمرزنده و مهربان است.

وَ مَنْ یُهاجِرْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ منحصر نیست بمهاجرین در زمان پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که از اوطان خود آمدند مدینه و تشرف پیدا کردند بلکه هر مسافرتی که برای امر دین باشد مثل تشرّف بحج و زیارت ائمه طاهرین (ع) و تحصیل علم دین و امثال اینها را شامل است و دلیل بر این مدّعی اطلاق آیه شریفه و تمسّک ائمه علیهم السلام در موارد خاصه مثل اینکه در حق زراره که فرستاده بود فرزند خود را که تشرف پیدا کند خدمت موسی بن جعفر (ع) و معرفت پیدا کند و قبل از وصول خبر باو وفات نمود حضرت فرمود

(انّی لارجو ان یکون زراره ممن قال اللَّه فیهم وَ مَنْ یَخْرُجْ مِنْ بَیْتِهِ مُهاجِراً إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ

الایه و مفصل است رجوع ببرهان کنید، و در مجمع از حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نقل میکند روایه حسن که فرمود

(من فرّ بدینه من ارض الی ارض و ان کان شبرا من الارض استوجب الجنه و کان رفیق ابراهیم و محمّد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم)

و غیر اینها.

یَجِدْ فِی الْأَرْضِ مُراغَماً کَثِیراً از تفسیر علی بن ابراهیم ای خیرا کثیرا رغم بمعنی خاک است و از این باب است ارغام انف در حال سجده دماغ بخاک مالیدن، و انسان اگر عملی کرد که موجب سرکوبی کسی باشد و خفه و ذله

او شود میگویند رغم انف فلان چنانچه سجده موجب رغم انف شیطان میشود و اسلام موجب رغم انف مشرکین میگردد و نحو اینها، و مراغم کسی را گویند که از دار ذله و هوان خارج شود و بدار عزّت و رفعت برود و سعه وسعت روزی و آسایش و راحتی خیال و بر طرف شدن اضطراب و توحّش است.

وَ مَنْ یَخْرُجْ مِنْ بَیْتِهِ تعبیر ببیت یعنی محل سکونت او مُهاجِراً إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ و هجرت بسوی امام (ع) و علماء دین برای اخذ علوم و احکام و هجرت برای اقامه وظائف مشروعه هم هجرت الی اللّه و رسوله است.

ثُمَّ یُدْرِکْهُ الْمَوْتُ اجل رسید و لو بمقصد نرسد در سفر بمیرد فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ چون سیر در طریق حق بوده بمثوبات الهی نائل خواهد شد و ممکن است گفته شود کسانی که در مقام پیدایش دین حق کوشش میکنند و مسامحه و تقصیر نمیکنند اگر بمیرند مشمول این جمله میشوند.

وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً از گناهان قبلی آنها گذشت میکند رَحِیماً برحمت واسعه خود نائل میفرماید و از مثوبات او را محروم نمیفرماید.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۱] ..... ص: ۱۸۴

وَ إِذا ضَرَبْتُمْ فِی الْأَرْضِ فَلَیْسَ عَلَیْکُمْ جُناحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلاهِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ یَفْتِنَکُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنَّ الْکافِرِینَ کانُوا لَکُمْ عَدُوًّا مُبِیناً (۱۰۱)

و زمانی که ضرب در ارض کردید یعنی مسافرت نمودید پس باکی نیست بر شما که نماز را قصر کنید یعنی شکسته بخوانید اگر میترسید کفار بشما حمله کنند محققا کفار دشمن آشکارای شما هستند.

این آیه شریفه مشتمل بر سه جمله است (جمله اولی) راجع بصلاه مسافر است که مفاد صدر آیه است وَ إِذا ضَرَبْتُمْ فِی الْأَرْضِ فَلَیْسَ عَلَیْکُمْ جُناحٌ أَنْ تَقْصُرُوا

مِنَ الصَّلاهِ

و حکم صلوه مسافر مطابق اجماع علماء شیعه و اخبار وارده از ائمه اطهار علیهم السلام مسافر باید نمازهای رباعیه که ظهر و عصر و عشاء باشد قصر کند یعنی دو رکعت بجا آورد مثل نماز صبح و اما نماز مغرب و صبح بحال خود باقی است، و کلمه (لیس علیکم جناح) دلیل بر جواز اتمام نیست چنانچه گذشت در آیه شریفه إِنَّ الصَّفا وَ الْمَرْوَهَ مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ الی قوله تعالی فَلا جُناحَ عَلَیْهِ أَنْ یَطَّوَّفَ بِهِما الایه چنانچه ائمه (ع) استدلال فرموده و شرائط قصر مطابق فتوای امامیه هشت است:

۱- خروج از حدّ ترخص که صدای مؤذن شهر شنیده نشود یا جدر آن شهر مخفی گردد که مفاد دو حدیث است

(ان خفی الجدران فقصر)

(ان خفی الاذان قصر

و تعارض مفهوم هر یک با منطوق دیگری نتیجه میدهد که هر یک کافی است زیرا مفهوم هر یک مطلق است بمنطوق دیگری تقیید میشود.

۲- قصد مسافت که هشت فرسخ است یا چهار فرسخ که همان روز مراجعت کند و اما اگر غیر آن روز مراجعت کرد قبل از ده روز احتیاط جمع است و اگر بعد از ده روز است اتمام.

۳- سفر معصیت نباشد چه نفس مسافرت حرام باشد مثل مسافرت زن با نهی شوهر و فرزند با نهی ابوین یا عبد گریخته و امثال اینها یا مقصد حرام داشته باشد مثل ظلم یا عمل غیر مشروع و امثال اینها.

۴- کثیر السفر نباشد چه شغلش سفر باشد مثل مکاری و راننده و پیله ور یا محل کسب با محل سکونتش بمقدار مسافت باشد که همه روزه یا همه هفته باید ایاب و ذهاب داشته باشد یا محل خرید و محل فروش مختلف باشد مثل تجار که باید همه هفته بروند مثلا- طهران جنس بخرند بیاورند اصفهان بفروشند که اینها در سفر اول قصر و دوم جمع و سوم اتمام مگر آنکه در محلی ده روز اقامه کند

این عنوان از او سلب میشود یا سفری برای مقصد دیگری مثل حج یا زیارت یا صله ارحام یا ملاقات احبه یا تفریح برود که باید قصر کند.

۵- قصد اقامه ده روز در محلی نداشته باشد که در این صورت باید تمام بخواند.

۶- با حال تردید سی و یک روز در محلی نماند که اگر ماند تمام بخواند ۷- در اثناء مسافرت بوطن خود نرسد که اگر رسید باید تمام بخواند و لو آنجا نماند چه وطن اصلی و چه وطن اتخاذی.

۸- سفر لهوی نباشد مثل صید لهوی و امثال آنها و تفصیل این فروع در فقه جمله دوم- صلوه خوف و مطارده است که مفاد إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا است و ظاهر آیه اگر چه خوف را شرط مسافرت گرفته لکن مستفاد از اخبار اینست که خوف مستقل در تقصیر صلوه است و لو شرائط مسافرت را نداشته باشد و قصر صلوه از جهه خوف مختلف است بسا یک رکعت حتی مغرب و صبح بسا در حال حرکت و رکوع و سجود بایماء و اشاره چه خوف از قطاع طریق باشد و چه خوف از ظالم باشد و چه خوف از کفار و مشرکین و معاندین باشد، چه در حال حرب و جهاد باشد چه حال فرار از دشمن باشد بمقدار میسور باید انجام وظیفه نماید و دستور نماز در میدان حرب میآید در آیه بعد انشاء اللّه تعالی.

جمله سوم- مراد از فتنه کفار اینست که انتظار بکشند که مسلمین موقع اقامه صلوه بآنها حمله کنند و آنها را بقتل رسانند یا اسیر کنند یا اموال آنها را بربایند یا انحاء اذیتی بآنها وارد کنند و اینها دشمن آشکارا هستند که مفاد جمله اخیره إِنَّ الْكافِرِينَ كانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِيناً است غیر از منافقین و دشمنهای داخلی که دشمن مخفی هستند

وَ إِذا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاةَ فَلْتَقُمْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طائِفَةٌ أُخْرى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ أَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً واحِدَةً وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كانَ بِكُمْ أَذىً مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكافِرِينَ عَذاباً مُهِيناً (۱۰۲)

و زمانی که بوده باشی در جمله مجاهدین پس بپا دار برای آنها نماز را یعنی بامامت بایست برای نماز و مجاهدین دو قسمت شوند یک قسمت مقابل کفار مشغول جهاد باشند و یک قسمت اقتداء کنند در رکعت اولی و زمانی که سجده کردند و رکعت تمام شد و باید اسلحه جنگ را همراه داشته باشند پس آنها بروند برای جهاد و دسته دوم بیایند و اقتداء کنند و اسلحه دفاعیه و حربیه را با خود نگاه دارند زیرا کفار میخواهند که مسلمین اگر غافل شوند از اسلحه و با آنها نباشد و از امتعه سفر هم غافل شوند یک مرتبه حمله کنند بر شماها و بأسی نیست بر شما اگر بواسطه شدّت باران یا مرض که از جراحات بشما وارد شده اسلحه حربی را کنار گذارند مثل شمشیر و خنجر و نیزه و تیر ولی اسلحه دفاعی و حفظی مثل زره و کلاه خود و سپر را همراه داشته باشند خداوند مهیّا فرموده برای کفار عذاب خوار کننده را.

این آیه شریفه راجع بنماز خوف است که بجماعت بجا بیاورند و کلمات مفسرین و فتاوای عامه در این باب اختلاف زیادی دارد لکن آنچه مستفاد از اخبار اهل بیت و فتاوای علماء شیعه میشود اینست که امام بایستد بنماز و لشگر دو طائفه

شونـد یک طائفه اقتـداء کننـد که مفاد إِذا کُنْتَ فِیهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاةَ فَلْتَقُمْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَکَ است و بایـد اسـلحه خود را با خود دارند وَ لْیَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ و رجوع از ضـمیر تأنیث بضـمیر جمع یکی از محسنات بدیعیه است چنانچه در آیه شریفه وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ اقْتَتَلُوا الایه حجرات آیه ۹.

فَإِذا سَجَدُوا که رکعت اول تمام شـد و امام برای رکعت دوم بر خواست اینها قصـد فرادی کنند و یک رکعت دیگر را باسـرع وقت تمام کنند و بروند در مقابل کفار و امام قرائت را طول دهد تا طائفه دوم بیایند و برکعت دوم اقتدا کنند و در موقع تشـهد امام برخیزند و یک رکعت دیگر را بجا آورند و بهتر اینست که امام تشـهد را طول دهد تا مأمومین با امام سـلام دهند که مفاد فَلْیَکُونُوا مِنْ وَرائِکُمْ وَ لْتَأْتِ طائِفَةٌ أُخْری لَمْ یُصَلُّوا فَلْیُصَلُّوا مَعَکَ است، و باید طائفه دوم اسلحه و اسباب حفظ را همراه داشته باشند وَ لْیَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ أَسْلِحَتَهُمْ.

سپس بیان حکمت همراه داشـتن حذر و اسـلحه را میفرماید بجمله وَدَّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِکُمْ وَ أَمْتِعَتِکُمْ و همراه نداشتن اسلحه و امتعه فَیَمِیلُونَ عَلَیْکُمْ یعنی حمله کنند بر شما مَیْلَةً واحِدَةً یک مرتبه.

سپس حکم ترخیص آمـد که اگر همراه داشـتن اسـلحه برای شـما موجب زحمت میشود یـا از جهت باریـدن بـاران یا از جهت مرض که از کفار بشـما آسـیبی رسـیده باشد مانعی ندارد اسـلحه را کنار گذارید ولی اسـباب حفظ را نگاه دارید که مفاد وَ لا جُناحَ عَلَیْکُمْ إِنْ کانَ بِکُمْ أَذیً مِنْ مَطَرٍ أَوْ کُنْتُمْ مَرْضی أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَکُمْ وَ خُذُوا حِذْرَکُمْ است.

سپس میفرمایـد إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْکافِرِینَ عَذاباً مُهِیناً هم در دنیا بـدست مجاهـدین اسـلام کشـته شوند یا اسیر گردند یا بخفّت و خواری فرار کنند و هم در آخرت بجهنم واصل شوند. و در مجمع البیان حدیث مفصّلی در این باب نقل

میکند منسوب بابی حمزه ثمالی مشتمل بر دو معجزه از رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که خلاصه مضمونش اینست که پیغمبر (ص) نماز ظهر را بتمامه با اصحاب بجا آورد و اصحاب اسلحه خود را کنار گذارده بودند کفار چون مشاهده کردند تصمیم گرفتند که در نماز عصر حمله کنند این آیه نازل شد و حضرت نماز عصر را باین کیفیت انجام دادند، و دیگر آنکه حضرت برای قضاء حاجت اسلحه خود را کنار گذارده و از اصحاب دور شدند یک نفر از مشرکین بنام عورث متوجه آن حضرت شد و با شمشیر کشیده بر سر حضرت آمد و گفت محمد کی تو را از دست من نجات میدهد فرمود خدا ناگهان شمشیر از دستش افتاد و بدنش لرزید و روی زمین افتاد حضرت شمشیر او را برداشت و روی بدن نحس او نشست فرمود کی تو را از من نجات میدهد گفت احدی نیست فرمود آیا شهادت بتوحید و رسالت من میدهی گفت نه لکن عهد میکنم که با تو نجنگم و اعانت دشمنانت را هم نکنم حضرت او را رها کرد و شمشیرش را باو رد فرمود تا آخر حدیث.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۳] ..... ص: ۱۸۹

اشاره

فَإِذا قَضَیْتُمُ الصَّلاهَ فَاذْکُرُوا اللَّهَ قِیاماً وَ قُعُوداً وَ عَلی جُنُوبِکُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِیمُوا الصَّلاهَ إِنَّ الصَّلاهَ کانَتْ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ کِتاباً مَوْقُوتاً (۱۰۳)

پس زمانی که نماز را بجا آوردید پس ذکر الهی را چه در حال ایستادن یا نشستن یا بپهلو افتادن باشد بگوئید پس زمانی که مطمئن شدید پس بپا دارید نماز را زیرا نماز بر مؤمنین نوشته شده لازم است و فرض واجب.

فَإِذا قَضَیْتُمُ الصَّلاهَ بآن کیفیت که در آیه قبل بیان شد باید خدا را متذکر باشید و دائما مشغول ذکر باشید فَاذْکُرُوا اللَّهَ پس از فراغ نماز قِیاماً وَ قُعُوداً وَ عَلی جُنُوبِکُمْ حال است برای فاذکروا، و علی جنوبکم جار و مجرور در محل

نصب است.

فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ از حملات دشمن پس بپا داريد نماز را بكيفيت كامل فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ كانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتاباً مَوْقُوتاً ای فرضا واجبا

(تنبيهان) ..... ص : ۱۹۰

الاول- راجع بصلاه مغرب در باب مطارده اخبار مختلف است در بعضی دارد كه طائفه اولی دو ركعت آن را بجماعت كنند و پس از تشهد اول قصد فرادی نمايند يک ركعت ديگر را تمام كنند و بروند مقابل دشمن و طائفه دوم در ركعت سوم اقتداء كنند، و در بعض ديگر دارد يک ركعت با طائفه اولی و دو ركعت با طائفه ثانيه، و تحقيق كلام تخيير است چنانچه در غير مورد مطارده هم مأمومين ميتوانند در اثناء نماز قصد فرادی كنند و بقيه را تمام كنند و ميتوانند در هر ركعتی اقتداء كنند.

(تنبيه دوم) .... ص : ۱۹۰

اينكه اگر محاربه بجايی رسيد كه دست و بغل شدند و دشمن مجال نماز و لو باين كيفيت نداد بايد در حال جنگ نماز گذارند و لو بايماء و اشاره در ركوع و سجود حتی بذكر عوض هر ركعتی قناعت كنند چنانچه در جنگ صفين چهار نماز ظهر، عصر، مغرب و عشاء اصحاب امير المؤمنين باين كيفيت انجام دادند و بالاخره بر هر تقديری نماز ساقط نميشود حتی غريق و حريق و مهدوم عليه.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۰۴] ..... ص : ۱۹۰

وَ لا- تَهِنُوا فِی ابْتِغاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَما تَأْلَمُونَ وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا يَرْجُونَ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً (۱۰۴)

و سستی نكنيد در طلب دشمن اگر الم و مصيبتی از جراحات و قتل و خستگی

بشما وارد شده بدشمن هم وارد شده و شما امید نصرت و فیروزی از طرف خداوند دارید و آنها امید بجایی و پناهی ندارند و خداوند عالم است بحال شما و موافقت حکمت و مصلحت شما را اعانت میکند.

این آیه شریفه نظیر آیه سابقه در سوره آل عمران است إِنْ یَمْسَسْکُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ الایه آیه ۱۴۰.

وَ لا تَهِنُوا و هن بمعنی ضعف و خستگی و سستی است نباید مجاهدین اظهار ضعف کنند زیرا اگر دشمن حسّ ضعف در مسلمین کرد چیره میشود و این موجب جبن میشود و منافی با شجاعت است.

فِی ابْتِغاءِ الْقَوْمِ مراد از قوم کفار و مشرکین هستند که در میدان محاربه آمده اند إِنْ تَکُونُوا تَأْلَمُونَ دفع دخل است کانّه میفرماید اگر منشأ ضعف و سستی شما آلامیست که از مشرکین بشما متوجه شده از کشته شدن یا مجروح شدن یا خستگی و امثال اینها بدانید فَإِنَّهُمْ یَأْلَمُونَ آنها هم بدست شما مقتول و مجروح و خسته شده اند کَما تَأْلَمُونَ همین نحوی که شما شده اید بعلاوه چیزی در شما هست که آنها فاقد هستند و آن اینست که وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ اگر کشته شوید بفیض شهادت و بهشت نائل و اگر فاتح شدید ترویج دین شده و بمثوبات الهی واصل ما لا یَرْجُونَ ولی آنها اگر کشته شوند بجهنم واصل و اگر مجروح گردند بنکبت دچار میشوند.

وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً مکرر تفسیر شده و احتیاج ببیان ندارد.

ص: ۱۹۱

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۵] ..... ص : ۱۹۲

إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِما أَراكَ اللَّهُ وَ لا تَكُنْ لِلْخائِنِينَ خَصِيماً (۱۰۵)

محققا ما نازل فرموديم بر تو كه پيغمبر هستى كتاب را بحق ثابت مطابق حكمت و صلاح براى اينكه حكم فرمايى بين مردم بآنچه خداوند بتو تعليم فرموده و نشان داده و نباش از براى خيانت كنندگان خصيم و طرف دار.

اين آيه شريفه از آيات مشكله است از جهاتى كه در ذيل آيه بيان ميشود انشاء اللَّه تعالى.

إِنَّا أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ مراد قرآن مجيد است و گذشت در اول سوره بقره كه اطلاق كتاب بر قرآن يا بواسطه اينست كه بيد قدرت در لوح محفوظ نوشته شده بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ البروج آيه ۲۱ و ۲۲ يا بدست ملائكه نوشته شده فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرامٍ بَرَرَةٍ عبس آيه ۱۳- ۱۶ يا بدست مسلمين و كتّاب وحى حين تلاوت قرآن بالحق ثابت و محقق مطابق با حكمت و واقع و صلاح.

لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ يكى از حكم نزول قرآن است نه اينكه فائده آن منحصر باين باشد بِما أَراكَ اللَّهُ بعضى از اين جمله استفاده كرده اند كه خداوند تفويض فرموده بيان احكام را بنظر پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم و امام و تمسك جستند ببعضى اخبار مثل خبر سعد بن عبد اللَّه از حضرت صادق (ع) كه در يك مورد چهار حكم مختلف بيان فرمود و در ذيل حديث دارد

(ان اللَّه عز و جل فوض الى محمد صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم امر دينه فقال لتحكم بين الناس بما اريك اللَّه و ان اللَّه فوض الينا من ذلك ما فوض الى محمد صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم)

و مثل روايت ابن سنان از آن حضرت فرمود

(لا و اللَّه ما فوض الى احد من خلقه الا الى رسول اللَّه و الى الأئمه عليهم السلام)

و در زيارات دارد

مفوض فى ذلك كله اليكم

لكن اين عقيده مفوضه است و بر خلاف ضرورت مذهب

شیعه و نصوص قرآن و اخبار متواتره است و نه از آیه استفاده میشود و نه اخبار دلالت دارد.

امّا آیه، کلمه بِما أَراکَ اللَّهُ یعنی بآنچه که خدا بتو تعلیم فرموده و نشان داده نه اینکه بآنچه پیش خود بگویی یا حکم کنی بلکه جمله قبل هم بر این معنی دلالت دارد که از روی کتاب حکم کنی.

و اما اخبار، اولا خبر سعد علاوه از ضعف سند و اعراض اصحاب فی نفسه بسیار بعید است که در یک مجلس بتواند چهار نفر بیایند و در یک مسئله امام چهار حکم مختلف بیان کند و بیان هم نکرده که آن مسئله چه بوده و چهار حکم مختلف چه بوده.

و اما روایت ابن سنان و مفاد زیارات دلالت ندارد بلکه ممکن است گفته شود که مفادش ولایت است و وجوب اطاعت هر چه بفرمایند نه آنکه پیش خود چیزی بگویند.

خلاصه مطلب آنکه صاحب ولایه مطلقه هر نوع حکمی و تصرفی و امری و نهیی بفرماید باید اطاعت کنند و تسلیم باشند و چون و چرا نزنند و حکمت و جهتش را مطالبه نکنند، و اما شخص والی هم سر سوزنی از پیش خود نمیفرماید وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی نجم آیه ۳ و ۴ و ۶، و مسئله تفویض چه در امور تکوینیه امر خلقت و رزق و چه در امور تشریعیه و احکام شرعیه باطل است، و لفظ تفویض در زیارات و امثال اینها محمول است بر اینکه اختیار امت بدست آنها است حتی در قیامت شفاعت کبری و قسمت اهل جنه و نار با آنها است ولی احدی را تا اجازه و اذن الهی نباشد نخواهند شفاعت کنند.

وَ لا تَکُنْ لِلْخائِنِینَ خَصِیماً بعضی از مفسرین عامه برای این جمله و شأن نزول آیه چیزهایی گفته اند که ساحت قدس نبوی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از آنها دور است

و منافی با مقام عصمت است و ما از نقل آن خودداری میکنیم و می گوییم این جمله نظیر آیه شریفه است لَئِنْ أَشْرَکْتَ لَیَحْبَطَنَّ عَمَلُکَ وَ لَتَکُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِینَ بقره آیه ۱۶۵ و امثال این آیات برای قطع طمع مشرکین و کفار است که محال است پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم شرک بیاورد یا متابعت هوای نفس آنها را بکند و در اینجا محال است پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم برای شخص خائن مخاصمه کند یعنی خائن قطع طمعش بشود که حضرت برای او طرف داری نخواهد نمود و برای تنبیه است که آنها هم شرک نیاورند و مطابعت هوای نفس کفار را نکنند و برای خائن خصیم نباشند.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۶] ..... ص: ۱۹۴

وَ اسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً (۱۰۶)

بسیار از مفسرین گفتند که این استغفار از مخاصمه خائن بوده که در آیه قبل گفتند و بعضی گفتند قصد وهم این داشته و خداوند تأدیبا امر باستغفار فرموده و لکن مکرر گفته شده که ظواهر قرآن که بر خلاف حکم قطعی عقلی و بر خلاف ضرورت دین و مذهب است باید حمل کرد بر خلاف ظاهر مثل ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ یونس آیه ۳ یَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَیْدِیهِمْ فتح آیه ۱۰ بَلْ یَداهُ مَبْسُوطَتانِ مائده آیه ۶۴ وَ جاءَ رَبُّکَ وَ الْمَلَکُ صَفًّا صَفًّا فجر آیه ۲۲ وَ عَصی آدَمُ رَبَّهُ فَغَوی طه آیه ۱۲۱ وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِکَ محمد آیه ۱۹، و امثال اینها، چون عصمت انبیاء بضرورت مذهب شیعه و به برهان عقل ثابت و محقق است بالاخص نبیّنا و آله صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که حتّی ترک اولی هم در تمادی عمر از آنها سر نزده باید گفت این کلمه وَ اسْتَغْفِرِ اللَّهَ دستور برای امت است و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم برای آنها استغفار مینماید و وعده خداوند است که هر که استغفار کند إِنَّ اللَّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۱۹۵

اشاره

وَ لا تُجادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتانُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ خَوَّاناً أَثِيماً (۱۰۷)

و مجادله نکن از کسانی که بجانهای خود خیانت میکنند محققا خداوند دوست نمیدارد کسی را که کارش خیانت است و معصیت و گناه.

وَ لا تُجادِلْ

در این مقام بمعنی طرفداری است عَنِ الَّذِينَ يَخْتانُونَ أَنْفُسَهُمْ

از آدم خیانت کار طرفداری از حق بسیار ممدوح است چه مطالب حقه از عقائد و احکام شرعیه و قضایای حقه باشد و چه از صاحب حق باشد و قوله تعالی وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ اشاره بهمین است که در سوره نحل آیه ۶۲۶ میفرماید ادْعُ إِلی سَبِیلِ رَبِّکَ بِالْحِکْمَهِ وَ الْمَوْعِظَهِ الْحَسَنَهِ وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ اما طرفداری از باطل یا از اشخاص خیانتکار و دعاه باطله بسیار مذموم است که بخواهد ابطال حقی یا اثبات باطلی را کند و آیه اشاره بهمین است و خطاب اگر چه برسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است لکن حکم مطلق است و مراد امت است و الا مقام رسالت اجل از اینست که طرفدار خائن باشد یا طرفدار باطل.

سؤال- خائن خیانت بدیگران میکند یا عرض یا نفس یا مال و در آیه تعبیر فرمود بخیانت بنفس خود.

جواب- اولا هر فاسق و فاجری آنچه میکند و بال و نکبتش در دنیا و آخرت بخودش متوجه میشود خائن هم و بال خیانتش عقوبه عملش بخود بر میگردد إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها بنی اسرائیل آیه ۷. و ثانیا ممکن است کلمه أَنْفُسَهُمْ

بمعنی یکدیگر باشد مثل فَاقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ که خیانت بیکدیگر میکنند.

(مسئله) ..... ص : ۱۹۵

خیانه در امر دین خیانت با انبیاء و اولیاء و مؤمنین است چه در جان آنها یا عرض

آنهـا یا مال آنها و چه در اقوال و افعال آنها که غیبت کنـد یا بازگو کنـد و این مشـتمل بر معاصـی بسـیاری است: ظلم، اذیت، نفاق، غیبت، اهانت، تمامی و غیر اینها از صفات خبیثه و اعمال سیئه و لذا میفرماید إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ مَنْ کانَ خَوَّاناً أَثِیماً

این کلمه لا یحب از هزار وعده عقوبت سـخت تر است زیرا که هیچگونه رحمتی شامل آن نخواهد شد و احدی شـفاعت او را نخواهـد کرد و نجـاتی از برای او نخواهـد بود چنانچه عکس آن که بفرمایـد إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ التَّوَّابِینَ وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ بقره آیه ۲۲۲ که هیچگونه عذابی باو متوجه نخواهد شد و در ذیل همین آیه گذشت، و مراد از خوان صـیغه مبالغه یعنی بسیار خیانتکار است کانه شغل او خیانت است، و اثیم صفه مشبهه است که اثم بر او ثابت و محقق است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۱۹۶

یَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَ لا یَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَ هُوَ مَعَهُمْ إِذْ یُبَیِّتُونَ ما لا یَرْضی مِنَ الْقَوْلِ وَ کانَ اللَّهُ بِما یَعْمَلُونَ مُحِیطاً (۱۰۸)

حیاء میکننـد و مخفی میکننـد خیانت خود را از مردم و از خدا حیاء نمیکنند و بر خدا مخفی نیست عمل آنها و حال آنکه خدا با آنها است عالم و ناظر باعمال آنها است زمانی که در شب تصـمیم میگیرند بگفتاری که مرضـی الهی نیست و خداوند بآنچه عمل میکنند احاطه دارد.

این آیه شـریفه و لو عطف بما سبق است که گفتند شخصی از مسلمین درعی (زره) سرقت کرده بود و برای اینکه کشف نشود انـداخته بود در خـانه یهودی که نسـبت سـرقت را بـاو بدهنـد و مسـلمین او را تبرئه نماینـد لکن منـاط حکم در تمـام معاصـی جـاریست اشـخاص معصـیت کـار از مردم بسا خجلت میکشـند و حیاء میکننـد و از خـدا خجلت نمیکشـند با اینکه از بواطن و ظواهر آنها با خبر است و سزاوارتر است

که از او حیاء کنند ولی این مورد با سایر معاصی تفاوت دارد زیرا عمل زشتی را مثل خیانت را از کسی که مرتکب شده سلب کنند و نسبت بدیگری که دامنش پاک است بدهند چه مؤمن و چه کافر باشد معصیت بزرگی است ولی سایر معاصی را در خفاء مردم مرتکب شدن و لو معصیت است و مستحق عقوبت اما ستر آن مذموم نیست بلکه شاید واجب باشد که اشاعه فاحشه نشود و امروز فساق و فجار نه از خداوند از مردم حیاء میکنند و علنا مرتکب فسق و فجور میشوند و پرده حیاء را دریده بلکه افتخار میکنند و منکر در نزد آنها معروف و بالعکس میگردد اعاذنا اللّه من شرور انفسنا لذا میفرماید یَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ

مخفی میکنند از مردم وَ لا یَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ

ولی از خدا شرم نمیکنند و حال آنکه وَ هُوَ مَعَهُمْ

در قرآن است وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ق آیه ۱۶.

إِذْ يُبَيِّتُونَ ما لا يَرْضى مِنَ الْقَوْلِ

بیت از باب تفعیل بمعنی شب را بروز آوردن است و يُبَيِّتُونَ

جمع است یعنی جماعتی که در شب اجتماع میکنند و کمسیون دارند و بر مطلبی تصمیم میگیرند مثل اصحاب شیخین که شبها دور هم جمع میشدند و ارد میخواندند که فردا کیانی را بیاورند و از آنها بیعت بگیرند و روزها با شمشیرهای برهنه درب خانه های مهاجر و انصار و آنها را بجبر و عنف و تهدید می بردند برای بیعت تا آن شب را که تصمیم گرفتند که علی علیه السّلام را برای بیعت ببرند و کردند آنچه کردند، و مورد آیه تصمیم بر اینکه سرقت را از شخص سارق سلب کنند و گردن دیگری بار کنند لذا میفرماید ما لا يَرْضى مِنَ الْقَوْلِ

یعنی بنا بر امری که مرضی خدا و دین نیست مثل مثالی که ذکر شد و صدها مثال که میان اهل باطل رواج دارد.

وَ كانَ اللَّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطاً

احاطه نه مثل احاطه ظرف بمظروف است یا احاطه عرش و کرسی بجمیع سماوات و ارض باشد یا جسمی بجسمی زیرا این نحوه

احاطه فقط تماس سطح معقر محیط است بسطح محدب محاط بلکه احاطه قیمومیت و قدرت و علم است بجمیع ممکنات از ذره تا دره از مجردات تا مادیات از بسائط تا مرکبات که بقدر خردلی از علم و قدرت و قیمومیت او خارج نیست چنانچه میفرماید ما یَکُونُ مِنْ نَجْوی ثَلاثَهٍ إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ وَ لا خَمْسَهٍ إِلَّا هُوَ سادِسُهُمْ وَ لا أَدْنی مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ الایه مجادله آیه ۷، و احاطه از صفات ذات است چون ذات مقدس حق صرف الوجود است و غیر متناهی و محدود بحدی نیست بجمیع موجودات احاطه دارد و بافعال و اعمال و اقوال آنها ازلا و ابدا در ازل میداند آنچه در ابد واقع شود و در ابد میداند آنچه در ازل واقع شده نه ابتدایی برای ازلیت آن بوده و نه انتهایی برای ابدیت آن هست اول بلا اول است و آخر بلا آخر جل ثنائه و عم نواله و عظم شأنه.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۱۹۸

ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ جادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا فَمَنْ یُجادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَمْ مَنْ یَکُونُ عَلَیْهِمْ وَکِیلًا (۱۰۹)

بر فرض که شما در دنیا طرفداری از سارق و خائن کردید و او را تبرئه نمودید و بگردن دیگران بار کردید اما فردای قیامت که یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ است کیست آنها را تبرئه کند و طرفداری نماید آیا کسی هست که کفایت کند آنها را و وکالت نماید برای آنها که وکیل مدافع باشد البته نیست و نخواهد بود و عمل هر کسی بار بر خود او است.

ها أَنْتُمْ

ها حرف ندا است خطاب بمخاصمین و مدافعین است هؤلاء اشاره بخائنین است که شما برای تبرئه آنها مخاصمه و مجادله میکنید جادَلْتُمْ

مجادله کردید عنهم از خائنین فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا

فائده بر آنها بر فرض باشد

ص: ۱۹۸

و تبرئه شوند و رسوا نگردند و خیانت آنها کشف نشود همین چهار روز دنیا است در نظر مسلمانان که مأمور بظاهر هستند مثل حکم باسلام منافق یا بعدالت فاسق و اما در قیامت در محکمه عدل الهی که مطلع بر بواطن هست بلکه باطنها ظاهر میشود و تمام اهل محشر مشاهده میکنند یوم تبلی السرائر.

فَمَنْ يُجادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيامَهِ

من، استفهام تقریری و یا توبیخی اشاره بنفی است یعنی کسی نیست که در آن محکمه مجادله و مخاصمه و مدافعه نماید از آنها و آنها را تبرئه کند.

أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا

و هم چنین کسی نیست که عهده دار آنها شود و آنها را از عذاب خیانت نجات دهد و این آیه تنبیه اشخاص متقلب حیله باز مکار است که هر نوع تقلبی و مکر و حیله داشته باشند غایه فائده همین عالم دنیویست و امروز بسیار این نوع تقلبات رواج دارد چه در معاملات کمتر جنسی پیدا میشود که در او تقلب نباشد و چه در معاشرات کمتر کسی پیدا میشود که اهل صداقت و واقعیت باشد در معاشرت با دیگران و چه در عقائد کمتر کسیست که باطنش موافق ظاهرش باشد و چه در اخلاقیات و تمام اینها فردای قیامت رسوا خواهند شد مگر اینکه توبه کنند و حقوق ذوی الحقوق را رد کنند خداوند ستار العیوب عیوب آنها را مخفی فرماید چنانچه آیه بعد اشاره دارد.

[سوره النساء (۴): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۲] ..... ص : ۱۹۹

اشاره

وَ مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُوراً رَحِيماً (۱۱۰) وَ مَنْ يَكْسِبْ إِثْماً فَإِنَّما يَكْسِبُهُ عَلى نَفْسِهِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً (۱۱۱) وَ مَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَهً أَوْ إِثْماً ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئاً فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتاناً وَ إِثْماً مُبِيناً (۱۱۲)

و کسی که عمل زشتی بکند یا ظلم بنفس خود کند سپس توبه کند و از خداوند

طلب آمرزش نماید می یابد خداوند را آمرزنده مهربان و کسی که معصیت نماید ضررش عائد خودش میشود و خداوند عالم بعمل او است و در حق او حکم فرما است و کسی که خطایی از او سر زند یا معصیتی مرتکب شود و گردن دیگری که دامنش پاک است بیندازد متحمل شده بهتان و معصیت آشکارا را.

توضیح کلام آنکه فاعل معاصی چه مرتکب قبایح عقلیه باشد و چه محرمات شرعیه سه قسم است:

(قسم اول) ..... ص : ۲۰۰

آنکه پس از ارتکاب نادم شود و از خدا طلب مغفرت نماید البته خدا او را می بخشد و میآمرزد و مورد الطاف و مشمول رحمت خود میگرداند که

التائب من الذنب کمن لا ذنب له

بلکه فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰ و آیات و اخبار در قبولی توبه بسیار است و مکرر متعرض شده ایم من جمله همین آیه که میفرماید وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً

سوء عمل زشت و قبیح و منکر را میگویند شاید اشاره بقبائح عقلیه باشد که در نظر عقلاء مورث کراهت و اشمئزاز میشود.

أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ

که محرمات شرعیه است که مورد استحقاق عقوبت میشود و ظلم بنفس خود میکند که در معرض عذاب در میآورد.

ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللَّهَ

توبه و طلب مغفرت میکند یَجِدِ اللَّهَ

واجد کسی را گویند که چیزی از دست او رفته باشد سپس پیدا کند چنانچه گفتند که در عبارت مقتل دارد وجدت جثه بلا رأس که حضرت زینب برادر را پیدا کرد مثل اینکه زیر سنگها و چوبها بود و مفقود بود پیدا نمود، و شخص عاصی خدا را از دست داده و از رحمت او دور شده و اگر موفق بتوبه شود مشمول الطاف او میگردد.

(غفورا) آمرزنده (رحیما) مورد الطاف و رحمت او میشود.

ص: ۲۰۰

(قسم دوم) ..... ص : ۲۰۱

آنکه مرتکب شود و نادم نگردد این عمل کسب و تجارت او است که جز خسران و زیان بر او چیزی ندارد هم در دنیا نکباتش باو متوجه میشود و هم در آخرت بعذابش دچار میگردد و ظلم بجان خود کرده و گمان نکند که اعمالش از قلم الهی میافتد و خدا بجزای عملش نمیپردازد که مفاد جمله دوم است وَ مَنْ یَکْسِبْ إِثْماً فَإِنَّما یَکْسِبُهُ عَلی نَفْسِهِ

کسب زحمت تحصیل است و معاصی الهیه را مردم بچه زحمتها و مخارجات مرتکب میشوند که حقیقه حماقت و خریت است که انسان این مقدار تحمل کند و خود را جهنمی نماید و خیال کند که خدا خبر ندارد یا در حق او حکم نمیفرماید که این تمنی است و رجاء بی موقع است وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً

(قسم سوم) ..... ص : ۲۰۱

که بدتر از قسم دوم است که مرتکب معصیت بشود و نسبت آن را بدیگری بدهد که هم عقوبت معصیت را دارد و هم بهتان زده که چندین عقوبت دارد: ظلم بغیر و اذیت باو و توهین و افتراء و هتک احترام و مفتضح کردن او و کذب و غیبت و امثال اینها که مفاد جمله سوم است وَ مَنْ یَکْسِبْ خَطِیئَهً أَوْ إِثْماً

خطیئه معاصی است که از روی جهالت و حماقت سر زند و اثم معاصی است که از روی علم و عمد مرتکب شود فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتاناً

که بغیر نسبت دادن است وَ إِثْماً مُبِیناً

که دو عقوبت دارد هم عقوبت معصیت و هم عقوبت بهتان.

(ثُمَّ یَرْمِ بِهِ بَرِیئاً)

مثل تهمتی که زلیخا بیوسف زد که خود اراده سوء کرده بود و نسبتش را بیوسف دارد

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ رَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ وَ ما يُضِلُّونَ إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْ ءٍ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيماً (۱۱۳)

و اگر نبود فضل خدا بر تو و رحمه او هر آینه طائفه از آنها همت گماشتند که تو را گمراه کنند و گمراه نمیکنند مگر خود را و هیچگونه ضرری بتو نمیتوانند وارد کنند و حال آنکه خداوند بر تو نازل فرمود کتاب و حکمت را و تعلیم فرمود آنچه را که نمیدانستی و فضل خدا بر تو عظیم است.

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ

تفضلات خدا بر پیغمبر اکرم بیش از آن است که بتوان بیان کرد در عالم نورانیت اول مخلوق خدا نور مقدس او بوده و علم اولین و آخرین باو افاضه شده و علم ما کان و ما یکون و او را قرار داد افضل جمیع انبیاء و مرسلین و ما سوی اللَّه، دینش افضل ادیان و اوصیائش افضل اوصیاء، کتابش افضل کتب، امتش افضل امم، دین او ناسخ تمام ادیان و غیر منسوخ تا قیامت باقی است، شفاعت کبری و مقام محمود خاص او و اهل بیت او، خلقت عالم بطفیل او و غیر اینها از تفضلات، و کلمه لو لا امتناعیه است که بر فرض محال اگر نبود این تفضلات (و رحمته) و رحمه حق پی در پی شامل حال او از مقام عصمت و تخلق بجمیع اخلاق حمیده که بفرماید وَ إِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ قلم آیه ۴، در جمیع کمالات اکمل از کل، اشجع، اسخی، اعبد، ازهد و هکذا بدنش سایه نداشته باشد، ابر بالای سرش باشد، جمالش اجمل از کل و غیر اینها.

لَهَمَّتْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ

بعضی مفسرین گفتند مراد یک دسته از مشرکین هستند که آمدند گفتند ما بتو ایمان میآوریم مشروط به اینکه بتهای ما را متعرض نشوی، بعضی گفتند مراد بعض منافقین بودند که قصد قتل آن حضرت

را در عقبه کرده بودند، و بعضی گفتند مراد کسانی بودند که طرفداری از خائن کردند و میخواستند او را تبرئه کنند و گردن دیگری بار کنند و تمام اینها علاوه بر اینکه تفسیر برای است و اعتبار ندارد خلاف ظاهر آیه است زیرا قضیه شرطیه است و گفتند تصدق عن کاذبین یعنی اگر تفضل الهی نسبت بتو نبود هر آینه همچه قصدی را داشتند و چون تفضل الهی با تو بود آنها هم قصدی نداشتند یعنی چون دیدند که خداوند آنها را رسوا میکند و پیغمبر خود را نصرت و ظفر میبخشد همچه قصدی را نکردند و نداشتند.

وَ ما يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ

که با اینکه مشاهده میکردند که آن حضرت مورد الطاف الهی است مع ذلک از روی معصیت و عناد نیامدند بشرف اسلام مشرف شوند، و تعبیر به طائفه شاید اشاره باشد به آنهایی که حقانیت آن حضرت را درک کردند مثل جماعتی از یهود و نصاری و مشرکین که خود را باختیار بضلالت انداختند.

وَ ما يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْ ءٍ

عدم ایمان آنها بقدر خردلی بر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ضرری ندارد او بوظیفه رسالت خود عمل کرده (تو خواه از سخنم پندگیر و خواه ملال) چنانچه از کفر کافر و فسق فاسق بدستگاه الهی ضرری وارد نمیشود و همچنین پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم

(گر جمله کائنات کافر گردند بر دامن کبریاش ننشیند گرد)

وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ

کتاب معلوم است قرآن مجید است و حکمت را هم در ذیل آیه وَ مَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْراً كَثِيراً گفتیم معرفت بحقایق اشیاء بقدر طاقه بشریه است و شامل جمیع معارف و علوم میشود وَ عَلَّمَكَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ

(اشکال) مکرر بیان شده که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در همان عالم نورانیت که خلقت نور مقدس او شد افاضه تمام علوم و کمالات باو شد دیگر موردی برای این جمله باقی نمی ماند.

جواب- اولا در همان عالم نورانیت هم پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بذاته علم نداشت

چون ممکن بالذات چیزی ندارد خداوند باو افاضه فرمود پس علمه ما لم یکن یعلم صادق است، و ثانیا هر چه علم باو افاضه شود محدود است چون ممکن است و نفس علم غیر متناهیست و نسبت محدود بغیر متناهی اگر بگوئیم نسبت قطره است بدریا غلط گفته ایم زیرا دریا هم محدود است و مقام مقدس نبوی بمقام عقل مستفاد رسید و اتصال پیدا کرد بعلم مبدء اعلی و دائما باو افاضه میشود و سابقا این موضوع را تشریح کرده ایم.

وَ کانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکَ عَظِیماً

چیزی را که خداوند بعظمت یاد کند از عهده بشر خارج است که بتواند درک کند چنانچه میفرماید إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ قلم آیه ۴، جمیع اخلاق حمیده آنهم درجه اعلی که نمیتوان ادراک نمود.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۴] ..... ص: ۲۰۴

لا خَیْرَ فِی کَثِیرٍ مِنْ نَجْواهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَهٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلاحٍ بَیْنَ النَّاسِ وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِیهِ أَجْراً عَظِیماً (۱۱۴)

خیری نیست در بسیاری از اسراری که بین دو نفر یا زیادتر گفته میشود مگر آنکه امر بصدقه باشد یا امر بمعروفی یا در مقام اصلاح بین مسلمین باشد و کسی که چنین باشد پس بزودی خداوند باو اجر عظیمی مرحمت میکند در صورتی که برای خوشنودی حق باشد.

لا خَیْرَ نفی جنس است که هیچگونه خیری بر او نیست فِی کَثِیرٍ مِنْ نَجْواهُمْ نجوی باصطلاح تنگ گوشی صحبت کردن است و تعبیر بسر میکنند اسراری که بین اثنین یا بیشتر مستور باشد و از سایرین اهل مجلس مخفی باشد و داعی بر اخفاء بواسطه ضرریست که بآنها متوجه شود یا غیبت آنها و غیبت گویی آنها است یا در مقام اضرار بآنها است یا لا اقل اسباب خیال آنها و ناراحتی آنها میشود

لذا در بسیاری از آیات نهی از آن شده إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ لِیَحْزُنَ الَّذِینَ آمَنُوا مجادله آیه ۱۰، و میفرماید أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ نُهُوا عَنِ النَّجْوی مجادله آیه ۸، و بعبارت روشن تر نجوی بمعنی راز گفتن است و از همین باب است مناجات با خدا یعنی راز گفتن با خدا.

إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ صدقه شامل جمیع وجوه بریه میشود از زکاه و خمس و صله رحم و سایر صدقات مندوبه و واجبه و غرض از نجوای در صدقه برای حفظ آبروی فقراء و ارحام و سادات باشد که نزد دیگران خجلت نکشند (او معروف) که امر بمعروف و نهی از منکر هم اگر بطریق سر و نجوی باشد حفظ شئونات طرف شده و هتک حرمه او نشده.

أَوْ إِصْلاحٍ بَیْنَ النَّاسِ که عبادت بسیار بزرگی است حتی در اخبار دارد که دروغ گفتن در مقام اصلاح ذات البین محذوری ندارد و افضل است از یک سال عبادت بصلاه و صوم و این سه مورد از باب مثال است بلکه هر امر خیری را شامل میشود مثل نجوای با خدا یا اسرار سپرده بشیعه از طرف ائمه علیهم السلام برای حفظ تقیه و امثال اینها.

وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ اشاره بصدقه و معروف و اصلاح است ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ اغراض دنیویه یا فاسده نباشد فقط برای رضای خدا باشد (فسوف) اشاره بقیامت است (نؤتیه) خداوند عطا میفرماید (اجرا عظیما)

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۵] ..... ص: ۲۰۵

وَ مَنْ یُشاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الْهُدی وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ نُوَلِّهِ ما تَوَلَّی وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِیراً (۱۱۵)

و کسی که مخالفت و معانده کند پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم را بعد از آنی که راه هدایت

بر او واضح شده و متابعت کند غیر راه مؤمنین را ما وا میگذاریم او را با آنی که تولی و دوستی و متابعت میکند و او را واصل میکنیم بجهنم و بد بازگشتی است از برای او.

علمای عامه استدلال کردند باین آیه برای حجیت اجماع بر خلافت ابی بکر و اینکه شما شیعه متابعت نمیکنید سبیل مؤمنین را و مشمول این آیه شده اید جواب- مثلی است معروف که گفتند شخصی سؤال کرد که آن دختر امام که سگ در دریا او را پاره کرد که بود، جواب دادند اولا- دختر نبود و پسر بود و ثانیا از امام نبود از پیغمبر بود و ثالثا دریا نبود صحرا بود و رابعا سگ نبود و گرگ بود و خامسا دروغ بود راست نبود.

لذا می گوییم اولا بر خلاف ابی بکر اجماعی نبود که منع صغری باشد و ما باشد انکار انکار میکنیم.

و ثانیا این حجیت ندارد و این آیه دلالت ندارد.

و ثالثا این آیه دلیل بر بطلان خلافت ابی بکر است و دلیل ما است نه بر اثبات و دلیل شما باشد و این موضوع را ما مفصلا در جلد دوم کلم الطیب از صفحه ۷۰ تا ۹۷ قریب بسی صفحه بیان کرده ایم رجوع فرمائید، و در اینجا بمناسبت این آیه در تحت چند سطر اشاره میکنیم:

اولا مخالفین ابی بکر بمقتضای نقل خود عامه در کتب خود علی علیه السّلام و اهل بیتش، عباس و دو پسرش، سعد بن عباده با قبیله اش، جماعتی از طایفه خزرج و جمعی از قریش و ابی سفیان و ابی قحافه پدر ابی بکر و حباب بن منذر و زبیر و پسران ابی لهب که اشعاری در این باب سروده و قیس بن سعد که سیاف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بوده و اسامه بن زید که امیر بر ابی بکر و عمر بود و دوازده نفر که در مسجد با ابی بکر محاجه کردند و غیر اینها که از اکابر صحابه بودند بعلاوه بسیاری

از مهاجر و انصار ساکت بودند بعلاوه جماعتی از آنهایی که بیعت کردند از روی جبر و عنف بود و با این وضع چگونه دعوی اجماع میکنید و اگر بگویی که شما شیعه می گویید (ارتد بعد رسول اللّه الا اربعه او خمس) جواب ارتداد آنها برای کوتاهی از نصرت علی بود نه برای همراهی با ابی بکر.

و ثانیا حجیت اجماع برای کشف از رأی معصوم است یا بدخول امام یا بقاعده لطف یا از طریق حدث قطعی و هیچکدام در مورد ابی بکر نبوده.

و ثالثا ابی بکر و عمر و اتباع آنها مشمول صدر آیه شریفه هستند وَ مَنْ یُشاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الْهُدی زیرا در غدیر خم بنحو تواتر بین فریقین پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی علیه السّلام را نصب فرمود و اینها مخالفت کردند و همچنین در مرض موت که قلم و دوات خواست که بنویسد چیزی را که هرگز گمراه نشوند نگذاردند و عمر گفت دعوا الرجل فانه یهجر و بسیار از موارد دیگر، تخلف از جیش اسامه، فرار از زحف و غیر اینها.

و رابعا- جمله وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ عطف بجمله و من یشاقق است که مقید بجمله مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الْهُدی است باقتضای عاطف و معطوف و تبین له الهدی در مورد اول الکلام است بلکه تبین غی واضح و روشن است.

و خامسا مراد از المؤمنین اگر جمیع مؤمنین است همچه مصداقی در مورد اختلافات تحقق پذیر نیست و اگر بعض مؤمنین است در موضوع علی و عایشه در جنگ جمل و علی علیه السّلام و معویه در صفین و حسین علیه السّلام و یزید در کربلا کدام یک غیر سبیل مؤمنین را متابعت کردند.

و تحقیق کلام اینست که سبیل مؤمنین بعد از تبین هدی واجب است متابعت کردن و متابعت غیر اینها مورد نُوَلِّهِ ما تَوَلَّی است که هر کس مخالفت کرد با آنکه متابعت کرده محشور خواهد شد (حشر محبان علی با علی حشر محبان

عمر بـا عمر) وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ جایگـاه مخـالفت رسول و متابعت غیر سبیل مؤمنین بعـد از اقامه حجت و تبین هـدی جهنم است وَ ساءَتْ مَصِیراً و بسیار بد جایگاه است و بد بازگشت است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۶] ..... ص : ۲۰۸

إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالاً بَعِیداً (۱۱۶)

محققا خدا نمیآمرزد اینکه کسـی شـرک باو آورد و اما غیر مشرک را میآمرزد هر که را بخواهد و کسی که شرک بخدا آورد گمراه میشود بگمراهی بسیار دور.

این آیه شـریفه ارجی آیـات قرآنی است یعنی بیشتر امیـدواری دارد زیرا جمله إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ مسـلما در موردی است که مشرک تائب نشود و با حال شرک از دنیا برود زیرا اگر تائب شد و دست از شرک برداشت مسلما مورد مغفرت الهی است پس جمله وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ غیر مشـرک هر که باشد و هر چه باشد مورد مغفرت هست و لو بی توبه از دنیا برود غایه الامر کسانی که در حکم مشرک هستند از ارباب ضلالت و مخالفین ائمه اطهار حکم مشرک را دارند در عدم قابلیت مغفرت

(و من جحدکم کافر و من حاربکم مشرک و من رد علیکم فهو فی اسفل درک الجحیم)

زیارت جامعه.

لِمَنْ یَشاءُ تعلیق بر مشـیت برای اینست که اگر مغفرت او موافق حکمت و مصـلحت و حسن است البته میآمرزد و اگر بر خلاف حسن است و قابل تفضل نیست نمیآمرزد و مکرر گفته ایم و بادله قطعیه ثابت و محقق است که مؤمن اگر با ایمان از دنیا برود مورد مغفرت و تفضل و شفاعت خواهد بود و عمده خطر معاصی اینست که

باعث سلب ایمان شود حین الموت.

وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللَّهِ چه شرک در ذات باشد مثل ابن کمونه یا شرک در صفات مثل اشاعره یا شرک در افعال مثل مفرضه یا شرک در عبادت مثل عبده اصنام فَقَدْ ضَلَّ ضَلالًا بَعِیداً زیرا مشرک از قدم اول که توحید باشد از جاده مستقیم منحرف شده تا قدم آخر و هر چه برود دورتر گردد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۷] ..... ص: ۲۰۹

اشاره

إِنْ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِناثاً وَ إِنْ یَدْعُونَ إِلَّا شَیْطاناً مَرِیداً (۱۱۷)

إِنْ یَدْعُونَ ان نافیه است بقرینه استثناء و مراد از یدعون عبادت و خضوع و خشوع نزد آنها مِنْ دُونِهِ یعنی غیر از خدا پس معنی این میشود که عبادت نمیکنند غیر خدا را إِلَّا إِناثاً مگر زنهایی را، اناث جمع انثی است مقابل ذکور جمع ذکر، و تعبیر باناث بعضی گفتند مراد ملائکه هستند چون معتقد بودند که ملائکه دختران خدا هستند چنانچه در بسیاری از آیات باین مطلب اشاره دارد مثل آیه شریفه أَ فَرَأَیْتُمُ اللَّاتَ وَ الْعُزَّی وَ مَناهَ الثَّالِثَهَ الْأُخْری أَ لَکُمُ الذَّکَرُ وَ لَهُ الْأُنْثی و النجم آیه ۱۹- ۲۱ و مثل آیه شریفه فَاسْتَفْتِهِمْ أَ لِرَبِّکَ الْبَناتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ أَمْ خَلَقْنَا الْمَلائِکَهَ إِناثاً وَ هُمْ شاهِدُونَ و الصافات آیه ۱۴۹ و ۱۵۰ و غیر اینها از آیات دیگر.

و بعضی گفتند مراد اوثان مثل لات و عزی و سایر بتها هستند و آنها را باسم اناث تعبیر کرده اند چون لات تأنیث اللَّه است و عزی تأنیث اعز است.

و بعضی گفتند اسامی بتها اسامی نساء بوده برای هر بتی هم یک اسمی از آنها انتخاب کردند لکن ما مدرکی از اخبار برای این اقوال پیدا نکردیم و قول مفسرین هم مدرک نیست چون تفسیر برأی است.

شاید بتوان گفت که مقتضای اطلاق آیه شامل جمیع آنها بشود و هر یک از این تفسیرات بیان یکی از مصادیق است بلکه بتوان گفت که مراد ازدواج باشند چنانچه در خبر است

دینهم دنانیرهم و قبلتهم نسائهم.

و تعبیر به یدعون نمود و یعبدون نفرمود بمعنی توجه و اطاعت آنها است چنانچه امروز مشاهده میشود که زنها فرمان فرما هستند بر شوهرها و هر چه بگویند یا بخواهند آنها انجام میدهند بالطوع و الرغبه و از این بیان رفع دو اشکال هم میشود

(اشکال اول) ..... ص : ۲۱۰

اینکه در آیه تناقض است زیرا در جمله اول میفرماید إِنْ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِناثاً مقتضای آن انحصار باناث است و غیر اناث حتی شیطان را لا یدعون، و جمله ثانیه غیر از شیطان را لا یدعون حتی اناث را و این دو جمله تناقض است.

(اشکال دوم) ..... ص : ۲۱۰

اینکه مسلما بعض مشرکین عبده شمس و قمر و کواکب هستند و بعضی آتش پرست و بعضی گاو و گوساله پرست و بعضی درخت پرست و غیر اینها و این با ظاهر آیه تنافی دارد.

(و اما جواب) ..... ص : ۲۱۰

اولا تمام طبقات مشرکین شرک آنها باغوای شیطان است و در عین شرک اطاعه شیطان میکنند پس این دو جمله یکیست و تناقض ندارد.

و ثانیا کلمه یدعون اطلاقی ندارد که شامل تمام مشرکین باشد ممکن است مراد خصوص مشرکین که عبده ملائکه یا اوثان باشند به بیانی که ذکر شد.

و ثالثا این جمله اطلاق ندارد و مفادش مثل اینست که بگویی اکرم العلماء الا زیدا و اکرم العلماء الا عمروا که مفادش این میشود اکرم العلماء الا زیدا و عمروا و اینجا مفادش ان یدعون الا اناثا و شیطانا میشود وَ إِنْ یَدْعُونَ دوم

تأکید است و مفادش ان یدعون الا اناثا و إِلَّا شَیْطاناً مَرِیداً.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۱۸] ..... ص : ۲۱۱

لَعَنَهُ اللَّهُ وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبادِکَ نَصِیباً مَفْرُوضاً (۱۱۸)

لعنت نمود خداوند شیطان را و گفت شیطان که من از بندگان تو یک قسمت را اتخاذ میکنم معین و مفروض.

لَعَنَهُ اللَّهُ لعن بمعنی بعد از رحمت است یعنی خداوند شیطان را از رحمت خود دور فرمود که خردلی رحمت شامل حالش نشود و بکلی از قابلیت رحمت افتاد مثل هسته که فاسد شود و دیگر قابل کشت و زرع نباشد و از این جهت است که لعن مؤمن جایز نیست چون نفس ایمان باعث قابلیت رحمه است و لو غرق معاصی باشد و اما غیر مؤمن از قابلیت افتاده و لعنش جایز بلکه ممدوح است چه مشرک باشد و چه کافر و چه مخالف و معاند بالاخص اعداء اهل بیت عصمت و طهارت.

وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ اتخاذ بمعنی قبول گرفتن است با اخذ فرق دارد یعنی بندگان خود باختیار خود تسلیم من میشوند نه آنکه من بروم و بجبر و عنف آنها را بربایم چنانچه در قرآن میفرماید وَ قالَ الشَّیْطانُ لَمَّا قُضِیَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَکُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُکُمْ فَأَخْلَفْتُکُمْ وَ ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی فَلا تَلُومُونِی وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ الایه ابراهیم آیه ۲۲.

مِنْ عِبادِکَ من تبعیضیه است یعنی بعضی از بندگان تو را (نصیبا) نصیب سهم است یعنی یک سهم و یک قسمت از بندگان تو را (مفروضا) فرض جدا کردن است اشاره به اینکه از بندگی کردن تو جدا میکنم چنانچه خودش میگوید ثُمَّ لَآتِیَنَّهُمْ مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَیْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَکْثَرَهُمْ شاکِرِینَ اعراف آیه ۱۷ و نیز میگوید لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَکَ الْمُسْتَقِیمَ اعراف آیه ۱۶

وَ لَأُضِلَّنَّهُمْ وَ لَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذانَ الْأَنْعامِ وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْراناً مُبِيناً (۱۱۹)

و هر آینه گمراه میکنم آنها را و هر آینه بآمال و آرزوها میاندازم آنها را و هر آینه وادار میکنم که گوشهای چهارپایان را قطع کنند یا شکاف زنند و امر میکنم آنها را که تغییر دهند خلقت خدا را و کسی که شیطان را ولی و دوست خود گرفت از غیر خدا پس بتحقیق زیان کار شد بزیان مبین واضحی.

این آیه شریفه در تعقیب آیه قبل مقول قول شیطان است که گفت وَ لَأُضِلَّنَّهُمْ اضلال شیطان بسیار است هر کسی را بیک راهی گمراه میکند در قرآن است وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ انعام آیه ۱۵۳، و در حدیث منسوب بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم روزی خطی با انگشت مبارک روی زمین کشید و فرمود این است صراط مستقیم سپس خطوط بسیاری از طرف یمین و یسار این خط کشید و فرمود هذه سبل الشیطان لذا اتباع شیطان بسیار هستند، در بعض اخبار دارد صد نود و نه اتباع شیطان هستند، و در بعض دیگر از هزار نهصد و نود و نه اتباع شیطان هستند وَ لَأُمَنِّيَنَّهُمْ آمال و آرزوهای دراز در بشر بسیار است و بهر مرتبه هم که نائل شود سیر نمیشود

منهومان لا یشبعان طالب العلم و طالب الدنیا

(فریدون بملک جهان نیم سیر) بقدری هوی و هوس چشم و گوش اولاد آدم را کور و کر کرده که دیگر نه حقیقت را پی میبرند و نه صدای حق را میشنوند.

وَ لَآمُرَنَّهُمْ امر شیطان وسوسه او است که در قلب خطور میکند که مبدء اولی فعل است مقابل الهام ملک است و فارق بین وسوسه شیطان و الهام ملک

سه چیز است: عقل و مشاوره با عقلاء و شرع مطهر.

فَلَيُبَتِّكُنَّ آذانَ الْأَنْعامِ بتک بمعنی قطع و شق است در مجمع البحرین در لغت بتک میگوید قال المفسر و هو فعلهم بالنجائب کانوا یشقون اذن الناقه اذا ولدت خمسه ابطن و کان الخامس ذکرا و حرموا علی انفسهم الانتفاع و معلوم است این عمل بدعت و تشریع است و بدستور شیطان.

وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ معروف در انظار آنها منکر و منکر معروف مؤمن در انظار آنها خوار و خفیف، کافر محترم و شریف، عالم حقیر، جاهل عظیم دین عقب سر، دنیا نصب العین، خداوند را عاصی، شیطان را مطیع هستند، در بسیاری از اخبار بامر تفسیر شده یعنی اوامر الهی را تغییر میدهند، و اللَّه العالم وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْراناً مُبِيناً ولی بمعنی صاحب اختیار یعنی در تحت اوامر شیطان در آید خاسر میشود بخسران آشکارا چه خسرانیت بالاتر از دخول جهنم و محروم شدن از بهشت و شیطان قسم خورده که تمام آنها را إغواء کند قالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ و در جواب او خداوند میفرماید قالَ فَالْحَقُّ وَ الْحَقَّ أَقُولُ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ ص آیه ۸۲- ۸۵، نستعیذ باللَّه منه.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۰] ..... ص: ۲۱۳

يَعِدُهُمْ وَ يُمَنِّيهِمْ وَ ما يَعِدُهُمُ الشَّيْطانُ إِلَّا غُرُوراً (۱۲۰)

وعده های شیطان یکی وعده فقر است که اگر اموال خود را صرف وجوه بریه از زکاه و خمس و صله و دست گیری از فقراء و سایر مبرات کنید فقیر میشوید الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ بقره آیه ۲۶۸، و یکی وعده توبه است که بالاخره توبه میکنی و خدا می بخشد و وعده های دیگر که قبلا از قول خودش نقل کردیم که

گفت إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ در سوره ابراهیم آیه ۲۲، يَعِدُهُمْ وَ يُمَنِّيهِمْ و آمال و آرزوهای دور و دراز بشما تزریق میکند که همیشه در دنیا هستید و باید خوش و خرم باشید و بهر درجه که رسیدید قانع نشوید از مال و منال و ریاست و جاه و منصب.

وَ ما يَعِدُهُمُ الشَّيْطانُ إِلَّا غُرُوراً غرور گول و فریب است که انسان بخود مغرور میشود لکن حقیقت ندارد، سم را بخیال شهد می نوشد، ضرر را بگمان نفع تحصیل میکند، شر را بتوهم خیر مرتکب میشود، قبیح را بصورت حسن جلوه میدهد، معصیت را بر عبادت اختیار میکند، کفر را بر ایمان ترجیح میدهد فسق را بهتر از عدالت میپندارد، ظلم را فخر و مباهات میکند، معروف را منکر میشمارد، منکر را معروف میداند و هکذا و البته کسی که فریب شیطان را بخورد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۱] .... ص: ۲۱۴

أُولئِكَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ لا يَجِدُونَ عَنْها مَحِيصاً (۱۲۱)

مأوی جایگاه و فرودگاه است که جایگاه مغرورین جهنم است، و محیص فرارگاه و پناه گاه است که اینها هیچ پناهگاهی ندارند و راه فرار از برای آنها نیست و تمام درها بروی آنها بسته میشود، درب مغفرت، درب رحمت، درب شفاعت دربهای بهشت، درب سعادت و رستگاری و سایر دربهای خیر، و این آیه شریفه از ادله خلود اهل عذاب است در جهنم چنانچه بسیاری از آیات بر او ناطق است

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۲] .... ص: ۲۱۴

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا (۱۲۲)

و کسانی که ایمان آوردند و بصالحات عمل نمودند زود باشد که آنها را داخل

کنیم بهشتهایی که از پای قصرها و زیر درختان آنها جوی هایی جاری باشد و اینها همیشه در آن بهشتها هستند ببودن ابدی وعده الهی حق است و کیست راستگوتر از خداوند.

وَ الَّذِینَ آمَنُوا ایمان تحقق پیدا نمیکند مگر باعتقاد بجمیع عقائد حقه مطابق مذهب شیعه اثنی عشریه بدون انکار ضروریات دین و مذهب و بدون گذاردن بدعتی در دین و بدون ارتکاب اعمالی که باعث سلب ایمان میشود، و در ایمان چهار امر معتبر است:

۱- یقین که اگر شک، شبهه، مظنه در یکی از اجزاء ایمان وارد شود ایمان زائل میشود.

۲- اعتقاد یعنی پا بر جا و دلبستگی و در بند بودن.

۳- قرار بجمیع شراشر وجود قلبا و لسانا که مصداق وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۴، نباشد. ۴- تسلیم.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مسلما مراد جمیع صالحات نیست زیرا ممکن نیست کسی بتواند همه آنها را بجا آورد و نیز مسلما مراد این نیست که جمیع اعمالش صالح باشد زیرا حتی انبیاء ترک اولی از آنها صادر شده و این معنی خصیصه محمد و آل او صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است بلکه مراد اینست که واجبات شرع را عمل کند و از محرمات اجتناب کند یا موفق بتوبه شود یا مورد مغفرت و شفاعت گردد یعنی با ایمان و بدون گناه از دنیا رود.

سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ جمع جنه است و گذشت که هشت جنه داریم و بعید نیست بگوئیم مراد باغات بسیاریست که هر بهشتی در او هست الی ما شاء اللَّه.

تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ مکرر توضیح داده شده خالِدِینَ فِیها أَبَداً کلمه ابدا تأکید در خلود است و الا نفس خلود دلالتش بر تأبید تمام است.

وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا یعنی بوعده عمل میفرماید زیرا خلف وعد قبیح است و از او محال است نه مثل وعده های شیطان که گفت وَعَدْتُکُمْ فَأَخْلَفْتُکُمْ ابراهیم آیه ۲۲ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِیلًا و در جای دیگر میفرماید وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِیثاً گذشت در همین سوره ۸۷، و این موضوع جزو عقائد است و مبنای تمام اصول دین است احتیاج به بیان و دلیل ندارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۳] ..... ص: ۲۱۶

لَیْسَ بِأَمانِیِّکُمْ وَ لا أَمانِیِّ أَهْلِ الْکِتابِ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً یُجْزَ بِهِ وَ لا یَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً (۱۲۳)

نبست و بی جاست آمال و آرزوهای شما و همچنین آمال و آرزوهای اهل کتاب از یهود و نصاری هر کس عمل سویی بکند جزای او را خواهد دید و نمی یابد از غیر خدا ولی و ناصری.

این آیه شریفه مطابق با آیه شریفه فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸ است و باعث اشکال شده که ما ادله بسیاری از آیات و اخبار بلکه ضرورت مذهب که مؤمن و لو مرتکب معاصی هم باشد مورد عفو و مغفرت و شفاعت واقع خواهد شد چه موفق بتوبه بشود یا بی توبه از دنیا برود لذا مفسرین در دست و پا افتادند بعضی گفتند خطاب در لَیْسَ بِأَمانِیِّکُمْ بمشرکین است و بعضی گفتند مراد از عمل سوء شرک است و هر دو جواب باطل است.

و تحقیق کلام اینست که عمل سوء هر چه باشد تأثیر خود را دارد چنانچه مکرر گفته ایم که معاصی آثار وخیمه دارد باعث نزول بلا و سلب نعم و مانع از قبولی عبادت و جلوگیری از دعاء و ضعف ایمان و تسلط شیطان و بعد از رحمت

و سلب توفیق و کوتاهی عمر و گرفتار ظالم و سختی جان دادن و رنجش قلوب مطهره پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه اطهار (ع) تا خدای نخواسته باعث سلب ایمان و غیر اینها از مضار دنیوی و اخروی میشود تا برسد بعقوبات عالم برزخ و قبر و قیامت تا کفاره گناهان بشود بتوبه یا عمل صالح یا شمول رحمت و مغفرت یا شفاعت شفعاء و بواسطه ایمان اگر باقی باشد نجات پیدا کند، و در آیه ندارد که جزاء عمل سوء چیست یا فقط عذاب جهنم است پس بناء علی هذا می گوییم مراد از لَیْسَ بِأَمانِیِّکُمْ اینست که بعضی مغرور میشوند که چون مسلمان یا مؤمن و شیعه هستند معصیت هیچگونه ضرری بآنها نمیرسد این نحوه نیست.

وَ لا- أَمانِیِّ أَهْلِ الْکِتابِ اما یهود قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَیَّاماً مَعْدُوداتٍ آل عمران آیه ۲۴. و اما نصاری به اینکه گفتند عیسی مسیح فدانا من لعنه الناموس مرادشان از ناموس تورات موسی است و در تورات لعن کرده بکسانی که باحکام تورات عمل نکنند و میگویند که عیسی پس از دار و کشته شدن زنده شد و رفت عوض امتش در جهنم و انبیایی که شیطان آنها را در جهنم غل و زنجیر کرده بود نجات داد و رفت در آسمان پهلوی دست پدرش نشست و دیگر ما و لو باحکام ناموس عمل نکنیم جهنم نمیرویم، و هم چنین یهود و نصاری گفتند لَنْ یَدْخُلَ الْجَنَّهَ إِلَّا مَنْ کانَ هُوداً أَوْ نَصاری بقره آیه ۱۱۱، چنین نیست مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً یُجْزَ بِهِ اما کفار علی التحقیق چنانچه مکلف باصول هستند مکلف بفروع هم هستند و بر ترک واجبات شرعیه و فعل محرمات معاقب هستند و از جهه کفر چون قابلیت رحمت و بهشت ندارند لذا بقدر معاصی علاوه بر عقاب کفر معاقب خواهند بود، و اما مسلمین غیر از فرقه حقه آنها هم بواسطه عدم ایمان در این جهت با کفار مشترکند، و اما فرقه حقه بمضاری که قبلا متذکر شدیم گرفتار میشوند و بر فرض که آمرزیده شوند و بهشت روند مع ذلک با کسانی که اصلا مرتکب

معاصی نشدند بسیار تفاوت درجات دارند و بالاخره عمل سوء اثر خود را می بخشد وَ لا یَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً نکته- در این جمله ندارد که خداوند هم ولی و ناصر آنها نیست میفرماید غیر از خدا ولی و ناصری ندارند و ما که می گوییم فردای قیامت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و ائمه علیهم السلام و سایر شفعاء شفاعت میکنند، اولا تا اجازه الهی و مرضی خداوند نباشد ممکن نیست، و ثانیا تا ایمان نباشد قابلیت ندارد و همین شفاعت اثر ایمان است. و ثالثا نفس شفاعت خود یک اجر و مقام و مرتبه ای است در اثر آن خدماتی که پیغمبر و ائمه نمودند که یکی از شئونات مقام محمود است که در قرآن میفرماید وَ مِنَ اللَّیْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَةً لَکَ عَسی أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحْمُوداً اسراء آیه ۷۹.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۴] ..... ص: ۲۱۸

اشاره

وَ مَنْ یَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ وَ لا یُظْلَمُونَ نَقِیراً (۱۲۴)

و هر کس عمل صالحی بجا آورد خواه مرد باشد یا زن و با ایمان باشد پس آنها داخل بهشت خواهند شد و باندازه پر کاهی بآنها ظلم نمیشود در کسر ثواب آنها این وعده الهی است که قابل تخلف نیست.

و مراد از عمل صالح وَ مَنْ یَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحاتِ عمل عبادی است که خالصا لوجه اللّه باشد بدون شائبه ریا و عجب و اغراض دیگر و مراد از مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی تعمیم است که هر که باشد سیاه و سفید، عالم و جاهل، حر و عبد، سید و عام، کوچک و بزرگ، و کلمه من الصالحات من تبعیضیه است و هر عمل صالح را شامل میشود وَ هُوَ مُؤْمِنٌ بیان است زیرا از غیر مؤمن هیچ عملی پذیرفته نیست و صالح نیست چون اولین شرط عبادت ایمان است و عبادت بدون ایمان باطل است

و صالح نیست مثل نماز بدون طهارت است بلکه قبلا متذکر شدیم که موافات یعنی بقاء ایمان تا آخر عمر هم شرط کلیه عبادات است که اگر هفتاد سال با ایمان اعمال صالحه بجا آورد و نزدیک موت ایمان زائل شود کشف میشود که از اول اعمال او باطل بوده نه اینکه شرط مؤخر باشد که بگویی معنی ندارد بلکه نظیر رد است در فضولی که کاشف از بطلان فضولی است از اول امر.

فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ وَ لا یُظْلَمُونَ نَقِیراً

اشکال..... ص : ۲۱۹

- چگونه جمع میشود بین این دو آیه، اگر کسی هم عمل سویی داشته باشد و هم عمل صالحی زیرا مراد در آیه سابقه جمیع اعمال سوء نیست و در این آیه هم جمیع اعمال صالحه نیست بلکه ممکن نیست پس اگر یک عمل سوء داشته باشد یجز به و اگر یک عمل صالح داشته باشد یدخل الجنه و کسی که هر دو را داشته باشد مورد کدام یک هست.

(جواب) ..... ص : ۲۱۹

در قرآن مجید جواب از این اشکال را داده در موارد بسیاری، از آن جمله فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِی جَهَنَّمَ خالِدُونَ مؤمنون آیه ۱۰۲ و ۱۰۳ فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوازِینُهُ فَهُوَ فِی عِیشَهٍ راضِیَهٍ وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوازِینُهُ فَأُمُّهُ هاوِیَهٌ وَ ما أَدْراکَ ما هِیَهْ نارٌ حامِیَهٌ قارعه آیه ۶ تا آخر.

توضیح کلام در این مقام- اینکه اعمال صالحه اقسامیست بعضی حسنه است که لا یضر معها السیئه مثل نفس ایمان و حب اهل بیت علیهم السلام و بعضی کفاره سیئات بسیاریست، و بعضی موجب غفران معاصی است، چنانچه در سیئات سیئاتی است که مانع از قبولی اعمال حسنه میشود و بسیاری موجب زوال ایمان میشود در موقع قبض روح و کیفیت میزان اعمال فردای قیامت جز خدا نمیداند بسا یک صلوه جماعت یا یک صلوات یا یک احسان به بندگان خدا یا حیوانی و نحو اینها

موجب مغفرت گناهان بسیاری میشود و بسا یک معصیت مانع از قبولی بسیاری از عبادات و بنده باید همیشه بین خوف و رجاء باشد بالاخص خوف خطر خاتمه (اللهم ثبتنا علی دینک و امتنا مغفورا بجاه محمد و آله صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم) همین اندازه حساب و میزان بدست عادلیست که بقدر نقیری که عبارت از پوست هسته است ظلم نمیکند بعلاوه فضل و کرم او حدی ندارد و مغفرتش باندازه ای است که انبیاء و ملائکه هم گمان نمیبرند حتی شیطان هم طمع میکند اللهم عاملنا بفضلک و لا تعاملنا بعدلک

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۵] ..... ص: ۲۲۰

وَ مَنْ أَحْسَنُ دِيناً مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ وَ اتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْراهِيمَ خَلِيلاً (۱۲۵)

و کیست نیکوتر از حیث دین از کسی که تسلیم کند خود را از برای خدا و اعمال حسنه بجای آورد و متابعت کند مله ابراهیم را که مستقیم باشد و خالی از هر نقصی و حال آنکه خداوند ابراهیم را برای خله و دوستی انتخاب فرمود.

وَ مَنْ أَحْسَنُ دِيناً من استفهامی است و استفهام تقریری است که بهتر از این نیست و البته دین مقدس اسلام احسن و اتم و اکمل از جمیع ادیان عالم است از زمان آدم تا قیام قیامت چنانچه در قرآن میفرماید إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ اسری آیه ۹، لکن در میانه مسلمین مراتب دیانت آنها و درجات ایمان آنها مختلف است هر چه عقائد محکمتر و اخلاق حمیده و اعمال حسنه بهتر و بیشتر و بالاتر باشد البته احسن است و از همه بهتر کسیست که مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ و مراد از وجه ظاهرا نفس انسانیست یعنی خود را تسلیم خدا کند چنانچه میفرماید كُلُّ شَيْ ءٍ هالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ قصص آیه ۸۸، و مراد از تسلیم اینکه خودیتی نداشته باشد تسلیم اوامر و افعال الهی شود (هر چه آن خسرو کند شیرین بود) غنی، فقر

حیات، موت، صحت، مرض، نعمت، بلاء، و در قسمت اخلاق گفتند بالاترین اخلاق مقام تسلیم است که حتی از مقام رضا بالاتر است.

وَ هُوَ مُحْسِنٌ این مقام عمل است و محسن مطلق کسی را گویند که هیچ سیئه از او صادر نشود و الا صدق مسی ء میکند، و این جمله حال است از برای فاعل اسلم چنانچه جمله بعد وَ اتَّبَعَ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً هم حال است و حنیف بمعنی مستقیم است که هیچ تمایلی و اعوجاجی در او نباشد و آن دین مقدس اسلام است چنانچه میفرماید وَ أَنْ أَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِکِینَ یونس آیه ۱۰۵، و نیز میفرماید فَأَقِمْ وَجْهَکَ لِلدِّینِ حَنِیفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ روم آیه ۳۰، و دین حنیف همان مله ابراهیم است چنانچه فرمود ما کانَ إِبْراهِیمُ یَهُودِیًّا وَ لا نَصْرانِیًّا وَ لکِنْ کانَ حَنِیفاً مُسْلِماً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ آل عمران آیه ۶۷، و امر فرمود نبی اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم را ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ نحل آیه ۱۲۳.

وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْراهِیمَ خَلِیلًا خلیل بمعنی صدیق و رفیق، دوست، مشفق و حضرت ابراهیم مورد عنایات الهی بسیار واقع شد مقام نبوت و رسالت و خلت و امامت و اولی العزمی، و از خصائص ابراهیم علیه السّلام آنکه نبوت، رسالت، اولی العزمی تا قیامت اختصاص بذریه او دارد، و همچنین امامت تا حضرت بقیه اللَّه (عج)، و نیز از خصائص او اینکه ملت ابراهیم از زمان خود در نسل او از بنی اسمعیل تا زمان اسلام و مأمور شدن پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بابقاء ملت او و متابعت او، و نیز از خصائص او بعد از پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم افضل از جمیع انبیاء و رسل بود و اول کسی که وارد بهشت میشود پیغمبر اسلام (ص) و امیر مؤمنان علیه السّلام و خلیل الرحمن علیه السّلام است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۶] ..... ص : ۲۲۲

وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ مُحِیطاً (۱۲۶)

و از برای خدا است آنچه در آسمانها و زمین است و خداوند بهر چیزی احاطه دارد باحاطه قیومیت.

و للّه لام اختصاص است که تمام مختص بخدا است و غیر او مالک شیئی نیست حتی مالک نفس خود و دعوی مالکیت که من مالک فلان هستم توهم صرف است این ملکیه عرضی جعلی موقتیست در واقع عاریه است امروز بدست تو فردا بدست دیگری.

این جان عاریت که بحافظ سپرده دوست روزی رخش ببینم و تسلیم وی کنم

ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ تعبیر بما دون من برای شمول ذوی العقول و غیر ذوی العقول است و مراد از سماوات عوالم علوی است از مجردات عالم عقول و نفوس و مادیات کرات جویه و ملائکه و عالم دنیا و آخرت، و مراد از ارض عالم سفلی است از جن و انس و اجسام، جمادات، نباتات، حیوانات و عناصر و غیر اینها وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ شیئی بمعنی ما بشیئی وجوده تمام ماهیات ممکنه الوجود را شامل است (محیطا) نه باحاطه ظرف بمظروف بلکه احاطه قدرت و علم و قیمومیت داخل فی الاشیاء لا بالممازجه و خارج عن الاشیاء لا بالمباینه وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ ق آیه ۱۶.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۷] ..... ص : ۲۲۳

وَ یَسْتَفْتُونَکَ فِی النِّساءِ قُلِ اللَّهُ یُفْتِیکُمْ فِیهِنَّ وَ ما یُتْلی عَلَیْکُمْ فِی الْکِتابِ فِی یَتامَی النِّساءِ اللاَّتِی لا تُؤْتُونَهُنَّ ما کُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْکِحُوهُنَّ وَ الْمُسْتَضْعَفِینَ مِنَ الْوِلْدانِ وَ أَنْ تَقُومُوا لِلْیَتامی بِالْقِسْطِ وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَیْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ کانَ بِهِ عَلِیماً (۱۲۷)

و طلب میکنند از تو حکم زنها را در میراث و غیر آنها بفرما که خداوند بیان میفرماید حکم آنها را و آنچه را که برای شما تلاوت شده در قرآن در باب یتیمهای زنها آنهایی که بآنها نداده اید آنچه که خدا بر آنها معین فرموده و رغبت میکنید آنها را که بنکاح خود در آورید و هم چنین بیان میفرماید حکم پسرهایی که ضعیف هستند و بحد رشد و بلوغ نرسیده و نیز بیان میفرماید که در مورد یتامی بعدل رفتار کنید و هر عمل خیری را که بجا بیاورید محققا خداوند بآن عالم است.

این آیه شریفه بمقتضای بعض اخبار مربوط است بآیات شریفه که در اوائل سوره ذکر شده آیه و اتوا الیتامی اموالهم و ان خفتم الا تقسطوا فی الیتامی و آیه و ابتلوا الیتامی و مشتمل است بر چند جمله و توضیح کلام اینکه قبل از نزول آیات ارث در زمان جاهلیت میراث بزنها و دختران و پسران نابالغ نمیدادند فقط بپسرانی که رشید و جنگی و مرکب سوار بودند میراث میدادند و چون آیات ارث نازل شد آمدند خدمت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و مطالبه حکم میراث آنها را نمودند.

وَ یَسْتَفْتُونَکَ فِی النِّساءِ استفتاء طلب فتوی است و فتوی بیان حکم و قضاوت است و مراد حکم میراث نساء است.

قُلِ اللَّهُ یُفْتِیکُمْ فِیهِنَّ بگو خدا بیان میفرماید حکم ارث آنها را در آیات ارث یک دختر نصف، دو دختر ثلثین، پسر و دختر للذکر مثل حظ الانثیین، زن

با نبودن اولاد ربع، با بودن ثمن و هکذا که احکام میراث و طبقات ارث و آنچه بفرض یا نصیب میبرند مفصلا بیان شده احتیاج بتکرار نیست.

وَ ما یُتْلی عَلَیْکُمْ فِی الْکِتابِ عطف بفیهن یعنی و اللَّه یفتیکم فیما یتلی علیکم فی الکتاب فِی یَتامَی النِّساءِ یعنی همین نحوی که خداوند بیان حکم نساء را میفرماید بیان حکم ایتام نساء را هم میفرماید که در اوائل سوره مفصلا بیان فرموده از حیث میراث و حفظ اموال آنها تا زمان رشد و بلوغ.

اللَّاتِی لا تُؤْتُونَهُنَّ ما کُتِبَ لَهُنَّ صفت یتامی است یعنی شما حق یتامی را از میراث بآنها نمیدادید و آنها را از ارث محروم میکردید وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْکِحُوهُنَّ صفت بعد از صفت است یعنی میخواستید آن یتامی را پس از بلوغ و رشد نکاح کنید بطمع آنکه اموال آنها را تصاحب کنید.

وَ الْمُسْتَضْعَفِینَ مِنَ الْوِلْدانِ یعنی نیز خداوند بیان میفرماید احکام ولدان اولاد ذکور که آنها را ضعیف میکردند و اموال آنها را تصاحب میکردند.

وَ أَنْ تَقُومُوا قیام بمعنی حفظ اموال که تعبیر بقیم میکنند (لليتامی) که برای ایتام نفع داشته باشد (بالقسط) یعنی واجب است حفظ مال یتیم و تعدی و تفریط در اموال آنها نکنید و از بین نبرید و تصرفاتی که برای آنها ضرر داشته باشد نکنید و اکل مال یتیم نکنید که الَّذِینَ یَأْکُلُونَ أَمْوالَ الْیَتامی ظُلْماً إِنَّما یَأْکُلُونَ فِی بُطُونِهِمْ ناراً نساء آیه ۱۰.

وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَیْرٍ هر عمل خیری که از شما صادر شود در حفظ و حراست اموال یتامی و بر وفق صلاح و صواب باشد فَإِنَّ اللَّهَ کانَ بِهِ عَلِیماً نزد خدا از بین نمی رود و اجر کامل بشما عنایت میفرماید مثل سایر اعمال خیر.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۸] ..... ص : ۲۲۵

وَ إِنِ امْرَأَةٌ خافَتْ مِنْ بَعْلِها نُشُوزاً أَوْ إِعْراضاً فَلا جُناحَ عَلَيْهِما أَنْ يُصْلِحا بَيْنَهُما صُلْحاً وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ وَ أُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَ إِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً (۱۲۸)

و اگر زنی از شوهر خود خائفه شد که اداء حقوق او را نکند از نفقه و کسوه و قسمه یا از او اعراض و ترک معاشرت کند پس باکی نیست که این زن و شوهر تصالح کنند به اینکه آن زن صرف نظر کند از حق خود و بازدواج باقی باشند و منجر بطلاق نشود هر نحوی که طرفین راضی باشند و این تصالح بهتر از طلاق و جداییست و نفوس آنها حاضر شد بر حرص بر منع حق دیگری و اگر احسان کنید و پرهیز از معصیت نمائید پس محققا خدا بآنچه عمل میکنید خبیر است.

وَ إِنِ امْرَأَةٌ خافَتْ خوف اعم از یقین یا ظن یا احتمال عقلائیست که منشأ خوف باشد مِنْ بَعْلِها نُشُوزاً نشوز بمعنی ارتفاع است چنانچه میفرماید وَ إِذا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا مجادله آیه ۱۱، یعنی برخیزید از مجلس بروید و در این مقام بمعنی ترفع است از حق یکدیگر اگر زن اطاعت شوهر نکند در اموری که واجب است اطاعه او به اینکه تمکین نباشد ناشزه میشود و اگر شوهر ترفع کرد در نفقه یا کسوه یا حق قسمت یا سایر امور واجبه ناشز میشود.

أَوْ إِعْراضاً که شوهر اعراض کند از زن و بلسان فارسی قهر کند و یا او مکالمه و مراوده و معاشرت نکند فَلا جُناحَ عَلَيْهِما أَنْ يُصْلِحا کلمه لا جناح دلالت دارد که طلاق دهد مانعی ندارد و باکی نیست که با هم تصالح کنند و صلح بمعنی گذشت است از حق خود یعنی زن بگوید حق نفقه یا کسوه یا حق قسمت بین ازواج که دارم صرف نظر کردم و شوهر هم راضی شد باین (صلحا) یعنی هر نحو صلح باشد نسبت بجمیع حقوق وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ البته تصالح کند بهتر از طلاق است که

بکلی از هم جدا شوند.

و بالجمله بین زوج و زوجه چهار مرتبه است: مرتبه ۱- اینکه نشوزی در بین نباشد و مراعات حقوق یکی دیگر را بکنند. ۲- اگر نشوز پیدا شد تصالح کنند چنانچه گفته شد ۳- اگر نشوز باشد و تصالح هم نکردند طلاق.

۴- نشوز و عدم تصالح و عدم طلاق این حرام است و آن بآن معصیت است، و اشاره باین مرتبه چهارم دارد جمله وَ أُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ شح حرص بر امر غیر مشروع و ترک حق واجب و نسبت باداء واجبات مالی مثل خمس، زکاه، سایر حقوق واجبه اگر منع کرد بخل است و اگر حریص بر منع شد شح است و اما نسبت بحقوق غیر مالی صدق بخل نمیکند و لکن اگر حریص بر منع شد شح بر او صادق است و معنای این جمله اینست که نفوس حاضر بشح هستند که نه تصالح میکنند و نه طلاق و حریص بر منع حقوق یکدیگر هستند.

و اشاره بمرتبه اولی دارد جمله وَ إِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا که بیک دیگر احسان کنند و پرهیز کنند از منع حقوق یکدیگر و معصیت نکنند.

سؤال- این سه مرتبه را در آیه شریفه بیان فرمود، این جمله اخیره اشاره بمرتبه اولی و جمله قبل از این جمله اشاره بمرتبه اخیره چنانچه ذکر شد و صدر آیه راجع بمرتبه دوم، اما مرتبه سوم که طلاق باشد ذکری از آن در آیه نشده جواب- از کلمه وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ استفاده میشود زیرا تصالح مسلما بهتر از مرتبه اولی نیست که احسان و تقوی باشد و نسبت بمرتبه اخیره که شح باشد هم معنی ندارد چون در مرتبه اخیره خیری نیست و تجویز شرعی ندارد بلکه حرام است پس مراد خیر من الطلاق است.

فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً این جمله و لو جزاء شرط و ان تحسنوا است لکن متفرع بر هر چهار مرتبه است که هر نحوی که با یکدیگر رفتار کنید

خدا خبیر و آگاه است و هر یک را جزاء خواهد داد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۲۹] ..... ص : ۲۲۷

اشاره

وَ لَنْ تَسْتَطِیعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَیْنَ النِّساءِ وَ لَوْ حَرَصْتُمْ فَلا تَمِیلُوا کُلَّ الْمَیْلِ فَتَذَرُوها کَالْمُعَلَّقَهِ وَ إِنْ تُصْلِحُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً (۱۲۹)

و هرگز نمیتوانید بعدالت رفتار کنید بین زنهای متعدد ولی انحراف پیدا نکنید کل انحراف از آنها پس وا گذارید آنها را مثل زنهای بی شوهر و اگر بصلاح رفتار کردید و از منع حقوق آنها پرهیز نمودید پس خداوند آمرزنده مهربان است.

(اشکال) ..... ص : ۲۲۷

بعض زنادقه اعتراض بقرآن کردند که تناقض دارد این آیه که میفرماید وَ لَنْ تَسْتَطِیعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَیْنَ النِّساءِ با آیه در اوائل سوره که فرمود و ان لم تعدلوا فواحده زیرا اینجا با فرض عدم عدالت و عدم استطاعت تعدد زوجات را تجویز فرموده و در آن آیه منع فرموده و با عدم استطاعت کلا باید بواحده اکتفاء نمود.

(جواب) .... ص : ۲۲۷

این اشکال را خدمت ائمه (ع) آوردند و آنها جواب فرمودند که عدالت در آن آیه عدالت در نفقه است که باید تمام مساوی باشند و اگر نمیتواند یا نمیکند بیکی قناعت کند، و عدالت در این آیه در محبت قلبست که یکی را بیشتر از دیگری دوست دارد و این امر غیر اختیاری است مورد تکلیف نیست وَ لَوْ حَرَصْتُمْ یعنی هر چه بخواهید در محبت تساوی را ملحوظ دارید ممکن نیست زیرا زنها از حیث سن و جمال و اخلاق متفاوت هستند.

فَلا تَمِیلُوا کُلَّ الْمَیْلِ چون در محبت نمیتوانید تساوی را ملحوظ دارید

پس بکلی اعراض از آنکه محبت ندارید نکنید که در نفقه و کسوه و قسمت کوتاهی کنید البته در این امور واجبه باید تساوی را ملحوظ دارید که در اینجا بمعنی اعراض است و متعدی بعن است بخلاف متعدی بالی که بمعنی اقبال است فرق است بین مال الیه و مال عنه.

فَتَذَرُوها کَالْمُعَلَّقَهِ معلق کسی را گویند که در وسط هوا او را آویزان کنند که سر او بطرف پائین باشد و پای او بطرف بالا و در اینجا کنایه از اینست که نه بوظائف زوجیت با او رفتار کند مثل زنی که شوهر نداشته باشد و از نفقه و کسوه و سکنی و قسمت محرومه باشد و نه مطلقه شود که بتواند اختیار زوج دیگری بکند وَ إِنْ تُصْلِحُوا یعنی هر چه صلاح و صواب است رفتار کنید با او وَ تَتَّقُوا و از آنچه موجب فساد و اضرار و منع حقوق او است پرهیز و دوری کنید فَإِنَّ اللَّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً پس خداوند مؤاخذه نمیکند از تفاوت در محبت و اگر حقوق او را مراعات کردید مورد ترحم او خواهید شد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۰] ..... ص : ۲۲۸

وَ إِنْ یَتَفَرَّقا یُغْنِ اللَّهُ کُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَ کانَ اللَّهُ واسِعاً حَکِیماً (۱۳۰)

و اگر از یکدیگر جدا شدند بطلاق خداوند بی نیاز میفرماید هر یک از آنها را بسعه فضل خود و خدا وسعت دارد فضل او و حکیم است در تقدیر خود.

وَ إِنْ یَتَفَرَّقا در صورتی که حاضر بتصالح نشدند زن از حق نفقه و کسوه و قسمت خود صرف نظر نکرد و شوهر هم کوتاهی در حق واجب او نمود چون باین حال بودن هزارها مفسده دارد و موجب معاصی بسیار میشود مورد طلاق است و حکمت طلاق در شریعه اسلامی همین است در صورتی که با هم سازش ندارند مجبور باشند بصبر ضرر بسیار بزرگی است بر طرفین از هم جدا شوند خداوند طرفین را

بی نیاز میکنـد یُغْنِ اللَّهُ کُلًّا مِنْ سَـعَتِهِ برای زن شوهر دیگری پیـدا میشود که موافق رضای او عمل کند یا وسائل دیگری که در مضیقه نیفتد، و برای مرد زن دیگری که برفتار او راضی باشد و این وعده خداوند است که تخلف پذیر نیست.

إِنَّ اللَّهَ واسِعٌ واسع الرحمه، واسع الفضـل، واسع الرزق (حکیم) تمام کارهای او از روی حکمت و مصـلحت است آنچه صـلاح بنده خود را میداند رفتار میفرماید.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۱] ..... ص: ۲۲۹

وَ لِلَّهِ مـا فِی السَّمـاواتِ وَ مـا فِی الْأَرْضِ وَ لَقَـدْ وَصَّیْنَا الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکُمْ وَ إِیَّاکُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَکْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ کانَ اللَّهُ غَنِیًّا حَمِیداً (۱۳۱)

و از برای خدا است آنچه در آسـمانها و آنچه در زمین است و هر آینه سـفارش کردیم و دسـتور دادیم بکسانی که قبل از شما بودند از کسانی که بر آنها کتاب فرسـتادیم و بشـما هم سـفارش نمودیم که متقی باشید و اگر از فرمان خدا سرپیچی کردید و کافر شدید بدستگاه الهی ضرری وارد نخواهد شد زیرا از برای او است آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است و او است غنی بالـذات و حمیـد در جمیع کمالات وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ کلیه عوالم علوی از عالم لاهوت و جبروت و عالم انوار و مجردات و مادیات از کرات جویه و منظومه های شمسـیه و ملائکه علویه و سـفلیه وَ ما فِی الْأَرْضِ از هیولای صـرفه و عناصـر و جمادات و نباتات و حیوانات و جن و انس و جواهرات و اعراض.

وَ لَقَدْ وَصَّیْنَا وصـیت الهی فرمان و دسـتور و اوامر او است و تعبیر بوصـیت بمناسبت پند و اندرز است که این دستورات نه برای نفع الهی است بلکه صلاح

شما است و فوائدش عائد بشما میشود.

الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکُمْ یهود و نصاری بلکه امم سابقه امه آدم و نوح و هود و صالح و ابراهیم و سایر انبیاء قبل از موسی و عیسی و ایاکم و نیز وصیت کردیم شما مسلمین را أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ امر بتقوی ارشادیست که حکم عقل بر او قائم است و مترتب نمیشود بر مخالفت او جز ضررهایی که بر ترک واجبات و ارتکاب محرمات از مضار دنیویه و عقوبات اخرویه که در اثر معاصی مترتب میشود و مراتب تقوی را مکرر متذکر شده ایم:

۱- تقوای از شرک و کفر و ضلالت که باعث خلود در عذاب میشود ۲- تقوای از معاصی که موجب زوال ایمان میشود و لو آخر عمر که آنهم موجب خلود میشود ۳- تقوای از معاصی کبار که آنهم موجب استحقاق عذاب میشود ۴- از کلیه معاصی حتی الصغار. ۵- از امور دنیویه که باعث اشتغال نفس میشود و مانع از ذکر خدا و اعمال مستحبه. ۶- از توجه بغیر خدا. ۷- از اخلاق رذیله که باعث انحطاط درجه میشود و تنزل رتبه.

وَ إِنْ تَکْفُرُوا کافر شدید بترک تقوی بمراتبه ضرری بدستگاه الهی وارد نخواهد شد چنانچه اگر تمام متقی شدند نفعی بدستگاه او نمیرسد.

فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ تغییری در مملکت او پیدا نخواهد شد آن قدر بنده صالح دارد از ملائکه و مؤمنین جن و انس بلکه تمام موجودات که کفر شما نسبت قطره است بدریای عمیق و نسبت ذره است بفضاء وسیع.

وَ کانَ اللَّهُ غَنِیًّا غنی را گفتیم اعظم صفات ربوبی است بمعنی دارایی دارای جمیع صفات کمال و جمال و منزه از جمیع نقائص و عیوب که صفات جلالش گویند و لازمه او سلب احتیاج و فقر است (حمیدا) تمام افعال و صفات او سزاوار حمد است که مختص باو است و بس.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۲] .... ص : ۲۳۱

اشاره

وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا (۱۳۲)

و از برای خدا است آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است و کافیست خداوند تبارک و تعالی از برای وکالت.

سؤال- وجه تکرار این جمله وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ در این دو آیه شریفه سه مرتبه برای چیست.

جواب- این جمله مدرک و مثبت و علة سه مطلب مهم است و سه موضوع بزرگ: ۱- لزوم تقوی زیرا کسی که جمیع آنچه در آسمانها و در زمین ملک او است و در تحت قدرت او است و همه نوع تصرفی میتواند بکند بحکم عقل لازم است اطاعه او و ترک مخالفت او و پرهیز از سخط و غضب و عذاب او. ۲- آنکه کسی که همچه ملکیتی دارد خردلی احتیاج در ساحت قدس او نیست و غنی بالذات است.

۳- کسی که چنین قدرت و ملکیتی دارد کافیست برای هر امری و باید فقط باو متوجه شد و امور را واگذار باو نمود وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا اکرم الاکرمین، ارحم الراحمین خیر الحافظین، ملجأ الهاربین، منجی الخائفین است.

تو کار خود بخدا وا گذار و خوش دل باش که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

(تنبیه) .... ص : ۲۳۱

آنکه حدیثی در موضوع تقوی در برهان از حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نقل فرموده چون مشتمل بر مواعظ مهمی است نقل میکنیم بمناسبت (قال و

روی ان رجلا استوصی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فقال لا تغضب قط فان فیه منازعه ربک فقال زدنی فقال ایاک و ما یتعذر منه فان فیه الشرک الخفی فقال زدنی فقال صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم صل صلوه مودع فان فیه الوصله و القربی فقال زدنی فقال صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم استحی من اللَّه استحیائک من صالح جیرانک فان فیه زیاده الیقین و قد اجتمع اللَّه ما یتواصی به المتواصون من الاولین و الاخرین فی فضله واحده و هی التقوی قال اللَّه عز و جل و لقد وصینا الذین اوتوا الکتاب

من قبلكم و ایاکم ان اتقوا اللّه و فیه جماع کل عباده صالحه و به وصل من وصل الی الدرجات العلی و الرتبه القصوی و به عاش من عاش بالحیاه الطیبه و الانس الدائم قال اللّه عز و جل إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ

قمر آیه ۵۳- ۵۵، احتیاج بترجمه ندارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۳] ..... ص: ۲۳۲

اشاره

إِنْ یَشَأْ یُذْهِبْکُمْ أَیُّهَا النَّاسُ وَ یَأْتِ بِآخَرِینَ وَ کانَ اللَّهُ عَلی ذلِکَ قَدِیراً (۱۳۳)

اگر خدا بخواهد تمام شما را از بین ببرد و هلاک نماید و فانی فرماید و بجای شما یک دسته دیگری بیاورد که دین او را یاری کنند و اطاعت خدا و رسول کنند و خداوند بر این امر قادر است بمجرد اراده تحقق پیدا میکند.

این آیه شریفه تهدید است و انذار بمسلمین زمان نبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم که اگر شما یاری نمیکنید فرمان رسول را خدا شما را هلاک خواهد کرد إِنْ یَشَأْ یُذْهِبْکُمْ و بجای شما یک طائفه دیگری مسلمان میآورد که غیر از شماها باشد که از جمله یَأْتِ بِآخَرِینَ استفاده میشود، و در مجمع البیان میگوید و

یروی انه لما نزلت هذه الایه ضرب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یده علی ظهر سلمان و قال هم قوم هذا (یعنی العجم) وَ کانَ اللَّهُ عَلی ذلِکَ قَدِیراً

چنانچه قوم نوح و هود و صالح و لوط و مدین و فرعونیان و بنی اسرائیل را چنین نمود چنانچه در بسیاری از آیات بیان فرموده فَأَهْلَکْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً آخَرِینَ انعام آیه ۶، إِنْ یَشَأْ یُذْهِبْکُمْ وَ یَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِکُمْ ما یَشاءُ انعام آیه ۱۳۳، وَ کَمْ قَصَمْنا مِنْ قَرْیَهٍ کانَتْ ظالِمَهً وَ أَنْشَأْنا بَعْدَها قَوْماً آخَرِینَ انبیاء آیه ۱۱ ثُمَّ أَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً آخَرِینَ انبیاء آیه ۳۱، الی غیر ذلک از آیات.

(تنبیه) ..... ص: ۲۳۲

از این آیه بضمیمه این حدیث میتوان استفاده کرد که طریقه عرب بعد از

رحلت حضرت رسول صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم بر ضلالت بوده و طريقه عجم كه مذهب شيعه اثنى عشرى است بر حق است.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۳۴] .... ص: ۲۳۳

مَنْ كانَ يُرِيدُ ثَوابَ الدُّنْيا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوابُ الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ وَ كانَ اللَّهُ سَمِيعاً بَصِيراً (۱۳۴)

كسى كه مقصودش فقط فوائد و مثوبات دنيوى است بداند كه نزد خدا هم مثوبات دنيويست و هم اخروى و خداوند سميع است بگفتار آنها و بصير است برفتار آنها.

اين آيه تعريض بر منافقين و ظاهر بينان است كه دين و اسلام و ايمان را فقط براى دنيا طلب ميكنند كه جان و مال و عرض آنها محفوظ باشد و از غنائم و فوائد آن بهره مند شوند و معتقد بقيامت و مثوبات اخروى نيستند مثل اكثر اهل زمان حاضر بلكه اكثر ازمنه فقط اسلام ظاهرى دارند خداوند ميفرمايد كه اسلام حقيقى و عقيده باطنى هم اين مثوبات دنيوى را در بر دارد و هم مثوبات اخروى و آن سعادت ابدى و بهشت و نعم دائمى را لذا ميفرمايد مَنْ كانَ يُرِيدُ ثَوابَ الدُّنْيا اشاره بمنافقين مسلمانهاى ظاهريست فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوابُ الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ اشاره بمؤمنين حقيقى و مسلمانهاى باطنى است، در دعاء ابو حمزه ميفرمايد

فان قوما آمنوا بالسنتهم لتحقنوا دماءهم فادركوا ما املوا و نحن آمنا بالسنتنا و قلوبنا لتغفر لنا فادرك بنا ما املنا.

وَ كانَ اللَّهُ سَمِيعاً باقوالهم كه در باطن نزد هم كنان خود كفر خود را اظهار ميكنند و در ظاهر نزد مسلمين اظهار ايمان ميكنند (بصيرا) بافعالهم كه در ظاهر نماز، روزه، حج و در باطن شرك، كفر، نفاق و چه و چه.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۵] ..... ص : ۲۳۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا قَوَّامِینَ بِالْقِسْطِ شُهَداءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلی أَنْفُسِکُمْ أَوِ الْوالِدَیْنِ وَ الْأَقْرَبِینَ إِنْ یَکُنْ غَنِیًّا أَوْ فَقِیراً فَاللَّهُ أَوْلی بِهِما فَلا تَتَّبِعُوا الْهَوی أَنْ تَعْدِلُوا وَ إِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً (۱۳۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید ایستادگی داشته باشید بعدالت و در موضوع شهادت بر طبق واقع و حقیقه قربه الی اللّه شهادت دهید و لو بر ضرر خود یا پدر و مادر خود یا خویشاوندان خود باشد ملاحظه آنها را نکنید و بر خلاف واقع شهادت ندهید خواه فقیر باشند و خواه غنی ملاحظه خداوند اولی و سزاوارتر است از ملاحظه اغنیاء و فقراء پس متابعت دلخواه خود نکنید و اگر مخالفت و اعراض کردید پس بدانید که خداوند بآنچه عمل میکنید با خبر است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اگر چه خطاب بمؤمنین است لکن احکام الهیه شامل جمیع افراد بشر است چنانچه مکرر گفته ایم که کفار مکلف بفروع هستند همین نحوی که مکلف باصول هستند آنها هم باید بر طبق حق و حقیقت شهادت و بعدالت رفتار نمایند.

کُونُوا قَوَّامِینَ بِالْقِسْطِ تعبیر بصیغه مبالغه برای این است که در همه جا و بر هر کس خویش و بیگانه، دوست و دشمن، قوی و ضعیف باید ایستادگی داشته باشند و کلمه بالقسط بمعنی عدل است و بسا بمعنی عدول از حق است بمعنی جور مثل أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

جن آیه ۱۵، و از همین باب است فرمایش حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در حق امیر المؤمنین علیه السّلام که فرمود

(یقتل الناکثین و القاسطین و المارقین)

اما ناکثین طلحه و زبیر و عایشه در جنگ جمل چون نقض بیعت کردند، و قاسطین معاویه و اتباعش در جنگ صفین چون جور و ظلم کردند در حق علی (ع)، و مارقین خوارج نهروان چون از دین خارج شدند.

(شهداء للّه) شهادت برای حفظ حق مسلم با شرائطی که در کتاب شهادات معنون است واجب و کتمان شهادت از معاصی کبیره است چنانچه شهادت زور یعنی شهادت بر خلاف حق و حقیقت آنهم از معاصی کبیره است و او را شاهد کذب مینامند حتی شهادت علمی هم در بسیار از موارد قبول نیست گفتند حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود

(علی مثل هذا تشهد)

و اشاره فرمود بخورشید که شهادت باید حسی باشد و آنچه دیده بگوید.

وَ لَوْ عَلی أَنْفُسِکُمْ علی بمعنی ضرر است یعنی بر ضرر خود هم باشد باید شهادت مطابق حق باشد بلی در مواردی که اگر شهادت دهد موجب اذیت و ظلم و اضرار باو میشود بقاعده لا ضرر و لا ضرار لازم نیست.

أَوِ الْوالِدَیْنِ یعنی شهادت و لو بضرر پدر و مادر باشد چون اطاعت امر الهی مقدم است بر مراعات والدین و الاقربین و لو بضرر اقارب باشد إِنْ یَکُنْ غَنِیًّا أَوْ فَقِیراً یعنی سواء کان المشهود علیه غنی باشد یا فقیر اگر غنی باشد نباید ملاحظه غناء او را بکنی بطمع مال یا جاه و عنوان و سایر احتیاجاتی که باو داری و اگر فقیر باشد نباید مراعات فقر و بیچارگی او را بکنی و بر خلاف حق شهادت دهی فَاللَّهُ أَوْلی بِهِما مراعات اوامر الهی اولی و مقدم است بر ملاحظه غناء غنی و فقر فقیر و این اولویت نه بمعنی این است که آنها هم سزاوارند و این سزاوارتر است بلکه اصلا شهادت دروغ سزاوار نیست بلکه حرام و گناه کبیره است نظیر اینکه بگویی علی علیه السّلام اولی و احق است بخلافت از ثلاثه معنی این نیست که آنها هم لیاقت داشته باشند بلکه اصلا قابل هیچگونه مقامی نبودند بخلافت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فَلا تَتَّبِعُوا الْهَوی أَنْ تَعْدِلُوا مانع نشود متابعه هوای نفس شما از اینکه بعدل رفتار کنید در اداء شهادت و مراعات مشهود علیه را بکنید به اینکه رفیق من است یا از فامیل من است یا از محله و شهر من است یا باو احتیاج دارم و امثال اینها

از هواهای نفسانی وَ إِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا تلوا بواو واحده نوشته میشود در مصاحف لکن بدو واو قرائت میشود لذا در بعض مصاحف یک واو کوچکی در وسط واو گذارده که قاری تلوا بضم لام و سکون و او قرائت نکند بلکه بسکون لام و ضم واو باید قرائت شود یعنی اگر مخالفت کردید امر الهی را و ملاحظه مشهود علیه را نمودید چه خود و چه والدین و اقربین و چه غیر اینها و بر خلاف حق شهادت دادید یا اصلا اعراض کردید و کتمان شهادت نمودید که هر دو گناه کبیره است شهادت زور و کتمان شهادت، و از این بیان معلوم میشود که مفاد و ان تلووا با مفاد او تعرضوا مغایر است و عطف باو صحیح است و احتیاج بکلمات مفسرین که هر دو را بیک معنی گرفته و تعرضوا را تأکید و ان تلووا و او را بمعنی واو گفتند درست نیست فَإِنَّ اللَّهَ کانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیراً تفسیرش واضح است احتیاج ببیان ندارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۶] ..... ص : ۲۳۶

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِی نَزَّلَ عَلی رَسُولِهِ وَ الْکِتابِ الَّذِی أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ یَکْفُرْ بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالاً بَعِیداً (۱۳۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید ایمان بیاورید بخدا و رسول خدا و کتابی که نازل فرمود بر رسول خدا و کتابی که قبلا بر انبیاء نازل فرموده و کسی که کافر بخدا و ملائکه او و کتابهای او و پیغمبران او و روز باز پسین باشد پس بتحقیق گمراه شده است بگمراهی دوری.

(اشکال) ..... ص : ۲۳۶

اینکه اول خطاب بمؤمنین میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا سپس امر

بایمان میکند (آمنوا) و این تحصیل حاصل است و محال است اگر ایمان آورده اند دیگر معنی ندارد ایمان بیاورند.

(جواب) ..... ص : ۲۳۷

مفسرین در دست و پا افتاده و سه وجه جواب داده: ۱- اینکه خطاب بمنافقین است که ایمان ظاهری داشتند امر میفرماید که ایمان باطنی حقیقی پیدا کنید.

۲- خطاب بمؤمنین است که بر ایمان خود ثابت و مستقر باشید. ۳- خطاب بمؤمنین اهل کتاب است که ایمان بهمه انبیاء و رسل پیدا کنید.

لکن هر سه جواب علاوه بر اینکه خلاف ظاهر است بسیار خنک است و حق در جواب مسئله اجمال و تفصیل است چنانچه می گویی ای کسانی که نماز میکنید باین کیفیت نماز بخوانید، ای مجاهدین باین دستور جهاد کنید، ای کسانی که دست از شرک بر داشتید و بشرف ایمان مشرف شدید باید باین اموری که برای شما تفصیلا بیان میشود ایمان بیاورید (باللّه) بوجود خدا و صفات او و وحدانیت او و عدل او (و رسوله) برسالت او و افضلیت او و خاتمیت او و عصمت او وَ الْکِتابِ الَّذِی نَزَّلَ عَلی رَسُولِهِ بقرآن بمحکم او و متشابه او، ظاهر او، باطن او، بگوئید کُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنا.

وَ الْکِتابِ الَّذِی أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ برای انبیاء از صحف آدم تا انجیل عیسی تمام حق است و صدق، سپس برای توضیح این موضوع که ایمان مرکب ارتباطیست اگر یکی از اجزای آن نباشد ایمان نیست و کافر میشود میفرماید وَ مَنْ یَکْفُرْ بِاللَّهِ به اینکه یا منکر وجود حق باشد مثل دهری، طبیعی یا منکر توحید باشد مثل مشرکین یا منکر عدل او باشد مثل اشاعره یا توحید افعالی را منکر شود مثل مفوضه یا توحید صفاتی که صفات را زائد بر ذات بداند مثل اکثر عامه یا قائل بتجسم باشد مثل مجسمه یا قائل بحلول باشد مثل نصاری.

وَ مَلائِكَتِهِ که اعتقاد بوجود ملائکه هم جزو ایمان است بلکه عصمت ملائکه لا يَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ كُتُبِهِ از صحف آدم تا قرآن محمد صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم، و رسله از آدم ابو البشر تا وجود حضرت خاتم، وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ بتمام خصوصيات قيامت از حساب و ميزان و صراط و تطاير كتب و شفاعت و بهشت و جهنم و خلود و معاد جسمانى و روحانى و سائر خصوصيات بلكه اعتقاد بامامت ائمه اثنى عشر عليهم السلام كه روح ايمان است و كمال دين است و بدون آن جسم مرده متعفن است و ساير ضروريات دين و مذهب كه اگر يكى از آنها را منكر شود فَقَدْ ضَلَّ گمراه شده است چه اسم كافر بر او صادق باشد يا نباشد ضلالا بعيدا كه از حق و حقيقت بسيار دور افتاده و در تيه ضلالت فرو رفته و بعذاب ابدى گرفتار شده، اعذنا اللَّه.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۳۷] ..... ص: ۲۳۸

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدادُوا كُفْراً لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا (۱۳۷)

محققا كسانى كه ايمان آوردند سپس كافر شدند بعد رجوع بايمان كردند پس نيز كافر شدند و در كفر زياد روى كردند خداوند آنها را نخواهد آمرزيد و آنها را براه راست هدايت نخواهد فرمود.

كلمات مفسرين در مورد اين آيه مختلف است، بعضى گفتند راجع بيهود است بتمحلاتى تطبيق بر آنها كردند، و بعضى راجع بنصارى، و بعضى راجع بمنافقين و هر كدام بيك بيانات بارده تمسك پيدا كردند و اينها قطع نظر از اينكه بى مدرك است خلاف ظاهر آيه است. اما يهود و نصارى اصلا از مصداق اين آيه خارج هستند زيرا ظاهر آيه ايمان بمحمد صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم و دين اسلام است و از اين جهت

میتوان گفت که منافقین هم خارج هستند زیرا باطنا ایمان نیاورده بودند مگر بگوئیم مراد ایمان ظاهری است، و اخبار از ائمه علیهم السلام از کافی و عیاشی و غیر آنها است که در مورد فلان و فلان و فلان و اتباع آنها است و این هم بیان مصداق است منافی با عموم آیه نیست بلکه در مورد مرتد است یا ملی کما اینکه ظاهرا إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا است که از کفر داخل ایمان شدند یا اعم از ملی و فطری است یعنی کسانی که دارای ایمان هستند ثُمَّ کَفَرُوا که مرتد شدند و لو بانکار یکی از ضروریات دین یا بدعتی در دین گذاردند سپس توبه کردند و دو مرتبه بشرف ایمان مشرف شدند ثُمَّ آمَنُوا که از این جمله استفاده میشود که توبه مرتد قبول است چه ملی و چه فطری کما اینکه حق همین است و دیگر احکام مرتد بر او بار نیست به اینکه میتواند زن خود را دو مرتبه عقد کند و اموالی اگر بدست آورد مالک میشود و بدنش پاک میشود ولی قتل او اگر توبه او قبل الثبوت ارتداد باشد برداشته میشود و اگر بعد از ثبوت باشد در مرتد فطری باید او را کشت و این مرتد اگر بعد از توبه دو مرتبه کافر شد که مفاد ثُمَّ کَفَرُوا است و بهمین کفر و ارتداد باقی ماند تا زمانی که از دنیا رفت که مفاد ثُمَّ ازْدادُوا کُفْراً است یعنی بحالت کفر از دنیا رفت لَمْ یَکُنِ اللَّهُ لِیَغْفِرَ لَهُمْ چون کافر مرده و کافر مشمول رحمت و مغفرت نخواهد شد، و از این جمله استفاده میشود که اگر با ایمان از دنیا بروند مشمول مغفرت خواهند شد. وَ لا لِیَهْدِیَهُمْ سَبِیلًا مراد سبیل آخرت که راه بهشت است خداوند آنها را راهنمایی نمیکند و راه بهشت بر آنها بسته خواهد شد چنانچه در آیه بعد میفرماید وَ لا لِیَهْدِیَهُمْ طَرِیقاً إِلَّا طَرِیقَ جَهَنَّمَ.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۸] ..... ص : ۳۴۰

بَشِّرِ الْمُنافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً (۱۳۸)

گذشت که بشارت اخبار بخیر است در مقابل انذار که اخبار بشر است و مناسب در اینجا این بود که بفرماید انذر المنافقین لکن تعبیر به بَشِّرِ الْمُنافِقِينَ از هزار انذار سخت تر است.

بِأَنَّ لَهُمْ لام اگر چه برای نفع است در مقابل علی مثل لک و علیک لکن در موردی است که تاب هر دو را داشته باشد و امّا اگر یک طرفی باشد که نفع فقط باشد مثل صلوات تعبیر بعلی مانعی ندارد یا ضرر فقط باشد مثل مقام تعبیر بلام اشکالی ندارد زیرا عَذاباً أَلِيماً بقرینه آیه شریفه إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ سخت ترین عذاب است و اشکال نشود که هر عذابی الیم است و اگر الم نداشته باشد عذاب نیست پس قید الیما زائد است.

و جواب اینکه اولا- الم و درد ذی مراتب است و تعبیر بمفرد منکر اشاره با علی مراتب الم است کانّه میفرماید که منافقین معذب هستند بچه عذابی و متألّم هستند بچه المی.

و ثانیا قید الیما برای دفع توهّم یک دسته از متصوفه و شیخیه که منکر خلود شدند، عذاب را از ماده عذب بمعنی گوارا گفتند حتی بعضی از آنها گفتند اهل جهنم پس از مدتی طبع آنها آتشی میشود دیگر تألّم ندارند و اگر از آتش خارج شوند متألم میشوند مثل خنفساء که طبعش در قاذورات و اشیاء متعفنه بوده اگر از آنجا بیرون آید متأذی میشود خدا میفرماید دائما متأذی و متألم هستند.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۳۹] ..... ص : ۲۴۰

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكافِرِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَ يَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً (۱۳۹)

ص: ۲۴۰

کسانی که میگیرند کفار را دوست و ناصر و معین خود از غیر مؤمنین آیا طلب میکنند از نزد کفار عزّت و بزرگی را پس بدانند که محققا جمیع انحاء عزّت اختصاص بخداوند دارد هر که را بخواهد عزیز میکند و هر که را بخواهد ذلیل وَ تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشاءُ آل عمران آیه ۳۶.

الّذین صفت منافقین است که ظاهر مسلمان و باطن کافر یَتَّخِذُونَ اخذ بمعنی دوستی و رفاقت با آنها است الکافرین و آنها را دوست خود پنداشتن (اولیاء) ولیّ دوست و ناصر و معین و صاحب اختیار است که در تحت اطاعه کفار میروند و تصور میکنند که آنها اینان را عزت و شوکت و رفعت میدهند، آنها در گرفتاریها باو کمک میدهند و او را نجات میدهند مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِینَ یعنی با مؤمنین آمیزش و محبت و رفاقت نمیکنند و آنها را دوست و ناصر خود نمیپندارند أَ یَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ استفهام انکاریست مثل أَ إِلهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هاتُوا بُرْهانَکُمْ نمل آیه ۶۴، ابتغاء بمعنی طلب و تحصیل است، عندهم نزد آنها یعنی تصور میکنید که عزه نزد کفار است چنانچه امروز بسیاری با کفار و ظلمه آمیزش دارند بطمع مال و جاه که از پرتو آنها بهره مند شوند و با اهل ایمان و تقوی و علماء کناره گیری میکنند و آنها را خوار و خفیف میپندارند غافل از اینکه للباطل جوله و للحق دوله.

فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِیعاً خداوند تمام عزه بدست او است لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ عزتش غیر متناهیست و تمام مخلوقات در جنب قدرتش ذلیل و خوار هستند و بخاصان خودش عنایت میفرماید وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ منافقین آیه ۸.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۰] ..... ص : ۲۴۲

وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ أَنْ إِذا سَمِعْتُمْ آياتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِها وَ يُسْتَهْزَأُ بِها فَلا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذاً مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جامِعُ الْمُنافِقِينَ وَ الْكافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعاً (۱۴۰)

و بتحقیق که خداوند نازل فرموده در قرآن مجید که زمانی که شنیدید آیات الهی را و دیدید که کفار و منافقین باین آیات کافر میشوند و انکار میکنند و بآنها استهزاء میکنند در مجلس آنها ننشینید تا اینکه اینها دست از این کار بر دارند و وارد مطالب دیگری بشوند چنانچه اگر نشستید و اعراض نکردید شما هم مثل آنها هستید در عقوبت و خداوند محققا جمع میفرماید کفار و منافقین را در جهنم بالتمام از این آیه شریفه بضمیمه اخبار بسیاری از کافی و عیاشی و کشی و علی بن ابراهیم و شعیب عقرقوقی و ابی عمرو از حضرت صادق و حضرت رضا علیهما السلام استفاده میشود که جلوس در مجالس معصیه مثل مجلس شرب یا مجلس لهو و لعب یا مجلس غیبت و وقیعه و مجالس استهزاء بمقدسات دین یا بانبیاء و ائمه علیهم السلام حرام است زیرا ائمّه (ع) تمسک باین آیه و آیات دیگری از قرآن فرمودند مثل آیه وَ إِذا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ قصص آیه ۵۵ وَ إِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِراماً فرقان آیه ۷۲ وَ الَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ مؤمنون آیه ۳، بلکه سهم ایمان سمع شمرده اند و معلوم است که این موارد مذکوره در اخبار از باب مثال است چنانچه مورد آیه هم از باب مثال است و شامل جمیع مجالس معصیه میشود بلکه بسیاری از علماء بطلان صلوه را در مجالس معاصی گفتند از باب کون در این مجلس مثل کون در مکان غصبیست و مورد اجتماع امر و نهی میشود و ترجیح جانب نهی چنانچه در اصول تنقیح شده.

و امّا شرح آیه شریفه وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ دستور الهیست که

خداوند در قرآن بیان میفرماید و آن اینست که أَنْ إِذا سَمِعْتُمْ آیاتِ اللَّهِ یعنی زمانی که کفار و منافقین مذاکراتی در آیات الهی میکنند و شما در آن مجلس حاضر هستید و آنها یُکْفَرُ بِها وَ یُسْتَهْزَأُ بِها توهین بآیات و کافر بآنها میشوند و سخریه و استهزاء بآنها میکنند فَلا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ در مجلس آنها جلوس نکنید و با آنها نشست نکنید که جلوس در مجلس معصیت حرام است، و این حکم البته در مواردیست که نتوانید نهی از منکر کنید و اثبات حق نمائید و الّا واجب است جلوگیری از آنها نمودن، و مراد از آیات اعمّ از آیات قرآنی است یا معجزات انبیاء و ائمه (ع) بلکه انبیاء و ائمه و علماء دین هم از آیات الهی هستند چنانچه در آیات سابقه اشاره دارد.

حَتَّی یَخُوضُوا فِی حَدِیثٍ غَیْرِهِ تا عنوان مجلس معصیت از بین برود و عنوان دیگری پیدا کند و صحبت دیگری در بین آنها بیاید که دیگر مانعی ندارد بودن در آن مجلس.

إِنَّکُمْ إِذاً مِثْلُهُمْ اگر در مجلس معصیت بمانید و لو اینکه شما اهل معصیت نباشید لکن در عقوبت با آنها شرکت دارید چنانچه در بسیاری از آیات و اخبار داریم که حشر با فساق و فجار و کفار و محبت با آنها و اعانت با آنها و رکون با آنها موجب شرکت در عقوبت آنها میشود مثل وَ تَعاوَنُوا عَلَی الْبِرِّ وَ التَّقْوی وَ لا تَعاوَنُوا عَلَی الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ مائده آیه ۲، و مثل وَ لا تَرْکَنُوا إِلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّکُمُ النَّارُ هود آیه ۱۱۳، و مثل لا تَتَّخِذُوا الْیَهُودَ وَ النَّصاری أَوْلِیاءَ مائده آیه ۵۱، و غیر اینها از آیات بسیاری و مثل خبر

این الظلمه و این اشباه الظلمه و این اعوان الظلمه فیضرب لهم سرادق من نار

و مثل لا تعاونهم علی بناء مسجد و غیر اینها إِنَّکُمْ إِذاً مِثْلُهُمْ مثلیت در احکام دنیویه نیست مثل حدود و امثال آن بلکه در عقوبت اخرویست که با آنها محشور خواهد شد.

إِنَّ اللَّهَ جامِعُ الْمُنافِقِينَ وَ الْكافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعاً قيد جميعا تأكيد عموم است و الّا لفظ جامع و جمع محلّى بالف و لام در المنافقين و الكافرين دلالت بر عموم دارد و اين تأكيد براى اين است كه توهّم نشود كه ممكن است جمع محلى بالف و لام تخصيصى بآن وارد شود، و بعبارت ديگر ظهور در عموم دارد و لفظ جميعا نص در عموم است بعلاوه اين لسان آبى از تخصيص است سيّما با تأكيد انّ و جمله اسميه و اشاره به اينكه شما هم كه مثل آنها هستيد با آنها مجتمع خواهيد شد.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۴۱] ..... ص: ۲۴۴

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قالُوا أَ لَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَ إِنْ كانَ لِلْكافِرِينَ نَصِيبٌ قالُوا أَ لَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَ نَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا (۱۴۱)

منافقين كسانى هستند كه انتظار ميكشند ببينند كار شما با كفار در جهاد بكجا ميكشد اگر فتح و ظفر نصيب شما شد ميگويند مگر ما هم با شما نبوديم و در غنائم و فوائد بايد با شما شريك باشيم و اگر براى كفار نصيبى از فتح باشد بآنها ميگويند مگر ما نبوديم كه اطراف شما را داشتيم و نميگذارديم مؤمنين بر شما غالب شوند پس بدانند كه خداوند بين آنها در قيامت حكم خواهد فرمود و هرگز خدا براى كفار سبيلى و راهى بر مؤمنين قرار نداده.

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ منافق كسى را گويند كه دو رو باشد نزد مؤمنين اظهار ايمان ميكند و بظاهر ايمان عمل ميكند مثل نماز و روزه و حج و امثال اينها و نزد كفار اظهار كفر ميكند و آنها را خبر ميكنند از مقاصد مؤمنين و اينها بين و بين مشى ميكنند و انتظار ميكشند ببينند كار اسلام و كفر بكجا ميكشد اگر

اسلام پیشرفت کرد اینها هم جزو مسلمین هستند و از منافع اسلام بهره مند میشوند و اگر کفر پیشرفت کند با آنها شرکت میکنند لذا میفرماید فَإِنْ کانَ لَکُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قالُوا أَ لَمْ نَکُنْ مَعَکُمْ و تعبیر بمن اللّه برای اینست که فتوحات اسلامی تمام بنصرت الهی است و الّا با قلّه مسلمین و فقر آنها و کمی اسلحه آنها تا اعانت و کمک الهی و فرستادن ملائکه برای اعانت آنها نباشد ممکن نیست پیشرفت آنها وَ إِنْ کانَ لِلْکافِرِینَ نَصِیبٌ تعبیر بنصیب برای اینست که فی الجمله دولتی از آنها ظاهر شود و الّا غلبه و فتح برای آنها نیست و خداوند آنها را منکوب و مغلوب میفرماید حسب الوعده که بمؤمنین داده در آیات بسیاری چنانچه قبلا بیان شده قالُوا أَ لَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَیْکُمْ استحوذ از ماده حوذ بمعنی غلبه و استعلاء و از این باب است قوله تعالی اسْتَحْوَذَ عَلَیْهِمُ الشَّیْطانُ مجادله آیه ۱۹، یعنی استعلاء پیدا کرد بر آنها و در اینجا مراد این است که اطراف شما را داشتیم و نمیگذاردیم که مسلمین شما را بقتل برسانند وَ نَمْنَعْکُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ یعنی مانع شدیم از مؤمنین که بر شما غالب شوند، و از این آیه استفاده میشود که وجود منافقین در میدان حرب جز ضرر بر اسلام و مسلمین نفعی ندارد اعانت مسلمین نمیکنند و از منافع آنها بهره مند میشوند و اگر ضرری بمسلمین وارد شد از خود دفع میکنند و با کفار سازش میکنند لذا عقوبت آنها فردای قیامت از تمام کفار سخت تر است از این جهت میفرماید فَاللَّهُ یَحْکُمُ بَیْنَکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ مؤمن و کافر و منافق هر کدام بسزای خود خواهند رسید در محکمه عدل الهی.

وَ لَنْ یَجْعَلَ اللَّهُ لِلْکافِرِینَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ سَبِیلًا بعضی گفتند سبیل بمعنی حجه است یعنی کفار حجتی بر مؤمنین ندارند و بعضی گفتند مراد یوم القیمه است که راهی پیدا نمیکنند و عذری برای آنها نیست نسبت بمؤمنین و بعضی مراد غلبه کفار ا...بر مؤمنین و تمام این اقوال مدرکی ندارد و آنچه مستفاد از ظاهر آیه

است که نکره در سیاق نفی افاده عموم دارد مطلق سبیل را میگیرد لکن مفاد جعل جعل تکوینی نیست زیرا هم مخالف حسّ است بسا کفار غلبه پیدا میکنند و مخالف با نفس آیه است که میفرماید وَ إِنْ كانَ لِلْكافِرِينَ نَصِيبٌ بل المراد جعل تشریعی است که هیچ گونه حقّی خداوند بکفار نداده نه در دنیا و نه در آخرت و هر چه ظلم و اذیت نسبت بمؤمنین نمودند مسئول و معاقب خواهند بود هم عقوبات دنیوی و هم اخروی.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۲] ..... ص : ۲۴۶

إِنَّ الْمُنافِقِينَ يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خادِعُهُمْ وَ إِذا قامُوا إِلَى الصَّلاةِ قامُوا كُسالى يُراؤُنَ النَّاسَ وَ لا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلاَّ قَلِيلًا (۱۴۲)

محققا منافقین با خداوند خدعه میکنند و خدا هم با آنها خدعه میکند و زمانی که بایستند بنماز با حال کسالت میایستند و خود نمایی میکنند در نظر مردم و متذکر خدا نمیشوند مگر اندکی.

إِنَّ الْمُنافِقِينَ يُخادِعُونَ اللَّهَ

خدعه منافقین اظهار ایمان است و اقرار بشهادتین و حفظ صورت اسلامی و چون عقیده باطنی ندارد بخیال خود خدا و رسول و مؤمنین را فریب داده اند و حال آنکه وَ ما يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ بقره آیه ۹، بتوهم اینکه جان و مالمان محفوظ میشود و غافل از اینکه خدا از باطن آنها خبر دارد و بکیفر اعمالشان میرساند و همین است معنای وَ هُوَ خادِعُهُمْ

یعنی جزای خدعه آنها را میدهد چنانچه گذشت در جمله اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ یعنی جزای استهزاء آنها را میدهد.

وَ إِذا قامُوا إِلَى الصَّلاةِ قامُوا كُسالى

کسالت ثقالت و سنگینی است اشاره به اینکه از روی بی میلی و بی رغبتی و ملاحظه مردم نماز میگذارند که اگر در پرده باشد و کسی نباشد اصلا بجا نمیآورند.

يُراؤُنَ النَّاسَ

اعمال عبادی آنها کلّها ریائیست فقط برای خود نمایی است و ریاء شرک خفی است در هر عبادتی که آمد باطل میکند، و حدیثی در مجمع از عیاشی بسند خود از مسعده بن زیاد از حضرت صادق علیه السّلام از حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که فرمود بسا موقعی که از آن حضرت سؤال شد از نجاه قیامت

قال النجاه ان لا- تخادعوا اللَّه فیخدعکم فانه من یخادع اللَّه یخدعه و یخلع عنه الایمان و نفسه یخدع لو شعر فقیل له فکیف یخادع اللَّه قال یعمل بما امره اللَّه ثم یرید غیره فاتقوا الریا فانه شرک باللَّه ان المرائی یدعی یوم القیامه باربعه اسماء یا کافر یا فاجر یا غادر یا خاسر حبط عملک و بطل اجرک و لا خلاق لک الیوم فالتمس اجرک ممن کنت تعمل له)

برهان و اخبار در باب ریاء بسیار است حتی دارد امر ریاء از دبیب نمله علی السخره لصماء مشکل تر است.

وَ لا یَذْکُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِیلًا

در خبر دارد از امیر المؤمنین علیه السلام

یذکرون اللَّه علانیه و لا یذکرونه فی السر

یعنی ذکر آنها هم ریایی است و در منظره مؤمنین است نه بداعی القربه.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۳] ..... ص : ۲۴۷

مُذَبْذَبِینَ بَیْنَ ذلِکَ لا إِلی هؤُلاءِ وَ لا إِلی هؤُلاءِ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِیلًا (۱۴۳)

منافقین مضطربین بین اینکه با مؤمنین باشند یا بطرف مشرکین بروند و متحیرند که آیا پیشرفت با مؤمنین است تا با آنها پیوند کنند یا با مشرکین است تا بآنها ملحق شوند نه جزو این طرفند نه آن طرف و کسی را که خدا گمراه کند پس هرگز برای او راهی نمی یابی.

در خبر از حضرت رسالت در مجمع دارد

(قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ان مثلهم مثل الشاه الغابره بین الغنمین تتحیر فتنظر الی هذه و الی هذه لا تدر ایهما تتبع).

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذلِكَ بین اختیار ایمان یا شرک و کفر از کفر و شرک دور افتاده و از منافع آنها محروم شده و در ایمان هم داخل نشده و بمثوبات آنها نائل نشده لا إِلى هؤُلاءِ جزء مؤمنین نیستند اما باطنا چون معتقد بعقائد حقّه نیستند و اما ظاهرا بواسطه اینکه هر چه بخواهند خود داری کنند بتظاهر اسلامی بالاخره آثار نفاق آنها ظاهر خواهد شد مثل فرار از زحف و اعتذار از آمدن در جهاد و ارتباط با کفار و نحو اینها.

وَ لا إِلى هؤُلاءِ جزء کفار هم نیستند چون تظاهر بکفر نمیتوانند کنند و علنا با کفار نمیتوانند همراهی کنند.

وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ سرگردان و متحیر و مضطرب هستند نمیدانند کارشان بکجا میکشد، و نسبت اضلال بخدا بمعنی اینست که آنها را بخودشان واگذار فرموده و عنایات خود را از آنها سلب نموده و توفیق از آنها گرفته شده و موانعی که بدست خود فراهم کرده سدّ راه هدایت و سعادت آنها شده.

فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا دیگر کسی قدرت ندارد آنها را راهنمایی کند خذلهم اللّه و لعنهم که هر ضرری که بمسلمین وارد شد و هر لطمه که باسلام زده شد از این منافقین بوده و دردهای داخلی بالاخص بعد از رحلت حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم که چه کردند و چه شد و بالاخره کفر و نفاق خود را ظاهر کردند و لطمات خود را وارد نمودند.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۴] ..... ص: ۲۴۸

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْكافِرِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطاناً مُبِيناً (۱۴۴)

ای کسانی که ایمان آوردید نگیرید کفار را دوست و ناصر خود و ترک نکنید دوستی با مؤمنین را میخواهید حجت خدا بر شما تمام شود در عقوبت و عذاب

مؤمن یکی از شرائط ایمان بلکه عمده شرائط و اهمّ اینها اینست که با دوستان خدا دوست و با دشمنان خدا دشمن و مسئله تولّی و تبرّی که دو فروع دین است و مسئله حب و بغض که جزو ایمان است همین است و فرق بین حب و بغض و تولی و تبری اینست که حب و بغض امر قلبیست و جزو ایمان است بلکه از حضرت صادق علیه السّلام پرسیدند که آیا حب و بغض از ایمان است فرمود

(هل الایمان الا الحب و البغض) جامع السعادات.

و اما تبری و تولی اظهار دوستی است و دشمنی عملا لذا جزو فروع الدین شمرده شده و آیه شریفه مشتمل بر هر دو جمله است و خطاب بمؤمنین است یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا نهی اکید فرموده که لا تَتَّخِذُوا الْکافِرِینَ أَوْلِیاءَ یعنی آنها را دوست خود قرار ندهید و لو از خویشان نزدیک شما باشند مثل پدر و برادر و اولاد و عملا با آنها دوستی نکنید که این دلیل بر کفر شما است و اظهار دوستی با آنها از معاصی کبیره است و آنها را ناصر خود نپندارید و بالجمله ترک آمیزش با آنها بکنید مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِینَ یعنی مؤمنین را دوست خود بگیرید و ناصر خود بدانید، و کلمه دون بمنزله استثناء است و انهم منقطع، و خلاصه باید معامله شما با کفار معامله دشمنی باشد و با مؤمنین معامله دوستی که گفتند

(من احب مؤمنا فقد احب اللّه)

و مؤمن احترامش نزد خدا بیش از احترام کعبه است و عداوت با کفار عداوت با اعداء الهی است فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْکافِرِینَ أَ تُرِیدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَیْکُمْ سُلْطاناً مُبِیناً سلطنت حجه است یعنی در محبت با کفار حجه از برای خدا قرار میدهید در عقوبت و عذاب آنهم حجه واضحه و تا حجه بر خلق تمام نشود خداوند عذاب نمیفرماید وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولًا اسری آیه ۱۵.

توضیح الکلام- (ان الاعمال السیئه ان کانت من القبائح العقلیه فلا یترتب

علیها الا- اللوم و الذم و الناس یستسهلون الذم فی قضاء الوتر و لا یترتب علیها العقوبه الا بعد ارسال الرسل و انزال الکتب و الانذار و اما سائر المعاصی التی لا یدرک العقل قبحها فیحتاج الی بیان الشرع فبعد البیان یکون الحجه علی الخلق بالغه قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّهُ الْبالِغَهُ انعام ۱۴۹.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۵] ..... ص: ۲۵۰

إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِیراً (۱۴۵)

از برای آتش درکاتیست و ابوابی که هر قسمت از کفار و معاندین در یک درک و از یک باب وارد میشوند بمراتب کفر و عناد و هر طبقه عذاب آنها سخت تر از طبقه ما فوق و خفیف تر از طبقه ما دون است تا منتهی شود بطبقه هفتم که از همه عذاب آن سخت تر است و جای منافقین است زیرا آنها هم کافر هستند باطنا و هم منافق بعلاوه نفاق و مضرتهایی که از ناحیه آنها بر اسلام و مسلمین متوجه میشود در آیه شریفه لَها سَبْعَهُ أَبْوابٍ لِکُلِّ بابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ حجر آیه ۴۴ و در تفسیر ویل دارد که چاهی است در قعر جهنم که تمام آتش جهنم از آن چاه بیرون میآید و در قعر آن چاه تابوتی است که در آن چهارده نفر معذب هستند هفت نفر از پیشینیان مثل: شداد، نمرود، فرعون. و هفت نفر از پسینیان مثل:

اول و ثانی و ثالث و من یحذوا حذوهم. و بالجمله هر چه کفر و عناد و ظلم و تعدی و نفاق بیشتر عذاب سخت تر است اعاذنا اللَّه من العذاب. چنانچه در بهشت هم درجاتیست هر چه ایمان و اخلاق و تقوی و عمل صالح بهتر باشد درجات بالاتر است تا برسد بدرجه اعلا که خاص محمد و آل او صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است.

وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِیراً ممکن است در سایر طبقات کفار و معاندین بعضی بواسطه قصور مثل اطفال و بعض نساء و ضعفاء العقول نجات از عذاب داشته باشند

ولی منافق قصوری در آن تعقّل نمیشود لذا ناصر و شفیعی و وسیله نجاتی از برای آنها نیست.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۶] ..... ص: ۲۵۱

إِلاَّ الَّذِینَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِینَهُمْ لِلَّهِ فَأُولئِکَ مَعَ الْمُؤْمِنِینَ وَ سَوْفَ یُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ أَجْراً عَظِیماً (۱۴۶)

مگر کسانی که توبه کردند از نفاق و اعمال صالحه بجا آورند و چنگ زدند بدستورات الهی و خالص کردند دین حق را از ادیان باطله پس اینها با مؤمنین هستند و بزودی خداوند بآنها اجر عظیم عنایت میفرماید.

إِلَّا الَّذِینَ تابُوا توبه از نفاق ایمان بدین حق است قلبا که باطن موافق با ظاهر باشد وَ أَصْلَحُوا که ظاهر هم موافق با باطن باشد عکس نفاق مثل فسّاق مؤمنین نباشند که قلبا معتقد هستند ولی عملا مرتکب معاصی میشوند.

وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ که ترک آمیزش کنند با کفار و معاندین و دین مقدّس اسلام را محکم بگیرند و پای بند بآن باشند وَ أَخْلَصُوا دِینَهُمْ لِلَّهِ که هیچ رائحه شرک و کفر در او نباشد و فقط خداپرست و مطیع اوامر و نواهی او باشند.

فَأُولئِکَ مَعَ الْمُؤْمِنِینَ یعنی در حزب مؤمنین وارد میشوند و جزو آنها میشوند و در عداد آنها محسوب میگردند.

وَ سَوْفَ یُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِینَ أَجْراً عَظِیماً از فوائد ایمان و مثوبات اخروی و دنیوی آن بهره مند میشوند، و تفسیر به اینکه در مثوبات با مؤمنین شرکت میکنند خلاف ظاهر است زیرا قطعا اینها مؤمن میشوند با این خصوصیات در آیه.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۷] ..... ص : ۲۵۲

ما يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَ آمَنْتُمْ وَ كانَ اللَّهُ شاكِراً عَلِيماً (۱۴۷)

چه میکند خداوند بعذاب شما اگر شاکر شدید و ایمان آوردید و حال آنکه خدا جزاء شکر را میدهد و علم بایمان شما دارد.

ما يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذابِكُمْ اشاره به اینکه عذاب کسی که منافق بوده سپس ایمان آورده بر خداوند نفعی ندارد و در ترک عذاب ضرری باو متوجه نمیشود چون غنی بالذات است و محل عوارض واقع نمیشود بلکه عذاب دائر مدار استحقاق است و مفروض اینست که مؤمن شده دیگر استحقاق عذاب ندارد زیرا

(الاسلام یجب ما قبله)

بلکه مستحق مثوبات میشود از دو جهت یکی از جهت شکر نعمت ایمان و اتیان بوظائف دین چنانچه میفرماید وَ سَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ آل عمران ۱۴۵، و دیگر از جهت ایمان و وعده های بسیار که در آیات باهل ایمان داده شده و لذا میفرماید إِنْ شَكَرْتُمْ وَ آمَنْتُمْ که رفع عذاب منوط باین دو امر است چنانچه مثوبات هم دائر مدار این دو امر است.

وَ كانَ اللَّهُ شاكِراً عَلِيماً بمنزله علت است و معنای شاکر نه اینست که کسی نعمتی بخدا داده باشد تا او شکر نعمت کند لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ حجرات آیه ۱۷، بلکه مراد اینست که جزای وافر عنایت میفرماید بشاکر. و (علیما) یعنی از باطن شما خبر دارد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۸] ..... ص : ۲۵۲

لا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَنْ ظُلِمَ وَ كانَ اللَّهُ سَمِيعاً عَلِيماً (۱۴۸)

دوست نمیدارد خدا کلام بد را اظهار کردن مگر کسانی که ظلم شده باشد بآنها و هست خدا شنوای دانا.

لا يُحِبُّ اللَّهُ عدم دوستی خدا اشاره بمبغوضیت و حرمه است الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ کلام بد عبارت از غیبت و بدگویی شخص است چه بعنوان غیبت باشد

که معصیت بسیار بزرگ است و در آیه شریفه دارد وَ لا یَغْتَبْ بَعْضُکُمْ بَعْضاً أَ یُحِبُّ أَحَدُکُمْ أَنْ یَأْکُلَ لَحْمَ أَخِیهِ مَیْتاً حجرات آیه ۱۲، و در خبر دارد

الغیبه اشد من الزنا

و مراد از غیبت اینست که بگوید در غیاب کسی چیزی را که او را بد آید چه بتصریح باشد که مورد آیه است یا بکنایه و اشاره باشد یا بتعریض مثل اینکه بگوید الحمد للّه که من دزد نیستم یا دروغ نمیگویم یا فلان عمل زشت را مرتکب نشده ام یعنی فلانی این نحو است یا بکتابت باشد و چه در حضور او باشد که موجب ایذاء و اهانت و بردن آبروی او شود.

إِلَّا مَنْ ظُلِمَ که عنوان شکایت است که بگوید فلانی مال مرا برده یا بمن اذیت کرده یا در حق من ظلم کرده که این جائز است لکن نزد حاکم شرع برای اظهار دعوی یا نزد کسی که بتواند دفع ظلم او را بکند و حق مظلوم را بگیرد و باو رد کند حتی بعضی برای تشفّی هم اجازه داده اند بمقتضای اطلاق آیه و این را از مستثنیات غیبت شمرده اند و بر طبق آن اخبار هم وارد شده، و اما سایر کلمات سوء مثل سبّ و لعن و فحش و تهمت و نمامی و سعایت و امثال اینها مطلقا جایز نیست و لو آن طرف مرتکب شده باشد در حق این و باصطلاح جواب فحش فحش نیست آن معصیت کرده مجوز معصیت این نمیشود.

وَ کانَ اللَّهُ سَمِیعاً عَلِیماً خداوند کلام شما را میشنود و از اعمال و نیات شما مطلع است و بآنها عالم است.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۴۹] ..... ص: ۲۵۳

إِنْ تُبْدُوا خَیْراً أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ کانَ عَفُوًّا قَدِیراً (۱۴۹)

اگر ظاهر کنید خوبی را یا مخفی نمائید یا عفو کنید از بدی پس محققا خداوند عفو کننده است و قادر بر انتقام است.

إِنْ تُبْدُوا خَيْراً ابداء اظهار است، و خير را بعضى گفتند كلام نيك است از مدح و ثنا و تعريف كسانى كه بشما احسان كرده اند كه عبارت از شكرگزاريست و در حديث است

من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق.

أَوْ تُخْفُوهُ كه احسان بنده گان را بشما كرده اند مستور كنيد و روى خود نياوريد، و بعضى گفتند مراد از خير احسان مالى است كه بكسى بكنيد چه ظهار كنيد و چه اخفاء نمائيد، بنا بر تفسير اول اخفاء مذموم است كه كسى بشما احسانى بكند و شما در مقام شكر گذارى او و مدح و ثناء او بر نيائيد، و بنا بر تفسير دوم اخفاء ممدوح است كه اگر بكسى احسان مالى كنيد البته بطور خفاء باشد بهتر است كه اين آيه مفاد آيه شريفه است إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَ إِنْ تُخْفُوها وَ تُؤْتُوهَا الْفُقَراءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ بقره آيه ۲۷۱، لكن ظاهر اينست كه لفظ خير مطلق است و شامل جميع خوبيها ميشود از اعمال صالحه كه اظهار و اخفاء آن در نزد خداوند محفوظ است لكن مورد آيه بقرينه جمله بعد اينست كه بنده اگر كسى باو احسان كرد بايد شكرگزارى كند چه در حضور او و چه در غياب او كه هر دو ممدوح است و موجب ازدياد محبت و الفت و احسان ميشود و اين آيه در مقام تحريص و ترغيب است چنانچه ميفرمايد أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ كه اگر كسى بشما اسائه نمود در مقام انتقام بر نيائيد و لو حق داريد و ميتوانيد چنانچه در آيه قبل در كلمه إِلَّا مَنْ ظُلِمَ گذشت بلكه طرف را عفو كنيد (در عفو لذتى است كه در انتقام نيست) چنانچه خداوند با اينكه قادر بر انتقام هست و اشدّ المعاقبين است مع ذلك از اعمال سوء بندگان عفو ميفرمايد لذا تفريع بر اين جمله فرموده فَإِنَّ اللَّهَ كانَ عَفُوًّا قَدِيراً حديثى در نظر است كه مفادش اينست كه فردای قيامت موقعى كه ذوى الحقوق مطالبه حقوق خود را از من عليه الحقوق ميكنند خطاب ميرسد كه هر كس طرف خود را عفو كرد و از حق خود در گذشت من هم او را عفو

میکنم و از حقوق خود گذشت مینمایم بسیاری گذشت میکنند و عفو مینمایند و بعضی دست بر نمیدارند و باز مطالبه حق خود را نمیکنند پرده از چشم آنها برداشته میشود و مقاماتی را در بهشت مشاهده میکنند خطاب میرسد که این مقامات جای کسیست که از حق خود گذشت کند و طرف را عفو نماید آنها هم صرف نظر میکنند لکن مشروط باینست که طرف مؤمن باشد تا قابلیت عفو را داشته باشد.

[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۰ تا ۱۵۱] ..... ص : ۲۵۵

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ يُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَ نَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذلِكَ سَبِيلًا (۱۵۰) أُولئِكَ هُمُ الْكافِرُونَ حَقًّا وَ أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ عَذاباً مُهِيناً (۱۵۱)

محققا کسانی که کافر بخدا و پیغمبران او شده اند و میخواهند بین خدا و رسولان او جدایی بیندازند و میگویند ما ببعضی ایمان میآوریم و ببعضی کافر میشویم و میخواهند از میانه اینها راهی اتخاذ کنند اینها حقا کافر هستند و برای کفار خداوند مهیّا فرموده عذاب خوار کننده ای.

مفسرین گفتند که این آیه در مذمت اهل کتاب است یهود و نصاری که تفرقه بین انبیاء انداختند که یهود ایمان بانبیاء قبل از عیسی آوردند و بعیسی (ع) و پیغمبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کافر شدند و نصاری تا عیسی را ایمان آوردند و پیغمبر اسلام را کافر شدند.

لکن حق در مقام اینست که این آیه در مذمت کسانیست که در احکام انبیاء تصرف کردند آنچه مطابق با هوای نفس خود و سلیقه خود باشد قبول میکنند و آنچه بر خلاف آن باشد انکار و ردّ میکنند و یک طریقه دل خواه خود اتخاذ میکنند و اینها حقا کافر هستند و انبیاء را راستگو نمیدانند و تصدیق بما جاءوا من عند اللّه

نمیکنند و برای آنها عذاب خوار کننده مهیّا فرموده، و این موضوع در جمیع ملل ساری و جاری است یهود چه اندازه از احکام موسی و تورات را دور انداختند نصاری که کلیه احکام عیسی را کنار گذاردند الّا چند حکم، امروز مسلمین بسیار از احکام قرآن و دستورات اسلام و فرمایشات پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه اطهار علیهم السلام و علماء اعلام را پشت سر انداختند و پشت پا زدند، مسئله ربوا، مسائل حدود و دیات، مسئله حجاب و موسیقی و آلات لهو بلکه نماز و روزه و زکاه و حجّ حتی باب معاملات فاسده چه اندازه بطبقات مختلفه مخالفت میکنند و میگویند العیاذ باللَّه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم پیش خود و بسلیقه خود گفته و اشتباه کرده یا بمناسبت زمان خود گفته و قوانین اسلام را تغییر میدهند و خود قانون جعل میکنند و حال آنکه یکی از مهم شرائط اسلام تصدیق بجمیع ما جاء به النبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و بجمیع ما جاء به سائر الانبیاء است وَ الْمُؤْمِنُونَ کُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ الایه سوره بقره آیه ۲۸۵.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۲] ..... ص : ۲۵۶

وَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لَمْ یُفَرِّقُوا بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولئِکَ سَوْفَ یُؤْتِیهِمْ أُجُورَهُمْ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً (۱۵۲)

و کسانی که ایمان بخدا و جمیع انبیاء آوردند و بین آنها تفرقه نگذاردند بزودی خداوند اجر آنها را عنایت میفرماید و او است آمرزنده مهربان.

وَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ به اینکه واجب الوجود است و شریک و عدیل و مثل و مانندی از برای او نیست و عبادت منحصر باوست و کامل است فوق الکمال و تام است فوق التمام، متّصف بجمیع صفات کمال و منزّه از جمیع عیوب و صفاتش عین ذات و خالق جمیع مخلوقات و افعالش تمام موافق با حکم و مصالح و کار قبیح

و لغو و ظلم از او محال است صادر شود که معنی عدل است و تمام اینها در مفهوم ایمان باللّه مندرج است.

و رسله و تمام انبیاء و رسل از آدم تا خاتم همه معصوم بوده که مفاد تصدیق بما جاءوا به است و معنی ایمان برسل است.

وَ لَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ از حیث رسالت و نبوت و اما از حیث افضلیت بنصّ قرآن فرق دارند چنانچه میفرماید تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلى بَعْضٍ بقره آیه ۲۵۳، و بضرورت دین اسلام و نص اخبار متواتره و صراحت قرآن مجید پیغمبر ما صلّى اللّه علیه و آله و سلّم افضل از جمیع آنها بوده از جمیع جهات: کتابش، دینش، امّتش اوصیائش از همه آنها افضل بودند.

أُولئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ سوف اشاره بیوم المعاد است و تعبیر باجر نه از جهت استحقاق است چنانچه مفسرین توهم کردند زیرا تمام نعم الهی دنیوی و اخروی همه تفضل است بلکه تعبیر باجر فقط قابلیت تفضل است که غیر مؤمن قابلیت ندارد و شاهد بر این جمله آخر است که فرمود وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً چون مغفرت و ترحم تفضل است اگر استحقاق بود احتیاج بمغفرت و ترحم نداشت بلکه حق مطالبه داشت.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۳] ..... ص: ۲۵۷

يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتاباً مِنَ السَّماءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسى أَكْبَرَ مِنْ ذلِكَ فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ فَعَفَوْنا عَنْ ذلِكَ وَ آتَيْنا مُوسى سُلْطاناً مُبِيناً (۱۵۳)

توقّع میکنند اهل کتاب از تو که برای آنها کتابی نازل کنی از آسمان

پس محققا از موسی بزرگتر از این سؤال کردند و گفتند خدا را بما علنا نشان بده پس صاعقه آنها را گرفت بواسطه ظلم آنها پس از آن گوساله را گرفتند و پرستیدند بعد از آنی که معجزات باهرات را مشاهده کرده بودند پس آنها را عفو نمودیم و بموسی حجه آشکارا عنایت کردیم.

يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتاباً مِنَ السَّماءِ مفسرین اختلاف کردند بعضی گفتند مراد اینست که قرآن جمله نازل شود چنانچه تورات جمله نازل شد و بعضی گفتند مراد مکتوبا نازل شود چنانچه تورات مکتوبا در الواح نازل شد و بعضی گفتند مراد کتابیست که بیاورد بر اهل کتاب بالخصوص غیر از قرآن لکن تمام اینها تفسیر برأی است و آنچه بنظر میرسد بقرینه جمله بعد و اللَّه العالم اینست که توقع یهود این بود که از آسمان نوشته ریزش کند مثل اینکه از طیّاره بسا کاغذ پرانی میشود و خطاب بآنها که محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم پیغمبر من است باو ایمان بیاورید و این در هیچ یک از انبیاء سابقه نداشته و اگر چه امر محال عقلی نیست و از قدرت پروردگار خارج نیست لکن خلاف حکمت است زیرا اگر یک همچه امری انفاق بیفتد و مع ذلک ایمان نیاورند مورد نزول عذاب خواهند شد، نظیر توقع حواریین از عیسی علیه السّلام نزول مائده که خدا میفرماید إِنِّی مُنَزِّلُها عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّی أُعَذِّبُهُ عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ الْعالَمِينَ مائده آیه ۱۱۰ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسی أَكْبَرَ مِنْ ذلِكَ وجه اکبریه اینست که آنها محال عقلی را توقع کردند فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً زیرا شرط رؤیت تجسّم است و تجسم موجب ترکیب و احتیاج باجزاء و بمرکّب (بالکسر) و بمکان میشود و با مقام بساطت وجود و وجوب وجود منافات دارد لذا بمجرد تفوّه باین کلام صاعقه آمد.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ و گذشت شرح نزول صاعقه در مجلد دوم در سوره بقره، و این جمله برای تسلیت قلب نبی اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که از توقعات

بیجای یهود متألّم نشود و نیز از اعمال یهود با اینکه دیدند این توقع بیجا باعث نزول صاعقه شد رفتند گوساله پرست شدند.

ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ و گفتند العیاذ خدا در گوساله حلول کرده و اینهم یک امر محال دیگری است که خدا حال در شیئی باشد یا محل شیئی واقع شود و بالجمله دعاوی یهود و تناقضات در کلمات آنها معین مثل نصاری است یک جا خدا را جسم میدانند و در بهشت برای تفریح گردش میکند و یک جا با یعقوب کشتی میگیرد و یک جا حلول در گوساله میکند و حال آنکه جسم اگر حال در جسمی شد باید ثقالت آن بیشتر شود و حجم آن بزرگتر گردد و همین تناقضات در نصاری هم هست، یک جا میگویند خدا خودش حلول کرد در رحم مریم و بیرون آمد و عیسی خدا است لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ مائده آیه ۱۷، یک جا میگویند پسر خدا است وَ قالَتِ النَّصارى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ توبه آیه ۳۰، و با این همه دعوی قال (فَعَفَوْنا عَنْ ذلِكَ) اشاره به اینکه تو هم از این درخواستهای بیجا صرف نظر فرما.

وَ آتَيْنا مُوسى سُلْطاناً مُبِيناً اشاره به اینکه با اینکه موسی اقامه آن معجزات باهرات را نمود و از هر جهت حجه را بر آنها واضح و روشن فرمود و مع ذلک این در خواستهای بیمورد را داشتند ما آنها را عفو کردیم شما نیز حجه را از هر جهت تمام کرده ای و راه عذری بر آنها باقی نیست و مع ذلک این نوع توقع را دارند از آنها گذشت فرما.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۴] ..... ص : ۲۶۰

وَ رَفَعْنا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثاقِهِمْ وَ قُلْنا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً وَ قُلْنا لَهُمْ لا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَ أَخَذْنا مِنْهُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً (۱۵۴)

و بالای سر آنها نگاه داشتیم کوه طور را بواسطه عهد و میثاقی که با آنها بسته شد و بآنها گفتیم داخل شوید در باب حطه در حال سجده و بآنها گفتیم تجاوز نکنید در شنبه و از آنها عهد و میثاق گرفتیم میثاق محکمی.

این آیه شریفه اشاره بمخالفت یهود است و مربوط بآیه قبل است و شرح مخالفت های آنها را در جلد دوم در سوره بقره در ذیل آیه شریفه که یهود بموسی علیه السّلام گفتند لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً آیه ۵۵، و در ذیل آیه شریفه وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ آیه ۶۲، و در ذیل آیه شریفه وَ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً وَ قُولُوا حِطَّةٌ الایه آیه ۵۸، و در ذیل آیه شریفه وَ إِذْ واعَدْنا مُوسی أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ آیه ۵۱، و در ذیل آیه شریفه وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ آیه ۶۵، مفصلا بیان کردیم احتیاج بتکرار نیست فقط شرح الفاظ این آیه را متذکر میشویم:

وَ رَفَعْنا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثاقِهِمْ گرفتن کوه طور بالای سر آنها تحدید بود که با موسی (ع) عهد و میثاق محکم ببندند که بدستورات او و بتورات عمل کنند و لذا باء بمیثاقهم سببیه یعنی بسبب میثاق گرفتن از آنها و مع ذلک با این مخالفت وَ قُلْنا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً نمودند لذا میفرماید فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ بقره آیه ۵۹.

وَ قُلْنا لَهُمْ لا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ این حکم را هم مخالفت کردند و مسخ شدند ببوزینه چنانچه میفرماید فَقُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ وَ أَخَذْنا مِنْهُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً مع ذلک احکام تورات را و دستورات موسی را

چنـان عقب سـر انداختنـد و از بین بردنـد و این تورات رایـج را در دست و پـای مردم انداختنـد و کفریات و مزخرفات آنها را گرفتند خذلهم اللَّه و لعنهم اللَّه.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۵] ..... ص: ۲۶۱

فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ وَ كُفْرِهِمْ بِآياتِ اللَّهِ وَ قَتْلِهِمُ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَ قَوْلِهِمْ قُلُوبُنا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْها بِكُفْرِهِمْ فَلا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۵۵)

پس بواسطه اینکه اینها نقض میثاق و مخالفه عهـد کردنـد و بآیات الهی و حجـج خداوند کافر شدند و پیغمبران بی تقصیر را کشتند و گفتار آنها که دلهای ما غلف است و بیانات انبیاء در آنها تأثیر نمیکند بلکه خداوند دلهای آنها را مهر فرمود بواسطه کفر آنها و ایمان نمیآورند مگر قلیلی.

این آیه شـریفه هم بضـمیمه آیـات قبـل و آیات بعـد مشـتمل بر ذکر مساوی و مطاعن یهود و سـبب نزول بلیات بر آنها است و راجع است هر جمله آن بیک دسته آنها از زمان موسی تا عیسی علیهما السلام من جمله راجع بزمان موسی فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ که آنچه با موسـی قرارداد کردنـد تخلف نمودنـد از عـدم دخول باب حطه و عدم مقاتله با کفار و گفتند إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِيها فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ مائده آیه ۲۴، و گوساله پرستی بعد از رفتن موسـی بمیقات پروردگار و غیر اینها، و کلمه ما در فبما نقضـهم بعض مفسـرین گفتنـد زائـده است و مکرر گفته شـده که کلمه زائـده در قرآن نیست و ما اشاره بموارد نقض میثاق است.

و من جمله بعد از زمان موسـی وَ كُفْرِهِمْ بِآياتِ اللَّهِ که شرحش را مکرر تذکر داده ایم و در مجلد اول کلم الطیب مفصلا بیان شده که چندین مرتبه در شـرک و کفر و بت پرستی سیر میکردند مدّت مدیدی که دیگری اسمی از موسی و تورات میان آنها نبود.

و من جمله قَتْلِهِمُ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ که اینهم در تمادی ایام تا زمان عیسی (ع) بوده و البته قتل انبیاء بغیر حق است، و تقیید بکلمه بغیر حق اشاره باینست که هیچگونه بهانه نداشتند در کشتن انبیاء مثل قتل حضرت یحیی و زکریّا و سایر انبیاء بنی اسرائیل.

و من جمله وَ قَوْلِهِمْ قُلُوبُنا غُلْفٌ اگر چه این کلمه را از روی طعنه بانبیاء میزدند که کلمات شما در ما هیچ تأثیری ندارد و مواعظ شما در دلهای ما راه ندارد لکن حقیقه همین نحو بوده بلکه سخت تر که میفرماید ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَهِيَ كَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً الی آخر الایه بقره آیه ۷۴، لذا میفرماید بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْها بِكُفْرِهِمْ که شرح این جمله را در مجلد اول در ذیل آیه خَتَمَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ عَلى سَمْعِهِمْ وَ عَلى أَبْصارِهِمْ غِشاوَهٌ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ بقره آیه ۷، مفصلا بیان کرده ایم مراجعه فرمائید.

فَلا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا این هم برای اتمام حجت است که نگویند ما نمیتوانستیم ایمان بیاوریم چون قلوب ما غلف و ختم و طبع شده بود. جواب آنکه اینها بنحو اقتضاء است علیه تامه ندارد و شاهدش اینست که جماعه قلیلی از شما بشرف ایمان در هر عصری از اعصار مشرف شدند مثل توبه حرّ ابن یزید ریاحی که حجه بالغه شد بر تمام لشگر کربلا که نگویند کار گذشته بود و ما نمیتوانستیم حسینی شویم، اللهم اجعل عواقب امورنا خیرا بمحمد و آله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۶] ..... ص: ۲۶۲

وَ بِكُفْرِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ عَلى مَرْيَمَ بُهْتاناً عَظِيماً (۱۵۶)

و بکافر شدن آنها بتکذیب حضرت عیسی علیه السّلام و افترایی که بمقام مقدّس حضرت مریم بستند که العیاذ این بچه را از زنا پیدا کرده و بهتان بزرگی که باو زدند، و این جمله راجع بیهود عصر عیسی علیه السّلام است که شرحش در آیه شریفه

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَها تَحْمِلُهُ قالُوا يا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئاً فَرِيًّا يا أُخْتَ هارُونَ ما كانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَ ما كانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا مریم آیه ۲۷ و ۲۸، خداوند بیان فرموده و این بهتان نظیر بهتانیست که عایشه بماریه قبطیه زده در مورد ابراهیم فرزند رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و در سوره نور آیات بسیاری است در شرح این قسمت و بس است در عقوبت افتراء و بهتان کذایی آیه شریفه إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ الْغافِلاتِ الْمُؤْمِناتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ نور آیه ۲۳، بلکه مشتمل بر معاصی زیادی است.

[سوره النساء (۴): آیات ۱۵۷ تا ۱۵۸] ..... ص : ۲۶۳

وَ قَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ وَ لكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَ إِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّباعَ الظَّنِّ وَ ما قَتَلُوهُ يَقِيناً (۱۵۷) بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً (۱۵۸)

و گفتار یهود که گفتند ما کشتیم مسیح عیسی پسر مریم رسول خدا را و حال آنکه او را نکشتند و بدار نزدند و لکن امر بر آنها مشتبه شد در مورد عیسی (ع) و محققا کسانی که در مورد عیسی اختلاف کردند آنچه گفتند از روی شک بود و علم بگفتار خود نداشتند مگر متابعت گمانهای خود و یقینا او را نکشتند بلکه خداوند او را برد در مقام رفیعی در ظل عنایت خود و خداوند عزیز است در مقام حفظ عیسی و حکیم است در مصلحت نگاهداری او.

در مورد قتل حضرت عیسی علیه السّلام و بدار زدن او یهود و نصاری متّفق هستند و کیفیت آن بنا بر نقل بعض اخبار بطور خلاصه اینست که یهود عیسی را با اتباعش که حواریین او بودند گرفتند و حبس نمودند و شبی که تصمیم داشتند که فردا عیسی

را بقتل برسانند حضرت عیسی آنچه جزع نمود و اصرار باتباع خود کرد که او را از چنگال یهود نجات دهند و او را یاری کنند نکردند بلکه او را انکار کردند و در چنگال یهود گذاردند و فرار کردند خداوند متعال کسی را شبیه عیسی فرمود و عیسی را بآسمان برد طبق آیه شریفه و عقیده مسلمین، و امّا آن کس که شبیه عیسی شد آیا از خود یهود بود که قصد قتل عیسی را داشت یا یکی از حواریین بود که قبول کرد برای حفظ عیسی و نجات او که شبیه عیسی شود و کشته شود و بدار رود یا دیگری معلوم نیست و کلمات مفسرین هم مدرک نمیشود فقط حدیثی در برهان در ذیل آیه إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسی إِنِّی مُتَوَفِّیکَ وَ رافِعُکَ الی الایه آل عمران آیه ۵۵. از حمران بن اعین از حضرت باقر علیه السّلام نقل فرموده که خلاصه مفادش اینست که شبی که عیسی گرفتار یهود شد دوازده نفر از اصحابش با او بودند بآنها خبر داد که شما صبح بمن کافر میشوید و من امشب بآسمان میروم کیست که حاضر شود شبیه بمن شود و کشته شود جوانی گفت من حاضرم شبیه عیسی گشت او را یهود گرفتند و بدار زدند و کشتند تا آخر حدیث.

و امّا طبق عقیده یهود و نصاری اینست که خود عیسی را بدار زدند و کشتند و نصاری مدعی هستند که عیسی خبر داد که من سه شب و سه روز در دل زمین هستم چنانچه یونس سه شب و سه روز در دل ماهی بود و سپس بیرون میآیم و بآسمان میروم، بعدا میگویند شام جمعه او را دفن کردند و صبح یکشنبه از قبر بیرون آمد که دو شب و یک روز و چند دقیقه بیشتر نشد و این دلیل است بر کذب عیسی (ع) العیاذ باللّه و عقیده آنها اینست که این مدت که در دل زمین بود رفت در جهنم عوض نصاری که گفتند (فدانا من لعنه الناموس) و در جهنم شیطان انبیاء را حبس نموده بود آنها را از حبس نجات داد و مزخرفات دیگری که بهم می بافتند. و ما بشرح الفاظ آیه شریفه بپردازیم:

و قولهم مراد یهود هستند إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِیحَ عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ رَسُولَ اللَّهِ کلمه رسول اللَّه مقول قول یهود نیست زیرا آنها منکر رسالت عیسی بودند بلکه فرمایش خداوند است و مفاد آیه این میشود که مسیح عیسی ابن مریم که رسول خدا است یهود گفتند او را کشتیم.

وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ و تعجب اینست که نصاری صلیب عیسی را بسیار محترم میشمارند و بگردن خود نصب میکنند با اینکه طبق عقیده آنها باید با صلیب کمال عداوت را داشته باشند، مثل صلیب مثل شمشیر پسر مرادی است و خنجر شمر لعنه اللَّه علیهما.

وَ لکِنْ شُبِّهَ لَهُمْ ظاهر اینست که مراد شبیه عیسی بنظر آنها آمد و او را کشتند و بدار زدند نه اینکه امر بر آنها مشتبه شد و شک بر آنها عارض شد چنانچه بعض مفسرین گفتند چنانچه مفاد جمله بعد است وَ إِنَّ الَّذِینَ اخْتَلَفُوا فِیهِ یهود و نصاری که بین افراط و تفریط، یهود او را حرام زاده و نصاری خدا و پسر خدا و سه خدا قائلند.

لَفِی شَکٍّ مِنْهُ زیرا طرفین مدرکی ندارند جز اینکه انسان بی پدر محال است وجود پیدا کند، یهود پدر او را یوسف نجار گفتند، نصاری خدا و اینها قدرت را منکر هستند و این بر فرض محال محال عادی است محال عقلی نیست و معجزاتی که خود آنها نسبت بانبیاء میدهند مثل عصای موسی و مرده زنده کردن عیسی از همین باب است، و همچنین در قتل عیسی هم یقین ندارند چون آن کسی که شبیه عیسی شد قبلا دیده بودند و او را نیافتند مظنون آنها شد که عیسی است و او مخفی شده با اینکه تمام اطراف را داشتند لذا میفرماید ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّباعَ الظَّنِّ و این گمان اینها هم بر خلاف واقع است وَ ما قَتَلُوهُ یَقِیناً یقینا او را نکشتند یا از روی یقین نکشتند بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَیْهِ مراد از مرجع ضمیر الیه یعنی الی

جوار رحمه اللّه و مراد از رفع بردند بعالم بالا- که در اخبار دارد آسمان چهارم یعنی طبقه چهارم که در آنجا بیت المعمور است و قبله و مطاف ملائکه است و مطابق کعبه معظمه است.

وَ کانَ اللَّهُ عَزِیزاً فی قدرته (حکیما) فی ارادته و مشیته چنانچه در مورد ادریس میفرماید وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ إِدْرِیسَ إِنَّهُ کانَ صِدِّیقاً نَبِیًّا وَ رَفَعْناهُ مَکاناً عَلِیًّا مریم آیه ۵۶ و ۵۷.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۵۹] ..... ص: ۲۶۶

وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ إِلَّا لَیُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکُونُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً (۱۵۹)

و نیست از اهل کتاب احدی مگر آنکه ایمان میآورد باو البته پیش از موت او و روز قیمه میباشد بر آنها شاهد.

اختلاف شد در مراجع ضمائر ضمیر به و موته و یکون که حضرت عیسی علیه السّلام است یا احد اهل الکتاب یا پیغمبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، در میان مفسرین و در بعض اخبار دارد که مراد پیغمبر اسلام (ص) است لکن سند معتبری نداریم و خلاف ظاهر آیه و اگر از ائمه علیهم السلام صادر شده باید حمل ببواطن قرآن کرد منافی با ظاهر نیست و ظاهر آیه همان اول است که حضرت عیسی علیه السّلام باشد.

وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ ان نافیه است و من اهل الکتاب یعنی احدی از اهل کتاب نیست إِلَّا لَیُؤْمِنَنَّ بِهِ مگر اینکه ایمان بعیسی میآورد قَبْلَ مَوْتِهِ یعنی قبل از موت اهل کتاب، بعضی گفتند مراد زمانیست که حضرت عیسی نزول میفرماید و خدمت حضرت مهدی (عج) مشرف میشود و عقب سر آن حضرت نماز میخواند و دجّال ملعون بدست آن حضرت کشته میشود، بنا بر این باید اختصاص داد باهل

کتاب زمان ظهور مهدی و آیه شریفه عام است از زمان عیسی تا قیامت را شامل است و از آن طرف هم بالحس و الوجدان مشاهده میکنیم که اهل کتاب چه یهود و چه نصاری بهمان عقیده فاسده خود باقی هستند و آنچه میتوان گفت و شواهد بسیاری هم از آیات و هم از اخبار داریم که انسان قبل از موتش حقایق را مشاهده میکند و جای خود را در بهشت و جهنم می بیند و پیغمبر و ائمه و ملائکه رحمت و عذاب را معاینه میکند لکن آن موقع برای او ایمان و توبه فائده ندارد چنانچه بر فرعون نتیجه نداشت که خدا میفرماید إِذا أَدْرَکَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِیلَ و جواب شنید آلْآنَ وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ یونس آیه ۹۱، بناء علی هذا مفاد آیه معلوم میشود که اهل الکتاب هم قبل از موت معاینه میکنند که حضرت عیسی پیغمبر اولو العزم بود، نه حرام زاده بود که یهود گمان بردند و نه پسر خدا بوده که نصاری توهم کردند و فردای قیامت هم عیسی در حق آنها شهادت باعمال آنها میدهند چنانچه در قرآن میفرماید خطاب بپیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً نساء آیه ۴۱، و نیز میفرماید وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ الایه نساء آیه ۱۸، و در اخبار دارد

(التوبه قبل المعاینه)

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۰] ..... ص: ۲۶۷

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا عَلَیْهِمْ طَیِّباتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ کَثِیراً (۱۶۰)

پس بواسطه ظلمی که صادر شد از طائفه یهود ما حرام کردیم بر آنها چیزهایی که قبلا حلال بود و بواسطه جلوگیری آنها از راه حق بوسائل بسیاری.

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا متعلق است به حَرَّمْنا عَلَیْهِمْ و ظلمهای آنها

قبلا- ذکر شد از قتل انبیاء و تکذیب آنها و افتراء بمریم و اذیت بعیسی (ع) و نقض میثاق و کفر بآیات اللّه و صدها ظلمهای دیگر خداوند بر آنها حرام فرمود آنچه بر آنها حلال بود از طَيِّباتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ که مفاد آیه شریفه است وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُما إِلَّا ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما أَوِ الْحَوايا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذلِكَ جَزَيْناهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ انعام آیه ۱۴۶.

وَ بِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ جلوگیری و مانع شدن از توحید و پیروی از انبیاء و اطاعت آنها و تکذیب انبیاء و قتل جماعتی از آنها و سیر در بت پرستی و شرک و کفر و نسبتهای ناروا بساحت قدس آنها و غیر اینها که بسیار است لذا تأکید میفرماید بکلمه (کثیرا) تا اندازه ای که نسبت بپیغمبر اسلام کردند و با مسلمانان چه کردند و چه میکنند تا زمان حاضر خذلهم اللّه

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۱] ..... ص : ۲۶۸

وَ أَخْذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكْلِهِمْ أَمْوالَ النَّاسِ بِالْباطِلِ وَ أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ مِنْهُمْ عَذاباً أَلِيماً (۱۶۱)

و گرفتن آنها سود و تنزیل را و حال آنکه از گرفتن آن نهی شده بودند و خوردن آنها اموال مردم را بر خلاف حق و ما مهیا کردیم از برای کفار آنها عذاب دردناک را.

وَ أَخْذِهِمُ الرِّبَوا مسئله ربوا را در مجلد سوم در ذیل آیه شریفه الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبا لا يَقُومُونَ إِلَّا كَما يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ الْمَسِّ الایه بقره آیه ۲۷۵، مفصلا متعرض شدیم مراجعه فرمائید و خلاصه آن اینکه دو قسم ربوا داریم، رباء معاملی و رباء قرضی، رباء معاملی اینست که دو چیز که از یک

جنس باشند و مکیل و موزون باشند اگر خواستید مبادله کنید مثل طلا بطلا، نقره بنقره، حنطه بدقیق و امثال اینها باید از حیث وزن و کیل متساوی باشند اگر احد طرفین زیادتی پیدا کند رباء میشود و حرام است و معامله باطل است، و طریق تخلص از رباء اینست که در طرف کمی یک چیز از یک جنس دیگر گذارده شود یا در طرفین یا آنکه دو معامله شود او را بفروشد و دیگری را بخرد.

و رباء قرضی اینست که چیزی را بعنوان قرض بگیرد و شرط کند که در مورد ردّ چیزی علاوه یا شرطی زائد یا عملی انجام دهد بلی اگر بدون شرط چیزی داد مانعی ندارد، و طریق تخلص از رباء اینست که قبل القرض آن زائد را بعنوان هبه یا صلح باو بدهد سپس قرض کند، و طرق دیگری هم دارد.

و اکل رباء یکی از گناهان بسیار بزرگ است و آیات و اخبار در عقوبت آن وارد شده حتی یک درهم از رباء گناهش بزرگتر از چندین زنا است و اگر کسی مستحل شد کافر و نجس و مرتد میشود و یهود در خوردن رباء بسیار حریص هستند وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ با اینکه در شریعت آنها و شریعت اسلام حرام و منهیّ عنه بوده وَ أَكْلِهِمْ أَمْوالَ النَّاسِ بِالْباطِلِ بهر حیله و تزویر و تقلب و غش حتی سرقت و معاملات باطله باشد جمع آوری مال میکنند و آن قدر حریص هستند با اینکه بنکبت زندگی میکنند و این اعمال باعث کفر آنها است وَ أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ مِنْهُمْ عَذاباً أَلِيماً.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۲] ..... ص: ۲۶۹

لكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أُولئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْراً عَظِيماً (۱۶۲)

لکن کسانی که از اهل کتاب رسوخ در علم دارنـد و حقایق را درک کردند و مؤمنینی که بشـرف اسـلام مشـرف شدند ایمان دارنـد بآنچه بر شـما نازل شـده و بر انبیاء و قبل و کسانی که بر پا میدارنـد نماز را و اینها اداء زکاه میکنند و ایمان بخدا و روز جزاء دارند اینها را زود باشد که اجر عظیمی بآنها عنایت فرمائیم.

اشکال- جمله و المقیمین الصلاه بمقتضای عطف بیؤمنون باید مرفوع باشد و المقیمون الصلاه.

جواب- مفسـرین در این باب اختلاف زیادی دارنـد، از عایشه نقل میکنند که این از نقله قرآن است و اشـتباه آنها است، و این کلمه غلـط محض است بـا ثبوت تواتر قرآن، و بعضـی مفسـرین گفتنـد این جمله عطف بما انزل الیک یعنی یؤمنون بالمقیمین الصلاه و مجرور است، و بعضی گفتند منصوب است بفعل محذوف کلمه اعنی المقیمین الصلاه، و بعضی گفتند عطف بضمیر هـم اسـت در الراسـخون فی العلـم منهـم و من المقیمین الصـلاه، و بعضـی گفتنـد عطـف بکـاف من قبلـک است یعنی من قبل المقیمین للصلوه، و بعضی گفتند عطف بکاف اولئک است.

و تحقیق الکلام اینست که عطف ظاهر بضـمیر بـدون اعاده حرف جرّ صـحیح نیست و آنچه بنظر اقرب میآیـد همان معنای اول است و مجرور است و عطف بما انزل الیک است، باین معنی که راسخون در علم از اهل کتاب و مؤمنون ایمان بقرآن و بکتب آسـمانی که قبلا نازل شده و ایمان بمقیمین صـلوه که انبیاء باشـند دارند و اعطاء زکاه هم میکنند و ایمان بخدا و روز جزاء هم دارند.

لٰکِنِ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ مِنْهُمْ علماء یهود و نصاری که از کتب آسـمانی کاملا بهره منـد شدنـد و بشارات انبیاء بآمـدن پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم را درک کردند وَ الْمُؤْمِنُونَ کسانی که از مشرکین بشرف اسلام مشرف شدند.

یُؤْمِنُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ قرآن و احکام و اموری که حضرتش از جانب خدا

ابلاغ فرموده وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ از صحف آدم و شیث و نوح و ابراهیم و تورات و زبور و انجیل و آنچه انبیاء آورده بودند.

وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلاةَ از انبیاء و اولیاء و صالحین و اوصیاء انبیاء بتمام آنها ایمان آوردند وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكاةَ و اداء زکاه هم میکنند وَ الْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ و ایمان بوحدانیت حق و نفی شرک وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ و ایمان بروز جزاء هم دارند.

أُولئِكَ این راسخون و مؤمنون را سَنُؤْتِيهِمْ أَجْراً عَظِيماً پاداش بسیار بزرگی

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۳] .... ص : ۲۷۱

إِنَّا أَوْحَيْنا إِلَيْكَ كَما أَوْحَيْنا إِلى نُوحٍ وَ النَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَوْحَيْنا إِلى إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ عِيسى وَ أَيُّوبَ وَ يُونُسَ وَ هارُونَ وَ سُلَيْمانَ وَ آتَيْنا داوُدَ زَبُوراً (۱۶۳)

محققا ما وحی فرستادیم بسوی تو همان نحوی که وحی فرستادیم بسوی نوح و انبیاء بعد از نوح و وحی فرستادیم بسوی ابراهیم و اسمعیل و اسحق و یعقوب و اسباط بنی اسرائیل و عیسی و ایّوب و یونس و هارون و سلیمان و ایتاء فرمودیم زبور را بداود.

إِنَّا أَوْحَيْنا إِلَيْكَ نظر به اینکه پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مدّعی نزول وحی شد از جانب خداوند متعال و این دعوی بر مشرکین و کفار بسیار گران بود و استبعاد میکردند که چگونه میشود که بیک فرد بشر از جانب خدا وحی نازل شود و از آن طرف تمام طبقات کفار یک نفر از انبیاء را که بعقیده آنها مشرع دین خود میدانند و خود را تابع او میگمارند معتقد هستند، بعضی خود را تابع نوح میدانند مثل صابئین و بعضی ابراهیم مثل مشرکین مکه و حجاز و بعضی تابع موسی مثل یهود و بعضی عیسی مثل نصاری لذا خداوند برای رفع استبعاد آنها میفرماید همان نحوی که

بر انبیایی که شما معتقد بآنها هستید وحی فرستادیم همان نحو بر این پیغمبر هم فرستادیم کَما أَوْحَیْنا إِلی نُوحٍ که اول پیغمبر اولو العزم بود وَ النَّبِیِّینَ مِنْ بَعْدِهِ مثل هود و صالح و انبیایی که تابع نوح بودند وَ أَوْحَیْنا إِلی إِبْراهِیمَ که دومین پیغمبر اولوا العزم است وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ که تابع دین ابراهیم بودند و الاسباط که انبیاء بنی اسرائیل باشند مثل یوسف و اگر چه مناسب بود در اینجا بعد از ذکر اسباط ذکر موسی که سومی انبیاء اولوا العزم بوده لکن برای خصوصیتی که خصیصه موسی بوده و در آیه بعد ذکر میفرماید لذا ذکر چهارمی اولو العزم فرموده وَ عِیسی سپس سایر انبیاء بنی اسرائیل را که تابع موسی بودند ذکر فرموده وَ أَیُّوبَ وَ یُونُسَ وَ هارُونَ وَ سُلَیْمانَ و نیز سزاوار بود که داود را مقدّم بر سلیمان ذکر فرماید لکن نظر بخصیصه که باو عنایت شده که ایتاء زبور باشد آن را ممتاز فرمود وَ آتَیْنا داوُدَ زَبُوراً و در اخبار دارد که آنچه در زبور داود بوده مواعظ بوده با اینکه او تابع دین موسی بود این موهبت باو داده شد.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۴] ..... ص : ۲۷۲

وَ رُسُلًا قَدْ قَصَصْناهُمْ عَلَیْکَ مِنْ قَبْلُ وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَیْکَ وَ کَلَّمَ اللَّهُ مُوسی تَکْلِیماً (۱۶۴)

و انبیایی که ما برای تو ذکر کردیم و شرح حال آنها را بیان کردیم قبلا و انبیایی که شرح حال آنها بیان نشده و تکلّم فرمود خداوند با موسی تکلّم کردنی.

وَ رُسُلًا قَدْ قَصَصْناهُمْ عَلَیْکَ مِنْ قَبْلُ مثل ذکریّا و یحیی و الیاس و ذا الکفل و لوط و شعیب و ادریس و هود و صالح و سه نفر از انبیاء که در سوره یس ذکر فرموده وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَیْکَ که توهم نشود که انبیاء منحصر بهمینها هستند که در قرآن ذکر آنها شده بلکه در اخبار داریم صد و بیست و چهار هزار پیغمبر

بودنـد که تمام اینها مورد وحی بودند و بسا در یک عصـر هزار پیغمبر بودند هر کدام مبعوث بیک طائفه و قبیله و شهرسـتان و قریه بودند.

وَ کَلَّمَ اللَّهُ مُوسی تَکْلِیماً از این دو آیه سه جمله مطلب استفاده میشود که مورد استبعاد کفار و مشرکین بوده: یکی دعوی نزول وحی بر پیغمبر که تمام انبیاء مورد نزول وحی بودنـد، دیگر دعوای تکلم خداونـد در لیله المعراج که خداوند با او تکلم فرمود که این در مورد موسی هم بوده، و یکی نزول قرآن که بر داود هم زبور نازل شده.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۵] ..... ص : ۲۷۳

رُسُلًا مُبَشِّرِینَ وَ مُنْذِرِینَ لِئَلَّا یَکُونَ لِلنَّاسِ عَلَی اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَ کانَ اللَّهُ عَزِیزاً حَکِیماً (۱۶۵)

انبیایی بودنـد که کار آنها بشارت دادن باعمال خیر و انذار از اعمال قبیحه که مورد مثوبات و عقوبات میشود که راه عذری بر احدی باقی نباشد و حجتی بر خدا نداشته باشند و خداوند عزیز مقتدر و حکیم علی الاطلاق است.

رُسُـلًا مُبَشِّرِینَ وَ مُنْـذِرِینَ وظیفه مرسـلین راه نمـایی امه است باموری که موجب سـعادت آنها است از بیان عقائـد حقه و اخلاق فاضـله و اعمـال حسـنه که عبـارت از دین حق مبین و صـراط مسـتقیم است و آگاه کردن آنها و دور باش از اموری که مورث شقـاوت آنها است از عقائـد باطله و اخلاق رذیله و اعمال سـیئه که سـبل شـیطان است لـذا میفرمایـد وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ انعام آیه ۱۵۲، اول بشـارت است و دوم انـذار و این دو موضـوع در تمـام مراحـل دو نقطه مقابـل است بهشت و جهنم، ثـواب و عقـاب، اطاعت و معصـیت، خیر و شـرّ، نفع و ضـرر، حسن و قبـح، سـعادت و شـقاوت، نجات و هلاکت، ایمان و کفر، عـدالت و فسق، صلاح و فساد.

لِئَلَّا یَکُونَ لِلنَّاسِ عَلَی اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ اگر انبیاء نیامده بودند

بشر راه حق و باطل را دست نمیآورد و مجرد عقل کافی نیست زیرا محسنات و مقبحات عقلی اگر چه عقل درک میکند لکن بر مخالفتش یک ذمّ و لومی بیش نیست و الناس یستسهلون الذم فی قضاء الوتر بعلاوه عقل پی نمی برد بجمیع مصالح و قبایح و ما در مجلد اول کلم الطیب در مسئله نبوت عامه ادلّه بر لزوم ارسال رسل بر خداوند تبارک و تعالی و بر احتیاج بشر به انبیاء و رسل را بیان کرده ایم لذا اگر ارسال رسل نبود هر آینه حجه برای عباد بود که نمیدانستیم و راه نما نداشتیم خداوند ارسال فرمود که حجه بر آنها باقی نباشد و حجه او بر خلق تمام شود و بر طبق این مفاد در قرآن آیات بسیاری نازل شده مثل لَقالُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی طه آیه ۱۳۴، و مثل فَیَقُولُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ وَ نَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ قصص آیه ۴۷، و مثل وَ ما کُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّی نَبْعَثَ رَسُولًا بنی اسرائیل آیه ۱۷، و غیر اینها.

وَ کانَ اللَّهُ عَزِیزاً حَکِیماً مکرر تفسیر آن ذکر شده.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۶] ..... ص : ۲۷۴

اشاره

لکِنِ اللَّهُ یَشْهَدُ بِما أَنْزَلَ إِلَیْکَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَ الْمَلائِکَهُ یَشْهَدُونَ وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً (۱۶۶)

لکن خداوند شهادت میدهد بآنچه بر تو نازل شده نازل فرمود از روی علم خود و ملائکه هم شهادت میدهند و کفایت میکنند شهادت حق.

(اشکال) ..... ص : ۲۷۴

در انجیل دارد که فرسیّون از یهود اعتراض کردند بمسیح که ما از کجا بفهمیم که تو فرستاده خدایی، جواب داد آیا در تورات شما نیست که هر دعوایی بدو شاهد اثبات میشود گفتند چرا گفت من هم دو شاهد دارم یکی خدا و دیگری خودم، و این حرف بسیار مزخرف است زیرا هر مدّعی میتواند این دعوی را نماید

بگویـد خدا و من دو شاهدیم و همین یک دلیل است بر بطلان این اناجیل و این توهّم در اینجا هم میشود که پیغمبر صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم برای اثبات دعوی خود بگوید خدا و ملائکه بر من شاهد هستند.

(جواب) ..... ص : ۲۷۵

بعـد از آنی که قرآن معجزه بزرگی است و تعجیز میفرماید در آیات بسیاری تمام اهل عالم را دلیل قطعی است بر اینکه کلام خداونـد است پس اگر قرآن شـهادت دهـد بنبوت او مثـل همین آیه خـدا شـهادت داده زیرا کلام او است و همین کافیست بر اثبـات دعوی بنبوت و شـهادت ملائـکه هم از جهت اینست که واسـطه در نزول بودنـد و احتیـاج بشـهادت آنهـا هم نیست لـذا میفرماید لکِنِ اللَّهُ یَشْهَدُ که اگر کفار و اهل کتاب از روی عناد و عصبیت انکار میکنند نبوت تو را و کتاب تو را لکن خداوند شهـادت میدهـد بنزول قرآن بِما أَنْزَلَ إِلَیْکَ و بنبوت تو أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ یعنی دانسـته موافق حکمت و مصـلحت و صـلاح ملت نازل فرمود.

وَ الْمَلائِکَهُ یَشْهَدُونَ زیرا ملائکه مشاهده کرده بودند قرآن مجید را چنانچه میفرماید إِنَّهُ لَقُرْآنٌ کَرِیمٌ فِی کِتابٍ مَکْنُونٍ لا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ واقعه آیه ۷۹.

وَ کَفی بِاللَّهِ شَـهِیداً از خصوصـیات قرآن چنـانچه در مقـدمه بیـان کردیـم اینسـت کـه دعـوی نبـوت و شـرائط نبـوت و سـایر خصوصیات که باید از خارج بدست آورد در خود او موجود است و با سایر معجزات ممتاز است و مئونه از خارج لازم ندارد

[سوره النساء (۴): آیه ۱۶۷] .... ص : ۲۷۵

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلالاً بَعِیداً (۱۶۷)

محققا کسانی که کافر شدنـد و جلوگیری میکننـد دیگران را و مانع میشونـد از راه خدا محققا گمراه شده اند بگمراهی بسیار دوری.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا رؤساء كفار از مشركين و اهل كتاب هستند كه علاوه بر اينكه از روى عناد و عصبيت ايمان نياوردند وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ اتباع و عوام خود را اغفال و اضلال ميكنند و القاء شبهه و كتمان حق ميكنند كه آنها مشرف نشوند باسلام بلكه مسلمين را در مقام بر ميآيند كه از اسلام بر گردند.

قَدْ ضَلُّوا ضَلالًا بَعِيداً باندازه اى كه كانّه از قابليت هدايت افتاده اند و بسيار از حق دور شده اند.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۶۸] .... ص : ۲۷۶

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقاً (۱۶۸)

بيان حال همان كفار سابق الذكر است كه اين هايى كه كافر شدند و بديگران هم ظلم كردند هرگز خدا آنها را نخواهد آمرزيد و آنها را هدايت نخواهد فرمود بطريق حق.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا ظلم هم بساير كفار و اتباع خود نمودند كه بشرف اسلام مشرف شوند و هم بپيغمبر و مسلمين اذيتها و ظلمها كردند ديگر لياقت مغفرت و هدايت ندارند لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقاً.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۶۹] .... ص : ۲۷۶

إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها أَبَداً وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً (۱۶۹)

چون نفى كليه طريق فرمود و البته هر كسى يک مسى ء دارد ميفرمايد إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ يعنى مشى آنها رو بجهنم است با كمال عجله و سرعت سير ميكنند و زمانى كه بجهنم واصل شدند بدانند كه خالِدِينَ فِيها أَبَداً جايگاه ابدى آنها است و اين امر بر خداوند مشكل نيست بلكه بسيار سهل و آسان است زيرا موافق با حكمت است و قدرتش بر هر چيزى على السوى است وَ كانَ ذلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيراً

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۰] .... ص : ۲۷۷

یا أَیُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَکُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّکُمْ فَآمِنُوا خَیْراً لَکُمْ وَ إِنْ تَکْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً (۱۷۰)

ای عموم افراد انسان محققا آمد شما را پیغمبر اکرم بحق از طرف پروردگار شما پس باو ایمان بیاورید و ایمان بهتر است برای شما از کفر و اگر کافر شدید ضررش بخود شما متوجه میشود بدستگاه الهی وارد نمیشود زیرا خدا مالک آنچه در آسمانها و زمین است و عالم بکردار شما و حکیم در پاداش شما است.

یا أَیُّهَا النَّاسُ خطاب بجمیع اهل عالم است تا دامنه قیامت چون پیغمبر مبعوث بر کافه آنها است قَدْ جاءَکُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ پیغمبر دروغی نیست حق و حقیقت است من ربکم از طرف پروردگار شما فرستاده او است از پیش خود دعوی ندارد ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی نجم آیه ۳ و ۴، پس ایمان بیاورید فَآمِنُوا خَیْراً لَکُمْ اختلاف شد در وجه نصب خیرا و ظاهر اینست که خبر کان محذوف باشد یعنی کان الایمان خیرا لکم، حذف شده از جهت دلاله کلام و مفضل علیه وَ إِنْ تَکْفُرُوا کفر و عناد آنها است و این امر الهی برای نفع شما است بر خدا نه از ایمان شما نفعی میرسد و نه از کفر شما ضرری متوجه میشود زیرا که فَإِنَّ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و خداوند علمش بافعال و عقائد و اخلاق شما احاطه دارد وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً و حکمش بر هر کس نافذ است حکیما.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۱] ..... ص : ۲۷۷

یا أَهْلَ الْکِتابِ لا تَغْلُوا فِی دِینِکُمْ وَ لا تَقُولُوا عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِیحُ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَ کَلِمَتُهُ أَلْقاها إِلی مَرْیَمَ وَ رُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ لا تَقُولُوا ثَلاثَةٌ انْتَهُوا خَیْراً لَکُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلهٌ واحِدٌ سُبْحانَهُ أَنْ یَکُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا (۱۷۱)

ای اهـل کتاب غلوّ در دین خود نکنیـد و نگوئیـد بر خـدا جز حق جز این نیست که مسـیح عیسـی بن مریم رسول خـدا است و کلمه اللَّه است که او را القاء فرمود بسوی مریم و روح اللَّه است که از جانب او افاضه شـده پس ایمان بیاورید بخدا و پیغمبران او و قائل بسه خدا نشوید از این عقیده دست کشـید برای شما بهتر است جز این نیست که خدا یکی است و منزه است از اینکه برای او اولاد باشـد از برای اوست آنچه در آسـمانها و زمین است و خداوند کافی است برای تدبیر آنها احتیاج بکمک و معین و اسباب ندارد.

یا أَهْلَ الْکِتابِ مراد نصاری هسـتند لا تَغْلُوا فِی دِینِکُمْ غلوّ تجاوز از حد است و حکماء گفتند کل شیئی جاوز عن حده انعکس الی ضـده البته هر چیزی که محدود بحدی است اگر از آن حد خارج شد چیز دیگری میشود یا بانقلاب یا باسـتحاله یا بتغییر و ضـد او میگردد، شـراب سـرکه میشود، هیزم خاکستر میگردد، سگ در نمک زار نمک میشود، علقه مضـغه میشود و هکـذا، و این اقسام ممکن است زیرا ماده مشترکه دارند خلع و لبس صورت میکنند امّا بسائط که مرکّب نیسـتند و ماده و صورت ندارند محال است تغییر پیـدا کننـد، کمّ محال است کیف شود، جوهر محال است عرض شود چون تباین ذاتی دارنـد، واجب الوجود محـال است ممکن الوجـود شـود و بـالعکس، بسـیط محـال است مرکّب گردد و بـالعکس، ذات مقـدس واجب الوجود بسـیط الحقیقیه که صـرف وجود است محـال است انسـان مرکّب از اجزاء و عناصـر و مواد که سـر تا پا احتیاج دارد و ممکن بالـذات است شود.

وَ لا تَقُولُوا عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قـادر متعال حیّ ذو الجلال واجب الوجود کامل فوق الکمال، منزه از جمیع نواقص و عیوب، برای از احتیاج، غنی بالذات وحده لا شریک له بدانید اللَّه را و اعتراف کنید.

ص: ۲۷۸

إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ او است پیغمبر اولوا العزم صاحب کتاب و شریعت فرستاده خدا و کلمته گذشت که اطلاق کلمه بر انبیاء و اوصیاء میشود زیرا کلمه منبئی ما فی الضمیر است و انبیاء و اوصیاء مظهر تام اتم کمالات ربوبی هستند

نحن کلمات اللَّه التامات

بلکه (همه عالم کلام حق تعالی است) أَلْقاها إِلى مَرْيَمَ القاء افاضه و عنایت است که خداوند عیسی را بمریم عنایت فرمود و این موهبت نصیب او شد.

وَ رُوحٌ مِنْهُ روح جوهر مجرد است که خداوند پیش از اجساد خلق فرمود و بعد از تمامیت بدن دمیده می شود در آن چنانچه در حق حضرت آدم میفرماید وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي و در اینجا نفخ در مریم شد و لذا عیسی را روح اللَّه گفتند فَآمِنُوا بِاللَّهِ باقرار بوحدانیه و یگانگی و سایر شئونات ربوبی و رسله از آدم تا خاتم به اینکه تمام فرستادگان خدا هستند و مقرّبان درگاه او و افضل از جمیع مخلوقات او و مأمور بدعوت بندگان او هر کدام در حد خود.

وَ لا تَقُولُوا ثَلاثَةٌ نصاری در عین اینکه سه خدا قائلند و خدا را سومی میدانند چنانچه میفرماید لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلاثَةٍ مائده آیه ۷۳، هر سه را هم یکی میگویند و این عین تناقض است و توجیهاتی که برای آنها کردند که میگویند اله واحد و اقانیم ثلاثه مثل سراج که یک سراج است ولی مرکب از دهن و فتیله و آتش است و مثل شمس یکی است لکن جسم است وضوء است و شعاع بسیار غلط است زیرا ترکیب لازم میآید و احتیاج بیکدیگر و بمکان و بمرکب بالکسر و سایر لوازمات امکان که منافی با وجوب وجود است بعلاوه اینکه هر یک جزو اله است و هر سه از الوهیت میافتند.

انْتَهُوا نهی بمعنی طلب ترک است مقابل امر که طلب فعل است و انتهی بمعنی قبول ترک است یعنی بپرهیزید ترک کنید قول بتثلیث را و دست بر دارید از شرک

و کفر خَيْراً لَكُمْ انتهى و دست بر داشتن براى شما بهتر است از كفر و شرك و قول بتثليث.

إِنَّمَا اللَّهُ إِلهٌ واحِدٌ خدا يكى است الوهيت مختص باو است معبودى جز او نيست و خالقيت و رازقيت و سائر صفات ربوبى خصيصه اوست.

سبحانه منزه است از تركيب و جسميت و حلول و ساير صفات امكانى كه از جمله آنها است أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ زيرا توليد و تناسل از لوازم امكان است لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ.

لَهُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ از ملائكه و انبياء و ساير مخلوقات تمام سر عبوديت در پيشگاه احديت فرود آورده و اقرار بعبوديت كرده همه مخلوق و مملوك او هستند.

وَ كَفى بِاللَّهِ وَكِيلًا احتياج باحدى ندارد و بقدرت كامله خود تمام مخلوقات را نگهبانى ميكند و ملك خود را اداره ميفرمايد.

[سوره النساء (۴): آيه ۱۷۲] ..... ص: ۲۸۰

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْداً لِلَّهِ وَ لاَ الْمَلائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَ مَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعاً (۱۷۲)

هرگز مسيح و ملائكه مقرّبين استنكاف ندارند از اينكه خود را عبد الهى بشمارند و او را بمعبوديت ستايش كنند و كسى كه استنكاف از عبادت او كند و تكبر ورزد پس زود باشد كه تمام آنها در پيشگاه احديت مجتمع شوند.

يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ

استنكاف زير بار نرفتن است و جلوگيرى از اعتراف بربوبيت حق مثل فرعون و نمرود و شدّاد كه دعوى ربوبيت كردند و گفت أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى و ساحت قدس انبياء و ملائكه منزّه است بلكه افتخار آنها است بعبوديت

پروردگار از امیر المؤمنین علیه السّلام که در مناجاتش عرض میکند

(کفانی عزا ان تکون لی ربا و کفانی فخرا ان اکون لک عبدا)

و در مورد رسول خدا اول شهادت بعبودیت میدهی سپس برسالت اشهد ان محمدا عبده و رسوله) صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم.

ْ يَكُونَ عَبْداً لِلَّهِ

هرگز دعوی الوهیت و بنوت از او صادر نشده چنانچه میفرماید در سوره مائده آیه ۱۱۶ إِذْ قالَ اللَّهُ يا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمِّيَ إِلهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قالَ سُبْحانَكَ ما يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ ما لَيْسَ لِي بِحَقٍّ، الی قوله: ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا ما أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُمْ الایه لَا الْمَلائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ

اشاره بروح القدس است که نصاری گفتند اب و ابن و روح القدس که ملائکه هم استنکاف از عبودیت حق ندارند.

مَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ

مثل کیاسره و جبابره و قیاسره و فراعنه و امثال آنهاسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعاً

نیکان و بدان را جمیعا در قیامت روز حشر مجتمع خواهند کرد و هر که را بجزاء خود خواهند رسانید.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۳] .... ص : ۲۸۱

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَ أَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَ اسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذاباً أَلِيماً وَ لا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً (۱۷۳)

بعد از اینکه تمام در روز حشر مجتمع شدند آنها را دو دسته میکنند پس کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح نمودند اجر و مزد آنها را بمقدار کافی و وافی عنایت میفرماید بلکه زیادتر از مقدار کافی بفضل و کرم خود مرحمت میکند، و اما کسانی که استنکاف از توحید نمودند و مشرک شدند و تکبر ورزیدند و زیر بار انبیاء نرفتند پس آنها را عذاب میکند عذاب دردناکی و یافت نمیشود برای آنها

جز خدا ولی و نه یاوری.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بتمام انبیاء و آنچه شرط ایمان است وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مراد این نیست که تمام اعمال صالحه را بجا بیاورند زیرا ممکن نیست و مراد این نیست که تمام اعمال آنها صالحه باشد زیرا اعمال مباحه یا مکروهه هم از آنها صادر میشود بلکه مراد اتیان بواجبات و ترک محرمات است.

فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ تعبیر باجر نوع تفضل است زیرا استحقاق برای احدی نیست بلکه مراد آنکه خداوند بوعده هایی که بر هر یک از اعمال صالحه در کتابش یا بلسان انبیاء و ائمه علیهم السلام داده وفاء میفرماید وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بیش از آنچه وعده داده عنایت میکند تفضلا.

وَ أَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا استنکاف از توحید مثل نصاری که قائل بتثلیث و یهود که بشرک رفتند و سایر طبقات مشرکین وَ اسْتَكْبَرُوا که مخالفت انبیاء و دستورات الهی کردند فَيُعَذِّبُهُمْ عَذاباً أَلِيماً.

وَ لا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً اشاره باینست که مثل حضرت عیسی یا مریم یا روح القدس از نصاری بیزارند و این توهّمی که میکنند که آنها نجاتشان میدهند توهّم فاسدی است و همچنین حضرت موسی و سایر انبیاء بنی اسرائیل یهود را نجات می بخشند و هم بتهای مشرکین آنها را شفاعت میکنند غلط است جز خدا ولیّ و ناصری نخواهند یافت.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۴] .... ص : ۲۸۲

يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمْ بُرْهانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ نُوراً مُبِيناً (۱۷۴)

ای افراد بشر بتحقیق آمد برای شما از جانب پروردگار شما برهان و دلیل واضحی و نازل فرمود بسوی شما نور آشکارا.

ص: ۲۸۲

یـا أَیُّهَا النَّاسُ خطاب بجمیع اهل عالم است قَـدْ جاءَکُمْ بُرْهانٌ مِنْ رَبِّکُمْ برهان عبارت از دلیل است که قابل اشـکال نباشـد و بر تمـام واضـح و هویـدا گردد، و ممکن است مراد وجـود مقـدس نبوی باشـد که بـا معجزات بـاهرات و اخلاـق فاضـله و قوانین محکمه و احکام متقنه آمده که قابل شبهه نیست، و ممکن است مراد قرآن مجید باشد که خود بنفسه معجزه است و مشتمل بر تمام مصالح دنیوی و اخروی و جلوگیر از تمام مفاسد دارین است.

وَ أَنْزَلْنـا إِلَیْکُمْ نُوراً مُبِیناً ممکن است دین مقـدس اسـلام باشـد و ممکن است قرآن باشـد و ممکن است ولایه باشـد چنانچه در اخبار است و اطلاق بر جمیع مانعی ندارد، و اللَّه العالم.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۵] ..... ص : ۲۸۳

فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ اعْتَصَمُوا بِهِ فَسَیُدْخِلُهُمْ فِی رَحْمَهٍ مِنْهُ وَ فَضْلٍ وَ یَهْدِیهِمْ إِلَیْهِ صِراطاً مُسْتَقِیماً (۱۷۵)

پس اما کسانی که ایمان بخدا آوردند و چنگ زدند باو پس بزودی آنها را داخل میفرماید در رحمت از خود و در فضل خود و هدایت میفرماید بسوی خود راه راست را.

فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ اعْتَصَمُوا بِهِ اعتصـام بخـدا اعتصـام بـدین و کتـاب او و پیغمـبر و خلفـاء او و احکـام و قوانین او اسـت فَسَیُدْخِلُهُمْ فِی رَحْمَهٍ مِنْهُ مشمول رحمتهای غیر متناهیه او میشوند در دنیا و آخرت (و فضل) و تفضلات او.

وَ یَهْدِیهِمْ إِلَیْهِ البته کسـی که اطاعت نبی و اوصـیاء او کنـد و بدسـتورات قرآن عمل کنـد و احکام دین را منظور دارد هدایت میشود بسوی خدا یعنی قرب معنوی پیدا میکند و بنده مقرّب نزد پروردگار میشود صِراطاً مُسْتَقِیماً که این اعتصام و این هدایت راه مستقیم است اعوجاجی در او نیست.

[سوره النساء (۴): آیه ۱۷۶] ..... ص : ۲۸۴

اشاره

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلالَهِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتٌ فَلَها نِصْفُ ما تَرَكَ وَ هُوَ يَرِثُها إِنْ لَمْ يَكُنْ لَها وَلَدٌ فَإِنْ كانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثانِ مِمَّا تَرَكَ وَ إِنْ كانُوا إِخْوَهً رِجالاً وَ نِساءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيمٌ (۱۷۶)

از شما سؤال میکنند بیان حکم را بفرما خداوند بیان میفرماید در مورد کلاله خواهر و برادر اگر مردی مرد و اولاد ندارد و از برای او است یک خواهر نصف آنچه گذارده میبرد و اگر خواهر مرد و اولاد ندارد برادر تمام ارث را میبرد و اگر دو خواهر دارد دو سوم مال را می برند بالمناصفه و اگر خواهر و برادر دارد تمام مال را میبرند برادرها دو برابر خواهرها یعنی هر برادری دو برابر خواهر میبرد بیان میفرماید برای شما که گمراه نشوید و خدا بهر چیزی عالم است

(اشکال) ..... ص : ۲۸۴

در اوائل سوره خداوند برای خواهر و برادر شش یک قرار داده در آیه ۱۲ میفرماید وَ إِنْ كانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلالَهً أَوِ امْرَأَهٌ وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ واحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذلِكَ فَهُمْ شُرَكاءُ فِي الثُّلُثِ الایه و در این آیه برای یک خواهر نصف معین فرموده و برای دو خواهر دو ثلث.

(جواب) ..... ص : ۲۸۴

اما در آنجا راجع بخواهر امی است و در اینجا راجع بابی و ابوینی است يَسْتَفْتُونَكَ فتوی بیان حکم است و استفتاء سؤال از بیان حکم است که از حضرتش سؤال کردند قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ خداوند بیان میفرماید فِي الْكَلالَهِ تفسیر کلاله در اول سوره گذشت و بمقتضای حدیث منقول از حضرت صادق (ع) مراد اخوه و اخوات است و البته میراث آنها در طبقه دوم است زیرا طبقه اول ابوین و اولاد

هستند هر چه نازل شوند و طبقه دوم اجداد و جدات و اخوات هستند و میراث آنها دو قسم است بالفرض و بالنصیب و آیه بالفرض را متذکر مینماید و آن اگر اخوه و اخوات امی باشند نصیب من یتقرب به را می برند که مادر باشد که در اوائل سوره بیان شده که اگر یکی باشند سدس میبرند و اگر دو ببالا باشند ثلث میبرند و تقسیم بین آنها بالسویه است ذکر و انثی، و اما اگر ابوینی باشند یا با فقد ابوینی ابی تنها باشند این آیه بیان میفرماید إِنِ امْرُؤٌ هَلَکَ و هلاکت عبارت از موت است و لَیْسَ لَهُ وَلَدٌ که جزو طبقه اول است و با وجود او میراث بطبقه دوم نمیرسد چنانچه اگر والدین هم باشند چون جزو طبقه اولند ارث بخواهر و برادر نمیرسد بلی آنها حاجب ام میشوند که تفصیلش گذشت که در صورت نبودن اخوه و اخوات مادر ثلث میبرد و بقیه بپدر میرسد و با وجود آنها مادر سدس میبرد و بقیه راجع بپدر است.

وَ لَهُ أُخْتٌ ابوینی یا ابی فَلَها نِصْفُ ما تَرَکَ و بقیه اگر زوجه و اجداد و جدات نباشند بهمین خواهر میرسد بالنصیب وَ هُوَ یَرِثُها إِنْ لَمْ یَکُنْ لَها وَلَدٌ که اگر خواهر بمیرد و طبقه اول نباشند تمام ارث ببرادر میرسد.

فَإِنْ کانَتَا اثْنَتَیْنِ یعنی متوفی چه مرد باشد و چه زن اگر دو خواهر دارد و طبقه اولی نیستند دو ثلث میبرند بالفرض فَلَهُمَا الثُّلُثانِ مِمَّا تَرَکَ و اگر وارث دیگری در این طبقه مثل اجداد و جدات نیستند و زوج یا زوجه هم ندارد ثلث دیگر را بالنصیب میبرند.

وَ إِنْ کانُوا إِخْوَةً رِجالًا وَ نِساءً که اگر متوفی برادر و خواهر هر دو را دارد چه متعدد باشند یا نباشند ولی ابوینی یا ابی با فقد ابوینی تمام مال تقسیم بین آنها میشود برادر دو برابر خواهر فَلِلذَّکَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَیَیْنِ و فروع بسیاری داریم که در کتاب میراث متعرض هستند و یک قسمت آنها را در اول سوره متعرض شدیم

يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا یعنی خداوند بیان احکام ارث را فرمود که اگر بیان نفرموده بود شما بضلالت میافتادید کانه تقدیریست که سیاق کلام دلالت دارد وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيمٌ.

تمت بعون اللَّه و توفیقه سوره مبارکه النساء فی لیله العشرین من ذی القعده الحرام سنه ۱۳۷۷ بید مؤلفه الحاج سید عبد الحسین طیب ایده اللَّه تعالی فی الدارین و یتلوها بتوفیقه و تأییده انشاء اللَّه تعالی سوره المائده و الحمد للَّه و الصلاه علی محمد و آله صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم

تفسیر سوره مائده ..... ص : ۲۸۷

اشاره

بسم اللَّه الرّحمن الرّحیم الحمد للَّه ربّ العالمین و صلی اللَّه علی محمّد و آله الطاهر و اللعن علی اعدائهم اجمعین بید مؤلفه الحاج سید عبد الحسین طیب آیات آن بنا بر معروف بین قراء ۱۲۰ آیه، بعضی گفتند ۱۲۳ بعضی ۱۲۵ آیه، و فضیلت آن از شیخ صدوق (ره) بسند خود از ابی جارود از حضرت باقر علیه السّلام فرمود

(من قرء سوره المائده فی کل خمس لم یلبس ایمانه بظلم و لم یشرک بربه احدا)

و از ابی بن کعب از حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که فرمود هر کس سوره مائده را بخواند عطاء میشود باو بعدد نفوس تمام یهود و نصاری ده حسنه و محو میشود از او ده سیئه و رفع میشود برای او ده درجه.

و از امیر المؤمنین علیه السّلام مرویست که این سوره قبل از وفات پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم دو ماه یا سه ماه نازل شده و هیچ آیه آن نسخ نشده و غیر اینها مروی در کتب تفاسیر، قال اللَّه تبارک و تعالی.

[سوره المائده (۵): آیه ۱] ..... ص : ۲۸۷

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَکُمْ بَهِیمَهُ الْأَنْعامِ إِلاَّ ما یُتْلی عَلَیْکُمْ غَیْرَ مُحِلِّی الصَّیْدِ وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ إِنَّ اللَّهَ یَحْکُمُ ما یُرِیدُ (۱)

ای کسانی که ایمان آوردید باید بعقدهای خود وفاء کنید حلال شده است

بر شما بچه های تو دلی انعام مثل شتر و گاو و گوسفند و بز و غیر اینها از حیوانات حلال گوشت مگر آنچه بر شما تلاوت میشود از حیوانات محرمه الاکل غیر محلی الصید و حال آنکه شما محرم باشید محققا خداوند هر چه اراده فرماید حکم میکند یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب اگر چه بمؤمنین است لکن احکام الهیه برای جمیع افراد بشر است و تمام محکوم بآنها هستند، و وجه اختصاص خطاب بمؤمنین ممکن است از جهت این باشد که کفار ترتیب اثر بر اوامر الهیه نمیکنند، و ممکن است از جهت این باشد که عقود و عهود آنها شرعیت ندارد و واجب نیست که بآنها وفاء کنند بلکه بسا حرام میشود.

أَوْفُوا بِالْعُقُودِ وفاء بمعنی ترتیب اثر است و العقود جمع محلی بالف و لام مفید عموم است و مراد بعقود مطلق قرار داد است شامل جمیع معاملات بین المسلمین میشود از بیع و صلح و اجاره حتی شروط ابتدائیه را هم میگیرد و قرارداد بین خالق و مخلوق و بین نبی و امت و بین امام و رعیت و بین زوج و زوجه و شامل نذور و عهود هم میشود لذا در بعض اخبار تفسیر شده بعهود و در بعضی تعبیر شده بعهد ولایت و در بعضی ببیعت و تمام اینها بیان مصادیق است منافی با عموم نیست و بالجمله خروج عقود جائزه یا شروط ابتدائیه محتاج بدلیل مخصص است و الا آیه بعمومه شامل جمیع آنها میشود و از اینجا است که می گوییم اصل در کلیه معاملات لزوم است الا ما خرج بالدلیل بلی شامل ایقاعات نمیشود زیرا از تحت این عنوان خارج است و همچنین قراردادهای غیر مشروع و معاملات فاسده و وعده های محرمه خارج است و شامل نمیشود مثل بیع ربوی و بیع اشیاء محرمه مثل شراب و آلات لهو و مجسمه ذی روح و مکاسب محرمه و قمار و امثال اینها.

(تنبیه) ..... ص : ۲۸۸

منافات ندارد این عموم با اینکه در هر عقد و عهد و التزامی شارع مقدس

شرائطی مقرر فرموده باشد مثل شرائط بیع و متبایعین و عوضین و نحو اینها که بدون آنها فاسد است و از تحت عموم خارج است.

أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعامِ بهیمه در اخبار بسیاری تفسیر شده ببچه تو دلی که تذکیه آن بتذکیه مادر آنها است، و مراد از انعام حیوانات چهارپاست که حلال گوشت باشند مثل شتر، گاو، گوسفند و غیر اینها و شامل محرم الاکل نمیشود، و بعباره اخری حیوان حرام گوشت بچه او هم حرام گوشت و جای احتمال حلیت در آنها نیست فقط مورد احتمال اینست که حیوان حلال گوشت که باید شرایط تذکیه در او باشد و بدون تذکیه میته است آیا به در رحمش که پس از تذکیه مادرش در رحم بمیرد آیا جزو میته است چون بچه تذکیه نشده یا مذکی است بتذکیه مادر، آیه دلالت دارد که مذکی است و حلال است و تذکیه جداگانه نمیخواهد إِلَّا ما يُتْلى عَلَيْكُمْ که بعد از این ایه تلاوت میشود حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ الایه.

غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ محلی الصید جمع مضاف است و نون محلین باضافه ساقط شده و کلمه مفتوح است بنا بر حالیت، و اختلاف شد بین مفسرین بعضی گفتند حال است برای ضمیر اوفوا که مرجعش الذین آمنوا است، و بعضی گفتند حال است از برای ضمیر کم در کلمه احلت لکم، و بعضی گفتند حال است برای ضمیر کم در کلمه الا ما یتلی علیکم، و بر این تقادیر معنی مختلف میشود بر تقدیر اول معنی این میشود واجب است وفاء بعقود غیر از عقدی که بر صید واقع میشود در حال احرام از آنهایی که حلال میدانند صید را.

و بر تقدیر دوم معنی این میشود که حلال است بر شما بهیمه الانعام غیر صید محلین در حالی که شما محرم هستید و بمنزله عطف است بر الا ما یتلی علیکم و غیر محلی الصید و انتم حرم که حرام است.

و بر تقدیر سوم استثناء از استثناء است مثل اینکه بگویی اکرم العلماء الا الفساق منهم الا زید که زید با اینکه عالم فاسق است واجب الاکرام است، لکن احتمال اول و سوم بسیار بعید است و خلاف ظاهر آیه است و ظاهر آیه همان احتمال ثانیست که احتمال وسط باشد و خیر الامور اوسطها شامل است در این مورد

(بیان ذلک) .... ص : ۲۹۰

اما احتمال اول مفادش این میشود که محلین صید واجب نیست برای آنها وفاء به هیچ گونه عقد و عهدی تا مادامی که محرم هستند و این قطعا مراد نیست.

و اما احتمال سوم مفادش این میشود که در حال احرام حلال است و تذکیه آن بتذکیه مادر او است غیر از بهیمه انعام در حال احرام و مراد انعام وحشیه است که صید آنها حرام است مثل آهو و بز کوهی و سایر حیوانات وحشیه زیرا انعام اهلی مانعی ندارد خوردن آنها و بچه های آنها.

إِنَّ اللَّهَ یَحْکُمُ ما یُرِیدُ زیرا اراده او علم بصلاح است و حکمش هم بر طبق صلاح است و تابع اراده او است.

[سوره المائده (۵): آیه ۲] ..... ص : ۲۹۰

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللَّهِ وَ لا الشَّهْرَ الْحَرامَ وَ لا الْهَدْیَ وَ لا الْقَلائِدَ وَ لا آمِّینَ الْبَیْتَ الْحَرامَ یَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْواناً وَ إِذا حَلَلْتُمْ فَاصْطادُوا وَ لا یَجْرِمَنَّکُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوکُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَ تَعاوَنُوا عَلَی الْبِرِّ وَ التَّقْوی وَ لا تَعاوَنُوا عَلَی الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ (۲)

ای کسانی که ایمان آوردید حلال نکنید شعائر خداوندی را و نه ماه حرام را و نه قربانی را و نه تقلید حیواناتی که برای هدی میبرند و نه کسانی که قاصد

بیت اللّه الحرام هستند ابتغاء فضل از پروردگار خود و تحصیل رضای او و زمانی که محل شدید یعنی از حد حرم خارج شدید صید کنید و وادار نکند شما را سرزنش های قومی که شما را مانع شدند از دخول مسجد الحرام اینکه تلافی کنید و معاونت کنید و کمک دهید بندگان خدا را بر اعمال بر و تقوای از معاصی و کمک نکنید آنها را بر معاصی و تعدیات و از خدا بترسید محققا سخت گیر است در عقاب و عذاب.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللَّهِ شعائر جمع است بمعنی علامات و نشانه های خداوندی که تعبیر بشعائر دین میشود و اگر چه مورد آیه مناسک حج است مثل: طواف، سعی، وقوف عرفات، مشعر الحرام، رمی جمرات، ذبح حلق، بیتوته بمعنی، نماز طواف و سایر مناسک لکن منافی با عموم نیست و جمع مضاف افاده عموم میکند، و مراد از لا تحلوا عدم مراعات حدود و عدم اعتناء بآنها است مثل: نماز، روزه، خمس، زکاه، حج بلکه شعائر مذهبی مثل اقامه عزا تشرف بزیارات ائمه هدی در مشاهد مشرفه و غیر اینها که تماما شعائر اللّه است که احلالش عدم مراعات حدود و احکام آنها است.

وَ لَا الشَّهْرَ الْحَرامَ اشهر حرم: رجب، ذی العقده، ذی الحجه، محرم که قتال با مشرکین در این چهار ماه حرام است یعنی ابتداء بقتال و اما اگر کفار مقاتله کردند دفاع آنها و مقاتله با آنها مانعی ندارد، و اختلاف شد بین مفسرین که مراد از شهر حرام کدام شهر است آیا رجب است یا ذی الحجه و توهم کردند که الف و لام الشهر عهد است لکن الف و لام جنس است و تمام اشهر حرم را شامل میشود، و نیز گفتند که این آیه نسخ شده بآیه فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِینَ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ نساء آیه ۸۹، و آیه فَلا یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرامَ بَعْدَ عامِهِمْ هذا توبه آیه ۲۸، و امثال اینها لکن این توهم هم فاسد است: اولا- بر فرض که این آیات اطلاق داشته باشد مثل این آیه و آیات دیگر مثل فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِینَ

حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ

توبه آیه ۵ تقیید میشود و تعارض تباینی ندارد.

و ثانیا اصلا آیه اطلاق از این جهه که اطلاق زمانی باشد ندارد و در مقام بیان از این جهت نیست.

و ثالثا این دعوی منافیست با خبری که قبلا از امیر المؤمنین (ع) نقل کردیم که این سوره هیچ آیه از آن نسخ نشده.

و رابعا این سوره بعد از سوره نساء و توبه نازل شده و ناسخ باید بعد از منسوخ باشد نه قبل.

وَ لَا الْهَدْیَ آن گوسفندی که با گاو یا شتر برای قربانی در منی روز عید معین میکنند حرام است تصرف در آن و بیع و شراء و ذبح و اکل آن حَتَّی یَبْلُغَ الْهَدْیُ مَحِلَّهُ بقره آیه ۱۹۶.

وَ لَا الْقَلائِدَ اختلاف شد بین مفسرین در مراد از قلائد و عدم احلال آن بر اقوالی و لکن ظاهر اینست که در حج قران هدی را تقلید میکنند به نعلی که در او نماز میکنند و این هدی حرام است خوردن آن یا فروختن یا سایر تصرفات چنانچه میفرماید وَ لا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّی یَبْلُغَ الْهَدْیُ مَحِلَّهُ بقره آیه ۱۹۶، و در مجمع البحرین

یقلدها بنعل قد صلی فیه کما فی الحدیث

و از همین باب است تقلید یعنی گردن گرفتن قول مجتهد بدون مطالبه دلیل، و از همین باب است قلاده که بگردن زن که گردن بند میگویند یا حیوانات میاندازند (و

فی الحدیث الخلافه قلدها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علیا)

مجمع البحرین، یعنی الزام فرمود امر خلافت را بعلی علیه السّلام، و در باب جهاد دارد

السیف مقالید الجنه و النار

یعنی اگر در راه حق باشد کلید بهشت است و اگر در راه باطل باشد کلید آتش است.

(اشکال و دفع] ..... ص : ۲۹۲

اما اشکال به اینکه جمله اولی شامل این جمله بود زیرا اینهم از مناسک و جزو

شعائر است، اما جواب اینکه جمله اولی راجع بخود شخص است که مشاعر اللّه را مراعات کنید و این جمله راجع باینست که دیگران که هدی را تقلید میکنند بر شما حلال نیست در او تصرف کنید و حلال بدانید.

وَ لَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرامَ یعنی قاصدین بیت الحرام کسانی که قصد تشرف حج دارند آنها را مانع نشوید و جلوگیری نکنید سوای اینکه مسلم باشد یا کافر چون قتال با کفار هم در اشهر حرم حرام است چنانچه گذشت.

يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْواناً کسی که تشرف پیدا میکند بحج برای درک ثواب و تحصیل رضای پروردگار است اگر مسلم باشد که واضح است و اگر کافر باشد بر حسب عقیده فاسد خود هم مقصودش اینست، و این جمله اشاره باین است کسانی که قصد بیت اللّه الحرام را دارند نه برای حج بلکه برای فساد یا مقاتله با مسلمین یا خراب کردن بیت آنها را باید جلوگیری کرد و با آنها مقاتله نمود و لو در اشهر حرم باشد.

وَ إِذا حَلَلْتُمْ فَاصْطادُوا زمانی که محل شدید و از حد حرم خارج شدید صید کنید یعنی حلال است و مرخصید نه اینکه واجب باشد صید زیرا امر عقیب حذر مفید اباحه است چون محرمات احرام بعد از حلق در منی و تقصیر حلال میشود مگر سه چیز: طیب، نساء و صید. بعد از طواف حج و نماز آن ط.....حلال میشود و بعد از طواف نساء و نماز آن نساء حلال میشود و صید بحرمت باقی است تا از حد حرم خارج شود بتفصیلی که در مناسک مذکور است.

وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ لا یجرمنکم یعنی لا یحملنکم وادار نکند شما را شنئان بمعنی بغضاء قوم أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ أَنْ تَعْتَدُوا نظر به اینکه مشرکین جلوگیری کردند و مانع شدند در حدیبیه که پیغمبر و اصحابش برای حج داخل مکه شوند خداوند میفرماید شما مسلمین در مقام تلافی بر نیائید و مانع و صد

بر آنها نشوید و بغضاء و عداوت آنها شما را وادار نکند باین امر.

وَ تَعاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوى اعانت ایجاد مقدمات قریب بفعل صادر از غیر است مثلا دست کوری را گرفتن برای رفتن بمسجد یا اسلحه و مراکب دادن بدست مجاهدین، و بر تمام خوبیها را شامل است از اعمال خیر چه واجبات باشد و چه مستحبات بامر معروف و هدایت و ارشاد و دلالت و ایصال و بذل مال و قوی در راه خیر.

و تقوی پرهیز از معاصی است و اعانت بر تقوی جلوگیری از ارتکاب معاصی است از دیگران بنهی از منکر و سلب مقدماتی که موجب شود عدم صدور معصیت از غیر، و اعانت بر بر و تقوی علاوه بر اینکه خود اعانت بر است و عبادت بزرگی است و احسان ببندگان خدا و خیر خواهی است در ثواب آن عبادت شریک با فاعل است چه اعانت بزبان باشد یا بفعل یا بمال.

وَ لا تَعاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ اثم مطلق اعمال قبیحه و معاصی الهیه است و عدوان تجاوز از حدود شرعیه است و اعانت بر معاصی و تجاوزات علاوه بر اینکه خود یک معصیت بزرگی است و مورد نهی الهی است در گناه اهل معاصی هم شریک میشود و در واقع معین فاعل بالتسبیب است و مرتکب فاعل بالمباشره است و راضی بفعل فاعل بالرضا است و هر سه در گناه و عقوبت شرکت دارند بخصوص اعانت بر ظلم که جزو اعوان ظلمه میشود و اخبار در حرمت و عقوبت دنیوی و اخروی آن بسیار است و در مجلد اول فی الجمله متعرض شده ایم، و اعانت بر معاصی یا بواسطه تبلیغات سوء یا فراهم آوردن اسباب معصیت و آلات لهو و لعب و تشکیلات سینماها و تماشاخانه ها و روزنامه ها و مجلات مسمومه و کتب ضلال و امثال اینها وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ تفسیرش واضح است.

ص: ۲۹۴

[سوره المائده (۵): آیه ۳] ..... ص : ۲۹۵

اشاره

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَ الْمُنْخَنِقَةُ وَ الْمَوْقُوذَةُ وَ الْمُتَرَدِّيَةُ وَ النَّطِيحَةُ وَ ما أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّ ما ذَكَّيْتُمْ وَ ما ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ ذلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلا تَخْشَوْهُمْ وَ اخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳)

حرام شده است بر شما مؤمنین حیواناتی که بدون تزکیه مرده اند و خون و گوشت خوک و آنچه قربانی میکنند و نام خدا را نمی برند و حیواناتی که خفه شده اند و حیواناتی که بتوسط سنگ و چوب که بآنها میزنند تا بمیرند و حیواناتی که از جای مرتفع میاندازند یا در چاه می افتند و میمیرند و حیواناتی که بیک دیگر شاخ میزنند تا یکی از آنها بمیرد و حیواناتی که درندگان آنها را پاره میکنند و میخورند مگر آنها را تذکیه کنید تا نیمه جانی دارند و حیواناتی که برای بتها و خدایان مشرکین قربانی میکنند و حیواناتی که بطریق قمار تقسیم میکنند این فسق و معصیت و خروج از طاعت است امروز مأیوس شدند کسانی که کافر شدند از دین شما از آنها بیم نداشته باشید و از من که خدای شما هستم بترسید امروز کامل کردم برای شما دین شما را و تمام کردم بر شما نعمت خود را و راضی شدم برای شما دین اسلام را پس کسی که مضطر شد در قحطی و نمیخواهد مرتکب حرام شود مانعی ندارد بقدر رفع اضطرار از میته بخورد پس محققا خدا آمرزنده و مهربان است کلام در این آیه در چند مقام واقع میشود:

(مقام اول) ..... ص : ۲۹۵

آنکه معاندین ترتیب نزول این آیه را از روی عناد با امیر المؤمنین علیه السّلام

و غصب خلافت بر هم زدند، جمله الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا و الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ مربوط باين آيه نيست و بعد از آيه يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ در غدير خم هيجدهم ذى الحجه نازل شده و اين آيه بعد از جمله وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ جمله فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ بوده، و شاهد بر اين مدعى اموری است:

امر اول- آيات شريفه قرآن كه مشابه اين است در سوره بقره آيه ۱۷۲ إِنَّما حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ ما أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ و در سوره انعام آيه ۱۴۵ قُلْ لا أَجِدُ فِي ما أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّماً عَلى طاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَماً مَسْفُوحاً أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقاً أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ و در سوره نحل آيه ۱۱۵ إِنَّما حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ ما أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَ لا عادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ و از واضحات و بديهيات است كه اين حكم موجب يأس كفار و اكمال دين و اتمام نعمت نيست بلكه بايد امر مهمى كه روح ايمان باشد مثل ولايه امير المؤمنين و نصب او بر خلافت و آخرين فريضه الهى باشد و اللَّه الهادى.

امر دوم- اخبارى كه از خود عامه در اين باب وارد شده كه فعلا آنچه در نظر است شش حديث است: ۱- صدر الأئمه موفق ابن احمد خوارزمى.

۲- ابراهيم بن محمد حموينى از شيخ تاج الدين. ۳- ابو نعيم از على بن عامر.

۴- حموينى از ابو منصور بن شهردار. ۵- ابو نعيم رفعه تا قيس بن ربيع.

۶- صاحب المناقب از محمد بن اسحق.

و مضمون اين اخبار اينكه پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم در غدير خم على عليه السّلام را بقدرى بلند كرد كه زير بغل پيغمبر نمايان شد و فرمود

(من كنت مولاه فهذا على مولاه)

تا آخر دعاء آن حضرت و اشعار حسان بن سامت را که در محضر رسول اللّه سروده نقل کردند و متفرق نشدند تا اینکه نازل شد الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ الایه و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود

(اللّه اکبر علی اکمال الدین و تمام النعمه و رضا الرب برسالتی و الولایه لعلی الخبر).

امر سوم- اخباری که در کتب شیعه نقل شده که فعلا ۱۵ حدیث در نظر است ۱- علی بن ابراهیم در تفسیرش. ۲- ابن بابویه از محمد بن ابراهیم بن اسحق.

۳- طبرسی از مهدی بن نزار الحسنی. ۴- طبرسی از دو امام بزرگوار حضرت باقر (ع) و حضرت صادق (ع). ۵- شیخ طوسی در امالی از شیخ مفید از احمد ابن محمد بن حسن بن ولید. ۶- طوسی از ابی المفضل. ۷- طوسی از غضائری.

۸- عیاشی بسند خود از زراره. ۹- عیاشی از خزاعی. ۱۰- عیاشی از ابن اذینه ۱۱- عیاشی از هشام بن سالم. ۱۲- سلیم بن قیس از امیر المؤمنین علیه السلام.

۱۳- احتجاج طبرسی از مهدی بن ابی حرب الحسینی. ۱۴- ابن بابویه از سعد بن عبد اللّه. ۱۵- ابن بابویه از حسن بن محمد بن سعید هاشمی. و این اخبار بسیار مفصل است باید رجوع کنید بغایه المرام، و اخبار در این باب بسیار است و در کتب مفصله مسطور است.

(مقام دوم) ..... ص : ۲۹۷

اشکال کردند مگر دین اسلام قبل از این روز ناقص و غیر مرضی الهی بوده که امروز کامل و مرضی شده.

جواب- مکرر گفته ایم که دین اسلام عبارت از مجموعه عقائد حقه و اخلاق فاضله و احکام شرعیه است و تا آخرین حکم الهی نیاید تمام و کامل نیست و بالاخص مسئله ولایت که بمنزله روح است در کالبد پیکر اسلام که اگر کسی معتقد بجمیع عقائد حقه باشد و متخلق بجمیع اخلاق فاضله و متعبد بجمیع عبادات و دارای

ولایت نباشد دینش و اسلامش مرده بی روح است، بعین مثلش مثل نماز است که جامع جمیع آداب و وظائف باشد ولی قصد قربت و خلوص در او نباشد این نماز همان نمازیست که در اخبار دارد (سوداء مظلمه) و امر میشود که بزنید بصورت صاحبش و نماز در حق او نفرین میکند میگوید ضیعتنی ضیعک اللّه و عله او را خدا بیان میفرماید لانه یرید به غیری.

و نیز اشکال کردند که وجه یأس کفار در این روز چه بوده.

جواب- کفار بگمان خود می پنداشتند که تمام این عظمت و پیش رفت اسلام دائر مدار وجود شخص رسالت است و انتظار داشتند که پس از رحلتش چون اولادی و جای گیری ندارد یک مرتبه حمله کنند باسلام و مسلمین متفرق میشوند و بر میگردند بهمان کفر اولی و بعد از اینکه فهمیدند جانشین معین فرمود و سر پرست برای مسلمین مقرر شد لذا مأیوس شدند، و علت اینکه امیر المؤمنین علیه السّلام در مقام معارضه و مدافعه و مجاهده و مقاتله بر نیامد و خانه نشین شد همین بود که اختلاف بین مسلمین ایجاد نشود و کفار حمله باسلام و مسلمین نکنند و اساس دین برهم نخورد و بعد این بیان روشن احتیاج بتمحلات و توجیهات بعض مفسرین نداریم

(مقام سوم) ..... ص : ۲۹۸

در شرح الفاظ آیه شریفه سؤال- غیر از دم و لحم خنزیر سایر حیوانات مذکوره در آیه مثل ما اهل لغیر اللّه و منخنقه و موقوذه و متردیه و نطیحه و ما اکل السبع تماما میته است که اولاد مذکور شده وجه بیان اینها چیست.

جواب- میته در لغت و عرف و نزد ملل عالم همان حیوانیست که بمرگ طبیعی از دنیا برود و این افراد را جزو میته نمی شمارند بلکه هر طائفه ای بیک طریق حیوان میکشند و مذکی میدانند، یک دسته در دوره جاهلیت بسنگ و چوب میکشتند

و میخوردند که آن را قتل صبر میگویند و بهمین مطلب اشاره دارد فرمایش حضرت زین العابدین علیه السّلام که فرمود

(انا ابن من قتل صبرا و کفی بذلک فخرا)

اینست مراد موقوذه، و مشرکین در کشتن حیوانات اسامی بتها را می بردند و این معنی ما اهل لغیر اللّه است، و بعضی ریسمان یا چوب بگردن حیوان فشار میدادند تا خفه شود که منخنقه باشد، و بعضی از کوه یا مکان مرتفعی او را میانداختند تا بمیرد که مترديه باشد، و بعضی دو گوسفند میآوردند که بیکدیگر شاخ بزنند و آن گوسفندی که مغلوب و مقتول میگشت میخوردند که نطیحه باشد، و بعضی بقیه مأکولات سباع را میخوردند و امروز هم عقیده بسیاری از ملل خارجه است که حیوانات را باید طوری کشت که خون از او خارج نشود و تمام قوت او در خون او است، و اینکه در لسان متشرعه تمام را میته مینامند یعنی حکم میته را دارد از جهت حرمت اکل و نجاست و عدم جواز نماز در آن و عدم جواز بیع و امثال اینها چنانچه مذبوح غیر مسلم را هم احکام میته بر او بار میکنند مثل یهود و نصاری و مجوس و سایر کفار، و از اینجا معلوم میشود که استثناء الا ما ذکیتم استثناء منقطع است.

و اما جمله وَ ما ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ عطف بر المیته است یعنی حرمت علیکم ما ذبح علی النصب، و نصب بتهای مشرکین بود که از سنگ تراشیده بودند و بر آنها قربانی میکردند و خون او را ببت میمالیدند و از اینجا است خدا میفرماید لَنْ يَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها حج آیه ۳۷.

و اما جمله وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ در روایت حضرت عبد العظیم (ع) از حضرت جواد علیه السّلام دارد که ده نفر میشدند و یک شتر میخریدند و ده رقعه مینوشتند هر کدام بیک نامی: فذ، توام، نافس، حلس، مسبل، معلی، رقیب، سفیح، منیح و غد. هفت اول سهم میبردند یک سهم دو سهم تا هفت سهم، و سه آخر سهم

نداشتند و ثمن شتر در عهده اینها بود و این یک قمار است و مشابه آن هم فعلا در اهل قمار هست، بنا بر این استقسام قسمت کردن و ازلام قرعه ها که بر حسب قرعه سهم بردن است لکن این مورد از جهت قمار حرام است ولی شتر اگر بمیزان شرع تذکیه شود حکم میته ندارد.

و اما جمله فَمَنِ اضْطُرَّ فِی مَخْمَصَهٍ اضطرار عنوان ثانوی است حکومت بر احکام اولیه دارد و یکی از نه چیز است که در حدیث رفع مذکور است

(رفع عن امتی تسعه الی قوله صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ما اضطر و الیه

و البته حلیه اشیاء مذکوره بواسطه اضطرار بمقدار رفع اضطرار است آنهم مشروط بر اینست که اضطرار بسوء اختیار خود نباشد و اینست مراد (غیر متجانف لاثم) تجانف بمعنی تمایل است یعنی بمیل خود و اسباب اختیاریه و تمایل بارتکاب حرام خود را مضطر کند که گفتند (الامتناع بالاختیار لا ینافی الاختیار) عقابا لا خطابا یعنی در حال اضطرار خطاب لا تفعل باو متوجه نیست مثل کسی که خود را از مکان مرتفعی اسقاط کند خطاب لا تسقط باو نمیشود متوجه شود ولی عقوبت اهلاک نفس را دارد و اللَّه العالم فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ.

[سوره المائده (۵): آیه ۴] ..... ص: ۳۰۰

یَسْئَلُونَکَ ما ذا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّباتُ وَ ما عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوارِحِ مُکَلِّبِینَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَکُمُ اللَّهُ فَکُلُوا مِمَّا أَمْسَکْنَ عَلَیْکُمْ وَ اذْکُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَیْهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ (۴)

سؤال میکنند از تو که چه چیز حلال شده است بر آنها بگو حلال شده است بر شما پاکیزه های از مأکولات و آنچه که فرا گرفته اید از طیور و کلابهایی که دارید و آنها را تعلیم کرده اید از چیزهایی که خداوند بشما تعلیم فرموده پس بخورید از حیواناتی که اینها برای شما میگیرند و نگاهداری میکنند و ذکر اسم خدا را

بر آنها بگوئید و از خدا بپرهیزید محققا خدا زود بحساب رسیدگی میکند.

یَسْئَلُونَکَ ما ذا أُحِلَّ لَهُمْ پس از اینکه در آیه سابقه محرمات ذکر شد آمدند از حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم سؤال کردند چه چیز حلال شده از مأکولات و مطعومات بعضی گفتند مراد از حیوانات است بقرینه آیه سابقه لکن ظاهر اینست که مراد کلیه مطعومات و مأکولات باشد بواسطه عموم سؤال و جواب و لو مورد حیوانات باشند لکن مورد مخصص نیست بلکه ممکن است که بگوئیم مورد هم حیوانات نباشد بواسطه آنکه مکرر گفته ایم که نظم در آیات ملحوظ نشده و معلوم نیست که این آیه متصل بآیه قبل باشد مضافا به اینکه در آیه سابقه هم ذکر حلال از حیوانات شده در جمله إِلَّا ما ذَکَّیْتُمْ که حیوانات حلال گوشت که اصلا منظور بوده اگر بکیفیات مذکوره باشد حرام میشود و اگر مذکی باشد حلال و مسلما آیه سابقه حیواناتی که در اصل حرام هستند مثل سباع و حشرات و امثال آنها را نظر ندارد فقط خنزیر را نظر به اینکه نصاری حلال میدانند جزو محرمات شمرده قُلْ أُحِلَّ لَکُمُ الطَّیِّباتُ طیب مقابل خبیث است و مراد از طیب آن چیزیست که نفس متمایل بآن است و التذاذ می برد هر چیزی بحسب خود مثلا- در روائح مثل ریاحین و عطریات طیب است و قاذورات و کثافات خبیث و هکذا در مأکولات و ملبوسات و اماکن و غیر اینها بلی شرع مطهر بسا عرف را تخطئه در مصداق میکند مثلا شراب و موسیقی و ناقوس و زنگ در نظر عرف تمایل دارند و التذاذ میبرند و شرع آنها را از خبائث شمرده یا بعکس بعض خبائث عرفیه را طیب شمرده مثل سؤر مؤمن یا آب کر مستعمل و امثال اینها، و انسانی که دارای ایمان کامل و اخلاق فاضله و اعمال صالحه باشد طیب است در حق ائمه اطهار علیهم السلام می گویی الطیبین الطاهرین و خداوند در قرآن میفرماید الْخَبِیثاتُ لِلْخَبِیثِینَ وَ الْخَبِیثُونَ لِلْخَبِیثاتِ وَ الطَّیِّباتُ لِلطَّیِّبِینَ وَ الطَّیِّبُونَ لِلطَّیِّباتِ نور آیه ۲۶، و در این آیه

سؤالا و جوابا مراد مأکولات و مطعومات است.

وَ ما عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوارِحِ مُکَلِّبِینَ مراد از جوارح ظاهرا خصوص کلاب معلم است که برای شکار میبرند و تعبیر بتازی میکنند و مراد از مکلبین کسانی هستند که دارای کلاب معلمه اند و حکم مسئله اینست که اگر در مورد رهایی کلاب برای صید بسم اللَّه بگویند و کلاب صید را بگیرند نه برای خود که او را پاره کنند بلکه نگاه دارند برای صاحب خود و تا صاحب بر سر صید برسد آن صید مرده باشد این حلال است و اگر هنوز رمقی دارد او را ذبح کنند بطریق مشروع و شرط است که این کلاب را باین دستور تعلیم داده باشند تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَکُمُ اللَّهُ که تعلیم داده باشند این کلاب را باین دستوری که خداوند بشما تعلیم فرموده که ذکر شد فَکُلُوا مِمَّا أَمْسَکْنَ عَلَیْکُمْ که برای شما نگه داشته باشند وَ اذْکُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَیْهِ که همان موقع رهایی بسم اللَّه بگوئید.

مسئله- سایر وسائل شکار مثل باز شکاری یا تیر انداختن یا وسائل دیگر حکمش چیست.

جواب- اگر موقعی که صید بدست آمد هنوز رمقی دارد و لو به اینکه گوشش حرکت کند یا چشمش باز و بسته شود او را ذبح شرعی کنند حلال میشود و الا حرام وَ اتَّقُوا اللَّهَ نه بنحوی که امروز میان شکارچیها معمول است که سر او را میکنند یا بانحاء دیگر میکشند یا بدست نیامده مرده باشد اینها تماما حرام است إِنَّ اللَّهَ سَرِیعُ الْحِسابِ تفسیرش گذشت.

[سوره المائده (۵): آیه ۵] ..... ص : ۳۰۳

اشاره

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّباتُ وَ طَعامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ حِلٌّ لَكُمْ وَ طَعامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الْمُؤْمِناتِ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسافِحِينَ وَ لا مُتَّخِذِي أَخْدانٍ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَهِ مِنَ الْخاسِرِينَ (۵)

امروز حلال شده است بر شما طیبات از رزق و طعام کسانی که بر آنها کتاب داده شده برای شما حلال است و طعام شما هم بر آنها حلال است و زنهای عفیفه از مؤمنین و زنهای عفیفه از کسانی که بآنها کتاب داده پیش از اسلام در صورتی که اجرت آنها را بآنها بدهید با عفت باشند و زناکار نباشند و زنهایی که با مردی صداقت کنند یعنی یک نفر مرد یک زن را بگیرد که با او زنا کند فقط نه آن مرد پیش زن دیگر رود و نه آن زن بدیگری زنا دهد مخصوص بیکدیگر باشند اینها هم حلال نیستند و کسی که کافر بایمان باشد پس محققا اعمال او حبط میشود و او در آخرت از زیان کاران است.

کلام در این آیه در چند مقام واقع میشود:

(مقام اول) .... ص : ۳۰۳

اشاره

در معنی طعام مفسرین اختلاف کردند لکن اخبار بسیاری در کافی و تهذیب و فقیه و تفسیر علی بن ابراهیم و عیاشی دارد که مراد حبوبات است کما اینکه ظاهر لفظ طعام هم بیش از این دلالت ندارد و بر فرض اطلاق منصرف یا قدر متیقن حبوبات است و مقدمات حکمت در اخذ باطلاق جاری نیست سیما ادله خارجیه در موارد مختلفه که دلالت بر نجاست اهل کتاب دارد فعلی هذا یک قسمت این آیه تفسیرش روشن میشود.

اما جمله الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّباتُ در آیه قبل بیان شد و جمله وَ طَعامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ حِلٌّ لَكُمْ یعنی جایز است از آنها حبوبات را بگیرید ببیع و شراء و سایر انحاء مشروعه، و سر تخصیص باهل کتاب اینست که اگر بشرائط ذمه عمل کنند جان و مالشان محفوظ است و مالک اموال خود هستند بخلاف مشرکین که نه جانشان محفوظ و نه مالشان فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ توبه آیه ۵ وَ قاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَما يُقاتِلُونَكُمْ كَافَّةً توبه آیه ۳۶

(تنبیه) ..... ص : ۳۰۴

از همین اخبار بدلاله اقتضاء میتوان استفاده کرد نجاست اهل کتاب را زیرا اگر نجاست نداشتند وجهی برای اختصاص حلیت طعام اهل کتاب بحبوبات نبود وَ طَعامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ بعضی مفسرین گفتند مراد اینست که طعام خود را باهل کتاب دهید برای شما حلال است و این خلاف ظاهر بلکه نص آیه شریفه است بلکه مراد اینست که بر آنها حلال است طعام شما یعنی مالک میشوند مثل کفار حربی نیستند که جان و مالشان محفوظ نباشد.

(مقام دوم) ..... ص : ۳۰۴

در موضوع تزویج اهل کتاب، اما عقد دائمی که مسلما جایز نیست نه زن مسلم باهل کتاب میتوان داد و نه مرد مسلم میتواند از آنها زن بگیرد، و اما عقد انقطاعی زن مسلمه نمیتواند منقطعه کافر باشد و اما مرد مسلم میتواند کافره را بگیرد علی اختلاف و اما ملک یمین بر مسلم مانعی ندارد امه کافره را تصرف کند و اما کافر اصلا مالک عبد مسلم و امه مسلم نمیشود و اگر قبل از اسلام عبد و امه بوده و اسلام آورد واجب است از او مسلمین بخرند و او را الزام بفروش کنند چه رسد که بخواهد تصرف کند و آیاتی که در این باب وارد شده یکی همین آیه شریفه و دیگر آیه ۱۰ در سوره ممتحنه یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا جاءَكُمُ الْمُؤْمِناتُ

مُهاجِراتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكَفَّارِ لا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَ لا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَ

، الى قوله تعالى: وَ لا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ الايه آيه سوم، و در سوره بقره آيه ۲۲۱ وَ لا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ، الى قوله تعالى، وَ لا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا الايه و مفاد اين آيات بحسب ظاهر تنافى دارد و از اين جهت در روايات از حضرتين باقرين دارد كه اين آيه نسخ شده بآن دو آيه سوره ممتحنه و بقره لكن قطع نظر از سند روايات دو اشكال باين روايات متوجه ميشود يكى اخبارى كه در اول سوره ذكر شد كه اين سوره هيچ آيات او نسخ نشده و ديگر آنكه ناسخ بايد بعد از منسوخ باشد، و اخبارى كه دلالت داشت كه اين سوره قبل از رحلت پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم بدو ماه سه ماه بوده و سوره بقره اول سوره اى است كه در مدينه نازل شده و سوره ممتحنه هم قبل از اين سوره نازل شده لذا ما بايد جمع بين اين آيات را بكنيم كه رفع تنافى بشود و خلاف ظاهرى هم مرتكب نشويم بحول و قوه الهى.

فنقول: آيه شريفه وَ لا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ راجع بنكاح دائم است بقرينه عصم و مراد از كوافر جمع كافره يعنى كافرات را بعقد دائمى نگيريد، و صدر آيه لا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَ لا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ صريح است در اينكه مسلمه بر كافر حرام است چه دائم و چه منقطعه و چه بملك يمين.

و اما آيه شريفه وَ لا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ اولا در مورد مشركات است و شامل اهل ذمه نميشود. و ثانيا بر فرض شمول مخصص باشد باين آيه و مراد همان انقطاع و ملك يمين است. بناء على هذا هيچگونه تنافى بين آيات نيست و اللَّه العالم بحقائق الامور.

و از شواهد قوى بر اين دعوى جمله بعد است كه ميفرمايد إِذا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ زيرا اطلاق اجر بر متعه ميشود چنانچه در خبر است كه ميفرمايد

هن مستأجرات

و بر مهر در عقد دائم خلاف ظاهر است و به بیان واضح اینکه مهر عوض بضع است در واقع معاوضه میشود مرد مالک بضع میشود و زن مالک مهر و این در دائم است ولی در متعه مجرد انتفاع است و مالی که بزن میدهند عوض انتفاع است مثل مال الاجاره که عوض انتفاع از عین مستأجره است.

و نیز از قرائن جمله بعد مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسافِحِينَ است یعنی بطریق زنا با زنهای اهل کتاب نباشد بلکه بطریق مشروع، و در موضوع زنا زانیه تملیک بضع نمیکنند بلکه عوض انتفاع ببضع میگیرد پس بطریق مشروع هم عوض انتفاع است نه تملیک.

و جمله بعد وَ لا مُتَّخِذِي أَخْدانٍ که اتخاذ خدن هم از روی رفاقت و صداقت و دوستی است و این هم قسم از زنا است و وجهی هم که میگیرد از این باب است

(مقام سوم) ..... ص : ۳۰۶

جمله وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِينَ اشکال- کافر اصلا عملی ندارد که حبط شود و سرمایه ندارد که خسران یابد زیرا شرط صحه کلیه اعمال ایمان است.

جواب- این خطاب متوجه بمؤمنین است که اگر مخالفت این دستورات را کردید و باینها کافر شدید اعمال سابقه در زمان ایمانتان حبط میشود و سرمایه ایمان شما از دست میرود، و اشکال به اینکه عملی که واقع شد صحیحا چگونه حبط میشود گذشت که همان نحوی که ایمان شرط صحت اعمال است موافات که بقاء ایمان تا آخر عمر باشد هم شرط است که اگر تبدیل بکفر شد کشف میشود که از اول صحیح نبوده.

ص: ۳۰۶

[سوره المائده (۵): آیه ۶] ..... ص : ۳۰۷

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ إِلَی الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ إِلَی الْکَعْبَیْنِ وَ إِنْ کُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُوا وَ إِنْ کُنْتُمْ مَرْضی أَوْ عَلی سَفَرٍ أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْکُمْ مِنَ الْغائِطِ أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماءً فَتَیَمَّمُوا صَعِیداً طَیِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِکُمْ وَ أَیْدِیکُمْ مِنْهُ ما یُرِیدُ اللَّهُ لِیَجْعَلَ عَلَیْکُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لکِنْ یُرِیدُ لِیُطَهِّرَکُمْ وَ لِیُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید زمانی که اراده کردید نماز را بپا دارید پس بشوئید صورتهای خود را و دستها را تا مرفقها یعنی وضوء دهید و مسح کنید بسرهای خود و پاها را تا کعبین و اگر جنب شدید پس تطهیر کنید (غسل کنید) و اگر مریض شدید که آب بر شما ضرر دارد یا در مسافرت رفتید یا احدی از شما از محل غائط (بیت التخلیه) آمد یا تماس با زنها گرفتید (جماع کردید) پس آب نیافتید پس تیمم کنید عوض غسل و وضوء بخاک پاک پس مسح کنید بصورتها و دستهای خود از آن صعید خداوند اراده نفرموده که برای شما قرار دهد از کاری سخت و لکن اراده فرموده که شما را پاک کند و نعمت خود را بر شما تمام نماید بلکه شما شکرگزار شوید.

این آیه شریفه مشتمل بر احکام طهارت است از برای نماز و بر رفع احکام حرجیه است از مکلفین و بر وجوب شکر و ما در پنج امر صحبت میکنیم:

(امر اول) ..... ص : ۳۰۷

در شرطیت طهارت از برای نماز که مفاد جمله اول است یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قُمْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ یعنی اذا اردتم اقامه الصلاه، و طهارت حدثیه از شرائط رکنیه صلوه است که بدون آن نماز باطل است که اگر از بین برود چه عمدا و چه جهلا

و چه سهوا و نسیانا نماز باطل میشود بخلاف سایر شرائط مثل طهارت خبثیه و قبله و وقت و مکان و لباس که بسا در حال جهل یا نسیان موجب بطلان نیست بتفاصیلی که در محال خود متعرض شده اند و این شرط برای کلیه نمازها است چه واجب مثل فرائض یومیه و آیات و طواف و غیر اینها و چه مستحبّ مثل نوافل یومیه و سایر صلوات مندوبه حتی مبتدئه فقط نماز میت بدون طهارت هم صحیح است حتی جنب و حائض و در واقع نماز نیست یک نوع دعاء است.

(امر دوم) ..... ص : ۳۰۸

در باب وضوء است که مفاد جمله فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ است و در مفاد این جمله اختلاف شدیدی است بین عامه و خاصه در چند مورد: یکی در غسل وجه که مذهب خاصه بر این است که واجب است از اعلی باسفل شسته شود و حد وجه از رستنگاه موی سر تا آخر ذقن است از طرف طول و قرصه صورت که فرا میگیرد از ابهام تا وسطی و عامه اعتبار از اعلی باسفل نمیکنند تمسکا باطلاق لکن نفس لفظ غسل و مفهوم آن منصرف است باعتبار از اعلی چنانچه اگر بعرف بگویی صورت خود را بشوی ذهنش متوجه میشود باعتبار علو.

۲- در موضوع غسل یدین که عامه از اسفل سر انگشتان میشویند تا مرفق بتوهم لفظ الی که برای انتهاء غسل است و غافل از این هستند که لفظ الی برای حد مغسول است که دست را تا چه حدی باید غسل نمود، و اما کیفیت غسل را بظهور لفظ غسل واگذار نموده که ظاهر است از بالا- بپائین چنانچه مذهب خاصه است و مستفاد از اخبار ائمه اطهار علیهم السلام بلکه از ضروریات مذهب شیعه است ۳- در موضوع مسح سر که عامه تمام سر را مسح میکنند حتی داخل گوش را و غافل از اینکه باء در بِرُؤُسِكُمْ فقط دلالت دارد که مسح باید بسر باشد

و مجرد مسمی کافیست و لو بمقدار یک انگشت و افضل با سه انگشت است بمقدار سه انگشت و بالجمله فرق است بین اینکه بگویند امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ که دال بر تمام سر است چنانچه فَاغْسِلُوا وُجُوهَکُمْ دال بر تمام وجه است و بین اینکه بگویند برءوسکم که بمقدار مسمی هم صدق میکند، و اما اعتبار مقدم رأس برای انصراف ذهن است و قدر متیقن و مفاد اخبار.

۴- در جمله و ارجلکم عامه عطف میگیرند بوجوهکم و مدخول فاغسلوا و تمام پا را میشویند و دلیل آنها منصوب بودن ارجلکم است و غافل از اینکه عطف است بمجموع جار و مجرور که در محل نصب است و مفعول فامسحوا است بلکه نمیشود عطف بوجوهکم گرفت بواسطه فصل بین فعل و مفعول به فامسحوا که موجب تکرار لفظ و اغسلوا میشود.

۵- در کلمه إِلَی الْکَعْبَیْنِ که آیا قبه القدمین است چنانچه مشهور قائلند و انسب بمعنی لغوی است زیرا کعب بمعنی رفعت و علو است چنانچه بیت الحرام را کعبه گویند و می گویی در دعاء صلوات (و اعلی کعبه) یا مفصل الساقین است چنانچه مفاد بعض اخبار است و این احوط است و علی ای تقدیر باید از رؤس اصابع باشد تا منتهای کعبین که غایه هم داخل در مغیی است چنانچه در غسل بدین هم باید مرفق غسل شود که مجمع عظمین است و آیا تمام ظهر قدم لازم است یا مسمی کافیست چنانچه صریح اخبار است الاحوط الاول و الاقرب الثانی بلکه افضل اینست که بتمام کف دست تمام روی پا را مسح کنند.

(امر سوم) ..... ص : ۳۰۹

در باب غسل است، غسل عبارت از شستن تمام بدن است و آن دو قسم است ترتیبی و ارتماسی: ترتیبی شستن سر و گردن است ابتداء پس از آن طرف راست و بعد طرف چپ، و ارتماسی شستن تمام بدن است دفعه واحده که در آن واحد تمام

بدن را آب بگیرد.

و اسباب غسل جنابت، حیض، نفاس، استحاضه متوسطه و کثیره، مس میت و غسل میت. و غسل جنابت که مورد آیه است منشأ آن دو چیز است: خروج منی و دخول عورت قبلا یا دبرا، باختیار یا بدون اختیار، در بیداری یا در خواب با انسان یا حیوان، فاعل و مفعول لذا میفرماید وَ إِنْ کُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُوا و اغسال مستحبّه هم در شریعت بسیار است مثل غسل جمعه و زیارت و توبه و حاجت و اعیاد متبرکه و ایام و لیالی شریفه مثل شهر صیام و غیره.

(امر چهارم) ..... ص : ۳۱۰

در باب تیمم است و موردش جائیست که وضوء یا غسل واجب شود بیکی از اسباب آنها از احداث صغار مثل بول و غایه و ریح و نوم و سکر و غشوه و استحاضه قلیله، و احداث کبار که ذکر شد و متمکن از غسل یا وضوء نباشد، یا از جهت ضیق وقت یا مرضی که آب بر او بجمیع اقسام آن ضرر داشته باشد یا فقدان ماء یا وجوب صرف آب در مصرف اهم از غسل و وضوء مثل حفظ نفس محترمه یا تطهیر بدن و لباس برای نماز یا طواف یا منع از تصرف در آب مثل غصب یا آب نجس یا اعذار دیگر باید تیمم کند بدل از غسل در مورد غسل جنابت یا بدل از وضوء در مورد احداث صغار یا بدل از هر دو در سایر احداث کبار غیر از جنابت که دو تیمم لازم میشود و این مفاد جمله وَ إِنْ کُنْتُمْ مَرْضی أَوْ عَلی سَفَرٍ أَوْ جاءَ أَحَدٌ مِنْکُمْ مِنَ الْغائِطِ أَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماءً فَتَیَمَّمُوا صَعِیداً طَیِّباً است و در مورد صعید اختلاف است که آیا مطلق وجه الارض است یا تراب خالص و چون این جمله در سوره نساء آیه ۴۳ گذشت لذا حواله بآنجا میدهیم در مجلد سوم شرحش بیان شده، و کیفیت تیمم میفرماید فَامْسَحُوا بِوُجُوهِکُمْ وَ أَیْدِیکُمْ مِنْهُ که باید یک ضربه با دو کف دست بر زمین زد و صورت را از رستنگاه موی سر تا زیر ابروها که

جبهه باشد از بالا بپائین بتمام کف دستها مسح کرد سپس پشت دست راست را با کف دست چپ و بالعکس مسح نمود، و مرجع ضمیر منه صعید است.

(امر پنجم) ..... ص : ۳۱۱

در باب حرج است که مفاد ما یُرِیدُ اللَّهُ لِیَجْعَلَ عَلَیْکُمْ مِنْ حَرَجٍ است و حرج در دین مثل ضرر و اضطرار و اکراه از عناوین ثانویه است که وارد بر جمیع احکام اولیه است غیر از احکامی که نص در ضرر و حرج است مثل: زکاه، خمس، جهاد و امثال اینها و آنهم از قبیل تخطئه در مصداق است و غسل و وضوء اگر موجب ضرر یا حرج شود حکمش بر داشته میشود و مبدل بتیمم میشود.

و اینجا جای سؤالی است که کسی بگوید مقتضای قاعده ضرر و حرج این است که حکم غسل و وضوء بکلی بر داشته شود و وجه ایجاب تیمم و تبدیل آنها باین چیست لذا خداوند برای دفع دخل علت آن را بیان میفرماید بقوله تعالی وَ لکِنْ یُرِیدُ لِیُطَهِّرَکُمْ وَ لِیُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ و از این جمله استفاده میشود که همین نحوی که غسل و وضوء رافع حدث است و موجب طهارت است تیمم هم رافع و مطهر است غایه الامر آنها رافع دائمی است و این موقتی است ما دام بقاء العذر، نظیر نکاح دائمی و انقطاعی.

و نیز استفاده میشود که جعل تیمم بفضل الهی است و انعام پروردگار است و نیز دلالت دارد بر وجوب شکر بر این نعمت عظمی چنانچه بر هر نعمتی شکری واجب حتی نعمت توفیق شکرگزاری و این امر عقلی است و اوامر شرعیه ارشاد بحکم عقل است.

ص: ۳۱۱

[سوره المائده (۵): آیه ۷] ..... ص : ۳۱۲

وَ اذْكُرُوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ مِيثاقَهُ الَّذِي واثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنا وَ أَطَعْنا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۷)

و یاد کنید نعمه خدا را که بشما عنایت فرموده و پیمان او را که با شما بسته زمانی که گفتید که شنیدیم و اطاعت کردیم و از معاصی الهی پرهیز کنید محققا خدا عالم است ببواطن قلوب.

وَ اذْكُرُوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ نعم الهی بسیار است و بی شمار وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَهَ اللَّهِ لا تُحْصُوها ابراهیم آیه ۳۴، ولی اعظم نعم الهی بعضی گفتند حیات است و بعضی عقل و لکن تحقیق اینست که ایمان و ولایت اعظم نعم است، و مراد از این نعمت چیست و در تفسیر علی بن ابراهیم که مأخوذ از اخبار است نعمه ولایت است.

وَ مِيثاقَهُ الَّذِي واثَقَكُمْ بِهِ عطف بیان است برای جمله قبل و اشاره باخذ بیعت است در غدیر خم بر ولایت و خلافت و وصایت امیر المؤمنین إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنا وَ أَطَعْنا که تماما بیعت کردند از مؤمن و منافق و گفتند شنیدیم یعنی قبول کردیم و پذیرفتیم وَ اتَّقُوا اللَّهَ که این دعوی مجرد لقلقه لسان نباشد بلکه قلبا و باطنا بپذیرید إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ میداند مؤمن و منافق را و کسانی که باین عهد و میثاق پا بر جا باشند و کسانی که نقض عهد میکنند و زیر بار نمیروند اللهم ثبتنا بولایه امیر المؤمنین و الأئمه المعصومین و دینک القویم بمحمد و آله الطاهرین صلوات اللّه علیهم اجمعین.

[سوره المائده (۵): آیه ۸] ..... ص : ۳۱۲

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَداءَ بِالْقِسْطِ وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوى وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۸)

ای کسانی که ایمان آوردید بوده باشید بسیار پا بر جا در اطاعت پروردگار

خود و ترک مخالفت او قربه الی اللّه خالصا لوجه اللّه و در مورد شهادت بعدل شهادت دهید و وادار نکند شما را سرزنش قومی که بر خلاف عدل رفتار کنید بعدالت عمل کنید که نزدیک ترین چیزی است بتقوی و تقوی داشته باشید محققا خداوند باعمال شما با خبر است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تکالیف و لو بر تمام مکلفین است لکن کفار همان کفر آنها بر خلاف فرمان خدا است و تمام ایمان نیاورند ممکن نیست قیام باوامر و نواهی الهی نمایند لذا خطاب متوجه مؤمنین است.

کُونُوا قَوَّامِینَ لِلَّهِ قیام بمعنی ایستادگی است و قیام بهر امری بحسب خود او است، یکی از اسامی الهی قائم است می گویی یا قائم یا دائم قیام بوظائف ربوبی دارد از خلق و رزق و عنایات و تفضلات و سایر شئونات خداوندی، یکی از القاب حضرت بقیه اللّه قائم است قیام بامور و شئون امامت میفرماید، اقامه نماز بر پا داشتن نماز است، تاجر قیام بامر تجارت، زارع بامر زراعت، سلطان بامور سلطنتی و هکذا، و قیام للّه بر پا داشتن دین خدا است و بر خلاف آن رفتار نکردن است شُهَداءَ بِالْقِسْطِ قسط از لغه اضداد است بر عدل و ظلم اطلاق میشود وَ نَضَعُ الْمَوازِینَ الْقِسْطَ لِیَوْمِ الْقِیامَهِ انبیاء آیه ۴۷ فَإِنْ فاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَیْنَهُما بِالْعَدْلِ وَ أَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِینَ حجرات آیه ۹ أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

جن آیه ۱۵، و اینجا بمعنی اول است یعنی در حق یکدیگر شهادت بعدالت دهید رفاقت و قومیت و سایر جهات را منظور نیاورید که بر خلاف حق شهادت دهید.

وَ لا یَجْرِمَنَّکُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلی أَلَّا تَعْدِلُوا بجرم و معصیت نیندازد بد گویی قومی شما را که بر خلاف عدل شهادت دهید که شهادت زور یکی از گناهان کبیره است و عقوبت شدید دارد.

اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوی عدل سه قسم است: ۱- عدل شرعی که عبارت

است از حالت نفسانی که در اثر ایمان خوفی ایجاد میشود که آن حالت خوف باعث میشود بر ترک معاصی کبیره و اصرار بر صغائر و منافیات مروت و بر فعل واجبات و این عدالت موضوع احکام بسیاری است: جواز اقتداء و جواز تقلید و نفوذ حکم و شاهد طلاق و قبولی شهادت و غیر اینها و در آیه شریفه یَحْکُمُ بِهِ ذَوا عَدْلٍ مِنْکُمْ مائده آیه ۶۵، و آیه شریفه وَ أَشْهِدُوا ذَوَیْ عَدْلٍ مِنْکُمْ طلاق آیه ۲، مراد این عدل است.

۲- عدل اخلاقی است که باید متخلق بجمیع اخلاق حمیده که متوسط بین دو دسته از اخلاق ذمیمه است در طرف افراط و تفریط مثل علم متوسط بین سفسطه و جهل و شجاعت متوسط بین تهور و جبن و سخاوت بین بخل و اسراف و تبذیر. و تواضع بین تکبر و ذله و هکذا.

۳- عدل معاشرتی است که بین الناس بعدل رفتار کند حق کسی را بدیگری ندهد و حق کسی را پایمال نکند و حق کسی را نبرد، و ظاهرا مراد از این آیه بمناسبت جمله قبل همین عدل باشد و اقربیت هر یک بتقوی واضح و روشن است بلکه عین تقوی است.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ مکرر تذکر داده ایم که وجوب تقوی عقلی است و اوامر بآن ارشادی است و اعمال مولویت در آنها نشده و بر مخالفت آن عقوبتی جز عقوبت ترک واجبی یا فعل حرامی چیز دیگر مترتب نمیشود إِنَّ اللَّهَ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ معنی ظاهر است.

[سوره المائده (۵): آیه ۹] ..... ص: ۳۱۴

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَهُمْ مَغْفِرَهٌ وَ أَجْرٌ عَظِیمٌ (۹)

وعده فرمود خداوند بکسانی که ایمان آوردند و عمل صالح نمودند از برای آنها آمرزش و اجر عظیمی.

ص: ۳۱۴

وَعَدَ اللَّهُ وعد یکی از اموری است که وفاء بآن لازم است که اگر بکسی وعده دادی که اگر فلان عمل را بجا بیاوری فلان احسان را و فلان اجر را بتو عنایت میکنم یا وعده دادی که در فلان وقت منزلت میآیم یا فلان عمل را برای تو بجا میآورم باید عملی کنی المؤمن اذا وعد وفی و خلف وعد از قبایح عقلیه است و محال است از خداوند صادر شود بمقتضای عدل إِنَّ اللَّهَ لا یُخْلِفُ الْمِیعادَ آل عمران آیه ۹- رعد آیه ۳۱ إِنَّکَ لا تُخْلِفُ الْمِیعادَ آل عمران آیه ۱۹۴ وَعْدَ اللَّهِ لا یُخْلِفُ اللَّهُ الْمِیعادَ زمر آیه ۲۰، و غیر اینها از آیات و اخبار متواتره بتواتر معنوی و ضرورت بین مسلمین بلکه جمیع ملیین عالم و ضرورت عقل قائم است بر اینکه خلف وعد محال است از خدا صادر شود بعلاوه اگر خلف وعد بر خدا جایز باشد اقحام انبیاء لازم آید و سلب اطمینان بندگان در اطاعت و عبادت او میشود الَّذِینَ آمَنُوا وعده های الهی اختصاص دارد باهل ایمان زیرا غیر مؤمن و لو تمام عمر عبادت کند قابلیت رحمه ندارد و مورد آیه شریفه وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۳، میشود زیرا ایمان شرط صحت کل اعمال است.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ کلمه الصالحات و لو جمع محلی بالف و لام است و افاده عموم میکند لکن بالقطع و الیقین مراد این نیست که جمیع اعمالش صالحه باشد زیرا امکان ندارد جز در حق معصومین علیهم السلام بلکه مراد اینست که اعمال صالحه از او صادر شود و لو بعض اعمال ناشایسته هم از او صادر شده باشد.

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ از گناهان بواسطه ایمان (و اجر عظیم) بواسطه اعمال صالحه.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰] ..... ص : ۳۱۶

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَحِیمِ (۱۰)

و کسانی که کافر شدند و تکذیب آیات ما را نمودند اینها اصحاب جهنم هستند وَ الَّذِینَ کَفَرُوا شامل جمیع طبقات کفار میشود از طبیعی و مشرک، مجوس یهود، نصاری، غلات، اهل بدعت و منکر ضروری.

وَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا آیات الهی انبیاء، اوصیاء انبیاء و دلائل بر وجود الهی و صفات ربوبی و افعال خداوند و آیات قرآنی و دستورات و احکام پروردگار هستند که تکذیب هر یک از آنها موجب خروج از ایمان میشود و لو اطلاق کفر بر آنها نشود أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَحِیمِ اصحاب از مصاحبت است و بدلالت التزامی دلیل بر خلود است که دائما مصاحب جهنم است و جحیم یکی از اسماء جهنم است و در بعض اخبار یکی از طبقات جهنم است.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱] ..... ص : ۳۱۶

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ یَبْسُطُوا إِلَیْکُمْ أَیْدِیَهُمْ فَکَفَّ أَیْدِیَهُمْ عَنْکُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۱)

ای کسانی که ایمان آوردید یاد کنید نعمت خدا را زمانی که جماعتی از کفار قصد شما را کردند که شما را هلاک کنند و بشما دست پیدا کنند و خداوند دست آنها را کوتاه کرد و نتوانستند که بر شما مسلط شوند و متّقی شوید پس باید مؤمنین اتّکال امر کنند بخداوند.

این آیه شریفه در مورد قضیه شخصیه و واقعه خاصه است و در اخبار بیان نشده و مفسرین هم اختلاف کردند بعضی گفتند بنی نضیر از یهود خواستند پیغمبر و جمعی از اصحاب را باصطلاح امروز ترور کنند و بلغت عرب فتک گویند و جبرئیل بآن حضرت خبر داد و حضرت باصحاب فرمود و نجات پیدا کردند و بعضی گفتند جماعتی

از مشرکین یک نفر را مخفیانه فرستادند که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم را بکشد و او با شمشیر برهنه آمد بالای سر پیغمبر در حال تنهایی و گفت کیست که تو را از دست من نجات دهد حضرت فرمود خدا خداوند در قلب او تصرف فرمود شمشیر را انداخت و بشرف اسلام مشرف شد و حفظ پیغمبر نعمت بزرگی بود بر مؤمنین و بعضی گفتند پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم برای قضای حاجت از اصحاب دور شد و لباس خود را تطهیر کرد یک نفر از مشرکین بالا سر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم با شمشیر برهنه آمد و گفت کیست تو را از دست من نجات دهد فرمود خدا جبرئیل بر سینه او زد افتاد روی زمین و شمشیر از دستش رها شد پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم شمشیر را گرفت و بر سینه او نشست و فرمود کیست تو را از دست من نجات دهد گفت احدی نیست و حقانیت تو را فهمیدم و بشرف اسلام مشرف شد، و بعضی گفتند کفار و مشرکین که در مقام جدال با مسلمین بودند خداوند آنها را مبتلی کرد بامراض شدیده و قحطی و مرگ بزرگانشان و اتلاف حیوانات آنها ناچار منصرف شدند، و چون ما مدرکی برای این اقوال نداریم نمیتوانیم صحبتی کنیم لکن قول اخیر اقرب با مضامین آیه شریفه است زیرا خطاب بمؤمنین است یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا و آنها را متذکر میفرماید بنعمتی که نسبت بآنها فرموده اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ سپس بیان نعمت را میکند که جماعتی قصد شما را کردند إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ یَبْسُطُوا إِلَیْکُمْ أَیْدِیَهُمْ نه یک نفر قصد پیغمبر تنها را کرده باشد.

فَکَفَّ أَیْدِیَهُمْ عَنْکُمْ خداوند دست های آنها را کوتاه فرمود از سر مؤمنین و استفاده میشود که در اثر ایمان و تقوی رفع شرّ اعداء میشود و در اثر معصیت باعث تسلّط آنها میشود چنانچه امروز مشاهده میشود که هر قومی که جلباب حیا را افکندند و در معاصی منهمک شدند دشمن بر آنها مسلّط شد لذا میفرماید وَ اتَّقُوا اللَّهَ و تقوی عبارت از فعل طاعت و ترک معصیت است، و نیز استفاده

میشود که نیرویی قوی تر از توکّل نیست که اتّکال امر باشد بخدا و صفت توکل تحقق پیدا نمیکند مگر بایمان چنانچه میفرماید وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

(توضیح کلام) ..... ص : ۳۱۸

اینکه یکی از اقسام توحید توحید افعالی است و مردم در این امر بر چهار قسم هستند: قسم اول- اکثر مردم کارها را منوط باسباب و وسائل و نیروی خود و عوامل طبیعت میدانند حتی اگر بلائی بآنها برسد خشم طبیعت میگویند و ابدا مستند بتقدیرات الهی نمیدانند این قسم مسلّما کافر هستند.

دوم- بزبان اقرار دارند که کارها تحت تقدیر است و بسا توکلت علی اللّه هم میگویند و لکن قلبا مستند باسباب میدانند اینها منافق هستند.

سوم- قلبا هم معتقد بتقدیرات هستند لکن میگویند (ابی اللّه ان یجری الامور الا باسبابها) و نظر بوسائط دارند حتی بعضی وسائط را انبیاء و ائمه و صلحاء میپندارند باین معنی که امر رزق و خلق بآنها وا گذار شده اینها هم ایمان ناقصی دارند چهارم- بکلی از اسباب و وسائط حتی نیروی خود چشم پوشیده و معتقدند که تا مشیت حق تعلق نگیرد یک برگ از درخت ساقط نشود و اگر تعلق گرفت رادع و مانعی نمیتواند جلوگیری کند ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵

عرفت اللّه بفسخ العزائم و نقض الهمم

منسوب بامیر المؤمنین علیه السّلام.

دیده ای خواهم سبب سوراخ کن تا سبب را بر کند از بیخ و بن

(مثنوی) این قسم ایمان کامل و توکل تام دارند حتی بجبرئیل بفرماید (اما الیک فلا).

ص: ۳۱۸

[سوره المائده (۵): آیه ۱۲] ..... ص : ۳۱۹

وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ بَعَثْنا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً وَ قالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَّرْتُمُوهُمْ وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ لَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ (۱۲)

و هر آینه بتحقیق خداوند گرفت عهد و میثاق بنی اسرائیل را و مبعوث فرمود از آنها دوازده نقیب و فرمود من با شما هستم هر آینه اگر نماز را بپا داشتید و زکاه را اداء نمودید و برسولان من ایمان آوردید و آنها را محترم شمردید و یاری کردید و از اموال خود در راه خدا صرف نمودید که قرض الحسنه بخدا دادید هر آینه من گناهان شما را از بین میبرم و شما را داخل بهشت میکنم که پای آنها نهرها جاری میشود پس کسی که بعد از این همه الطاف کافر شود از بنی اسرائیل پس محققا گمراه شده است از راه مستوی.

وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ میثاق عهد مؤکّد و یمین محکم است که باعث وثوق و اطمینان طرف باشد و میثاق با خدا ایمان باو است و اطاعت او و ترک مخالفت که عبارت از ایمان و عمل صالح و تقوای از معاصی است.

وَ بَعَثْنا مِنْهُمُ فرستادگان و رسولان حق از خود بنی اسرائیل اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً نقیب عبارت از یک بزرگتر و شریفتر از هر قومی که از هر جهه آراسته باشد انتخاب میکردند که باقی قوم در تحت ریاستش باشند و اطاعت او را بکنند، و در ازمنه های سابقه سلسله های جلیله سادات هر سلسله یک نفر بزرگ خود را بعنوان نقابت تعیین و نقبای سادات هم یک رئیسی بر خود بهمین عنوان انتخاب میکردند که نقیب النقباء مینامیدند، و بسیاری از اجداد سلسله جلیله این جانب که سلسله میر محمد صادقی باشد دارای مقام نقابت بودند که در مجلد سوم کلم الطیب بعنوان

وجیزه فی نسب المؤلّف اشاره باسماء شریفه آنها شده مثل (ابو الفتح محمد) که از تلامذه سیّد مرتضی رضوان اللّه علیه بوده و بتعیین سیّد مقام نقابت داشته در کوفه و (ابو مسلم) که قصه مرّه بن قیس ملعون در عصر او بوده نقیب نجف بوده و (ابو علی) نقابت نجف را داشته و (عبد اللّه الرابع) و (ابو نزار) و (عمید الدین ابو جعفر) کان لهم نقابت النجف و (شمس الدین علی) کان فی عصر سید ابن طاووس و کان نقیب النقباء کل ممالک عراق الی خراسان و در عصر او منقرض شد دولت بنی عباس و بتوسط خواجه نصیر از هلاکو امان گرفت از برای اهالی کربلا و نجف و حلّه و (شمس الدین علی) کان فی عصر العلامه الحلی در زمان شاه خدا بنده و بعضی گفتند شوهر خواهر علامه بوده و مقام نقابت نجف را دارا بود و (ابو نصر ابراهیم جلال الدین) و در امل الامل است که مقام نقیب النقباء کل ممالک عراق و خراسان را داشت.

وَ قالَ اللَّهُ إِنِّی مَعَکُمْ یعنی ناصر و حافظ و معین شما بنی اسرائیل هستم مشروط بشرائط ذیل خداوند با تمام موجودات و مخلوقات هست احاطه بجمیع عوالم دارد نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ ق آیه ۱۶.

لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاهَ شرط اول وَ آتَیْتُمُ الزَّکاهَ شرط دوم وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِی ایمان بجمیع انبیاء از آدم تا خاتم و ایمان بانبیاء تصدیق بجمیع ما جاءوا به است شرط سوم وَ عَزَّرْتُمُوهُمْ احترام و توقیر و تعظیم آنها شرط چهارم است وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً هر مالی که در راه عبادت مصرف میشود چه واجبات مثل زکاه و خمس و غیر آنها و چه مستحبات اگر بقصد قربت و خالصا لوجه اللّه باشد قرض بخدا است یعنی سپرده بدست او است مثل پس اندازی که در بانک میسپارند در بانک خدایی محفوظ و فردای قیامت با درآمد زیادی رد میشود شرط پنجم.

لَأُکَفِّرَنَّ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ جواب شرط است که اگر بشرائط خمسه عمل کردید هر آینه من که خدای شما هستم و با شما هستم و یاور و معین و حافظ شما

هستم گناهانی که از شما سرزده چه در دوره کفر و چه بعد از ایمان بمقتضای عموم جمع مضاف سیئاتکم که شامل جمیع سیّئات میشود هر آینه مستور میکنم و مؤاخذه نمیکنیم که معنای تکفیر پوشانیدن است و لذا کافر را کافر میگویند بواسطه اینکه حق بر او مستور است و در باب کفارات مثل کفاره صوم رمضان و خلف نذر و عهد و قسم که اثر معصیت افطار و ترک نذر و عهد و قسم است اثر و عقوبت آن را از بین میبرد و همین است معنای

الاسلام یجب ما قبله

و از این جملات استفاده میشود که هر یک از شرائط خمسه یک قسمت از معاصی را از بین میبرد، ایمان معاصی زمان کفر، نماز مثل نهری است که چرکی بدن را میبرد و هکذا بقیه امور خمسه.

وَ لَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ علاوه بر اینکه معاصی را از بین میبرد مثوبات ایمان و نماز و زکاه و احترام انبیاء و بذل در راه خدا را هم در بر دارد.

فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ مِنْكُمْ بعد از اتمام حجه و سدّ باب عذر اگر کافر شد البته گمراه شده و براه شیطان سلوک کرده و راه مستوی و جاده مستقیم را از دست داده فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ که اقصر طرق الی الحق است.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۳] ..... ص: ۳۲۱

فَبِما نَقْضِهِمْ مِیثاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَ جَعَلْنا قُلُوبَهُمْ قاسِیَةً یُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَ لا تَزالُ تَطَّلِعُ عَلی خائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِیلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُحْسِنِینَ (۱۳)

پس بواسطه نقض (شکستن) آنها عهد و میثاق خود را لعن کردیم (دور نمودیم از رحمت خود) آنها را و قلوب آنها را قسیّ نمودیم و بسبب قساوت قلب و دوری از رحمت کلمات الهی را تحریف نمودند از موضع خود جابجا کردند

جای هر کلمه کلمه دیگری گذاردند و فراموش کردند آن حظّ و نصیبی که آنها را متذکر نمودیم که مغفرت و دخول جنّت باشد و لا یزال مطلع میشوی بخیانتهای آنها مگر قلیلی از آنها که بمیثاق خود وفا کردند پس آنها را مورد عفو خود قرار ده و از تقصیرات آنها صرفنظر نما محققا خدا دوست میدارد احسان کنندگان را فَبِما نَقْضِهِمْ مِیثاقَهُمْ بعض مفسرین گفتند ما در بما زائد است و مکرر گفته ایم کلمه زائده در قرآن نیست و توهّم کردند که مراد از نقض میثاق معاهده بود که پیغمبر با آنها نمود که همراهی با مشرکین نکنند و تخلف نمودند، و بعضی گفتند قرارداد جزیه بوده لکن ظاهر اینست که همان عهد و میثاقی است که در آیه قبل مذکور شد از اقامه نماز و ایتاء زکاه و ایمان برسل و اعزاز آنها و صرف مال در سبیل و راه خداوند که احکام الهی را پشت پا زدند و انبیاء را کشتند و در شرط غوطه ور گشتند و از تورات موسی و زبور داود و انجیل عیسی هیچ نام و نشانی نگذاشتند.

لَعَنَّاهُمْ در دنیا گرفتار قتل و غارت و اسیری شدند و بعضی مسخ شدند بقرده و در آخرت معذّب بسخت ترین عذاب گرفتار.

وَ جَعَلْنا قُلُوبَهُمْ قاسِیَةً که الان هم مشاهده میشود که هیچ طائفه حتی طبیعی قساوت قلب آنها بمقدار یهود نیست بالاخص با مسلمین خصوصا اگر اولاد پیغمبر باشند یا نام پیغمبر را داشته باشند حتی خود آنها نسبت بیکدیگر از زن و فرزند فقط دوستی آنها با مال و زخارف دنیوی است.

یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ تحریف عبارت از این است کلمه را بر دارند و جای او کلمه دیگر گذارند و این معمول یهود و نصاری در هر عصر و زمانی بوده و هست اگر طبع عهد قدیم و جدید را مشاهده کنی با طبع سابق آن بسیار مخالفت دارد بخصوص جملاتی که بشارت بوجود مقدّس نبی اسلام و اسم شریف او است

تغییرات کلّی داده اند خذلهم اللّه تعالی و لعنهم لعنا کثیرا.

وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ که تغفیر سیئات و دخول جنانی که تجری من تحتها الانهار باشد.

وَ لا تَزالُ تَطَّلِعُ عَلی خائِنَةٍ مِنْهُمْ اگر مراجعه کنید باحوال یهود و نصاری از عهد موسی و عیسی تا عصر حاضر خیانت های آنها از حدّ و حصر خارج چنانچه کتب خود آنها بر این شاهد است.

إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ بعضی توهّم کردند که این استثناء از کسانی که با پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلّم معاهده جزیه یا ترک مساعده با مشرکین و ترک جنگ با مسلمین است که قلیلی از آنها باین معاهدات ثابت بودند لکن ظاهر این است که استثناء راجع بجملات همین آیه است که این قلیل بمعاهدات و میثاقی که با خدا بسته بودند باقی و ثابت بودند و دستور آمد از جانب حق که با این دسته قلیل مساعدت فرما زیرا اینها قابل هدایت هستند و قساوت قلب اینها را نگرفته و مورد لعن الهی نشدند و خیانتی از آنها سر نزده و تحریف کلمات را نکرده اند و آخرت را فراموش نکرده و در مقام تحصیل حق و حقیقت هستند فَاعْفُ عَنْهُمْ اگر تقصیری در مورد شما کرده اند آنها را عفو فرما (و اصفح) از تقصیرات آنها در گذر چنانچه وظیفه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نسبت بکفار همین بوده با کمال ملایمت آنها را دعوت باسلام میکرد و برای آنها اقامه معجزه مینمود و آنها بشرف اسلام مشرف میشدند و اگر لجاج و بهانه گیری و عناد و عصبیت در آنها مشاهده مینمود با آنها جهاد میکرد.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ چه احسانی بالاتر از این است که آنها را از تیه ضلالت و کفر نجات دهد و بشاه راه هدایت بیاورد و از شقاوت و عذاب جهنم بسعادت و بهشت سوق دهد كُنْتُمْ عَلى شَفا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْها آل عمران آیه ۱۰۳، و از این بیان معلوم میشود که این جمله منافی با آیات جهاد نیست که بعضی توهم کردند که این حکم نسخ شده بآیات جهات، و اللّه العالم.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۴] ..... ص : ۳۲۴

وَ مِنَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّا نَصاری أَخَذْنا مِیثاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُکِّرُوا بِهِ فَأَغْرَیْنا بَیْنَهُمُ الْعَداوَهَ وَ الْبَغْضاءَ إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ وَ سَوْفَ یُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِما کانُوا یَصْنَعُونَ (۱۴)

و از کسانی که گفتند ما نصاری هستیم از آنها عهد و میثاق گرفتیم پس فراموش کردند بهره خود را از آنچه بآنها تذکر داده شده پس قرار دادیم بین آنها عداوت و کینه جویی را تا روز قیامت و پس از آن آگاه میکند و خبر میدهد خداوند آنها را بآنچه رفتار میکردند یعنی بجزای عملشان میرساند و بعقوبت معاصی گرفتار میشوند وَ مِنَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّا نَصاری نفرمود من النصاری برای اینکه این اسم را خود آنها بر خود اختیار کردند بدعوای اینکه ما نصرت دین حق را میکنیم و این دعوی بر خلاف واقع است، و اینکه در بعض آیات تعبیر بنصاری فرموده برای اینست که معروف باین اسم شده اند چنانچه ما تعبیر بباب و بهاء میکنیم برای اینکه میرزا علی محمد خود را باب امام زمان خوانده و میرزا حسین خود را بهاء اللّه نامیده (بر عکس نهند نام زنگی کافور).

أَخَذْنا مِیثاقَهُمْ به اینکه عبادت خدای یگانه کنند و شریک بر او قرار ندهند چنانچه میفرماید اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ الْمَسِیحَ ابْنَ مَرْیَمَ وَ ما أُمِرُوا إِلَّا لِیَعْبُدُوا إِلهاً واحِداً لا إِلهَ إِلَّا هُوَ توبه آیه ۳۱، و نیز از قول مسیح نقل میفرماید ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا ما أَمَرْتَنِی بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّی وَ رَبَّکُمْ مائده آیه ۱۱۷.

فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُکِّرُوا بِهِ بعضی گفتند إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِیحُ ابْنُ مَرْیَمَ مائده آیه ۱۷، بعضی گفتند إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلاثَهٍ مائده آیه ۷۳، بعضی گفتند الْمَسِیحُ ابْنُ اللَّهِ توبه آیه ۳۰، و بالجمله در میان نصاری مذاهب مختلفه متشتته بسیار است.

فَأَغْرَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَهِ دائما ممالک مسیحیان با هم در جنگ و جدال بانحاء مختلف هستند و مشاهده نشده تا کنون که همه با هم متفق شوند و چه اندازه تلفات داده اند بلی جنگها مختلف است سرد، گرم، اقتصادی وَ سَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِما كانُوا يَصْنَعُونَ و از پاره ای از آیات استفاده میشود که عذاب نصاری در قیامت از عذاب سایر طبقات کفار و مشرکین شدیدتر و سخت تر است چنانچه در مورد طلب حضرت مسیح نزول مائده را بر حسب تقاضای حواریین میفرماید قالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُها عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ الْعالَمِينَ مائده آیه ۱۱۵، و مسلّما نصاری کافر شدند بلکه تمام احکام عیسی (ع) را از بین بردند حتی بولس ملعون دیگر حکمی باقی نگذاشت و غرق شهوات و لذائذ و هوای نفس شدند و عبادت آنها هم ساز و آواز شد با اینکه در همین اناجیل آنها دارد که هر که باحکام ناموس (توریه) عمل نکند ملعون و معذّب خواهد بود گفتند عیسی عوض ما در جهنم رفت و گفتند (فدانا من لعنه الناموس) که شرحش گذشت.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۵] ..... ص: ۳۲۵

يا أَهْلَ الْكِتابِ قَدْ جاءَكُمْ رَسُولُنا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيراً مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتابِ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ كِتابٌ مُبِينٌ (۱۵)

ای اهل کتاب از یهود و نصاری محققا آمد شما را پیغمبر ما که بیان میکند برای شما بسیار از چیزهایی که بودید شما مخفی میکردید و از بسیاری هم صرف نظر میکند بتحقیق آمد شما را از جانب خدا نور و کتاب ظاهر و آشکارا کننده یا أَهْلَ الْكِتابِ نفرمود کتابین تورات و انجیل برای اینکه شامل جمیع کتب عهد قدیم و جدید باشد که یهود و نصاری آنها را کتاب آسمانی می پندارند لذا بلفظ جنس آورده.

قَدْ جاءَكُمْ وجه اختصاص در بیان باهل کتاب با اینکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مبعوث بر کفاه جن و انس بود برای رفع توهّم اهل کتاب است که نگویند پیغمبر بر بنی اسمعیل بوده نه بر بنی اسرائیل زیرا پیغمبر هر قومی باید از همان قوم باشد.

رسولنا تعبیر بمتکلم مع الغیر برای اقسام وحی است که تاره بدون واسطه ملک است و اخری بواسطه.

یُبَیِّنُ لَکُمْ کَثِیراً مِمَّا کُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْکِتابِ از احکامی که انبیاء آوردند از نماز، زکاه، حج، صوم، جهاد و غیر اینها و از بشاراتی که بآمدن پیغمبر اسلام بلکه اوصیاء آن داده اند که از روی عناد و عصبیت یا از روی هوی و هوس یا از روی جهالت و ضلالت مخفی کردند وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ از احکام و قصص و اموری که یا در این شریعت نسخ شده یا فائده در بیان آنها نبوده صرف نظر شد.

قَدْ جاءَکُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ کِتابٌ مُبِینٌ ممکن است مراد از نور وجود مقدس پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باشد چنانچه اطلاق نور بر آن حضرت و اوصیاء او شده در زیارت جامعه

(خلقکم اللَّه انوارا)

در وارث

(اشهد انک کنت نورا فی الاصلاب الشامخه و الارحام المطهره

و در حدیث از خود آن حضرت است

اول ما خلق اللَّه نوری

و غیر اینها بلکه اطلاق نور بر خداوند هم میشود اللَّهُ نُورُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ نور آیه ۳۵، و در دعای کمیل

(یا نور یا قدوس

و معنای جامع نور که گفتند الفاظ موضوع هستند برای معانی عامه (الظاهر بذاته و المظهر لغیره) و بهمین مناسبت ممکن است مراد قرآن باشد و کتاب مبین صفه بعد از صفه است.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۶] ..... ص : ۳۲۷

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَهُ سُبُلَ السَّلامِ وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَ يَهْدِيهِمْ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۶)

هدایت میفرماید خداوند بواسطه او کسانی را که در مقام تحصیل رضای خداوند هستند براههای سلام و بیرون میکند آنها را از تاریکیها بطرف نور و روشنایی طبق مشیّت و اراده خود و راه نمایی میکند آنها را براه راست دیانت.

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مرجع ضمیر به ممکن است بلکه ظاهر همین است که حضرت رسالت باشد که در آیه قبل فرمود قَدْ جاءَكُمْ رَسُولُنا بقرینه کلمه یبیّن و یعفو و ممکن است قرآن باشد بواسطه اقربیت در جمله و کتاب مبین.

مَنِ اتَّبَعَ رِضْوانَهُ کسانی را که از روی حقیقت و واقعیت متابعت میکنند آن دینی را که مرضی خدا باشد و این خاص بمذهب شیعه اثنی عشریه است که اهل بدعت نباشند و انکار ضروریات دین و مذهب را نکنند و مرتکب عملی نشوند که موجب ارتداد شود و دلیل بر این مدّعی آیه شریفه است که قبلا بیان شد الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً که دین مرضی الهی اسلامیست که مقرون بولایت باشد و اما سایر فرق اسلامی متابعت کردند دینی را که موجب غضب الهی است.

سبل السلام مراد از سلام بعید نیست که بهشت باشد بقرینه لَهُمْ دارُ السَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ انعام آیه ۱۲۷، و آیه وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلى دارِ السَّلامِ یونس آیه ۲۵، و محتمل است مراد خداوند متعال باشد زیرا یکی از اسماء مقدّسه سلام است چنانچه میفرماید هُوَ اللَّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الایه حشر آیه ۲۳، و محتمل است مراد سلامتی دنیا و آخرت باشد و بر هر تقدیر راههای بهشت و خدا و سلامتی دنیا و آخرت یکی است.

وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ شرحش در ذیل آیه شریفه اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ

آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ

گذشت در مجلد دوم.

باذنه مکرر گذشت که افعال اختیاریه بنده مستقل در آنها نیست تا مشیت حق تعلّق نگیرد فعل صادر نشود و این معنی نه بنحو اجبار است که اختیار عبد بی اثر صرف باشد و نه بنحو شرکت است که اختیار عبد با مشیت حق علت صدور باشد زیرا ثواب و عقاب در صورتی موافق عدل است که عبد اختیار تام داشته باشد لکن بنحو طولیتست باین معنی که فعل باختیار عبد است و منشأ ثواب و عقاب است و فعل و اختیار عبد و قدرت او تماما در تحت اراده و مشیت حق است و الفعل فعل اللَّه و هو فعلنا پس استناد بعبد و استناد بحق هر دو صحیح است طولا ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵.

وَ يَهْدِيهِمْ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ هدایت بمعنی ارائه طریق باعطاء عقل و قدرت و اختیار عبد و ارسال رسل و انزال کتب و بیان احکام نسبت بتمام مکلّفین از جن و انس است و اما بمعنی قبولی ایمان و اطاعت و ترک مخالفت و سلوک در صراط مستقیم خاص این طائفه است که متابعه رضوان الهی کنند و در صدد تحصیل حق و حقیقت باشند.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۷] ..... ص: ۳۲۸

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما يَخْلُقُ ما يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ (۱۷)

هر آینه بتحقیق کافر شدند کسانی که گفتند بدرستی که اللَّه همانا مسیح پسر مریم است بگو پس کیست که بتواند و تمکن داشته باشد که اگر خدا اراده کند که مسیح پسر مریم و مادر او و هر کس در روی زمین باشد هلاک کند جلوگیری کند

نگذارد و حال آنکه ملکیه تمام آسمانها و زمین و آنچه بین آنها است مختص بخدا است تماما مملوک و مخلوق و مصنوع و مقهور او هستند و تعقل نمیشود که کسی که مقهور قدرت حق است قاهر باشد خلق میکند هر چه بخواهد و خدا بر هر چیزی قادر است و توانا.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ کلمه اللّه از اسامی مختص بذات مقدّس ربوبی است و علم است برای ذات واجب الوجود مستجمع جمیع صفات کمال و منزه از جمیع نواقص و عیوب امکانیه اگر غرض نصاری از اینکه بگویند مسیح اللّه است اینکه بطلان و استحاله او از ابده بدیهیات است زیرا مسیح ممکن الوجود است و مسبوق بعدم و مرکب از وجود و ماهیت و دارای جسم و روح و اعضاء و جوارح و محتاج بمکان و میخورد و میآشامد و میخوابد و میرود و میآید و عبادت میکند و دست گیر میشود و محبوس میگردد و بقول نصاری بالای دار میرود و کشته میگردد و در قبر میرود و زنده میشود و بآسمان میرود و هزارها عوارض دیگر که تمام از لوازم امکان است و موجب احتیاج و با مقام واجب الوجودی که صرف وجود است و ماهیه ندارد (الحق ماهیته انیته اذ مقتضی العروض معلولیته) و از جمیع لوازم امکانی و عوارض جسمانی و نقائص نفسانی عری و بریست و این عین تناقض و تضاد است و اگر دعوی اتحاد دارند اتحاد متضادین اجتماع متناقضین است و از محالات اولیه است و اگر دعوی حلول میکنند که خدا در بدن مسیح حلول کرده پس محاط میشود و محیط بجمیع عوالم امکانی محاط نمیشود و اجتماع محیط و محاط هم از محالات اولیه است و علت کفر نصاری از جهات بسیاری است زیرا خداوند را بواجب الوجودی و منزه از عیوب و نواقص و اتصاف بصفات کمال و جمال و جلال نشناخته و نیز مسیح را برسالت و نبوت و پیغمبری نشناخته زیرا جمع بین مرسل بکسر و مرسل بفتح غیر معقول است و هزارها کفریات دیگر.

قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً خداوند مالک الملوک است کیست قدرت داشته باشد که مقابل خدا عرض اندام کند و جلوگیری کند از مشیت و اراده حق و مانع شود از صدور افعال الهیه.

إِنْ أَرادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً در حکمت معین شده که ممکن همین نحوی که در حدوث محتاج بعلت است در بقاء هم محتاج است وجود ممکنات بایجاد حق است بقاء موجودات هم بابقاء او است بلکه بنا بر حرکت جوهریه ممکنات آن بآن محتاج بافاضه وجود باشند وجود آن ثانی غیر از وجود آن اول است و چون متصل است یک وجود مینماید و الا وجودات متکثره است بعدد آنات مثل خط واحد که مرکب از نقاط متعدده و سطح واحد مرکب از خطوط متکثره و جسم واحد مرکب از اجزاء غیر متناهیه پس اگر آنی افاضه وجود نشد تمام موجودات عالم امکانی نیست صرف میشوند (اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالبها) موجودی نیست چه رسد مالک تصرفات حق باشد.

وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما بملکیت حقیقیه ذاتیه و اما غیر او هر که هست و هر چه هست بر فرض عنوان مالکیت بر او صادق باشد جعلیه عرضیه است یا از امور اعتباریه است علی التحقیق یا امور انتزاعیه چنانچه بعضی گفتند و بر هر تقدیر وجود خارجیه ندارد فقط در عالم اعتبار وجود اعتباریه دارد یا منشأ انتزاع دارد.

يَخْلُقُ ما يَشاءُ مسیح و مادر مسیح و سایر موجودات تماما مخلوق خدا است و تماما در تحت قدرت او است وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ بر ایجاد و افناء و اعدام قدرت تامه دارد.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۸] ..... ص : ۳۳۱

اشاره

وَ قالَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصارى نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ (۱۸)

و گفتند یهود و نصاری که ما پسران خدا هستیم و دوستان او بآنها بگو پس برای چه عذاب میفرماید شما را بگناهانتان بلکه شما بشر هستید در عداد سایر مخلوقات هر کس قابل مغفرت باشد میآمرزد و هر کس استحقاق عقوبت داشته باشد عذاب میفرماید و از برای او است ملکیه آسمانها و زمین و آنچه بین آنها است و بازگشت بندگان بسوی او است.

وَ قالَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصارى نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ منشأ این دعوی اما یهود بواسطه اینست که در تورات رائج آنها آدم را ابن اللَّه شمرده، و اما نصاری در انجیل آنها از قول مسیح نقل میکند که پدر من و پدر شما چنین میفرماید و گذشت که این دعوی از جهاتی موجب کفر میشود چنانچه مشرکین هم گفتند ملائکه دختران خدا هستند و اما دعوای محبت بواسطه اینکه پدر البته اولاد خود را دوست میدارد قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ توضیح کلام اینکه این دعوای فاسد اینها بر فرض صدق اختصاص بیهود و نصاری ندارد زیرا تمام افراد بشر را میگیرد پس تمام اولاد خدا هستند و همچنین نصاری که از کلام عیسی نقل کردند عیسی را مبعوث بر تمام بشر میدانند و خطاب بتمام بشر است و نیز مسلّم بین یهود و نصاری است که هر که مخالفت دستورات تورات و انجیل و احکام دین بکند مذنب و معذب است و بالوجدان در بین آنها عصات و مخالفین هم بسیار است و عاصی و مخالف هم معذب است پس بالنتیجه اینکه این دعوی باطل و فاسد است.

بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ این دفع دخل است که اگر کسی سؤال کند که

اینها اگر پسران و دوستان خدا نیستند پس نسبت آنها با خدا چیست، جواب میفرماید که تمام اولاد آدم بشر هستند و نسبت آنها با خدا همان نسبت است که آسمانها و زمین و حیوانات و نباتات و جمادات و جن و ملک و عالم عقول و مجردات با خدا دارند همه مخلوقات او و مصنوعات او هستند و البته در بین افراد بشر بر طبق جمیع ادیان عالم خوب و بد، مطیع و عاصی، مؤمن و کافر، عادل و فاسق بسیار است بلکه اکثریت با کفار و فساق و اهل معصیت است.

یَغْفِرُ لِمَنْ یَشاءُ اگر مؤمن و مطیع و عادل باشد وَ یُعَذِّبُ مَنْ یَشاءُ اگر کافر و منافق و فاسق و عاصی باشد، و این موضوع را تمام ادیان عالم معترف هستند فقط طبیعی که منکر مبدء و معاد است انکار میکند.

وَ لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُما این هم جواب سؤال مقدر است که کسی بگوید اگر چه همه مخلوق او هستند و میان آنها خوب و بد، مطیع و عاصی بسیار است لکن ما کسانی را داریم که دفع عذاب از ما میکنند مثل بتهای مشرکین و انبیاء هر امّتی نسبت بامّه خود، جواب اینکه در مقابل خدا احدی نیست که بتواند عرض اندام کند تمام مملوک و مقهور حق هستند وَ إِلَیْهِ الْمَصِیرُ و بازگشت همه بسوی او است.

(اشکال) ..... ص : ۳۳۲

پس بناء علی هذا مسئله شفاعت که شما مسلمین می گویید هم اصلی ندارد.

(جواب) ..... ص : ۳۳۲

در باب شفاعت تا قابلیت شفاعت نداشته باشد که ایمان است و تا اذن و اجازه حق نرسد و تا بنده مرضی حق نباشد شفاعت نمیشود چنانچه مفاد آیات شریفه است و قبلا متذکر شده ایم.

ص: ۳۳۲

[سوره المائده (۵): آیه ۱۹] ..... ص : ۳۳۳

یا أَهْلَ الْکِتابِ قَدْ جاءَکُمْ رَسُولُنا یُبَیِّنُ لَکُمْ عَلی فَتْرَهٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا ما جاءَنا مِنْ بَشِیرٍ وَ لا نَذِیرٍ فَقَدْ جاءَکُمْ بَشِیرٌ وَ نَذِیرٌ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۱۹)

ای کسانی که خود را اهل کتاب میدانید بتحقیق آمد شما را پیغمبر ما که برای شما بیان کند دستورات الهی را در زمان انقطاع پیغمبران که بر شما عذری نماند که بگوئید نیامد ما را کسی که بشارت دهد باعمال حسنه و انذار کند از اعمال سیّئه پس محققا آمد شما را بشیر و نذیر و خداوند بر هر چیزی قادر و توانا است.

یا أَهْلَ الْکِتابِ خطاب بیهود و نصاری است قَدْ جاءَکُمْ رَسُولُنا وجود مقدّس محمّد بن عبد اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که مبعوث بر کافّه جنّ و انس بوده یُبَیِّنُ لَکُمْ احکام و عقائد و اخلاقی که انبیاء سلف بیان نفرموده یا بیان کرده و از بین رفته و دست تحریف و بدعت در آنها تصرف کرده.

عَلی فَتْرَهٍ مِنَ الرُّسُلِ فتره بمعنی انقطاع و فاصله است بین دو طرف از زمان آدم تا عیسی علیهم السلام انبیاء متصل بیک دیگر بودند بلکه بسا شد که هزار پیغمبر در یک عصر بودند و از زمان عیسی علیه السّلام تا زمان بعثت خاتم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم پیغمبری نیامد جز آن سه نفر که مبعوث شدند بر اهل انتاکیه که در سوره یس اشاره شده وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحابَ الْقَرْیَهِ إِذْ جاءَهَا الْمُرْسَلُونَ إِذْ أَرْسَلْنا إِلَیْهِمُ اثْنَیْنِ فَکَذَّبُوهُما فَعَزَّزْنا بِثالِثٍ الایه و گفتند ثالث شمعون الصفا وصی حضرت عیسی بوده و اینها هم در عصر حضرت عیسی بودند، و در کافی از حضرت باقر علیه السلام روایت فرموده که زمان فترت پانصد سال طول کشیده و در میان مفسرین اختلاف زیادی است در مقدار و مدت و این دوره را زمان جاهلیت مینامند.

اشکال- در این دوره فترت باید مؤاخذه نباشند چون ارسال رسل بر آنها نشده جواب- ارسال رسل نشده لکن زمین خالی از حجت نبوده اوصیاء حضرت

عیسی و حضرت ابراهیم بودند تا زمان پیغمبر اسلام غایه الامر مقهور و مستور بودند چنانچه بعد از پیغمبر اسلام صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم تا قیامت پیغمبری نیامده و نخواهد آمد ولی حجه روی زمین باقیست اما ظاهرا مشهورا او غائبا مستورا.

أَنْ تَقُولُوا ما جاءَنا مِنْ بَشِيرٍ وَ لا نَذِيرٍ بعضی مفسرین گفتند معنی لان لا تقولوا است و بعضی گفتند کراهه ان تقولوا است بحذف مضاف لکن تحقیق اینست که بفرماید ما پیغمبر فرستادیم که دیگر جایی برای این نماند که بگوئید ما جاءنا من بشیر و لا نذیر، و نیز بعضی گفتند کلمه من در بشیر زائده است و مکرر گفته ایم کلمه زائده در قرآن نیست و این کلمه اشاره بجنس است یعنی جنس بشیر و نذیر فَقَدْ جاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ که حجه بر شما تمام شد و راه عذر بسته شد و اینکه بگوئید چون از بنی اسرائیل نیست ما نمی پذیریم عذر نیست.

وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ هر نحو که حکمتش اقتضاء کند و مصلحت باشد انجام خواهد داد.

[سوره المائده (۵): آیه ۲۰] .... ص : ۳۳۴

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِياءَ وَ جَعَلَكُمْ مُلُوكاً وَ آتاكُمْ ما لَمْ يُؤْتِ أَحَداً مِنَ الْعالَمِينَ (۲۰)

و یاد کن زمانی که موسی بقوم خود بنی اسرائیل فرمود ای قوم من یاد کنید نعمه خداوند را که بشما عنایت فرمود که انبیایی از بنی اسرائیل در شما قرار داد و سلاطینی از شما مقرر فرمود و بشما داده چیزی که باحدی از عالمین داده نشده.

کلمه (اذ) متعلق بمحذوف است که اذکر باشد و این برای تسلیت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که از مخالفت قومش غمگین نباشد زیرا بنی اسرائیل با این همه نعمت چه اندازه مخالفت نمودند قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ که بنی اسرائیل باشند که از دوازده پسران یعقوب که اسرائیل است دوازده طائفه و قبیله سنگین بوجود آمدند که هر

قبیله چندین هزار جمعیت بودند.

یا قَوْمِ که یا قومی بوده و یاء ساقط شده و کسره میم دال بر او است.

اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ فراموش نکنید نعمتهای خدا را و شکر گذار باشید و کفران نعمت نکنید که باعث زوال آن میشود و مورث عذاب شدید است چنانچه میفرماید لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ سوره ابراهیم آیه ۷.

إِذْ جَعَلَ فِیکُمْ أَنْبِیاءَ که بزرگترین نعم الهی است که باعث نجات از کلیه مهالک دنیوی و اخروی است و مورث سعادت دو نشئه است و انبیاء بنی اسرائیل بسیار بودند چه قبل از موسی مثل یوسف و غیر او که ذکر اسامی آنها در قرآن نشده و چه در زمان موسی مثل هارون و یوشع و چه بعد از آن مثل داود، سلیمان، زکریّا، یحیی و غیر آنها.

وَ جَعَلَکُمْ مُلُوکاً سلطنت و ریاست و دولت و ثروت و اسم و عنوان در بنی اسرائیل چه قبل از موسی مثل یوسف و پسران یعقوب و چه بعد از موسی تا زمان بعثت حضرت خاتم بوده که وَ ضُرِبَتْ عَلَیْهِمُ الذِّلَّهُ وَ الْمَسْکَنَهُ بقره آیه ۶۱ که منقطع شد.

وَ آتاکُمْ ما لَمْ یُؤْتِ أَحَداً مِنَ الْعالَمِینَ مثل نزول من و سلوی و انفجار دوازده چشمه از سنگ و شکاف دوازده جاده در دریا و حرکت ابر بالای سر آنها و هلاک فرعون و فرعونیان و بدست آوردن ذخائر آنها.

[سوره المائده (۵): آیه ۲۱] ..... ص: ۳۳۵

یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ وَ لا تَرْتَدُّوا عَلی أَدْبارِکُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِینَ (۲۱)

حضرت موسی فرمود ای قوم من (بنی اسرائیل) داخل شوید زمین مقدس را

که خدا برای شما مقرر فرموده و بپشت بر نگیرید که بخسران و زیان منقلب خواهید شد.

اخبار و کلمات مفسرین در مفاد این آیه شریفه بسیار است و بیان آنها بسیار مفصل است که این مختصر گنجایش آنها را ندارد و ما بطور اختصار اشاره اجمالی میکنیم و ردّ میشویم: بعد از آنی که خداوند بنی اسرائیل را از چنگال فرعون و فرعونیان نجات بخشید و از دریا گذشتند و فرعون و فرعونیان غرق شدند و اموال و زخارف آنها نصیب اینها شد امریه صادر شد که باید بروید در ارض مقدسه که بیت المقدس و فلسطین و شامات و طور سینا باشد و تعبیر بمقدسه برای اینست که محل انبیاء و صلحاء و اتقیاء و مدفن آنها بوده و مرکز نزول وحی و ملائکه و لو فعلا ساکنین آنها اشرار و کفار هستند زمین مقدس است و اهلش فاسد چنانچه مکه معظمه و مدینه منوره بسیار زمین مقدّسی است ولی از بعد از رحلت حضرت رساله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اهل آن از نواصب ائمه اطهارند که انجس از کلب هستند، بنی اسرائیل متعذّر شدند و گفتند (إِنَّ فِيها قَوْماً جَبَّارِينَ) و سرّ این مطلب اینست که حضرت موسی دوازده نقیب از دوازده سبط انتخاب فرمود که از اوضاع داخله آنجا خبر گیرند رفتند و دیدند که آنها بسیار با قوّه و قدرت و عظمت بودند خبر برای موسی آوردند حضرت موسی امر فرمود که کتمان کنند و ببنی اسرائیل نگویند که ایجاد خوف در آنها شود دو نفر آنها یوشع ابن نون و کالب ابن یوفنا کتمان کردند ولی بقیه افشاء کردند و بنی اسرائیل خوف پیدا کردند و اطاعت موسی نکردند و داخل نشدند و گرفتار تیه شدند لذا میفرماید یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ بعضی گفتند بیت المقدس بعضی گفتند فلسطین بعضی گفتند شام بعضی گفتند طور سیناء و مانعی ندارد که مراد سوریا و عراق باشد و شامل جمیع آن حدود مثل جبل عامل و نحو آنها بشود.

الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ کتابه نه معنی تقدیر است که تکوینی باشد بلکه تشریعی است مثل کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیامُ بقره آیه ۱۸۳ و نحوه.

وَ لا تَرْتَدُّوا عَلی أَدْبارِکُمْ که مخالفت این واجب مهم را نکنید و بر نگردید فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِینَ خسران دنیا چهل سال در تیه گرفتار و خسران آخرت معذّب بعذاب.

[سوره المائده (۵): آیه ۲۲] ..... ص: ۲۳۷

قالُوا یا مُوسی إِنَّ فِیها قَوْماً جَبَّارِینَ وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّی یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنْ یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنَّا داخِلُونَ (۲۲)

در جواب حضرت موسی گفتند که در این ارض مقدّسه قومی هستند جبّار با کمال قدرت و عظمت و ما طاقت مقاومت با آنها را نداریم اگر آنها تخلیه کردند و بیرون رفتند ما وارد خواهیم شد.

قوم جبّارین سکنه اریحا بسیار با عظمت و طول قامت داشتند که از جمله آنها عوج بود که گفتند دوازده نقیب که حضرت موسی فرستاده بود در آستین خود حبس کرد و آورد نزد ملک آنها را نثار کرد و گفت اینها آمده اند با ما جنگ کنند ملک آنها را گفت بروید و خبر قوّت و قدرت ما را بقوم خود برسانید.

قالُوا یا مُوسی إِنَّ فِیها قَوْماً جَبَّارِینَ بسیار تعجب است که بنی اسرائیل با آن قدرت نمائیها که از خداوند مشاهده کرده بودند که عصای موسی اژدهایی شود که تمام سحر سحره فرعون را بلع کند، و بدریا زند دوازده شکاف شود دریا و خشک شود که آنها عبور کنند، و بر سنگ زند دوازده چشمه آب جاری شود قدرت دارد که با همین عصا تمام قوم جبّارین را نابود کند چنانچه گفتند حضرت موسی علیه السّلام دوازده زراع طول قامت او بود و عصای او هم دوازده زراع بود و دوازده زراع هم جستن

داشت و عصای او اصابه کرد بپشت پای اوج افتاد و هلاک شد.

وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّی یَخْرُجُوا مِنْها و غافل از اینکه آنها بخودی خود که مملکت را رها نمیکنند ولی بعد از دخول بنی اسرائیل خداوند ایجاد رعب و خوفی در قلوب آنها میکند که قهرا فرار میکنند چنانچه در قلوب مشرکین ایجاد فرمود که حضرت رسالت میفرماید

نصرت بالرعب

و در حق طالوت فرمود کَمْ مِنْ فِئَهٍ قَلِیلَهٍ غَلَبَتْ فِئَهً کَثِیرَهً بِإِذْنِ اللَّهِ بقره آیه ۲۴۹.

فَإِنْ یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنَّا داخِلُونَ تعلیق بر محال زیرا خروج آنها متفرع بر دخول اینها است اگر دخول هم متفرع بر خروج باشد دور لازم میآید لذا میفرماید

[سوره المائده (۵): آیه ۲۳] ..... ص: ۲۳۸

قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِینَ یَخافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِما ادْخُلُوا عَلَیْهِمُ الْبابَ فَإِذا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّکُمْ غالِبُونَ وَ عَلَی اللَّهِ فَتَوَکَّلُوا إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۲۳)

گفتند آن دو نفر مرد که یوشع بن نون که از سبط ابن یامین یا یوسف بود و کالب ابن یوفنا که از سبط یهودا بود که از کسانی بودند که از خدا میترسیدند در مخالفت اوامر او و خداوند بآن دو نفر انعام فرمود مقام نبوت را داخل شوید در دروازه شهر شما بر آنها غالب خواهید بود و وا گذارید امر خود را بخدا که او کفایت میکند و شما را نصرت میدهد اگر اعتقاد بوعده الهی و قدرت و توانایی او دارید.

در باب اخلاق در مسئله توحید افعالی گفتند مراتب توحید افعالی چهار مرتبه است: ۱- توحید منافقین که بزبان اقرار میکنند که کارها بکف کفایت خدا و بید قدرت او است لکن قلبا معتقد باسباب و وسائل ظاهریه هستند و خدا را قادر نمیدانند.

۲- توحید عوام مؤمنین که قبول دارند خدا قادر متعال است لکن آثار آن در قلب ظاهر نشده مثل مؤمنینی که اعتقاد بمعاد و جنّه و نار دارند و مع ذلک تارک

عبادات و مرتکب معاصی میشوند.

۳- توحید خواص است که آثار آن هم در قلب ظاهر است و صفت توکل از این مرتبه حاصل میشود که تمام اسباب و وسائط را مقهور تحت قدرت او و مشیّه او میدانند.

۴- توحید انبیاء و ائمه و اولیاء حق است که ابدا نظر بسبب و واسطه ندارند و جز خدا چیزی را مؤثّر نمیدانند نظیر جوز و لوز که دارای چهار مرتبه است قشر القشر و قشر و لب و لب اللب که روغن بادام باشد و مسلّما بنی اسرائیل دارای مرتبه سوم چه رسد بچهارم نبودند و توکل نداشتند و بقول خدا و موسی و این دو نفر اعتماد نداشتند لذا در جواب آنها گفتند:

[سوره المائده (۵): آیه ۲۴] ..... ص: ۳۳۹

قالُوا یا مُوسی إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِیها فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ (۲۴)

گفتند ای موسی محققا ما داخل نخواهیم شد هرگز مادامی که آنها در آنجا هستند تو با خدای خود بروید و بجنگید ما می نشینیم.

این کلام علاوه بر اینکه مخالفت و معصیت امر الهی است دلاله بر کفر و عدم ایمان آنها میکند مثل سایر کلمات آنها که گفتند اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ اعراف آیه ۱۳۸، و گفتند لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً بقره آیه ۵۵، فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً نساء آیه ۱۵۳، و پرستش گوساله سامری و غیر اینها زیرا این کلام یا از روی سخریه و استهزاء است یا از روی عدم اعتقاد و نظائر اینها امروز در مسلمین فراوان است نعوذ باللّه.

[سوره المائده (۵): آیه ۲۵] ..... ص : ۳۴۰

اشاره

قالَ رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِکُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی فَافْرُقْ بَیْنَنا وَ بَیْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ (۲۵)

عرض کرد موسی پروردگار من محققا من اختیار و سلطنت ندارم مگر بر نفس خود و برادر خود پس جدایی بینداز بین ما و بین جماعتی که فاسق و سرکش هستند و اطاعت نمیکنند.

(اشکال) ..... ص : ۳۴۰

مسلّما یوشع ابن نون و کالب بن یوفنا در تحت اطاعه حضرت موسی بودند و دارای مقام نبوت و عصمت بودند پس وجه انحصار حضرت موسی بخود و برادرش هارون چیست که قالَ رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِکُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی.

(جواب) ..... ص : ۳۴۰

این دو نفر از جمله آن دوازده نقیب بودند و هر کدام را قوم خود آنها را جدا ممانعت کردند حتی خواستند آنها را سنگسار نمایند فقط کسی را که قدرت بر ممانعت نداشتند موسی و هارون بودند و مراد از لا املک عدم سلطنت است و عدم اختیار و باندازه ای کار بر موسی علیه السّلام سخت شد که از خدا درخواست اجازه کرد که بنی اسرائیل را رها کند و از آنها جدا شود که گفت فَافْرُقْ بَیْنَنا بین موسی و هارون وَ بَیْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ سایر بنی اسرائیل و فسق بمعنی خروج از طاعت است

[سوره المائده (۵): آیه ۲۶] ..... ص : ۳۴۰

اشاره

قالَ فَإِنَّها مُحَرَّمَهٌ عَلَیْهِمْ أَرْبَعِینَ سَنَهً یَتِیهُونَ فِی الْأَرْضِ فَلا تَأْسَ عَلَی الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ (۲۶)

خداوند فرمود پس از مخالفت آنها ارض مقدسه را بر آنها حرام شد چهل سال سرگردان باشند در زمین که چهل سال بهلاکت بیفتند پس محزون نباش بر هلاکت آنها

(اشکال) ..... ص : ۳۴۰

در آیات قبل حکم بوجوب فرموده بلفظ کتب و امر ادخلوا و در این آیه

حکم بحرمه فرموده دو حکم متضاد.

(جواب) ..... ص : ۳۴۱

وجوب دخول حکم تشریعی و تکلیفی است که در مخالفت و معصیت آن عقوبت است که از عقوبا...آن سرگردان و محروم شدند از دخول تکوینا و از برکات آن محروم شدند که اگر نادم و پشیمان هم بشوند و توبه کنند هم فائده ندارد حتی دارد آنها هلاک شدند در تیه و اولاد آنها هم هلاک شدند و اولاد اولاد داخل شدند و اینکه خود حضرت موسی جنگید یا وصی او یوشع در اخبار مختلف است و قضایای تیه بسیار مفصل است و مرحوم مجلسی رحمه اللّه علیه در جلد پنجم بحار از صفحه ۲۶۱ الی ۲۶۸ چاپ امین الضربی متعرض شده بآنجا مراجعه فرمائید این مختصر گنجایش آنها را ندارد.

[سوره المائده (۵): آیه ۲۷] ..... ص : ۳۴۱

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبا قُرْباناً فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِما وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قالَ إِنَّما يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۲۷)

تلاوت فرما برای آنها خبر دو پسر آدم را زمانی که تقرّب نمودند هر یک قربانی را پس از یکی از آنها قبول شد و از دیگری مقبول نیامد گفت هر آینه تو را خواهم کشت او گفت منحصرا خداوند قبول میفرماید از پرهیزکاران.

مفسرین گفتند که حوّی مادر آدمیان در هر زایشی یک پسر و یک دختر میآورد و آدم علیه السّلام خواست دختری که با هابیل آمده تزویج قابیل کند و بعکس و چون خواهر قابیل زیبا بود و خواهر هابیل زشت قابیل یا بلسان تورات قائن قبول نکرد بنا شد بامر آدم هر یک قربانی کنند هابیل گوسفند فربه که بهترین گوسفندانش بود در محل قربانی گذاشت و قابیل مختصر گندمی که پست ترین حبوباتش بود آورد و علامت قبول این بود که آتشی بیاید و قربانی را بسوزاند

برای قربانی هابیل آمد و برای قابیل نیامد حسد برد و در مقام قتل هابیل بر آمد القصه و تعجب است که در مجمع البیان این معنی را نسبت بحضرت ابی جعفر الباقر علیه السّلام میدهد و حال آنکه اثری در اخبار ائمه راجع بتزویج خواهر و برادر نیست و این کلام مجوس است که تزویج خواهر و برادر را جایز میدانند بلکه در اخبار تکذیب این تفسیر را فرموده و آن را افتراء دانسته چنانچه در برهان از سلیمان بن خالد از حضرت صادق (ع) سؤال کرد که مردم یعنی عامه میگویند آدم (ع) بین خواهر و برادر تزویج نمود و عداوت قابیل با هابیل در اثر تغایر بر این موضوع بوده حضرت فرمود

اما تستحیی ان تروی هذا علی نبی اللّه آدم

پس سبب آن را پرسید که منشأ عداوت چه بوده حضرت فرمود امر وصایت و خلافت و تعلیم اسم اعظم بوده که بامر خدا بهابیل سپرده شود و قابیل بزرگتر بود و خود را سزاوارتر میدانست بنا شد قربانی کنند از هر که قبول شد او سزاوار است و چون از قابیل قبول نشد حسد برد و در مقام قتل هابیل بر آمد پس سؤال کرد که سبب پیدایش اولاد آدم چه بوده حضرت فرمود چون قابیل بحد رشد رسید خداوند جنیه را فرستاد آدم را تزویج او نمود سپس هابیل بحد رشد رسید حوریه ای فرستاد تزویج او نمود و این منشأ حسد او شد که من بزرگتر از او هستم چرا حوریه نصیب او باشد و جنیه نصیب من شود و در موقعی که هابیل کشته شد عیالش حوراء حامل بود پسری آورد اسم او را آدم هبه اللّه گذاشت سپس حوّا پسری آورد آدم نام او را شیث گذاشت خداوند حوریه فرستاد تزویج شیث نمود و او دختری آورد آدم نام او را درّه گذارد و این دختر را تزویج هبه اللّه پسر هابیل نمود و پیدایش بنی آدم از اینجا است.

وَ اتْلُ یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عَلَیْهِمْ بر اهل کتاب از یهود و نصاری نبأ ابنی آدم هابیل و قابیل در تورات قائن تعبیر کرده ولی در اخبار قابیل و در قرآن اسامی آنها را ذکر نفرموده و در بعض کتب معترضین بقرآن اعتراض نموده که

قرآن برای قافیه قائن را قابیل گفته و غافل از اینکه در قرآن ذکری از اسماء آنها نشده.

إِذْ قَرَّبا قُرْباناً یعنی هر کدام قربانی کردند نه اینکه یک قربانی مشترکا نمودند فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِما که هابیل باشد چون بهترین اموالش که گوسفندان او بود در معرض قربانی قرار داد وَ لَمْ یُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ که قابیل باشد چون پست ترین اموالش که چند خوشه گندم پوسیده آورد و علامت قبول این بود که آتشی بیاید و قربانی را بسوزاند برای هابیل آمد و برای قابیل نیامد.

قالَ لَأَقْتُلَنَّکَ باغوای شیطان که باو گفت که در ازمنه آتیه نسل هابیل بر نسل تو افتخار میکنند که ما اولاد آنیم که قربانی او قبول شده او را بقتل برسان که از او نسلی بوجود نیاید.

قالَ هابیل إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ معنای متّقی همان درجه اول تقوی است که ایمان باشد که تقوای از کفر و شرک و عقائد باطله زیرا مؤمن اگر عملی نمود البته باجر خود میرسد بلی کافر عملش باطل و عاطل است و معلوم میشود که قابیل ایمان نداشته و اول کافر در اولاد آدم است.

[سوره المائده (۵): آیه ۲۸] ..... ص: ۳۴۳

اشاره

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَیَّ یَدَکَ لِتَقْتُلَنِی ما أَنَا بِباسِطٍ یَدِیَ إِلَیْکَ لِأَقْتُلَکَ إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ (۲۸)

اگر تو دست باز کنی برای کشتن من من دست باز نمیکنم برای کشتن تو من میترسم از خدا پروردگار عالمیان.

قتل نفس از گناهان بسیار بزرگ است که موجب زوال ایمان و خلود در عذاب است بنص آیه شریفه وَ مَنْ یَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِیها سوره

نساء آیه ۹۳، و مکرر گفته ایم که مؤمن مخلّد در عـذاب نخواهـد شـد پس خلود دلیل بر عـدم ایمان است بخصوص این قتل نفس که تأسیس این معصیت بزرگ است و بمقتضای حدیث شریف

(من سن سنه سیئه کان له وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیمه)

شرکت در عقوبت تمام قتل نفسها است تا قیامت.

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَیَّ یَدَکَ مقول قول هابیل است که خطاب بقابیل میکند لِتَقْتُلَنِی که اراده قتل مرا داری ما أَنَا بِباسِطٍ یَدِیَ إِلَیْکَ من اراده همچه گناهی نخواهم کرد لِأَقْتُلَکَ زیرا من از انتقام خدایی میترسم.

(اشکال) ..... ص : ۳۴۴

دفاع امریست واجب حرام نیست چرا هابیل دفاع نکرد بلکه او را باین کلام جری نمود.

(جواب) ..... ص : ۳۴۴

موضـوع دفـاع هنـوز محقـق نشـده بـود زیرا مجرد تهدیـد بود که من تو را خواهم کشت لکن در چه موقع و بچه وسـیله معلوم نیست و هابیل باین لسان نهی از منکر کرد که قتل نفس باعث عـذاب الهی است و کسـی که از عذاب الهی بیم دارد باید خود را در معرض عذاب در نیاورد.

إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ خوف از خدا دو نحوه است یکی آنکه مرتکب معاصی شود سپس خوف پیدا کند و موفق بتوبه و تدارک شود و دیگر آنکه قبلا خوف داشـته باشد و او مانع شود از ارتکاب معصـیت چنانچه معنی عصـمت همین است خوفی است که مانع شود از صدور کلیه معاصی حتی خطور در قلب و خوف انبیاء و اوصیاء از همین بابست.

[سوره المائده (۵): آیه ۲۹] .....ص : ۳۴۵

إِنِّی أُرِیدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِی وَ إِثْمِکَ فَتَکُونَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ وَ ذلِکَ جَزاءُ الظَّالِمِینَ (۲۹)

محققا من اراده دارم که تو بر گردی بگناه من و گناه خود پس بوده باشی از اصحاب آتش و همین است جزاء ظلم کنندگان.

إِنِّی أُرِیدُ أَنْ تَبُوءَ باء بمعنی رجع است و رجوع بگناه ارتکاب معصیت است و اراده اینجا بمعنی واگذاریست یعنی من در مقام قتل تو بر نمیآیم و تو را هر چه بکنی بخدا وا میگذارم او انتقام مرا از تو خواهد کشید.

بِإِثْمِی وَ إِثْمِکَ مفسرین گفتند گناه قتل من و گناه معاصی که قبلا مرتکب شده ای و بعضی گفتند گناه قتل من و گناه قتلهایی که در عالم واقع میشود که تو سبب آنها میشوی لکن هر دو تفسیر غلط است بلکه مراد ظاهرا این باشد که قتل نفس دو قسم عقوبت دارد یکی از جنبه حق الناسی که ظلم بمظلوم شده و خداوند در حدیث قدسی قسم یاد فرموده

و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم

تا حق مظلوم گرفته نشود و دیگر جنبه حق الهی که معصیت بسیار بزرگی است و جزاء او خلود در عذاب است چنانچه گذشت یعنی ظلمی که بمن میکنی و ظلمی که بنفس خود میکنی که هم ظالم بنفس است هم ظالم بغیر فَتَکُونَ مِنْ أَصْحابِ النَّارِ مصاحبت با آتش اینست که از هم جدا نشوند و کنایه از خلود است وَ ذلِکَ جَزاءُ الظَّالِمِینَ این مصاحبت با آتش و خلود در عذاب جزای ستمکاران است.

[سوره المائده (۵): آیه ۳۰) ..... ص : ۳۴۵

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِیهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخاسِرِینَ (۳۰)

پس نفس قابیل وادار کرد او را بر قتل برادرش هابیل پس او را کشت پس صبح کرد از زیانکاران.

فطوعت یعنی متمایل شد و رغبت پیدا کرد (له) متعلق بطوعت است (نفسه) فاعل طوّعت (قتل اخیه) مفعول طوعت و معنی اینکه متابعت هوای نفس نمود و بدترین خسارات آنست که هوای نفس که دشمن بزرگ انسان است اطاعت کند چنانچه در قرآن میفرماید أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ جاثیه آیه ۲۳، و گفتند انسان سه دشمن بزرگ دارد: ۱- دنیا که مال و جاه خود را جلوه میدهد.

۲- هوای نفس که بعد از جلوه دنیا متمایل میشود و طالب میشود. ۳- شیطان که راه وصله به آنرا ارائه میدهد.

(فقتله) این معصیت شنیع بزرگ را مرتکب شد فَأَصْبَحَ مِنَ الْخاسِرِینَ خسران زیان در مال التجاره است و از دست دادن سرمایه چنانچه گفتند که انسان تاجر و عمر سرمایه تجارت و اعضاء و جوارح سبعه کارمندان تجارتخانه: چشم، گوش، زبان، دست، پا، شکم، عورت. و نفس سرپرست این کارمندان و اعمال صالحه تجارت این تجارتخانه و نفع آن بهشت و خسران آن جهنم است که سرمایه عمر مصرف تحصیل عذاب باشد.

[سوره المائده (۵): آیه ۳۱] ..... ص: ۳۴۶

فَبَعَثَ اللَّهُ غُراباً یَبْحَثُ فِی الْأَرْضِ لِیُرِیَهُ کَیْفَ یُوارِی سَوْأَهَ أَخِیهِ قالَ یا وَیْلَتی أَ عَجَزْتُ أَنْ أَکُونَ مِثْلَ هذَا الْغُرابِ فَأُوارِیَ سَوْأَهَ أَخِی فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِینَ (۳۱)

پس خداوند فرستاد کلاغی را که زمین را بشکافد و باو نشان دهد که چگونه جثّه برادرش را پنهان کند گفت ای وای بر من آیا عاجز هستم اینکه بوده باشم مثل این کلاغ پس پنهان کنم جثّه برادرم را پس صبح کرد در حالتی که از پشیمانان بود فَبَعَثَ اللَّهُ غُراباً نظر به اینکه نوع افراد بشر معتقد هستند حتی حکماء

قدیم که ذوی العقول و الشعور منحصر بجنّ و انس و ملک است لذا بعث غراب و ارسال هدهد و تکلم مور را از باب اعجاز و خارق عادت میدانند لکن آنچه از آیات شریفه قرآن و نصوص آن و اخبار متواتره در موارد مختلفه استفاده میشود که تمام موجودات علوی و سفلی حتی جمادات از ارض و سماء عقل و شعور و معرفت بخدا و رسول و امام دارند و سجده میکنند و اطاعت مینمایند و مورد تکلیف هستند هر کدام در خور استعداد خود حتی مورد وحی الهی هستند مثل نحل پس بعث غراب بر خلاف موازین عقل و عادت نیست.

یَبْحَثُ فِی الْأَرْضِ یبحث بمعنی شکافتن است که زمین را بمنقار و پنجه خود شکافت و حفره ای نمود و جثّه غراب دیگری را که کشته بود او را یا مرده بود زیر خاک پنهان نمود و بقابیل عملا نشان داد که این نحوه جثّه برادرت را بخاک بسپار چون اول میّتی بود از انسان و قابیل متحیّر بود که جثّه او را چه کند که از خوردن سباع و طیور محفوظ ماند و تعفن و بوی او ظاهر نگردد.

لِیُرِیَهُ کَیْفَ یُوارِی سَوْأَهَ أَخِیهِ موارات پنهان کردن زیر خاک است و تعبیر بسوأه یا بواسطه آنست که بدن بو افتاده بود یا بمناسبت عورت او و سوأه عبارت از چیزیست که انسان بنظر کردن بآن اشمئزاز و انزجار پیدا کند.

قالَ یا وَیْلَتی وای بحال من که از یک غراب پست تر باشم و ندانم جثه برادر را چکنم أَ عَجَزْتُ أَنْ أَکُونَ مِثْلَ هذَا الْغُرابِ آیا عاجز هستم اینکه مثل این غراب باشم و ندانم چکنم فَأُوارِیَ سَوْأَهَ أَخِی پس پنهان کنم بد منظره گی بدن برادر خود را پس پنهان کرد و او را دفن نمود، و از اینجا استفاده میشود که دفن موتی در زیر خاک از ابتداء خلقت بشر بلکه در حیوانات بامر الهی بوده پس کسانی که میسوزانند یا در صندوق بسته میگذارند یا در دریا میاندازند یا مومیا میکنند تمام بر خلاف دستور الهی است.

فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ این ندامت نه ندامت از معصیت باشد تا توبه باشد و البته مورد قبول بشود مثل توبه پدرش از خوردن شجره منهیه بلکه نـدامت از دچار شدن بنکبت این عمل مثل قمارباز که تمام اموالش را ببازد پشـیمان میشود از قمار که اگر برده بود پشـیمان نبود و مثل زانی که بمرض سـفلیس گرفتار میشود که اگر نمیشـد پشـیمانی نداشت و مثل یزید که پس از اینکه باعث رسوایی او شـد و انقلاب در مملکتش گفت قبّح اللّه ابن مرجانه مـا کنت راضـیا بقتل الحسـین و امثال اینها بسـیار است، و از بعض اخبار استفاده میشود نسل قابیل باقی بود تا زمان نوح تمام بطوفان هلاک شدند و منقرض گردیدند و بشری که باقی بود از شـیث و هابیل هسـتند و نیز دارد که حضـرت آدم جثّه هابیل را پیدا کرد و بدسـتور الهی غسل داد و کفن کرد و بر جنازه او نماز گذارد و ۳۵ تکبیر گفت و خداوند ۳۰ تکبیر را برداشت و پنـج تکبیر واجب کرد و در بعض موارد هفت تکبیر گفته شده پس از آن دفن نمود و حضـرت آدم چهل روز برای هابیل گریه کرد خداوند بعوض هابیل شیث را باو عنایت فرمود لذا ملقب شـد بهبه اللّه و در بعض اخبار هبه اللّه فرزنـد هابیل بود و او غیر شـیث است و اولاد آدم از نسل این دو بزرگوار است و از آدم تا نوح اوصیاء آدم بودند و تمام مقام نبوت داشتند.

[سوره المائده (۵): آیه ۳۲] ..... ص: ۳۴۸

اشاره

مِنْ أَجْلِ ذلِکَ کَتَبْنا عَلی بَنِی إِسْرائِیلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَیْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسادٍ فِی الْأَرْضِ فَکَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِیعاً وَ مَنْ أَحْیاها فَکَأَنَّما أَحْیَا النَّاسَ جَمِیعاً وَ لَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُنا بِالْبَیِّناتِ ثُمَّ إِنَّ کَثِیراً مِنْهُمْ بَعْدَ ذلِکَ فِی الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (۳۲)

از این جهت است که نوشتیم و فرض نمودیم بر بنی اسرائیل اینکه کسی که

یک نفسی را بدون مجوّز شرعی یا قصاص یا دفع فساد بکشد مثل اینست که تمام مردم را کشته و کسی که زنده کند نفسی را مثل آنست که زنده کرده باشد تمام انس را و هر آینه آمد بنی اسرائیل را پیغمبران ما با معجزات باهرات پس از آن بسیاری از بنی اسرائیل در روی زمین زیاد روی کردند.

مِنْ أَجْلِ ذلِکَ یعنی قتل قابیل هابیل را سبب و علت این شد کَتَبْنا عَلی بَنِی إِسْرائِیلَ فرض و لازم نمودیم بر بنی اسرائیل، اجل بسکون جیم بمعنی سبب و عله و غایه است، و اجل بفتح جیم بمعنی مدّت و انتهاء است فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ اعراف آیه ۳۴، مراد اجل حتمی است و الا اجل معلقی قابل تقدیم و تأخیر است و تابع معلق علیه است و اجل بسکون لام بمعنی نعم است که در جواب سؤال گفته میشود.

(سؤال) ..... ص : ۳۴۹

زمان آدم تا زمان موسی و بنی اسرائیل مدّتی طولانی فاصله بوده و مناسب این بود که در زمان آدم پس از وقوع قتل این حکم مجعول شود.

(جواب) ..... ص : ۳۴۹

چون بلفظ کتبنا تعبیر فرمود و اول کتابی که نازل شد توریه بود زیرا نسبت بانبیاء سلف تعبیر بصحف شد: صحف آدم، شیث، نوح، ابراهیم. و اما کتب آسمانی، توریه، زبور، انجیل، فرقان بوده.

أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْساً قتل نفس اقسامی دارد یا بالمباشره است یا بالتسبیب مثل اطباء و دکترها در پاره ای از معالجات که یا امتحان میکنند یا خطاء در معالجه یا دوایی که میخورند برای سقط جنین یا سعایت میکنند نزد ظلمه یا اعانت میکنند و امثال اینها، یا بالرضاء است مثل کسانی که راضی بقتل سید الشهداء علیه السّلام بودند که در زیارتش میخوانی

(و لعن اللّه امه سمعت بذلک فرضیت به).

(بغیر نفس) یعنی اگر کسی کسی را کشت اولیاء مقتول حق دارند او را قصاص کنند و این قصاص مثل این نیست که تمام ناس را کشته باشد بلکه عکس است وَ لَکُمْ فِی الْقِصاصِ حَیاةٌ یا أُولِی الْأَلْبابِ بقره آیه ۱۷۸.

أَوْ فَسادٍ فِی الْأَرْضِ که مفسدین در روی زمین را هم باید کشت که ریشه فساد کنده شود إِنَّما جَزاءُ الَّذِینَ یُحارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ یَسْعَوْنَ فِی الْأَرْضِ فَساداً أَنْ یُقَتَّلُوا الایه مائده آیه ۳۳ فَکَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِیعاً (اشکال) چرا قتل یک نفس مطابق میشود با قتل جمیع ناس در عقوبت.

جواب- کلمات مفسرین مختلف است و تمامش خالی از اشکال نیست و آنچه بنظر میآید و اللَّه العالم اینکه همین نحوی که امروز تمام افراد بشر اولاد یک نفس که حضرت آدم (ع) هستند ممکن است از هر نفسی این مقدار نفوس بوجود بیاید و این نفس مقتول این قابلیت را دارد و قتل او باعث فوت این نفوس شود و لذا تعبیر بکانّما فرمود.

وَ مَنْ أَحْیاها نه بمعنی زنده کردن مرده است او کار خدا است بلکه مراد کسیست که در معرض هلاکت باشد یا بغرق یا بهدم یا مرض مهلک یا چنگال ظالم و او را نجات دهی مثل اینست که تمام ناس را نجات داده باشی فَکَأَنَّما أَحْیَا النَّاسَ جَمِیعاً بهمان ملاکی که بیان شد و در اخبار ائمه (ع) دارد که تفسیر اعظم این آیه اینست که اگر یک نفر را اضلال و گمراه نمود مثل آنست که تمام مردم را گمراه کرده باشد و اگر یک نفر را هدایت نمود مثل اینست که تمام را هدایت کرده باشد. و اطلاق احیاء بر هدایت و اماته بر ضلالت در قرآن شده یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ الایه انفال آیه ۲۴، إِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ الایه نمل آیه ۸۰، هدایت را باحیاء

تعبیر فرموده و اهل ضلالت را موتی شمرده.

وَ لَقَدْ جاءَتْهُمْ رُسُلُنا بِالْبَيِّناتِ انبیاء بنی اسرائیل بسیار بودند: یوسف، موسی، هارون، داود، سلیمان، زکریّا، یحیی، عیسی و غیر اینها و تمام با معجزات باهرات بر بنی اسرائیل مبعوث شدند و بسیار کمی از آنها ایمان آوردند و اکثر بکفر و ضلالت تا آخر عمر باقی بودند.

ثُمَّ إِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ در جمیع طبقات و ازمنه از زمان یوسف (ع) تا زمان محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم (بعد ذلک) بعد از انبیاء در هر عصری با معجزات باهرات و ادلّه واضحات و براهین بیّنات فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ اسراف مقابل تقتیر است و با تبذیر تفاوت دارد و بمعنی زیاده روی است و این معنای عامیست زیاد روی در کفر و ضلالت یا در طغیان و معصیت یا در خوراک و پوشاک یا در مال و جاه و بالجمله گناه بسیار بزرگیست وَ لا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ انعام آیه ۱۴۱، و مراد در اینجا اسراف در شرک و کفر و طغیان و معاصیست که شرح ادوار بنی اسرائیل را طبق کتب خود که منسوب بوحی است در کلم الطیب مجلد اول صفحه ۲۶۳ الی ۲۷۴ گفته ایم مراجعه شود.

[سوره المائده (۵): آیه ۳۳] ..... ص: ۳۵۱

اشاره

إِنَّما جَزاءُ الَّذِينَ يُحارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ (۳۳)

جز این نیست که سزای کسانی که با خدا و رسول محاربه میکنند و در زمین کوشش در فساد مینمایند اینکه کشته شوند یا بر دار نصب شوند یا دست و پای آنها را چپ و راست قطع کنند یا نفی بلد شوند از بلاد اسلامی این خزی دنیای

است و در آخرت عذاب عظیم از خصائص اینها است.

کلام در این آیه در چند مقام واقع میشود

(مقام اول) ..... ص : ۳۵۲

در معنای محارب و آن چند قسم است: ۱- لصوص که قطاع الطریق باشند و باصطلاح گردنه زن در بعض اخبار او را محارب شمرده و در بعض اخبار حکم محارب بر او جاری فرموده. ۲- کسانی که با سلاح بیرون میآیند و با مسلمین حرب میکنند و مرتکب قتل و اخذ مال میشوند. ۳- مرتکب قتل فقط میشوند. ۴- مرتکب زخم و جراحت میشوند. ۵- فقط اخذ مال میکنند. ۶- فقط موجب اخافه مسلمین میگردند. ۷- مرتکب ضرب و شتم میشوند.

(مقام دوم) ..... ص : ۳۵۲

در حکم محارب و حدّ آن اخبار و فتاوای علماء در این باب مختلف است از پاره ای از اخبار استفاده میشود و بر طبقش جماعتی فتوی دادند تخییر در این امور مطابق ظاهر آیه شریفه بین قتل و صلب و قطع ید یمنی و رجل یسری و نفی بلد و تعیین هر یک طبق نظر مجتهد و امام است و از بسیاری از اخبار و فتاوی ترتیب استفاده میشود که اگر قتل تنها است او را میکشند قصاصا و اگر ولیّ دم عفو کرد یا دیه گرفت میکشند جدا و اگر قتل و اخذ مال کرده مال را از او میگیرند عینا یا بدلا و دست راست و پای چپ آن را قطع میکنند سپس میکشند و بدار میزنند و اگر اخذ مال کرده و نکشته او را قطع ید و رجل میکنند و نفی بلد و اگر جراحت وارد کرده و اخذ مال نکرده او را تقاص میکنند یا دیه و نفی بلد و اگر مجرد شهر سلاح و اخافه مسلمین کرده و قتل و جرح و اخذ مالی نشده فقط نفی بلد است و لکن این اخبار از حیث سند خالی از ضعف نیست بواسطه عبد اللّه و عبیده و محمد بن سلمان و غیر اینها لکن چون اصحاب استناد کردند گفتند خبر مسند میشود.

و تحقیق کلام مطابق اخبار صحیحه بنحوی که مخالف با ظاهر آیه هم نباشد و با این اخبار هم سازش داشته باشد اینست که بگوئیم تخییر و اختیار هم با امام و نائب امام است و البته هم امام و حاکم مراعات مرجحات از حیث اشخاص و محل و زمان و درجات معصیت و غیر اینها را باید بکند و این اخبار هم برای ذکر مرجحات است و الزامی نیست و مؤیدات این دعوی اختلاف اخبار ترتیب است در ذکر مرجحات و دلیل بر این مدعی صحیحه حریز است که فرمود

(او فی القرآن للتخییر حیث وقع)

و حسنه جمیل فرمود

(ذاک الی الامام انشاء قتل و ان شاء صلب و انشاء قطع)

و صحیحه برید فرمود

(ذاک الی الامام یفعل ما یشاء قلت فمفوض الیه ذلک قال لا و لکن بحق الجنایه)

و البته معلوم است کسی که هم قتل هم اخذ مال کرده حق جنایتش بیشتر است از آنکه مجرد لبس سلاح کرده و قتل و اخذ مالی نکرده و کلام در این مقام ابسط از این در باب حدود.

(م) القصاص مقدم علی الحدّ و اگر ولی مقتول عفو کرد کشته میشود جدا (م) بتوبه حد ساقط میشود قبل از وصول بآن لکن حق الناس از قصاص و دیه بجای خود محفوظ است.

(م) در موضوع دار بعضی گفتند باید حیّا بدار زد چون صلب مقابل قتل و قطع دست و پا است لکن مستفاد از بعض اخبار است که در بعض موارد قتل و صلب و قطع ید و رجل جمعا ذکر شده و منافی با ظاهر آیه هم نیست زیرا افراد تخییری مانعه الخلوّ است نه مانعه الجمع لذا در بعض اخبار هم دارد قطع با نفی، و تحقیق این است که منوط بنظر امام و حاکم است و نیز گفتند در صورت صلب سه روز بیشتر در بالای دار نباید بماند اگر در ظرف سه روز مرد او را بیاورند غسل و کفن و نماز و دفن و اگر نمرد پائین آورند و بقتل رسانند و بعضی گفتند باشد تا جان دهد این هم منوط بنظر امام است و بعضی گفتند غسل قبل از صلب باشد چنانچه در سایر

موارد قتل ابتداء امر بغسل میکنند سپس او را بقتل میرسانند.

(م) در مورد نفی باید از بلدی که جنایه کرده او را نفی بلد کنند و ببلد دیگر و دستور دهند که در آن بلد با او مؤاکله و مراوده و معاشرت نکنند و از آن بلد اخراج کنند و هکذا تا از کلیه بلاد اسلامی اخراج کنند و اگر خواست پناه برد ببلاد شرک بآنها دستور دهند که او را پناه ندهند و اگر پناه دادند با آنها مقاتله کنند تا مدت یک سال و بعضی گفتند مطلقا تا بمیرد یا توبه کند.

(مقام سوم) ..... ص : ۳۵۴

اشاره

در شرح مفاد آیه شریفه إِنَّما جَزاءُ الَّذِینَ یُحارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ انما از ادات حصر است و جزاء پاداش عمل است و محاربه با خدا و رسول محاربه با اولیاء خدا و امّه رسول خدا است یعنی اهل ایمان و مسلمین چه در شهرستانها باشد و چه در براری و صحاری که بلصّ تعبیر میشود یعنی نیست جزای آنها مگر مذکورات.

وَ یَسْعَوْنَ فِی الْأَرْضِ فَساداً عطف تفسیریست یعنی محارب مفسد در ارض است و معنی فساد قتل و غارت و ایذاء و اضرار بمسلمین است جانا و مالا و عرضا، دینا و دنیاءا مقابل مصلح.

أَنْ یُقَتَّلُوا از باب حق اللَّه که حدّ شرعی است و این غیر حق الناس است از قصاص و دیه که قابل عفو است از اولیاء مقتول و حدّ قابل عفو نیست.

أَوْ یُصَلَّبُوا صلب در ازمنه سابقه این بود که او را بریسمان می بستند تا بالای دار جان دهد غیر از معمولی این ازمنه است که بگردن بیندازند که در ظرف چند دقیقه جان بسپارد.

أَوْ تُقَطَّعَ أَیْدِیهِمْ دست راست و ارجلهم پای چپ چنانچه در اخبار تفسیر شده (من خلاف) یعنی مخالف یکدیگر که هر دو از راست یا چپ نباشد

و همین کلمه من خلاف قرینه است بر اینکه مراد هر دو دست و هر دو پا نیست که ظاهر ایدی و ارجل است أَوْ یُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ مطلق ارض است که در هیچ شهرستان و قری و آبادانیها راه ندهند تا بیابان مرگ شود یا توبه کند.

ذلِکَ لَهُمْ خِزْیٌ فِی الدُّنْیا این جمله دلیل است بر اینکه اقامه حدود در دنیا باعث رفع عقوبت اخروی نیست بلکه رفع عقوبت اخروی منوط بتوبه است.

وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ عَذابٌ عَظِیمٌ.

(اشکال) ..... ص : ۳۵۵

در بعض اخبار داریم که خداوند اجلّ از اینست که بنده را در دو عالم عقوبه فرماید اگر در دنیا عقوبت نمود در آخرت نجات می بخشد.

(جواب) ..... ص : ۳۵۵

این اخبار راجع ببلیات وارده بر مؤمنین است مثل فقر و مرض و گرفتار ظالم و تلف اموال و نفوس که کفاره گناهان است مربوط باقامه حدود و نزول عذاب نیست چنانچه بر قوم نوح، هود، صالح، لوط، شعیب، موسی وارد شد که در آخرت هم باشد عذاب گرفتار هستند أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ مؤمنون آیه ۴۴

[سوره المائده (۵): آیه ۳۴] ..... ص : ۳۵۵

اشاره

إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَیْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۳۴)

مگر کسانی که از محاربین توبه کرده باشند پیش از آنی که شما بر آنها قدرت پیدا کرده باشید که از اجراء این حدود معاف هستند و بدانید که خداوند آمرزنده مهربان است.

این حکم در تمام حدود و تعزیرات جاریست که اگر قبل از ثبوت معصیت نزد حاکم و تسلّط بر آن نائب شد حد ساقط میشود لکن این غیر از حق الناس است که حق قصاص و دیه و استرداد مال یا عوض آن ساقط نمیشود مگر آنکه صاحب

عفو یا اسقاط نماید زیرا اجراء حدود عقوبتیست که در دنیا متوجه میشود غیر از عقوبت آخرت و همین نحوی که عقوبه آخرت بتوبه رفع میشود عقوبه دنیوی هم رفع میشود

(اشکال) ..... ص : ۳۵۶

اگر چنین است باید پس از ثبوت و قدرت هم بر او رفع شود.

(جواب) .... ص : ۳۵۶

مثل توبه بعد از ثبوت و اخذ آن مثل توبه بعد از معاینه است یا قبر یا عالم برزخ یا قیامت که سودی ندارد وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ نساء آیه ۱۸ إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَیْهِمْ لازم نیست که علم پیدا کنیم حقیقه و واقعا توبه کرده همین اندازه که استغفار کرد یا ببیّنه ثابت شد که اظهار توبه کرده ساقط میشود بلکه همین مقدار که احتمال دادیم که توبه کرده از باب تدرأ الحدود بالشبهات کافیست بر رفع حدّ.

فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ از این جمله استفاده میشود که قبولی توبه بر خداوند واجب نیست بلکه از باب تفضّل و غفّاریت و رحیمیت خود قبول میفرماید و عفو میکند حتی توبه از شرک را.

[سوره المائده (۵): آیه ۳۵] ..... ص : ۳۵۶

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ابْتَغُوا إِلَیْهِ الْوَسِیلَهَ وَ جاهِدُوا فِی سَبِیلِهِ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۳۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید دو تکلیف بزرگ بشما متوجه شده یکی از چیزهایی که باعث دوری از رحمت الهی است از معاصی بپرهیزید و یکی اموری که وسیله رسیدن برحمت او است طلب کنید و در راه خدایی مجاهده کنید امید است رستگار شوید.

يـا أَيُّهَـا الَّذِينَ آمَنُوا تكـاليف و لو مختص باهـل ايمـان نيست لكن خطـاب مختص باهـل ايمان است زيرا غير مؤمن و لو داراى مراتب تقوى باشد و بتمام وسائل متمسك شود و مجاهد باشد خردلى براى او نتيجه ندارد زيرا ايمان شرط صحت است.

اتَّقُوا اللَّهَ مكرر مراتـب تقـوا را متـذكر شـده ايم لكن در اين مقـام مراد تقـواى از معاصـيست كه مـانع از فلاـح است و مـورث اسـتحقاق عقاب و بعد از رحمتست وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِـيلَةَ تمام عقائد حقه و اخلاق فاضـله و اعمال صالحه وسيله و صله بفلاح و رسـتگاريست و تفسير بامير المؤمنين يا ائمه اطهار عليهم السلام يا قرآن يا مقام نبوى در قيامت و امثال اينها از باب اتم مصاديق است منافى با عموم نيست و بالجمله توسل بهر يك از مقربان درگاه الهى و بهر عمل خيرى بداعى قربت و هر صفه حميده كه موجب قرب الى اللَّه باشد ابتغاء وسيله است الى اللَّه.

وَ جاهِـدُوا فِى سَـبِيلِهِ بقرينه آيه شـريفه وَ الَّذِينَ جاهَـدُوا فِينـا لَنَهْـدِيَنَّهُمْ سُـبُلَنا عنكبوت آيه ۶۹، مى گوييم جهـاد فى سبيـل اللَّه اقسامى دارد، جهاد با كفار و در حكم او است دفاع از حوزه اسـلام و مسلمين با اعداء دين، و جهاد با نفس در ترك مشتهيات نفسانى از ارتكاب محرمات كه جهاد اكبر ميگوينـد و جهاد در تحصـيل علوم دينيه و اعمال صالحه و كمالات نفسانيه قربه الى اللَّه و خالصا لوجه اللَّه.

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ لعلّ براى ترديد نيست بلكه مراد اينست كه اين امور مقتضـى فلاح است مشـروط بر اينكه مانعى بآنها بر نخورد نه علّه تامه.

[سوره المائده (۵): آيه ۳۶] .... ص: ۳۵۷

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ ما فِى الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذابِ يَوْمِ الْقِيامَهِ ما تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۳۶)

محققا كسانى كه كافر شدند اگر براى آنها باشد جميع آنچه كه در زمين

است از مال و منال و جاه و منصب و مطابق آنچه در زمین است هم در خارج زمین مثل کرات جویه هم دارا باشند و تمام آنها را فدا دهند که از عذاب نجات یابند از آنها پذیرفته نخواهد شد در روز قیامت و از برای آنها است عذاب دردناک.

مسئله فدی در باب جهاد مذکور است که اگر مسلمین از کفار اسیر گرفتند حق دارند آنها را استرقاق نمایند لکن اگر آنها چیزی بر طبق قرارداد امام (ع) دادند یا دیگری داد که آنها آزاد شوند پذیرفته میشود لکن در قیامت قبول نخواهد شد و این قضیه فرضیه آنهم فرض محال زیرا کفار در قیامت مالک فلسی نیستند وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادی کَما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ انعام آیه ۹۴ لِمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ مؤمن آیه ۱۶.

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا اختصاص این حکم بکفار برای این است که مؤمنین دارای چیزی هستند که آنها را از عذاب قیامت نجات دهد و آن ایمان است بخصوص اگر مقرون باعمال صالحه هم باشد.

لَوْ أَنَّ لَهُمْ لو امتناعیه است زیرا محال است کافر مالک باشد ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً ماء موصوله عموم دارد بخصوص بقرینه جمیعا آنچه را که در باطن زمین است از جواهرات و معادن و فلزات و آنچه که در سطح زمین است از نباتات و جمادات و حیوانات و جبال و مزارع و انهار و بیوتات و قصور و اعتباریات از سلطنت و ریاست و جاه و منصب و رتبه و مقام (و مثله معه) و مثل آنچه در زمین است که مقرون شود با آنچه در زمین است که فرض شود کره دیگری مثل کره ماه و باشد در او آنچه که در زمین است.

لِیَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذابِ یَوْمِ الْقِیامَهِ اشاره به اینکه هیچ امری در قیامت برای انسان فائده و ثمره و نتیجه ندارد جز ایمان و عمل صالح بلی اگر اموال را در دنیا در راه الهی صرف نمود آنهم جزو عمل صالح میشود و موجب نجات میگردد

و الا ـ ما تُقُبِّلَ مِنْهُمْ (که مال تا لب گور است و بعد از آن اعمال) وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ این جمله رد بعض عرفاء صوفیه و شیخیه است که گفتند عذاب از ماده عذب است بمعنی گوارا و اصحاب آتش پس از زمان کمی جسم آنها آتشی میشود و از آتش لذت میبرند که اگر آنها را از آتش خارج کنند اذیت میشوند نظیر ملائکه عذاب و عملجات جهنم و حیوانات جهنمی خداوند میفرماید عذاب الیم که آنها را متألم میکند كُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَيْرَها لِيَذُوقُوا الْعَذابَ نساء آیه ۵۶، با اینکه ابتلاء ببلاء موجب التذاذ نمیشود کسی که دائما گرفتار مرض باشد یا در چنگال ظالم باشد مرض و ظلم موافق طبع او نخواهد شد نعوذ باللّه من مضلات الفتن.

[سوره المائده (۵): آیه ۳۷] ..... ص: ۳۵۹

يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَ ما هُمْ بِخارِجِينَ مِنْها وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِيمٌ (۳۷)

میخواهند کفار از آتش خارج شوند و حال آنکه خارج نخواهند شد و از برای آنها است عذاب ثابت دائم.

يُرِيدُونَ بعضی اشکال کردند که اراده جزء آخر است که موجب حرکت عضلات میشود بعد از تصور و تصدیق و عزم و جزم و اهل جهنم با علم به اینکه مخلد در عذاب هستند چگونه اراده خروج دارند لکن جواب اینکه اراده در آیات شریفه اطلاقات زیاد دارد در اینجا بمعنی خواستن است یعنی مایل و شایق هستند که خارج شوند و در بعض موارد بمعنی اشراف است مثل آیه شریفه فَوَجَدا فِيها جِداراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ کهف آیه ۷۷، و بعضی گفتند بمعنی تمنی و آرزو است چنانچه در نظیر این آیه گفته اند كُلَّما أَرادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيها سوره حج آیه ۲۲.

أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ خروج از آتش یا مشمول رحمت یا شفاعت یا بموت

و هلاـکت و غافل از اینکه شمول رحمت قابلیت محل لازم دارد و آن ایمان است با اینکه کمال وسعت را دارد وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ اعراف آیه ۱۵۶، و شفاعت هم منوط باذن پروردگار است آنهم برای کسی که خداوند از او راضی باشد یَوْمَئِذٍ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَهُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ وَ رَضِیَ لَهُ قَوْلًا طه آیه ۱۰۹، و موت و هلاـکت هم نیست وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ زخرف آیه ۷۷ وَ ما هُمْ بِخارِجِینَ مِنْها با تقدیم ضمیرهم و جمله اسمیه و کلمه ماء نافیه تاکیدات سه گانه بر نفی خروج بخصوص با تعقیب بجمله وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِیمٌ که هیچگونه تخفیفی هم پیدا نمیکند چه رسد که نجات پیدا شود.

[سوره المائده (۵): آیه ۳۸] .... ص : ۳۶۰

اشاره

وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَهُ فَاقْطَعُوا أَیْدِیَهُما جَزاءً بِما کَسَبا نَکالاً مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ (۳۸)

مرد دزد و زن دزد باید دستهای آنها را قطع کنید جزای عمل آنها است و این عقوبتیست از جانب پروردگار و خداوند بزرگواری است صلاح دان.

وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَهُ تقدیم سارق بر سارقه بخلاف تقدیم زانیه بر زانی در آیه شریفه الزَّانِیَهُ وَ الزَّانِی فَاجْلِدُوا کُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَهَ جَلْدَهٍ نور آیه ۲، برای اینست که سرقت غالبا از رجال است ولی منشأ زنا غالبا نساء هستند و این آیه اگر چه اطلاق دارد لکن در اخبار معتبره از ائمه و اجماع علماء بر اینست که این حکم فَاقْطَعُوا أَیْدِیَهُما مشروط بدو شرط است یکی بحد نصاب برسد که ربع دینار است و عبارت از چهار نخود و نیم طلا باشد یعنی قیمت مسروق باین اندازه برسد که شاید امروز هفتاد ریال که عبارت از هفت تومان است، و دیگر آنکه از حرز باشد و ملاک حرز جائیست که متعارف است که اشیاء را در آنجا نگاه میدارند

کل شیئی بحسبه، مثلا جای جواهرات و جای اسکناس و جای اساس خانه و جای نوشته جات و هکذا مختلف است و هر کدام حرزی دارد، و نیز اختلاف دیگری است بین شیعه و سنی در مقدار قطع بعضی، عامه گفتند از بند دست که موضع تیمم است و الان هم در حجاز معمول است، و بعضی گفتند از مرفق که موضع وضوء است، و بعضی گفتند از کتف که تمام دست است، لکن مذهب شیعه بلکه ضروری مذهب مطابق اخبار معتبره صادره از ائمه اطهار اینکه فقط چهار انگشت غیر از ابهام را باید قطع کرد که محل برای سجده و تیمم و وضوء باقی باشد و قضیه حضرت جواد و معتصم عباسی و ابی لیلی ملعون معروف است و همین ملعون سعایت کرد و سبب قتل آن حضرت شد و نیز یک دست را که دست راست باشد باید قطع کرد نه هر دو دست، و شاهد بر این تعبیر بجمع در آیه کرده فرموده ایدیهما یعنی من کل واحد منهما یک و اگر مراد هر دو دست بود تعبیر بتثنیه میفرمود فَاقْطَعُوا أَیْدِیَهُما و شواهد این بسیار است و این حکم در مرتبه اولی است و اگر ثانیا نیز مرتکب سرقت شد باید پای او را قطع کرد آنهم مطابق مذهب شیعه و اخبار معتبره متظافره روی پا را از مفصل قطع کرد و پاشنه پا را بگذارند که بتواند راه رود، و طریق اثبات سرقت هم یا بشهادت جماعت است که مفید قطع باشد یا ببینه شهادت عدلین یا باقرار آنهم دو مرتبه و اگر قبل از ثبوت توبه کرد حکم قطع برداشته میشود ولی سایر احکام از وجوب رد الی المالک یا اگر تلف شده عوض آن را و بالجمله حق الناس باقیست چنانچه اگر دون نصاب باشد یا از غیر حرز باشد آن احکام برداشته نمیشود و تفاصیل این احکام و بیان اخبار و ادله بر هر یک موکول بکتب فقهیه است در کتاب حدود در بیان حد سرقت آنجا مراجعه شود. جَزاءً بِما کَسَبا کنایه از اینکه سارق این عملی که مرتکب میشود یک کسب پر فائده توهم میکند باصطلاح کسب بی مایه زیرا احتمال ضرر در او نمیدهد

اگر نتوانـد و چیزی دست او نیایـد ضـرری نبرده و اگر دست آورد نفعی برده و بازاء او چیزی نـداده حتی از قمار نفعش بیشتر است زیرا قمار احتمال نفع و ضرر هر دو دارد برد و باخت است ولی سرقت باخت ندارد ولی بعد از آنی که گرفتار شد مال را با جمیع منافع از او میگیرنـد و اگر تلف کرده عوض آن را باشق احوال از او میگیرند زیرا غاصب است و الغاصب یؤخذ باشـق الاحوال و اگر نتوانستند از او بگیرند فردای قیامت از او بسخت ترین حالات حق مظلوم را میگیرند و خداوند در حدیث قدسی قسم یاد فرموده

(و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

بعلاوه اثر مال حرام و نکبت ظلم در دنیا هم پا پیچ آن خواهد شد بعلاوه دستی که اگر چهار انگشت او را قطع کنند چهل شتر دیه دارد برای ربع دینار سرقت قطع میشود و این مزد و پاداش عمل او است.

نَکالًا مِنَ اللَّهِ نکال بمعنی عقوبت است یعنی قطع یـد از جنبه حق الناس نیست و لـذا اگر مالک عفو کنـد ساقط نمیشود چنانچه در قصاص ساقط میشود بلکه جنبه حق اللهی است بلی اگر توبه کند قبل الثبوت ساقط میشود مثل سایر حدود.

وَ اللَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ دفع دخلی است که اگر کسـی اشـکال کنـد که این قطع چه نفعی دارد فلـج میشود باید رفع گرفتاری دزد را نمود که دیگر احتیاج بدزدی پیدا نکند چنانچه امروز در قوانین دول قطع ید را بکلی منکرند لکن غافل از اینکه اگر یک دزد را قطع یـد کردنـد هم چشم خود بحساب میافتد که دیگر مرتکب نشود هم سایرین از ترس این عقوبت مرتکب نخواهند شد و مال مسـلمین محفوظ میشود نه مثل این زمان که وسط النهار با کمال شـهامت بانکها را میدزدنـد، قدری مراجعه کنید بسـرقت های غریبه در ممالک متمـدنه میفرمایـد خداوند عزیز است ریزه کار که تمام دقایق و جزئیات را منظور دارد و حکیم است که عالم بجمیع مصالح و حکم است و دستوراتش محکم و متقن و صحیح و بجا و بموقع است.

ص: ۳۶۲

(تنبیه) ..... ص : ۳۶۳

مشتمل بر فروعی است: ۱- اگر مالک قبل از رجوع بحاکم عین مسروقه را بخشید بسارق حکم قطع ید برداشته میشود ولی بعد از رجوع فائده ندارد و بر طبق این اخباری است از پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلم و ائمه علیهم السلام.

۲- سرقه پدر از اولاد و غلام از مولی و سرقه غیر بالغ و مجنون حد ندارد و هم چنین اگر مدعی شد که من خیال کردم ملک خود بوده بعد فهمیدم از غیر است زیرا در خبر است

تدرأ الحدود بالشبهات

و سرقه مال مشترک اگر زائد بر نصیب خود نباشد آنهم حد ندارد.

۳- اگر از جیب سرقه شده باشد باصطلاح جیب بر دو قسم است اگر از جیب ظاهر است حد ندارد و اگر از جیب مستور است حد دارد.

۴- اگر دو نفر هستند یکی هتک حرز کرد قفل شکست در باز کرد و دیگری اخذ مال حد از هر دو ساقط میشود و اما اگر مشترکا هتک و اخذ نمودند ثابت است ۵- اگر بتوسط آلت مثل ارسال صبی یا بتوسط تناب یا حیوان یا آلات دیگر سرقت کرد مستند بسبب است و اگر بتوسط فاعل مختار بالغ عاقل سرقت کرد مستند بمباشر است الی غیر ذلک از فروع که محل تعرضش در فقه است با بیان ادله و اقوال رجوع بجواهر شود.

[سوره المائده (۵): آیه ۳۹] ..... ص : ۳۶۳

فَمَنْ تابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَ أَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳۹)

پس کسی که توبه کند از بعد از ظلمی که نموده و اصلاح کند پس خداوند توبه او را قبول میفرماید محققا خداوند آمرزنده و رحم کننده است.

فَمَنْ تابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ تعبیر بظلم با اینکه آیه در مورد سرقت است برای

تعمیم است که هر ظالمی هر ظلمی که کرده و حقیقه بین خود و خدای خود نادم شود (و اصلح) دلیل بر این است که ظلم با سایر معاصی تفاوت دارد سایر معاصی فقط توبه و ندامت کافی است بر رفع عذاب چون فقط حق اللّه است و اما ظلم جنبه حق الناسی دارد باید اصلاح کند و تدارک حق مظلوم را هم بنماید مثلا سارق باید عین مال را اگر موجود است رد کند و اگر تلف شده اگر مثلیست مثل آن را رد کند و اگر قیمتیست اعلی القیم از یوم سرقت الی یوم التلف یا الی یوم الاداء علی اختلاف بعلاوه اگر ضرری بمالک زده از شکستن جعبه و قفل و خرابی وارد کرده باید تدارک کند و اگر اذیتی وارد کرد بر او و بستگان او یا قصاص و دیه باو تعلق گرفته یا آنها را ترسانده و مضطرب کرده یا هر گونه ظلمی شده اگر قابل تدارک است تدارک کند و اگر نیست ترضیه نماید اینست معنی اصلاح.

فَإِنَّ اللَّهَ یَتُوبُ عَلَیْهِ تعبیر بفاء تفریع دلیل بر اینست که قبولی توبه متفرع بر این دو امر است هم از عقوبات دنیوی و هم از عقوبات اخروی نجات پیدا میکند إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ آمرزنده و ستار عیوب او است (رحیم) مورد رحمت و فیوضات اخروی میشود اللهم اغفر لنا و ارحمنا من جمیع ذنوبنا و ارض عنا ذوی حقوقنا

[سوره المائده (۵): آیه ۴۰] .... ص: ۳۶۴

أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یُعَذِّبُ مَنْ یَشاءُ وَ یَغْفِرُ لِمَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۴۰)

آیا نمیدانی اینکه از برای خداوند مالکیت آسمانها و زمین است هر که را بخواهد عذاب مینماید و هر که را بخواهد میآمرزد و خدا بر هر چیزی توانا است این آیه شریفه جواب از سؤال مقدر است که اگر کسی بگوید اگر سارق قدرت بر تدارک ظلمهایی که کرده ندارد و همچنین هر ظالمی و مظلوم هم ترضیه

خاطر او نشد ولی حقیقه نادم شد خداوند نسبت بحق الناس با او چه میکند.

جواب- أَ لَمْ تَعْلَمْ مگر نمیدانی استفهام تقریری است البته میدانی که جواب آنها را بفرمایی أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ملکیه حقه حقیقیه جمیع آسمانها و زمین اختصاص بخداوند عالم دارد و سایر ملکیتها اعتباری است قائم بید معتبر است و معتبر خداوند است فقط وجود اعتباری دارد و در خارج ابدا وجود ندارد خداوند اگر بخواهد این سارق و غاصب را عفو کند از حق خود گذشت فرموده مالک را نمیرسد که بگوید ملک من بوده و من رضایت ندارم، و این قوانینی که جعل فرموده برای حفظ نظام مملکت است که بفرماید این ملک زید است و عمرو را نمیرسد که بدون اذن و اجازه زید تصرف کند و الا حقیقه زید و عمرو هر دو مملوک و مخلوق خدا هستند انتقام و گذشت هر دو بدست او است.

یُعَذِّبُ مَنْ یَشاءُ وَ یَغْفِرُ لِمَنْ یَشاءُ و تعذیب و غفران هم بجا و بموقع است البته در موردی که سارق و غاصب قدرت بر اداء ندارد اگر ایجاب فرماید تکلیف بما لا یطاق و بغیر مقدور است و قبیح و محال است و بعد از ندامت سارق و غاصب البته توبه قبول است

التائب من الذنب کمن لا ذنب له

و توانایی خدا بر تعذیب و غفران ثابت است.

وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ فضولی در کار او مثل اعتراضات شیطان میشود که بخدا کرد و خدا بفرماید که اگر مرا حکیم میدانی و از روی حکمت کارهای مرا میدانی فضولی موقوف.

[سوره المائده (۵): آیه ۴۱] ..... ص : ۳۶۶

اشاره

یـا أَیُّهَا الرَّسُولُ لا یَحْزُنْکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الْکُفْرِ مِنَ الَّذِینَ قالُوا آمَنَّا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَ مِنَ الَّذِینَ هادُوا سَـمَّاعُونَ لِلْکَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِینَ لَمْ یَأْتُوکَ یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَواضِعِهِ یَقُولُونَ إِنْ أُوتِیتُمْ هذا فَخُذُوهُ وَ إِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَ مَنْ یُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِکَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً أُولئِکَ الَّذِینَ لَمْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ عَذابٌ عَظِیمٌ (۴۱)

ای پیغمبر اکرم محزون نکنند شـما را جماعتی از منافقین که کمال سرعت را دارند در کفر بزبان میگویند که ما ایمان آوردیم و بـدل ایمـان نیاوردنـد که معنی منافق همین است و همچنین محزون نکننـد جماعتی از یهود که سـماع هسـتند برای دروغ که حرف شما را بشنوند و بر خلاف آن نقل کنند و کلام جماعت دیگر یهود که بر خلاف واقع میگویند قبول میکنند که نزد شما نمیآینـد تحریف میکننـد کلمات الهی را از مواضع آن که حکمی در موردی را در مورد دیگر اعمال میکننـد میگویند که اگر پیغمبر موافق کلام ما فرمود بگیریـد و قبول کنیـد و اگر بر خلاف آن فرمود دور اندازیـد و قبول نکنید و کسـی را که خداوند اراده فرموده او را در عقوبت و شدت و عذاب بیندازد شـما پیغمبر نمیتوانی از آنها دفع کنی اینها کسانی هستند که دلهای آنها قـابلیت تطهیر نـدارد و خـدا دلهـای آنهـا را پـاک نفرموده از برای آنها در دنیا خزی و ذلت و خفت است و در آخرت عـذاب عظیمست خسر الدنیا و الاخره.

شرح این آیه شریفه موقوف بر بیان اخباریست که از ائمه در مورد این آیه رسیده در تفسیر علی بن ابراهیم که گفتند مأخوذ از اخبار است راجع بدو قبیله از یهود است بنی نضیر و بنی قریظه و چون بنی نضیر عده آنها زیادتر بود و قوه

و قدرت آنها بیشتر بود و خود را شریف تر از بنی قریظه میدانستند پیش نهاد کردند بآنها که اگر شما یک نفر از ما را کشتید باید هم قاتل را قصاص کرد هم دیه کامله گرفت و اگر ما یک نفر از شما را کشتیم قصاص نشود فقط نصف دیه پرداخته شود و قاتل را بر شتری روی بعقب شتر سوار کرد و صورتش را سیاه کرد و در بازار گردانید و چون بنی قریظه مقهور آنها بودند این قرارداد را قبول کرده و نوشته طرفین امضاء کردند و در زمان پیغمبر اکرم صلی اللّه علیه و آله و سلم بنی قریظه این قرارداد را رد کرده و گفتند همچه حکمی در توریه نیست بالاخره طرفین راضی شدند بحکمیت حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله و سلم، بنی نضیر عبد اللّه بن ابی را با یک نفر دیگر فرستادند نزد حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله و سلم از او سؤال کنند که اگر موافق نظر آنها حکم میفرماید قبول کنند حکمیت او را و الا رد کنند حضرت در جواب آنها سکوت فرمود و مغموم شد جبرئیل (ع) نازل شد و این آیه را آورد تا آنجا که میفرماید فَإِنْ جاؤُکَ فَاحْکُمْ بَیْنَهُمْ ... بِالْقِسْطِ الایه.

لکن در تفسیر مجمع خبری از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده که خلاصه آن اینست که در میان یهود در موضوع زنای محصنه اگر از اشراف بودند فقط چهل تازیانه میزدند و یک مقداری بی احترامی مثل سوار کردن بر پشت و گردانیدن و امثال اینها، و اگر از غیر اشراف بودند رجم میکردند و این حکم بر اینها دشوار بود و در موردی زنای محصنه از اشراف واقع شده بود سپس از غیر اشراف خواستند آنها را رجم کنند گفتند تا آنها را رجم نکنید نمیگذاریم اینها را رجم کنید تراضی کردند بحکم حضرت رسالت صلی اللّه علیه و آله و سلم حضرت حکم برجم نمودند منکر شدند و گفتند همچه حکیم در تورات نیست حضرت فرمود میان من و شما این صوریا که باعتراف خود یهود اعلم علماء یهود بود باشد قبول کردند و ابن صوریا را خواستند حضرت او را قسم دارند بخدا و مقدسات نزد یهود که آیا حکم رجم محصنه

در تورات هست اعتراف کرد حضرت آنها را در مسجد حکم برجم نمود سپس یهود اعتراض کردند بابن صوریا که چرا تصدیق کردی محمد صلی اللّه علیه و آله و سلم را گفت اگر قسم نداده بود تصدیق نمیکردم لکن چون قسم داد ترسیدیم و تصدیق کردم. این خلاصه قصه، برویم در مقام شرح آیه شریفه.

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ لا یَحْزُنْکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الْکُفْرِ

(اشکال) .... ص : ۳۶۸

قبلا- متذکر شدیم که مسارعت در امور خیریه استعمال میشود و عجله در شرور و در این آیه مسارعت را در کفر استعمال فرموده.

(جواب) ..... ص : ۳۶۸

کفر در نظر آنها شر نیست بلکه خیر و خوب میدانند و این غیر از عذاب است که در نظر تمام شر است یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالْعَذابِ وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیطَةٌ بِالْکافِرِینَ عنکبوت آیه ۵۴، خداوند تسلیت میدهد نبی اکرم صلی اللّه علیه و آله و سلم را که در مخالفت یهود بلکه تمام کفار محزون نباشد که چرا اینها ایمان نمیآورند و هدایت نمیشوند و روز بروز بر کفر آنها افزوده میشود زیرا قابل هدایت نیستند و قابلیت شرط است و الا فاعل تام الفاعلیه است آنچه باید و شاید در هدایت آنها کوتاهی نشده لکن قساوت قلب و عصبیت و عناد و کوری دل مانع از قبول است و این تسلیت برای ائمه (ع) و علماء دین هست که اینها هم نباید در امر هدایت کوتاهی کنند بقدر مقدور هر که قابلیت دارد هدایت میشود و هر که ندارد (بگذار تا بمیرد در عین خود پرستی).

مِنَ الَّذِینَ قالُوا آمَنَّا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ که منافقین باشند که جای آنها فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ است و عذاب آنها اشد جمیع طبقات کفار است.

وَ مِنَ الَّذِینَ هادُوا یعنی یهود که کلام آنها و عملیات آنها هم تو را محزون

نکند زیرا آنها اعدی عدو شما هستند و از روی عناد و عصبیت با علم برسالت شما قبول نکردند و در تمام اهل کفر کسی که از روی حقیقت ایمان آورد کمتر از یهود نیست بسیار متقلب و دو رو هستند سَمَّاعُونَ لِلْکَذِبِ یعنی میآیند فرمایشات شما را میشنوند برای اینکه دروغ بشما ببندند و بر خلاف آنچه فرموده ای نقل کنند و نسبت دهند سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِینَ میشنوند که برای قوم دیگری از خود یهود یا کفار دیگری نقل کنند مثل اینها مثل مبلغهای مسیحی و بهایی هستند که میآیند با بعضی از علماء سؤالاتی در موضوع نبوت یا امامت میکنند تا ببینند نظر آنها چیست بروند نزد همکاران خود و جوابی بر این مطالب تدارک کنند و بسا نسبتهای دروغ بآنها ببندند لَمْ یَأْتُوکَ آن قوم آخرینی که خدمت شما نرسیده و نمیدانند چه فرموده ای یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَواضِعِهِ مراد کلام خدا است که در موضع خود قرار داده واجب را واجب فرموده، حرام را حرام، حلال را حلال، اینها تغییر دادند قصاص را تبدیل بدیه، رجم را تبدیل بجلد و بین اشراف و ضعفاء فرق گذاردند و بین این طائفه و آن طائفه و این قبیله و آن قبیله و هکذا یَقُولُونَ اشاره بقول عبد اللَّه بن ابی و صاحب او است إِنْ أُوتِیتُمْ هذا فَخُذُوهُ یعنی اگر موافق نظر بنی نضیر فرمود بگیرید طبق دلخواه آنها وَ إِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ و اگر بر خلاف آن فرمود فَاحْذَرُوا عمل نکنید.

وَ مَنْ یُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فتنه در این مقام بمعنی عذاب است چنانچه میفرماید یَوْمَ هُمْ عَلَی النَّارِ یُفْتَنُونَ ذُوقُوا فِتْنَتَکُمْ الایه الذاریات آیه ۱۳ و ۱۴، یعنی کسی که قابلیت رحمت ندارد و مورد عذاب الهی است فَلَنْ تَمْلِکَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً یعنی نمیتوانی او را هدایت کنی و از عذاب نجات دهی چون قابلیت ندارد أُولئِکَ الَّذِینَ لَمْ یُرِدِ اللَّهُ أَنْ یُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ چون قلوب آنها غلف است و قاسیه و مریض است که در آیات اشاره شده قالُوا قُلُوبُنا غُلْفٌ بقره آیه ۸ قُلُوبَهُمْ قاسِیَةً

آل عمران آیه ۱۳ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ بقره آیه ۱۰، و اراده تکوینی است نه تشریعی زیرا تشریعا خداوند راه هدایت را بتمام افراد نشان داده و همین شاهد بر این است که اراده در آیه تطهیر در حق اهل البیت هم تکوینی است نه تشریعی و دلیل بر مقام عصمت است.

لَهُمْ فِی الدُّنْیا خِزْیٌ از ذلت، کوچکی، خفه، اعطاء جزیه و ظهور کذب آنها در کتمان حکم رجم و قصاص و مغلوبیت در جنگها و غیر اینها.

وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ عَذابٌ عَظِیمٌ جمیع عذابهای آخرت عظیم است بالنسبه بعذاب های دنیا و همچنین شدید و الیم است لکن در میانه عذابهای آخرت عذاب این طایفه عظیم تر است چون عظمت و حقارت، کبر و صغر، عزت و ذلت و امثال اینها امور نسبیست.

[سوره المائده (۵): آیه ۴۲] .... ص : ۳۷۰

سَمَّاعُونَ لِلْکَذِبِ أَکَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جاؤُکَ فَاحْکُمْ بَیْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ إِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ یَضُرُّوکَ شَیْئاً وَ إِنْ حَکَمْتَ فَاحْکُمْ بَیْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِینَ (۴۲)

میشنوند کلام تو را و دروغ نقل میکنند و میگیرند اموال ناس را بدون وجه مشروع پس اگر آمدند نزد شما برای محاکمه اختیار با شما است میخواهی حکم کن میانه آنها و میخواهی اعراض کن، و آنها را بخود واگذار شما اگر اعراض کردی بشما هیچ گونه ضرری نمیتوانند وارد کنند و اگر حکم کردی بعدل میانه آنها حکم نما محققا خدا دوست میدارد کسانی که بعدل رفتار میکنند سَمَّاعُونَ لِلْکَذِبِ گذشت معنای آن و تکرار این جمله ممکن است که در آیه سابقه راجعه بقضیه رجم یا قصاص باشد چنانچه گذشت و در این آیه بقرینه

جمله بعد راجع بمطلق مراجعات آنها باشد چه در مرافعات و چه در احکام اگر چه نوع مفسرین مورد هر دو را یکی دانسته أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ سحت بمعنی اخذ مال است بدون موازین شرعیه و عرفیه مثل رشوه در احکام، اخذ اجرت بر واجبات شرعیه، قمار، سرقت، عصب، اجرت بر فعل محرمات، ثمن خمر، بیع آنچه مالیت ندارد عرفا مثل: خنافس و دیدان، ثمن عذره انسان و ثمن کلب و میته و بیع آلات لهو و آلات قمار و بلیط بخت آزمایی و آلات ساز و آواز و صرف مال در محرمات مثل: سینما، تماشاخانه، و بیع آلات حرب باعداء دین و اجرت زنا و لواط و سایر مکاسب محرمه و اینکه در بعض اخبار تفسیر شده ببعض مذکورات از باب بیان مصادیق است و یکی از مصادیق مهمه اخذ رباء است که در یهود معمول است و بالجمله یهود از هر طریقی که ممکن باشد بهر حیله و تقلبی مال بدست بیاورند میخورند.

فَإِنْ جاؤُكَ که تو را حکم بنمایند اختیار با شما است خواستی قبول فرما و خواستی رد نما چنانچه همین اختیار برای ائمه علیهم السلام هم بوده و فعلا هم برای احکام شرع علماء اعلام هست و توهم اینکه این حکم نسخ بآیه شریفه وَ أَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ مائده آیه ۴۹، فاسد است زیرا اولا گذشت در اوائل سوره اخباری که این سوره هیچ آیه آن نسخ نشده، و ثانیا مراد اینست که اگر اختیار حکم کردی یا موردی لازم شد حکم باید بما انزل اللّه باشد چنانچه در این آیه هم میفرماید باید بقسط باشد فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ البته همین نحوی که افعال الهی مطابق حکمت و صلاح است افعال انبیاء و ائمه هم بر طبق مصلحت و حکمت است در جایی که صلاح در حکم باشد حکم میفرمایند و در موردی که مصلحت در اعراض است اعراض میکنند.

وَ إِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئاً نمیتوانند کوچکترین اذیتی بشما بکنند چون خدا با شما است هر چه منافقین و یهود دارای قوت و قدرت باشند از

فرعون و اتباعش قوی تر نیستند موقعی که مأمور شد حضرت موسی، هارون علیهما السلام برای دعوت او عرض کردند قالا رَبَّنا إِنَّنا نَخافُ أَنْ یَفْرُطَ عَلَیْنا أَوْ أَنْ یَطْغی قالَ لا تَخافا إِنَّنِی مَعَکُما أَسْمَعُ وَ أَری طه آیه ۴۵ و ۴۶.

وَ إِنْ حَکَمْتَ فَاحْکُمْ بَیْنَهُمْ بِالْقِسْطِ البته معلوم است که حضرت رسالت بر خلاف عدل و قسط حکم نمیفرماید این دستور برای شبهه یهود بلکه مسلمین است که توهم نکنند که حضرت بواسطه عداوتی که یهود و منافقین دارند اعمال غرضی کند و بر حلاف عدل حکم کند و همچنین قطع طمع آنها شود که حضرت فرق گذارد بین شریف و وضیع و قوی و ضعیف.

إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِینَ و همین جهت موجب این میشود که نیایند خدمت پیغمبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم و تقاضای حکمت کنند چون مقصود آنها حکم بر خلاف حق است و الا اگر واقعا مطابق حق میخواستند همان تورات آنها با اینکه محرف است حکم قصاص و رجم و بسیاری از احکام را بیان میکند چنانچه در آیه بعد اشاره باین موضوع دارد.

[سوره المائده (۵): آیه ۴۳] ..... ص: ۳۷۲

وَ کَیْفَ یُحَکِّمُونَکَ وَ عِنْدَهُمُ التَّوْراهُ فِیها حُکْمُ اللَّهِ ثُمَّ یَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ ما أُولئِکَ بِالْمُؤْمِنِینَ (۴۳)

و چگونه تو را حکم قرار میدهند و حال آنکه نزد آنها تورات هست که در او حکم خدا موجود است پس اگر تو حکم فرمودی آنها بعد از حکم تو اعراض میکنند و اینها ایمان نخواهند آورد.

وَ کَیْفَ یُحَکِّمُونَکَ اینها توقع دارند که اگر بشما رجوع کنند مطابق هوای نفس آنها حکم دهی بر خلاف حکم الهی که در همین تورات محرف آنها موجود است راجع بقصاص و رجم و غیر اینها اگر میخواستند بر طبق واقع حکم شود

احتیاج برجوع بشما نداشتند وَ عِنْدَهُمُ التَّوْراهُ پس بعد از آنی که فهمیدند که شما هم مطابق توارت حکم می نمایی هرگز تو را حکم نخواهند قرار داد و حال آنکه فِیها حُکْمُ اللَّهِ از قصاص و رجم هست و فرق بین قوی و ضعیف و شریف و وضیع نگذارده ثُمَّ یَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ یعنی پس از رجوع بشما و فهمیدند که ملاحظه در کار نیست و شما هم اگر حکم نمایی همان مطابق تورات است از شما اعراض گردند وَ ما أُولئِکَ بِالْمُؤْمِنِینَ علیه آن اینست که اینها نه ایمان بتورات دارند اگر داشتند این قدر دست تحریف در آن دراز نمیکردند و این اندازه احکام او را کتمان نمیکردند و البته بسبب بشاراتی که در او بوجود مبارک پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بود به پیغمبر ایمان میآورند و نه ایمان بشما دارند که حکم شما را لازم الاتباع بدانند و لازم الاجراء با اینکه از هر جهت حجت بر آنها تمام است هم بحس و و جدان معجزات شما را مشاهده کردند بالخص قرآن که اعظم معجزات است و هم بشاراتی که در کتب انبیاء در مرئی و منظر آنها بود ولی عناد و عصبیت قومیه و لجاجت و حب جاه و مال و متابعت هوی و هوس موانع قویه است از ایمان آوردن خذلهم اللَّه کما خذلهم و لعنهم اللَّه کما لعنهم و عذبهم اللَّه کما عذبهم و کل من کان مثلهم او فوقهم او دونهم من الکفار

[سوره المائده (۵): آیه ۴۴] .... ص : ۳۷۴

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْراهَ فِيها هُدىً وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هادُوا وَ الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَحْبارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتابِ اللَّهِ وَ كانُوا عَلَيْهِ شُهَداءَ فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوْنِ وَ لا تَشْتَرُوا بِآياتِي ثَمَناً قَلِيلًا وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِكَ هُمُ الْكافِرُونَ (۴۴)

محققا ما نازل فرمودیم تورات را که در او است راههای هدایت و روشن و بر طبق آنها حکم نمودند انبیاء کسانی که تسلیم اوامر الهی و نواهی او شدند برای کسانی که هدایت شدند و همچنین حکم کردند مربیان بشر و نیکان دانشمند بآن مقداری که حفظ کردند از کتاب الهی و بر طبقش شهادت میدهند پس از مردم نترسید و از من بترسید و آیات مرا بثمن قلیل از دست ندهید و کسی که حکم نکند بآنچه خدا نازل فرموده پس اینها کافر هستند.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْراهَ مسلما مراد توراتیست که بر حضرت موسی علیه السّلام نازل فرموده نه این تورات رائج بین یهود و نصاری که مشتمل بر کفریات و احکام خلاف عقل صادر از شخص قسی القلب قائل بتجسم و شرک بوده بقرینه جملات بعد که از آن جمله فِيها هُدىً است هدایت راهنمایی باعمال حسنه و اخلاق حمیده و عقائد حقه است و این تورات رائج مشتمل بر اعمال فاسده و اخلاق رذیله و عقائد باطله است و صادق است که بگویی فیها ضلاله نقطه مقابل.

و از آن جمله و نور که روشنائیست مقابل ظلمت یعنی حقایق را واضح و هویدا میکند و این تورات رائج حقائق را مستور میکند مخصوصا آنچه که راجع بحضرت ختمی مرتبت است و بشاراتی که از آمدن او داده.

و از آن جمله يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ که مراد انبیاء بنی اسرائیل باشند مثل هارون، یوشع، داود، سلیمان، یونس، زکریا، یحیی و هزارها انبیاء زیرا

مسلما انبیاء حکم بخلاف ما انزل اللّه نمیکنند و این تورات رائج اکثر بر خلاف ما انزل اللّه است، بعضی گفتند نبی ما خارج است زیرا تابع تورات نیست و بعضی گفتند داخل است و مراد حکم بآنچه که باو نازل شده و مطابق احکام تورات است و طرفین اشتباه کردند زیرا قبلا متذکر شدیم که از زمان آدم ابو البشر تا دامنه قیامت دین یک دین بوده اسلام عقائد، اخلاقیات، احکام، واجبات و محرمات تکلیفیات و وضعیات، معاملات، حدود دیات تمام یکی بوده، صلوه، زکاه، صوم حج، جهاد، حرمت زنا، لواط، قمار، شرب خمر و هکذا و تمام انبیاء آمدند برای دعوت بهمین دین فقط بمقتضای مصالح ازمنه بعضی از خصوصیات بواسطه فقدان بعض شرائط یا وجود بعض موانع با مقتضیات وقت جزئی تغییراتی پیدا میکرده چنانچه در یک شریعت هم بسا اتفاق میافتاد بعض احکام نسخ میشد یا تخصیصات و تقییدات پیدا میکرد مثلا در زمان ظهور امام و بسط ید او جهاد واجب و در زمان غیبت حرام و غیر جائز، یا صلوه جمعه واجب و حرام میشود و امثال اینها و ادله آن را بیان کردیم از آیات و اخبار و حکم عقل که تکرار نمیکنیم، بنا بر این نبی اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هم مانعی ندارد که بما فی التوراه حکم کند چنانچه عیسی علیه السّلام هم بحکم تورات حکم نماید.

الَّذِینَ أَسْلَمُوا صفت النبیون است که تمام اسلام داشتند و تسلیم اوامر و نواهی الهی بودند و راضی بقضاء و تقدیرات حق بودند.

لِلَّذِینَ هادُوا ممکن است متعلق بهدی و نور باشد یعنی توریه را نازل کردیم که هدی و نور باشد للذین هادوا و تقدیم و تأخیر شده و ممکن است متعلق به یحکم باشد که نبیون حکم میکنند بتورات للذین هادوا.

وَ الرَّبَّانِیُّونَ علماء و دانشمندانی هستند که با بصیرت باشند بسیاست و تنظیم امور و مربی بشر هستند که از تیه ضلالت باوج سعادت برسانند.

وَ الْأَحْبارُ کسانی هستند که امر بکارهای نیک و جلوگیر از اعمال زشت میکنند حسن را حسن میدانند و قبیح را قبیح و این دو جمله عطف به النبیون است یعنی اینها هم حکم بتورات میکنند غایه الامر انبیاء عالم بجمیع تورات هستند و بر طبقش حکم میکنند و ربانیون و احبار بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ کِتابِ اللَّهِ چون بسیاری از تورات از دست رفته بود و دست رس آنها نبود و انبیاء هم مقهور یهود بودند و نمیتوانستند که بیان کنند یا آنها را میکشتند یا حبس میکردند یا اخراج بلد میکردند چنانچه کتب عهد قدیم آنها مشحون باین امور هست و مکرر تذکر داده ایم و در مجلد اول کلم الطیب مفصلا بیان کرده ایم و مراد از کتاب اللَّه همان تورات است و تعبیر بکتاب اللَّه اشاره باین است که آنچه از تورات حقیقی میدانستند و حفظ کرده بودند حکم میکردند نه آنچه در این تورات رائج است که ارتباطی با کلام الهی ندارد.

وَ کانُوا عَلَیْهِ شُهَداءَ یعنی آنچه را که میتوانستند شهادت دهند که از جانب خدا است و کلام حق است و کتاب اللَّه است.

فَلا تَخْشَوُا النَّاسَ مراد کفار و یهود است یعنی از آنها نترسید در بیان حق و حقیقت و بر طبق دستور الهی حکم دهید.

وَ اخْشَوْنِ از خدا بترسید که مبادا طبق هوا و نظر یهود و منافقین چیزی بگوئید که بسا موجب کفر میشود.

وَ لا تَشْتَرُوا بِآیاتِی ثَمَناً قَلِیلًا که برای استفاده مادی دنیوی احکام الهیه را ترک کنید و دین فروشی کنید چنانچه معمول اهل رشوه و حکام جور است حق را باطل و باطل را حق میکنند و امروز هیچ واسطه و شفیعی برای رسیدن بمقصود مثل اسکناس در هیچ مرکزی نیست حتی یکی از دوستان نقل کرد که محاکمه ای داشتم چند سال طول کشید بعد یکی از دوستان مرا آگاه کرد مقداری اسکناس

در پاکت گذارده روز محاکمه روی میز گذاردم و گفتم یک مدارک تازه پیدا کرده ام برای اثبات دعوی خود قاضی پس از آنکه متوجه شد رو بمن کرد و گفت شما که همچه مدرک مهمی داشتید چرا روز اول نیاوردید و فوری بر طبق مقصود من حکم صادر شد وَ مَنْ لَمْ یَحْکُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الْکافِرُونَ و در آیه بعد میفرماید فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ و در دو آیه بعد میفرماید فَأُولئِکَ هُمُ الْفاسِقُونَ و ممکن است گفته شود که اگر در احکام کلیه الهیه باشد که تغییر در حکم الهی دهد کافر میشود و اگر در موضوعات شخصیه باشد اگر در حقوق الناس است ظالم میشود و اگر در غیر حقوق الناس است فاسق میشود، لکن ظاهر آیات اینست که حکم بغیر ما انزل اللَّه هر سه عنوان بر او صادق است، کافر است چون بدعت در دین گذارده یا منکر حکم الهی شده و ظالم است در حق خود و دیگران که در معرض عذاب الهی خود و دیگران را انداخته و فاسق است چون از طاعات الهی خارج شده و سرپیچی نموده.

[سوره المائده (۵): آیه ۴۵] .... ص : ۳۷۷

وَ کَتَبْنا عَلَیْهِمْ فِیها أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَ الْعَیْنَ بِالْعَیْنِ وَ الْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَ الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ وَ الْجُرُوحَ قِصاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ کَفَّارَةٌ لَهُ وَ مَنْ لَمْ یَحْکُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۴۵)

و نوشتیم بر یهود در تورات که محققا نفس بازاء نفس یعنی قاتل را بکشند بازاء مقتول و چشم بازاء چشم که اگر چشم کسی را بیرون آورد یا کور کرد چشم او را بیرون آورند یا کور کنند و بینی بازاء بینی و گوش بازاء گوش و دندان بازاء دندان و بالجمله هر عضوی را که ناقص کرد همان عضو را ناقص کنند و اگر جراحت و زخمی زد بهمان مقدار باو بزنند و قصاص کنند پس اگر محقق علیه یا اولیاء مقتول

تصدق باو کردند و او را عفو کردند همین کفاره او است که دیگر نباید قصاص کرد و کسی که بر طبق این حکم رفتار نکرد و بر خلاف آن حکم نمود پس اینها ظالم هستند.

مسئله قصاص بسیار طویل الذیل و بیش از هزار فرع در کتب فقهیه متعرض شدند با اینکه فروعات دیگری هم متفرع میشود که تعرضی از آنها نشده ولی ما در این تفسیر بمقدار مختصری رؤس بعض فروع را باندازه گنجایش کتاب متعرض میشویم در ضمن اموری:

امر اول- اینکه حکم قصاص که در تورات نوشته شده در شریعت مطهره اسلامی هم جاریست لکن در اخبار شرائطی مقرر شده یکی آنکه باید جانی و مجنی علیه کفو باشند هر دو حر باشند یا عبد یا مسلم باشند یا کافر، مرد باشند یا زن و اما اگر مختلف باشند اگر جانی عبد باشد یا کافر باشد یا زن باشد و مجنی علیه حر یا مسلم یا مرد باشد قصاص میشود و اگر عکس باشد فقط دیه باید بدهد.

۲- پدر را برای پسر قصاص نمیکنند ولی عکس آن را قصاص میکنند.

۳- جنایت باید عمدی باشد اگر خطاء یا شبه عمد باشد منحصر بدیه است ۴- اگر در قصاص جراحات علم بخطر ذهاب نفس یا ظن یا احتمال آن برود باید دیه داد قصاص نمیشود.

۵- اگر زخمی زد اگر موضحه یا هاشمه یا منقله باشد قصاص میشود بمثل خود و اما اگر مامومه یا جائفه باشد نمیشود قصاص کرد و مراد از موضحه اینکه زخم باستخوان برسد که سفیدی استخوان ظاهر شود، و مراد از هاشمه آنکه استخوان را بشکند، و مراد از منقله آنکه استخوان را از محل خود نقل کند جا بجا شود، و البته اگر کمتر از اینها هم باشد قصاص میشود، و مراد از مامومه اینکه زخم بسر وارد شود و بمغز سر که ام الرأس مینامند برسد که خطر تلف نفس

دارد اگر قصاص کنند، و مراد از جائفه آنکه زخم در داخل بدن که جوف بدن میگویند وارد شود که آنهم خطر اتلاف نفس دارد.

۶- جانی باید عاقل و بالغ باشد.

۷- باید تماثل در سلامت و شلل باشند یعنی سالم را برای شل قصاص نمیکنند ۸- جراحاتی که قابل قصاص نیست مثل رضعه اللحم (گوشت بدن کوبیده شده باشد) و فکه العظم (جدا کردن استخوان از مفصل) باید ارش بگیرند و برای هر یک یک آنها در فقه ارش معین شده حتی ارش خدش که پوست بدن جدا شده باشد یا بریده شده و لو خون هم نیاید.

۹- اگر چند نفر مشترکا جنایت وارد کردند بقتل یا جرح ولی مقتول میتواند تمام آنها را قصاص کند لکن بشرط آنکه دیه هر یک را بقدر سهم بپردازد اگر دو نفر هستند یک دیه کامل بهر یک نصف دیه بدهد و اگر ده نفر باشند باید نه دیه کامل بهر یک صد نود دیه که نه عشر است بدهد و بهمین حساب اگر سه نفرند بهر یک دو ثلث دیه، چهار نفرند بهر یک سه ربع دیه، پنج نفر هر یک چهار خمس و هکذا، و اگر دیه مطالبه کرد مجموعا یک دیه باید بدهد و بحسب عدد تقسیم کنند اگر دو نفرند هر یک نصف دیه بدهند اگر ده نفرند هر یک عشر دیه و بهمین حساب.

۱۰- اگر اولیاء مقتول متعدد شدند و بعضی عفو کردند بعض دیگر میتوانند قصاص کنند لکن باید سهم آنکه عفو کرده رد کند الی غیر ذلک از فروع کثیره که محل تعرضش فقه است.

وَ کَتَبْنا عَلَیْهِمْ فِیها چون تورات الواح بود مکتوبا نازل شد بخلاف قرآن که عین عباراتش کلام الهیست مقروا نازل شد از این جهت قرآنش گفتند و ضمیر علیهم راجع بیهود است که در آیه قبل فرمود لِلَّذِینَ هادُوا و ضمیر فیها راجع

بتورات است که در آیه قبل فرمود إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْراهَ.

أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ مراد قتل است که موجب ذهاب نفس شود چه بمباشرت و چه بتسبیب در جایی که استناد فعل را بسبب دهند چه بآلت قتاله باشد و چه بدون آله حتی اگر بالسرایه باشد به اینکه زخمی زند که سرایت کند بذهاب نفس و این جمله اگر چه مطلق است لکن مشروط بشرائطیست که مذکور شد چنانچه جملات بعد هم مشروط باین شرائط است.

وَ الْعَیْنَ بِالْعَیْنِ این مذکورات در آیه از باب مثال است و الا تمام اعضاء این حکم را دارد مثل یدین و رجلین و شفتین و عورت و بیضتین بلی عضوی که خطر ذهاب روح دارد نمیشود قصاص کرد چنانچه گذشت.

وَ الْأَنْفَ بِالْأَنْفِ و بالجمله مثله که وحشی حضرت حمزه را مثله نمود و در شریعت اسلام مثله حرام است حتی از کفار و مشرکین حتی میت آنها را که در جهاد کشته شدند.

وَ الْأُذُنَ بِالْأُذُنِ چه لاله گوش باشد و چه پرده گوش چه تمام لاله چه بعض آن وَ السِّنَّ بِالسِّنِّ آنهم هر دندانی باشد رباعیات، ثنایا، طواحن و غیر اینها.

وَ الْجُرُوحَ قِصاصٌ شامل تمام اقسام جراحات میشود زیرا جمع محلی بالف و لام مفید عموم است بلی مشروط است بآنکه قابل قصاص باشد چنانچه گذشت فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ کَفَّارَهٌ لَهُ تصدق دو قسم است یکی گذشت که نه قصاص کند و نه دیه و ارش بگیرد که بکلی عفو کند و یکی از قصاص صرف نظر کند و بدیه راضی شود و دیه اعضاء اگر فردی باشد مثل عورت و انف یک دیه کامله است و اگر زوجی باشد مثل عینین و اذنین و شفتین و یدین و رجلین و بیضتین هر یک نصف دیه و دیه زن با مرد برابر است تا ثلث دیه و اگر از ثلث تجاوز کرد نصف میشود چنانچه خبر ابان صریح در این باب است و دیه اصابع یدین و رجلین هر یک عشر

دیه میشود و جمله فهو کفاره له بعضی مرجع ضمیر را مجنی علیه گرفتند و گفتند عفو کفاره گناهان او است و بعضی مرجع را جانی گرفتند و گفتند کفاره اوست که از قصاص یا دیه نجات پیدا میکند و انسب در نظر ثانیست و اللّه العالم.

وَ مَنْ لَمْ یَحْکُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ ظلم در حق مجنی علیه و اولیاء مقتول است و اثبات شیئی نفی ما عدا را نمیکند که بواسطه حکم بغیر ما انزل اللّه کافر شود چنانچه در آیه قبل بود و فاسق هم باشد چنانچه در آیه بعد است.

[سوره المائده (۵): آیه ۴۶] ..... ص: ۳۸۱

وَ قَفَّیْنا عَلی آثارِهِمْ بِعِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ مِنَ التَّوْراهِ وَ آتَیْناهُ الْإِنْجِیلَ فِیهِ هُدیً وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ مِنَ التَّوْراهِ وَ هُدیً وَ مَوْعِظَهً لِلْمُتَّقِینَ (۴۶)

و در قفای بر آثار انبیاء آوردیم بعیسی ابن مریم در حالی که تصدیق نمود آنچه را که قبل از او بود از تورات و باو عنایت کردیم انجیل را و حال آنکه در انجیل هدایت و نور بود و تصدیق کننده بآنچه قبل از او بود از تورات و این انجیل برای اهل تقوی هدایت و پند و اندرز بود.

وَ قَفَّیْنا بمعنی اتبعنا است یعنی بعد از نزول تورات و انبیاء بنی اسرائیل عَلی آثارِهِمْ در اثر انبیاء که ضمیر هم راجع بنبیون است که در آیه قبل بود فرستادیم بِعِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ چون پدر نداشت نسبت او را بمادرش دادیم و در شعر قافیه میگویند چون تابع نظم است برای مصارع قبل و ابیات سابقه یعنی در تعقیب انبیاء و طبق آثار آنها عیسی آمد و تصدیق نمود بنبوت موسی و کتاب تورات را که بر او نازل شده.

مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ یعنی مقابل او که قدام او نازل شده و باو دادیم

انجیل را که مشتمل بر چند جمله است آتَیْناهُ الْإِنْجِیلَ یکی فِیهِ هُدیً که راه سعادت و رستگاری و طریقه عبودیت و اطاعت و بندگی را نشان میدهد (و نور) طریقه معرفت و خداشناسی را واضح و روشن مینماید (و مصدقا) و انجیل تصدیق میکند آنچه قبل از او بر موسی نازل شده که تورات باشد که از جانب خدای متعال بوده و احکامش تمام دستور الهی بوده که این جمله حال است برای انجیل و جمله قبل حال است برای عیسی و تکرار نیست چنانچه بعضی توهم کردند.

لِما بَیْنَ یَدَیْهِ بین یدی الانجیل مِنَ التَّوْراهِ و آنچه بر انبیاء سلف نازل شده.

وَ هُدیً وَ مَوْعِظَهً لِلْمُتَّقِینَ کلمه هدی در جمله قبل بمعنی راه نمایی بسعادت بشر است اختصاص بمتقین ندارد و در این جمله اشاره به اینکه اهل تقوی از برکات آن هدایت میشوند غیر آنها بهره برداری نمیکنند و قابل هدایت نیستند و موعظه پند و اندرز است بر ترک معاصی که مورث عقوبت و عذاب میشود و کسانی که بمواعظ او متعظ میشوند فقط اهل تقوی هستند و از این جملات کاملا استفاده میشود که این اناجیل اربعه هیچ مناسبتی بانجیل عیسی ندارد چون اینها یک تاریخچه ای بیش نیست از عیسی و حالات او بعلاوه مشتمل بر کفریات و مخالف عقل هم هست بعلاوه تناقضات که در اینها هست که هر یک تکذیب دیگری میکند باید ملتزم شوند که عیسی تناقض گویی میکند.

[سوره المائده (۵): آیه ۴۷] ..... ص: ۳۸۲

وَ لْیَحْکُمْ أَهْلُ الْإِنْجِیلِ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فِیهِ وَ مَنْ لَمْ یَحْکُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولئِکَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۴۷)

و باید اهل انجیل حکم کنند طبق آنچه خدا نازل فرموده در او و کسی که حکم نکند طبق آنچه خدا نازل فرموده پس آنها فاسقان هستند.

وَ لْيَحْكَمْ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ گفتند مراد نصاری هستند که خود را منتسب بانجیل میدانند و حال آنکه آنها اهل اناجیل اربعه هستند و نباید بر طبق آنها رفتار کنند چون مشتمل بر کفریات و خلاف عقل سلیم است بلکه بانجیل حقیقی واقعی که حضرت عیسی علیه السّلام آورده و امروز خدمت امام زمان عجل اللّه تعالی فرجه الشریف است، و ممکن است گفته شود که انجیل برنا با قریب بانجیل حقیقیست چون خالی از کفریات و تناقضات و خلاف عقل است که نصاری او را دور انداخته و باناجیل اربعه پیوسته لذا میفرماید بِما أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ که خدا نازل فرموده نه یک آدم مشرک شهوت پرست هوی دوست جاهل بهم بافته باشد العیاذ حضرت عیسی بخواهش مریم شراب درست کرده باشد و در عروسی باهل محفل داده باشد یا زن زانیه بیاید و سر در دامان او گذارد و گیسوان خود را بپاهای عیسی مس کند و بغنج و دلال از زنا توبه کند یا خود را پسر خدا بداند و با خدا یکی باشد و امثال اینها.

وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ یا حکم کند بر خلاف ما انزل اللّه چه در موضوع قصاص و دیات باشد یا در مورد رجم و جلد یا سایر احکام الهیه زیرا ما انزل اللّه عموم و اطلاق دارد شامل جمیع احکام میشود.

فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ فسق مکرر گفته ئیم که در قرآن غالبا بر کفر اطلاق میشود بلکه مراد سرکشی و سرپیچی است از فرمان خدا و او ذی مراتب است و اعلا مراتبش کفر و شرک است که فاسق مطلق است و بین فسق مطلق و مطلق الفسق تفاوت اعلا مراتب است با ادنی المراتب.

[سوره المائده (۵): آیه ۴۸] .... ص : ۳۸۴

اشاره

وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتابِ وَ مُهَيْمِناً عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ عَمَّا جاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهاجاً وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً واحِدَةً وَ لكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي ما آتاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْراتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (۴۸)

و نازل کردیم ما بسوی تو کتاب را که قرآن باشد مطابق حق و واقع که این کتاب تصدیق میکند آنچه را که قبل از اول نازل شده از کتاب و نگهبان او است پس حکم کن بین آنها بآنچه خدا نازل فرموده و پیروی نکن هواهای نفسانیه آنها را بر خلاف آنچه بحق آمده است نزد تو از برای هر جماعتی از شما طریقه و مشی قرار دادیم و اگر خدا میخواست تمام شما را بیک طریقه قرار میداد لکن برای اینکه امتحان شما شود در آنچه بشما داده و برای شما آمده پس باید بر یکدیگر سبقت بگیرید در کارهای خوب بسوی خدا است بازگشت شما همگی پس شما را آگاه میکند بآنچه که بودید در آن اختلاف مینمودید.

وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكَ الْكِتابَ مراتب نزول قرآن را در مقدمه در جلد اول متعرض شدیم از افاضه در عالم نورانیت بنور مقدس نبوی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و بقلم و بلوح و در عرش مجید و بملائکه سفره و در آسمان اول و تدریجا بتوسط جبرئیل بر قلب مطهر خاتم النبیین صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ..

بالحق حق بمعنی ثابت است و لذا یکی از اسامی خداوند حق است که دلالت دارد بر مقام واجب الوجودی، و ممکن است از این کلمه استفاده کنیم که قرآن باقیست تا قیامت چنانچه آیات و اخبار متواتره بر این مطلب شاهد است بخصوص حدیث ثقلین

(لن یفترقا حتی یردا علی الحوض)

و ممکن است مراد مطابق با

واقع و از روی حکمت و مصلحت درست و بجا و بموقع است).

مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتابِ اگر قرآن نبود و از نبوت انبیاء سلف و کتابهای آنها خبر نمیداد ما هیچ دلیلی بر نبوت احدی از آنها و کتابی از کتب آنها نداشتیم زیرا نبوت نبی ثبوتش یا بمعجزه است از آنها معجزه ای در دست نیست یا بتواتر قطعیست تواتر آنها مقطوع شده و از بین رفته یا باخبار نبی ثابت النبوه است که اخبار نبینا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است و مراد از کتاب خصوص تورات نیست بلکه زبور و انجیل و صحف انبیاء را هم شامل میشود.

وَ مُهَيْمِناً عَلَيْهِ مهیمن در اصل مؤیمن بوده همزه قلب بهاء شده بمعنی حافظ و مراقب و نگهبان است قرآن شئون انبیاء را حفظ فرموده و نسبتهای ناروایی که بآنها داده شده العیاذ از شرک و زنا و شرب خمر و امثال اینها سلب فرمود باشد انکار و کتابهای آنها را تصدیق فرموده که از جانب خدا است و مشتمل بر مواعظ و احکام و نصایح عباد است و این مزخرفاتی که در این تورات رائج یا زبور داود یا اناجیل اربعه هست از ساحت تورات موسی و انجیل عیسی دور انداخته و تکذیب نموده فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ امر برای وجوب حکم نیست تا توهم شود که ناسخ آیات قبل است بلکه مراد اینست که حکم واجب است بما انزل اللَّه باشد بر خلاف آن کفر و ظلم و فسق است چنانچه گذشت و در این مقام نیست که کجا واجب است حکم و کجا واجب نیست و بعبارت اخری وارد مورد حکم اول است.

(اشکال] ..... ص : ۳۸۵

پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم با حفظ مقام عصمت البته بر خلاف ما انزل اللَّه حکم نمیفرماید این چه امر است.

(جواب] ..... ص : ۳۸۵

از این قبیل در قرآن بسیار داریم لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ

مِنَ الْخاسِرِينَ

زمر آیه ۶۵ وَ لا تَكُنْ مِنَ الْغافِلِينَ اعراف آیه ۲۵، و غیر اینها و این آیات برای قطع طمع مشرکین و کفار نازل شده که توقع داشتند پیغمبر با آنها موافقت کند و شاهد این مطلب جمله بعد است که میفرماید وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ عَمَّا جاءَكَ مِنَ الْحَقِّ که توقع داشتند پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم متابعت هوای نفس آنها کند و دست از حق بکشد و بر باطل حکم کند.

لِكُلٍّ جَعَلْنا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهاجاً یعنی لکل طائفه از طبقات بشر قرار دادیم و خطاب منکم متوجه بجمیع افراد انسان است، و شرعه و شریعه بیک معناست یعنی طریق وصول بمقام قرب الهی که گفتند (الطرق الی اللَّه بعدد نفوس الخلائق)

هر کس بزبانی صفت حمد تو گوید بلبل بغزل خوانی و قمری بترانه

عباراتنا شتی و حسنک واحد و کل الی ذاک الجمال تشیر

نظیر شریعه برای بر داشتن آب، شریعه آدم، نوح، ابراهیم، موسی، عیسی، و شریعه محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و این منافات ندارد با آنچه گذشت که دین در تمام شرایع یکی بوده، دین یکی است و شرایع متعدد است راه تحصیل دین مختلف است و منهاج مسلک و مذهب است و فرقش با شرعه اینست که شرعه جعل طریق است و منهج سلوک در طریق است.

وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً واحِدَةً یک پیغمبر و یک امه و یک شریعه و یک منهج لکن چون موافق با حکمت و مصلحت نبود زیرا سلیقه ها و فامیلها در طبقات در ازمنه متمادیه بسیار مختلف بود و استعدادات آنها متفاوت بود و مراتب عقول و کمالات در تزائد بود نظیر کلاسهای متعدد در دبستانها و دبیرستانها و دانشکده ها طبق استعدادات دانشجویان لذا امتحانات هم مختلف میشود.

وَ لكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي ما آتاكُمْ هر که را بقدر آنچه باو داده شده و در علم اخلاق هم متعرض هستند که داروهای اخلاقی مختلف است، داروی بخیل بذل است

و داروی مسرف و مبذر قبض است، داروی جبان با داروی متهور تضاد دارد، داروی متکبر با متذلل تنافی دارد و هکذا.

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْراتِ وظیفه هر کس در سیر کمالات نفسانیه و معارف الهیه و افعال عبادیه و کلیه خیرات اینست که بر یکدیگر سبقت بگیرید و در هر کلاسی نمره ۲۰ حیازت کنید و اختلاف در اینکه امر فاستبقوا برای وجوب است یا استحباب غلط است چون امر ارشادی است بحکم عقل اعمال مولویت در او نشده مثل امر اطیعوا و تابع مرشد الیه است اگر واجب است واجب و اگر مستحبّ است مستحبّ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً تمام خلق اولین و آخرین فردای قیامت جمعند و حق و باطل آنجا از هم جدا میشود فَرِيقٌ فِي الْجَنَّهِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ شوری آیه ۷ وَ امْتازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ یس آیه ۵۹ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر.

[سوره المائده (۵): آیه ۴۹] ..... ص : ۳۸۷

وَ أَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ وَ احْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ ما أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّما يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ لَفاسِقُونَ (۴۹)

و البته باید حکم کنی بین آنها بآنچه خدا نازل فرموده و متابعت نکنی خواهشهای نفسهای آنها را و از آنها در حذر باش نبادا تو را منصرف کنند از بعض آنچه که خداوند نازل فرموده بسوی تو پس اگر از تو اعراض کردند پس بدان که خداوند خواسته اینکه بآنها اصابت کند عقوبت بعض گناهان آنها و محققا اکثر مردم فاسق و متمرد هستند.

وَ أَنِ احْكَمْ بَيْنَهُمْ بِما أَنْزَلَ اللَّهُ و او عاطفه عطف بر الكتاب يعنى انزلنا اليك ان احكم الا ـيه، و وجه تكرار اين جمله بعضى گفتند بجهت اختلاف مورد است يكى در رجم زنا محصنه و يكى در قصاص قاتل، و بعضى گفتند اول مطلق است و ثانى مورد خاص و هر دو وجه تخرص بغيب است و هر دو جمله مطلق است و مورد مخصص نيست، و آنچه بنظر ميرسد و اللَّه العالم اينكه جمله اولى در طول كتاب است و متفرع بر نزول كتاب كه چون كتاب را نازل كرديم بر تو پس حكم كن بآنچه نازل كرديم و اين جمله در عرض كتاب است يعنى همين نحوى كه كتاب بر تو نازل كرديم همين نحو نازل كرديم بر تو كه بايد حكم كنى بآنچه نازل كرديم اين تأكيد براى اهميت مطلب است كه بكلى رفع طمع كفار و مشركين و يهود بشود كه حضرتش محالست با آنها موافقت كند.

وَ لا ـ تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ تأكيد ديگرى است جايى كه نبايد انسان متابعت نفس خود كند و جهاد اكبر است و مورد نكوهش بزرگيست أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ جاثيه آيه ۲۳، ديگر متابعت هواى يك دسته جاهل معاند متفرعن متكبر دنيا طلب چه اندازه نكوهش دارد.

وَ احْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ تفتين آنها اين بود كه خدمت حضرت عرض كنند و وعده دهند كه اگر موافق ميل ما حكم كردى بتو ايمان ميآوريم و تو را يارى ميكنيم و دفع شر دشمنان تو را ميكنيم و تمام اينها دروغ و تقلب است چنانچه دأب يهود همين است درب خانه هاى مسلمين براى فروش يا خريد اشياء ميآيند قسم حضرت عباس و امام حسين و محمد و على ميخورند و ميگويند ما هر كدام اگر سه خواب ببينيم مسلمان ميشويم من تا بحال دو خواب ديده ام و از اين قبيل تره هات براى يك مختصر استفاده و بايد مسلمين از اينها كاملا در حذر باشند جايى كه طمع داشته باشند كه پيغمبر اكرم صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم كه عقل كل است فريب دهند و تفتين كنند

با عوام جهال مسلمین چه میکنند لذا خداوند برسول خود میفرماید در حذر باش از تفتین آنها.

عَنْ بَعْضِ ما أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ از اموری که بر خلاف دلخواه آنها است و اما احکامی که موافق و بنفع آنها تمام میشود در مقام بر نمیآیند تفتین کنند بلکه کمال میل و موافقت طبع آنها را دارد.

فَإِنْ تَوَلَّوْا چون بر طبق ما انزل اللَّه حکم نمودی، و بر خلاف هوای نفس آنها بود و از تو مأیوس شدند که با آنها موافقت کنی از تو اعراض میکنند و در مقام دشمنی با تو بر میآیند پس اگر اعراض کردند (فاعلم) که این اعراض آنها و دشمنی آنها بضرر شما تمام نمیشود بلکه بضرر خود آنها تمام میشود.

أَنَّما يُرِيدُ اللَّهُ مشیت الهی تعلق گرفته أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ بواسطه همین اعراض و دشمنیها یا گرفتار عقوبت دنیوی میشوند از قتل و ذهاب مال و ذلت و اعطاء جزیه با صغارت و امثال اینها یا عقوبت اخروی بواسطه ازدیاد معصیت با اینکه عقوبت اصلی آنها بواسطه کفر و ترک واجبات و فعل محرمات بجای خود محفوظ است چون همین نحوی که مکلف باصول هستند مکلف بفروع هم هستند و این دشمنیها و اعراضها مزید بر آنها است.

وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ لَفاسِقُونَ در همه ادوار اکثر افرادبشر یا کافر و مشرک هستند یا مخالف و معاند یا فاسق و فاجرند و مؤمن صالح در میان آنها بسیار کمند وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبادِيَ الشَّكُورُ سبأ للَّه آیه ۱۳.

[سوره المائده (۵): آیه ۵۰] ..... ص: ۳۸۹

أَ فَحُكْمَ الْجاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْماً لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۵۰)

آیا حکم جاهلیت را طالب هستند با اینکه بهتر از خدا کیست در حکم نمودن و این برای قومیست که دارای مقام یقین باشند.

أَ فَحُكْمَ الْجاهِلِيَّهِ يَبْغُونَ جهل دو معنی دارد یکی مقابل علم بمعنی نادانی و یکی مقابل عقل بمعنی حماقت و خریتی که باب مفصلی در جنود عقل و جهل داریم در کافی و جاهلیه در این مقام بمعنی دوم است و لذا جهل را تعبیر بشیطان کردند چون شیطان نادان نبود ولی احمق بود که سجده بآدم نکرد و تقاضای بقاء تا قیامت را نمود و روز بروز بر عذاب خود افزود، و جهل بمعنی اول عدم ملکه است نسبت بعلم، و بمعنی دوم امر وجودی است و مخلوق است و ضد عقل است، و نیز حمق غیر از جنون است که آنهم مقابل عقل است و تقابل عدم و ملکه دارد و رافع تکلیف است و بالجمله حماقت رأس صفات ذمیمه و منشأ ارتکاب اعمال سیئه است و شرک و کفر و فسق و فجور تمام از روی حمق است و همین است معنای حدیث منسوب بامیر المؤمنین علیه السّلام که فرمود

(العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان)

عرض کردند پس آنچه در معاویه بود چه بود فرمود نکری که منشأ آن حماقت است، و از این جمله استفاده میشود که هر قانونی و حکمی که بر خلاف قوانین و احکام الهی است حکم جاهلیه است زیرا اگر قانونی یا حکمی بهتر و اصلح بود مسلما او را خداوند جعل میفرمود إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ اسری آیه ۹، لذا میفرماید وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْماً که عالم بجمیع حکم و مصالح نوعیه و شخصیه است، عزیز است، حکیم است، بصیر است.

لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ نه اینکه جعل احکام برای موقنین باشد دون غیرهم بلکه موقنین میدانند که احکام و قوانین و کلیه افعال الهیه تکوینیه و تشریعیه احسن و اکمل و اتم و اصلح است و هر چه خلاف او است از روی جاهلیه است و لکن اهل یقین بسیار بسیار کمند، در کافی یک باب راجع باین موضوع از اخبار نقل میفرماید بعبارات مختلفه

(و ما من شیئی اعز من الیقین)

(و ما قسم فی الناس شیئی اقل من الیقین)

(فما اوتی الناس اقل من الیقین)

(و لم یقسم بین الناس شیئی اقل

من اليقين)

(و لم يقسم بين العباد شيئى اقل من اليقين)

و يقين بالاترين مقام ايمان است و علامت و آثار يقين در بعض اخبار چهار چيز ذكر شده

(التوكل على اللَّه و الرضا بقضاء اللَّه و تفويض الامر الى اللَّه و التسليم لامر اللَّه)

و حديث حارثه ابن مالك ابن نعمان الانصارى با حضرت رسول صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم معروف و در كتب مسطور است كه عرض كرد (اصبحت موقنا) حضرت فرمود

(ما علامه يقينك)

عرض كرد دستگاه حساب و بهشت و جهنم و اهل بهشت و اهل جهنم را ميبينم و صداهاى آنها را ميشنوم و قضيه اصحاب ابى عبد اللَّه عليه السّلام هم معروف است كه

لا يمسون الم الحديد

و بر يكديگر سبقت ميگرفتند در شهادت.

[سوره المائده (۵): آيه ۵۱] .... ص: ۳۹۱

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۵۱)

اى كسانى كه ايمان آورديد يهود و نصارى را دوست خود و معين و ناصر خود نگيريد اينها بعض آنها با بعض ديگر دوست و ناصرند و با شما دشمن سر سخت هستند و كسى از شما اگر دوست و ناصر گرفت از آنها او هم جزو آنها است محققا خدا هدايت نميفرمايد جماعت ظالمين را.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اگر چه شأن نزولش در زمان نبى صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم بود بعد از جنگ بدر يا در جنگ احد كه بعضى از مسلمانان خواستند با يهود و نصارى آميزش كنند از جهت خوف از مشركين و بآنها پناه برند لكن خطاب عام است شامل تمام مؤمنين تا قيامت ميشود.

لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ ذكر يهود و نصارى با اينكه تمام كفار و مشركين و معاندين و مخالفين و ساير مذاهب باطله و اهل بدع و ضلالت در اين

حکم مشترکند باید مؤمنین از آنها تبری بجویند و مورد لعن و طرد قرار دهند و با آنها کمال عداوت را داشته باشند برای اینست که در زمان نزول آیه کفاری که اطراف مسلمین بودند مشرکین و یهود و نصاری بودند، اما مشرکین که دائما در جنگ و قتال با مسلمین بودند توهم اینکه مسلمانان با آنها اظهار مودتی بکنند نبود فقط یهود و نصاری بودند بتوهم اینکه با آنها مساعدت میکنند در دفع مشرکین، اتخاذ در اصل ائتخاذ از ماده اخذ همزه در تا ادغام شد مثل اتحاد که اوتحاد بوده و اتفاق که اوتفاق بوده و امثال اینها، و اخذ بمعنی خلطه و آمیزش و محبت و کمک و امثال اینها است و این مصیبت بزرگی است در عصر حاضر که شدت ارتباط با کفار پیدا شده و رفته رفته دین و جان و مال و حیثیات مسلمین در مخاطره افتاده و اخلاق و اعمال سوء آنها در مسلمین رواج بسزا پیدا کرده حتی لباس و خوراک و رفتار آنها در اینها تأثیر کرده.

بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ الکفر مله واحده اینها و لو اینکه در بین خودشان عداوت و بغضاء هست وَ أَلْقَیْنا بَیْنَهُمُ الْعَداوَهَ وَ الْبَغْضاءَ إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ مائده آیه ۶۴، لکن در عداوت با اسلام و قرآن و مسلمین یک دله و یک جهتند اگر دیدید با شما اظهار دوستی کردند بدانید که میخواهند شما را بدوشند و حیثیات شما را از بین ببرند و دین شما را از دست بدهند.

وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ آیات و اخبار بعناوین مختلفه دلالت دارد که دوستی و تشبه بآنها موجب حشر با همان محبوب و مشبه به است (المرء مع من احب)

(من احب حجرا حشره اللَّه معه)

(من تشبه بقوم حشره اللَّه معهم)

و غیر اینها و مراد فانه منهم نه اینست که این هم یهودی یا نصرانی است بلکه مراد اینست که در عذاب با آنها در یک درجه است، و این موضوع در اسلام و ایمان بسیار مهم است که مسئله تولی و تبری باشد حتی سؤال کردند

(هل الحب و البغض من الایمان)

جواب فرمودند

(هل الایمان الا الحب و البغض)

مراد دوست داشتن خدا و دوستان خدا و دشمن داشتن دشمنان خدا است و موضوع صلوات و لعن هم از این بابست.

إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ نه از راه کوتاهی در هدایت بلکه از راه عدم قابلیت آنها بواسطه قساوت قلب و سیاهی دل و عناد و عصبیتی که در آنها است که هم بخود ظلم کردند که ایمان نیاوردند و هم بقوم خود که مانع شدند از ایمان آنها و هم بپیغمبر اسلام و مسلمین که بآنها اذیت و آزار روا داشتند خذلهم اللّه.

[سوره المائده (۵): آیه ۵۲] .... ص : ۳۹۳

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشى أَنْ تُصِيبَنا دائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلى ما أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نادِمِينَ (۵۲)

پس می بینی کسانی را که در قلوب آنها مرض است که با کمال سرعت توجه بیهود و نصاری میکنند و میگویند که ما میترسیم و رق بر گردد و مشرکین بر ما مسلط شوند و چیره شوند ما باید پناه بیهود و نصاری ببریم و با آنها آمیزش کنیم پس امید است که خداوند مسلمین را فتح و پیروزی عطا کند یا مشرکین را بهلاکت اندازد پس اینها بر کارهای خود پشیمان خواهند شد که از مسلمین خارج شدند و یهود و نصاری هم بآنها کمک ندادند و خود را بهلاکت ابدی و خسران دنیا و آخرت انداختند.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ در مجلد اول این تفسیر در ذیل آیه فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ الایه صفحه ۳۶۳ شرح امراض روحی را بیان کردیم که همین نحو که بدن مریض میشود چشم، گوش، زبان، دست یا ذائقه، شامه سایر اعضاء یا متألم میشود و باید رجوع کرد بمتخصص آن مرض از دکترها و تشخیص مرض

دهند و داروی مناسب استعمال کنند و از موجبات مرض پرهیز دهند همین نحو روح مریض میشود، چشم روح نمی بیند، گوش روح نمیشنود، زبان روح نمیگوید، شامه روح استشمام نمیکند، ذائقه روح لذائذ را درک نمیکند و امراض روح اخلاق رذیله و صفات خبیثه است که عمده آنها کفر، نفاق، حسد، کبر، ضلالت حب جاه، عناد، عصبیت، عجب، قساوت، حقد، عداوت و امثال اینها است و البته متکفل معالجه این امراض انبیاء (ع)، ائمه علیهم السلام، علماء حقه، عقلاء تجربه کرده هستند و علم اخلاق بر همین امراض وضع شده، و مراد در این آیه کسانی که بوعده های الهی اعتماد ندارند و در عقائد اسلامی پا بر جا نیستند و دستگاه اسلامی را یک دستگاه طبیعی میدانند نشیب و فراز دارد اینها فی قلوبهم مرض یُسارِعُونَ فِیهِمْ یعنی در دوستی و مصاحبت و همراهی با آنها بر ضد اسلام و مسلمین و ملحق شدن بآنها مثل الحاق اصحاب حضرت مجتبی بلشگر معاویه.

یَقُولُونَ نَخْشی أَنْ تُصِیبَنا دائِرَهٌ دائره بمعنی دور زدنست یعنی چرخ روزگار بر گردد و اسلام و مسلمین از بین بروند بقول مردم سیب که بالا میرود هزار چرخ میخورد کسی از فردی خبر ندارد بخصوص با مشاهده ضعف مسلمین و قوه مشرکین و نداشتن عقیده بنصرت الهی که همین یکی از معجزات بزرگ اسلام است که با نداشتن عده و عده خداوند نصرت و ظفر داد و فتح و پیروزی نصیب مسلمین شد.

فَعَسَی اللَّهُ أَنْ یَأْتِیَ بِالْفَتْحِ تعبیر بعسی نه بر این است که بر خدا مجهول باشد و امید بفتح داشته باشد بلکه مراد اینست که خداوند برای نصرت دین یکی از دو امر را انجام میدهد هر کدام بموقع خود یکی آنکه فتح و ظفر نصیب مسلمین میشود چنانچه در اغلب جنگها فتوحات اسلامی بوده حتی با سلاطین بزرگ مثل ایران و روم، و دیگر (اوامر من عنده) نزول بلا و امراض چنانچه بر امم سابقه

شد که موجب هلاکت کفار شود یا ایجاد و القاء رعب در قلوب آنها باسلام یا ذلت و خواری و اعطاء جزیه با صغارت یا نحوه دیگر که خلاصه عظمت اسلام و پیش رفت مسلمین است.

فَيُصْبِحُوا عَلى ما أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نادِمِينَ این منافقین نفاقشان ظاهر شد بتوجه بیهود و نصاری، دیگر روی آمدن و آمیزش با مسلمین ندارند و مسلمین آنها را بخود راه نمیدهند و یهود و نصاری هم در باطن با آنها عداوت دارند و آنها را نمی پذیرند و در قیامت هم بعذاب ابدی گرفتار خواهند شد و اسرار آنها فاش گشت ندامت پیدا میکنند و این پشیمانی سودی ندارد و این ندامت غیر از توبه از گناه است که مورد قبول واقع شود مثل توبه یزید (لع) که باعث رسوایی او شد و موجب زوال مملکت او و گرفتار بلیات.

[سوره المائده (۵): آیه ۵۳] ..... ص: ۳۹۵

وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَ هؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خاسِرِينَ (۵۳)

و میگویند کسانی که از روی حقیقت ایمان آورده بودند از روی تعجب این هایی که رفتند رو بیهود و نصاری کسانی بودند که قسم خوردند بخدا بقسمهای مغلظه و مؤکده که اینها با شما مؤمنین هستند و رسوا شدند و باطن آنها ظاهر شد و اعمال آنها چون حقیقت نداشت حبط شد و از بین رفت و خسران دنیا و آخرت را برای خود فراهم کردند.

وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا کسانی که ثابت قدم بودند و خود را در این انقلابات نباختند و بوعده های الهی مطمئن بودند و از خدمت حضرت رسالت بیرون نرفتند أ هؤلاء اشاره بکسانی که در آیه قبل ذکر شد که ایمان ثابت نداشتند و باندک

فشار رفتند رو بیهود و نصاری.

الَّذِینَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ که ابتداء قسم یاد کردند باللّه آن هم بقسمهای مغلظه که معنای جَهْدَ أَیْمانِهِمْ که ما هم تا آخرین نفس با شما هستیم إِنَّهُمْ لَمَعَکُمْ چه بکشیم چه کشته شویم پا بر جا و ثابت قدم و غافل از اینکه خداوند تمام بنده گان را خاصه کسانی که اظهار ایمان میکنند امتحان و آزمایش میکند أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ عنکبوت آیه ۲، بمجرد یک چشم زخم که در جنگ احد بر مسلمین وارد شد و یک عده آنها کشته شدند دست از ایمان کشیدند.

حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ مکرر گفته ایم همین نحو که ایمان شرط صحت کلیه اعمال است موافات که بقاء ایمان باشد تا آخر عمر هم شرط است که اگر کسی هفتاد سال مؤمن بوده و اعمال صالحه از او صادر شده و در نفس آخر عمر ایمانش زائل شده کلیه اعمالش باطل و حبط میشود و اینها یا اصلا ایمان نداشتند یا اگر ایمان ضعیفی هم داشتند از دست دادند و بکفار ملحق شدند.

فَأَصْبَحُوا خاسِرِینَ خسران هم سرمایه از دست دادن است هم ضرر و زیان بردن است بسرمایه ایمان که از دست رفت ضرر و زیان دنیوی که دیگر نمیتوانند بمسلمین ملحق شوند و مسلمانان فریب آنها را نمیخوردند و لو با قسمهای مغلظه و کفار هم آنها را بخود راه نمیدهند چون تقلب و دو رویی از آنها مشاهده کردند چوب هر دو سر نجس و هم آخرت در زمره منافقین که فی الدرک الاسفل من النار محشورند.

[سوره المائده (۵): آیه ۵۴] ..... ص : ۳۹۷

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ أَذِلَّهٍ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ أَعِزَّهٍ عَلَی الْکافِرِینَ یُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ لا یَخافُونَ لَوْمَهَ لائِمٍ ذلِکَ فَضْلُ اللَّهِ یُؤْتِیهِ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ (۵۴)

ای کسانی که ایمان آوردید کسانی از شما که از دین بر میگردند پس زود باشد که خداوند قومی را میآورد که خدا آنها را دوست میدارد و آنها هم خدا را دوست دارند که اینها نزد مؤمنین سهل و لین و منقاد هستند و برای کفار صعب و شدید و غلیظ هستند در راه خدا جهاد میکنند و از ملامت ملامت کننده باک ندارند و این فضل الهی است بهر که سزاوار بداند میدهد و خداوند فضل و کرمش وسعت دارد و محل آن را میداند بکی بدهد یا ندهد.

این آیه شریفه را مفسرین هر کدام بدلخواه خودشان بر موردی تطبیق کرده حتی گفتند مراد ابی بکر است که با اهل رده جنگ نمود، بعضی گفتند مراد اهل یمن هستند که ایمان آوردند، و بعضی گفتند مراد اهل فرسند که بشرف اسلام بلکه تشیع مشرف شدند، لکن آنچه از اخبار وارده از ائمه اطهار علیهم السلام بما رسیده دو موضوع است: یکی امیر المؤمنین علی علیه السّلام که با مارقین و ناکثین و قاسطین جنگ فرمود جمل، صفین، خوارج. و دیگر حضرت بقیه اللَّه قائم آل محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که پس از ظهورش یملأ الارض قسطا و عدلا بعد ما ملئت ظلما و جورا، و ما قطع نظر از اخبار از نفس آیه میتوانیم استفاده کنیم زیرا کسی که لا یخاف فی اللَّه لومه لائم و کسی که یحبه اللَّه و یحب اللَّه غیر از معصوم نیست و کسی که با مؤمنین رحیم و رءوف باشد و با کفار شدید و غلیظ جز این دو بزرگوار سراغ نداریم و توضیح این مطلب بعد از شرح آیه خواهد شد انشاء اللَّه تعالی بحوله و قوته

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطابات قرآنی اختصاص بمشافهین یا موجودین وقت خطاب ندارد بلکه شامل جمیع مؤمنین الی یوم القیامه میشود نظیر قضایای حقیقیه در باب علوم.

مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ ارتداد مجرد رجوع بشرک یا تهود یا تنصر نیست بلکه یکی از ما جاء به النبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم را اگر انکار کرد مرتد میشود زیرا تصدیق بما جاء به النبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از لوازم تصدیق برسالت است و از اینجا معلوم میشود معنای حدیثی که میفرماید

(ارتد الناس بعد رسول اللَّه الا ثلاثه او اربعه)

زیرا کسانی که بعد از رحلت حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بودند همانهایی که هفتاد روز قبل هفتاد هزار پای منبر آن حضرت در غدیر خم حاضر بودند و با علی علیه السّلام بیعت کردند سپس این فرمان نبوت را انکار کردند یا بطرف ابی بکر رفتند یا تقاعد از نصرت علی کردند با اینکه از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم شنیدند

(اللهم انصر من نصره و اخذل من خذله)

و همچنین مسلمانان دوره حاضر که اکثر آنها بسیاری از ضروریات و مسلمات دین را منکر شدند حجاب ربا حدود و غیر اینها را و تا شمشیر امام زمان عجل اللَّه تعالی فرجه نیاید این رشته روز بروز در تزائد است.

فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ ازفاء تفریع و کلمه سوف استفاده تراخی میشود که پس از زمانی که اینها مرتد شدند خدا میآورد قومی را که دارای این صفات باشند و این اختصاص بزمان خاصی ندارد و آنچه مشاهده شده از زمان رحلت حضرت رسالت الی زماننا هذا بلکه تا زمان ظهور حضرت مهدی قومی که دارای این صفات مذکوره در این آیه باشند و با مرتدین مجاهده کنند جز امیر المؤمنین علیه السّلام که با ناکثین در جنگ جمل و قاسطین در صفین و مارقین در نهروان و اصحاب علی مثل عمار و مالک اشتر و اشباه آنها و جز حضرت مهدی (عج) و اصحابش در زمان ظهور سراغ نداریم، و توهم اینکه ابا بکر هم با اهل رده جنگ کرد فاسد

است زیرا اولا- اهل رده نبودند فقط گفتند ما زکاه را بفقراء محل خود میدهیم و تو را خلیفه نمیدانیم، و ثانیا ابی بکر و اصحابش دارای این صفات نبودند مثل خالد بن ولید ملعون که سرکرده قشون بود که چه بی حیایی از او بروز کرد که حتی عمر خواست بر او حد جاری کند، ابا بکر نگذاشت آیا میتوان گفت اینها مصداق یحبهم و یحبونه هستند یا کسی که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در جنگ خیبر بعد از اینکه اولی و دومی ترسیدند و فرار کردند فرمود

(لاعطین الرایه غدا رجلا یحب اللَّه و رسوله و یحبه اللَّه و رسوله کرارا غیر فرار لا یرجع حتی یفتح اللَّه علی یدیه ثم اعطی علیا علیه السّلام)

و کسی که خداوند مشارق و مغارب زمین را فتح میکند و بساط عدل را در سرتاسر زمین میگستراند و ریشه کفر و ظلم و جور را از صفحه زمین میکند أَذِلَّهٍ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ مأخوذ از ذل است و ذل بضم ذال بمعنی هوان و صاحب او را ذلیل مینامند مقابل عزیز، و ذل بکسر ذال بمعنی نرمی و لین مقابل صعوبت و شدت است و صاحب او را ذلول میگویند و آیه باین معناست و موارد استعمالش در قرآن بسیار است، و امیر المؤمنین صلوات اللَّه و سلامه علیه را ابو الارامل و الایتام گفتند، و از ابن عباس است که گفت علی (ع) نزد مؤمنین کالولد لوالده و کالعبد لسیده، و روایاتی از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در مورد این آیه رسیده و از عمار و حذیفه و ابن عباس که مراد علی علیه السّلام است و اصحابش و گفتیم بیان افضل المصادیق است.

أَعِزَّهٍ عَلَی الْکافِرِینَ عزت مقابل ذل بکسر بمعنی شدت و صعوبت و غلظت است چنانچه از ابن عباس است که گفت و هم فی الغلظه علی الکافرین کالسبع علی فریسته) یُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ برای اعلاء کلمه اسلام و اعزاز مسلمین و قلع و اضمحلال معاندین و مجاهدات علی (ع) در بدر و حنین و احزاب و احد و خیبر واضح کالشمس فی رابعه النهار است، و از خلفاء سه گانه جز فرار چیزی مشاهده نشده

وَ لا- يَخافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ و اين هم از صفات بارزه امير المؤمنين (ع) است كه گفتند لا- يخاف فى اللّه لومه لائم و بالجمله هر كس كه اين موهبه عظمى از جانب خدا باو شد و داراى اين صفات شد بفضل خدا است در حق او ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ چنانچه مكرر گفته ايم كه جميع نعم دنيويه و اخرويه از راه تفضل است نه استحقاق كسى از خدا طلب ندارد بلى قابليت محل شرط است كه در ذيل آيه ميفرمايد يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ چون مشيت حق تابع حكمت و مصلحت است و البته محل قابل ميخواهد.

ترحم بر پلنگ تيز دندان ستم كارى بود بر گوسفندان

وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ قدرتش، علمش غير متناهيست بهر چيزى تعلق ميگيرد و احاطه دارد.

[سوره المائده (۵): آيه ۵۵] ..... ص: ۴۰۰

اشاره

إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ (۵۵)

منحصرا ولى و صاحب اختيار شما مؤمنين خدا و رسول خدا و كسانى كه ايمان آوردند و اقامه نماز كردند و اتيان زكاه كردند در حالى كه ركوع ميكردند.

اين آيه از ادله بارزه است بر ولايه امير المؤمنين عليه السّلام و كلام در اين آيه در چند مقام واقع ميشود:

(مقام اول) ..... ص: ۴۰۰

در مورد اين آيه شريفه و شأن نزول آن، و مقدمه عرض ميكنيم كه اين آيه شريفه از قضاياى كليه حقيقيه نيست كه بتوان گفت عام است و مورد مخصص نيست بلكه قضيه شخصيه خارجيه است كه خبر ميدهد كه ولى شما در خارج كيان هستند: خدا و رسول و مؤمنين كه در خارج اين صفات از آنها بروز كرده، و اخبار

متواتره از عامه و خاصه که این آیه شریفه در موردی نازل شد که امیر المؤمنین علیه السّلام در حال رکوع انگشتر بسائل دادند، در غایت المرام بیست و چهار حدیث از طرق عامه روایت کرده و نوزده حدیث از طرق خاصه که مجموعا ۴۳ حدیث میشود و علماء اعلام در کتب خود مثل بحار مجلسی، عبقات میر حامد حسین هندی، الغدیر امینی رحمت اللّه تعالی علیهم، و سایر کتب معده در باب امامت بسط بسیطی در این موضوع داده و کتابهای ضخیمی نوشته که دیگر جای انکار بر احدی باقی نمانده شکّر اللّه سعیهم.

(مقام دوم) .... ص : ۴۰۱

در دفع اشکالاتی که معاندین کرده اند و این چند اشکال است: ۱- اینکه این اخبار مخالف است با آنچه شما نقل میکنید که علی علیه السّلام در حال نماز تیر از پای مبارکش بیرون کشیدند و متوجه نشد.

جواب- اینکه هیچ منافاتی ندارد زیرا ما انبیاء و اوصیای انبیاء را اولین شرط و مهمترین شرط آنها را عصمت میدانیم و نه فقط معصوم از گناه باشند بلکه غفلت، نسیان، سهو، شک در آنها راه ندارد و ادلّه عصمت را در محل خود بیان کرده ایم مخصوصا در مجلّد اول کلم الطیب در باب عصمت صفحه ۱۹۷ بیان شده، و امیر المؤمنین (ع) ابدا بر او غفلت عارض نمیشود بخصوص در احکام شرع و عبادات مثل ایتاء زکاه و عدم ردّ سائل و متوجه است که این عبادت بزرگ از او فوت نشود، و اما مسئله اخراج تیر از پای مبارک نه از جهت غفلت بوده بلکه آن حالت شوق با خدا و حالت خوف باندازه ای بوده که الم اخراج تیر در مقابل او صفر بوده و همین است معنای آنکه در مورد بعض اصحاب امام حسین علیه السّلام دارد

لا یمسون الم الحدید

نه اینکه تیرها و شمشیرها و نیزه ها را نمیدیدند یا توجّه نداشتند بلکه الم آنها در مقابل شوق شهادت و لقاء پروردگار هیچ بود چه رسد بمقام علی (ع)

۲- اینکه ولیّ معانی بسیاری دارد از کجا مراد ولایت کلیه باشد.

جواب- اولا- بمناسبت حکم و موضوع و عطف باللّه و رسوله مراد همین ولایت کلیه است چنانچه میفرماید اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا بقره آیه ۲۵۷، و نیز میفرماید هُنالِكَ الْوَلايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ کهف آیه ۴۴، و نیز میفرماید النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ احزاب آیه ۶، و ثانیا ولایه بمعانی دیگر انحصار باین سه: خدا و رسول و علی ندارد، و کلمه انّما از ادات حصر است.

۳- اگر مراد علی بود مناسب بود بلفظ مفرد بیاورد و الذی آمن و اقام الصلاه و آتی الزکاه و هو راکع نه بلفظ جمع.

(جواب) این اخبار از قضیه خارجیه است که قبل از نزول آیه واقع شده و باصطلاح نشانی و علامت است و این عمل قبل از نزول آیه از احدی صادر نشده جز علی علیه السّلام واحدی ادّعاء آن نکرده لذا در خبر است پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تشریف آورد در مسجد و پرسید با اینکه میدانست برای اینکه همه اقرار کنند که از که همچه عملی صادر شده همه گفتند از علی بتوهّم اینکه آیه در مذمت این عمل نازل شده پس از اقرار آیه را تلاوت فرمود، و اینکه بلفظ جمع آورده برای اینکه علاوه بر اثبات ولایه دلالت دارد بر اینکه این عمل شایسته و مرضی الهی بوده که صاحب این عمل لیاقت این منصب را داشته.

۴- اینکه شما شیعیان می گویید انگشتری که علی (ع) داده قیمت گزافی داشته و با آن فقر که مسلمین خاصه مثل علی داشتند در اول اسلام از کجا برای او فراهم میشد.

جواب- اولا- ما نمیخواهیم بازار جواهر فروشان برویم و انگشتر علی (ع) را بفروشیم فرض کنید یک فلس قیمتش بوده نشانه است که خدا خبر داده که صاحبش ولیّ شما است، و ثانیا در موضوع جهاد یکی از احکامش اینست که (من قتل قتیلا

فله سلبه) و علی (ع) چه اندازه از شجعان و اعاظم کفار را بقتل رسانید ممکن است از آنجا بدست آورده باشد و چون جواهرات با خاک در نظر علی یکسان است بسائل داده.

۵- در بعض اخبار حوله دارد و این معارض با این اخبار است.

جواب- در قرآن معین نکرده که چه بوده فقط صاحب این عمل لیاقت این منصب را دارد و او علی (ع) بوده و بس.

۶- شما شیعیان ولایت را منحصر بعلی نمیدانید تمام ائمّه اثنی عشر (ع) را دارای این ولایت می گویید و آیه باعتراف خودتان انحصار میرساند.

جواب- در موقع نزول آیه منحصر باین سه بوده، خدا و رسول و علی، و ولایت سایر ائمه (ع) بعدا بوده بدلیل خاص دیگر، هذا ما عندنا.

(مقام سوم) ..... ص : ۴۰۳

در شرح الفاظ آیه شریفه إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ انّما ادات حصر و ولایت خداوند ذاتیست خالق و رازق و قادر و محیط و سایر صفات را دارا است و مخاطب باین خطاب بلفظ (کم) مؤمنین هستند که در آیه قبل فرمود یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (سؤال) از مخالفین که آیا اولی و دومی و سومی مشمول این خطاب بودند و جزو مؤمنین محسوب بودند چنانچه شما مخالفین معتقد هستید پس علی (ع) بر آنها ولایت دارد و باید در تحت فرمان او باشند و اگر از زمره مؤمنین خارج و در عداد منافقین هستند لیاقت کوچکترین منصب را ندارند حتی ولایت بر فرزندان خود چه رسد بمقام ولایه کلیه و رسوله که ولایتش بجعل الهی بود در آیه شریفه النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ احزاب آیه ۶، بعلاوه لازمه نبوت و رسالت ولایت است بر کسانی که بر آنها مبعوث شده و چون حضرتش بر کافه جنّ و انس تا قیامت مبعوث شده بر همه آنها ولایت دارد و همین آیه هم دلیل است.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا ایمـان علی علیه السّـلام بانـدازه ای بود که پیغمبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم فرمود اگر ایمان جنّ و انس را در یک کفه ترازو بگذارند و ایمان پسـر عمّم علی را در کفه دیگر بر تمام آنها سـنگین تر است، و این عبارت شامل اعلی مراتب ایمان تمام باستثناء خود حضرتش میشود و در روز تقابل علی (ع) با عمرو بن عبد ود فرمود

(برز الایمان کله الکفر کله)

و خود حضرتش هم فرمود

(لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا).

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاـةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكـاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ اقـامه صـلوه و ایتـاء زکـاه دو امر مهم اسـلامیست که در آیـات شـریفه در بسیاری از موارد تأکید شده حتی در امم سابقه از زمان آدم الی یوم القیامه لکن بر احدی از سابقین و لاحقین اتفاق نیفتاده که جمع بین این دو عبـادت بزرگ را در آن واحـد بفعـل واحـد انجـام دهنـد جز بر علی امیر المؤمنین علیه السّـلام آنهم در حـال رکوع که حدّ وسط بین قیام و سجود است.

[سوره المائده (۵): آیه ۵۶] ..... ص: ۴۰۴

وَ مَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغالِبُونَ (۵۶)

و کسانی که قبول کنند ولایه خدا و رسول و کسانی که ایمان آوردند پس محققا حزب الهی آنها غالب هستند.

این آیه شـریفه متفرع بر آیه قبـل است بعـد از اینکه خداونـد ولایه خود و رسول و امیر المؤمنین را معین فرمود تکلیف مؤمنین که مخـاطب بخطـاب (کم) در جمله انّمـا ولیّکم بودنـد معین میفرمایـد که بر شـما واجب و حتم است قبول ولایت اینها را لـذا فرمـود وَ مَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ تـولی قبـول ولاـیت و قبـولی ولاـیه الهی تسـلیم اوامر او اطـاعت فرامین او و ترک مخـالفت او و رضـای بتقدیرات او و اتّکال امور باو است و نحو اینها.

و رسوله و قبول ولایه رسول اینست که فرمود (النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ) هر نوع تصرفی در جان و مال شما کند قبول کنید و کلیه اختیارات را بدست او دهید.

وَ الَّذِینَ آمَنُوا اشاره بجمله مذکوره در آیه قبل است که فرمود وَ الَّذِینَ آمَنُوا الایه که قبولی ولایه امیر المؤمنین (ع) باشد و میتوان گفت که اصلا غرض الهی همین بوده در این دو آیه شریفه زیرا خطاب چنانچه گذشت بمؤمنین بوده یعنی کسانی که ایمان بخدا و رسول آورده اند البته ولایه خدا و رسول را قبول دارند خصوصا بعد از صدور آیات شریفه اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا و النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و اما ولایه امیر المؤمنین بر تمام مؤمنین واضح نبود پس مقصود از این آیه همان ولایه علی (ع) است و نکته ذکر ولایه خدا و رسول برای اینست که اگر ولایه علی (ع) را تنها فرموده بود توهّم میشد که معنای اطلاقی نداشته زیرا مراتب ولایه مختلف است میخواهد بفرماید که همان مرتبه ولایتی که خدا و رسول دارند علی هم دارد.

فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغالِبُونَ حزب عبارت از جماعتیست که یک رأی و یک عقیده و یک مسلک باشند مثل حزب سیاسی، حزب دمکراسی و امثال آنها و حزب الهی عبارت از جماعتیست که در این مسلک هم رأی و هم عقیده باشند و تابع دستورات الهی مقابل حزب شیطان که میفرماید أُولئِکَ حِزْبُ الشَّیْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّیْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ مجادله آیه ۱۹، و نیز میفرماید أُولئِکَ حِزْبُ اللَّهِ أَلا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ مجادله آیه ۲۲، و مراد از غلبه همان فلاح است که رستگاری دنیا و آخرت است، و بکمال وضوح از این آیات استفاده میشود که کسانی که بعد از رحلت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم زیر بار ولایه علی (ع) نرفتند حزب شیطان هستند حال اسم شیطان را روی هر کس که بخواهی بگذاری صحیح و حقّ است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الَّذِینَ اتَّخَذُوا دِینَکُمْ هُزُواً وَ لَعِباً مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکُمْ وَ الْکُفَّارَ أَوْلِیاءَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۵۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید نگیرید کسانی را که دین شما را استهزاء و ملعبه خود قرار دادند چه از کسانی که کتاب بآنها داده شد قبلا که یهود و نصاری باشند و چه کفار که مشرکین و منافقین باشند دوست خود و از مخالفت خدا در دوستی آنها بپرهیزید اگر حقیقه ایمان آورده اید و مؤمن هستید.

این آیه شریفه مربوط بچند آیات قبیل آیه ۵۱ و ۵۲ و ۵۳ است که فرمود یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْیَهُودَ وَ النَّصاری أَوْلِیاءَ تا آخر آیات بعید نیست که موردش هم قبل از آیه رکوع بوده و متعمدا بعد از آن گذارده شده که تصرف در معنی ولایت کنند و بگویند او هم باین معنی است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بمؤمنین است که لا تَتَّخِذُوا الَّذِینَ اتَّخَذُوا دِینَکُمْ هُزُواً وَ لَعِباً جماعتی از منافقین و کفار و یهود و نصاری دین مقدس اسلام را استهزاء و ملعبه میکردند چنانچه در آیات شریفه اشاره دارد در حق منافقین میفرماید که گفتند بکفار خود إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ بقره آیه ۱۴، و در حق مشرکین میفرماید إِنَّا کَفَیْناکَ الْمُسْتَهْزِئِینَ حجر آیه ۹۵، و در حق اهل کتاب همین آیه شریفه مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکُمْ و کلمه هزوا نظیر کلمه کفوا قرائتهای مختلف دارد، بعضی هزء بهمزه قرائت کردند بسکون زاء و بضمّ آن و بعضی بواو لکن چون معتبر در نزد ما همان سیاهی قرآن است چنانچه در مقدمه بیان شده بضم زاء و بواو است و استهزاء بمعنی سخریه است، و کلمه (لعبا) بازی گری است، و استهزاء بدین استهزاء بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و احکام شریعت است

و بمسلمین و بزبان ساده نوی و تقلید است که موجب مضحکه مردم باشد چنانچه سلاطین داشتند اشخاصی را که تقلیدچی میگفتند برای مضحکه و لعب بازی گریست مثل لعب صبیان بکارهای لغو و خلاف حکمت و صلاح مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلِکُمْ تخصیص بذکر با اینکه و الکفار شامل آنها بود برای اینست که کفار منصرف است غالبا بمشرکین و منافقین و یهود و نصاری باهل کتاب تعبیر میشوند، کلمه و الکفار عطف بالذین است مفعول لا تتخذوا است و لذا منصوب است و اگر عطف بمن الذین اوتوا الکتاب بود باید مکسور باشد چنانچه بعضی قرائت کرده اند (اولیاء) دوستی و مراوده و مخالطه و رفاقت باشد که در بسیاری از آیات شریفه نهی اکید شده و لو کافر پدر باشد یا فرزند یا عشیره لا تَجِدُ قَوْماً یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ یُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَوْ کانُوا آباءَهُمْ أَوْ أَبْناءَهُمْ أَوْ إِخْوانَهُمْ أَوْ عَشِیرَتَهُمْ أُولئِکَ کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ تا آخر سوره مجادله آیه ۲۲ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ امر بتقوی و لو مطلق است جمیع موارد را میگیرد لکن بمناسبت حکم و موضوع مراد تقوای از دوستی و مراوده با کفار است و کلمه ان کنتم مؤمنین صریحا دلالت دارد بر اینکه تولّی با آنها موجب خروج از زمره مؤمنین و دخول در کفار میشود چنانچه در چند آیه قبل گذشت وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ و همچنین آیه مذکوره در سوره مجادله که اشاره شد و همین مفهوم که اگر مؤمن نیستید تولی میکنید آیا امروز چه باید کرد.

[سوره المائده (۵): آیه ۵۸] .... ص : ۴۰۷

وَ إِذا نادَیْتُمْ إِلَی الصَّلاهِ اتَّخَذُوها هُزُواً وَ لَعِباً ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَعْقِلُونَ (۵۸)

و زمانی که صدای شما بلند شد برای دعوت بنماز (اذان گفتید) اهل کتاب و کفار نماز را استهزاء میکنند متلک میگویند و ملعبه می پندارند و این بواسطه آنست که اینها جماعتی هستند که عقل ندارند.

وَ إِذا نادَيْتُمْ نـداء در مقابل نجوی بمعنی جار است که رفع صوت باشد که فریادش می گوییم (الی الصـلاه) که عبارت از اذان اعلامیست که مردم را دعوت بنماز میکنـد و از این جهت مؤذّن را منادی و جارچی حق میگویند و هر کس باذان او بر خیزد و نماز گذارد او در ثوابش شـریک میشود و فردای قیامت مؤذنین بر تلی از مشک بالا میروند و اذان میگویند و در بهشت بعد از مقام انبیاء و اولیاء و علماء مقامی بالاتر از مقام مؤذنین نیست و در هر خانه که اذان گفته شود فقر و مرض از آن خانه برداشـته میشود و کسی که اولاد پیدا نمیکند بمداومت اذان نصیبش میشود و غیر اینها از فضائل و مثوبات.

اتَّخَذُوها هُزُواً وَ لَعِباً فاعل اتّخـذوا همان اهل کتاب و کفار هسـتند و مرجع ضـمیر نماز است که بنماز اسـتهزاء میکننـد و ملعبه میشـمارند و این موضوع از امثال اینها که معتقد باسلام نیستند چندان مورد تعجب نیست وای بحال بسیاری از مسلمانان امروزه که اینها هم بمؤذّن و اذان و نماز جماعت اسـتهزاء و متلک میگویند مسـلما بطور قطع و اطمینان میگوییم از زمره مسلمین خارج و کافر و نجس و مرتد هستند و با همانها محشور خواهند شد.

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَعْقِلُونَ عقل مقابل حمق نه مقابل جنون چنانچه قبلا اشاره شـد که تعبیر بجهل میکنند که بمعنی حمق اسـت نه جهل مقابل علم.

[سوره المائده (۵): آیه ۵۹] .... ص: ۴۰۸

قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلاَّ أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَ أَنَّ أَکْثَرَکُمْ فاسِقُونَ (۵۹)

بگو ای پیغمبر اکرم که ای اهـل کتـاب آیـا عیب میپندارید و بـد میدانیـد از ما مسـلمانان جز اینکه ما ایمان بخـدا آورده ایم و بآنچه بر ما نازل شده از قرآن

و آنچه بر انبیاء سلف نازل شده و حال آنکه اکثر شما متمرد هستید.

قل خطاب بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم یا أَهْلَ الْکِتابِ مخاطب ساز و بآنها بگو سبب و علت اینکه شما نسبت بمسلمین این اندازه بد بین هستید و کراهت دارید هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا و غضبناک هستید چیست چه عیبی در ما مشاهده کرده اید جز اینکه ما اقرار و اعتراف و اعتقاد بخداوند متعال داریم بوحدانیت او و صفات کمال و جمال و جلال او منزّه از جمیع عیوب و نواقص بودن او که معنای إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ است بلکه بعدل او و اینکه فاعل قبیح و لغو و ظلم نیست آیا کسی که خدا را باین نحو بشناسد عیب و نقص است باید او را مکروه داشت و بدبین شد باو یا او را ممدوح شمرد و تحسین کرد.

وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا که قرآن مجید باشد که ببهترین راه ها هدایت میفرماید احکامش در کمال اتقان، اخلاقیات حمیده و اعمال پسندیده و عقائد حقّه را ببهترین بیان تزریق میکند و امر میفرماید و از قبائح و منکرات و فحشاء نهی مینماید آیا کتابی بهتر از این سراغ دارید یا دستوری خوب تر از این در دست دارید وَ ما أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ که بتمام انبیاء و دستورات آنها و کتابهای نازله بر آنها ما ایمان داریم، این سه موضوع که هیچ عیبی در او نیست چیز دیگری هم که در ما نیست اینها که موجب این بد بینی و کراهت نمیشود پس البته این دشمنی و کراهت یک منشأ و سببی میخواهد منشأ و سبب آن اینست که وَ أَنَّ أَکْثَرَکُمْ فاسِقُونَ جهتش آن قساوت قلب و عصبیت و حبّ ریاست و مال و اینکه چرا این پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم از بنی اسرائیل نشد، سرپیچی و دشمنی میکنید با اینکه حقایق بر شما مکشوف و حجت بر شما تمام شده.

[سوره المائده (۵): آیه ۶۰] ..... ص : ۴۱۰

اشاره

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَ غَضِبَ عَلَيْهِ وَ جَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَ الْخَنازِيرَ وَ عَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولئِكَ شَرٌّ مَكاناً وَ أَضَلُّ عَنْ سَواءِ السَّبِيلِ (۶۰)

بگو ای پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باهل کتاب آیا شما را خبر دهم بکسانی که بدترین شما بودند از حیث جزاء و سزاء در نزد خداوند آنها کسانی بودند که خدا آنها را لعن فرمود و از رحمت خود دور نمود و بر آنها غضب نمود و جعل فرمود از آنها بوزینه و خوک یعنی مسخ شدند باین دو حیوان پست و عبادت کردند شیطان را که طاغوت باشد اینها بدترین افراد بشرند از حیث جایگاه و گمراه ترین آنها از راه مستوی و صراط مستقیم.

قل خطاب بنبی اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم هَلْ أُنَبِّئُكُمْ خطاب باهل کتاب بِشَرٍّ مِنْ ذلِكَ ذلک اشاره بآیه قبل که شما اهل کتاب با پیغمبر اسلام و مسلمین بدبین هستید و اکثر شما فاسق و سر پیچ هستید بدتر از شما هم در اهل کتاب هست و عقوبت آنها زیادتر است مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ تعبیر بمثوبه بمعنای پاداش عمل و جزاء کردار است.

مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ لعن بعد از رحمت است که بوی نجات در آنها نباشد و راه سعادت بر آنها بسته شده باشد زیرا کافر اگر رجاء ایمان در او باشد یا فاسق رجاء توبه مورد لعن الهی واقع نخواهد شد و اینها که مورد لعن واقع میشوند همچه رجائی در آنها نیست لذا میفرماید لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ عَلى لِسانِ داوُدَ وَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذلِكَ بِما عَصَوْا وَ كانُوا يَعْتَدُونَ مائده آیه ۷۸.

وَ غَضِبَ عَلَيْهِ یهود مغضوب الهی شدند و در سوره مبارکه حمد المغضوب علیهم تفسیر شده بیهود و در حق آنها میفرماید وَ باؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ

كانُوا يَكْفُرُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذلِكَ بِما عَصَوْا وَ كانُوا يَعْتَدُونَ

بقره آیه ۶۱.

وَ جَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَهَ وَ الْخَنازِيرَ اما قرده اصحاب سبت هستند که مسخ شدند ببوزینه فَقُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَهً خاسِئِينَ بقره آیه ۶۵، و اما خنازیر بعضی گفتند اصحاب عیسی (ع) آنهایی که بعد از نزول مائده کافر شدند که میفرماید فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ الْعالَمِينَ مائده آیه ۱۱۵

(تنبیه) .... ص : ۴۱۱

حیوانات مسوخ بسیارند، از حضرت صادق علیه السّلام مرویست در سفینه است که آنها ۱۳ هستند: فیل، دب، ارنب، عقرب، ضب، عنکبوت، دعموص، حری، وطواط، قرده، خنزیر، زهره، سهیل. و مراد از زهره و سهیل دو نوع حیوانات دریایی هستند نه دو ستاره آسمان و لکن مرحوم مجلسی (قده) بالغ بر ۳۰ نموده و بر ۱۳ که در حدیث بود اضافه کرده: وزغ، عظایه، طاوس، زنبور، بعوض، خفاش، فاره، قمله، عنقاء، قنفذ، حیه، خنفساء، زمیر، مارماهی و بروزل لکن بعض آنها راجع ببعض دیگر است.

(توضیح) ..... ص : ۴۱۱

کسانی که مسخ شدند بصورت این حیوانات سه روز بیشتر باقی نماندند و هلاک شدند نه اینکه این حیوانات از نسل آنها باشند بلکه آنها شبیه این نوع شدند و هلاک شدند و اینها را مسوخ گفتند مجازا بعلاقه مشابهه، و در قیامت هم بسیاری بصورت همین حیوانات محشور میشوند بلکه در دنیا هم اگر پرده برداشته شود هر کدام بچه صورتی باشیم، قضیه ابو بصیر با حضرت صادق علیه السّلام در حج معروف است که عرض کرد

(ما اکثر الحجیج حضرت فرمود ما اقل الحجیج و اکثر الضجیج)

چون پرده را از چشمش عقب فرمود حیوانات مختلف مشاهده نمود.

وَ عَبَدَ الطَّاغُوتَ این کلمه عبد قرائتهای مختلف دارد که تقریبا بالغ بر ده قرائت میشود اکثر آنها در شواذ است و دو قرائت از قراء سبعه است و چون سابقا متذکر شدیم که معتبر همان سیاهی قرآن است و آن عبد بفتح حروف ثلاثه متحرکه مفرد معلوم، و این جمله عطف بر لعنه اللَّه است مدخول من موصوله است و معنی این میشود که هل انبئکم بشر من ذلک مثوبه عند اللَّه من لعنه اللَّه و من عبد الطاغوت و طاغوت مأخوذ از طغیان که اصل طغی بمعنی سرکش و لذا اطلاق بر شیطان و اصنام و کافر و رؤساء ضلالت و دعات باطله و کسی که غیر خدا را عبادت کند میشود و نیز اطلاق بر مفرد و جمع هر دو شده در قرآن مفرد مثل يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَ قَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ نساء آیه ۶۰، جمع مثل وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِياؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُماتِ بقره آیه ۲۵۷، و مراد از عبده طاغوت در این آیه طوائف یهود هستند که در ادوار متمادیه از زمان موسی تا عیسی و بعد از آن در شرک سیر داشتند چنانچه از کتب خود که منسوب بوحی است استخراج شده و ما در کلم الطیب مجلد اول در قطع تواتر تورات مفصلا نقل کرده ایم و در این تفسیر هم مکرر اشاره شده.

أُولئِکَ شَرٌّ مَکاناً بدترین امکنه سقر است که سخت ترین درکات جهنم است و جایگاه آنها است چنانچه جایگاه مؤمنین بهترین درجات بهشت است حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَ مُقاماً فرقان آیه ۷۶.

وَ أَضَلُّ عَنْ سَواءِ السَّبِيلِ این اندازه گمراه شدند که مثل بوقلمون هر زمانی یک راهی اختیار میکردند و بر هیچ طریقه پا بر جا نبودند گاهی گوساله پرست گاهی گفتند اجْعَلْ لَنا إِلهاً گاهی گفتند أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً گاهی گفتند فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ اینست حال آنها در زمان موسی علیه السّلام با اینکه باو ایمان آورده بودند و او را پیغمبر اولوا العزم میدانستند پس چه بوده

در ادوار بعد از موسی که مکرر ذکر شده خذلهم اللّه.

[سوره المائده (۵): آیه ۶۱] .... ص : ۴۱۳

وَ إِذا جاؤُكُمْ قالُوا آمَنَّا وَ قَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَ هُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما كانُوا يَكْتُمُونَ (۶۱)

و زمانی که آمدند نزد شما مسلمین گفتند ایمان آوردیم و حال آنکه کافر بودند یعنی در حال دخول و خروج هر دو کافر بودند و حال آنکه خداوند داناتر است بآنچه کتمان میکنند.

وَ إِذا جاؤُكُمْ کلمه اذا اضافه بمدخول است که جمله فعلیه باشد بخلاف متی جاءک زیرا متی متضمن معنای جزاء است و مدخولش عامل در آن است و اذا چون اضافه است نمیشود مضاف الیه عمل در مضاف نماید و مجی ء آنها تشرف خدمت حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است.

قالُوا آمَنَّا بلسانهم لا بقلوبهم که اشد اقسام کفر نفاق است که فی الدرک الاسفل من النار.

وَ قَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ قد اگر بر ماضی داخل شود تقریب بحال میشود و اگر بر مضارع داخل شود دلالت بر تقلیل دارد یعنی دخول آنها با حال کفر بود که حقیقه ایمان نداشتند وَ هُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ و حال آنکه آنها در حال خروج از خدمت نبی (ص) هم کافر و با حال کفر خارج شدند که فرمایشات نبی و آیات قرآن و معجزاتی که از آن حضرت مشاهده کردند خردلی در آنها تأثیری نگذاشت بهمان حال باقی بودند.

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما كانُوا يَكْتُمُونَ اگر باین اظهار ایمان بخواهند مسلمین را اغفال کنند خدا را نمیشود اغفال کرد او بهتر از خود آنها از قلب آنها داناتر است که حقایق را میدیدند و درک میکردند ولی عناد و عصبیت و حب جاه و مال جلوگیر

بود و قلوب قاسیه آنها قابلیت قبول ایمان نداشت خذلهم اللّه.

[سوره المائده (۵): آیه ۶۲] ..... ص: ۴۱۴

وَ تَری کَثِیراً مِنْهُمْ یُسارِعُونَ فِی الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ أَکْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۶۲)

و مشاهده میکنی یا رسول اللّه که بسیاری از اهل کتاب مبادرت میکنند در معاصی و ظلم و تعدی در حقوق ناس و خوردن اموال را بدون وجه شرعی هر آینه بد چیزی است آنچه را که عمل میکنند.

وَ تَری کَثِیراً مِنْهُمْ بالجمله این اهل کتاب سه قسم هستند که هر سه مورد نکوهش و مذمت هستند: قسمت اول کسانی هستند که یُسارِعُونَ فِی الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ اثم مطلق معاصی است مثل زنا، شرب خمر، کذب و امثال اینها. و عدوان تعدی و تجاوز در حقوق است مثل ظلم، سرقت، قمار، غش در معاملات، تقلب در اجناس و غیر اینها.

قسمت دوم- قضات و رؤساء و زمام داران که اموال را بحیل و لطائف میربایند رشوه مالیات، ظلم بدون وجه شرعی که مشمول وَ أَکْلِهِمُ السُّحْتَ هستند البته در هر عصر و زمانی فسقه، فجره، ظلمه بسیار بودند ولی امتیاز یهود نسبت بدیگران مبادرت و مسارعت و اصرار بر معاصی و ظلم آنها بوده که از حد گذراندند لذا میفرماید لَبِئْسَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ معصیت و ظلم بد عملیست لکن در نظر اهلش خوب میپندارند زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ أَعْمالَهُمْ انفال آیه ۴۸ الَّذِینَ ضَلَّ سَعْیُهُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ هُمْ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ یُحْسِنُونَ صُنْعاً کهف آیه ۱۰۴، لکن یهود باندازه ای تجاوز کردند که در انظار اهل عالم بسیار بد است حتی کفار و مشرکین و سایر ملل عالم لذا میفرماید لَبِئْسَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ که این جمله را تمام ملل عالم و تمام دول دنیا اذعان و اعتراف دارند.

قسمت سوم- علماء و متدینین که احبار و رهبانان آنها باشند که میتوانستند جلوگیری از اینکه تعدیات و تجاوزات ننمایند لکن با آنها مداهنه کردند و معاشرت که روز بروز در ازدیاد شد و اینها مشمول آیه بعد هستند که میفرماید:

[سوره المائده (۵): آیه ۶۳) ..... ص : ۴۱۵

لَوْ لا یَنْهاهُمُ الرَّبَّانِیُّونَ وَ الْأَحْبارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَ أَکْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ ما کانُوا یَصْنَعُونَ (۶۳)

چرا نهی نمیکنند این فسقه و فجره و ظلمه را علمایی که موظفند بر تربیت آنها و دانشمندانی که مکلفند بر هدایت و ارشاد آنها از کذبهایی که بر خلاف حق نسبت بخدا و انبیاء و کتب آسمانی از تحریفات و بسایر بندگان میدهند و از خوردن مال حرام هر آینه بسیار بد است کردار اینها.

امر بمعروف و نهی از منکر دور کن اعظم دین است که بقاء دین منوط باین دو است و بترک آن زوال پیدا میکند و ادله اربعه بر لزوم آن قائم است: کتب آسمانی مشحون مخصوصا آیات شریفه قرآن، اجماع ملیین بلکه ضروری تمام ادیان است، اخبار متواتره بتواتر اجمالی قائم، حکم عقل مستقل بر طبقش ثابت است. آمر بمعروف و ناهی از منکر در ثواب عمل عامل شریک و تارک این دو در عقوبت با آنها شریک و قبلا مفصلا متذکر شدیم، و در خبر بود که تمام اعمال بر در جنب امر بمعروف و نهی از منکر بمنزله (نفثه فی بحر لجی) و قوم شعیب صد هزار بودند چهل هزار آنها اهل معصیت، بلا بر تمام آنها نازل شد شعیب عرض کرد (هذا للاشرار فما بال الأبرار) خطاب آمد برای ترک امر بمعروف و نهی از منکر آنها لَوْ لا یَنْهاهُمُ الرَّبَّانِیُّونَ جمع ربانی کسی را گویند که متکفل تربیت دینی باشد یعنی معلم بعلوم دین و مجرد تعلیم کافی نیست بلکه باید جلوگیری متعلمین هم باشد از فساد و ارتکاب معاصی و قبایح و اینها جلوگیری نکردند.

و الاحبار جمع حبر بزرگان و محترمین و رؤساء که دیگران نسبت بآنها تمکین هستند که اگر نهی از منکر و امر بمعروف کنند بیشتر کلام آنها تأثیر دارد و اطاعت میشود.

عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ متعلق به ینهیهم است یعنی نهی از قول اثم و قول اثم شامل هر کلامی که صدورش حرام است میشود مثل کذب، غیبت، فحش، سب، لعن، تهمت، سرزنش، زخم زبان، نمامی، سعایت، کلمات کفر آمیز و غیر اینها که گفتند معاصی زبان ۲۵ معصیت است و در خبر است که اکثر اهل نار بواسطه زبان است و شاید مراد در اینجا تحریفات و نسبتهای ناروا بانبیاء و بدعتهایی که در دین گذاردند باشد یا مطلق معاصی زبان.

وَ أَكْلِهِمُ السُّحْتَ عطف بقولهم الاثم است و اکل سحت شامل تصرف در اموال ناس بدون وجه شرعی میشود از رشوه، رباء، معاملات فاسده، ثمن اشیاء محرمه مثل خمر و زنا و نحو اینها و قمار و اجرت بر اعمال محرمه و بیع آلات لهو و ظلم و غیر اینها که فقهاء در مکاسب محرمه متعرض شدند تمام سحت است و تمام امروز معمول جامعه است.

لَبِئْسَ ما كانُوا يَصْنَعُونَ ظاهرا راجع بربانیون و احبار باشد که رفتار آنها با سایرین در مداهنه و مسامحه و ترک موعظه و نصیحت و امر بمعروف و نهی از منکر و ارشاد و هدایت بسیار بد کرداری است، و ممکن است راجع بجمیع باشد چه آنهایی که مرتکب میشوند و چه آنهایی که جلوگیری نمیکنند.

[سوره المائده (۵): آیه ۶۴] .... ص : ۴۱۷

وَ قالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِما قالُوا بَلْ يَداهُ مَبْسُوطَتانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشاءُ وَ لَيَزِيدَنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْياناً وَ كُفْراً وَ أَلْقَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ كُلَّما أَوْقَدُوا ناراً لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (۶۴)

و گفتند یهود دست خدا بسته و غل شده است دست های آنها بسته است و ملعون و مطرود شدند بواسطه آنچه گفتند بلکه دستهای خدا باز است هر نحو بخواهد انفاق میکند و هر آینه بسیار آنها طغیان و کفرشان زیادتر میشود بآنچه که از جانب پروردگارت بر تو نازل میشود و ما القاء کردیم بین آنها دشمنی و کینه را تا روز قیامت و هر موقعی که افروختند آتشی را برای جنگ خداوند خاموش فرمود و اینها سعی میکنند در روی زمین فساد را و خدا دوست نمیدارد مفسدین را.

وَ قالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ مفسرین و ارباب لغت برای ید معانی زیادی ذکر کرده اند: جارحه، قوه، نعمه، ملک، اضافه الفعل. و از برای قوه مثال زدند به أُولِي الْأَيْدِي وَ الْأَبْصارِ ص آیه ۴۵، و برای نعمه بقولهم لفلان علی ید و از برای ملک به الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكاحِ بقره آیه ۲۳۷، و از برای اضافه الفعل قوله تعالی لِما خَلَقْتُ بِيَدَيَّ ص آیه ۷۵، و معانی دیگری هم گفته اند مثل نصرت و چیزهای زیادی لکن تمام اشتباه است و ید معانی مشترکه ندارند بلکه بمعنی جارحه است و در این نمره موارد کنایه و تشبیه است.

و نیز از برای مغلوله تفسیراتی کردند امساک از عطاء، منع رزق، بخل، منع از عذاب، ضیق معیشه و غیر اینها این هم اشتباه است در اشتباه، و تحقیق

کلام اینست که یهود معتقد هستند که خدا روز یکشنبه شروع کرد در خلقت آسمانها و زمین ها و آنچه در آنها است تا روز جمعه فارغ شد و روز شنبه تعطیل کرد و کنار نشست و دستگاه خود بخود میگردد و میچرخد و هیچ مساسی دیگر با خدا ندارد نظیر ساعت که موقعی که او را کوک کردند یا وصل بقوه نمودند دیگر خود بخود کار میکند، و این کلام بسیار غلط و باطل و یک نوع تفویض است و نظیر کلام حکماء است که گفتند یک فعل بیشتر از خدا صادر نشده و او عقل اول است چون عله واحده من جمیع الجهات یک معلول بیشتر ندارد، و تمام این مزخرفات مبنی بر این است که خدا را عله موجبه میدانند، ولی فاعل مختار است و افعالش تابع مصالح و حکم است و بواسطه اختلاف مصالح افعال متعدد میشود و آن بآن افاضه فیض میکند چنانچه مکرر متذکر شده ایم.

غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ آنها در افعال اختیاریه فاعل مستقل نیستند تا مشیت حق تعلق نگیرد هیچ فعلی از بنده صادر نخواهد شد با اینکه فاعل مختار هستند ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵، از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام است که فرمود

(عرفت اللّه بفسخ العزائم و نقض الهمم)

زیرا بسا انسان عازم بر امری میشود و همت خود را مصروف میسازد و تمام اسباب و وسائل را فراهم میکند و آن امر انجام نمیگیرد سپس میفرماید

فعلمت ان المدبر غیری.

وَ لُعِنُوا بِما قالُوا زیرا اعظم معارف معرفه اللّه است اول الدین معرفه اللّه و اینها خدا را نشناختند زیرا خدا را یک صانع بشری دانستند مثل بناء و بناء که میسازد و میرود بلکه سالهای دراز بناء باقی است و بناء زیر خاک پوسیده و رسیده شده و غافل از اینکه بقاء وجود آن بآن بدست قدرت او است بلکه دائما وجود ممکنات خلع و لبس است مثل اضائه نور لذا میفرماید بَلْ يَداهُ مَبْسُوطَتانِ

در هر آنی افاضه وجود از مبدء فیاض میشود، و شاید تعبیر بتثنیه با اینکه آنها تعبیر بمفرد کردند اینست که در هر آنی دو افاضه میشود یکی احداث و ایجاد ماهیات معدومه و یکی ابقاء ماهیات موجوده چنانچه انسان و سایر حیوانات نیز دو دست دارند، و تعبیر یهود بمفرد برای اینست که یک دست ممکن نیست غل شود و لفظ غل دلالت بر تعدد دارد که این دست را با دست دیگر غل کنند کانه میفرماید خداوند بهر دو دست افاضه میکند.

يُنْفِقُ كَيْفَ يَشاءُ هر نحو که مصلحت باشد و حکمت اقتضاء کند که افعال الهی و اراده و مشیت او تابع حکم و مصالح است.

وَ لَيَزِيدَنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْياناً وَ كُفْراً شخص عنود و حسود و لجوج هر چه بیشتر و بالاتر و مهم تر ادله و براهین و فضائل و مناقب مشاهده کنند بر عناد و حسد و لجاجت آنها افزوده خواهد شد وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً بنی اسرائیل آیه ۸۲ مثل منافقین که چه اندازه فضائل علی علیه السلام را شنیدند از رسول اکرم صلی اللَّه علیه و آله و سلم حتی بعضی از علماء عامه مدعی شدند چهل هزار حدیث مسند و چهل هزار مرسل در فضائل علی (ع) حفظ دارند و هر روز بر عناد آنها افزوده شد و مثل یزید (لع) با آن معجزاتی که از سر مطهر مشاهده کرد با چوب دستی چه کرد با آن سر، و تعبیر بکثیر برای اخراج آنهائیست که خالی از عناد و عصبیت و لجاجت بودند و از برکات قرآن هدایت شدند و بشرف اسلام مشرف گردیدند.

وَ أَلْقَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ اگر مشاهده حال یهود را بکنید زن و شوهر، پدر و فرزند، دو برادر با یکدیگر خوب نیستند فقط علاقه بجمع مال دارند بلی چون تمام آنها با اسلام اعلی درجه و اشد مراتب عناد را دارند در ضد اسلام و تقابل با او اتفاق و اتحاد دارند لکن غافل از اینکه كُلَّما

أَوْقَدُوا ناراً لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ

ببینید در جنگهای آنها با پیغمبر اکرم صلی اللَّه علیه و آله و سلم یک فتح نصیب آنها نشد و امروز هم که اسرائیل با اعراب جنگ دارند و فی الجمله پیش رفتی از آنها شده بر تمام اهل عالم واضح است که اسرائیل یک لقمه اعراب است او نیست که می جنگند بلکه آمریکا است.

وَ یَسْعَوْنَ فِی الْأَرْضِ فَساداً در هر مملکتی که وارد شوند جز فساد از آنها مشاهده نشده لذا بسیاری از ممالک آنها را در مملکت خود راه نمیدهند و اگر در آن مملکت باشند اخراج میکنند.

وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الْمُفْسِدِینَ حب الهی مشمول رحمت است و اینها بکلی از رحمت دورند چنانچه مفاد لعن همین است که گذشت.

[سوره المائده (۵): آیه ۶۵] ..... ص: ۴۲۰

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْکِتابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَکَفَّرْنا عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ وَ لَأَدْخَلْناهُمْ جَنَّاتِ النَّعِیمِ (۶۵)

و اگر اهل کتاب محققا ایمان میآوردند بدین مقدس اسلام و پرهیز از محرمات میکردند هر آینه ما میپوشانیدیم از آنها گناهان آنها را و هر آینه داخل میکردیم آنها را بهشتهایی که در آنها متنعم باشند.

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْکِتابِ یهود و نصاری آمنوا ایمان حقیقی نه از روی نفاق وَ اتَّقَوْا بفعل طاعات واجبه و ترک معاصی لَکَفَّرْنا عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ

لان الاسلام یجب ما قبله).

وَ لَأَدْخَلْناهُمْ جَنَّاتِ النَّعِیمِ که برای اهل ایمان و تقوی مهیا شده و اینها هم مصداق این عام هستند.

[سوره المائده (۵): آیه ۶۶] ..... ص : ۴۲۱

وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْراهَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ ساءَ ما يَعْمَلُونَ (۶۶)

و اگر محققا اهل کتاب از یهود و نصاری بر پا میداشتند تورات موسی و انجیل عیسی و آنچه که بر آنها از جانب پروردگارشان نازل شده هر آینه بر خوردار میشدند از برکات بالا- و پائین بعضی از آنها انصاف را از دست نداده و براه مقصود سیر کرده و کثیری از آنها بد است آنچه را که عمل میکنند.

وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْراهَ وَ الْإِنْجِيلَ همان تورات که موسی از جانب پروردگار آورده که دست تحریف در او دراز نشده باشد و انجیلی که بر عیسی نازل شده نه این تورات محرف و اناجیل اربعه مزخرف.

وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ بتوسط انبیاء مثل زبور داود و فرقان محمد صلی اللّه علیه و آله و سلم و دستوراتی که بتوسط انبیاء خداوند نازل فرموده.

لَأَكَلُوا مراد مطلق اکل است نه اکل بمعنی خوردن مِنْ فَوْقِهِمْ برکات آسمانی وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ برکات زمینی که این جمله منطبق میشود با آیه شریفه وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ الایه اعراف آیه ۹۶.

مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ اقتصاد بمعنی استوی و استقامت است مأخوذ از قصد یعنی سیر در مقصود اصلی که راه مستقیم و صراط مستوی خالی از افراط نصاری و غلو در امر عیسی و تفریط یهود و نسبتهای ناروا بانبیاء دادن.

وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ بحدی کثرت دارد که امه مقتصده در جنب آنها نادر و کالمعدوم است (ساء) بد و قبیح و زشت است ما يَعْمَلُونَ آنچه که عمل

میکننـد چه اعمـال قلبی از عقائـد فاسـده و چه اعمـال نفسـی از اخلاـق رذیله و صـفات خبیثه و چه اعمال جوارحی از ارتکاب معاصی و قبایح عقلیه و شرعیه.

[سوره المائده (۵): آیه ۶۷] ..... ص : ۴۲۲

اشاره

یـا أَیُّهَـا الرَّسُولُ بَلِّغْ مـا أُنْزِلَ إِلَیْـکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَـلْ فَمـا بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِـمُکَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لا یَهْـدِی الْقَوْمَ الْکافِرِینَ (۶۷)

ای پیغمبر محترم برسان آنچه که بر تو نازل شده از پروردگارت و اگر بجا نیاوردی پس تبلیغ رسالت او را نکرده ای و خداوند تو را حفظ میفرماید از ناس محققا خدا هدایت نمیکند قومی را که کافر باشند.

کلام در این آیه شریفه در چند مقام واقع میشود:

(مقام اول) ..... ص : ۴۲۲

در شأن نزول این آیه شریفه و آیه الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ الایه که در اوائل سوره بیان شد، اخبار متواتره از ائمه علیهم السلام و اجماع علماء شیعه بر این است که این دو آیه در غدیر خم ۱۸ ذی الحجه سال آخر عمر حضرت رسالت صلی اللّه علیه و آله و سلم در باره ولایت علی امیر المؤمنین علیه السلام نازل شده و این آیه قبل از تبلیغ ولایت و کلام نبی اکرم (ص)

(من کنت مولاه فهذا علی مولاه تا آخر حدیث)

بوده و آیه الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ بعـد از ابلاـغ بوده و منـافقین این دو را از هم جـدا کرده یکی را در اول سوره و در وسـط آیه حُرِّمَتْ عَلَیْکُمُ الْمَیْتَهُ وَ الـدَّمُ و دیگری را در این موقع تـا امر مشـتبه گردد و از عـامه کسانی که اعتراف کردنـد باین موضوع و اخباری نقل کردند بسیار هستند که ما در کلم الطیب مجلد دوم صفحه ۱۹۰ مفصلا ذکر کرده ایم و اینجا بطور فهرست اشاره میکنیم:

۱- ثعلبی امام المفسرین بسه سند از ابن عباس و حضرت باقر (ع) و حضرت

صادق (ع) روایت کرده در کتاب الکشف و البیان.

۲- حموینی در فرائد السمطین از ابی هریره روایت کرده.

۳- صاحب مناقب الفاخره از ابی اسحق. ۴- حافظ ابی نعیم در نزول القرآن از ابی رافع. ۵- همین حافظ ابو نعیم از عطیه. ۶- مالکی در فصول المهمه از ابی سعید خدری. ۷- صدر الأئمه اخطب خوارزمی از ابی هریره. ۸- حموینی از ابی سعید. ۹- حاکم ابو القاسم در شواهد التنزیل از ابی صالح و ابن عباس.

۱۰- ابو بکر جرجانی از ابی سعید. ۱۱- ابو عبد اللّه شیرازی از ابی سعید ۱۲- ابو احمد مهدی بن بزاز از ابی هارون. ۱۳- ابو احمد بصری از ابی سعید.

۱۴- مسعود بن ناصر در کتاب درایه از رسول اکرم صلی اللّه علیه و آله و سلم. ۱۵- ابن عبد البر در کتاب استیعاب از بریده و ابی هریره و براء بن عازب و زید بن ارغم.

۱۶- صاحب کتاب مشکاه از صحیح ترمذی. ۱۷- سیوطی در در المنثور از ابی سعید و ابی هریره. ۱۸- ابن مردویه در مناقب از ابی سعید و ابی هریره.

۱۹- ابن عساکر در تاریخ خود از ابی سعید و ابی هریره. ۲۰- فخر رازی در تفسیر کبیر و غیر اینها از کسانی که از پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلم باسناد خود یا بنحو ارسال نقل کرده اند. و بالجمله شأن نزول این دو آیه در موضوع ولایت امیر المؤمنین علیه السلام از متواترات بین الفریقین است و ما عین عبارات احادیث منقوله را در کلم الطیب متذکر شده ایم که بعد از نزول این آیه پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلم فرمود

(الست اولی بالمؤمنین من انفسهم قالوا بلی فقال من کنت مولاه فهذا علی مولاه الخبر)

و این جمله را در غدیر خم از پیغمبر اکرم صلی اللّه علیه و آله و سلم در غایه المرام از طریق عامه ۸۹ حدیث و از طریق خاصه ۴۳ حدیث روایت کرده و در سفینه جلد دوم صفحه ۳۰۷ از قاضی نور اللّه صاحب احقاق الحق از ابن کثیر شامی در احوالات محمد بن جریر الطبرسی میگوید) انی رأیت کتابا جمع فیه احادیث غدیر خم فی مجلدین

ضخیمتین) و از ابی المعالی جوینی نقل فرموده که در بغداد نزدیک صحافی کتابی دیدم که در نقل روایات غدیر خم ظهر کتاب نوشته بود که این مجلد ۲۸ در ذکر حدیث غدیر خم و یتلوه مجلد ۲۹ و ابسط از اینها عبقات میر حامد حسین هندی و الغدیر امینی.

(المقام الثانی) ..... ص : ۴۲۴

در دلالت و استدلال باین دو آیه بر اثبات خلافت بلافصل امیر المؤمنین علیه السلام بپنج وجه میتوان استدلال کرد:

وجه اول- در آیه منوط فرموده عدم تبلیغ آن را بعدم تبلیغ رسالت کلیه و معلوم است امری که تمام احکام اسلامی و دستورات دینی منوط باوست جز ولایت چیزی نیست که روح ایمان است و بقیه بمنزله جسد است.

وجه دوم- اینکه این امری بوده که پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلم خوف شدید داشته از ابلاغ و خداوند وعده عصمت داده و این جز ولایت علی علیه السلام نیست زیرا منافقین و جدید الاسلامیها با علی (ع) خوش بین نبودند یا از جهت اینکه پدران و بستگان آنها بدست آن حضرت کشته شدند یا از جهت اینکه پیغمبر (ص) علی را در همه جا بر دیگران تقدم میداشت موجب حسد و عداوت آنها با علی بود یا از جهت اینکه عایشه بسیار حسد میبرد که پیغمبر با علی و فاطمه و حسنین علیهم السلام چه نحو رفتار میکند که ریشه فساد همین بود و پدرش را و رفیق او را بر ضد علی میگماشت و البته با این مطالب پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و سلم کمال خوف را داشت.

وجه سوم- اهمیتی که پیغمبر (ص) باین موضوع داده و در بیابان متجاوز از ده دوازده هزار نفر با آن حرارت آفتاب حجاز میخواسته گوشزد تمام بشود مجرد محبت یا فضیلتی برای علی (ع) نبوده زیرا آنها را مکرر فرموده بود و این جز ولایت و خلافت نیست دیدید در موضوع تعیین ولایت عهد چه جشنهای مفصلی در مملکت گرفته شد.

وجه چهارم- در آیه الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ الایه معلوم میشود که این امر مهم موجب کمال دین و تمامیت نعمت اسلام است و بدون او دین ناقص و نعمت ناتمام است و این جز ولایت چیز دیگری نیست.

وجه پنجم- اسلام بدون این امر مرضی خداوند نبوده و نیست زیرا جسد بی روح است و بوسیله این تبلیغ اسلام مرضی خداوند شده و این جز ولایت چیز دیگری باین اهمیت نیست.

(مقام سوم) .... ص : ۴۲۵

در شرح الفاظ آیه شریفه یا أَيُّهَا الرَّسُولُ ایها خطاب ببعید است و در اینجا بمناسبت مقام منیع پیغمبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم است و تعبیر بالرسول اشاره بمقام رسالت که وظیفه بزرگ شما رسالت و تبلیغ است نباید کوتاهی و مسامحه نمود.

بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ در اخبار داریم که در چند موضع در عرفات مکه، جحفه امر بابلاغ باین موضوع شده بود لکن فوری نبود و پیغمبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم میدید و میدانست که منافقین در اطراف و کنار هستند و کاملا با این موضوع مخالف سر سخت هستند و میترسید موجب انبعاث فتنه و تشتت مسلمین و منجر باتلاف نفوس و قتل آن سرور شود و منتظر تأمینی از پروردگار بود تا در غدیر خم این امر اکید تهدید آمیز رسید که فرمود (وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ) که اصلا تبلیغ رسالت نشده زیرا شرط صحت کلیه عبادات ایمان، و رستگاری در آخرت و نیل بسعادت و بهشت و نجات از عذاب منوط بایمان است چنانچه سر تا سر قرآن باین ناطق است و یکی از ارکان مهمه ایمان ولایت است و بدون او ایمان نیست و با عدم ایمان خلود در عذاب و بطلان کلیه اعمال است پس بانتفاء جزء اخیر عله معلول منتفی میشود و دستگاه رسالت لغو و باطل میگردد.

وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ این وعده قلب مبارک پیغمبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم را آرام و این

تهدید موجب تشجیع آن سرور شد، ابلاغ فرمود و از تمام اخذ بیعت گرفت حتی از نساء و تا سه روز در این محل ماند تا بیعت تمام شد.

إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْکافِرِینَ از آن قساوت قلب و سیاهی دل و عناد و حسد و عصبیت از قابلیت هدایت افتادند و کردند آنچه کردند که در بعض اخبار دارد که مردم بدو شاهد حق خود را میگیرند و علی علیه السلام با دوازده هزار شاهد نتوانست حق خود را بگیرد.

[سوره المائده (۵): آیه ۶۸] .... ص : ۴۲۶

قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ لَسْتُمْ عَلی شَیْ ءٍ حَتَّی تُقِیمُوا التَّوْراهَ وَ الْإِنْجِیلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ مِنْ رَبِّکُمْ وَ لَیَزِیدَنَّ کَثِیراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ طُغْیاناً وَ کُفْراً فَلا تَأْسَ عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ (۶۸)

بگو ای محمد (صلی اللَّه علیه و آله و سلم) ای اهل کتاب یهود و نصاری شما نیستید بر دین صحیح تا اینکه بر پا دارید تورات و انجیل و آنچه که بر شما از جانب پروردگارتان نازل شده و هر آینه زیاد میکند آنچه که بر تو نازل شده از جانب پروردگارت که قرآن باشد بسیاری از آنها را طغیان و کفر پس غمگین نباش برای قومی که کافر هستند.

قُلْ یا أَهْلَ الْکِتابِ خطاب بیهود و نصاری است بقرینه لفظ تورات و انجیل لَسْتُمْ عَلی شَیْ ءٍ یعنی دین پا بر جا ندارید زیرا این بدعتها که معتقد بآن هستید و این نسبتهای ناروا که بانبیاء میدهید و این کفریاتی که در کتب خود نوشته اید و غلوی که در حق عیسی نصاری دارند و نسبت زشتی که یهود باو میدهند و سایر مزخرفاتی که در میانه آنها معمول است، مسلما حضرت موسی و عیسی و سایر انبیاء از آنها بیزارند و تماما افتراء بآنها است چنانچه مکرر گفته ایم که این تورات

رائج تألیف یک مشرک قسی القلب و اناجیل تألیف یک آدم های لا ابالی شهوت پرست است جز مختصری از آنها که دست بدست از زمان موسی و عیسی باقی مانده و میتوان گفت از آنها صادر شده باشد.

حَتَّی تُقِیمُوا التَّوْراهَ حقیقی که در دست انبیاء بنی اسرائیل بوده و تبلیغ میکردند و شما بسیاری از آنها را کشتید و بسیاری را تکذیب کردید فَفَرِیقاً کَذَّبْتُمْ وَ فَرِیقاً تَقْتُلُونَ بقره آیه ۸۷.

وَ الْإِنْجِیلَ آن انجیلی که دست اوصیاء حضرت عیسی بوده تا زمان بعثت حضرت ختمی مرتبت (ص) که تحویل باو با تمام ودایع انبیاء داده شده.

وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْکُمْ مِنْ رَبِّکُمْ بعضی گفتند مراد قرآن است که بر سر تا سر دنیا نازل شده، بعضی گفتند احکام صادر شده از موسی و عیسی قبل از نسخ و کلمات دیگری که تمام تفسیر برأی است و خلاف ظاهر آیه است زیرا قرآن اختصاص بآنها ندارد و احکام هم در همان تورات و انجیل است بلکه ظاهر آیه و ما انزل در مقابل تورات و انجیل اموری است که توسط سایر انبیاء بنی اسرائیل مثل: داود سلیمان، زکریا، یحیی، و غیر اینها بر بنی اسرائیل نازل شده یعنی دین حقه موسی و عیسی و سائر انبیاء را اقامه کردید البته تصدیق نبوت محمد صلی اللّه علیه و آله و سلم را خواهید کرد زیرا تمام انبیاء بشارت بآن سرور داده اند و دین حقه انبیاء با دین اسلام تفاوتی چندان ندارد مگر در بعض جزئیات چنانچه قبلا اشاره کردیم و ادله اقامه نمودیم که از زمان آدم تا قیام قیامت دین یک دین بوده باسم اسلام و انبیاء تماما مأمور بدعوت بآن بوده اند.

وَ لَیَزِیدَنَّ کَثِیراً مِنْهُمْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ طُغْیاناً وَ کُفْراً بواسطه عناد و عصبیت و قساوت قلب و حب جاه و مال البته روز بروز طغیان و کفر آنها زیادتر میشود هر چه آیات قرآنی در بیان معایب آنها نازل میشود.

فَلا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ (بگذار تا بمیرند در عین خود پرستی) فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ زخرف آیه ۸۳، معارج آیه ۴۲

[سوره المائده (۵): آیه ۶۹] ..... ص : ۴۲۸

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هادُوا وَ الصَّابِئُونَ وَ النَّصارى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صالِحاً فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۹)

محققا کسانی که ایمان آوردند و کسانی که انتساب بیهود دارند و صابئین و نصاری کسانی که ایمان بخدا و روز آخرت دارند و عمل صالح از آنها صادر میشود پس نیست خوفی بر آنها و نیستند آنها غمناک.

این آیه شریفه باندک اختلافی در سوره بقره آیه ۶۱ که در مجلد دوم صفحه ۴۸ گذشت احتیاج بشرح ندارد مختصر کلامی که باید متذکر شویم چند جمله است یکی وجه اینکه در این آیه و الصابئون مرفوع شده بخلاف سوره بقره چیست، مفسرین اختلاف شدیدی دارند و رد و ایراد بیکدیگر که ذکر آنها لا یسمن و لا یغنی من جوع است، و آنچه بنظر میرسد و الصابئون خبر مبتداء محذوف است هم الصابئون و جمله عطف بجمله آمنوا و جمله هادوا است یعنی و الذین هم الصابئون و النصاری. جمله دوم- مراد از صابئون چیست بعضی گفتند که فرقه ای هستند که دین آنها مأخوذ از یهود و نصاری و مجوس است، بعضی گفتند معتقد بنوح هستند و کلیه انبیاء بعد از او را منکرند، لکن خبر از حضرت رضا علیه السلام است فرمود عبده نجوم هستند. جمله سوم- در این آیه شریفه این چهار طائفه را دو دسته میکند: دسته اول مؤمنینی که ایمان ظاهری آورده و یهود و نصاری و صابئینی که بشرف اسلام مشرف نشده اند که مستحق عذاب ابدی هستند و قابلیت بهشت و نعم آن را ندارند، دسته دوم کسانی که از این چهار طائفه موفق بایمان حقیقی

بخدا و روز جزاء دارند و اعمال صالحه از آنها صادر میشود اینها هیچ خوفی از عذاب ندارند و اهل نجات هستند و از هیچ گونه نعمی محروم نخواهند شد که موجب خسران آنها گردد.

[سوره المائده (۵): آیه ۷۰] ..... ص: ۴۲۹

اشاره

لَقَدْ أَخَذْنا مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ أَرْسَلْنا إِلَيْهِمْ رُسُلاً كُلَّما جاءَهُمْ رَسُولٌ بِما لا تَهْوى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقاً كَذَّبُوا وَ فَرِيقاً يَقْتُلُونَ (۷۰)

و البته محققا گرفتیم عهد و میثاق بنی اسرائیل را و فرستادیم بسوی آنها پیغمبرانی هر زمانی که آمد آنها را پیغمبری که بر خلاف هوای نفس آنها بود طائفه از انبیاء را تکذیب کردند و طائفه از آنها را کشتند.

و لقد لام قسم است از برای تأکید در جمله أَخَذْنا مِيثاقَ بَنِي إِسْرائِيلَ که میثاق اکید و عهد غلیظ از آنها گرفتیم.

وَ أَرْسَلْنا إِلَيْهِمْ رُسُلًا انبیاء بنی اسرائیل بسیار بودند بسا در یک عصر متجاوز از صد پیغمبر بود هر کدام برای شهری، آبادی، محلی، طائفه ای، قبیله ای و البته انبیاء میآیند و بر خلاف هواهای نفسانیه شیطانیه و شهوات بهیمیه و صفات سبعیه براه حق و صراط مستقیم و صفات ملکیه و کمالات نفسانیه ابلاغ و ارشاد و هدایت میکنند و البته نفوس خبیثه و اشخاص شهوت ران و هوا پرستان با آنها کمال عداوت و مخالفت را دارند چنانچه امروز می بینیم که با علماء دین چه اندازه مخالف و معاند هستند لذا می فرماید كُلَّما جاءَهُمْ رَسُولٌ هر پیغمبری که آمد بِما لا تَهْوى أَنْفُسُهُمْ یعنی تمام انبیاء بر خلاف هوای نفس ابلاغ میکنند نه اینکه بعضی مطابق هواهای آنها بودند.

فَرِيقاً كَذَّبُوا آن انبیایی که از چنگال بنی اسرائیل فرار کردند و به بیابانها و کوه ها و آبادیهای دور پناه بردند.

وَ فَرِيقاً يَقْتُلُونَ آنهـایی که گرفتـار این خونخوارهـای بی رحم یهود شدنـد بسـخت ترین انحاء آنها را کشـتند، گاهی با اره دو قسـمت کردنـد، گـاهی سـر بریدنـد، گاهی در دیگ آب جوش جوشانیدنـد، گاهی در چاه انداختنـد، گاهی زنـده زیر خاک کردنـد چنانچه امروز مشاهده میشود که اگر مسـلمانی در چنگال آنها قرار گیرد چه میکنند هیچ طائفه ای قسـی تر از یهود در دنیا نبوده و نیست.

(اشکال) .... ص : ۴۳۰

چرا کذبوا بصیغه ماضی و یقتلون بصیغه مضارع است.

(جواب) .... ص : ۴۳۰

مسـلما آن فرقه از انبیاء را که کشـتند تکـذیب هم میکردنـد مفاد آیه شـریفه و اللَّه العالم این نحو بنظر میرسـد که اینها تمام دو فرقه را تکـذیب کردنـد غـایه الامر اگر دست رسـی بآنها نداشـتند همان تکـذیب تنها بود و اگر بچنگال یهود گرفتار میشـدند میکشتند.

[سوره المائده (۵): آیه ۷۱] ..... ص : ۴۳۰

اشاره

وَ حَسِبُوا أَلاَّ تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ (۷۱)

و گمـان کردنـد این تکـذیب و قتل انبیاء فتنه و فسادی و ابتلاء و عـذابی برای آنها نیست پس کور شـد چشم قلب آنها حق را نمی دیدند و کر شد گوش قلب آنها مواعظ و نصایح انبیاء را نمی شـنیدند سـپس بعد از اینکه بیدار و هوشـیار شدند و گرفتار بلاهـا و دچار محنت ها شدنـد توبه کردنـد خداونـد توبه آنها را قبول فرمود سـپس بسـیاری از آنها بهمان کوری و کری اولی برگشتند و خداوند بینا است بآنچه میکنند.

وَ حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ گفتند افعال بر سه قسم است: یک قسم افعالی است که ثبات و تحقق و استقرار دارد مثل علم، یقین، تبین. جمله مفعول آنها بان مثقله که دلالت بر تحقق دارد گفته میشود مثل وَ يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ نور آیه ۲۵، و أَ لَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرى علق آیه ۱۴.

قسم دوم افعالی است که استقرار و ثباتی ندارد مثل طمع، خوف، رجاء بان مخففه تعبیر میشود مثل الَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي شعراء آیه ۸۲، و تَخافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ انفال آیه ۲۶، و فَخَشِينا أَنْ يُرْهِقَهُما طُغْياناً وَ كُفْراً کهف آیه ۸۰.

قسم سوم اینکه تاب هر دو را دارد استقرار و عدم استقرار مثل ظن: زعم، حسبان. گاهی که بمعنی تحقق و استقرار باشد بمثقله گفته میشود و اگر بمعنی عدم استقرار باشد بمخففه. لکن این کلام تمام نیست و شعر بلا ضروره و موارد نقض بسیار دارد مثل عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضى سوره آیه جواب دادند که این بواسطه توسط سین است، باز نقض شد بآیه وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسانِ إِلَّا ما سَعى نجم آیه ۳۹، که واسطه ندارد جواب دادند که لیس فعل نیست حقیقه و تحقیق کلام اینست که تمام اینها بی وجه است و تخرص بغیب بلکه اگر مدخول آن جمله اسمیه باشد باید مثقله آورد و اگر جمله فعلیه باشد ان ناصبه مخففه که جمله را بتأویل مصدر برد ای حسبوا عدم کون عملهم فتنه و مراد از فتنه عمل زشت و قبیح و فاسد است نظیر آیه شریفه قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ هُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً کهف آیه ۱۰۳ و ۱۰۴ و آیه شریفه وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ لا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قالُوا إِنَّما نَحْنُ مُصْلِحُونَ بقره آیه ۱۱.

فَعَمُوا وَ صَمُّوا همین نحو که بدن چشم و گوش دارد و بسا کور میشود

و در چاه ضلالت میافتد یا کر میشود و کلمات را استماع نمیکند همین نحو چشم قلب کور میشود و حق را نمی بیند و گوش قلب کر میشود و مواعظ را درک نمیکند چنانچه در آیه شریفه میفرماید صُمٌّ بُكْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ بقره آیه ۱۷۱ ثُمَّ تابَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ یعنی پشیمان شدند و توبه کردند و خداوند قبول توبه فرمود و این البته در ادوار مختلفه بوده چون یهود چنانچه کتب خود آنها شهادت میدهد حالات بوقلمون داشتند یک زمان بقدری در شرک و کفر فرو میرفتند که اسمی از تورات و موسی نبوده و گاهی سلطان مؤمنین پیدا میشده و بفکر دین میافتادند.

ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا باز دوره دیگری میآمد بر میگشتند بهمان شرک و کفر آبائی و اجدادی خود.

کثیر منهم البته در میان آنها انبیاء و مؤمنین و صلحاء هم بودند لکن در اقلیت و اکثریت با کفار بود چنانچه در تمام ادوار از زمان آدم تا کنون تا زمان ظهور حضرت مهدی عج اللَّه تعالی فرجه اکثریت با کفار، فساق، فجار، احزاب شیطان بوده.

(اشکال) .... ص : ۴۳۲

وجه اینکه کثیر مرفوع شده با اینکه بمقتضای قاعده باید منصوب باشد.

(جواب) ..... ص : ۴۳۲

آنکه ممکن است بدل از واو جمع باشد که کسانی که عموا و صموا هستند کثیر از آنها هستند، و ممکن است خبر مبتداء محذوف باشد یعنی ذو العمی و الصمم کثیر از آنها است، و ممکن است فاعل عموا و صموا باشد بلغت اکلونی البراغیث، و وجه اول انسب است وَ اللَّهُ بَصِیرٌ بِما یَعْمَلُونَ معنی واضح است.

[سوره المائده (۵): آیه ۷۲) ..... ص : ۴۳۳

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَ قالَ الْمَسِيحُ يا بَنِي إِسْرائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَ مَأْواهُ النَّارُ وَ ما لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصارٍ (۷۲)

هر اینه بتحقیق کافر شدند کسانی که گفتند خداوند عالم او است مسیح پسر مریم و حال آنکه مسیح بآنها فرمود ای بنی اسرائیل عبادت کنید خدا را که پروردگار من و شما است و چنین است کسی که شرک بخدا آورد محققا حرام فرموده خداوند بر او بهشت را و جایگاه او آتش است و نیست از برای ظالمین انصار و یاورانی در مجلد اول کلم الطیب صفحه ۲۸۴- ۳۰۱ هیجده صفحه شرح حال نصاری و عقائد آنها و شرح حال مسیح که از کتب خود نقل میکنند مخصوصا از چهار انجیل نوشته شده مراجعه فرمائید و ما در اینجا بمقدار مناسبت با شرح آیه شریفه اشاره میکنیم.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ کفر نصاری از جهات بسیار است: ۱- قائل بتجسم هستند چنانچه یهود و فرقه مجسمه از مسلمین قائلند که خدا جسم است، مکان دارد، نزول و حبوط دارد، دست دارد، بر تخت نشسته فردای قیامت مؤمنین او را می بینند و از این قبیل مزخرفات دیگر.

۲- اینکه حلول کرد و داخل شد در رحم مریم.

۳- اینکه مسیح را گاهی میگویند خدا است، گاهی پسر خدا است، گاهی پسر انسان، چنانچه اناجیل آنها بر این مزخرفات ناطق است.

۴- قائل بتثلیث اب، ابن، روح القدس هستند.

۵- هر سه یکی است و یکی سه است و غیر اینها مرحوم شیخ بهایی در کشکول نراقی در سیف الامه، سید اسماعیل در کفایه میفرمایند اصول مذهب

نصاری بر چهارده امر است: ۱- خدا یکی است. ۲- خدا پدر است. ۳- خدای پدر پسر است. ۴- پدر و پسر روح القدس است. ۵- او مربی و خالق است.

۶- آنکه شافع است (یعنی عیسی رفت جهنم بعوض امت که گفتند فدانا من لعنه الناموس) و مراد از ناموس تورات است. ۷- او متجلیست یعنی خود را نشان میدهد. ۸- خدا بتوسط روح القدس داخل رحم مریم شد. ۹- از رحم او بدنیا آمد. ۱۰- بدار رفت و کشته شد و بخاک رفت. ۱۱- بعد از خاک رفتن جهنم رفت و انبیاء و مؤمنین که شیطان آنها را در جهنم حبس کرده بود نجات داد و بیرون آورد. ۱۲- پس از نجات آنها بدنیا آمد و زنده شد. ۱۳- پنجاه روز در دنیا بود و رفت در آسمان در طرف راست پدر نشست. ۱۴- میآید در بیابان شام و بهشتی ها را ببهشت و جهنمی ها را بجهنم میبرد. ملاحظه کنید تناقضات این جمله ها را و کفریات آنها را.

وَ قالَ الْمَسِیحُ یا بَنِی إِسْرائِیلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّی وَ رَبَّکُمْ عبادت مختص بذات اقدس ربوبی است که مفاد کلمه طیبه لا اله الا اللّه است و اولین کلمه که جمیع انبیاء از آدم تا خاتم مأمور بدعوت بودند همین کلمه بود و نصاری بلکه تمام ملیین عالم مخالف با همین کلمه هستند و شرک آنها شرک عبادتیست و اما شرک ذاتی که تعدد واجب الوجود باشد احدی قائل نیست و تمام معترف بوحدت واجب الوجود هستند مگر طبیعی که اصلا منکر وجود واجب است و فقط شبهه ابن کمونه که احتمال تعدد داده حتی مجوس که قائل بیزدان و اهرمن هستند شرک افعالی است که خالق خیرات و شرور را متعدد میدانند حتی قائلین بصفات زائده شرک صفاتی قائلند.

إِنَّهُ مَنْ یُشْرِکْ بِاللَّهِ بشرک عبادتی فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَیْهِ الْجَنَّهَ زیرا مشرک قابلیت مغفرت ندارد إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ نساء آیه ۴۸.

وَ مَأْواهُ النَّارُ و آیات در عقوبت شرک بسیار است و ظلمی بالاتر از شرک نیست

إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ لقمان آیه ۱۳، لذا میفرماید وَ ما لِلظَّالِمِینَ مِنْ أَنْصارٍ گمان نکنید که مسیح شما را شفاعت کند یا فدای شما شود از لعنت ناموس زیرا مشرک هستید و ظالم، و انصاری برای ظالمین نیست. و این جمله و لو کلام مسیح است و خطاب ببنی اسرائیل الا اینکه جمع محلی بالف و لام افاده عموم دارد و هیچ ظالمی مورد عنایت و شفاعت نخواهد شد.

[سوره المائده (۵): آیه ۷۳] ..... ص: ۴۳۵

لَقَدْ کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلاثَهٍ وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلاَّ إِلهٌ واحِدٌ وَ إِنْ لَمْ یَنْتَهُوا عَمَّا یَقُولُونَ لَیَمَسَّنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (۷۳)

هر اینه محققا کافر شدند کسانی که خدا را یکی از سه شمردند که سه اله گفتند و حال آنکه الهی نیست جز خدای یگانه و اگر دست از این شرک و کفر بر ندارند و منتهی نشوند هر آینه البته بآنها مس میکند بکسانی که کافر شدند عذاب دردناک.

لَقَدْ کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلاثَهٍ مراد از ثلاث نه سومی باشد که العیاذ خدا را پست تر از عیسی و روح القدس بدانند اول ابن، دوم روح القدس، سوم خدا، بلکه مراد یکی از سه است و اطلاق ثالث بر هر یک میشود که بوجود او عدد سه میگردد چنانچه اطلاق خامس آل عباء (ع) بر سید الشهداء علیه السلام میشود با اینکه سوم کسی بود که در زیر کساء رفت و بر امیر المؤمنین علیه السلام هم میشود چنانچه در زیارت آن حضرت است با اینکه چهارمی بوده بعبارت روشن پنج نفر هر کدام خامس آن چهارند.

وَ ما مِنْ إِلهٍ إِلَّا إِلهٌ واحِدٌ زیرا استحقاق عبودیت احدی جز او ندارد تمام عبد و ضعیف و ممکن و محتاج و فقیر هستند وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِیفاً سوره

نساء آیه ۲۸ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِیُّ فاطر آیه ۱۵، از امیر المؤمنین علیه السلام در مناجاتش مرویست

(کفانی فخرا ان اکون لک عبدا و کفانی عزا ان تکون لی ربا)

و مقام عبودیت مطلقه بالاترین مقام انسانیست (و اشهد ان محمدا عبده و رسوله صلی اللّه علیه و آله و سلم) وَ إِنْ لَمْ یَنْتَهُوا عَمَّا یَقُولُونَ دست از این شرک و عیسی پرستی بر نداشتند و بر نگشتند و توبه نکردند و پشیمان نشدند لَیَمَسَّنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ که بهمین کفر باقی ماندند عذاب الیم کلیه عذاب الیم است لکن اختصاص باین خصوصیت کاشف از منتها درجه الم است.

[سوره المائده (۵): آیه ۷۴) ..... ص : ۴۳۶

أَ فَلا یَتُوبُونَ إِلَی اللَّهِ وَ یَسْتَغْفِرُونَهُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۷۴)

آیا پس چرا توبه و بازگشت نمیکنند بسوی خدا و تمنای مغفرت از خدا و طلب آن را نمیکنند و حال آنکه خداوند آمرزنده و مهربان است.

أَ فَلا یَتُوبُونَ إِلَی اللَّهِ وجوب توبه از احکام عقلیه مستقله است بخصوص از این کفریات و تناقضات که هر عاقلی حکم بفسادش میکند که دفع ضرر مقطوع است و توبه از این گناهان بزرگ اینست که دست از این عقائد باطله بر دارند و در حق عیسی غلو نکنند و بشرف اسلام مشرف شوند و آنچه حق و صدق است در حق عیسی معتقد گردند.

وَ یَسْتَغْفِرُونَهُ و از خداوند طلب کنند که از گذشته های آنها پرده پوشی کند، توبه فعل آنها است و مغفرت فعل الهی است و مترتب بر یکدیگر یعنی اگر اینها توبه کردند و از خدا طلب مغفرت نمودند وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ هم ستر عیوب آنها میفرماید و هم آنها را مشمول رحمت خود میگرداند

[سوره المائده (۵): آیه ۷۵] ..... ص : ۴۳۷

مَا الْمَسِیحُ ابْنُ مَرْیَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَ أُمُّهُ صِدِّیقَهٌ کانا یَأْکُلانِ الطَّعامَ انْظُرْ کَیْفَ نُبَیِّنُ لَهُمُ الْآیاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّی یُؤْفَکُونَ (۷۵)

نیست مسیح پسر مریم مگر رسول فرستاده خداوند چنانچه قبل از او فرستادگانی بودند این هم یکی از آنها و مادرش هم مؤمنه صالحه تصدیق تمام انبیاء و رسل را نموده بود و هر دو مثل سایر افراد بشر احتیاج بطعام و خوراک داشتند امتیازی از حیث بشریت با دیگران نداشتند نظر کن ای رسول اکرم (ص) چگونه برای نصاری آیات الهی بیان میشود پس از آن ببین چگونه نصاری افتراء بمقام مقدس مسیح و مادرش میزنند.

مَا الْمَسِیحُ ابْنُ مَرْیَمَ إِلَّا رَسُولٌ حضرت مسیح در بشریت با سایر افراد بشر امتیازی ندارد جز دو امتیاز یکی از جنبه جسمانیت که بدون پدر بدنیا آمد و این جنبه را خداوند در آیه دیگر بیان میفرماید إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرابٍ آل عمران آیه ۵۹، که اگر منشأ قول نصاری که پسر خدا است برای بی پدری او است، آدم نه پدر داشته و نه مادر خداوند قدرت دارد انسان مخلوق تولیدی باشد چنانچه اکثر حیوانات بلکه ن.....Şتولیدی است از هسته و دانه و قلمه و پیوند میرویاند، و هم تکوینی باشد مثل آدم و بسیاری از حیوانات و نباتات بلکه مخلوق اولی از جمیع حیوانات و نباتات و هم بینهما مثل مسیح مادر دارد و پدر ندارد هم تولیدی است از مادر متولد شده و هم تکوینی است بدون پدر مخلوق شده، و دیگر از جنبه روحانی که رسول و فرستاده خدا است چنانچه سایر رسل آن امتیاز را داشتند که مکرر در مکرر در آیات شریفه اشاره دارد إِنَّما أَنَا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ یُوحی إِلَیَّ کهف آیه ۱۱۰، و سایر آیات دیگر و این امتیاز خصیصه

مسیح نیست قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ چه اندازه انبیاء و رسل قبل از مسیح آمدند هیچ کدام نه ملک بودند نه خدا بودند نه پسر خدا.

وَ أُمُّهُ صِدِّيقَةٌ مادر مسیح یک زنی بود از زنهای خوب عالم مثل حوی آسیه، کلثوم خواهر موسی مؤمنه باللّه و مصدقه تمام انبیاء و رسل بلکه معصومه بود و مورد وحی الهی واقع شد و مائده بهشتی برای او میآمد فقط امتیازی که بدون فحل بچه آورد که مفاد وَ اصْطَفاكِ عَلى نِساءِ الْعالَمِينَ آل عمران آیه ۴۲ است نسبت بزنهای دیگر داشت.

كانا يَأْكُلانِ الطَّعامَ تمام لوازم بشریت را واجد بودن خوردن، آشامیدن خواب رفتن، راه رفتن، صحت، مرض، قوت و ضعف داشتن، در شکنجه ظلم و اذیت واقع شدن، تمام احتیاجات بشری را داشتند، عبادت کردن و هکذا تمام اینها دلیل و آیه واضحه است بر عبودیت و مخلوقیت آنها.

انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآياتِ و ادله بر اثبات مخلوقیه آنها و مع ذلک این نصاری چشم از همه اینها پوشیده و توجه باین آیات نمیکنند جای بسیار تعجب است.

ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ افک افتراء بستن است زیرا اینها با اینکه اظهار عقیده خود را باین کفریات میکنند نسبتهای دروغ بحضرت مسیح هم در این اناجیل اربعه میدهند که خود آن حضرت العیاذ بفرماید من خدا هستم گاهی بگوید پسر انسان هستم و سایر کلمات که ما مفصلا در مجلد اول کلم الطیب نقل کرده ایم مراجعه فرمائید.

[سوره المائده (۵): آیه ۷۶] ..... ص : ۴۳۹

قُلْ أَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ اللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۷۶)

بفرما باین نصاری آیا عبادت میکنید از غیر خدا چیزی را که مالک نیست برای شما ضرر و نفعی را و خداوند میشنود کلام شما را و میداند افعال و کردار شما را قُلْ أَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ اطاعت و عبادت کسی را باید کرد که تمام احتیاجات بنده را بتواند بنحو اتم اکمل موافق حکمت و مصلحت رفع کند و آن فقط قادر متعال حکیم علی الاطلاق، عالم بجمیع خصوصیات باطنیه و ظاهریه، ذات مقدس پروردگار است نه غیر آن ما لا يَمْلِكُ چیزی و کسی که مالک هیچگونه امری نیست نه از خود و نه غیر خود لَكُمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً بلکه خود هم سر تا پا محتاج است وَ اللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

[سوره المائده (۵): آیه ۷۷] ..... ص : ۴۳۹

قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ لا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَ لا تَتَّبِعُوا أَهْواءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَ أَضَلُّوا كَثِيراً وَ ضَلُّوا عَنْ سَواءِ السَّبِيلِ (۷۷)

بگو ای اهل کتاب تجاوز نکنید در دین خود از حق و زیاد روی نشود از حد و متابعت نکنید خواهشهای پیشینیان را که هم خود گمراه بودند و هم بسیاری را گمراه کردند و از جاده مستقیم خارج شدند و بضلالت و گمراهی افتادند.

قُلْ يا أَهْلَ الْكِتابِ اگر خطاب فقط بنصاری باشد مراد غلو در حق مسیح است و اگر بیهود و نصاری هر دو باشد غلو یهود گفته آنها است که موسی خدای هارون و هارون خدای فرعون است و گفتند نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ مائده آیه ۱۸، و نیز گفتند لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً بقره آیه ۸۰ و امثال این مزخرفات.

لا تَغْلُوا فِی دِینِکَمْ غلو تجاوز از حد است، غلو در حق خدا معنی ندارد زیرا از برای او حدی نیست تا تجاوز از حدش غلو باشد بلکه هر چه در حق او گفته شود این گفته محدود است و نسبت بذات اقدس ربوبی غیر محدود غیر متناهی نسبت قطره بدریا هم نیست زیرا دریا هم محدود است لذا میفرماید

ما عرفناک حق معرفتک

انت کما اسنیت علی نفسک

و اما ممکن هر چه باشد محدود است و تجاوز از آن حد غلو است الشی ء اذا جاوز عن حده انعکس الی ضده حکماء در باب عقول غلو کردند که آنها را قدیم دانستند، عرفاء در حق اقطاب غلو کردند که آنها را قطب عالم امکان دانستند، در اویش در حق مراشید و شیخیه در باب رکن رابع و هکذا در ائمه و انبیاء و غیر اینها.

غیر الحق یعنی تا اندازه ای که حق است و حد او است باید معتقد باشند و غیر آن غلو است.

وَ لا تَتَّبِعُوا أَهْواءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ که نصارای طبقه اول مثل صاحبان اناجیل و برنس و امثال آنها و نویسندگان این تورات رائج و کتب عهد قدیم و عهد جدید باشند که خود گمراه بودند و بسیاری از طبقات بعد خود را باین کتب اضلال کردند وَ أَضَلُّوا کَثِیراً شما یهود و نصاری این کتب را دور اندازید و متابعت هواهای نفسانیه پیشینیان را نکنید که شما هم مثل آنها در تیه ضلالت گرفتار خواهید شد.

وَ ضَلُّوا عَنْ سَواءِ السَّبِیلِ راه مستوی و صراط مستقیم و دین حق را از دست ندهید کور عصاکش کور نمیشود هر دو در چاه خواهند افتاد.

[سوره المائده (۵): آیه ۷۸] ..... ص : ۴۴۱

لُعِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ عَلی لِسانِ داوُدَ وَ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ ذلِکَ بِما عَصَوْا وَ کانُوا یَعْتَدُونَ (۷۸)

ملعون شدند کسانی که کافر شدند از بنی اسرائیل بر زبان داود و عیسی بن مریم و این بواسطه این بود که معصیت و مخالفت کردند و تعدی و تجاوز نمودند.

لُعِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ عَلی لِسانِ داوُدَ وَ عِیسَی ابْنِ مَرْیَمَ لعن بمعنی بعد از رحمت الهی نسبت بجمیع کفار امری است مرغوب اختصاص ببنی اسرائیل ندارد و جمیع انبیاء و اولیاء و مؤمنین باید آنها را لعن کنند اختصاص بداود و عیسی ندارد، و بعید نیست که مراد از لعن در این آیه نفرین که دعاء شر است باشد که طلب نزول عذاب باشد و شاهد بر این اخبار بسیاری است در کافی و غیر کافی که در حق اصحاب سبت بوده که در عهد داود بودند و مسخ شدند بقرده و خنزیر و در اصحاب عیسی که بعد از نزول مائده باز کافر شدند که آنها هم مسخ شدند بخنزیر چنانچه قوم نوح بنفرین نوح غرق شدند و عاد قوم هود بنفرین او بباد هلاک شدند و قوم صالح بصیحه و قوم لوط بخسف و قوم شعیب بصاعقه و قوم موسی بغرق در رود نیل و قارون بخسف، و شاهد دیگر قوله تعالی است ذلِکَ بِما عَصَوْا وَ کانُوا یَعْتَدُونَ که این لعن نه بر مجرد کفر بوده بلکه برای مخالفت امر نبی بوده و برای تعدی و تجاوز آنها، و نکته دیگر که استفاده میشود برای اینست که کسانی که مورد لعن داود بودند غیر از آنهایی هستند که مورد لعن عیسی واقع شده و لو هر دو دسته از کفار بنی اسرائیل هستند و هر دو مخالفت نبی خود کردند و تعدی و تجاوز نمودند.

[سوره المائده (۵): آیه ۷۹] ..... ص : ۴۴۱

کانُوا لا یَتَناهَوْنَ عَنْ مُنکَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ ما کانُوا یَفْعَلُونَ (۷۹)

بودند این کفار بنی اسرائیل که منتهی نمیشدند از نهی انبیاء و مؤمنین از این

منکری که مرتکب میشدند هر آینه بد عملی است آنچه که بودند بجا میآوردند معلوم میشود که در بنی اسرائیل مؤمنینی بودند که اینها را نهی میکردند از صید ماهی و سایر معاصی ولی اینها اثری بر نهی آنها بار نمیکردند و اعتناء بکلام آنها نداشتند و بر عمل زشت خود ادامه میدادند، و در باب نهی از منکر یکی از شرائط آن احتمال تأثیر است و با قطع بعدم تأثیر واجب نیست لکن بجهت اتمام حجت و اینکه احکام الهیه از بین نرود باید گوشزد فساق و فجار کرد که فردای قیامت نگویند نمیدانستیم کسی بما نگفت در سوره مبارکه اعراف در چند آیه شرح این جمله را بیان میفرماید از آیه ۱۶۲ الی ۱۶۶ وَ سْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْیَهِ الَّتِی کانَتْ حاضِرَهَ الْبَحْرِ إِذْ یَعْدُونَ فِی السَّبْتِ إِذْ تَأْتِیهِمْ حِیتانُهُمْ یَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعاً وَ یَوْمَ لا یَسْبِتُونَ لا تَأْتِیهِمْ کَذلِکَ نَبْلُوهُمْ بِما کانُوا یَفْسُقُونَ، وَ إِذْ قالَتْ أُمَّهٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْماً اللَّهُ مُهْلِکُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذاباً شَدِیداً قالُوا مَعْذِرَهً إِلی رَبِّکُمْ وَ لَعَلَّهُمْ یَتَّقُونَ، فَلَمَّا نَسُوا ما ذُکِّرُوا بِهِ أَنْجَیْنَا الَّذِینَ یَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَ أَخَذْنَا الَّذِینَ ظَلَمُوا بِعَذابٍ بَئِیسٍ بِما کانُوا یَفْسُقُونَ، فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ قُلْنا لَهُمْ کُونُوا قِرَدَهً خاسِئِینَ.

رجوع کنیم بشرح آیه کانُوا لا یَتَناهَوْنَ تناهی قبول نهی است و اینها قبول نهی نمیکردند و دست بر نمیداشتند عَنْ مُنکَرٍ فَعَلُوهُ منکر عمل زشت و قبیح است و تمام محرمات الهیه منکر است از این جهت نهی از منکر شامل جمیع محرمات میشود زیرا حرام شرعی نزد عقل منکر است زیرا احکام شرعیه طبق مذهب شیعه تابع مصالح و مفاسد نفس الامریه است.

لَبِئْسَ ما کانُوا یَفْعَلُونَ لام لبئس لام قسم است، بئس اسم فعل است اضافه بفاعل شده که کلمه ما باشد و ما موصوله است صله آن مدخول ما است و توهم اینکه ما در لبئس ما مثل انما، باشد جزو کلمه فاسد است بلکه کلمه مستقله است چنانچه گفتیم.

[سوره المائده (۵): آیه ۸۰] ..... ص : ۴۴۳

تَرى كَثِيراً مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ ما قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ فِي الْعَذابِ هُمْ خالِدُونَ (۸۰)

می بینی بسیاری از آنها را که دوستی میکنند با کسانی که کافر شدند هر آینه بسیار بد است آنچه را که برای خود پیش میفرستند اینکه خداوند بر آنها سخط و غضب میکند و در عذابی که برای کفار است آنها هم مخلد میشوند.

ظاهر این آیات بنی اسرائیل را سه قسمت فرموده: قسمت اول همان کفار که مخالفت و تعدی نمودند که اصحاب سبت باشند و گرفتار لعن شدند و بعذاب مسخ بقرده معذب گشتند. قسمت دوم مؤمنین از آنها که اینها را نهی میکردند و اینها منتهی نمیشدند. قسمت سوم کسانی که از مؤمنین که نهی نمیکردند و خود هم مخالفت و تعدی نمی نمودند و لکن با آنها مراوده و محبت و وداد داشتند اینها هم در عذاب با همان اهل معصیت داخل و شریک هستند چنانچه در قوم شعیب خبر داریم که صد هزار بودند شصت هزار آنها ایمان آوردند و چهل هزار کافر بودند عذاب که نازل شد تمام صد هزار هلاک شدند، حضرت شعیب علیه السلام عرض کرد (یا رب هذا للاشرار فما بال الاخیار) خطاب رسید برای مداهنه و موالات با اشرار و ترک امر بمعروف و نهی از منکر بود یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ الایه مائده آیه ۵۱، و غیر این از آیات بسیاری در این باب.

تَرى كَثِيراً مِنْهُمْ مورد تعجب است که می بینی بسیار از اهل کتاب که ایمان دارند و اهل معصیت هم نیستند مع ذلک يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا که با کفار مجالست و معاشرت و مراوده و مودت و رفاقت میکنند و آنها را از این کردار زشت جلوگیری نمیکنند.

لَبِئْسَ ما قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ هر آینه بسیار زشت و قبیح و بد عملی است

این دوستی و معاشرت با آنها.

أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ خدا را بغضب میآورند زیرا تولی و تبری دور کن اعظم ایمان است حتی در خبر دارد که از حضرت صادق علیه السلام سؤال کردند که (هل الحب و البغض من الایمان) حضرت فرمود

(هل الایمان الا الحب و البغض)

و در اخبار دارد

(المرء مع من احب)

و

(من احب حجرا حشره اللَّه معه)

(حشر محبان علی با علی حشر محبان عمر با عمر) لذا میفرماید وَ فِي الْعَذابِ هُمْ خالِدُونَ و خلود در عذاب ملازم با کفر است.

[سوره المائده (۵): آیه ۸۱] ..... ص : ۴۴۴

وَ لَوْ كانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ النَّبِيِّ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِياءَ وَ لكِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۸۱)

و اگر بودند آن کثیر از بنی اسرائیل که ایمان بموسی داشتند ایمان میآوردند بخدا و پیغمبر و آنچه که بر او نازل شده دیگر کفار بنی اسرائیل را نمیگرفتند دوست خود و لکن کثیری از اینها فاسق هستند.

این آیه شریفه نیز بنی اسرائیل را سه قسمت میفرماید: یک قسمت کفار بنی اسرائیل که بعقیده خود یهود اینها متعدی و متجاوز هستند اینها در دین خود هم پا بر جا نیستند و باید یهود از آنها کناره گیری کنند. و یک قسمت که بسیار قلیل از مؤمنین یهود هستند که بشرف اسلام مشرف شدند و از سایرین کناره گرفتند و قسمت سوم کثیری از یهود که اظهار ایمان میکنند که این آیه در مذمت آنها است که وَ لَوْ كانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ که تمام ادیان عالم مؤمن بخدا هستند (و النبی) که در تورات آنها بشاراتی بوجود او داده شده و مؤمنین بتورات باید ایمان بنبی صلی اللَّه علیه و آله و سلم داشته باشند وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِ که لازمه ایمان بخدا و رسول است.

مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِياءَ آن کفار یهود را دوست خود نمیگرفتند لکن لو امتناعیه است تصدق عن کاذبین چون با آنها کمال آمیزش را دارند ایمان نمیآورند.

وَ لکِنَّ کَثِیراً مِنْهُمْ فاسِقُونَ اکثریت با اینها است که اکثر یهود با اینکه اعتراف بموسی و تورات دارند و این بشارات را هم مشاهده کرده اند و یقین هم دارند بصدق این نبی ولی از روی عناد و عصبیت که مورث فسق میشود ایمان نمیآورند و با کفار و یهود آمیزش دارند که آن هم فسق دیگری است و از این جهت تعبیر بفاسقین فرموده زیرا کفر آنها از روی فسق آنها است و تعبیر بکافرین نفرمود البته کافر هستند چون ایمان نیاوردند لکن علّه و سبب کفر آنها فسق است که همان لجاج و عناد و عصبیت آنها بوده اگر فاسق نبودند ایمان میآوردند و آمیزش و دوستی با آن کفار نمیکردند و نداشتند.

[سوره المائده (۵): آیه ۸۲] .... ص : ۴۴۵

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِینَ آمَنُوا الْیَهُودَ وَ الَّذِینَ أَشْرَکُوا وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ قالُوا إِنَّا نَصاری ذلِکَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّیسِینَ وَ رُهْباناً وَ أَنَّهُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ (۸۲)

هر آینه می یابی شدید و سخت ترین مردم را در دشمنی با کسانی که ایمان آوردند یهود هستند و کسانی که شرک آوردند و هر آینه می یابی نزدیکترین مردم در دوستی با مؤمنین کسانی هستند که گفتند ما نصاری هستیم و سرّ دوستی آنها اینست که در میان آنها کشیش ها و رهبانان هستند و آنها تکبر ندارند و بزرگی نمیکنند و متواضع هستند.

شأن نزول این آیه شریفه حدیث مفصّل مبسوطیست که در برهان از عیاشی از مروان از بعض اصحابنا از حضرت صادق علیه السّلام روایت میکند که خلاصه مفادش

اینست که در مکه معظمه سال پنجم بعثت که یک عده ای از اهل مکه بشرف اسلام مشرف شده بودند مشرکین در مقام اذیت آنها بر آمدند و میخواستند آنها را بکیش خود بر گردانند و پیغمبر هم مأمور بجهاد نبود امر فرمود جماعتی از آنها را که بالغ بر هشتاد نفر بودند بهمراهی حضرت جعفر طیّار که هجرت کنند بحبشه نظر به اینکه پادشاه حبشه نجاشی بود سلطان رءوف و مهربان بود و کسی را نمیرسید که در مملکتش بکسی ظلم کند مشرکین دو نفر را که عمرو بن عاص و عماره بن ولید بودند فرستادند حبشه و هدایایی برای نجاشی که مسلمین را از مملکت خود بیرون کند و بمکه بر گرداند و این دو نفر با یکدیگر معاندتی داشتند موقعی که بر کشتی سوار شدند شراب خوردند و مست شدند عماره در حال مستی از عمرو بن عاص تقاضا کرد که عیالش را بفرستد نزد عماره که او را ببوسد و نزدیک شود عمرو او را انداخت میان دریا خود را بپاره کشتی گرفت اهل کشتی او را نجات دادند تا موقعی که نزد نجاشی رفتند و تقاضای ارجاع مسلمین را نمودند نجاشی فرستاد رئیس مسلمین که حضرت جعفر طیّار بود خواست و تقاضای آنها را بجعفر گفت جعفر طیّار بنجاشی گفت از اینها بپرسید که آیا ما از آنها کسی را کشته یا مالی از آنها برده یا غلام آنها بوده ایم و فرار کرده ایم گفتند هیچکدام از اینها نیست بلکه مخالف دین ما و سبّ آلهه ما را میکنند نجاشی آنها را رد کرد و با مسلمین کمال رأفت و مهربانی و منزل و وسائل زندگانی را فراهم نمود سپس فرستاد جعفر طیّار را خواست و از او پرسید سبب عداوت اینها با شما چه بوده جعفر فرمود پیغمبری در میان ما مبعوث شده و ما باو ایمان آورده ایم و اینها در اثر دشمنی با پیغمبر بما اذیت میکردند ما پناه بمملکت شما آوردیم گفت از پیغمبر چه در دست دارید جعفر طیّار قدری از صفات آن حضرت را بیان فرمود و سوره مبارکه مریم را تلاوت کرد تا رسید بآیه شریفه هُزِّی إِلَیْکِ بِجِذْعِ النَّخْلَهِ

تُساقِطْ عَلَيْكِ رُطَباً جَنِيًّا

نجاشی را بسیار خوش آمد و بدست جعفر بشرف اسلام مشرف شد لکن بر اهل مملکتش مخفی داشت و در خلال این مدت که اینها در حبشه بودند جماعتی از اهل حبشه هم هدایت شدند و بشرف اسلام مشرف گردیدند تا موقعی که خبر هجرت حضرت رسول (ص) بمدینه و تشرف اهل مدینه بشرف اسلام بآنها رسید از حبشه بمدینه هجرت نمودند با جماعتی که از حبشه ایمان آورده بودند و موقعی که بمدینه وارد شدند موقعی بود که فتح خیبر بدست حضرت امیر المؤمنین (ع) شده بود که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود برای فتح خیبر بیشتر مسرور باشم یا برای قدوم جعفر و عبد اللَّه بن جعفر شوهر حضرت زینب در حبشه بدنیا آمد از اسماء بنت عمیس و نجاشی هم پسری آورد اسم او را محمد گذاشت و سه نفر از قسّیسین را فرستاد مدینه از حالات پیغمبر (ص) مشاهده کنند و آنها آمدند و تماما بشرف اسلام مشرف شدند و تحف و هدایای زیادی نجاشی برای پیغمبر (ص) فرستاد از لباس و عطر و فرس، و از آن جمله ماریه قبطیه را فرستاد که حضرت از او پسری آورد ابراهیم، و امّ حبیبه دختر ابی سفیان در حبشه بود پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم او را بتوسط نجاشی خطبه کرد و او قبول نمود و صداق او را حضرت چهار دینار قرار داد و باین سبب معاویه را خال المؤمنین گفتند و بالاخره نجاشی هجرت کرد بطرف مدینه برای تشرف خدمت آن حضرت لکن در طی طریق اجل رسید و از دنیا رفت اینست خلاصه حدیث شریف، بر گردیم بشرح آیه شریفه.

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ با اینکه در جوار پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در مدینه بودند و معجزات را مشاهده میکردند و از تورات خود و اخبار انبیاء خود بشارات را معرفت داشتند مع ذلک بواسطه حسد و عصبیت و قساوت قلب اعدی عدوّ پیغمبر (ص) و مسلمین بودند و الان هم عداوت و بغض آنها ظاهر و مشهود است.

وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا در درجه دوم برای طرفیت پیغمبر (ص) با بت های آنها و صفات خبیثه آنها و آنچه توانستند دشمنی خود را بمنتهی رسانیدند حتی بعد از مدّتی که از اسلام گذشته در عهد یزید (لع) که گفت (لعبت هاشم بالملك فلا خبر جاء و لا وحی نزل).

و اما نصارای نجاشی و قسیسین و رهبانان از حبشه بشرف اسلام مشرف میشوند وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قالُوا إِنَّا نَصارى زیرا آن حسد و عناد و عصبیتی که در یهود و آن کبر و نخوتی که در مشرکین بود در اینها غالبا نیست اگر حق را درك کنند و از روی دلیل و برهان بر آنها ثابت شود ایمان میآورند حتی امروز اگر ما مبلغ داشتیم و میفرستادیم در اروپا فوج فوج بشرف اسلام مشرف میشدند، و اما یهود اگر فرض شود گاه گاهی یك یهودی یا یهودیه اظهار اسلام کند یا بطمع مالیست یا عاشق زنی یا مردی از مسلمین شده یا سیاستی بکار برده.

ذلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ که علماء نصاری باشند که بزبان ما کشیش می گوییم و رهبانا راهب اهل عبادت و کناره گیر از اهل دنیا و گوشه نشین و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود لا رهبانیه فی الاسلام وَ أَنَّهُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ که در مشرکین کبر و نخوت و تفرعن و تجبر بود.

[سوره المائده (۵): آیه ۸۳] ..... ص: ۴۴۸

وَ إِذا سَمِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنا آمَنَّا فَاكْتُبْنا مَعَ الشَّاهِدِينَ (۸۳)

و زمانی که شنیدند این نصاری آنچه که بر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم از قرآن نازل شده می بینی که چشم های آنها ریزش میکند از اشك از آنچه معرفت پیدا کردند از حق میگویند پروردگارا ما ایمان آوردیم ما را بنویس با شاهدین.

وَ إِذا سَمِعُوا مراد تمام نصاری نیست زیرا خبر از قضیه خارجیه میدهد که واقع شده بلکه مراد همان قسیسین هستند که نجاشی فرستاده بود برای مدینه که تحقیق حال پیغمبر کنند موقعی که شرفیاب شدند و شنیدند ما أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ از آیات شریفه قرآن و معجزه بودن آن را درک کردند و حقانیت پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم بر آنها ثابت شد و ایمان آوردند تَرى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ افاضه بمعنی ریزش پی در پی است یعنی اشک از اطراف چشم آنها ریزش داشت مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ که حق بر آنها معلوم شد و این گریه و بکاء اینها یا از روی شوق بوده چنانچه کلمه مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ دلالت دارد که از ضلالت نجات یافتند و بشاه راه حقیقت افتادند و سعادت مند شدند، یا برای این بوده که نمیتوانستند در خدمت حضرت رسول (ص) بمانند ناچار بودند که بحبشه مراجعت کنند و بنجاشی حقایق را بیان نمایند و از فیض حضور آن حضرت محروم میشدند یا برای اعمال و کردار آنها بوده که در زمان کفر از آنها صادر شده.

يَقُولُونَ در همان گریه میگفتند رَبَّنا آمَنَّا آنهم چه ایمان با حقیقتی که هیچگونه غرض دنیوی و فوائد مادی نداشتند و از خوف و ترس نبوده مثل کفار قریش بعد از فتح مکه بلکه با کمال میل و رغبت ایمان آوردند.

فَاكْتُبْنا در دفتر الهی که فردای قیامت باز میشود و نامه هر کس بدست او داده میشود مَعَ الشَّاهِدِينَ از شهادت دهندگان بوحدانیه حق و رساله حضرت خاتم و حقانیت اسلام و نزول قرآن و تصدیق بجمیع ما جاء به النبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و سایر عقائد حقه حقیقیه.

[سوره المائده (۵): آیه ۸۴] ..... ص : ۴۵۰

وَ ما لَنا لا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ ما جاءَنا مِنَ الْحَقِّ وَ نَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنا رَبُّنا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ (۸۴)

و چه باعث میشود که ما ایمان بخدا و آنچه از حق بر ما ثابت شده و در دلهای ما آمده و جا گرفته نیاوریم و توقع داریم که خدا قبول فرماید و ما را با صلحاء محشور گرداند در بهشت جاویدان در قیامت.

وَ ما لَنا لا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ دفع دخل است یعنی اگر کسی بگوید که چرا ایمان آوردید با اینکه شما قسیسین بودید و از علماء نصاری و در میان آنها عزت فوق عزت داشتید که الان هم کشیش در نزد آنها احترامش بیشتر از رئیس جمهور است (جواب) اینکه بعد از ثبوت حق نباید انسان آخرت خود را بدنیا بفروشد ریاست و عزت و جاه و مال دنیا فانی و زائل است و آخرت باقی و ثابت و نجات و سعادت آن نشئه منوط بایمان بخدا است و به ما جاءَنا مِنَ الْحَقِّ که رسالت حضرت خاتم و قرآن و سایر عقائد حقه باشد و ما بواسطه ایمان وَ نَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنا متعلق محذوف است یعنی در جنب و سعادت مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ از امه مرحومه پیغمبر اسلام صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم، و طمع گر چه از صفات خبیثه است لکن طمع بمال مردم و توقع از آنها و اما طمع ببهشت و بالطاف و عنایات خداوند همان رجاء است و بسیار ممدوح است و گذشت در کلام امیر المؤمنین علیه السلام

(ما عبدتک خوفا من نارک و لا طمعا من جنتک بل وجدتک اهلا للعباده فعبدتک

معنی این نیست که من خوف از آتش ندارم یا طمع ببهشت ندارم بلکه خوف و طمع علی از همه بیشتر بوده بلکه مراد اینست که عبادت تو از این جهات نیست بلکه یافتم که سزاوار پرستش هستی برای او است

[سوره المائده (۵): آیه ۸۵] ..... ص : ۴۵۱

اشاره

فَأَثابَهُمُ اللَّهُ بِما قالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها وَ ذلِکَ جَزاءُ الْمُحْسِنِینَ (۸۵)

پس ثواب داد آنها را خداوند بازاء آنچه گفتند بهشتهایی که از زیر آنها نهرهایی جاریست و این است جزای نیکوکاران.

فَأَثابَهُمُ اللَّهُ ثواب جزای نیک است که بازاء عمل عبادی داده میشود و با احسان و انعام فرق دارد زیرا خداوند در دنیا ببندگان نعم غیر متناهیه و احسانهای متوالیه متواتره دارد لکن آنها را ثواب نمیگویند ثواب در مقابل عمل است نظیر عقاب و عذاب که آنهم در مقابل عمل است و تعبیر بجزاء میشود الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر بِما قالُوا مراد مجرد قول نیست چنانچه بعضی توهم کردند و گفتند اسلام مجرد اقرار بلسان است که شامل منافق هم میشود.

(تنبیه) ..... ص : ۴۵۱

در معنی اسلام و ایمان اقوال بسیاری است بالغ بر هفت قول، مجرد اقرار بلسان یا تصدیق بجنان و قلب یا عمل بارکان یا مرکب از دو، اقرار و تصدیق، اقرار و عمل، تصدیق و عمل، یا مرکب از سه، و تحقیق کلام اینست که تصدیق قلبی است و اقرار کاشف از او است و عمل نگهبان او است.

جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ مکرر گفته ایم که مراد از تحت یعنی پائین قصر و عمارت، و از این عبارت و نظائر آن استفاده میشود که بهشت متعدد است که هشت بهشت باشد و از تمام آنها بهره مند خواهند شد.

وَ ذلِکَ جَزاءُ الْمُحْسِنِینَ همین ثواب جزای نیکوکاران است. و از این جمله دو مطلب استفاده میشود یکی آنکه اینها از محسنین هستند و دیگر آنکه جزای محسنین اینست، و مراد از محسن نه احسان بغیر باشد و لو آنهم عمل بسیار خوبی است و لکن بمعنای اعم است یعنی کار خوب کردن، ایمان آوردن، عبادت

و عمل صالح بجا آوردن چه اعمال قلبی از تحصیل عقائد حقه و علم باحکام الهیه و بمعارف اسلامیه و باخلاق حسنه که اعمال نفسی است و اعمال صالحه که اعمال جوارحی است که یکی از مصادیق آن احسان بغیر است، و تعبیر بجزاء دلیل بر استحقاق نیست بلکه تماما تفضل است زیرا انسان هر که باشد و هر چه باشد و لو انبیاء و اولیاء استحقاق مثوبت ندارند و هر چه بکنند باز مقصر هستند و حق عبادت او را بجا نیاورده پس آنچه بآنها داده شود تفضل است ولی چون خداوند وعده فرموده البته بآنها خواهد رسید إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ آل عمران آیه ۹.

[سوره المائده (۵): آیه ۸۶] ..... ص: ۴۵۲

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ (۸۶)

و کسانی که کافر شدند و آیات ما را منکر شدند و دروغ پنداشتند اینها اصحاب جحیم هستند.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا جمیع طبقات کفار را شامل میشود از طبیعی منکر مبدء و طبقات مشرکین، عبده اوثان و شمس و قمر و کواکب و بقر و شجر و نار و یهود و نصاری و مجوس و کسانی که در حکم کافر هستند از مخالفین و معاندین و غلات و خوارج و نواصب لکن از روی تقصیر و مسامحه نه از راه قصور و عدم قدرت بر معرفت.

وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا آیات الهیه اعم است از آیات قرآنیه و انبیاء و ائمه اطهار (ع) و احکام الهیه حتی ممکن است بگوئیم علماء اعلام آنها هم آیات الهیه هستند أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ مصاحبت با جحیم دلیل بر خلود است که همیشه با او هستند، و جحیم یکی از اسامی جهنم است و ممکن است یکی از طبقات آن باشد مثل سقر و سایر طبقات.

[سوره المائده (۵): آیه ۸۷] ..... ص : ۴۵۳

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُحَرِّمُوا طَیِّباتِ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَکُمْ وَ لا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْمُعْتَدِینَ (۸۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید بر خود حرام نکنید آنچه که از طیبات خداوند بر شما حلال فرموده و از حدود الهی تجاوز نکنید که خدا متجاوزین را دوست نمیدارد.

این آیه شریفه در مقام مذمت رهبانیه و ترک لذائذ نفسانیه از نساء و مأکولات و ملبوسات و مشروبات و سایر لذائذ است که مفاد حدیث شریف است که فرمود

(لا رهبانیه فی الاسلام)

که بعضی عرفاء و صوفیه حیوانی نمیخورند و لباس خشن میپوشند یا شب تا بصبح بیدارند خواب نمیروند و ترک معاشرت با زنها میکنند و امثال اینها و خود را بزهد معرفی میکنند با اینکه غرض آنها جلب قلوب است و استفاده ریاست نه برای زهد از دنیا است و کسانی که اعتصاب میکنند از خوراک برای اغراض شخصیه لذا میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا احکام شرعیه بر تمام بشر آمده و تخصیص بذکر مؤمنین از جهه این است که امتثال احکام فرع ایمان است و غیر مؤمن برای او نتیجه ندارد.

لا تُحَرِّمُوا طَیِّباتِ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَکُمْ تحریم حلال یا بقسم است مثلا قسم یاد کند که نزد زن نرود یا ازدواج نکند یا حیوانی مصرف نکند و اینها چون ترک اینها مرجوح است و در حدیث است که

ان اللّه یحب ان یؤخذ برخصه کما یؤخذ بعزائمه

و در آیه بعد میفرماید لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ و یا بتشریع است که حلال خدا را حرام کردن و بدعت در دین گذاردن که موجب کفر میشود و یا بتصمیم است که بنا میگذارد که مرتکب نشود یا بنذر و عهد است که شرط انعقادش رجحان است حتی بمباح فضلا از مرجوح تعلق نمیگیرد و مراد از طیبات چیزهاییست که موافق طبع است و طبیعت انسانی تمایل بآنها دارد

مقابل خبائث که موجب تنفر طباع و بر خلاف طبیعت است بلی بسا شارع مقدس تخطئه میکند چیزهایی که طبیعت تمایل دارد مثل شراب را خبیث می شمارد یا بعکس مثل سؤر مؤمن و هره را که طبع انزجار دارد.

و از جمله أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ استفاده میشود که اصل خلقت این مطعومات و مشروبات و ملبوسات و غیر اینها برای بشر خلق شده خاصه برای مؤمن خَلَقَ لَكُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ لا تَعْتَدُوا تعدی تجاوز از حد است خداوند بر هر چیزی حدی قرار داده نباید تجاوز از آن کرد، محرمات را بیان فرموده باید نزدیک نرفت و اما چیزهایی که حلال کرده نباید بر خود حرام کرد.

إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ بنده باید تسلیم امر مولی باشد خودیتی از خود نشان ندهد هر چه گفته بکن بکند و هر چه گفته نکن نکند، واجب را واجب داند، حرام را حرام، مستحبّ را مستحبّ، مکروه را مکروه، مباح را مباح، حلال را حلال همین نحوی که تحلیل حرام نباید کرد تحریم حلال هم جایز نیست.

[سوره المائده (۵): آیه ۸۸] ..... ص : ۴۵۴

اشاره

وَ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالاً طَيِّباً وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۸۸)

و بخورید از آنچه خداوند روزی شما قرار داده بر شما حلال و گواراست و پرهیز کنید از محرمات الهی که شما باو ایمان دارید.

خداوند رزاق روزی هر بنده را پیش از خلقت او معین فرموده وَ فِي السَّماءِ رِزْقُكُمْ وَ ما تُوعَدُونَ الذاریات آیه ۲۲، در خبر است از امیر المؤمنین علیه السلام فرمود

(طلب العلم اوجب علیکم من طلب المال)

بعد جهه این را بیان میفرماید که روزی شما را

قد قسمه عادل بینکم و سیفی لکم

و اما علم را خداوند جمع فرموده نزد اهلش فاطلبوه من اهله و البته خدا از حلال معین فرموده اگر بنده

خودداری کرد باو میرسد بموقع خود و اگر در طلب حرام رفت کسر گذارده میشود لذا میفرماید وَ کُلُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ که برای شما خلق شده حَلالًا طَیِّباً دو احتمال میرود یکی آنکه آنچه برای شما معین فرموده حلال و پاکیزه است دیگر آنکه از ممر حلال پاک تدارک کنید.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ تقوی بمعنی پرهیز است از آنچه موجب ضرر و خسارت در دین میشود و شامل جمیع معاصی که استحقاق عذاب میآورد از معاصی قلبیه و روحیه و جوارحیه و خارجیه و داخلیه میشود الذی صفه اللَّه است أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ چون ایمان که عبارت از اعتقاد بمبدء و معاد و سایر عقائد حقه است منشأ خوف میشود که باعث جلوگیری از معاصیست.

(توضیح کلام) ..... ص : ۴۵۵

اینکه بسیاری از امور نفس وجودش منشأ خوف یا رجاء نمیشود مثلا اگر شیری سر راه باشد و شما اطلاع نداشته باشید ابدا خوفی در شما ایجاد نمیشود، و اما اگر علم پیدا کردید یا مظنه بلکه شک و مجرد احتمال ایجاد خوف میکند و همچنین اگر گنجی زیر زمین باشد و هیچ اطلاعی نداشته باشد منشأ رجاء نمیشود لکن اگر یقین یا مظنه یا احتمال دادید ایجاد رجاء میکند لذا کفار چون ایمان بخدا و قیامت و عذاب و ثواب ندارند رجاء و خوفی ندارند، اما شما مؤمنین که اعتقاد و یقین دارید چرا نمی ترسید شما باید پرهیز کنید.

[سوره المائده (۵): آیه ۸۹] ..... ص : ۴۵۵

اشاره

لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ وَ لکِنْ یُؤاخِذُکُمْ بِما عَقَّدْتُمُ الْأَیْمانَ فَکَفَّارَتُهُ إِطْعامُ عَشَرَهِ مَساکِینَ مِنْ أَوْسَطِ ما تُطْعِمُونَ أَهْلِیکُمْ أَوْ کِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِیرُ رَقَبَهٍ فَمَنْ لَمْ یَجِدْ فَصِیامُ ثَلاثَهِ أَیَّامٍ ذلِکَ کَفَّارَهُ أَیْمانِکُمْ إِذا حَلَفْتُمْ وَ احْفَظُوا أَیْمانَکُمْ کَذلِکَ یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمْ آیاتِهِ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۸۹)

ص: ۴۵۵

مؤاخـذه نمیکند خدا شـما را بقسـمهای بیهوده که بدون قصد باشد و لکن قسـمهایی که از روی قصد بسـته شده مورد مؤاخذه است که نباید تخلف کرد که کفاره دارد پس کفاره او اطعام ده فقیر از آنچه اطعام میکنید خانواده خود را بمقدار حد وسط یا ده مسـکین را لباس دهید یا یک بنده آزاد کنید و اگر متمکن از اینها نیستید سه روز روزه بگیرید اینست کفاره قسم های شما اگر قسم یاد کردید باید حفظ قسم کنید این نحو خدا آیات خود را برای شما بیان میفرماید باشد که شکرگزار باشید.

و قریب بهمین آیه در سـوره بقره آیه ۲۲۵ گـذشت که فرمود لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ وَ لکِنْ یُؤاخِذُکُمْ بِما کَسَبَتْ قُلُوبُکُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِیمٌ و توضـیح کلام اینکه قسم اقسامی دارد: ۱- قسم در مورد اخبـار که خبر از چیزی می دهـد و مؤکد میکنـد او را بقسم مثـل فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ ذاریات آیه ۲۳، و این نوع قسم اگر صادق باشد در اخبار حرام نیسـت لکن مـذموم است و از این باب است قسم در باب مرافعات که اگر مـدعی شاهـد و بینه نـدارد و حاکم حکم بقسم داد و منکر قسم یاد کرد دعوی ساقط میشود چنانچه فرمود

البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر

و اگر بر خلاـف واقع باشـد حرام است و از معاصـی کـبیره است و آن را یمین غموس میگوینـد قسم دروغ و غمس بمعنی فرو رفتن و این قسم صاحبش را فرود میبرد در عذاب.

۲- قسـمی است که از روی قصد و اختیار در مقام انشاء بر ایجاد فعلی یا ترک آن میخورد بشرائطی که در فقه ذکر شده بصیغ مخصـوصه بر امر مبـاحی و این قسم است که متعلـق او واجب میشود و در حنث و مخـالفت آن کفـاره تعلق میگیرد که بیـانش انشاء اللّه تعالی خواهد آمد.

۳- قسم لغو است که بدون قصد یا قصد غیر مشروع یاد شود و این هم اقسامی دارد یکی در مقام اکراه کسی را مکره کنند بر امری و وادار کنند بر قسم که این بدون قصد و اختیار است یا آنکه در حال شده غضب بر امری قسم یاد کند یا آنکه لقلقه لسانش باشد که در خبر تعبیر فرموده

بلا و اللَّه بلی و اللَّه

و این نوع قسم است که میفرماید لا یُؤاخِذُکُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِی أَیْمانِکُمْ نه متعلقش واجب میشود و نه کفاره دارد و نه مؤاخذه میشود و از همین قسم است اگر قسم یاد کند بر ترک واجبی مثل نماز یا ترک مستحبی مثل صدقه یا بر فعل حرامی مثل شرب خمر و همین است قسمهای بعض صحابه بر تحریم طیبات که در آیه قبل ذکر شد و باصطلاح ایمان لغو منعقد نمیشود و تکلیف نمیآورد.

وَ لکِنْ یُؤاخِذُکُمْ بِما عَقَّدْتُمُ الْأَیْمانَ که یمین منعقد میشود و مکرر گفته ایم که بنای این تفسیر فقط بر سیاهی قرآن است که عقدتم بالتشدید است و اما قرائت بتخفیف یا تلفظ عاقدتم اعتبار ندارد و احتیاج بتوجیهات بارده از روی سلیقه و اجتهاد و تمسک باشعار عربیه نداریم و شرط انعقاد یمین یکی باید بالفاظ جلاله باشد (باللّه، تاللّه، و اللَّه) یکی باید متعلق یمین امر مباح باشد یکی از روی قصد و اختیار باشد.

فَکَفَّارَتُهُ کفاره ملازم با معصیت است و معصیت در مخالفت قسم است که حنث یمین میگویند و مخالفت قسم حرام است جائز نیست و نمیتواند بگوید من مخالفت میکنم و کفاره میدهم کفاره در صورتی که معصیت کرد و مخالفت نمود تعلق میگیرد و کفاره قسم دو نحوه است تخییری و ترتیبی، اما تخییری مخیر است بین سه امر إِطْعامُ عَشَرَهِ مَساکِینَ اطعام دو نحوه است یا یک مد از حنطه و بعضی احتیاط کردند دو مد و مد ربع صاع است که مطابق با سه کیلو یا نصف من شاهی تقریبا یا یک من تبریزی است، یا اشباع مسکین بنان و خورش (من اوسط ما

تطعمون اهليكم) نان و گوشت لازم نيست چلو مرغ باشد و نون و نمك هم كافى نيست أَوْ كِسْوَتُهُمْ در لباس معروف و مشهور يك پيراهن (قميص) و يك زير جامه (ازار) و بعضى بيك لباس هم گفته اند و اين بعيد است زيرا كسوه پوشانيدن است و بقميص تنها يا ازار تنها پوشيده نميشود.

أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ اطلاق رقبه شامل ميشود مؤمنه و كافره رجل و مرأه، كبير و صغير و لكن در اين عصر ميسور نيست مخير بين دو اطعام و كسوه است، و اما ترتيبى بعد از اينكه متمكن از اطعام و كسوه و تحرير رقبه نشد كه مفاد فَمَنْ لَمْ يَجِدْ است بايد سه روز روزه بگيرد فَصِيامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ و احوط اينست كه متواليا بگيرد ذلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمانِكُمْ اگر مخالفت قسم كردند و حنث يمين شد إِذا حَلَفْتُمْ موقعى كه قسم منعقد شد.

وَ احْفَظُوا أَيْمانَكُمْ اگر ميخواهيد معصيت نكنيد و گرفتار كفاره نشويد اولا قسم ياد نكنيد و در صورت وقوع قسم ايستادگى داشته باشيد و حفظ قسم كنيد و بر طبق آن عمل كنيد.

كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آياتِهِ از تحليل طيبات و منع از تحريم آنها و قسم بر طبق آنها را لغو شمرده و بر مخالفتش مؤاخذه نفرموده و كفاره جعل نكرده.

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ سزاوار است بنده در هر حال شكرگزار نعم الهيه باشد چه تشريعى يا نعم تكوينى دنيوى و اخروى.

(تنبيهان) ..... ص : ۴۵۸

اول- اگر قسم بر فعل واجبى ياد كرد مثل صلوه وجوب آن مؤكد ميشود و بر تركش هم عقوبت تارك الصلاه را دارد و هم كفاره تعلق ميگيرد و همچنين اگر بر ترك حرامى قسم ياد كرد در فعل آن هم عقوبت مرتكب حرام را دارد و هم كفاره دارد. دوم بعضى علماء كفاره عهد را هم مثل كفاره قسم دانسته و بعضى مثل كفاره

نذر که تحریر رقبه باشد یا صیام شهرین متتابعین یا اطعام ستین مسکینا.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۰] ..... ص : ۴۵۹

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۹۰)

ای کسانی که ایمان آوردید جز این نیست که خمر و قمار و بتهای کفار و مشرکین و ازلام که تعبیر ببخت آزمایی میکنند رجس و خبیث و حرام است از عمل شیطان است پس اجتناب کنید از او باشد که رستگار شوید.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بخصوص مؤمنین از جهه اینست که غیر مؤمن و لو اجتناب از مذکورات بکند رستگار نخواهد شد.

انما برای اینست که این مذکورات جز رجاست و خبائث و حرمه چیزی ندارند الخمر در اصل بمعنی پوشاندن است و لذا مقنعه که زنها بر سر میکنند چون صورت و سر را می پوشاند خمار گفتند و خمر عقل را می پوشاند و فرق بین مخمور و مجنون اینست که مجنون عقل ندارد مثل اعمی که چشم ندارد و مخمور عقلش مستور و پوشیده میشود مثل بصیر که چشمش را ببندند در واقع سرپوشیست روی روشنایی عقل گذارده میشود و تعبیر بسکر میکنند و در حدیث از رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است که فرمود خمر از نه چیز گرفته میشود از عسل که آن را تبیع گویند و از انگور و از کشمش و از خرما و از گندم و از جو و از ارزن و سلت که جو پوست کنده است و فعلا موسوم است بآب جو، مخفی نماند که این مذکورات هشت است و محتمل است که نهم ارق باشد یا نبیذ و بالجمله هر چه سکر بیاورد و حرمت آن از ضروریات دین اسلام و نص قرآن بلکه مستفاد از اخبار است که در تمام شرایع حرام بوده و کلید درب تمام معاصی است و شارب الخمر کعابد الصنم و از شراب بهشت ممنوع است و مضرات روحی و جسمی آن مشهور و کتابهایی در این باب

نوشته شده و حدّ شارب الخمر هشتاد تازیانه است.

و المیسر قمار است و آن چهار قسم است با آلات معدّه از برای قمار و بدون آلات بقصد برد و باخت که مقامره گویند و بدون قصد و از گناهان کبیره است و اشتغال ذمّه میآورد و برنده باید ردّ بصاحبش کند و وارد شدن در مجلس قمار حرام است حتی بعضی از علماء نماز در آن مجلس را هم باطل میدانند.

و الانصاب بتهای مشرکین که آنها را میپرستیدند و هر بتی را بنامی میخواندند که ساختن آنها و بیع و شراء آنها حتی مواد اصلیه آن مثل خشب بشرط ساختن بت حرام است چنانچه بیع آلات قمار مثل نرد و شطرنج و عاس و کنجفه و سایر آلات قمار حتی بیع انگور بقصد شراب درست کردن حرام و سحت است و مالک ثمن نمیشود حتی واجب است شکستن آلات قمار و سایر ملهیات و بتهای مشرکین را.

و الازلام نوعی از بخت آزمایی بود که در جاهلیت معمول بوده و آن این بود شتری را ده نفر ابتیاع میکردند و میان خود بتفاوت بلیطها تقسیم میکردند و ده بلیط هر کدام بنامی نوشته میشد، فذ یک سهم داشت، توام دو سهم، رقیب سه سهم، حلس چهار سهم، نافس پنج سهم، مسیل شش سهم، معلی هفت سهم، و این هفت نفر ثمن شتر را نمیدادند و ثمن آن در عهده سه نفر دیگر که بنام منیح و سفیح و وغب بود هر کدام یک سوم ثمن را میدادند و سهمی از شتر نداشتند و این ده بلیط را در خریطه میانداختند و بدست یک نفر که وثوق داشتند او یک یک را بنام یک یک این ده نفر بیرون میآورد و این بعین مشابه همین بلیط بخت آزمایی است که امروز در تمام کشور معمول است.

رجس نجس و خبیث است (مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ) در آیه بعد میآید که شراب و قمار و بت پرستی و بخت آزمایی هر چهار بالقاء و تعلیم شیطان بوده.

فَاجْتَنِبُوهُ خطاب بمؤمنین که باید از این چهار کاملا دوری کنید حرام است لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ پس کسی که مرتکب این اعمال شنیعه بشود رستگاری ندارد مگر بتوبه و اداء حقوق و ردّ بصاحبانش بایع خمر ثمن آن را باید رد کند بمشتری برنده قمار ببازنده، بایع آلات قمار و بتها بخریدار، برنده بخت آزمایی بصاحبان بلیط و اگر آنها را نمی شناسند یا دست رسی ندارند از جانب آنها صدقه دهند و احتیاطا باذن مجتهد باشد امید است رستگار شوند.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۱] ..... ص: ۴۶۱

إِنَّما یُرِیدُ الشَّیْطانُ أَنْ یُوقِعَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَهَ وَ الْبَغْضاءَ فِی الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ وَ یَصُدَّکُمْ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلاهِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ (۹۱)

غرضی ندارد شیطان جز اینکه میانه شما مؤمنین ایجاد عداوت (دشمنی) و کینه جویی کند در مورد شراب و قمار و شما را باز دارد از یاد خدا و از اتیان نماز پس آیا منتهی نمیشوید و دست بر نمیدارید.

إِنَّما یُرِیدُ الشَّیْطانُ یکی از مطالب بسیار قابل اهمیت در شریعت مطهره ایجاد الفت و محبت و وداد و اخوت بین المسلمین است و آیات شریفه قرآن بر این معنی ناطق است وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا وَ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ کُنْتُمْ أَعْداءً فَأَلَّفَ بَیْنَ قُلُوبِکُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْواناً آل عمران ۱۰۳، لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً ما أَلَّفْتَ بَیْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لکِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَیْنَهُمْ انفال آیه ۶۳، إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَهٌ حجرات آیه ۱۰، و غیر اینها از آیات و اخبار هم در این باب بسیار است و بسیاری از احکام هم روی این پایه است، نماز جماعت حج، زکاه، خمس، صدقه، صله رحم، عیادت مریض، تشییع جنازه، احسان بیکدیگر و غیر اینها و شیطان در مقابل این دستگاه غرضش ایجاد اختلاف و دوئیت و عداوت و تفرقه و بغضاء و تشتت بین مسلمین است و بتجربه هم مشهود

است که پیشرفت اسلام در اثر الفت و اتحاد است و ضعف آن در اثر عداوت و اختلاف است و یکی از اسبابی که ایجاد عداوت و بغضاء میکند که این هم مشهود است شراب و قمار است لذا میفرماید أَنْ یُوقِعَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَهَ وَ الْبَغْضاءَ فِی الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ اما خمر بعد از آنی که مستی آورد و سرپوش عقل شد از هیچ قبیح و زشتی جلو گیری نمیکند میزند، میکشد، فحش میدهد، سب میکند، غیبت و تهمت و سایر منکرات و فحشاء را مرتکب میشود حتی بسا کفر میگوید و از این جهت کلید درب کلیه معاصی است و این باعث عداوت و بغضاء میگردد.

و اما میسر که قمار باشد البته آنکه باخته یک کینه و عداوتی از برنده در قلبش ایجاد میشود حتی بسا عیال خود را هم میبازد و بقدری قمار تأثیر در عداوت و بغضاء دارد که صبیان هم در لعب خود برنده یک تفوق و بزرگی در خود میبینند و بازنده یک حقارت و کوچکی و خفت در خود مشاهده میکند و بغض طرف در دلش جای گیر میشود وَ یَصُدَّکُمْ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ صد بمعنی جلوگیری است و صد از ذکر خدا جلوگیری قلب و اعضاء و جوارح است از توجه بخدا، اما قلب دیگر موعظه باو اثر نمیکند، حقایق را درک نمیکند، مرگ و عقبات بعد از مرگ، قبر، برزخ قیامت، بهشت، جهنم، ثواب، عذاب، سؤال، میزان، دین، احکام، تمام آنچه از ناحیه حق است فراموش میکند، اعضاء و جوارح از ارتکاب معاصی خودداری نمیکند، چشم، گوش، دست، پا، زبان، حتی عورت. و ذکر اقسامی دارد ذکر لسانی، عملی، قلبی تمام از دست میرود.

وَ عَنِ الصَّلاهِ نمازی که اهم واجبات است ترک میشود الان مشاهده کنید آنهایی که شراب خوار و قمارباز هستند صد ده آنها نماز گذار نیستند و آنهایی که یک قیام و قعودی دارند صد نود آنها نماز باطل از جهات مختلفه دارند.

فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ مناهی الهیه را بحکم عقل واجب است منتهی شدن و ترک نمودن چنانچه واجبات الهیه را واجب است اطاعت کردن و لو اینکه فائده ای بر واجبات و مفسده ای بر محرمات درک نشود لذا تعبیر باحکام تعبدیه میکنند چه رسد به اینکه بوجدان و حس مصالح و مفاسد آن را انسان درک کند مثل شراب و قمار که اگر نهی الهی هم نبود هر صاحب عقلی باید بحکم عقل ترک کند چنانچه امروز دانشمندان اروپا با اینکه ابدا بمناهی شرعیه اعتنایی ندارند کتابها در مضار این موضوع نوشته اند لذا خداوند بلفظ فهل انتم تعبیر فرموده که از روی تعجب است که با اطلاع باین مضار آیا منتهی میشوید یا باز مرتکب میشوید.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۲] ..... ص : ۴۶۳

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ احْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ (۹۲)

و اطاعت کنید خداوند را و اطاعت کنید حضرت رسالت را و حذر کنید از مخالفت پس اگر اعراض کردید پس بدانید که فقط تکلیفی که ما بر رسول خود معین کرده ایم ابلاغ واضح است که راه عذر بر کسی باقی نماند.

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ اطاعت خدا امتثال اوامر و دستورات دینی است که بتوسط پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم ابلاغ بمکلفین شده یا بتوسط رسول باطنی که حکم عقل باشد بحسن و لزوم آن که گفتند کلما حکم به العقل حکم به الشرع و بالعکس کلما حکم به الشرع حکم به العقل دو قاعده مسلمه طبق براهین محکمه است.

وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ تکرار لفظ اطیعوا برای اینست که اطاعت رسول در اعمال مولویت که مفاد النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ احزاب آیه ۶، است هر نوع تصرفی در جان و مال مؤمنین بفرماید و هر حکمی که از ناحیه آن صادر شود باید تمکین باشید مثلا جعل خلیفه، اعطاء لوی، جعل والی و رئیس برای قشون

قضاوت و غیر اینها پس توهم نشود که اطاعت رسول عین اطاعت خدا است و تکرار زیادی است.

وَ احْذَرُوا از ترک امتثال اوامر و نواهی الهی و از مخالفت نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلم در دستورات و قبول نکردن ولایت آن حضرت را.

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ بمعنی اعراض بترک امتثال و عدم قبول بدانید که ضرری بر خدا و بر رسول ندارد خود بعقاب و عذاب مبتلی خواهید شد، اما خداوند غنی بالذات است

(گر جمله کائنات کافر گردند بر دامن کبریاش ننشیند گرد)

و اما رسول بوظیفه خود عمل کرده که اداء رسالت نموده مسئول شما نیست اطاعت کنید یا مخالفت ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ مائده آیه ۹۹، لذا میفرماید:

فَاعْلَمُوا أَنَّما عَلى رَسُولِنَا الْبَلاغُ الْمُبِينُ کلمه ما در (انما) موجب این میشود که ان عمل نکند یعنی فقط بر رسول است که ابلاغ فرماید.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۳] ..... ص: ۴۶۴

اشاره

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحٌ فِيما طَعِمُوا إِذا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۹۳)

نیست بر کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح نمودند باکی در آنچه میل میکنند از مأکول و مشروب در صورتی که متقی و مؤمن و اعمال صالحه داشته باشند پس از آن تقوی پیدا کنند و ایمان آورند پس از آن تقوی داشته باشند و احسان کنند و خدا دوست دارد احسان کنندگان را.

در این آیه شریفه چند اشکال بنظر میآید: ۱- وجه تکرار إِذا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا چیست. ۲- اشکالیست که سید مرتضی رضی اللَّه عنه فرموده که ارتباط

شرط و جزاء چیست، ۳- اینکه بنظر حقیر میآید وجه تقدیم تقوی بر ایمان چیست

(اما اشکال اول) ..... ص : ۴۶۵

مفسرین دو جواب گفتند: یکی آنکه جمله لَیْسَ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحٌ فِیما طَعِمُوا راجع بشرب خمر است و عمل میسر قبل از نزول آیه تحریم مشروط است بر اینکه بعد از نزول تحریم بپرهیزند که مفاد إِذا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا است وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اتیان باعمال حسنه پس تقوای از محرمات و ایمان بخدا و اتیان باعمال حسنه رفع محذور ارتکاب قبل از نزول تحریم را میکند و جمله ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا یعنی دوام تقوی و ایمان که بر این دو باقی باشند و جمله ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا راجع بتقوی از مظالم عباد است بقرینه احسنوا و این جواب علاوه بر اینکه تفسیر برأی است و مدرکی ندارد بسیار واهی است زیرا اولا تحریم خمر و میسر در تمام شرایع بوده بلکه حکم عقل هم بر حرمتش قائم است چنانچه گذشت، و ثانیا بر این فرض قبل از تحریم حرمتی نداشته تا مورد مؤاخذه باشد، و ثالثا اجتناب از سایر محرمات یا از این دو حرام بعد از تحریم چه مدخلیتی دارد برای رفع محذور قبل از تحریم.

جواب دوم- گفتند طعموا راجع بمباحات است این جواب هم تمام نیست زیرا اباحه مباحات مشروط بایمان و اجتناب از محرمات و اتیان باعمال صالحه نیست مضافا به اینکه رفع محذور تکرار را نمیکند.

(و اما اشکال دوم) ..... ص : ۴۶۵

سید مرتضی رضی اللّه عنه دو جواب فرموده: ۱- اینکه منضم کنیم بجمله فیما طعموا غیره را یعنی مطعومات و غیر مطعومات و معنی این باشد که اگر کسی ایمان آورد و از محرمات متقی شد و اعمال صالحه بجا آورد در باقی امور از مطعوم و غیر مطعوم ارتکابش مانعی ندارد.

ص: ۴۶۵

۲- اینکه جمله إِذا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا شرط حقیقی نیست از باب توسع در بلاغت که باید از محرمات پرهیز کرد و ایمان آورد و اعمال صالحه را بجا آورد دیگر مجاز هستند در سایر امور.

و این دو جواب هم بنظر نمیآید اولا انضمام غیره و تقدیر خلاف ظاهر است و ثانیا بر فرض انضمام شرطیت ثابت نمیشود و محذور بجای خود باقیست و اما نفی شرطیت آنهم اگر خلاف نص آیه شریفه نباشد مسلما خلاف ظاهر است سیما با این تکرارات.

(و اما اشکال سوم) ..... ص : ۴۶۶

ما باید آنچه بنظر میرسد در مفاد آیه شریفه و از بعض اخبار وارده از ائمه اطهار علیهم السلام هم میتوان استفاده کرد و منافات با ظاهر آیه هم نداشته باشد بیان کنیم تا رفع جمیع اشکالات بشود و اللَّه العالم و این بعد از بیان دو مقدمه است مقدمه اول اینکه بنده در جمیع حرکات و سکنات و رفتار و کردارش باید در تحت اطاعه مولی باشد عَبْداً مَمْلُوکاً لا یَقْدِرُ عَلی شَیْ ءٍ نحل آیه ۷۵، و دین مقدس اسلام هم برای هر جزئی و کلی امور حکم قرار داده از احکام تکلیفیه و احکام وضعیه جعلیه.

مقدمه دوم اینکه گذشت که بعضی از مؤمنین بکلی دست کشیدند از لذائذ دنیوی و فقط بعبادت که جنبه رهبانیت است پرداختند و خداوند آنها را منع فرمود بعد از این دو مقدمه می گوییم مفاد آیه شریفه اینست که خطاب بمؤمنین که توقعی که از شما هست و وظیفه ای که دارید فقط سه چیز است: ایمان و تقوای از محرمات و اتیان باعمال صالحه دیگر در باقی امور مرخصید باکی بر شما نیست از منافع دنیوی بهره برداری کنید.

فعلا در مقام بیان جملات آیه شریفه لَیْسَ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ

جُناحٌ فِيما طَعِمُوا

باکی نیست نمیخواهد بر خود حرام کنید مثل بعض صوفیه از خوردن حیوانی و غیر آن از لذائذ نفسانی، بخورید، بپوشید، استمتاع کنید، لذت برید بر شما چیزی نیست فقط تکلیفی که بر شما است إِذا مَا اتَّقَوْا پرهیز از محرمات وَ آمَنُوا ایمان بعقائد حقه وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اتیان باعمال صالحه که این سه جمله نتیجه صبر است، صبر بر ایمان که نبادی از ایمان خارج شوید و صبر بر ترک محرمات مرتکب معاصی الهیه نشوید و لو هر چه نفس تمایل داشته باشد، و بر اتیان واجبات و مندوبات و لو هر چه زحمت داشته باشد.

و این سه مرتبه صبر متفاوت است، درجه اول صبر بر طاعت است زیرا یک عملی بیش نیست و چندان زحمت ندارد، درجه دوم صبر بر ایمان است که امر قلبی است بمجرد اقامه دلیل اگر عصبیت و عنادی نباشد عقیده میآید و ایمان محقق میشود، درجه سوم که از همه مشکل تر است صبر بر معصیت است که نفس اماره کمال میل را دارد و شیطان هم بکمال قوی در مقام است و دنیا هم جلواتی دارد لذا اول تقوی را بیان فرمود سپس ایمان و اخیرا عمل صالح بعدا در مقام تأکید این موضوع بر آمد نسبت بدو درجه اول که اهمیتش بیشتر است فرمود ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا که تمام همت شما در حفظ این دو موضوع باشد نمیخواهد ترک لذائذ کنید سپس باز تأکید در قسمت اول که از همه مشکل تر است فرمود ثُمَّ اتَّقَوْا بعد در مقام دفع دخلی است که کانه کسی بگوید درست است ایمان و تقوی و عمل صالح وظیفه هر بنده است لکن ما ترک لذائذ دنیوی میکنیم برای نائل شدن بدرجات عالیه و مراتب سامیه و فیوضات کامله چون گفتند حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره جواب اگر میخواهید بدرجات عالیه نائل شوید وَ أَحْسِنُوا هر چه بیشتر بیکدیگر احسان کنید مقامات و درجات شما بالاتر میرود زیرا خداوند دوست میدارد احسان کننده گان را وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

و کسی را که خدا دوست دارد هیچ موهبتی را از او دریغ نخواهد فرمود، پس بحمد اللّه تمام اشکالات بر طرف شد.

و برای تأکید مطلب که قبلا عرض شد که از بعض اخبار هم استفاده میشود یکی خبری است که شیخ طوسی مسندا از حضرت صادق علیه السلام نقل کرده در موضوع حد زدن امیر المؤمنین قتاده را که شرب خمر کرده بود و متعذر باین آیه شده بود که گفت انا من اهل هذه الایه، حضرت فرمود

لست من اهلها ان طعام اهلها لهم حلال لیس یأکلون و لا یشربون الا ما احل اللّه لهم

و بر طبق این حدیث عیاشی هم روایت کرده که حضرت فرمود

(و لیس یأکلون و لا یشربون الا ما یحل لهم)

و در خبر دیگر فرموده بقتاده

(ما انت منهم ان اولئک کانوا لا یشربون حراما)

خوب بمفاد احادیث توجه کنید.

ان قلت وجه اختصاص این حکم باهل ایمان چیست کفار هم در ارتکاب غیر محرمات مسئولیتی ندارند.

قلت اولا- کفار هم اگر تقوای از محرمات کنند و ایمان هم پیدا کنند و اعمال صالحه را بجا آورند جزو مؤمنین میشوند و مشمول آیه هستند و از عنوان کفر خارج میشوند. و ثانیا اخبار بسیاری داریم که فرمودند

الارض کلها للامام

و فقط برای مؤمنین که شیعیان باشند و معتقد بجمیع عقائد حقه مباح فرموده و غیر مؤمن چه کافر باشد چه معاند چه مخالف غصب است کلیه تصرفات آنها در روی زمین و حضرت بقیه اللّه پس از ظهور از آنها می گیرد و اجرت این مدت را هم مطالبه می فرماید پس بر آنها جناح هست.

ان قلت مفاد این آیه منافی است با ظواهر آیاتی که در مذمت دنیا وارد شده و اخباری که فرمودند

(فی حلالها حساب و فی حرامها عقاب و فی شبهاتها عتاب)

قلت هیچگونه تنافی ندارد زیرا دنیای مذموم و حساب در حلال آن

در صورتیست که اشتغال بدنیا باعث کوتاهی در تحصیل عقائد یا علوم واجبه یا مانع از اتیان وظائف دینی یا کوتاهی در اداء حقوق یا ترک شکر واجب شود و اینها منافی با تقوی و ایمان و عمل صالح است، و اما دنیای بلاغ که هیچ لطمه بتکالیف نزند بلکه وسیله تحصیل آخرت باشد بسیار ممدوح است و هیچگونه حسابی و عتابی و عقابی ندارد لکن خیلی مشکل است.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۴] ..... ص: ۴۶۹

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَیَبْلُوَنَّکُمُ اللَّهُ بِشَیْ ءٍ مِنَ الصَّیْدِ تَنالُهُ أَیْدِیکُمْ وَ رِماحُکُمْ لِیَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ یَخافُهُ بِالْغَیْبِ فَمَنِ اعْتَدی بَعْدَ ذلِکَ فَلَهُ عَذابٌ أَلِیمٌ (۹۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید البته خداوند شما را امتحان میفرماید بچیزی از صید که بدستهای خود آنها را اتخاذ میکنید و نیزه های خود تا اینکه معلوم فرماید کیست که از خدا میترسد بغیب پس کسی که تعدی کرد بعد از این امتحان پس بر او عذاب دردناکیست.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بخصوص مؤمنین با اینکه احکام صید مثل سایر احکام بر تمام افراد بشر است برای اینست که غیر مؤمن نه جرمی معتقد است و نه احترامی احتیاج بامتحان ندارد معلوم است که از صید باکی ندارد.

لَیَبْلُوَنَّکُمُ لام قسم است یعنی البته، امتحان، استخبار است و مکرر گفته ایم امتحانات الهی نه برای اینست که امری بر خدا مخفی باشد کشف نماید بلکه برای خود شخص و دیگران معلوم گردد.

بِشَیْ ءٍ مِنَ الصَّیْدِ دو مورد است که صید بری حرام است یکی بر شخص محرم تا مادامی که از حد حرم خارج شود و یکی صید داخل حرم و لو بر غیر محرم و این حرمت صید امتحان مؤمنین است چنانچه حرمت صید بحری روز شنبه برای

یهود که شرحش گذشت و تعبیر بشیئی و بمن تبعیضیه از جهه اینست که مطلق صید و لو خارج حرم بر غیر محرم حرام نیست و مورد امتحان نمیباشد چنانچه غیر از شنبه بر یهود حرام نبود.

تَنالُهُ أَیْدِیکُمْ وَ رِماحُکُمْ امتحان خدا این بود که حیوانات در حرم از انسان فرار نمیکردند و در دست و پای مردم میآمدند چنانچه ماهی ها روز شنبه میآمدند در گودال ها و ساحل ها و غیر آن نمیآمدند که میتوان با دست آنها را گرفت بخصوص صغار آنها یا تخم آنها را و بتوسط نیزه آنها را شکار کرد.

لِیَعْلَمَ اللَّهُ یعنی اظهار کند علم خود را بر دیگران مَنْ یَخافُهُ بِالْغَیْبِ که کیست از خدا ترس است باطنا و معتقد بقیامت و عذاب است و در تنهایی هم از صید پرهیز میکند.

فَمَنِ اعْتَدی بَعْدَ ذلِکَ که از خدا نترسید و تجاوز کرد و مرتکب صید شد فَلَهُ عَذابٌ أَلِیمٌ در آخرت و کفاره در دنیا.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۵] ..... ص: ۴۷۰

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقْتُلُوا الصَّیْدَ وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْکُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزاءٌ مِثْلُ ما قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ یَحْکُمُ بِهِ ذَوا عَدْلٍ مِنْکُمْ هَدْیاً بالِغَ الْکَعْبَهِ أَوْ کَفَّارَهٌ طَعامُ مَساکِینَ أَوْ عَدْلُ ذلِکَ صِیاماً لِیَذُوقَ وَبالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَ مَنْ عادَ فَیَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَ اللَّهُ عَزِیزٌ ذُو انْتِقامٍ (۹۵)

ای کسانی که ایمان آوردید نکشید صید را و حال آنکه شما محرم هستید و کسی که از شما بکشد در حال احرام صید را عمدا پس جزاء و کفاره آن اینست که مماثل آن صید را که کشته از نعم که شتر و گاو و گوسفند باشد فدیه دهد و مماثله را باید دو نفر عادل از شما حکم کنند و باید این فدیه و هدی را برسانید بکعبه

یـا مطـابق قیمت آن انعـام اطعام مساکین کنیـد یا مطابق عـدد اطعام و مساکین روزه بگیریـد تا اینکه بچشـید و بال کار خود را خداونـد از گذشـته را عفو فرمود و کسـی که باز اعاده کرد و صـید دیگری را کشت پس خداوند از او انتقام خواهد کشـید و خداوند قادر و صاحب انتقام است.

مسائل مربوطه باین آیه شـریفه که بیان کفاره صـید را میفرمایـد بسـیار مفصل است که در فقه متعرض شده اند و ندیدم کتابی در این باب ابسط از جواهر در کتاب حج در مقصد ثانی از رکن ثالث که در لواحق است در احکام صید بآنجا مراجعه فرمائید بسط آن از وضع تفسیر خارج است و ما تا اندازه استعداد خود بشرح آیه شریفه اکتفاء میکنیم.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَقْتُلُوا الصَّیْدَ وَ أَنْتُمْ حُرُمٌ قتل صـید در دو مورد حرام است یکی بر شخص محرم که این آیه بیان میفرماید که یکی از محرمات احرام صـید است چه در حرم باشـد چه در خارج حرم و دیگر صـید حرم است چه محرم باشد چه محل و بر هر دو کفـاره تعلق می گیرد لکن کفـاره این دو مختلف است، و اگر محرم در حرم صـید کرد دو کفاره دارد یکی از جهت احرام و دیگر از جهت داخل حرم و بیانش میآید.

وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْکُمْ مُتَعَمِّداً کفاره قتل صـید بر محرم دو قسم است یکی متعمد باشد و دیگر ناسـی باشد، اما اگر متعمد باشد فَجَزاءٌ مِثْلُ ما قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ اگر نعامه (شترمرغ) باشـد کفاره آن یک شتر است و اگر حمار وحشـی یا گاو وحشـی باشـد و امثال آنها کفاره اش یک گاو است و اگر آهو و بز کوهی و امثال آنها باشد کفاره اش گوسفند است و در اینجا فروع بسیاری است مثل اینکه اگر صـید مماثـل نداشـته باشـد مثـل کبوتر و خرگوش و امثـال اینها و اگر صـید حرام گوشت باشـد مثل وحوش و طیور محرمه الاکل یا از هوام باشد مثل عقرب،

مار، مورچه و امثال آنها و اگر صغار از شترمرغ یا حمار یا گاو وحشی باشد یا آنکه حیوانی باشد که هم در آب زندگی دارد و هم در خاک چون حیوان دریایی صیدش مانعی ندارد یا اگر تخم شترمرغ باشد جوجه دار یا بی جوجه و همچنین اگر دو نفر یا بیشتر یک صید کردند یا یکی دلالت کرد و دیگری صید نمود و همچنین اگر صید را آسیبی رسانید چشم او را کور کرد یا دست یا پای او یا شاخ او را شکست یا آنکه پس از صید کردن او را رها کرد یا صید را رهانید و غیر اینها از فروع که تماما مذکور در فقه است و بحث در آن و اخبار وارده و اختلاف فتاوی بسیار طولانی میشود و از وضع تفسیر خارج میشود.

يَحْكُمُ بِهِ ذَوا عَدْلٍ مِنْكُمْ در بعضی از اخبار قرائت شده ذو عدل منکم و تفسیر شده برسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلم و ائمه اطهار علیهم السلام، و ذوا عدل از خطاء کتاب وحی شمرده اند لکن مراد ظاهر سیاهی که مرام ما است که تعدی نکنیم دو نفر عادل از اهل خبره تعیین مماثلت کنند در موارد اشتباه.

هَدْياً بالِغَ الْكَعْبَةِ اگر در احرام عمره باشد باید در مکه قربانی شود و اگر در احرام حج باشد در منی.

أَوْ كَفَّارَةٌ طَعامُ مَساكِينَ به اینکه آن هدی که مماثل بوده قیمت کنند و آن قیمت را گندم خریداری کنند و بهر فقیری در بعض اخبار دارد یک مد و در بعضی دو مد از طعام بدهند تا شصت مسکین و اگر قیمت زیادتر باشد زائد لازم نیست.

أَوْ عَدْلُ ذلِكَ صِياماً یعنی مطابق عدد مساکین که اگر اطعام میکرد روزه بگیرد تا دو ماه اگر بیشتر باشد لازم نیست و اختلاف شده بین علماء که هدی و اطعام و صیام واجب تخییری است چنانچه مشهور گفتند و مطابق با ظاهر آیه است که تعبیر به او فرموده، و بعضی گفتند واجب ترتیبی است اولا هدی و اگر ممکن

نشد اطعام و اگر مقدور نیست صیام.

لِيَذُوقَ وَبالَ أَمْرِهِ که خداوند تفضل فرموده که از عقوبت قیامت نجات پیدا کند عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ مراد قبل از نزول این آیه شریفه است که اگر صید کردند کفاره لازم نیست وَ مَنْ عادَ یعنی متعمدا فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ دیگر کفاره ندارد عقوبت آن را برای قیامت گذارده لکن این مختص بصید عمدی است و اما در غیر صور عمد هر چه صید مکرر شود کفاره هم مکرر میشود.

وَ اللَّهُ عَزِيزٌ قادر متعال ذو انتقام انتقام الهی سخت است مگر آنکه توبه کند و خداوند عفو فرماید، این حکم محرم که صید کند چه در حرم باشد چه خارج از حرم.

اما حکم صید حرم چه صیاد محرم باشد یا محل فدیه لازم است و بدل ندارد و اگر محرم در حرم صید کرد هم کفاره باید بدهد و هم فدیه و فدیه دم شات و در بعض حیوانات صدقه یک درهم یا نصف درهم یا ربع درهم باختلاف حیوانات و بحث در آنها و فروع متفرعه و اقسام حیوانات بسیار طولانیست صرف نظر میکنیم.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۶] ..... ص : ۴۷۳

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَ طَعامُهُ مَتاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَهِ وَ حُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ ما دُمْتُمْ حُرُماً وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۹۶)

حلال شد بر شما صید دریایی طعام شما باشد و محل استفاده شما و برای سیاره که مسافرین باشند و حرام شد بر شما صید صحرایی مادامی که محرم هستید و از مخالفت خدا پرهیز کنید آن خدایی که بازگشت شما بسوی او است.

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ برای محرم صید دریایی حلال شده و مراد صید آبی است و لو صدق بحر نکند و آن حیوانیست که در آب تخم میگذارد و در آب تعیش میکند مثل ماهی و اما حیواناتی که در خاک تخم میکنند و در آب تعیش

دارنـد آنهـا بری هسـتند و صـید آنهـا بر محرم حرام است (و طعامه) محرم همین نحوی که صـید بری بر او حرام است خوردن صید هم حرام است و لو دیگری صید کرده باشد ولی صید آبی هم صیدش حلال است و هم خوردنش جایز است.

مَتاعاً لَکُمْ سایر انتفاعات هم مانعی ندارد مثل بیع و صـلح و سایر انتقالات و بنا بر مذهب شـیعه در صـید دریایی معتبر است که زنده او را صید کنند اگر مرده ای را صید کند خوردن آن حرام است و للسیّاره حلیه صید آبی برای مقیم و مسافر حلال است.

وَ حُرِّمَ عَلَیْکُمْ صَیْدُ الْبَرِّ صید بری حرام است و خوردن آن هم حرام است چه دیگری صید کند بر شخص محرم حرام است چه محرم صید کند بر غیر محرم هم اکل آن حرام است بلکه اصلا محرم مالک نمیشود و واجب است او را رها کند ما دُمْتُمْ حُرُماً ولی اگر محل شد در صورتی که صید داخل حرم نباشد دیگر مانعی ندارد.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ تقوی از هر معصـیتی بایـد داشـته باشـد الَّذِی إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ که بـازگشت تمام در قیامت بسوی او است و البته مورد سؤال و مؤاخذه و پاداش عمل خود خواهند بود ان خیرا فخیر و ان شرا فشر.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۷] .... ص : ۴۷۴

اشاره

جَعَلَ اللَّهُ الْکَعْبَهَ الْبَیْتَ الْحَرامَ قِیاماً لِلنَّاسِ وَ الشَّهْرَ الْحَرامَ وَ الْهَدْیَ وَ الْقَلائِدَ ذلِکَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یَعْلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ أَنَّ اللَّهَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ (۹۷)

قرارداد فرمود خداونـد کعبه معظّمه را که بیت اللّه حرام است برای قیام مردم در اطراف آن بامور عبادی و اسـتفاده معاشـی که بآزادی و امنیت اشتغال داشته باشند و همچنین شهر حرام قرار داده که جدال و قتال در آن حرام است و هدی را

که معین میکنند برای قربانی در منی از شتر و گاو و گوسفند که یکی از افعال منی است حرام است تصرف در آن و قلائد که در حج قران است که نعلی که در آن نماز میکنند قلاده میکنند در گردن آن قربانی که همراه میآورند و این حکم برای اینست که بدانید خداوند عالم عالم است بآنچه در آسمانها و زمین است و محققا خدا بکلّ شیئی علیم است.

جَعَلَ اللَّهُ گذشت که مراد جعل تشریعی است نه تکوینی الکعبه مفعول جعل است الْبَيْتَ الْحَرامَ بیان الکعبه است یعنی کعبه بیت الحرام است و مراد اطراف کعبه است تا حدود حرم قیاما مفعول ثانی است چون جعل دو مفعولی است می گویی: جعلت زیدا قائما، و مراد قیام بوظائف است چه وظائف عبادی مثل نماز، طواف، سایر عبادات از اعمال حج و عمره و غیر اینها و چه وظائف معاشرتی از انواع تجارات و مکاسب و سایر ضروریات معاشی که آنجا را محل امن قرارداد لِلنَّاسِ عام است شامل مقیمین در حرم و واردین در آن میشود.

وَ الشَّهْرَ الْحَرامَ الف و لام جنس است شامل اشهر حرم میشود که رجب و ذی القعده و ذی الحجه و محرم باشد چنانچه میفرماید مِنْها أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ توبه آیه ۳۶.

و الهدی آن قربانی است که از اعمال حج است شتر، گاو، گوسفند که معین میشود که باید در منی روز عید ذبح شود، سه قسمت شود یک قسمت برای خود بر دارد و یک قسمت صدقه و یک قسمت هدیه که امروزه بسیار کار مشکلیست و القلائد که در حج قران هدی را همراه خود میآورند و نعل خود را که در او نماز گذارده بطور قلاده در گردن آن میاندازند که هیچگونه تصرفی در آن جایز نیست حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ بقره آیه ۱۹۶ ذلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ.

(اشکال) ..... ص : ۴۷۶

بعض معترضین اعتراض کردند که جعل این احکام چه دلالتی دارد بر اینکه خداوند عالم بجمیع ما فی السموات و ما فی الارض است و مفسرین جوابهایی داده اند که تمامش مخدوش و بی ربط است و تمام مبنی بر این است که جملات قبل را دلیل بر علم خدا بما فی السموات و الارض بگیرند و ابدا همچه دلالتی ندارد

جواب) ..... ص : ۴۷۶

و تحقیق در جواب اینست که قضیه بر عکس است چون تمام خطابات در این آیات بمؤمنین است و مؤمن باید بداند و معتقد باشد بر اینکه خداوند میداند آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است وَ أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ بلکه علم غیر متناهی است و اگر همچه اعتقادی ندارد مسلّما از ایمان خارج است و مشمول این خطابات نیست و زمانی که این عقیده را پیدا کرد میداند که تمام احکام الهیه از روی حکمت و مصلحت و مطابق علم جعل شده مخصوصا اعمال حج که بسیار حکمتش از اذهان عامه بلکه خاصه دور است حتی در مجلسی بودم که جماعتی از علماء و دانشمندان تشریف داشتند و بحث آنها در قربانی منی که متجاوز از یک ملیون شتر و گاو و گوسفند بی مصرف میشود و تبذیر مال است غافل از اینکه لَنْ یَنالَ اللَّهَ لُحُومُها وَ لا دِماؤُها وَ لکِنْ یَنالُهُ التَّقْوی مِنْکُمْ حج آیه ۳۷، پس معنای لِتَعْلَمُوا اینست که باید بدانید که خداوند عالم بما فی السموات و الارض و عالم بهر چیزی است و ایراد باحکام الهی نگیرید و بدانید بدون حکمت نیست و لو شما حکمتش را بدست نیاورید و نفهمید و حکماء گفتند (عدم الوجدان لا یدل علی عدم الوجود) نفهمیدن حکمت دلیل بر بی حکمتی نیست.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۸] ..... ص : ۴۷۶

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۹۸)

بدانید که خداوند اگر عذاب کند عقاب او شدید است و اگر عفو کند آمرزنده

مهربان است.

این آیه هم شاهد قوی است بر آنچه عرض شد که فضولی در احکام شرع و خورده گیری در دستورات الهی نکنید و بر طبق فرمان تعبّدا عمل کنید و مخالفت نکنید و اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ است زیرا

(هو بلاء تطول مدته و یدوم مقامه و لا یخفف عن اهله لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض الدعاء) دعاء کمیل

، و اگر اطاعت کردید و پاس حرمت کعبه و امور مذکوره در آیات شریفه را نگاه داشتید وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ گناهان شما را میآمرزد و شما را مورد عنایات غیر متناهیه قرار میدهد.

[سوره المائده (۵): آیه ۹۹] ..... ص : ۴۷۷

ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما تَکْتُمُونَ (۹۹)

نیست تکلیفی بر رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم الا تبلیغ رسالت قبول، و رد راجع بمکلفین است و خداوند میداند آنچه را که شما اظهار میکنید و آنچه را مخفی و کتمان می نمائید.

ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ وظیفه پیغمبر تلاوت آیات شریفه و بیان احکام الهیه و مواعظ و نصایح و بشارت بثواب و جنّه و انذار از عذاب جهنم است و بالجمله اتمام حجه و رفع عذر و آیات شریفه در این باب در قرآن بسیار است و مسئولیت انبیاء فردای قیامت همین تبلیغ رسالت است و اما ایمان و اطاعت و امتثال و زیر بار رفتن و قبول فرمایشات کردن راجع بامّت است هر که قبول کرد مورد ثواب میشود و هر که ردّ کرد گرفتار عذاب آنها مسئول هستند.

وَ اللَّهُ یَعْلَمُ خداوند عالم است بنیّات و قلوب بندگان ما تُبْدُونَ آنچه را که اظهار میکنید از اسلام و قبول مطابق با عقیده شما است یا مخالف وَ ما تَکْتُمُونَ و آنچه کتمان میکنید از کفر و عناد و امثال اینها بترسید که فردای

قیامت رسوا خواهید شد و بواطن ظاهر میشود یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ طارق آیه ۹ روزیست که شَهِدَ عَلَیْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ الایه فصّلت آیه ۲۰، روزی است که الْیَوْمَ نَخْتِمُ عَلی أَفْواهِهِمْ وَ تُکَلِّمُنا أَیْدِیهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَکْسِبُونَ یس آیه ۶۵.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۰] ..... ص: ۴۷۸

قُلْ لا یَسْتَوِی الْخَبِیثُ وَ الطَّیِّبُ وَ لَوْ أَعْجَبَکَ کَثْرَهُ الْخَبِیثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ یا أُولِی الْأَلْبابِ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۱۰۰)

بگو که مساوی نیست خبیث و طیّب و لو بتعجب در آورد تو را بسیاری خبیث پس از خدا بترسید و از اعمال زشت خود پرهیز کنید ای کسانی که صاحبان خرد هستید باشد تا رستگار شوید.

قل خطاب بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که بامّت بفرماید لا یَسْتَوِی تساوی هم برابر است که یکی بر دیگری زیادتی نداشته باشد یا از حیث وزن یا از حیث قیمت یا از حیث بعض صفات مثل لون و طعم و هیئت یا از حیث جاه و مقام و مکنت و ریاست یا از حیث شکل و شمائل یا از حیث ملکات نفسانی مثل علم سخاوت شجاعت حلم و سایر صفات یا از حیث ایمان و تقوی و قرب بمقام ربوبی.

الْخَبِیثُ وَ الطَّیِّبُ خبیث پلیدی است و طیّب پاکیزگی است و این دو صفت در همه جا مصداق پیدا میکند در مأکولات و مشروبات خبائث و طیبات در افعال و اعمال، افعال قبیحه و حسنه، در حیوانات و غیر اینها و لکن ظاهر آیه در انسان است کافر، مشرک، ضالّ، معاند، محارب خبیث است. مؤمن، عادل، متّقی، صالح طیّب است البته اینها مساوی نیستند قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الْأَعْمی وَ الْبَصِیرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِی الظُّلُماتُ وَ النُّورُ رعد آیه ۱۶ لا یَسْتَوِی أَصْحابُ النَّارِ وَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمُ الْفائِزُونَ حشر آیه ۲۰ أَ فَمَنْ کانَ مُؤْمِناً کَمَنْ

كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ

سجده آيه ۱۸، و غير اينها از آيات.

وَ لَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ ممكن است خطاب بپيغمبر (ص) باشد و ممكن است كلام نبى باشد بمخاطبين از امّه، اعجاب چيز بنظر بيايد از جهت اهميّت و از اين باب است عجب كه يكى از صفات خبيثه است و از اول دنيا الى زماننا هذا اكثريت با خبائث و خبيثين بوده كافر اكثر از مسلم، ساير طبقات مسلمين اكثر از مؤمنين، سنّى اكثر از شيعه، فاسق اكثر از عادل، متخلق باخلاق رذيله اكثر از متصف باخلاق حميده، عاصى اكثر از مطيع. جاهل اكثر از عالم، اهل عذاب اكثر از اهل ثواب، اصحاب دوزخ اكثر از اصحاب جنّه و بالجمله اهل باطل اكثر از اهل حق پس اكثريت نبايد انسان را باعجاب بياورد بايد حق را گرفت و باطل را رها كرد.

فَاتَّقُوا اللَّهَ بايد متّقى شد شرافت بتقوى است إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ حجرات آيه ۱۳ يا أُولِي الْأَلْبابِ زيرا صاحب خرد و عقل بايد متقى باشد چنانچه از امير المؤمنين عليه السّلام مرويست فرمود

(العقل ما عبد به الرحمن و اكتسب به الجنان).

لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ اميد رستگارى در ايمان و تقوى است.

[سوره المائده (۵): آيه ۱۰۱] ..... ص: ۴۷۹

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَسْئَلُوا عَنْ أَشْياءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَ إِنْ تَسْئَلُوا عَنْها حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْها وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (۱۰۱)

اى كسانى كه ايمان آورده ايد پرسش نكنيد از چيزهايى كه اگر آشكار شود براى شما شما را بسوء و بدى ميآورد و اگر پرسش كنيد از آنها موقعى كه قرآن دستور ميدهد و نازل ميشود آشكارا ميشود براى شما خداوند عفو فرمود از آنها و خداوند غفور حليم است.

مفسرین گفتند که شأن نزولش این بود که بعضی از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم سؤال کردند که پدران ما کجا هستند حضرت فرمود در جهنم آنها را بد آمد و بعضی گفتند موقعی که امر حج آمد بعضی سؤال کردند که آیا همه ساله واجب است حضرت جواب نفرمود باز سؤال کردند جواب نداد مرّه ثالثه سؤال شد حضرت فرمود اگر میگفتم همه ساله واجب میشد و شما مخالفت میکردید و بعقوبتش گرفتار میشدید، لکن آنچه بنظر میرسد این دو مورد مربوط بآیه نیست و آیه شریفه یک مطلب عام پر فائده بیان میفرماید.

توضیح کلام اینکه مطابق مذهب شیعه احکام شرعیه تابع حکم و مصالح نفس الامریه است و البته خصوصیات آن زمان و اشخاص و استعدادات مدخلیت در مصالح دارد و از این جهت است که احکام تدریجا در ظرف بیست و دو سال ایّام رسالت حضرت نازل میشد بلکه بسیاری از احکام صلاح در اظهارش در زمان نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نبود و سپرده شد بائمه اطهار علیهم السلام یکی بعد از دیگری و هر کدام آنچه مصلحت در اظهارش بود اظهار میفرمودند بلکه بسیاری که مصلحت در اظهارش نبود در پرده خفاء ماند تا حضرت بقیّه اللَّه عجل اللَّه تعالی فرجه ظاهر شود و اظهار فرماید، بنا بر این آیه شریفه مفادش مطابق است با حدیث معروف که فرمود

سکتوا عما سکت اللَّه عنه

و حدیث شریف که فرمود

لیس علیکم المسئله ان الخوارج ضیقوا علی انفسهم بجهالتهم و ان الدین اوسع من ذلک

و بر طبق این مفاد در مقام شرح آیه بر آئیم:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بمؤمنین است زیرا غیر مؤمن سؤال از احکام شرع نمیکند و داعی هم ندارد و معتقد هم نیست لا تَسْئَلُوا عَنْ أَشْیاءَ جمع شیئی و لذا غیر منصرف است و همزه مفتوح است چون بدون الف و لام و بدون اضافه است و مراد سؤال از دستورات و تکالیف است که بیایند از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم سؤال کنند

که تکالیف ما چیست زیرا تا مادامی که دستور نیامده و مصلحت در بیان آن نبوده إِنْ تُبْدَ لَکَمْ تَسُؤْکُمْ زیرا بزحمت میافتید و استعداد آنها را ندارید و بسا مخالفت میکنید و کافر میشوید بعین مثل آن حدیث است که در کافی از حضرت صادق روایت فرموده که خلاصه مفادش قریب باینست که یکی از مؤمنین در همسایگی آن جوان نصرانی بود او را هدایت نمود و مسلمان شد وقت سحر درب خانه او رفت و او را از خواب بیدار و برد مسجد برای نماز شب پس از فراغ از نماز شب گفت چیزی نمانده بطلوع فجر بمان تا نماز صبح اداء کنیم و تعقیبات و اوراد و اذکار و تلاوت آیات تا نزدیک ظهر گفت توقف کنیم تا اتیان نوافل ظهر و نماز ظهر و تعقیبات و نوافل عصر و نماز عصر و تعقیبات تا نزدیک مغرب توقف نمود تا نماز مغرب و نوافل آن و تعقیبات و نماز عشاء و نافله و تعقیبات آن گاه او را روانه کرد منزل باز سحر شد آمد او را بیدار کند بمسجد برد گفت من کاسب هستیم باید بروم تحصیل معاش این دین برای آدم بیکار خوب است برگشت به همان نصرانیت.

وَ إِنْ تَسْئَلُوا عَنْها حِینَ یُنَزَّلُ الْقُرْآنُ که دستور آمده باشد دستور نماز روزه، حج و امثال آنها اگر سؤال کنید که چه نحوه باید بجا آورد شرائط، جزاء، خصوصیات آن را.

تُبْدَ لَکُمْ حضرتش برای شما بیان میفرماید تا اندازه ای که باید بیان کند عَفَا اللَّهُ عَنْها از سؤالات بیجا که قبلا شده خداوند عفو فرمود.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ آمرزنده است حلیم بردبار است مؤاخذه نمیفرماید.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۲] .... ص: ۴۸۱

قَدْ سَأَلَها قَوْمٌ مِنْ قَبْلِکُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِها کافِرِینَ (۱۰۲)

بتحقیق جماعتی از کسانی که پیش از شما از امم ماضیه سؤال از این گونه باء کردند و صبح کردند کافر و از دین خارج شدند.

بنـا بر تفسـیر مفسـرین در آیه قبل این آیه را حمل کردنـد بر سؤال نصاری از عیسـی علیه السّـلام نزول مائـده را و پس از نزول کافر شدند، و قوم صالح سؤال از ناقه و پس از آن پی کردند و کافر گشـتند، و سؤال قریش از نبی صـلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که کوه صفا را طلا کند اینها همه تخرص بغیب است و مربوط بآیه نیست و از شواهد بزرگ اینکه این نحو سؤالات مورد عفو واقع نشـد و این سؤال طلب معجزه بود و دلیل بر صـدق دعوی ربطی باحکام نداشت بلکه مناسب با این آیه و اللَّه العالم قضـیه بقره است که بعـد از دسـتور ذبـح بقره سؤال از لون و سنّ و شـغل بقره که امر را بر خود مشـکل کردنـد و سؤالاـتی که از نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم شده که مورد عفو شده و سؤالاتی که از انبیاء سلف شده و باعث کفر آنها گردیده.

قَدْ سَأَلَها قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ امم سابقه ثُمَّ أَصْبَحُوا یعنی همین سؤالات باعث کفر آنها شـد که تکلیف را بر خود مشـکل کردنـد و زیر بار نرفتنـد و کافر شدند بِها کافِرِینَ و این تهدید بزرگیست از سؤالات بیجا که اگر بکنید و سپس مخالفت ورزید یا انکار رسالت میکنید یا تکذیب مینمائید و بالجمله کافر میشوید.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۳] ..... ص : ۴۸۲

ما جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِیرَهٍ وَ لا سائِبَهٍ وَ لا وَصِیلَهٍ وَ لا حامٍ وَ لکِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا یَفْتَرُونَ عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ وَ أَکْثَرُهُمْ لا یَعْقِلُونَ (۱۰۳)

خداوند قرار نداده حکیم از برای بحیره و سائبه و وصیله و حام و لکن کسانی که کافر هستند افتراء و دروغ بر خدا می بندند و اکثر آنهـا عقـل ندارنـد و تعقـل نمیکننـد آنچه اسـتفاده میشود از خـارج اینکه کفار زمان جاهلیت احکام خاصـی بر این چهار صنف از حیوانات جعل کرده بودند و نسبت بجعل الهی میدادند خداوند سلب این نسبت را میفرماید که حکم خاصـی برای آنها جعل نشده و افتراء و کذب محض است و در موضوع این چهار صنف حیوان اختلاف شدیدی است بین مفسرین و در

اخبار غیر معتبره و در کتب لغت بعضی گفتند بحیره شتری است که چند شکم زائیده تا پنج شکم گوش او را شق میکردند اگر شکم پنجم نر بوده بر زنها حرام بوده شیر و گوشت او و اگر ماده بوده بر آنها حلال.

و سائبه شتری است که انسان نذر میکرد که اگر شکار پیدا کردم یا از سفر سالم آمدم شترم را آزاد میکنم و دیگر این شتر حرام میشد و کسی هم حق ممانعت از آب و گیاه او را نداشته.

و وصیله شتری بود که دو بچه میآورد در یک حمل نر و ماده.

و حام گوسفند یا شتری که ده شکم بزاید دیگر انتفاع بآن نمیبردند و اقوال دیگری هم گفتند لکن چون ما مدرک معتبری در دست نداریم و تمام این اقوال را هم تفسیر برأی میدانیم و از آن طرف هم محل ابتلاء فعلی نیست برای مسلمین و خلاصه اینکه این چهار قسم مثل باقی اقسام حلال است انتفاع بآنها و آنچه در جاهلیت معمول بوده و نسبت بخدا میدادند افتراء محض و کذب صریح است و اینها یا از روی عمد و عناد بدعت میگذاردند که در اقلیت بودند یا از روی جهل و کم عقلی و نادانی که در اکثریت بودند و اللّه العالم بما قال.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۴] ..... ص: ۴۸۳

وَ إِذا قِیلَ لَهُمْ تَعالَوْا إِلی ما أَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِلَی الرَّسُولِ قالُوا حَسْبُنا ما وَجَدْنا عَلَیْهِ آباءَنا أَ وَ لَوْ کانَ آباؤُهُمْ لا یَعْلَمُونَ شَیْئاً وَ لا یَهْتَدُونَ (۱۰۴)

و زمانی که گفته شد باین کفار و مشرکین که بیائید و اقبال کنید بسوی آنچه خداوند در قرآن مجیدش نازل فرمود و بسوی پیغمبرش در آنچه بیان میفرماید و دستور میدهد در جواب گفتند ما را کافیست آنچه پدران ما میگفتند و عمل میکردند آیا اگر پدران آنها علم نداشتند و از روی جهالت و نادانی مشی میکردند و در ضلالت و گمراهی بودند و هدایت نمیشدند باز هم متابعت آنها را میکنید.

وَ إِذا قِيلَ لَهُمْ قائل وجود مقدّس نبوی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و مؤمنین که در مقام هدایت و ارشاد بودند و ضمیر لهم کفار و مشرکین تَعالَوْا تعال از اسماء افعال است بمعنی آمدن یعنی بیائید بمعنی پذیرفتن و قبول نمودن و زیر بار رفتن است إِلی ما أَنْزَلَ اللَّهُ قرآن مجید یعنی قبول کنید و تصدیق نمائید که این کتاب عزیز از جانب خداوند عالم برای هدایت بشر نازل شده و بدستوراتش عمل کنید و از مخالفتش پرهیز نمائید وَ إِلَی الرَّسُولِ و مشرف شوید خدمت رسول و تصدیق کنید رسالت او را و اطاعت کنید فرمایشات او را.

قالوا در جواب مسلمین گفتند (حَسْبُنا ما وَجَدْنا عَلَیْهِ آباءَنا) ما بطریقه آباء خود مشی میکنیم هر چه گفتند قبول میکنیم و هر چه کردند میکنیم و همین ما را بس است.

أَ وَ لَوْ کانَ آباؤُهُمْ لا یَعْلَمُونَ شَیْئاً دوره جاهلیت و دور افتادن از انبیاء و اخلاق رذیله و عادات خبیثه و اعمال قبیحه که چه اندازه در میان آنها رواج داشت بلکه جهل سر تا سر دنیا را گرفته بود.

وَ لا یَهْتَدُونَ و زیر بار هدایت نمیرفتند و گوش بفرمایشات انبیاء و صلحاء نمیدادند و نصایح آنها را اعتناء نمیکردند آیا همچه اشخاصی را متابعت میکنید و همین برای شما کافیست.

و این آیه در مذمّت تقلید است که کور کورانه بدوی دلیل و منطق و برهان فقط برای اینکه پدران ما بودند متابعت میکنید و ادلّه واضحه روشن و معجزات باهرات را کنار میگذارید بلکه حکم عقل را هم سرکوب میکنید این نیست جز عصبیت و عناد و هوی پرستی و خود خواهی و اطاعت شیطان و امروز هم این مرض مزمن در سر تا سر مملکت رواج بسزا دارد که بیک دیگر نگاه میکنند اروپا و امریکا و هوی پرستان را تقلید و اطاعت میکنند و ابدا اعتنایی بدین و قرآن و علماء ندارند

بلکه از آنهـا معرض و بآنها بـد بین و با آنها عـداوت مینماینـد و همچنین متابعین اهل بـدع مثل عامه عمیا در متابعت بـدعتهای خلفـاء و بنی امیه و بنی العبـاس و مثـل صوفیه در متابعت اقطاب و مراشـد خود و مثل متابعت عوام در اختراعات پیشـینیان خود مخصوصـا زنها در وفیات و اعراس و غیر اینها بالجمله تقلیـد اهل ضـلال بایـد انسان تمام کارهای خود بالاخص در امر دین از روی منطق و عقـل و دلیـل و برهـان از مأخـذ صـحیح از انبیـاء و اوصـیای انبیـاء و نوّاب ائمه اطهار علماء اعلام باشـد که بتواند فردای قیامت در پیشگاه احدیت اقامه حجت نماید و معذور باشد.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۵] .... ص : ۴۸۵

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا عَلَیْکُمْ أَنْفُسَکُمْ لا یَضُرُّکُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَیْتُمْ إِلَی اللَّهِ مَرْجِعُکُمْ جَمِیعاً فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۰۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید بر شـما است که خود را نگاه داری کنید از ضـلالت بشـما ضرر نمیزند آنکه گمراه شده زمانی که شـما هـدایت شدیـد شـما بعمل خود مثاب خواهیـد شـد و آنها بضـلالت خود معاقب خواهنـد بود پس آگاه‌میکنند و خبر میدهند شما را بآنچه بودید عمل می کردید.

یـا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا ای کسانی که ایمان آورده ایـد خطاب بمؤمنین شایـد بر این جهت باشـد که غیر المؤمن چون اصـلا ایمان ندارد و مخلّد در عذاب است حفظ خود نتیجه بر او ندارد.

عَلَیْکُمْ أَنْفُسَکُمْ بایـد خود را حفـظ کرد و نجات از عـذاب الهی و نیل بسـعادت بهشت و قرب بمقام ربوبی پیـدا کرد بر فرض تمام اهل دنیا کافر شونـد شـما یک نفر باید ایمان خود را نگاه دارد و فرائض الهیه را بجا آورد و معصـیت نکند البته هدایت و ارشاد و امر بمعروف و نهی از منکر تا حدّ خود که احتمال تأثیر میدهد باید نمود این هم وظیفه شخصـی است تأثیرش بر شـما نیست حجه باید تمام باشد لِیَهْلِکَ مَنْ

هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ

انفال آیه ۴۲.

لا یَضُرُّکُمْ مَنْ ضَلَّ اشخاص گمراه خود در ضلالت و گمراهی افتاده (بگذار تا بمیرد در عین خود پرستی) ابدا از گمراهی اهل ضلال ضرری بدین شما و بمقام و رتبه شما و سعادت و نجات شما وارد نمیشود.

إِذَا اهْتَدَیْتُمْ این حرف غلط است که میگویند باید نان را به نرخ روز خورد یا دیگران کردند ما هم کردیم یا بگویند: خواهی نشوی رسوا همرنگ جماعت شو، و امثال این مزخرفات بسیار شنیده میشود که میگویند امروز بدون تقلّب و دروغ کار پیش نمیرود شما مواظب خود باشید إِلَی اللَّهِ مَرْجِعُکُمْ جَمِیعاً فردای قیامت هر که مسئول عمل خود است لا یَسْئَلُ حَمِیمٌ حَمِیماً معارج آیه ۱۰.

بقول حافظ: تو برو خود را باش که گناه دگری بر تو نخواهند نوشت.

فَیُنَبِّئُکُمْ بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ هر کس نسبت بعمل خود بلی احکام اسلام دو قسم است انفرادی مثل نماز، روزه، خمس، زکاه و امثال اینها و اجتماعی مثل هدایت، ارشاد و دلالت، موعظه، نصیحت، امر بمعروف، نهی از منکر باید این وظائف را عمل کرد اگر تأثیر کرد آنها نتیجه می برند و اگر نکرد خود گرفتار می شوند.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۶] .... ص : ۴۸۷

اشاره

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا شَهادَهُ بَیْنِکُمْ إِذا حَضَرَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ حِینَ الْوَصِیَّهِ اثْنانِ ذَوا عَدْلٍ مِنْکُمْ أَوْ آخَرانِ مِنْ غَیْرِکُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِی الْأَرْضِ فَأَصابَتْکُمْ مُصِیبَهُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُما مِنْ بَعْدِ الصَّلاهِ فَیُقْسِمانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لا نَشْتَرِی بِهِ ثَمَناً وَ لَوْ کانَ ذا قُرْبی وَ لا نَکْتُمُ شَهادَهَ اللَّهِ إِنَّا إِذاً لَمِنَ الْآثِمِینَ (۱۰۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید و خواستید شاهد بگیرید زمانی که مرگ میخواهید شما را بگیرد و وصیت کنید از خود مؤمنین دو نفر شاهد که صاحب عدل باشند انتخاب کنید و اگر دست رسی بدو نفر عادل مؤمنین پیدا نکردید دو نفر از غیر خود از کفار را شاهد بگیرید اگر در مسافرت هستید و مصیبت مرگ خواست شما را اصابت کند و این دو شاهد را نگاه دارید تا بعد از فراغ از نماز که مؤمنین همه جمع هستند شهادت خود را حضور همه اداء کنند و قسم بآنها بدهید که قسم بکلمه باللّه بخورند که دروغ شهادت نمیدهیم و شهادت خود را نمی فروشیم بثمن قلیل یعنی بمال دنیا و مال دنیا را نمیخریم بشهادت دروغ اگر در مورد آنها ظنین شدید و لو اینکه برای اقارب و خویشان آنها باشد و کتمان شهادت نمیکنیم که در این صورت گناهکار میشویم.

مطالبی که از این آیه میتوان استفاده کرد چند مطلب است:

(مطلب اول) ..... ص : ۴۸۷

آنکه اگر کسی در مقام وصیت بر آمد باید حضور دو نفر عادل اقرار بوصیت کند که نتوانند ورثه یا دیگران انکار وصیت کنند و از بین برود و جزو میراث شود و همچنین حق ورثه از بین نرود اگر مالی دارد که ورثه اطلاع ندارند و لذا گفتند وصیت در چند مورد واجب است اگر دینی دارد باید اداء کند یا وصیت کند که حق

دیان از بین نرود و از این باب است اگر خمس یا زکاه یا مظالم بر ذمه او است و همچنین اگر واجبی بر عهده او است مثل حج، کفاره نذر و عهد و قسم و مطلق حق الناس و حق اللّه چه مالی باشد و چه غیر مالی مثل صلوه و صیام و همچنین اگر امانتی از کسی که در ید او هست و همچنین اگر مالی دارد در جایی یا نزد کسی که ورثه اطلاع ندارند و در غیر موارد وجوب مستحبّ است تا ثلث مالش را برای مصارف خیریه تعیین کند که در حدیث است

(من مات بلا وصیه مات میته الجاهلیه)

(مطلب دوم) .... ص : ۴۸۸

اگر دست رسی ندارد نزد مؤمنین وصیت کند نزد دو نفر از کفار که اطمینان بآنها داشته باشد بخصوص در مسافرت که اغلب اتفاق میافتد وصیت کند و این دو نفر شاهد باید بمقتضای این آیه بعد از نماز عصر که مورد اجتماع مسلمین است اداء شهادت کنند و بر طبق آن قسم خورند در صورتی که ظنین باشید که بر خلاف واقع شهادت دهند و طریقه قسم که ما کتمان شهادت نمیکنیم و برای ثمن قلیل بر خلاف واقع شهادت نمیدهیم و لو مورد شهادت خویشاوندان خود ما باشند که اگر چنین کنیم آثم و گناهکار هستیم.

(مطلب سوم) ..... ص : ۴۸۸

شرح الفاظ آیه شریفه (یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا) دستور العمل است برای جمیع مؤمنین که در مقام وصیت بر آیند و اخبار در تأکید باین امر بسیار است و وقت آن وسعت دارد لکن در موردی که آثار مرگ ظاهر میشود مضیق میگردد لذا میفرماید شَهادَهُ بَیْنِکُمْ إِذا حَضَرَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ یعنی باید شاهد بین شما باشد در موقعی که آثار مرگ ظاهر شود حِینَ الْوَصِیَّهِ زمانی که در مقام وصیت بر آمدید اثنان دو نفر شاهد که صدق بینه شرعیه بکند ذَوا عَدْلٍ مِنْکُمْ که از شرائط بینه عدالت شرعیه است و مسئله عدالت در موارد بسیاری شرط است

در مرجع تقلید، در حکم حاکم، در قاضی، در شاهد، در موضوع طلاق، در اثبات موضوعات مثل طهارت و نجاست و قبله و وقت و رؤیت هلال و تعیین قیم و غیر اینها از موضوعات مگر در موارد خاصه که اعتبار چهار شاهد شده.

أَوْ آخَرانِ مِنْ غَيْرِكُمْ یعنی غیر از مسلمین و این تخییر نیست بلکه ترتیب است یعنی اگر دست رس بمسلمین نیست بی وصیت نمیرد لا اقل دو نفر از کفار را شاهد بگیرد.

إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ تعیین مورد است چون در حضر غالبا مؤمنین هستند و لکن در سفر بسا دست رسی بمؤمنین نیست.

فَأَصابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ یعنی اگر آثار موت نیست بکافر وصیت نکند تا دست رسی بمؤمنین پیدا کند و اما اگر آثار موت ظاهر شد که اگر وصیت نکند بی وصیت از دنیا میرود لکن این دو شاهد کافر چون بینه شرعیه نیست.

تَحْبِسُونَهُما مِنْ بَعْدِ الصَّلاةِ نه معنای حبس زندان است بلکه مراد نگاه داشتن آنها است تا بعد از نماز و در اخبار دارد بعد از نماز عصر اگر اطمینان بصدق آنها هست کافیست برای اثبات وصیت و اگر احتمال یا مظنه بکذب آنها داده شد چون اثبات وصیت بشهادت آنها نمیشود باید بر طبق شهادت خود قسم یاد کنند فَيُقْسِمانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ و کیفیت قسم آنها این نحو باشد لا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَناً یعنی شهادت دروغ نمیدهیم و نمی فروشیم بواسطه گرفتن ثمن کسی که چیزی را میفروشد البته ثمن آن را میخرد و اشتراء میکند.

وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى یعنی طرف داری خویشاوندی نمیکنیم وَ لا نَكْتُمُ شَهادَةَ اللَّهِ و کتمان شهادت که خدا امر فرموده نمی کنیم و بر خلاف حق شهادت نمیدهیم که این گناه بزرگی است که تعبیر از او بشهادت زور می کنند زیرا اگر چنین کنیم إِنَّا إِذاً لَمِنَ الْآثِمِينَ از گنه کاران بشمار می رویم آنهم با انضمام بیمین غموس

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۷] ..... ص : ۴۹۰

اشاره

فَإِنْ عُثِرَ عَلى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْماً فَآخَرانِ يَقُومانِ مَقامَهُما مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيانِ فَيُقْسِمانِ بِاللَّهِ لَشَهادَتُنا أَحَقُّ مِنْ شَهادَتِهِما وَ مَا اعْتَدَيْنا إِنَّا إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۱۰۷)

پس اگر بر خورد کردید و آگاه شدید که آن دو نفر شاهد شهادت دروغ داده و مستحق گناه هستند پس دو شاهد دیگر قیام کنند مقام آن دو اولی و اولیاء متوفی اقامه این دو شاهد کنند و قسم یاد کنند که شهادت ما حق است و سزاوارتر بقبول است از شهادت آن دو و ما تعدی نمی کنیم زیرا اگر تجاوز کنیم از ظالمین هستیم. این آیه شریفه از مشکلات آیات است و قراء اختلاف شدید دارند که مغیر معنا است و ما چون معتقد بقرائت مختلفه نیستیم و از سیاهی قرآن تعدی نمیکنیم بر طبق همین سیاهی شرح میکنیم و قبل از شروع در شرح دو جمله را ناچاریم بیان کنیم.

(جمله اول) .... ص : ۴۹۰

ذکر بعض اخبار که در ذیل این آیه وارد شده، از کافی کلینی حدیثی نقل شده که خلاصه مفادش اینکه یک نفر مسلمان بنام تمیم داری با دو نفر نصرانی ابن بندی و ابن ابی ماریه مسافرت کردند و با تمیم داری امتعه ای بود برای تجارت که از جمله آنها آنیه منقش بطلا مکلل بجواهرات و گردن بندی بود در مسافرت مریض شد اینها را سپرد بآن دو نفر نصرانی که در مدینه بورثه او رد کنند اینها این ظرف منقش مکلل را با قلاده بر داشتند و بقیه امتعه را بوارث رد کردند ورثه در حضور پیغمبر اینها را خواستند گفتند آیا پدر ما مریض شد بمرض طولانی که این دو چیز را مصرف کرد یا کسی از او سرقت کرده یا در خسران تجارت از بین رفته آنها انکار کردند و گفتند آنچه بما داده همین ها بود که رد کردیم و چون ورثه مدعی بودند و اینها منکر لذا پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم اینها را قسم داد و رها شدند که مفاد

آیه قبل است سپس معلوم شد آنیه و قلاده نزد اینها است ورثه خدمت حضرت شکایت کردند این آیه شریفه نازل شده که اولیاء متوفی دو شاهد اقامه کنند که این آنیه و قلاده از متوفی بوده و قسم یاد کردند که شهادت ما حق است حضرت آن دو را از دو نفر نصرانی گرفت و بورثه رد فرمود و اخبار دیگری هم قریب باین مضمون داریم

(جمله دوم) .... ص : ۴۹۱

حکم مسئله در مورد وصیت باید دو نفر شاهد عادل شهادت دهند تا ثابت شود و اگر در جایی باشد که دست رسی بمؤمن عادل نباشد دو نفر از اهل ذمه که مورد وثوق در مذهب خود باشند و اگر اینها هم نباشند دو نفر مجوس که در حکم اهل ذمه هستند و در بعضی اخبار اولا دو نفر از مسلمین عامه بعدا اهل ذمه بعدا مجوس باشند و اینها پس از شهادت باید قسم هم یاد کنند که شهادت آنها حق است و این جمله از آیه قبل استفاده میشود بعد از آن اگر ورثه تکذیب کردند اینها را و آثار کذب هم ظاهر شد اگر دو شاهد عادل اقامه کردند باید طبق آن عمل کرد زیرا مدعی هستند و البینه علی المدعی و اگر عادل نباشند منضم بقسم میشود در صورتی که دو شاهد اولی عادل نباشند و بر طبق آن حکم میشود بلی اگر طرفین عادل باشند تساقط میکنند چون تعارض بینتین است و حکم قسم جاری میشود بعد از این دو جمله شرح آیه شریفه واضح میشود.

فَإِنْ عُثِرَ عَلی أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْماً واضح شد که آن دو نفر شاهد اولی کذاب بودند فآخران یعنی دو شاهد دیگر که از مسلمین باشند یَقُومانِ مَقامَهُما قیام کنند مقام آن شاهد اولی مِنَ الَّذِینَ اسْتَحَقَّ عَلَیْهِمُ الْأَوْلَیانِ یعنی از کسانی که اولیاء میت استحقاق دارند بعضی از مؤمنین و کلمه اولیان یعنی دو نفر ولی میت اگر این دو شاهد عادل باشند حق ورثه ثابت میشود و اگر غیر عادل باشند فیقسمان باید قسم یاد کنند باللّه قسم شرعی لَشَهادَتُنا أَحَقُّ مِنْ

شَهادَتِهِما

معنی این نیست که شهادت آنها هم حق است چنانچه می گویی علی علیه السلام احق بخلافت است از ابی بکر یعنی این حق است و او باطل.

وَ مَا اعْتَدَيْنا و ما تجاوز از حق نمیکنیم و بر خلاف حق شهادت نمیدهیم إِنَّا إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ ما اگر بر خلاف حق شهادت دهیم ظالم هستیم.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۸] ..... ص : ۴۹۲

ذلِكَ أَدْنى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهادَةِ عَلى وَجْهِها أَوْ يَخافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمانٌ بَعْدَ أَيْمانِهِمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اسْمَعُوا وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ (۱۰۸)

این قسم نزدیک تر است بر اینکه شهادت بر وجه خودش واقع شود یا مورد خوف باشد اینکه رد شود قسم باولیاء میت بعد از قسم آن دو نفر وصی و از خداوند بپرهیزید و بر خلاف واقع شهادت ندهید و دستورات او را بشنوید و خداوند هدایت نمیفرماید طائفه فاسقین را.

ذلِكَ أَدْنى چه بسا بعضی حاضر هستند بشهادت دروغ اما اگر بنا بر قسم شد جرئت نمیکنند بر خلاف واقع قسم یاد کنند أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهادَةِ عَلى وَجْهِها مطابق با واقع اتیان بشهادت کنند أَوْ يَخافُوا زیرا خوف قسم دروغ بیش از خوف شهادت دروغ است أَنْ تُرَدَّ أَيْمانٌ یعنی باولیاء میت که قسم یاد کنند که دو شاهد اولی بر خلاف واقع شهادت دادند بَعْدَ أَيْمانِهِمْ بعد از آنکه دو شاهد اولی قسم یاد کردند که شهادت ما مطابق حق و واقع بوده.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ که شهادت دروغ و یمین غموس دو معصیت بسیار بزرگ است هم جنبه حق اللّه دارد هم جنبه حق الناس وَ اسْمَعُوا یعنی اطاعت کنید فرمایشات الهی را و گوش شنوا داشته باشید وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ شهادت دروغ و قسم دروغ فسق میآورد و از راه هدایت منحرف میشود.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۰۹] ..... ص : ۴۹۳

اشاره

یَوْمَ یَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَیَقُولُ ما ذا أُجِبْتُمْ قالُوا لا عِلْمَ لَنا إِنَّکَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُیُوبِ (۱۰۹)

روزی که خداوند انبیاء را جمع میفرماید پس بآنها میگوید که امتهای شما چه نحوه اجابت کردند فرمایشات شما را عرض میکنند پروردگارا ما نمیدانیم محققا تو علام الغیوب هستی.

یَوْمَ یَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ کلمه یوم منصوب است مفعول فعل مقدر در مقام تهدید یعنی بترسید روزی را که خدا اولا از انبیاء سؤال میفرماید یعنی همچه روزی در پیش دارید و اضافه شده بجمله یجمع اللَّه الرسل بتأویل مصدر یعنی روز اجتماع انبیاء و تعبیر برسل فرموده نه بانبیاء برای اینست که نبی اگر مأمور بتبلیغ و رسالت نباشد امتی ندارد که او را اجابت کنند یا نکنند این خصیصه رسل است فَیَقُولُ ما ذا أُجِبْتُمْ استفهام تقریری است قالُوا لا عِلْمَ لَنا.

(اشکال عویص) .... ص : ۴۹۳

از اخبار بسیار در موارد مختلفه استفاده میشود بلکه از بعض آیات که پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم عالم بود بآنچه بعد از رحلت آن سرور از امت صادر میشود و خبر میداد از واردات بر اهل بیت از شهادت امیر المؤمنین و مصائب زهرا و حسنین علیهم السلام حتی از اسیری اهل بیت و مصائب ائمه طاهرین (ع) و قضایای آخر الزمان و سلطنت بنی امیه و بنی العباس بلکه در دعای ندبه

علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه

بلکه در آیات شریفه فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً نساء آیه ۴۱ وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً فرقان آیه ۳۰، و غیر اینها و با تسلم این چه نحو میتوان جمع کرد با این جمله لا علم لنا.

اما مفسرین عامه که بکلی این اخبار را منکرند و صریحا میگویند که انبیاء و ائمه علم باین قضایا ندارند و تعجب اینست که بعض خاصه هم متابعت آنها کرده اشکالی بر آنها نیست و بر طبق ظاهر همین آیه تفسیر میکنند و اما کسانی که معتقد باین اخبار هستند بلکه میتوان گفت که تواتر معنوی دارد جوابهایی داده اند مثل اینکه روز قیامت از شدت دهشت آن روز علم آنها زائل میشود یا آنکه بمقتضای لوح محو و اثبات علم بخصوصیات ندارند یا اینکه این از شئون علم بغیب است که مختص بخدا است و تمام این جوابها تسلیم اشکال است.

و تحقیق در جواب اینست که این جمله از کمال ادب است در پیشگاه احدیت که ذات مقدس تو احاطه بجمیع عوالم دارد و علم تو ذاتی است و ما هر چه بدانیم از افاضه تو است و نسبت علم ما با علم تو هیچ است در مقابل همه چیز و جهل است در مقابل علم، تو از همه ما بهتر میدانی و ما کیستیم که در مقابل تو اظهار علم کنیم و بر تو چیزی پوشیده نیست که ما کشف کنیم إِنَّکَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُیُوبِ و از شواهد مهم بر این دعوی تعبیر بعلام الغیوب با سه تأکید: جمله اسمیه، ان مؤکده، کلمه انت بعد از کلمه انک که در مقابل همچه علمی ما کیستیم اظهار علم کنیم هذا ما عندنا و اللّه العالم بحقائق الامور.

و در بعض اخبار در ذیل این آیه تفسیر شده بآنچه با اوصیاء انبیاء رفتار کردند و لکن ما مکرر گفته ایم که اخبار وارده در تفسیر آیات بیان مصداق اهم است منافی با عموم آیه ندارد.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۰] ..... ص : ۴۹۵

إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ اذْکُرْ نِعْمَتِی عَلَیْکَ وَ عَلی والِدَتِکَ إِذْ أَیَّدْتُکَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُکَلِّمُ النَّاسَ فِی الْمَهْدِ وَ کَهْلًا وَ إِذْ عَلَّمْتُکَ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَهَ وَ التَّوْراهَ وَ الْإِنْجِیلَ وَ إِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّینِ کَهَیْئَهِ الطَّیْرِ بِإِذْنِی فَتَنْفُخُ فِیها فَتَکُونُ طَیْراً بِإِذْنِی وَ تُبْرِئُ الْأَکْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِی وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتی بِإِذْنِی وَ إِذْ کَفَفْتُ بَنِی إِسْرائِیلَ عَنْکَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَیِّناتِ فَقالَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِینٌ (۱۱۰)

زمانی که فرمود خداوند ای عیسی پسر مریم یاد کن نعمت مرا که بتو و مادرت عنایت کردم زمانی که تو را تأیید کردم بروح القدس (جبرئیل) تکلم میکردی در گهواره همان نحوی که در کهولت و بزرگی تکلم میکردی و زمانی که تعلیم کردم بتو کتاب و حکمت و تورات و انجیل را و زمانی که از گل صورت حیوان میساختی باذن من و در او میدمیدی پس پرنده میشد باذن من و کور را بینا میکردی و صاحب برص را شفا میدادی باذن من و مرده را بیرون میآوردی (زنده میکردی) باذن من و زمانی که جلوگیری کردم بنی اسرائیل را از اذیت بتو زمانی که آمدی آنها را با معجزات و براهین واضحه پس گفتند کفار آنها این نیست مگر سحر آشکارا.

إِذْ قالَ اللَّهُ بعض مفسرین برای ارتباط آیات بیکدیگر گفتند این کلام در روز قیامت صادر میشود بعد از جمع رسل و سؤال از آنها در موضوع اجابت امم و لکن این کلام از جهات بسیاری باطل است اولا احتیاج بتمحلات زیادی دارد در متعلق اذ و ثانیا محتاج بحرف عاطفه است و ثالثا باید بفعل مضارع باشد مثل یجمع نه فعل ماضی و رابعا تذکر نعم الهی در قیامت چه اثری دارد و خامسا ارتباط آیات و سور ممنوع است مگر موارد ظاهره پس این فرمایش در موقعی بوده که

میخواستند عیسی را بدار زنند و خداوند امر را بر آنها مشتبه نمود که میفرماید وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ وَ لکِنْ شُبِّهَ لَهُمْ نساء آیه ۱۵۷، بنا بر این متعلق اذ فعل محذوف است مثل اذکر که در بسیاری از آیات ذکر شده.

یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ مکرر حضرت مسیح را باین عنوان در قرآن یاد فرموده برای اینکه بفهماند که عیسی پدر ندارد برای رد نصاری که او را مسیح ابن اللّه گفتند و رد یهود که نسبت زنا العیاذ باللّه بمریم دادند.

اذْکُرْ نِعْمَتِی بنده باید همیشه متذکر نعم الهی باشد لکن این نعمتهایی که بحضرت عیسی علیه السلام عنایت شده بر خلاف عادت و طبیعت بسیار مورد اهمیت است عَلَیْکَ وَ عَلی والِدَتِکَ و اما نعمتهایی که بمریم (ع) عنایت شده خداوند در سوره آل عمران در آیات بسیاری بیان فرموده و در سوره مریم و موارد دیگر از ولادتش و نزول مائده بر او و کفالت زکریا و حملش بعیسی و نفخ جبرئیل و تساقط رطب جنی و اصطفاء او بر نساء عالمین و تطهیر او از معاصی که مقام عصمت باشد و غیر اینها از معجزات باهرات و افاضه علوم که بیان میفرماید.

إِذْ أَیَّدْتُکَ بِرُوحِ الْقُدُسِ که جبرئیل مأمور شد در کفالت حضرت عیسی از شر یهود تُکَلِّمُ النَّاسَ فِی الْمَهْدِ اشاره بآنجائیست که یهود بحضرت مریم گفتند یا مَرْیَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَیْئاً فَرِیًّا یا أُخْتَ هارُونَ ما کانَ أَبُوکِ امْرَأَ سَوْءٍ وَ ما کانَتْ أُمُّکِ بَغِیًّا فَأَشارَتْ إِلَیْهِ قالُوا کَیْفَ نُکَلِّمُ مَنْ کانَ فِی الْمَهْدِ صَبِیًّا قالَ إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ آتانِیَ الْکِتابَ وَ جَعَلَنِی نَبِیًّا وَ جَعَلَنِی مُبارَکاً أَیْنَ ما کُنْتُ، الی قوله: وَ یَوْمَ أُبْعَثُ حَیًّا) سوره مریم آیه ۲۷- ۳۲ و کهلا یعنی همان نحوی که در کهولت و کبر سن تکلم میکردی در مهد هم تکلم کردی.

وَ إِذْ عَلَّمْتُکَ الْکِتابَ بعضی مفسرین گفتند مراد تعلیم کتابت است و لکن ظاهر کتب آسمانی است که بر انبیاء نازل شده و الحکمه معرفت بمعارف الهیه

و احکام شرعیه و مصالح و مفاسد امور و التوریه که بر موسی نازل شده و الانجیل که بر خود عیسی علیه السلام نازل فرمود اشاره بهمان جمله است که فرمود آتانِیَ الْکِتابَ.

وَ إِذْ تَخْلُقُ یعنی تصویر صورت (من الطین کهیئه الطیر) شبیه طیور از گل (باذنی) بدستور من (فتنفخ فیها) پس در آن صورت دمیدی بقدرت کامله الهیه فَتَکُونُ طَیْراً بِإِذْنِی که گفتیم معجزه فعل الهی است بدست انبیاء صادر میشود که نشانی و دلیل بر نبوت آنها باشد چنانچه میفرماید در حق پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لکِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ ما رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ رَمی انفال آیه ۱۷ وَ تُبْرِئُ الْأَکْمَهَ کور مادر زاد (و الأبرص) پیسی (باذنی) حضرت عیسی دست میکشید بچشم کور خداوند او را بینا میکرد، ببدن ابرص خداوند شفا میداد وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتی بِإِذْنِی بالای سر قبر میآمد میفرمود قم باذن اللَّه زنده میشد قبر شکاف بر میداشت از قبر خارج شد و این یکی از ادله است بر امکان رجعت و وقوع آن چنانچه قوم موسی هفتاد نفر هلاک شدند سپس زنده شدند وَ إِذْ قُلْتُمْ یا مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ثُمَّ بَعَثْناکُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ بقره آیه ۵۵ و ۵۶، و همچنین قضیه عزیز أَوْ کَالَّذِی مَرَّ عَلی قَرْیَهٍ وَ هِیَ خاوِیَهٌ عَلی عُرُوشِها قالَ أَنَّی یُحْیِی هذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِها فَأَماتَهُ اللَّهُ مِائَهَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ، الی قوله تعالی: قالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ بقره آیه ۲۵۹، و غیر اینها.

وَ إِذْ کَفَفْتُ بَنِی إِسْرائِیلَ عَنْکَ کف جلوگیری است و از این باب است کف نفس از معاصی، بنی اسرائیل حضرت عیسی را گرفتند حبس کردند تصمیم داشتند که او را بدار زنند که الان هم عقیده یهود و نصاری اینست که او را بدار زدند لکن خداوند او را حفظ فرمود وَ قَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِیحَ عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ رَسُولَ اللَّهِ

وَ ما قَتَلُوهُ وَ ما صَلَبُوهُ وَ لكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ

نساء آیه ۱۵۷.

إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّناتِ همین معجزات باهرات که دلیل روشن و برهان محکم بر رسالت او بود فَقالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ کفار بنی اسرائیل بسیار بودند از یهود و قساوت قلب آنها از تمام کفار بیشتر و عناد و عصبیت آنها زیادتر بود گفتند إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ اگر مرجع هذا اشاره بعیسی باشد چنانچه بعض مفسرین گفتند سحر باید بمعنی ساحر باشد و این بر خلاف ظاهر است و اگر بینات باشد چنانچه بعض دیگر گفتند باید هذه باشد این هم درست نیست بلکه مرجع عمل عیسی (ع) است و همین ظاهر است.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۱] .... ص : ۴۹۸

وَ إِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي قالُوا آمَنَّا وَ اشْهَدْ بِأَنَّنا مُسْلِمُونَ (۱۱۱)

و زمانی که وحی نمودم بحواریین اینکه ایمان بیاورید بمن و برسول من که عیسی (ع) است گفتند ایمان آوردیم و شهادت بده و شاهد باشد که ما مسلمین هستیم وَ إِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوارِيِّينَ کلمه واو عطف است بجملات آیه قبل و از نعم الهی است نسبت بعیسی علیه السلام، اوحیت وحی بحواریین الهام بقلوب آنها و القاء بنفوس آنها است چنانچه عیاشی از حضرت باقر (ع) روایت میکند فرمود

(ای الهموا)

و شرح حال حواریین را در مجلد سوم همین تفسیر صفحه ۲۱۳ الی ۲۱۵ در ذیل آیه ۵۲ از سوره آل عمران و در مجلد اول کلم الطیب صفحه ۲۸۵ الی ۲۸۹ مفصلا متعرض شده ایم مراجعه کنید که اینها بمقتضای خبر منسوب بحضرت رضا علیه السلام در جواب جاثلیق دوازده نفر بودند و ما حسن ظنی بآنها نداریم نه از نظر اخبار و نه از نظر اناجیل مگر چهار نفر از آنها شمعون الصفا وصی عیسی (ع) و دو نفر رسولانی که فرستاد بر اهل انطاکیه که سومی آنها همان شمعون الصفا

بود و در سوره یس بیان فرموده و برنابا که صاحب انجیل است و انجیل او از این مزخرفات اناجیل اربعه خالی است و صریحا بشارت بآمدن حضرت ختمی مآب (ص) دارد و از همین جهت نزد نصاری متروک و مردود شده و اما بقیه آنها عیسی را ترک کردند و در دست یهود او را تنها گذاردند بلکه انکار کردند که او را نمیشناسیم و در خود اناجیل کفر و بی ایمانی آنها را تصریح دارد که حقیر مفصلا در این دو موضع بیان کرده ام دیگر تکرار نمیکنم.

أَنْ آمِنُوا بِی وَ بِرَسُولِی ایمان بخدا و برسول دو رکن اعظم ایمان است که بانکار هر یک یا عدم تصدیق کافر میشود.

قالُوا آمَنَّا اظهار ایمان کردند لکن عقیده راسخ در قلوب اکثر آنها نبود و باندک امتحانی متزلزل شدند (و اشهد) ممکن است در پیشگاه احدیت گفته باشند و خدا را شاهد بگیرند و ممکن است بحضرت عیسی (ع) خطاب کرده و او را شاهد گرفته و بعید نیست که این اظهر باشد بِأَنَّنا مُسْلِمُونَ تسلیم اوامر خدا و منقاد فرمایشات عیسی هستیم.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۲] .... ص : ۴۹۹

إِذْ قالَ الْحَوارِیُّونَ یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ هَلْ یَسْتَطِیعُ رَبُّکَ أَنْ یُنَزِّلَ عَلَیْنا مائِدَهً مِنَ السَّماءِ قالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۱۱۲)

زمانی که گفتند حواریون ای عیسی بن مریم آیا استطاعت دارد پروردگار تو اینکه نازل کند بر ما مائده ای از آسمان فرمود از خدا بپرهیزید اگر شما از ایمان آورندگانید.

إِذْ قالَ الْحَوارِیُّونَ دلیل بر اینکه حواریون ایمان کامل نداشتند چند جمله است در این آیه و آیه بعد یکی تعبیر اینها در خطاب بحضرت عیسی (ع) بکلمه یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ زیرا سزاوار بود عرض کنند یا روح اللَّه، یا رسول اللَّه

یـا نبی اللّه دیگر جمله هَـلْ یَسْـتَطِیعُ رَبُّکَ بسیار کلمه زننـده است خداونـدی که قـدرت بر هر چیزی دارد و غیر متناهی اسـت بکلمه اسـتطاعت یعنی خـدا همچه قـدرتی دارد یا نه بلکه سـزاوار این بود که عرض کننـد آیا خداوند تفضل میفرماید بر ما به اینکه أَنْ یُنَزِّلَ عَلَیْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ.

جمله سوم فرمایش حضـرت عیسی در جواب آنها قالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (یعنی اگر ایمان داشته باشید نباید این توقعات را بکنید خداوند روزی هر جنبنده ای را بمقتضای حکمت و مصلحت باو بهر نحوی که صلاح میداند عنایت میفرماید.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۳] ..... ص: ۵۰۰

قالُوا نُرِیدُ أَنْ نَأْکُلَ مِنْها وَ تَطْمَئِنَّ قُلُوبُنا وَ نَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنا وَ نَکُونَ عَلَیْها مِنَ الشَّاهِدِینَ (۱۱۳)

گفتنـد میخواهیم از آن مائـده تناول کنیم و قبلهای ما مطمئن شود و بدانیم که تو راست می گویی از جانب خدا آمده ای و بر طبق آن شهادت دهیم که تمام این جملات هم دلیل بر ضعف ایمان است.

قالُوا نُرِیدُ أَنْ نَأْکُلَ مِنْها ممکن است مقصود آنها مجرد شـکم پرستی باشد و ممکن است از اطعمه بهشتی تمنی داشـته باشـند و ممکن است مطـالبه معجزه کرده باشـند و ظـاهر همین اخیر است بقرینه جملاـت بعـد و همین دلیـل است بر اینکه هنـوز ایمـان کامل در آنها نبوده وَ تَطْمَئِنَّ قُلُوبُنا که اطمینان قلبی نداشتند.

وَ نَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنا که علم بصدق حضرتش نداشتند وَ نَکُونَ عَلَیْها مِنَ الشَّاهِدِینَ شهادت بوحدانیت حق و رسالت عیسی علیه السّلام نزد بنی اسرائیل.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۴] ..... ص: ۵۰۱

قالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنا أَنْزِلْ عَلَيْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ تَكُونُ لَنا عِيداً لِأَوَّلِنا وَ آخِرِنا وَ آيَةً مِنْكَ وَ ارْزُقْنا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۱۱۴)

عیسی (ع) عرض کرد پروردگار ما نازل فرما برای ما مائده ای از آسمان که بوده باشد عید برای اول ما و آخر ما و آیه و نشانه ای باشد از جانب تو و روزی ده ما را و تو بهترین روزی دهندگانی.

قالَ رَبُّنَا بعضی اشکال کردند که حضرت عیسی علیه السّلام اولا منع فرمود حواریین را که همچه سؤالی نکنید در آیه قبل قالَ اتَّقُوا اللَّهَ چرا خود او این سؤال را نمود، بعضی جواب دادند که این سؤال از زبان آنها بوده و بعضی گفتند بعد از صدور اذن بوده لکن هر دو کلام باطل است زیرا منع اولی برای جسارت آمیز آنها بوده که گفتند (هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنا مائِدَةً مِنَ السَّماءِ) و اما بعد از اینکه مطالبه معجزه کردند و دلیل بر صدق مسیح و نبوت او مانعی ندارد از خداوند تمنا کند زیرا معجزات بزرگتر از این خداوند باو عنایت فرموده أَنْزِلْ عَلَيْنا بعضی اشکال کردند که چرا در آیه قبل از باب تفعیل ینزل آمده و در اینجا از باب افعال جواب دادند هر دو بیک معنا است لکن ممکن است گفته شود که در آیه قبل لسان اخبار و استفهام بوده و در این آیه لسان دعاء و تمنا است.

مائِدَةً مِنَ السَّماءِ کلمات مفسرین و اخبار وارده در اینکه مائده چه بوده اختلاف بسیاری است که نمیتوان بآنها اعتماد کرد و احتیاج بتعیین آن هم نداریم هر چه بوده مائده آسمانی بوده و مراد از من السماء طرف بالا است چنانچه در بسیاری از آیات داریم أَنْزَلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً فرقان آیه ۴۸. با اینکه از ابر بوده که از دریاها بر داشته شده.

تَكُونُ لَنا عِيداً نفس مائده یا نزول مائده عید نیست بلکه مراد اینست که

روز نزول مائده را عید بگیریم مثل سایر اعیاد برای وقایعی که در آنها اتفاق افتاده مثل یوم بعثت و غدیر و ولادت اهل بیت و امثال آنها لاولنا اهل زمان عیسی از حواریین و غیر آنها و آخرنا کسانی که بعد از این میآیند از امت عیسی (ع) وَ آیَةً مِنْکَ دلیل و نشانه و معجزه باشد بر صدق عیسی (ع) وَ ارْزُقْنا هر چه خداوند ببندگان خود عنایت فرماید رزق است چنانچه در مجلد اول این تفسیر در ذیل آیه وَ مِمَّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ بقره آیه ۳ بیان شده از علم، عمر، توفیق، اولاد، عیال، مال، عزت، ریاست، اخلاق حمیده و غیر اینها و از این بیان رفع اشکالی که بعض مفسرین کردند بجمله وَ أَنْتَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ که غیر خدا رزاق نیست تا اینکه خدا بهتر از آنها باشد، وجه رفع اگر مراد خصوص رزق خوردنی و آشامیدنی بود جای این توهم بود اگر چه آنهم توهم فاسدی است و لکن چون رزق بمعنی عام در غیر خدا هم اطلاق میشود تعلیم علم و امثال آن و خداوند خیر الرازقین است.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۵] ..... ص: ۵۰۲

قالَ اللَّهُ إِنِّی مُنَزِّلُها عَلَیْکُمْ فَمَنْ یَکْفُرْ بَعْدُ مِنْکُمْ فَإِنِّی أُعَذِّبُهُ عَذاباً لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ الْعالَمِینَ (۱۱۵)

خداوند فرمود محققا من نازل میکنم بر شما مائده را پس هر کس بعد نزول مائده از شما کافر شد پس محققا من او را عذابی میکنم که احدی از عالمین را عذاب نکرده باشم.

بعض مفسرین گفتند این تهدید منشأ خوف شد و تقاضا کردند که مائده نازل نشود و این خلاف ظاهر بلکه نص آیه شریفه و نصّ اخبار وارده از ائمه اطهار علیهم السلام است که مائده نازل شد.

قالَ اللَّهُ البته بنحو وحی بر حضرت عیسی (ع) که بحواریین بفرماید که

خدا میفرماید إِنِّی مُنَزِّلُها عَلَیْکُمْ پس از تقاضای آنها و دعاء حضرت عیسی خداوند اجابت فرمود و نازل نمود.

فَمَنْ یَکْفُرْ بَعْدُ مِنْکُمْ همین نحوی که بسائر معجزات عیسی از احیاء موتی و ابراء پیسی و ابصار کور و غیرها کافر شدند و حمل بر سحر کردند اگر نزول مائده را هم حمل بر سحر کردند و همین معنای کفر است.

فَإِنِّی أُعَذِّبُهُ آیا مراد عذاب دنیا است مثل امم سابقه از قوم نوح، لوط، هود، صالح، شعیب، موسی از غرق و صاعقه و صیحه و خسف و در اخبار دارد مسخ شدند بصورت خوک و میمون یا عذاب آخرت که خلود در آتش باشد که تمام کفار معذب هستند یا هر دو و بعید نیست که اخیر ظاهر آیه باشد و از اخبار نیز استفاده میشود عذابا نکره آورده که درجه بالا لا أُعَذِّبُهُ أَحَداً مِنَ الْعالَمِینَ زیرا هر چه حجه تمامتر شود و معجزات ظاهرتر گردد مخالفت آن عقوبتش بیشتر میشود خصوصا مثل مائده که بحس مشاهده کنند و بخورند جماعت کثیری و اشباع شوند و از او چیزی کم نشود هیچگونه احتمال سحر در او نمیرود چون سحر حقیقت ندارد پس کافر شدن باو و حمل بر سحر کردن موجب عقوبت شدید میشود و در شرح قصه این موضوع حدیث مفصلی از سلمان فارسی دارد که نقل آن بسیار طولانی میشود رجوع بمجمع البیان طبرسی کنید.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۶] ..... ص: ۵۰۳

اشاره

وَ إِذْ قالَ اللَّهُ یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِی وَ أُمِّیَ إِلهَیْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قالَ سُبْحانَکَ ما یَکُونُ لِی أَنْ أَقُولَ ما لَیْسَ لِی بِحَقٍّ إِنْ کُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ ما فِی نَفْسِی وَ لا أَعْلَمُ ما فِی نَفْسِکَ إِنَّکَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُیُوبِ (۱۱۶)

و زمانی که فرمود خداوند ای عیسی پسر مریم آیا تو گفته ای برای مردم که

بگیرید مرا و مادر مرا دو اله از غیر خدا عرض کرد پروردگارا تو منزه و مبرا از هر نقص و عیبی سزاوار نیست از مثل منی بگویم در مورد خود چیزی که حق من نیست اگر بودم که گفته بودم هر اینه محققا تو میدانستی میدانی آنچه در باطن من است و من نمیدانم آن اسراری که نزد تو است محققا تو علّام الغیوبی.

وَ إِذْ قالَ اللَّهُ متعلق بفعل محذوف، عطف بر جملات قبل یا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ اشاره به اینکه زائیده شده ای از مادر أَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ استفهام تقریری است که اعتراف کند به اینکه من نگفتم، رد بر نصاری که نسبت میدهند عیسی گفته (اتَّخِذُونِی وَ أُمِّی إِلهَیْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ)

(اشکال) ..... ص : ۵۰۴

نصاری قائل بتثلیث و اقانیم ثلاث: اب و ابن و روح القدس هستند و آنها مریم را اله نمیدانند و باشد انکار منکر هستند و در بعض کتب آنها این آیه شریفه را یکی از اشکالات بر قرآن شمرده اند.

(جواب) ..... ص : ۵۰۴

اولا- انکار اینها بر خلاف واقع است و مرحوم استاد بلاغی الشیخ جواد در الهدی و در الرحله المدرسیه و در سایر کتب خود از کتابهای خود نصاری نقل فرموده که طائفه از نصاری بودند که مسمی بودند بطائفه مریمیه آنها هم مریم را اله میدانستند و فعلا- آن طائفه منقرض شدند و همین مطلب را در مجمع البیان نقل کرده و ثانیا نصاری بنحوی معتقد بمریم هستند و غلو در حق او دارند که بحکم اله او را می پندارند و لو در مقام تلفظ اسم او را اله نگذارند.

و ثالثا- قول به اینکه عیسی پسر خدا است و خدا پدر عیسی است مستلزم اینست که مریم هم زن و زوجه و هم جفت خدا است و معنای الوهیت همین است چنانچه الوهیت عیسی از جهت بنوت است.

و رابعا- مقام مریم در نزد نصاری بالاتر است از مقام روح القدس حتی ما مسلمین هم مقام مریم را کمتر از مقام جبرئیل نمیدانیم زیرا انبیاء و اوصیاء و صدیقه طاهره و معصومین از ملائکه افضل هستند و جبرئیل بر حسب عقیده ما متمثل شد نزد مریم و نفخ روح نمود و بعقیده نصاری خدا در رحم مریم و جبرئیل خدا را نیاورد در رحم مریم کند فقط جبرئیل کفیل عیسی بود از شر یهود و البته مادر عیسی از کفیل او مقامش بالاتر است و جایی که جبرئیل یکی از خدایان باشد لازمه آن اینست که مریم هم باشد.

(اشکال دیگر) ..... ص : ۵۰۵

اینکه این مکالمه اگر قبل از عروج عیسی (ع) بوده که در زمان عیسی این کفریات از نصاری بروز نکرده و اگر در قیامت باشد چرا بلفظ ماضی میفرماید.

(جواب) ..... ص : ۵۰۵

مسلما در همین عالم بوده قبل از عروج بقرینه آیه بعد که از قول عیسی (ع) نقل میفرماید وَ کُنْتُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً ما دُمْتُ فِیهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّیْتَنِی کُنْتَ أَنْتَ الرَّقِیبَ عَلَیْهِمْ و در زمان عیسی گروندگان باو از حواریین و غیر حواریین بسیار بودند و نظر بآن معجزات باهرات که از او ظاهر شده بود و از آن طرف بودن پدر بدنیا آمد و اولاد بی پدر ممکن نیست در نظر آنها غلو کردند و او را پسر خدا و سوم خدا شمردند و باصطلاح کاسه از عاش گرمتر چنانچه در زمان امیر المؤمنین علیه السّلام هم بسیاری در حقّ او غلوّ کردند و بخدایی او قائل شدند که هنوز هم باقی هستند که یکی از فرق مسلمین که محکوم بکفر هستند غلات هستند و یکی نواصب که از کلب نجس تر هستند و دیگر خوارج و امروز هم بسیار خر مرید هست بخصوص در اویش در حق اقطاب و مراشد و در حق باب و بهاء.

قالَ سُبْحانَکَ تو منزهی از اینکه شریک برای تو باشد اصلا قابل توهم

نیست چون وجود صرف مقابل او عدم است یا ماهیت و ماهیت هم بالذات معدوم است ما یَکُونُ لِی أَنْ أَقُولَ این نوع کفریات در خور آدم جاهل احمق از همه جا بی خیر است کسی که دارای مقام نبوت و رسالت و اولو العزمی و عصمت و طهارت و معنون بعنوان روح اللَّه است چه نحوه ممکن است ما لَیْسَ لِی بِحَقٍّ چیزی که در خور من نیست و بر خلاف حق است بگویم إِنْ کُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ نه از باب تردید است بلکه دلیل بر نگفتن است یعنی اگر گفته بودم تو میدانستی.

تَعْلَمُ ما فِی نَفْسِی از باطن من و قلب من خبر داری که همچه توهم و خیالی در خاطر من خطور نکرده چون معصوم خیال معصیت چه رسد بخیال کفر و شرک در قلب مطهرش خطور نمیکند وَ لا أَعْلَمُ ما فِی نَفْسِکَ مراد از نفس اسراری است که جز خدا کسی اطلاع ندارد و اطلاق نفس بر خدا باعتبار ذات اقدس او است.

إِنَّکَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُیُوبِ غیوبی که حتی بر انبیاء مستور است نزد تو مکشوف است

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۷] .... ص : ۵۰۶

ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا ما أَمَرْتَنِی بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّی وَ رَبَّکُمْ وَ کُنْتُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً ما دُمْتُ فِیهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّیْتَنِی کُنْتَ أَنْتَ الرَّقِیبَ عَلَیْهِمْ وَ أَنْتَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ (۱۱۷)

نگفتم برای آنها مگر آنچه تو امر فرمودی باو اینکه عبادت کنید خدای یگانه را که پروردگار من و شما است و من هم تا روی زمین هستم بر آنها هر چه بگویند یا بکنند شهادت میدهم پس زمانی که مرا گرفتی خودت مراقب آنها هستی و تو بر هر چیزی شاهد و گواهی.

ما قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا ما أَمَرْتَنِی بِهِ معنای رسالت و وظیفه رسول نیست جز تبلیغ آنچه مرسل امر فرموده نمیتواند چیزی بر او بیفزاید یا از او کوتاهی کند أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ اول وظیفه رسل دعوت بتوحید و عبودیت ذات اقدس ربوبی و معرفت

حق است

(اول الدین معرفه اللّه و کمال معرفته توحیده)

خطبه نهج البلاغه.

رَبِّی وَ رَبُّکُمْ پروردگار من است و من بنده او هستم نْ یَسْتَنْکِفَ الْمَسِیحُ أَنْ یَکُونَ عَبْداً لِلَّهِ

نساء آیه ۱۷۲، و پروردگار شما که تماما عبد او و مأمور بعبادت او هستید احدی جز او لیاقت عبودیت ندارد و مقام ربوبیت از برای او نیست وَ کُنْتُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً و این دلیل است بر اینکه انبیاء ناظر بافعال امت هستند بلکه اوصیاء آنها فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً نساء آیه ۴۱ ما دُمْتُ فِیهِمْ در میانه آنها هستم و با آنها محشورم فَلَمَّا تَوَفَّیْتَنِی گذشت که توفی بمعنی اخذ بقوه است و از این باب است وفاء دین و توفی طلب و موت را هم وفات میگویند بواسطه قبض روح است و توفی عیسی همان گرفتن خدا است و بردن او بآسمان نه بمعنی موت است لذا نمیگوید توفیت روحی بلکه خود مرا توفی فرمودی.

کُنْتَ أَنْتَ الرَّقِیبَ عَلَیْهِمْ چون باحاطه قیومیه و بعلم ذاتی و قدرت کامله بر هر چیزی رقیب، بصیر، سمیع، خبیر، محیط، علیم هستی.

وَ أَنْتَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ حاضر و ناظر هر چیزی هستی چیزی از تو غائب و مستور نیست.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۱۸] ..... ص: ۵۰۷

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبادُکَ وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۱۱۸)

اگر آنها را معذب فرمایی پس آنها بندگان تو هستند اختیار آنها با تو است و اگر بیامرزی آنها را پس محققا تو عزیز مقتدر و حکیم علی الاطلاقی.

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ البته آنها استحقاق عذاب سخت دارند زیرا معصیتی بالاتر از شرک نیست و بمیزان عدل است و کسی را نمیرسد در کار تو فضولی کند لا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَ هُمْ یُسْئَلُونَ انبیاء آیه ۲۳، فَإِنَّهُمْ عِبادُکَ

العبد و ما فی یده

كان لمولاه

مملوك تو، مخلوق تو، مصنوع تو هستند و اختيار ملك با مالك است (صلاح مملكت خويش خسروان دانند).

وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ مغفرت شامل حال مؤمن ميشود نسبت بمعاصى صادره از او و اما كافر و مشرك از اين موهبت ممنوع هستند إِنَّ اللَّهَ لا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ ما دُونَ ذلِكَ لِمَنْ يَشاءُ نساء آيه ۴۸.

فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ عزيز بزرگى و توانى و محكم كاريست حكيم موافق حكم و مصالح اگر قابليت مغفرت داشته باشند و موافق با مصلحت باشد ميآمرزد و الا مورد عذاب ميشوند.

[سوره المائده (۵): آيه ۱۱۹] ..... ص: ۵۰۸

قالَ اللَّهُ هذا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها أَبَداً رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۱۹)

فرمود خداوند كه اين روزى است كه نفع ميدهد صادقين را صدق آنها از براى آنها بهشتهايى است كه جارى ميشود از زير آنها يعنى از پاى آنها نهرهايى هميشه در آن بهشتها هستند ابد الاباد خداوند از آنها راضى آنها هم از خدا راضى و اين فوز عظيم است.

قالَ اللَّهُ هذا يَوْمُ بسيارى از مفسرين گفتند اشاره بروز قيامت است لكن منافى است با آيات قبل چنانچه شرح شد، و بعضى گفتند در همين دنيا است زيرا در قيامت كفار اقرار بكفر ميكنند و خوارج بافعال خود شهادت ميدهند و صدق است و هيچگونه نفعى بر آنها ندارد لكن اين هم درست نيست زيرا معناى صادقين را نفهميده اند.

و توضيح كلام و تحقيق مرام اينست كه زمان گذشته و آينده و حال براى زمانيات است و دهر محيط بزمان است گذشته و آينده ندارد و سرمد محيط بدهر

است و خداوند تمام ازمنه و دهور و سرمد نزد او حاضر است و احاطه قیومیت دارد بر تمام آنها منافات ندارد که بحضرت عیسی در همین عالم بفرماید هذا و اشاره باشد بروز جزاء و با آیات قبل هم مخالفت نداشته باشد.

یَنْفَعُ الصَّادِقِینَ صادق مطلق کسی را گویند که در جمیع اقوال و افعال و اخلاق و عقائد صادق باشد و این مرادف با معصومین علیهم الصلاه و السلام انبیاء و اوصیاء آنها است زیرا اگر کسی در یک مورد در یکی از این مراحل کاذب باشد صادق مطلق نیست و دلیل بر این مدعی آیه شریفه کُونُوا مَعَ الصَّادِقِینَ که قطع نظر از اخباری که تفسیر بائمه شده برهان عقلی هم بر طبق آن داریم بودن با صادقین یعنی رفتار و کردار آنها را سرمشق خود قرار دهند و مسلما کسی که در تمام عمرش فقط یک کلمه صدق از او صادر شده نباید با او بود بعلاوه جمله اخیره همین آیه شریفه هم شاهد قوی است بر این معنی صدقهم که صدق آنها در عقائد و اخلاق و افعال و اقوال برای آنها نفع می بخشد آنهم چه نفعی لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ نه یک بهشت و دو بهشت، و مراد من تحتها زیر درختها و پای قصرها است و شاهد بر این معنی آیه شریفه حکایت میفرماید از قول فرعون أَ لَیْسَ لِی مُلْکُ مِصْرَ وَ هذِهِ الْأَنْهارُ تَجْرِی مِنْ تَحْتِی زخرف آیه ۵۱.

خالِدِینَ فِیها أَبَداً نفس خلود دلیل بر بقاء الی الابد است و کلمه ابدا تأکید در خلود است.

رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ البته رضایت حق از کسیست که تمام افعال و اقوال و عقائد و اخلاقش مرضی خدا باشد و این در غیر معصوم نیست وَ رَضُوا عَنْهُ فقط در بهشت نیست زیرا تمام اهل بهشت کمال رضایت را دارند بلکه در جمیع حالات دنیا و آخرت دارای مقام رضا هستند که بالاتر از مقام صبر و توکل است.

ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ چه فوزی است بالاتر از این مقام و موهبت.

[سوره المائده (۵): آیه ۱۲۰] ..... ص : ۵۱۰

لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما فِیهِنَّ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۱۲۰)

و اختصاص بذات اقدس خدا دارد ملکیت تمام عوالم علوی و سفلی و آنچه در آنها است از ملائکه، جن، انس، حیوانات، نباتات، جمادات، و او بر هر چیزی قادر است.

لِلَّهِ مُلْکُ السَّماواتِ علویات شامل تمام عوالم علوی، عالم عقول، نفوس، عالم ارواح، لوح، قلم، بهشت، شمس، قمر، کواکب، کرات جویه میشود.

و الارض عالم سفلی آب، خاک، باد، هوی، جواهرات، اعراض، بشر، جن، حیوانات، نباتات، معادن جزو ما فی الارض است که میفرماید وَ ما فِیهِنَّ در سماوات و ارض.

وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ از کتم عدم بعرصه وجود و ابقاء آنها و افناء آنها و هر نوع تصرفی که مشیت کامله و حکمت بالغه او اقتضاء کند قادر متعال است.

تمت بعون اللَّه سوره المبارکه المائده و یتلوه انشاء اللَّه تعالی سوره الانعام بتوفیقه و عنایته

ص: ۵۱۰

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹